

ბ.ა. ჯორბენაძე

ზმნის გვარის
ფორმათა წარმოებისა და
ფუნქციის საკითხები ქართულში

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა

თბილისი 1975

აკადემიკოს ვარლამ თოფურას

ნათელ ხსოვნას

უძღვნის ამ ნაშრომს

ავტორი

ნაწილი პირველი

გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებისა და განვითარების

ზოგადი საკითხები

I. შესავალი

ზმნა, როგორც მეტყველების დამოუკიდებელი ნაწილი, ჯერ კიდევ უძველეს გრამატიკებში იყო გამოყოფილი და დახასიათებული.

ზმნის მრავალფეროვან კატეგორიებს შორის ერთ-ერთი მთავარი ადგილი ზმნის გვარს უჭირავს. ჯერ კიდევ დიონისე თრაკიელი ახასიათებდა ზმნას, როგორც მეტყველების ნაწილს, „რომელსაც მოეპოვება დრო, პირი და რიცხვი და რომელიც გამოხატავს მოქმედებას ან ვნებას (მოქმედების განცდას)...“ მას ფაქტიურად შემოჰქონდა ზმნის გვარის ცნება და გამოყოფდა მის სამ სახეს: მოქმედებითს, ვნებითსა და საშუალოს¹.

გვარის კატეგორია მჭიდროდ უკავშირდება ზმნის სხვა კატეგორიებს და ზოგი მათგანის ბუნების გარკვევა მხოლოდ ზმნის გვარის წარმოქმნისა და წარმოების თავისებურებების გათვალისწინებით ხდება შესაძლებელი. ზმნის გვარი მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ზმნის უღვლილების სისტემაზე, რამაც განაპირობა ის ფაქტი, რომ უღვლილების ტიპები ქართულში სწორედ გვარის მიხედვითაა განაწილებული (მოქმედებითი გვარის ზმნების უღვლილება, ვნებითი გვარის ზმნების უღვლილება, მედიოაქტიურ და მედიოპასიურ ზმნათა უღვლილება).

ზემოაღნიშნული არის მიზეზი იმისა, რომ გვარის ფორმების შესწავლით თავიდანვე დაინტერესდნენ ენათმეცნიერები. ჯერ კიდევ უძველეს ენათმეცნიერულ ნაშრომებშია

¹ Хрестоматия по истории языкознания XIX-XX в.в. Составил В.А. Звегинцев, М., 1956, стр. 13.

მოცემული ცდა გვარის კატეგორიის ბუნებისა და წარმოების თავისებურებების გარკვევისა. მეცნიერების წინსვლასთან ერთად თან-

#4

დათან იცვლებოდა და ზუსტდებოდა ზმნის გვარის ცნება, ხდებოდა უფრო ფართო მასშტაბის პრობლემების დასმა და მათი უფრო ღრმა შესწავლა.

მიუხედავად საკმაოდ მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი ლიტერატურისა, გამოიყოფა რამდენიმე საკითხი, რომელიც ან ჯერ არ ყოფილა მეცნიერულად დამუშავებული, ანდა ხელახლა შესწავლას საჭიროებს.

გვარის გრამატიკული კატეგორია უნდა განვიხილოთ ორი ასპექტით: მორფოლოგიურითა და სინტაქსურით, რადგან მათი მჭიდრო ურთიერთობა განსაკუთრებით ხელშესახები სწორედ გვარის კატეგორიის შესწავლის დროს ხდება. ფუნქციისა და კონსტრუქციის საკითხები ზმნის გვართან დაკავშირებით სინტაქსის შესწავლის საგანია, ხოლო მორფოლოგიური კვლევა ამ შემთხვევაში ზმნის ფორმის ცვლილებების შესწავლით შემოიფარგლება. საერთოდ ცნობილია, რომ მორფოლოგიური კატეგორიები სინტაქსურად არიან განსაზღვრული, რადგან მათი ფუნქცია სწორედ კონსტრუქციაში ვლინდება.

აღნიშნულია, რომ „ზმნის კატეგორიათა სისტემაში გვარის კატეგორია წარმოადგენს საკმაოდ გაურკვეველ, საკმაოდ სადისკუსიო პრობლემას“.² ეს დებულება ვრცელდება როგორც ინდო-ევროპული, ასევე თურქული, მონღოლური, იბერიულ-კავკასიური და სხვა ენების მიმართაც.

გასარკვევია აგრეთვე ზმნის გვარის გრამატიკულ კატეგორიად გამოყოფის საფუძველი, გვარის ფორმების წარმოება, გვარის შინაარსობრივი სტრუქტურა. გვართან დაკავშირებით მარტივი წინადადების პრობლემა, გვარის ფორმების წარმოშობის საფუძველი, გვარის კატეგორიის ურთიერთობა ზმნის სხვა კატეგორიებთან.

ცალკე კვლევის საგანია აგრეთვე ე.წ. ანალიზური (აღწერითი) ფორმების როლი ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებაში. საქმე ისაა, რომ იმ შემთხვევაში, როცა ზმნას არ შეუძლია სინთეზური ფორმებით აწარმოოს რომელიმე კატეგორია (მაგ., გვარი), იგი მიმართავს აღწერით საშუალებებს, რომლებიც სინთეზურად ერთად ქმნიან ერთიან პარადიგმულ რიგს. ზოგი ავტორი აღწერით ფორმებს განიხილავს როგორც სინტაქსურ ერთეულს და არა როგორც მორფოლოგიურ ოდენობას. ამ ავტორების მიერ ასეთი ფორმები გაგებულია როგორც ორი დამოუკიდებელი სიტყვის ურთიერთკავშირი (მაგ., **დაწერილიყო** მათთვის იგივე ოდენობაა, რაც **კაცი იყო** წინადადებაში: **აქ წელან ვიღაც კაცი იყო...**), სხვა ავტორები კი პირიქით, ასეთ ანალიზურ ფორმებს მიიჩნევენ მორფოლოგიზებულ ერთეულებად.³

სპეციალური კვლევის საგანია აგრეთვე ზმნის გვარის ფუნქციური მხარე. ზოგიერთ ენაში (მაგ., ხუნძურში) ზმნის გვარს არ მოეპოვება სპეციალური მორფოლოგიური ფორმა. გვარის შინაარსი გადმოიცემა სინტაქსურად: სახელობითში დასმულ ქვემდებარესთან ზმნა გარდაუვალია, მოთხრობითში დასმულთან - გარდამავალი, თვით ზმნის ფორმა ორივე

² М.М. Гухман, Развитие залоговых противопоставлений в германских языках, М., 1964, стр. 5.

³ იქვე, გვ. 18.

შემთხვევაში უცვლელია.⁴ ე.ი. თუ ერთი ტიპის ენებისათვის (მაგ. ქართულისათვის) გვარი ფორმალურ-ფუნქციური კატეგორიაა, მეორე ტიპის ენებისათვის (მაგ., ხუნძურისათვის) გვარი მხოლოდ ფუნქციურ კატეგორიას წარმოადგენს.

#5

ამდენად, გასარკვევია გვარის ორი მხარე- ფუნქციური და ფორმალური, და მათი ურთიერთობა. ეს ორი მხარე დაიყვანება ფორმისა და შინაარსის ურთიერთობაზე, რაც გვარის კატეგორიასთან დაკავშირებით მეტად რთულ და საინტერესო სურათს იძლევა. განსაკუთრებით ყურადსაღებია ის შემთხვევები, როცა ფორმა და შინაარსი ურთიერთწინააღმდეგობაშია. მაგ. **წერს, ხატავს** და მისთ. ფორმითაც და შინაარსითაც თანამედროვე ქართულში მოქმედებითი გვარის კუთვნილებას წარმოადგენს, მაშინ, როდესაც ზმნები: **ელაპარაკება, იგინება, პირდება**- ფორმით ვნებითია, ხოლო შინაარსით- მოქმედებითი. ეს მოვლენა საგანგებოდაა აღნიშნული სამეცნიერო ლიტერატურაში: „**ამ გარემოებას ანგარიში არ ეწევა**“ და „**მძიმე უღელს ეწევა**“. _ პირველ შემთხვევაში ზმნა პასიური შინაარსისაა, მეორე შემთხვევაში _ აქტიურისა, მაგრამ ფორმით მათ შორის არაა განსხვავება⁵

დასმულია საკითხი იმის შესახებაც, თუ თავისი ფუნქციით რას მიეკუთვნება ზმნის გვარი _ ფორმათწარმოებას თუ სიტყვათწარმოებას.

ყველა ეს პრობლემა ზმნის გვარს ერთ-ერთ ურთულეს კატეგორიად წარმოგვიდგენს.

საკმაოდ რთულ საკითხად არის მიჩნეული ზმნის გვარის განსაზღვრა, მისი გრამატიკული დახასიათება. მიუხედავად განმარტებების სიუხვისა, ავტორთა უმრავლესობა ცალმხრივად უდგება საკითხს და ესეც თავის მხრივ ადასტურებს იმ სირთულეს, რომელსაც შეიცავს ზმნის გვარის შინაარსობრივი და ფორმობრივი მხარის გრამატიკული დახასიათება. სირთულე გამოწვეულია, აგრეთვე, ზმნის ამა თუ იმ ფორმით განპირობებული ცვლილებებითაც წინადადების კონსტრუქციაში. მოსაზრება, რომ „მარტივი წინადადების სტრუქტურა-მექანიზმს ძველ ქართულში განსაზღვრავს ზმნა“⁶, შეიძლება გავრცელდეს როგორც ახალ ქართულზე, ასევე სხვა ენებზეც. წინადადების კონსტრუქციისათვის ქვემდებარის, შემასმენლისა და დამატების ურთიერთობას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება, რაც თავის მხრივ განპირობებულია გვარის ფორმათა მიხედვით ზმნის ცვლილებებით. ამ ასპექტით ზმნის გვარის განსაზღვრის აუცილებლობამ თავისებური სიჭრელე შეიტანა ტერმინოლოგიასა და განმარტებაში.

2. ზმნის გვარის რაობისათვის

არსებობს ზმნის გვარის ნაირგვარი განმარტება. ყველა ავტორი, ვინც კი ამ საკითხს შეხებია, ცდილა თავისებური თვალსაზრისი წარმოედგინა, რომელიც წინარე მოსაზრებასთან შედარებით უფრო სრულად ასახავდა საკითხის ვითარებას. მაგრამ ამ მოსაზრებებს შორის მანინც

⁴ არნ. ჩიქობავა, ი. ცერცვაძე, ხუნძური ენა, თბილისი. 1962, გვ. 242-245.

⁵ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1953, გვ. 307.

⁶ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, მეორე გამოცემა, თბ., 1968, გვ. 232.

არის რაღაც საერთო, შემხები წერტილები, რომლებიც შესაძლებლობას გვაძლევს ეს მრავალრიცხოვანი და მრავალფეროვანი განმარტებანი მსგავსების მიხედვით რამდენიმე ჯგუფად დავყოთ.

ძირითადად გამოიყოფა ოთხი ასეთი ჯგუფი:

I. ერთ-ერთი განმარტების თანახმად ზმნის გვარი ასახავს მოქმედების ან

#6

მდგომარეობის დამოკიდებულებას ობიექტისადმი. აქვე შემოვა ის განსაზღვრებანიც, რომლებიც გვარს განარჩევენ გარდამავლობის მიხედვით, რადგან სწორედ ამ დროს ენიჭება არსებითი მნიშვნელობა მოქმედების დამოკიდებულებას ობიექტისადმი.

II. გვარს განმარტავენ როგორც ზმნით გარდმოცემული მოქმედების დამოკიდებულებას სუბიექტისადმი. აქ უკვე ხდება გვარისა და გარდამავლობის კატეგორიების გამოჯვანა. გვარის ცნება ძირითადად უკავშირდება სუბიექტს, ხოლო გარდამავლობის ცნება – შემასმენლისა და ობიექტის ურთიერთობას.

ამავე ჯგუფში შემოვა ზმნის გვარის ის განმარტებანი, რომლებშიც, მართალია, სხვა კუთხით, მაგრამ არსებითად ისევ ქვემეზარე-შემასმენლის ურთიერთობის მიხედვით ახასიათებენ ზმნის ამ კატეგორიას. ამ განმარტებათა თანახმად, გვარი წარმოადგენს ზმნის ფორმას, რომლის მიხედვით ირკვევა ქვემეზარის აქტიური ან პასიური დამოკიდებულება ზმნით გადმოცემული მოქმედებისადმი, ამასთან, მოქმედი სუბიექტი შეიძლება უკავშირდებოდეს როგორც გარდამავალ, ასევე გარდაუვალ ზმნას, თუმცა იგი უფრო გარდამავალ კონსტრუქციებს განეკუთვნება.⁷

III. გვარს განმარტავენ როგორც მოქმედების დამოკიდებულებას სუბიექტისა და ობიექტის მიმართ. როგორც ვხედავთ, გვარის ეს განმარტება თავისებურად აერთებს წინა ორ განსაზღვრას.

IV. სხვა განსაზღვრის თანახმად, ზმნის გვარი ასახავს დამოკიდებულებას მოქმედების სუბიექტსა და ობიექტს შორის.

ცალკე უნდა გამოიყოს ის განმარტებანი, რომლებიც ან სრულიად განსხვავდებიან ზემოთ განხილულთაგან, ანდა მათ თავისებურ ვარიანტებს წარმოადგენენ.

ასეთია, მაგალითად, განმარტება რომლის თანახმადაც, „ზმნის გვარის კატეგორია გამოხატავს მოქმედების მიმართებას სუბიექტისა და ობიექტისადმი და ამით ასახავს ურთიერთდამოკიდებულებას სუბიექტსა და ობიექტს შორის.“⁸

სხვა სახისაა ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში გავრცელებული მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც „გვარი არის ზმნის ფორმა, რომელიც გვიჩვენებს, თუ როგორია ურთიერთობა გრამატიკულად მოქმედ პირსა და ზმნით აღნიშნულ მოქმედებას შორის: გამომდინარეობს მოქმედება სუბიექტური პირისაგან და სხვა პირზეა პირდაპირ დამართებული, განიცდის ამ მოქმედებას, თუ გამომდინარეობს მისგან, მაგრამ ისე, რომ არც სხვა პირზეა დამართებული და არც განცდილია სხვისი ზემოქმედებით.“⁹

⁷ Duden, Grammatik der deutschen Gegenwartssprache, 4, Л. 1962, стр. 114-115ю

⁸ В. И. Никитевич, Грамматические категории в современном русском языке, М., 1963, стр. 217.

⁹ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 289.

ყურადსადებია მოსაზრება, რომ „ქართულ ზმნას შეუძლია საგანგებო თავსართ-ბოლოსართით აღნიშნოს, მოქმედება წარმოიდგინება მოქმედის თვალსაზრისით (სუბიექტიდან ამოსვლით) თუ მოქმედების ობიექტის თვალსაზრისით

#7

(სუბიექტიდან განყენებით), ე.ი. ზმნას შეუძლია აღნიშნოს გვარები - მოქმედებითი და ვნებითი.“¹⁰

აღნიშნულია, რომ „მოქმედებითი გვარიცა და ვნებითიც გულისხმობს მოქმედების სუბიექტის გარდა ობიექტსაც“ და იმის მიხედვით, თუ ზმნისეული პროცესის განხილვისას რაა ამოსავალი_სუბიექტი თუ ობიექტი, „იცვლება განხილვის თვალსაზრისი, პროცესის რეალური შინაარსი კი ერთი და იგივეა“. ¹¹ უკანასკნელი დებულება გულისხმობს ურთიერთობას კონვერსიულ ფორმებს შორის.

ამდენად, გვარის განმარტებისათვის ამოსავალი პოზიცია ორგვარია:

1.სინტაქსური, რომელიც გვარს განიხილავს ქვემდებარის, შემასმენლისა და დამატების ურთიერთდამოკიდებულების მიხედვით. აქ გვარი დახასიათებულია როგორც შემასმენლის კატეგორია, ანუ: გათვალისწინებულია მისი მხოლოდ შინაარსობრივი მხარე, მისი ფუნქცია წინადადების კონსტრუქციაში, სტრუქტურაში.

2.სინტაქსურ-მორფოლოგიური, რომელიც ეყრდნობა ზემოთ განხილულ სინტაქსურს, მაგრამ ამავე დროს აუცილებლად ითვალისწინებს, რომ ეს სინტაქსური დამოკიდებულება სპეციალური აფიქსებით ფორმდება ზმნაში, ანუ ქმნის ზმნის სპეციალურ მოდელს.¹²

აქ უკვე გვარი დახასიათებულია როგორც ზმნა-შემასმენლის კატეგორია, ანუ გათვალისწინებულია მისი როგორც შინაარსობრივი, ფუნქციური, ასევე ფორმალური მხარე.

თურქოლოგიაში ცნობილია მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც „გვარის კატეგორია გამოხატავს დამოკიდებულებას საერთოდ თურქული წინადადების სტრუქტურულ ელემენტებს შორის.“ ამ მოსაზრებას ავსებს მეორე განმარტება, რომლის თანახმადაც „ცვლილება ზმნის გვარში მიგვითითებს განსხვავებაზე წინადადების კონსტრუქციაში.“¹³

ო.იესპერსენის აზრით, ნებისმიერი ენის სინტაქსში უნდა გამოიყოს მხოლოდ ისეთი კატეგორიები, რომლებმაც მასში ფორმალური გამოხატულება ჰპოვეს,¹⁴ ანუ სხვაგვარად: სინტაქსური ურთიერთობა შინაარსია, ხოლო მორფოლოგიური ფორმა – გარკვეული ყალიბი შინაარსისათვის. მისივე

¹⁰ არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I, თბ., 1950, გვ. 050.

¹¹ არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1952, გვ. 276-277. იხ. აგრეთვე: О. Есперсен, Философия грамматики, М., , стр. 186-187ю

¹² შდრ. განმარტება, რომლის თანახმად „გვარი ახასავს სუბიექტის აქტიურობას ან უმოქმედობას, რომელიც ჩვეულებრივ, მაგრამ არა აუცილებლად, გადმოიცემა სპეციალური ფორმით“, М. Ф. Резникова, До и facio, eo и fio в сложных глаголах, лексически противоставленных по залоговым значениям; Автореферат кандидатской диссертации, Киев, 1963.

¹³ Э. В. Севортян, Аффиксы глаголообразования в азербайджанском языке, М., 1962, стр. 448-449.

¹⁴ О. Есперсен, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 52.

#8

განმარტებით „როგორია ზმნა სინტაქსური თვალსაზრისით – აქტიური თუ პასიური, – დამოკიდებულია მხოლოდ მის ფორმაზე.¹⁵

ანუ: ფორმა განმსაზღვრელია შინაარსისა.

ამ ფორმაში ორი რამ შეიძლება ვიგულისხმოთ:

1.ჯერ ერთი, თვით ზმნის ფორმა, მოდელი, რომელიც იცვლება გვარების მიხედვით: **აწუხებს-წუხდება-წუხს**. აქვე შემოვა გვარის ფორმათა აღწერითი წარმოებაც „გაღებულ იქნა“ ტიპისა, რომელიც ზოგიერთ ენაში ძირითადია გვარის ფორმათა წარმოებისას.

2.წინადადების სტრუქტურა, კონსტრუქცია, რომელიც სხვადასხვა ენაში სხვადასხვაგვარად გადმოსცემს გვარის შინაარსს. მაგალითად:

ა) **ხუნძურში**: როდესაც ზმნა-შემასმენელს ახლავს რეალური სუბიექტი და რეალური ობიექტი, იგი ქმნის ერგატიულ კონსტრუქციას და ეს კონსტრუქცია ეტოლება მოქმედებითი გვარის შინაარსს. ხოლო როდესაც ზმნა-შემასმენელს ახლავს (უკავშირდება) მხოლოდ ერთი სახელი სახელობით ბრუნვაში, კონსტრუქცია უტოლდება ვნებითი გვარის შინაარსს, თუმცაღა თვით ზმნა ორივე შემთხვევაში ფორმით უცვლელია, „არც მოქმედებითია და არც ვნებითი“. მაგალითად, **ვაცდას შიშა ბექანა** (ძმამ ბოთლი გატეხა) - **შიშა ბექანა** (ბოთლი გატყდა).¹⁶ აქ გვარის შინაარსობრივ გაგებას ორი რამ ქმნის. სუბიექტის ბრუნვა და კონსტრუქციაში პირდაპირი დამატების არსებობა ან არარსებობა. ამასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა: თუ დავუშვებთ, რომ კონსტრუქცია ქმნის სხვაობას მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნებს შორის ხუნძურში, ანუ თუკი ხუნძურში გვაქვს გვარის სინტაქსური კატეგორია, ხომ არ გამოიწვევს ეს გარდამავლობა - გარდაუვალობის განსაზღვრელი ნიშნის უგულვებელყოფას ან ტოლობის ნიშნის დასმას გარდამავლობისა და გვარის კატეგორიებს შორის? სინტაქსურ კონსტრუქციათა სხვაობა ხუნძურში იძლევა საშუალებას გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნების გამოყოფისათვის, მაგრამ რამდენადაა შესაძლებელი იგივე მომენტი გვარის გრამატიკული კატეგორიის გამოყოფის საფუძველიც იყოს?

მაგრამ საქმე ისაა, რომ ზემოაღნიშნული სრულიად არ გულისხმობს ხუნძური ტიპის ენებში მოქმედებითი ან ვნებითი გვარის ფორმების არსებობას. აქ გვარი მხოლოდ ფუნქციურად არსებობს, ანუ სხვაგვარად: ამ ტიპის ენებში მხოლოდ აქტიურობისა და პასიურობის კატეგორიაა ჩამოყალიბებული, გვარი კი აქტიურობა-პასიურობის კატეგორიის მორფოლოგიურ გაფორმებასაც გულისხმობს. რასაკვირველია, ამასთან უშუალოდ არის დაკავშირებული გარდამავლობის პრობლემაც, უფრო მეტიც: „გარდამავლობასა და გვარს შორის გარკვეული კავშირი ივარაუდება“.¹⁷ მაგრამ, ვიმეორებთ: გვარის სინტაქსურ ფუნქციაში მაინც აქტიურობა-პასიურობა იგულისხმება და არა გარდამავლობა, რომელიც თავად (ისევე როგორც გვარი) ძირითადად ამ სინტაქსური კატეგორიითაა განსაზღვრული და თავის მხრივაც რიგ შემთხვევაში აქტიურობა-პასიურობის განმპირობებელია: გარდამავალი ზმნის შემცველ წინადადებაში

¹⁵ იქვე, გვ. 188.

¹⁶ არნ. ჩიქობავა, ი. ცერცვაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 243.

¹⁷ იქვე, გვ. 243.

სუბიექტი ძირითადად აქტიურია, და პირიქით: გარდაუვალი ზმნა არსებითად პასიურ სუბიექტს გულისხმობს. თუ ამას გავითვალისწინებთ, შესაძლებელი გახდება

#9

იმის დაშვებაც, რომ ხუნძურის ტიპის ენებში გვარის კატეგორია არსებობს სინტაქსურად, ანუ სხვაგვარად: არსებობს გვარის ფუნქცია, ხოლო ფორმა ამ ფუნქციის გამოსახატავად ამ შემთხვევაში მთელი კონსტრუქცია იქნება. ეს კი უკვე ერთგვარ საფუძველს ქმნის გვარის კატეგორიის ფორმოზივი ჩამოყალიბებისათვისაც.

ბ) ერთგვარად მსგავსი ვითარება დასტურდება **თურქული ჯგუფის ზოგიერთ ენაში**, სადაც თავისებური ურთიერთობაა იმპერსონალურ, მედიურ და პასიურ კონსტრუქციებს შორის: თუ წინადადებაში ქვემდებარე არაა დასახელებული, ან შეუძლებელია მისი დასახელება, მაშინ ზმნა გამოდის იმპერსონალური მნიშვნელობით. თუკი ქვემდებარე ასეთ წინადადებაში დასახელებულია, ზმნას აქვს ვნებითობის ან მედიურობის მნიშვნელობა. თავის მხრივ ამ ორ უკანასკნელს შორის განსხვავება დამოკიდებულია შესაძლებლობაზე წინადადებაში ჩაერთოს ირიბი (ქართულით-უბრალო) დამატება (ანუ: რეალურად მოქმედი პირი):თუ ასეთი დამატება შესაძლებელია, ზმნას ენიჭება ვნებითის შინაარსი. წინააღმდეგ შემთხვევაში ზმნას საშუალო გვარის ფუნქცია აქვს.¹⁸

ანალოგიური მაგალითების დაძებნა სხვა ენებშიც მოხერხდებოდა.

ჩვეულებრივ კი გვარის ფორმაში მხოლოდ თვით ზმნის მოდელს, ფორმას გულისხმობენ.

ამდენად, იმ ენებში, სადაც აქტიურობა-პასიურობის ფუნქცია მორფოლოგიურადაც გაფორმებულია, არსებობს როგორც ზმნის გვარი, ასევე აქტიური და პასიური კონსტრუქციები, ხუნძურის ტიპის ენებში კი - მხოლოდ აქტიური და პასიური კონსტრუქციები.

მაშასადამე, პირველ შემთხვევაში გვარი არსებობს როგორც ფუნქციურად, ასევე ფორმალურად, მეორე შემთხვევაში - მხოლოდ ფუნქციურად. პირველ შემთხვევაში გვარი მორფოლოგიურ-სინტაქსური კატეგორიაა, მეორე შემთხვევაში - მხოლოდ სინტაქსური, თუმცადა ამ დროსაც მოქმედებს მორფოლოგიური ფაქტორი (მაგ., სუბიექტის ბრუნვა და სხვა), მაგრამ ეს უკვე შეეხება მთლიანად კონსტრუქციის და არა ზმნის ფორმის დახასიათებას.

ტრადიციული შეხედულების თანახმად კი „გვარის მოდელი უნდა შეიცავდეს გრამატიკულ მნიშვნელობასა და გრამატიკულ ფორმას. ამ ორი შემადგენელი ელემენტის გარეშე არ არსებობს გვარის გრამატიკული კატეგორია.“¹⁹

ზმნის გვარის განმარტებისათვის. როგორც ცნობილია გვარის კატეგორიაში ერთმანეთს თავისებურად უკავშირდება სიტყვის შინაარსი და ფორმა. გვარის (ისევე როგორც სხვა კატეგორიების) ფუნქციაა წარმოდგინოს გარკვეული სინტაქსური ურთიერთობა მორფოლოგიური საშუალებებით. ეს სინტაქსური ურთიერთობა ქვემდებარისა და შემასმენლის ურთიერთობაა. რაც შეეხამება შემასმენლისა და დამატების ურთიერთობას, იგი განეკუთვნება გარდამავლობის კატეგორიას. მაგრამ დგას საკითხი: ქვემდებარისა და შემასმენლის როგორი ურთიერთობა იგულისხმება ამ შემთხვევაში?

¹⁸ ჟ. В. Севортян, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 499-500.

¹⁹ М. М. Гухман, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 6.

გვარი აღნიშნავს ქვემდებარისა და შემასმენლის ურთიერთობას ქვემდებარის აქტიურობა-პასიურობის თვალსაზრისით.

#10

ეს არის საკითხის სინტაქსური მხარე.

მორფოლოგიური მხარეა ამ სინტაქსური ურთიერთობის ზმნაში სპეციალური ფორმანტებით აღნიშვნა.

ამდენად, გვარი ქართულში არის სინტაქსურ-მორფოლოგიური, გრამატიკული კატეგორია, ზმნა-შემასმენლის კატეგორია, რომელიც ზმნის გარკვეული ფორმით (მოდელით) აღნიშნავს ქვემდებარისა და შემასმენლის ურთიერთობას ქვემდებარის აქტიურობა-პასიურობის თვალსაზრისით (შემასმენლით გადმოცემულ მოქმედებაში).

ხოლო გარდამავლობა აღნიშნავს ზმნის ფუნქციას, მოითხოვოს თავისი მოქმედების უშუალო ობიექტი კონსტრუქციაში, ჩართოს წინადადებაში პირდაპირი (რეალური) დამატება. გარდამავალი ზმნის მოდელი ქართულში ზუსტად ემთხვევა მოქმედებითი გვარის მოდელს, ხშირ შემთხვევაში (**წუხს, ქრის, ცურავს..**) საშუალო გვარის მოდელს (რაც თავისთავად მოქმედებითი გვარის ფორმათა იდენტურია, რადგან საშუალო გვარს „ფორმა უმეტესად მოქმედებითისა აქვს“.²⁰)

საერთოდ, ზმნები (მაგალითად, **აწუხებს-წუხდება-წუხს**) თავისთავად, „წმინდა სახით“ არც ერთ გვარულ დამოკიდებულებას არ აღნიშნავენ. ისინი გადმოსცემენ გარკვეულ მოქმედებას, გარკვეულ პროცესს ან მდგომარეობას, მაგრამ განეკუთვნებიან გვარის ამათუიმ ფორმას მხოლოდ იმიტომ, რომ თავის თავში გულისხმობენ კონსტრუქციას, რომლითაც გადმოცემულია ნარიგვარი დამოკიდებულება ქვემდებარესა და ზმნით გადმოცემულ მოქმედებას შორის ამ მოქმედებაში ქვემდებარის აქტიურობა-პასიურობის მიხედვით.

წინადადებები: 1. მზე **ამწიფებს** ყურძენს; 2. ყურძენი **მწიფდება**; 3. ყირძენი **მწიფს** - ისეთი კონსტრუქციებია, რომლებიც შეიცავენ მითითებას გარკვეულ კონკრეტულ საგნებზე; ამდენად, კონკრეტული (დაკონკრეტებული) წინადადებებია.

ფორმები: 1. **ამწიფებს**; 2. **მწიფდება**; 3. **მწიფს** - აბსტრაქტული (აბსტრაჰირებული) წინადადებებია. ყოველი კონკრეტული საგანი (წინადადებაში წარმოდგენილი ქვემდებარის ან დამატების სახით) აბსტრაჰირდება ზმნის ფორმაში ფორმანტების საშუალებით. მაგალითად, ფორმაში **მწიფდება-ა** ფორმანტი - ა (III სუბიექტური პირის ნიშანი) აღნიშნავს რაღაც ზოგად საგანს, რომელიც განიცდის მოქმედებას. ყოველ კონკრეტულ კონსტრუქციაში იგი შეიძლება იყოს ნაირგვარი საგანი (როგორც ყურძენი, ასევე: ატამი და ა.შ.).

ამდენად, ზმნის გვარი თავისი შინაარსით აუცილებლად გულისხმობს წინადადების გარკვეულ კონსტრუქციას, გულისხმობს სუბიექტის გარკვეულ დამოკიდებულებას ზმნით გადმოცემული მოქმედებისადმი. ეს დებულება შეიძლება გავრცელდეს ყველა ენის მიმართ. რაც შეეხება ამ სინტაქსური მოვლენის მორფოლოგიურ გამოხატვას, ეს ხდება მხოლოდ ენათა გარკვეულ ნაწილში.

²⁰ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 312.

ენაში დასტურდება ნაირგვარი დამოკიდებულება ქვემდებარესა და შემასმენელს შორის, რაც შეიძლება აისახოს ან არ აისახოს ზმნაში ფორმანტების საშუალებით, ანუ: რაც შეიძლება აბსტრაჰირდეს ან არ აბსტრაჰირდეს. თუ

#11

პირის ნიშნები აბსტრაჰირდება კონკრეტული პირი, გვარის მოდელში აბსტრაქციას განიცდის მთლიანად კონსტრუქცია, ამ კონსტრუქციის შემადგენელი ნაწილის გარკვეული ურთიერთობა.

ზმნის გვარის ზემოაღნიშნულ განმარტებასთან დაკავშირებით კიდევ ერთი რამაა გასათვალისწინებელი. კერძოდ, იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ეს განმარტება საშუალებას გვაძლევს გამოვყოთ მხოლოდ აქტიური და პასიური, მხოლოდ მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნები, რადგან ოდენ ქვემდებარის აქტიურობის მიხედვით ქართულში გაძნელებოდა მოქმედებითი და საშუალო გვარის გამოიჯვნა, რაც, ვარაუდობენ, ხერხდება მხოლოდ იმის გათვალისწინებით, „მოქმედება სხვა პირზეა დამართებული, თუ არა.“ (ა. შანიძე).

დავიწყებთ იმით, რომ გვარის განმარტებაში მოქმედების პირდაპირ (რეალურ) ობიექტზე მიმართების შეტანა მიზანშეუწონელი ჩანს, რადგან მაშინ იგივეობის ნიშანი უნდა დაგვესვა გვარსა და გარდამავლობას შორის, ეს კი შეუძლებელია, რადგან, სხვა რომ არა იყოს რა, ზოგიერთ ენაში (და ამის მაგალითები საკმაოა) შესაძლებელია გამოიყოფოდეს გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნები, მაგრამ გვარის კატეგორია კი არ იყოს ჩამოყალიბებული. რაც შეეხება ე.წ. საშუალო გვარის ზმნებს, საჭირო ხდება სპეციალური თვალსაზრისის შემუშავება მათი გამოყოფის საფუძვლის დასადგენად. ერთ ძირითად ფაქტორად შეიძლება მათი სტატიკურობა მიგვეჩნია, მეორედ - მათი თავისებური უღვლილება, რითაც ისინი გარკვეულად უპირისპირდებიან მოქმედებითი გვარის ზმნებს და მათგან განმხოლოებულად დგანან. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ საშუალო ფორმების გამოყოფა არსებითად მათ ფუნქციას ემყარება, მოდელი კი ძირითადად მოქმედებითი გვარისა აქვთ. ეს გახდა მიზეზი იმისა, რომ ზოგჯერ ისინი აქტიური ზმნების უკუქცევით თუ სტატიკურ ვარიანტებადაა მიჩნეული, რაც უთუოდ გასათვალისწინებელი ჩანს და რის თაობაზეც დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი. აქვე უნდა ითქვას რამდენიმე სიტყვა გვარის კატეგორიის განსაზღვრის სხვა სირთულეზეც. საქმე ისაა, რომ თვით მოქმედებითი და ვნებითი გვარის განმარტებასაც ახლავს გარკვეული წინააღმდეგობა. ასე მაგალითად, ვნებითად ჩვეულებრივ გამოვყოფთ იმ ზმნებს, რომლებშიც სპეციალური ფორმით გამოხატულია პასივობის ფუნქცია. მაგრამ ფორმით ვნებითი გვარის ზმნა შესაძლებელია აქტიურ მოქმედებასაც გამოხატავდეს. ამის მაგალითები - დეპონენსები - საკმაოაქართულში: **იგინება, იმუქრება, ეზიდება, ელაპარაკება** და სხვ. ამდენად, ზემოთ წარმოდგენილი განმარტება გვარისა მხოლოდ ცდაა შემოისაზღვროს ქართულში გვარის ფორმათა არე, რადგან სხვაგვარად შეუძლებელი გახდება გვარის ფორმებისა და, საერთოდ, გვარის კატეგორიაზე მსჯელობა. ქართულში მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმათა გამოყოფის საფუძველი ფორმალურ-ფუნქციურია და ეს ფორმა და ფუნქცია ხშირად წინააღმდეგობრივ ურთიერთობას ქმნიან. ე.წ. საშუალო ზმნების გამოყოფის საფუძველი კი, როგორც უკვე ითქვა, არსებითად მხოლოდ ფუნქციაა, მათ გვარის სხვა ფორმირებისგან განსხვავებული საკუთარი მოდელი არ მოეპოვებათ. თუკი ფორმით ისინი მოქმედებითი გვარის მოდელებს იმეორებენ, ფუნქციურად, მიუხედავად გარკვეული სიახლოვისა, გაჭირდებოდა

მათი აქტიურ ზმნებთან გათანაბრება. მათ ზოგჯერ გამოყოფენ ცალკე, სტატიკურ ზმნებად და არ შეაქვთ გვარის გრამატიკულ სისტემაში. მაგრამ ეს სტატიკური ზმნები მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნებთან ერ-

#12

თად აშკარად ქმნიან საერთო ჯგუფს, ერთიანდებიან ერთ გრამატიკულ მნიშვნელობაში (**წევს-აწვენს-წვება; დულს-ადულებს-დულდება...**) ან პირიქით, როცა ამოსავალია დინამიკური ფორმა: **წერს-იწერება სწერია** და მისთნ.); ზოგჯერ ერთმანეთს უპირისპირდება მხოლოდ გარდამავალი დინამიკური და გარდაუვალი სტატიკური ფორმა (**აბლახებს-ბალახობს**), მესამე, დინამიკური და გარდაუვალი ფორმა ქართულში არ დასტურდება. ამიტომ, ამ ფორმათა მსგავსი გრამატიკული შინაარსის საფუძველზე, შესაძლებლად მიგვაჩნია აღნიშნულ ფორმათა გვარის სისტემაში შემოტანა, ოღონდ, რასაკვირველია, არა როგორც „საშუალო გვარი“, რადგან სხვა რომ არაფერი იყოს, თვით ეს ტერმინიც კი მიუღებელი ჩანს (იხ. ქვემოთ), თუკი მხოლოდ პირობითად (ტრადიციული ტერმინოლოგიის შეცვლასთან დაკავშირებული აზრობრივი თუ სხვა სირთულეების გამო) არ გამოვიყენებთ მას. აღნიშნული ზმნები თავდაპირველად სტატიკური უგვარო ზმნებია, რომლებიც გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბების შემდგომ შესაბამის მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნებს დაუპირისპირდნენ, მაგრამ ეს დაპირისპირება მხოლოდ ფუნქციური აღმოჩნდა.

3. ზოგადი თეორიები გვარის კატეგორიის წარმოშობისა და ჩამოყალიბების შესახებ

გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, ზმნის გვარის მნიშვნელობა დგინდება და განისაზღვრება წინადადებაში, კონტექსტში.²¹

ზმნა მეტყველების ნაწილად ფორმდება აფიქსების საშუალებით, მაგრამ ეს აფიქსები აწარმოებენ არა თვით ზმნას განყენებულად (თუმცა ზოგ ენაში, სადაც ინფინიტივი დასტურდება, შესაძლებელია ასეც მომხდარიყო), არამედ- ზმნურ კატეგორიებს (პირს, რიცხვს, გვარს, ქცევას და ა.შ.). ამდენად, ზმნის კატეგორიების წარმოშობასა და გაფორმებასთან არის დაკავშირებული ზმნის, როგორც მეტყველების ნაწილის, ჩამოყალიბება. ამ კატეგორიების ერთობლიობა ზმნის მოდელში ქმნის ზმნის ფუნქციას, მის მნიშვნელობას. თუმცა ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს აუცილებელია, რომ ამ პროცესში ზმნის ყველა კატეგორია იღებდეს მონაწილეობას და თითქოს ამდენად, ზმნის ყველა კატეგორია წინ უსწრებს ზმნის, როგორც მეტყველების ნაწილის, გაფორმებას.

²¹ В. В. Виноградов, Русский язык, М. Л., 1947; И. И. Мещанинов, Глагол, Москва, 1949; М. М. Гухман, Развитие залоговых противопоставлений в германских языках, Москва, 1964; Г. Пауль, Принципы истории языка, М. 1960 и др.

ერთი და იგივე აფიქსი შეიძლება მეტყველების სხვადასხვა ნაწილს დართვოდ. მაგრამ ეს იშვიათად თუ იწვევდა აღრევას, რადგან ყოველი კონკრეტული შემთხვევის დროს იქმნებოდა განსხვავებული მოდელი: ძ ე-ნ-ი! მ ო კ ლ-ნ-ა. გარდა ამისა, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ძირის სემანტიკას. აფიქსების გამოყენების საჭიროება კი წარმოიშვა კონსტრუქციაში წინადადების წევრთა ძირებით გადმოცემული ზოგადი ცნების დაკონკრეტების აუცილებლობამ.

არსებობს ზოგადი ხასიათის მოსაზრებანი, რომლებიც იმდენად გვარის ფორმათა წარმოშობის საფუძველს კი არ ეხებიან, რამდენადაც ცდილობენ გაარკვიონ ამ ფორმათა წარმოშობის მიზეზი. მაგალითად, ვნებითი გვარის

#13

კონსტრუქციებში რეალურად პირის დაჩრდილვის მიზეზად ი. ვაკერნაგელს მიაჩნია „სურვილი ყურადღების გამახვილებისა თვით მოვლენებზე მოქმედი პირის წინა პლანზე წამოუწვევლად.“²² ამან, მისი აზრით, გადამწყვეტი როლი შეასრულა ვნებითი ფორმების წარმოქმნაში.

ეს მოსაზრება ჰ. შტაინთალის თეორიის განვითარებას წარმოადგენს: არსი მოქმედების შესრულებაშია და არა მის შემსრულებელში. ჰ.შტაინთალის აზრით იმპერსონალურ ზმნებში თვით სუბიექტი იღებს ზმნურ ფორმას: **es dunkelt (ბნელდება) - Dunkel ist wird (ბნელი ხდება)**, შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილი წარმოშობით ქვემდებარედაა მიჩნეული (აქ: **ბნელი**). ფაქტი თავისთავად არის სუბიექტი ამ შემთხვევაში, ამბობდა ჰაიზე.²³ შდრ. ძველ ქართულში დადასტურებული **ღაღადყო** ტიპის მაგალითები, სადაც „სახელადი ნაწილი სხვა არაფერია, თუ არა პირდაპირი ობიექტი (**წყალობა-ყოყო წყალობა**)“, ²⁴ ხოლო შედგენილ შემასმენელში **კაცია** (<კაცი არს) - სახელადი ნაწილი ფუქციურად მართლაც ქვემდებარეა.

გვარის უძველეს ფორმებად ინდო-ევროპულ ენებში აქტივი და მედიუმი (მედიოპასივი) მიიჩნევა. ვნებითი გვარი შედარებით ახალი წარმონაქმნია. ვნებითი გვარის ანალიზური წარმოება მეტ-ნაკლებად გავრცელებულია ყველა ინდო-ევროპულ ენაში, ხოლო ზოგიერთი ენისათვის ვნებითი გვარის ფორმათა წარმოების ძირითად საშუალებას წარმოადგენს. ისტორიულად ეს ფორმები ყველა ინდო-ევროპულ ენაში სინტაქსური შესიტყვებიდან ვითარდებოდა. თუმცა, რასაკვირველია, ყველა ენაში ეს პროცესი თავისებურად, თითოეული ენის საერთო სისტემისათვის დამახასიათებელი მოვლენებით მიმდინარეობდა.²⁵

ინდო-ევროპულ ენებში ზმნის გვარის განვითარებაში შეიმჩნევა ორი ტენდენცია: 1.თვით პარადიგმული რიგების ფორმალიზაცია და 2. გვარის ფორმათა ოპოზიციების (დაპირისპირებების) გარდასახვა, გარდაქმნა. ძველი ოპოზიციების გარდასახვის პროცესებმა და გვარის ფორმათა ახალი დაპირისპირების გაფორმებამ წარმოქმნეს სუბიექტ-პრედიკატის ურთიერთკავშირის განსაზღვრული ტიპის აღმნიშვნელი სტანდარტული მოდელები.

²² В. В. Виноградов, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 617.

²³ იქვე, გვ. 625.

²⁴ ე. ოსიძე, ღაღად-ყო ტიპის ზმნები ძველ ქართულში, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XII, თბ., 1960, გვ. 267-268.

²⁵ М. М. Гухман, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 9, 6, 17-18; Сравнительная грамматика германских языков, том IV, Морфология, 1956, стр. 262-263; Г. Пауль, Принципы истории языка (перевод с немецкого), стр. 333-334, И. И. Мещанинов, Глагол, стр. 110.

თურქულ ენებში ვნებითისა და მოქმედებითის კონსტრუქციები თავისი მნიშვნელობით უფრო ფართოა, ვიდრე ინდო-ევროპულ ენებში. თურქულში გვარის ფორმათა მაწარმოებელი აფიქსები წარმოშობით სიტყვათწარმოებითი აფიქსებია და ხშირად ისინი ნასახელარ ზმნებსაც აწარმოებენ. ფორმათწარმოებითი შინაარსი ამ აფიქსებმა განვითარების უფრო ახალ საფეხურზე შეიძინეს.²⁶

#14

ფრიად საყრადღებო ჩანს ის ფაქტი, რომ ზმნის გვარის ამა თუ იმ ფორმის ჩამოყალიბებას საფუძველს უქმნის რომელიმე ფორმისა თუ სინტაგმის ფუნქციური თავისებურება, რაც უმეტესად კონკრეტულ შემთხვევაში, კონკრეტულ მაგალითში ვლინდებოდა ხოლმე. აღნიშნულის აბსტრაქტიზება, გამოკვეთილ გრამატიკულ სისტემად ჩამოყალიბება კი შედარებით გვიანდელი საფეხურია და ენის შინაგანი მოთხოვნილებითა და პოტენციითაა შეპირობებული. თავდაპირველი გამოვლინება ამ პოტენციისა ენაში უკვე არსებული გრამატიკული ინვენტარის საშუალებით ხდება: კონკრეტული ფორმა იძენს ან პარალელურ მნიშვნელობას, ან კარგავს ძველ შინაარსს და იგივე მოდელი უკვე ახალი ფუნქციის გამოსახატავად გამოიყენება, რაც ხშირ შემთხვევაში საფუძველს უქმნის ენის სტრუქტურაში ახალი, მანამდე მხოლოდ პოტენციის სახით არსებული ენობრივი მნიშვნელობის შემოტანასა და დამოუკიდებელ ფორმად ჩამოყალიბებას; ან ერთი მნიშვნელობის ორ ან მეტ მნიშვნელობად დიფერენციაციას ზმნის ერთსა და იმავე მოდელში. ამის ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ, მაგალითად, ტაისის (ტაილანდის) ენა, სადაც ვნებითი გვარი იწარმოება დამხმარე ზმნის *_tuk_* საშუალებით. ამ ზმნის ძირითადი შინაარსია „განცდა“, „გადატანა“ (რაიმესი- -მორალურად ან ფიზიკურად). საინტერესოა ის, რომ ამ ენაში ვნებითი გვარის კონსტრუქციები (ფორმები) წინათ იხმარებოდა ძირითადად ისეთი ფიზიკური ზემოქმედების აღმნიშვნელ ზმნებთან, რომელიც არასახარბიელო იყო ობიექტისათვის მაგ., *tuk kian-* „გაილახა („გალახულად ყოფნა - *нытъ избитым*); *tuk tjap* - „დაჭრილ იქნა - (*нытъ схваченым*) და სხვა. მაგრამ თანამედროვე ენაში ასეთი კონსტრუქციების გამოყენების არე უკვე საგრძნობლად გაფართოვდა.²⁷

ვნებითი გვარი გამოხატავს მოქმედებას, რომელსაც გრამატიკული სუბიექტი გარეშე მოქმედი პირისაგან განიცდის, მაგრამ გრამატიკულად მოქმედება წარმოგვიდგება როგორც გრამატიკული (პასიური) ქვემდებარის მიერ შესრულებული; მაგ. *იხატება* - გრამატიკული სუბიექტის მოქმედებას განიცდის გარეშე პირისაგან, მაგრამ მოქმედი პირის ნიშანი (სუბიექტური პირის ნიშანი) განეკუთვნება გრამატიკულ (პასიურ) ქვემდებარეს. ამის გამოა, რომ ვნებითის ზოგიერთ ფორმას მედიურობის შინაარსიც ახლავს თან. ვნებითობისა და მედიურობის ფუნქციების მკვეთრი გამოჯვნა ამ შემთხვევაში მხოლოდ კონსტრუქციის საშუალებით ხდება შესაძლებელი: შდრ. 1. სურათი *იხატება (იხატვის)* მხატვრის მიერ და: 2. მასში *იხატვის უმანკო, წყნარი და უცოდველი ჩემი ცხოვრება (გ.ტაბიძე)*. პირველი ფორმა აშკარად ვნებითის შინაარსის მატარებელია (*სურათი იხატვის ვიღაცის მიერ*). ხოლო მეორე

²⁶ Э. В. Севортян, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 559.

²⁷ Л. Н. Морев, Ю. Я. Плаш, М. Ф. Фомичева, Тайский язык, М., 1961, стр. 78.

ფორმა კონტექსტის მიხედვით უტოლდება „საშუალი“ ფორმის მნიშვნელობას; შდრ. მაგალითად, კონსტრუქცია: **გამოკრთის სევედა-კაეშანი** (საშუალი“ ფორმა).

გვარის ფორმების წარმოქმნა მჭიდროდ უკავშირდება სუბიექტისა და ობიექტის, აქტიურობისა და პასიურობის, გარდამავლობისა და გარდაუვალობის კატეგორიების ევოლუციას.

გარდამავლობა-გარდაუვალობის გამიჯვნის საფუძველი სუბიექტ-ობიექტის

#15

ურთიერთგამოყოფა და ცალკე სინტაქსურ კატეგორიებად გაფორმება ხდება. მედიუმის ფორმები, სადაც “სუბიექტი თავისივე მოქმედების ობიექტია“, უძველესი მდგომარეობის ანარეკლი ჩანს. მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმებს შორის დაპირისპირება შესაძლებელი გახდა მხოლოდ მას შემდეგ, როცა ქვემდებარე და დამატება საბოლოოდ გამოეყვნენ ერთმანეთს, როგორც დამოუკიდებელი კატეგორიები; „მანამდე ქვემდებარისა და შემასმენლის მარტივი კავშირი აღნიშნავდა როგორც პასიურ, ასევე აქტიურ ურთიერთდამოკიდებულებას.“²⁸ ყოველივე ეს კი თავის მხრივ უკავშირდება **აქტიურობა-პასიურობის ფუნქციისა და წინადადების ევოლუციის პრობლემას**.

ყველა ეს მოვლენა ურთიერთგანმსაზღვრელია და ურთიერთშემავსებელი, ამავე დროს ურთიერთისაგან გამომდინარე. ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად ისინი არ არსებობენ. მიუხედავად ამისა, საჭირო ჩანს ცალ-ცალკე დახასიათდეს მათი როლი გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებაში.

ა) გვარი და გარდამავლობა. გარდამავლობა ერთ-ერთ მთავარ როლს ასრულებს გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებაში. გარდამავლობა უკავშირდება ძირითადად ობიექტს, მაგრამ მჭიდრო კავშირია სუბიექტთანაც, რადგან ობიექტის ცნება თავისთავად გულისხმობს არსებობასაც.

თავდაპირველად ზმნები არ განირჩეოდნენ გარდამავლობის მიხედვით. ამ გარჩევის საფუძველი თვით ზმნური ძირის შინაარსშია. მაგალითად, ფორმის თვალსაზრისით დღევანდელ ქართულშიც კი **ძევს** და **ხევს** იდენტურია, განსხვავება მათ შორის მხოლოდ შინაარსშია, რაც განაპირობებს პირველის გარდაუვალობას, ხოლო მეორის გარდამავლობას. მათი ფორმოზრევი გარჩევა მხოლოდ უღვლილების პარადიგმებში ხდება შესაძლებელი: **იღო** და **დახია**.

სუბიექტი ორგვარად არსებობს რეალობაში- აქტიურად და პასიურად. სუბიექტის ამ ორგვარ მხარეს კონტექსტი გამოხატავს, რაც იწვევს სიტყვათა შესაბამის დაჯგუფებას. ამ ჯგუფებში მკვიდრდება შესაბამისი გრამატიკული ფორმები, რომლებიც უკვე ფორმოზრევიად ასხვავებენ გარდამავალი მოქმედების შემცველ წინადადებას გარდაუვალისაგან. ეს გვაძლევს განსხვავებას გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნებს შორისაც, ხოლო თვით ამ ზმნების გარდამავალ და გარდაუვალ ვარიანტებს შორის განსხვავებას მივყავართ ზმნის გვარის ფორმათა გამოყოფამდე.²⁹

ამდენად, რომელიმე კონკრეტულ ენაში განვითარების გარკვეულ საფეხურზე ყალიბდება გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნების გჯუფები, რაც თვით ამ ზმნების ძირის სემანტიკითაა

²⁸ Г. Пауль, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 334.

²⁹ И. И. Мещанинов, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 93-95.

განპირობებული. მაგ., **თბება** - შინაარსობრივად გარდაუვალი ზმნაა, **წერს** - ძირის სემანტიკის მიხედვით გარდამავალია. ყოველივე ეს გარდამავლობის კატეგორიის კუთვნილებაა, მაგრამ პირველი ტიპის ზმნებისაგან შეიძლება ვაწარმოოთ გარდამავალი ფორმა - **ათბობს**, ხოლო მეორე ტიპის ზმნებისაგან - გარდაუვალი: **იწერება**. ფორმათა დაპირისპირებაზე: **თბება-ათბობს**, და **წერს-იწერება** აიგება გვარის კატეგორია. თავის მხრივ, **ათბობს** და **იწერება** - ორივე ნაწარმოები ფორმაა. ხოლო ამ წარმოების საფუძველი თვით კონსტრუქციაშია საძიებელი.

თავდაპირველად ზმნები არ შეიცავდნენ გარდამავლობისა და გარდაუვა-

#16

ლობის მუდმივ მნიშვნელობას. არსებობდა ე.წ. „ნეიტრალური ძირები“ (გარდამავლობის მიმართ). წინადადების შედგენილობის მიხედვით ყოველი ზმნა შეიძლება ყოფილიყო გარდამავალიცა და გარდაუვალიც. ეს ძველი ვითარება ზოგიერთ ზმნას დღემდე შემორჩა. ამგვარი ვითარებაა რუსულში, ძველ ეგვიპტურში, თურქული ჯგუფის ზოგიერთ ენაში და ა.შ.³⁰ ანალოგიური ლაბილური კონსტრუქციები ზოგ მთის კავკასიურ ენაშიც შეინიშნება. მკვეთრად წარმოჩენილი განსხვავება გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნებს შორის შედარებით გვიანდელი მოვლენაა, რაც ხდება ერთ-ერთი პირობა სტაბილური კონსტრუქციების ჩამოყალიბებისა.

ბ) მედიოპასივისა და პერფექტის ურთიერთობის საკითხისათვის. მოქმედების გამომხატველი ზმნების უმრავლესობა ემთხვევა გარდამავალ ზმნებს, ხოლო მდგომარეობის აღმნიშვნელი ზმნების უმრავლესობა-გარდაუვალებს. ვარაუდობენ, რომ პასივის წარმოქმნის ადრეულ პერიოდში ვნებითი გვარის ფუნქცია დაიყვანებოდა საგნის ან პირის მხოლოდ მდგომარეობის ჩვენებამდე. ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ პასივი წარმოიქმნება მდგომარეობისა და გარდაუვალობის შინაარსის გადმომცემი ფორმების ბაზაზე.³¹

მდგომარეობის კატეგორიასთან ყველაზე უფრო დაკავშირებული პირადიგმული ფორმაა პერფექტი, რადგან სწორედ იგი გადმოსცემს მდგომარეობას როგორც ჩადენილი მოქმედების შედეგს. ეს იძლევა საფუძველს დასკვნისათვის: „პერფექტში ყველაზე ადრე განვითარდა პასიურობის მნიშვნელობა.“³² ე.ი. ამ დებულების თანახმად გვარის ფორმების ჩასახვა მჭიდროდ უკავშირდება დროისა და ასპექტის კატეგორიებს და, საერთოდ, უღვლილების კატეგორიას.

დროთა უძველეს ფორმებად ინდო-ევროპულ ენებში მიჩნეულია **აწმყო, აორისტი და პერფექტი**. უკანასკნელი წარმოიშვა მდგომარეობის გამომხატველი ფორმებისაგან, შესაბამისად - აწმყო და აორისტი-მოქმედების გამომხატველი ფორმებისაგან. ვარაუდობენ, რომ მედიუმის, როგორც გვარის ფორმის, არსებობა დაიწყო იმ დროიდან, როცა მდგომარეობის კატეგორიაა გაიყო ორ გრამატიკულ ფორმად, რომელთაგანაც ერთმა მიიღო გვარის მნიშვნელობა, მეორემ კი-ასპექტის. ხოლო თავის მხრივ „უძველესი განსხვავება მედიუმსა და პერფექტს შორის იყო

³⁰ იხ. მაგალითად, В. В. Виноградов, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 621-622. Э. В. Севортян, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 456-457; М. А. Коростовцев Введение в египетскую филологию, М., 1963, стр. 142; Б. А. Ильиш, История английского языка, 1, М., 1945.

³¹ М. Ф. Резникова, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 4. М. М. Гухман, Страдательный залог индоевропейских языков и проблемы залоговой дифференциации, Труды ВИИЯ, 1, М., 1945.

³² М. Ф. Резникова, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 5-6.

შემდეგი: მედიუმი გამოხატავდა მდგომარეობას, როგორც პროცესს, პერფექტი - როგორც ფაქტს. ესენი იყვნენ მდგომარეობის კატეგორიის ორი სახესხვაობა.³³

ეს პროცესი რომ მეტ-ნაკლებად საერთო იყო და სხვა სისტემის ენებშიც მოქმედებდა, ამაზე ეს ფაქტიც მიუთითებს: ძველ ეგვიპტურში ზოგი ზმნის ვნებითი გვარის ფორმა მოქმედებითი გვარის პერფექტულ ფორმას ემთხვეოდა

#17

და, საერთოდაც, ეგვიპტურში ვნებითი გვარის მნიშვნელობა არაიშვიათად ძველი პერფექტით გამოიხატებოდა.³⁴

მართალია, ამ ფორმებს განივთარების სულ სხვა საფუძველი აქვთ, მაგრამ მაინც საგულისხმოა მათი ტიპოლოგიური მსგავსება ქართულში დადასტურებულ მოვლენასთან. ვგულისხმობთ ე.წ. „ენიანი“ ვნებითის წყვეტილისა და მოქმედებითი გვარის II თურმეობითის ფორმების ურთიერთ-დამთხვევას: 1. **დამეწერა (<მეწერება) - ის მე** (ვნებითი) და 2. **დამეწერა (<ვწერ) - მე ის** (მოქმედებითი).

გ) ზმნის გვარი და უკუქცევითობის კატეგორია. გვარის ფორმათა წარმოშობის პრობლემის კვლევისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ზმნის უკუქცევით ფორმებს.

გარდამავლობის მიხედვით უკუქცევითი ფორმები ორგვარია:

1. გარდაუვალი, რომელიც აღნიშნავს იმავე მოქმედებას, რასაც უკუუქცევი, მხოლოდ „თავის სუბიექტში ჩაკეტილს,“ ობიექტზე გარდაუვალს, აღნიშნავს, რომ სუბიექტს უბრუნდება თვით მოქმედება. ამ ფორმებმა შემდეგ მიიღეს ვნებითი და საშუალო გვარის მნიშვნელობები.

2. გარდამავალი, რომელიც აღნიშნავს, რომ სუბიექტს უბრუნდება მოქმედების რეზულტატი და რომელსაც შემდეგ დაუკავშირდა მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის ფუნქცია.

ამასთან დაკავშირებით, ქართულ ენაში აღნიშნავენ მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევისა და ინიანი ვნებითის საერთო წარმომავლობას,³⁵ ხოლო მათი მაწარმოებელი ფორმანტის თავდაპირველ მნიშვნელობად მიჩნეულია რეფლექსურობა, უკუქცევითობა,³⁶ ქართულში არსებობს იმის საფუძველი, რომ ი-პრეფიქსი უკუქცევითი თუ კუთვნილებით ნაცვალსახელოვან ელემენტად იქნეს მიჩნეული.³⁷

უკუქცევითმა ფორმებმა მხოლოდ ენათა ერთ ნაწილში შეიძინეს გვარის გამოხატვის ფუნქცია, ხოლო სხვა ენებში ისინი გვარის ფორმების ჩამოყალიბებაში არ მონაწილეობდნენ. ეს ფორმები გვარის ცნების მიღმა მდგარი ენობრივი წარმონაქმნებია და ენათა ნაწილში მხოლოდ შემდეგ იქნენ გამოყენებული გვარის ფუნქციით. მაგალითად, აღნიშნულია, რომ უკუქცევითი ფორმები გერმანიკული ენებიდან მხოლოდ სკანდინავიურში აღმოჩნდნენ უშუალოდ

³³ А. Н. Савченко, Категория среднего залота в индоевропейском языке (Автореферат), Ленинград, 1969.

³⁴ М. А. Коростовцев, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 158; 160.

³⁵ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 363-365.

³⁶ Арн. Чикобава, Грузинский язык, Языки народов СССР; том IV, М. 1967, стр. 47ю

³⁷ Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград, 1925, § 216, стр. 176. ი. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბილისი, 1954, გვ. 265; გ. როგავა, კუთვნილებითი აფიქსი ი ქართველურ ენათა ზმნისა და სახელის მორფოლოგიურ კატეგორიებში (ქცევასა და ბრუნვაში), საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, III, გვ. 211.

დაკავშირებული ვნებითი თუ საშუალო გვარის ფორმირების პროცენტთან. ტიპოლოგიურად მსგავსი პროცესი დასტურდება სლავურ, ბალტიურ, რომანულ ენებში.

#18

ამ ენებში მედიუმის გამოხატვის სხვა საშუალებების გვერდით გამოიყენებოდნენ უკუქცევითი ფორმები, ხოლო იმ ენებში, სადაც გვარის ძველი ფორმები მეტ-ნაკლები სისრულით შემოგვრჩა (ბერძნული და ძველ-ინდური მედიოპასივის ან ხეთური მედიუმის ტიპისა), უკუქცევითი ფორმები ან მცირედ გავრცელდა, ან გამოიყენებოდა მეტად ვიწრო უკუქცევითი მნიშვნელობით.³⁸ ცნობილია ვარაუდი, რომლის თანახმადაც სკანდინავური საშუალო გვარი წარმოიშვა მოქმედებითი გვარის ფორმის უკუქცევით ნაცვალსახელთან შერწყმის გზით.³⁹

თავისი წარმოშობით უკუქცევითი ფორმები ანალიზურია: წარმოადგენენ ზმნისა და უკუქცევითი ნაცვალსახელის შეერთებას. ზოგ ენაში (მაგ., რუსულში) ნაცვალსახელი მიუხორცდა ზმნის ფუძეს და ფაქტიურად ფორმანტად იქცა, ზოგში კი (მაგ., ბულგარეთში) - არა.

უნდა აღინიშნოს, რომ უკუქცევით ფორმას თანაბრად იყენებენ საშუალო და ვნებითი გვარის ფორმები, ხოლო ქართულთან შეპირისპირებით - მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის ფუნქციის შემცველი ფორმებიც. შდრ., одевается – იცვამს (მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევა); колышется – ბიბინებს (საშ. გვარი); пишется – იწერება (ვნებითი გვარი). ზედმეტი არ იქნება აღინიშნოს ისიც, რომ ბერძნულში ზმნის ერთი და იმავე ფორმით გამოიხატებოდა როგორც სათავისო ქცევა, ასევე ვნებითიც: Παιλεῖμαι - ვიზრდი||ვიზრდები (მოქმედებითი გვარი: Παιλεῖν - ვზრდი).

უკუქცევითი ფორმები შეიძლება მივიჩნიოთ ცალკე გრამატიკული კატეგორიის, უკუქცევითობის კატეგორიის, კუთვნილებად, რომელსაც მჭიდრო კავშირი აქვს ზმნის გვართან.

რამდენადაც უკუქცევითი ფორმების წარმოშობა ისევ გარდამავლობას უკავშირდება, მისი წარმოქმნის ერთ-ერთი მიზეზი ისევ გარდამავლობის კატეგორიის განვითარებაში უნდა ვეძიოთ. ამდენად, ეს პრობლემა ისევ გარდამავლობას, აქედან კი სუბიექტ-ობიექტის ურთიერთგამოყოფისა და ჩამოყალიბების პრობლემას უკავშირდება.

დ) ზმნის გვარი და სუბიექტ-ობიექტის ურთიერთგამოყოფის პრობლემა. გვარის ფორმების დაპირისპირება ხდება მხოლოდ მას შემდეგ, როცა ქვემდებარე და დამატება საბოლოოდ გამოეყვნენ ერთმანეთს როგორც დამოუკიდებელი კატეგორიები.

გვარებად დაყოფისათვის ამოსავალი ჩვეულებრივ წინადადების სემანტიკაა, რომელსაც ექვემდებარება ზმნის სემანტიკაც. წინადადება ქმნის ზმნას და ამიტომაც ზმნაში აბსტრაქტიზებულია მთელი კონსტრუქცია. წინადადებაში ობიექტის არსებობა ან არარსებობა, სუბიექტის აქტიური და პასიური მნიშვნელობა განსაზღვრავს ზმნისა (ზოგადად) და მასთან ერთად გვარის, გარდამავლობისა და უკუქცევითობის კატეგორიების ბუნებას. ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ გვარის გაფორმება უშუალოდ უკავშირდება სუბიექტისა და ობიექტის შინაარსობრივ ურთიერთდამოკიდებულებას წინადადებაში. ამით კიდევ ერთხელაა წარმოჩენილი საერთოდ ზმნის გვარის სინტაქსური ბუნება, რომელიც ყოველ ენაში ამ კონკრეტული ენისათვის დამახასიათებელი ფორმით ვლინდება.

³⁸ M. M. Гухман, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 207-208.

³⁹ Г. Пауль, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 335.

#19

ბა. ან სხვაგვარად: ზოგადი სინტაქსური თვისება რაოდენობრივად განსხვავებული ფორმით გამოიხატება სხვადასხვა ენათა სისტემაში.

სუბიექტ-ობიექტის ურთიერთგამოყოფა უშუალოდ უკავშირდება საკითხს წინადადების კონსტრუქციის შესახებ, რადგან სუბიექტ-ობიექტის ჩამოყალიბება სწორედ წინადადების კონსტრუქციაში პოულობს თავის საფუძველს, რაც თავის მხრივ დაკავშირებულია ბრუნების სისტემის გაფორმებასთან.⁴⁰

ე) მიმღობიანი კონსტრუქციები. მიმღობა ითვლება სახელისა და ზმნის ერთგვარ სინკრეტულ ფორმად, მართლაც, მიმღობა სხვა არაფერია, თუ არა ზმნური ძირი (მოქმედებისა ან მდგომარეობის შინაარსის შემცველი ძირი) გაფორმებული სახელადი აფიქსებით.

თუ რუსულ (ასევე სლავურ) ენაში ზმნის გვარი მკვეთრად გამოყოფილი გრამატიკული კატეგორია არ არის, ამ ენაში გვარის შინაარსის გადმომცემ ფორმათა ძირითად ბირთვს მიმღობა წარმოადგენს,⁴¹ რადგან გვარის ფორმათა ოპოზიცია სწორედ რუსულ (სლავურ) მიმღობაშია ნათლად გამოხატული და გამიჯნული. ასევე ფინურ-უნგრული ჯგუფის ზოგიერთ ენაში (კარელიურში, უნგრულში) მიჩნეულია, რომ გვარის ფორმები მხოლოდ მიმღობებს ახასიათებს.⁴²

მიმღობურ წარმოებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება იმ ენებშიც, სადაც გვარი, როგორც ზმნის კატეგორია, ფორმობრივად უკვე ჩამოყალიბებულია. ქართულშიც დასტურდება გვარის აღწერითი ფორმები, რომელთა წარმოებაშიც მიმღობას დიდი როლი აკისრია: **გაცემულ იქნა, გაღებულ იქნა** და მისთ. თვით ახლა სინთეზურ ფორმად გაგებული **გაყიდულია, აღებულია** და მისთ. თავისი წარმოშობით აღწერით ფორმებს წარმოადგენენ (**გაყიდული/აღებული არის** და მისთ.). მოქმედებითი გვარის შესაბამისი ფორმები მხოლოდ სინთეზურია: **ყიდის, იღებს...** ამდენად, ამ შემთხვევაში მოქმედებითი გვარის ერთ ფორმას უპირისპირდება ვნებითი გვარის ორი ფორმა: ერთი სინთეზური წარმოებისა, მეორე - ანალიზური:

გაყიდა → გაიყიდა (სინთეზური)

გაყიდა → გაყიდულია (ანალიზური)

III სერიაში ორივე ფორმა (სინთეზურიცა და ანალიზურიც) მიმღობურ ფუძეს იყენებს. **გაყიდულა, გაყიდულიყო, გაყიდულიყოს.**

ამავე ტიპის მაგალითია:

⁴⁰ შდრ. ზოგი თანამედროვე ევროპული ენა, სადაც სუბიექტისა და ობიექტის გამოყოფა შესაძლებელი ხდება მხოლოდ წინადადებაში მათი ადგილის მიხედვით (ბრუნვათა სისტემის უქონლობის გამო).

⁴¹ М. М. Гухман, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 13.

⁴² Языки народов СССР, т. III стр. 70; К. Е. Майтинская, Венгерский язык, I, М., 1955, стр. 205.

გაუქმდა (სინთეზური)

გააუქმა <

გაუქმებულ იქნა (ანალიზური)

III სერიაში: **გაუქმებულა, გაუქმებულიყო, გაუქმებულიყოს.**

ამ ტიპის ფორმებს (**გაუქმდა-გაუქმებულ იქნა-გაუქმებულა**) განსაკუთ-

#20

რებული ადგილი უჭირავს ქართული ზმნის გვარის ფორმათა სისტემაში. გაუქმდა-გაუქმებულ იქნა ფორმებს შორის განსხვავება (გვარის თვალსაზრისით) შეიძლება ასეთი იყოს: **გაუქმდა** ფორმას თან ახლავს მედიალური შინაარსიც, მაშინ, როდესაც გაუქმებულ იქნა ფორმა აშკარად ვნებითია, აშკარად გულისხმობს ე.წ. გრამატიკულ სუბიექტად პასიურ, უმოქმედო პირს. რაც შეეხება **გაყიდულია, გაუქმებულია** ტიპის ფორმებს, ფუნქციურად ისინი ახლოს დგანან პერფექტულობასთან: მოქმედება ჩადენილია წარსულში, რეზულტატი აწმყოს კუთვნილებაა (რაზედაც, სხვათა შორის, მათ საწყის ფორმებში **გაყიდულ(ი) არს||არის, გაუქმებულ(ი) არს||არის**, - მიუთითებს მეშველი ზმნა **არს||არის**, მაშინ როდესაც სახელადი ნაწილი წარსული დროის მიმღობაა). ამასთან დაკავშირებით საგულისხმოა აგრეთვე **გაყიდულია-გაყიდულა** ფორმების დაპირისპირება, მათი მსგავსებისა და განსხვავების თვალსაზრისით.

თანამედროვე ქართულში ამგვარი აღწერითი ფორმების არსებობა ადასტურებს იმას, რომ გვარის ფორმათა წარმოქმნა თუ ენაში უკვე არსებული მოდელების გვარის მნიშვნელობის გამოხატვით აღჭურვა შედარებით ახლო წარსულის პროცესია და, რომ მას საბოლოო სახე დღესაც არა აქვს მიღებული.

ქართული ენისათვის საერთოდ სინთეზური ფორმებია დამახასიათებელი, მით უფრო მნიშვნელოვანია და საყურადღებო სინთეზურის გვერდით აღწერითი ფორმების გამოყენება საერთოდ, და კერძოდ, გვარის კატეგორიასთან დაკავშირებით. საინტერესოა ეს მოვლენა იმიტაც, რომ ეს აღწერითი ფორმები უღვლილების პარადიგმებშია გამოყენებული.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ზოგჯერ ვნებითი სინთეზური ფორმები სტილისტურად უპირისპირდებიან ვნებითის აღწერით ფორმებს: **გაადეს კარი-გაიღო კარი**, მაგრამ: **გაიღეს თანხა-გაღებულ იქნა თანხა**.⁴³ ასეთი განსხვავების მიზეზი ისევე ზემოთ ნახსენებ მოვლენაში უნდა ვეძიოთ: პირველ ფორმას (**გაიღო**) თან ახლავს მედიურობის შინაარსიც, „საკმაოდ ძლიერია წარმოდგენა იმის თაობაზე, რომ კარი თვით არის მოქმედი“ (დ.წ. ოვსიანიკო-კულიკოვსკის გამოთქმით), ხოლო მეორე ფორმა (**გაღებულ იქნა**) გრამატიკულ სუბიექტად აშკარად გულისხმობს პასიურ, უმოქმედო პირს და, ამდენად, ვნებითობის ფუნქცია ამ ფორმაში გაცილებით ძლიერაა წარმოჩენილი.

მაგრამ ქართულში გვარის ფორმების ჩამოყალიბებაში მიმღობას მაინც არ მიუძღვის არსებითი ხასიათის წვლილი, როგორც ეს ზოგიერთ ენაში მოხდა, სადაც მან გადაამწყვეტი როლი

⁴³ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 304.

შეასრულა. ე.წ. II მიმღობის შეერთება დამხმარე ზმნასთან მიჩნეულია გერმანიკული ენების ვნებითი გვარის სისტემის ფორმირების საფუძვლად, რომელიც თავისი მორფოლოგიური ტიპით ინდოევროპული ერთობის ეპოქის კუთვნილებაა. თუმცა აღნიშნავენ იმასაც, რომ ასეთი წარმოება არაა დამახასიათებელი მთელი რიგი ინდოევროპული ენებისათვის.⁴⁴

ვ) გვარის ფორმათა შენაცვლების შემთხვევები. ბევრი ენისათვის არის ნი-

#21

შანდობლივი ვნებითი გვარის ფორმების გამოყენება მოქმედებითი გვარის ფუნქციით. ეს განსაკუთრებითაა წარმოჩენილი ე.წ. დეპონენსებში: შდრ. ქართული: იწყებლება, იგინება, ელაპარაკება, ეკითხება და მისთ. ასევე **ლათინურში: arbitror (ვფიქრობ); polliceor (ვპირდები)**⁴⁵ და სხვ.

ზედმეტი არ იქნება აღნიშნოს ისიც, რომ, მაგალითად, ბირმულ ენაში „პასიური მნიშვნელობა გამოიხატება გრამატიკულად აქტიური ფორმის კონსტრუქციით“.⁴⁶ არაბულშიც „ვნებითი გვარის ფორმა ინარჩუნებს მოქმედებითი გვარის კონსტრუქციას“.⁴⁷ ინგლისურ ენაში დადასტურებულია შემთხვევები, როცა ფორმით ზმნას ზოგ კონსტრუქციაში პასიურობის მნიშვნელობა ენიჭება: **He sells the book (ის ყიდის წიგნს) – The book sells well (წიგნი კარგად გაიყიდა).** ზმნა **sells** ორივე კონსტრუქციაში მოქმედებითი გვარის ფორმითაა წარმოდგენილი. პირველ შემთხვევაში ფუნქციაც მოქმედებითი გვარისა აქვს, მეორე წინადადებაში - ვნებითისა. ასევე: **Persia began the war (სპარსეთმა ომი დაიწყო) – the war began (ომი დაიწყო).**⁴⁸

ყველაფერი ეს ალბათ იმაზე მეტყველებს, რომ გვარის სხვადასხვა ფორმების წარმოშობას საერთო საფუძველი აქვს. სხვაგვარად ვერ აიხსნება მოქმედებითისა და ვნებითის ფორმების ასეთი სიახლოვე. შდრ. ქართულში: **დაიწყო მან-დაიწყო ის; ან თუნდაც: დაეწერა მას ის-დაეწერა ის მას;** განსხვავება მათ შორის გვარსა და მწკრივებშია: **დაეწერა მას ის** - მოქმედებითი გვარის II თურმეობითის მწკრივია, **დაეწერა ის მას** - ვნებითი გვარის წყვეტილის ფორმაა. დაიწყო ფორმა ორივე შემთხვევაში წყვეტილია, მაგრამ განსხვავდება კონსტრუქციით: **1.სპარსეთმა ომი დაიწყო. 2.ომი დაიწყო:** პირველი მოქმედებითი გვარის ფორმაა, მეორე - ვნებითისა.

აღნიშნულია აგრეთვე ვნებითისა და საშუალო გვარის ფორმების სიახლოვეც და მათი ურთიერთშენაცვლებობის ფაქტი. მაგალითად, საგანგებოდ აღნიშნავენ, რომ „ზოგჯერ შეუძლებელია განისაზღვროს გვარი: **поезд останавливается**, მაგრამ **поезд останавливается сигналом стрелочника, опытной рукой машиниста**, ან თუნდაც: **поезд останавливается по требованию пассажиров**, - ეს არის ვნებითი გვარი, თუ იგულისხმება დამატება განუსაზღვრელი

⁴⁴ М. М. Гухман, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 144-145. იხ. აგრეთვე: А. Доза, История французского языка (перевод с французского), М., 1956, стр. 235-236.

⁴⁵ იხ. ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 305-309; სიმონ ყაუხჩიშვილი, ლათინური ენის სახელმძღვანელო, 1967, გვ. 70-72 (ფორმა: **ვპირდები** ქართულშიც დეპონენსია).

⁴⁶ Маун Маун Ньюн, И. А. Олова, Е. В. Пузицкий, И. М. Тагунова, Биранский язык, М., 1963, стр. 65.

⁴⁷ И. В. Юшманов, Краткая грамматика арабского языка, Ленинград, 1964, стр. 54-55.

⁴⁸ О. Есперсен, Философия грамматики, стр. 188-189;

პირის სახით; თუ ასეთი დამატება არ არის, - ეს არის საშუალო-უკუქცევითი ფორმა.”⁴⁹ ანალოგიური მაგალითების დაძებნა რუსულში

#22

ადვილად მოხერხდება: **1. Мальчик косит глазами 2. Мальчик косит глаза на угол стола.**⁵⁰

ამ შემთხვევაში ერთი და იმავე ფორმას ეკისრება საშუალო და მოქმედებითი გვარის ფუნქციის გადმოცემა; კონსტრუქციის მიხედვით იგი ხან გარდაუვალია, ხან გარდამავალი. ქართულში კი აღიარებული ფაქტია, რომ უმეტეს შემთხვევაში საშუალო და მოქმედებით გვარს ფორმა იდენტური აქვს. ყოველივე ეს კიდევ ერთხელ მიუთითებს იმაზე, თუ რაოდენ მნიშვნელოვანია ზმნის გვარის ფორმათა ჩამოყალიბების ფუნქციური საფუძვლის გარკვევა და შესწავლა. სწორედ ფუნქციური დაპირისპირებაა ამოსავალი გვარის მიხედვით დაპირისპირებულ ფორმათა მორფოლოგიური გაფორმებისათვის, სწორედ იგი უქმნის საფუძველს გვარის კონკრეტული ფორმისათვის შესაბამისი მოდელის ჩამოყალიბებას. შინაარსი ქმნის, ანდა იყენებს ენაში უკვე არსებულ ფორმას ახალი მნიშვნელობისათვის.

ზ) კაუზატივისა და გვარის კატეგორიის ურთიერთობის საკითხი. განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა კაუზატივისა და გვარის კატეგორიის ურთიერთობის საკითხს. ეს ორი კატეგორია იმდენად ახლოს დგას ერთმანეთთან, რომ ზოგი ავტორი აერთიანებს კიდევ მათ და გვარის სისტემაში გამოყოფს კაუზატიურ გვარს. მაგრამ ეს გაუმართლებელი ჩანს თუნდაც იმიტომ, რომ კაუზატივი მოეპოვებათ როგორც მოქმედებითი, ასევე ვნებითი გვარის ფორმებს (**აჭერინებს-ეჭერინება, აღანძვინებს-ელანძვინება**), ხოლო გვარის კატეგორიის (და საერთოდ ყველა კატეგორიის) სისტემაში იმ გრამატიკული მნიშვნელობის შეტანა, რომელიც ამ კატეგორიის ფორმებისათვის ცალ-ცალკეა დამახასიათებელი, შეუძლებელია. გარდა ამისა, თვით გრამატიკული მნიშვნელობა გვარისა და კაუზატივისა სხვადასხვაა, მათი ზმნურ კატეგორიებად გამოყოფის საფუძველიც განსხვავებულია; გვარი - აქტიურობა-პასიურობის ფუნქციის მორფოლოგიური საშუალებებით გამოხატავა, კაუზატივი კი იმას გვიჩვენებს, „სუბიექტი თვითონ ასრულებს მოქმედებას თუ მოქმედება სხვა პირის მეშვეობით სრულდება.”⁵¹ მაგრამ კაუზატივის აღნიშნული მნიშვნელობა უკვე გულისხმობს მის სიახლოვეს (და არა იდენტურობას) გვარის კატეგორიასთან. ეს კონკრეტული მაგალითებითაც დასტურდება, კერძოდ, იგულისხმება შემთხვევები, როცა მოქმედებითი გვარის ფორმები კაუზატიური წარმოშობისაა. ეს მოვლენა კარგადაა წარმოჩენილი ზოგ იბერიულ-კავკასიურ ენაში, სადაც გვარის კატეგორიას არ გამოყოფენ, მაგრამ კაუზატიური ფორმა სხვა ენების მოქმედებითი გვარის ფორმას უტოლდება. გარდა ამისა: მანჯურულ-ტუნგუსურ, მონღოლურ, თურქულ ენებში, გავრცელებული ვარაუდის თანახმად, კაუზატივისა და ვნებითის გამოყოფა-

⁴⁹ А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка; В. В. Виноградов Русский языка, стр. 633.

⁵⁰ Современный русский язык (Под редакцией проф. Е. М. Галкиной-Федорук), 1964, стр. 157.

⁵¹ არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება; ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, 1950, გვ. 050.

ჩამოყალიბება ადრე არსებული მათი ერთიანი ფორმის დიფერენციაციის შედეგია.⁵² ზოგიერთ (მაგალითად, სამ-

#23

ხრეთ-ტუნგუსურ, მაჯურულ) ენაში კი კაუზატივისა და ვნებითის წარმოება ერთმანეთს ემთხვევა (მნიშვნელობებს წინადადების კონსტრუქცია განასხვავებს მხოლოდ).⁵³ ანალოგიურ ენობრივ მოვლენებზე ლაპარაკია იაპონური და ჩინური ენის გრამატიკებშიც.⁵⁴

თ) დინამიკურობა-სტატიკურობა და გვარის ფორმათა წარმოების საკითხები. ქართულში დინამიკურობისა და სტატიკურობის ცნება გამოიყენება როგორც ვიწრო, ასევე ფართო მნიშვნელობით. ვიწრო მნიშვნელობით ამ ტერმინს იყენებს მხოლოდ ვნებითის მიმართ, და ისიც იგულისხმება არა „ყოველი ვნებითი“, არამედ „ისეთი, რომელსაც მოეპოვება საპირისპირო ფორმა სტატიკური ზმნის ნიშნებით.“⁵⁵ ამის მაგალითებია: **ითესება-სთესია, იწერება-სწერია** და ა.შ. ვარაუდობენ, რომ „სტატიკურ ზმნებთან მნიშვნელობით ახლო დგას მედიოპასივი.“⁵⁶

ფართო მნიშვნელობით დინამიკური და სტატიკური **ზმნები ქართული** ზმნების ერთ-ერთი ძირითადი საკლასიფიკაციო ერთეულებია.⁵⁷ ამ დებულების თანახმად, ქართული ზმნები ორ ძირითად ჯგუფად იყოფა: დინამიკურ და სტატიკურ ზმნებად. დინამიკური ზმნა შეიძლება იყოს გარადამავალიცა და გარდაუვალიც, სტატიკური ზმნა გადაუვალაია.

აღნიშნავენ, რომ ქართულში დინამიკურებთან შედარებით სტატიკური ზმნები შეუდარებლივ ცოტაა, მასთან „სტატიკური ზმნები განვითარების ძველისძველ საფეხურს წარმოგვიდგენს.“⁵⁸

სტატიკურობა-დინამიკურობის კატეგორია წინ უსწრებს გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებას.

დინამიკურობა-სტატიკურობის პრობლემა მჭიდროდ უკავშირდება დრო-კილოთა წარმოებას, ერთი მხრით, და გვარის ფორმათა წარმოებას, მეორე მხრით.

ვარაუდობენ, რომ მაგალითად, ინდო-ევროპულ ენებში პერფექტი მდგომარეობის გამომხატველი ფორმებისგან წარმოიშვა, ხოლო აწმყო და აორისტი - მოქმედების გამომხატველი ფორმებისგან (იხ. ზემოთ). პერფექტისათვის საერთოდ დამახასიათებელია სტატიკურობის ფუნქცია, რადგან იგი მიუთითებს მდგომარეობაზე, რომელიც მოქმედების შედეგს წარმოადგენს. არსებითად, პერფექტი აწმყოსა და წარსულის თავისებურ კონტამინირებულ ფორმას წარმოადგენს: მდგომარეობა (მოქმედების შედეგი) განეკუთვნება აწმყოს, ხოლო

⁵² ჟ. В. Севортян, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 522; В. Котвия, Исследования по алтайским языкам, М. 1962, стр. 198-199; Г. Санжеев, Сравнительная грамматика монгольских языков, Глагол, М., 1963.

⁵³ Б. К. Пашков, Маньчжурский язык, М. 1963, стр. 33-34.

⁵⁴ И. А. Сыромятников, Становление новояпонского языка, стр. 265; И. Т. Зогра, Очерк грамматики среднекитайского языка, М., 1962, стр. 87, 91.

⁵⁵ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 324.

⁵⁶ იქვე, გვ. 328.

⁵⁷ არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, გვ. 051.

⁵⁸ იქვე, გვ. 051; ა. შანიძე დასახ. ნაშრომი, გვ. 324.

მოქმედება - წარსულს. თავის მხრივ მდგომარეობა შეიძლება ორგვარი იყოს: აღნიშნავდეს მხოლოდ მდგომარეობას ან აღნიშნავდეს მდგომარეობას, როგორც მოქმედების შედეგს. პირველი ფუნქციის მატარებელი ფორმებია: **დგას, ზის,**

#24

წევს, სძინავს და მისთ. მეორე ფუნქციისა - **აფენია, აბია, აწერია, (სწერია), აკრავს** და ა.შ. მამასადაძამე, უკანასკნელთ პერფექტული გაგება აქვთ.

ისმის კითხვა: რომელი გვარის კუთვნილებაა მეორე ფუნქციის მქონე ფორმები? თუკი მათ შეეცვლით, აღწერთი ფორმებით: **აფენია||დაფენილი არის; სწერია||დაწერილი არის** და ა.შ. მაშინ ისინი, მართლაც, ვნებითი გვარისა აღმოჩნდებიან.⁵⁹ მაგრამ ფორმის თვალსაზრისით ისინი აშკარად უახლოვდებიან მოქმედებითი გვარის ზმნებისა და რელატიური (ორპირიანი) ვნებითების თურმეობითებს: შდრ. **წერს-დაუწერია, ეწერება-დასწერია, და სწერია; ან უკეთებს-გაუკეთებია, უკეთდება-გაჰკეთებია და : უკეთია; აკლებს-დაუკლია, აკლდება-დაჰკლებია და: აკლია (უკლია).** როგორც თურმეობითები, ასევე ზემოაღნიშნული სტატიკური ფორმები პერფექტული შინაარსისაა, ხოლო პერფექტისათვის საერთოდ დამახასიათებელი ჩანს მედიოპასიურობის მნიშვნელობისაკენ გადახრა, რაც მიაჩნიათ იმის დამამტკიცებელ საბუთად, რომ ვნებითობის მნიშვნელობა თავდაპირველად პერფექტებში განვითარდა. ეს ეხმაურება ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში არსებულ მოსაზრებას, რომ „დროთა მესამე ჯგუფში ყოველი ზმნა ან ვნებითის სახეობას წარმოადგენს, ან საშუალო-ვნებითისას ან საშუალოსას.“⁶⁰

ფორმათა შეპირისპირების საფუძველზე დგინდება, რომ ზოგიერთი ევროპული ენის პერფექტის შესაბამისად ქართულში თურმეობითები გამოიყენება.⁶¹ თავის მხრივ კი პერფექტი გამოხატავს მდგომარეობას, სტატიკას. თუ ეს ასეა, მაშინ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ, მაგალითად, მოქმედებით გვარის ზმნის აწმყო (ან წყვეტილი) და I თურმეობითი ერთმანეთს ისევე უპირისპირდება, როგორც ერთი და იმავე ზმნის დინამიკური და სტატიკური ფორმები.

თუკი I თურმეობითი უტოლდება სხვა ენების პერფექტს, II თურმეობითი ამ თვალსაზრისით უთანაბრდება იმავე ენების პლუსკუამპერფექტს. პლუსკუამპერფექტი კი აღნიშნავს წარსულ მდგომარეობას ან მოქმედებას, რომელიც რეზულტატია მისი წინარე მოქმედებისა, ამდენად⁶² თავისი ფუნქციით II თურმეობითიც სტატიკის კუთვნილებაა. მართალია, აღნიშნავენ, რომ I თურმეობითი ფორმით არის სტატიკური, ხოლო II თურმეობითი (და III კავშირებითი) ფორმით დინამიკურია, მაგრამ, ჩანს, ეს მოვლენა ამ უკანასკნელის ფუნქციურ მხარეზე არ ვრცელდება.

ამდენად, გარდამავალი ზმნის ზოგი მწკრივი ქართულში გადმოსცემს მოქმედებას (I და II სერიის მწკრივები), ხოლო ზოგი მწკრივი (III სერიის მწკრივები) - მდგომარეობას, როგორც აქტიური მოქმედების შედეგს. აქ მიღებულია ამ მწკრივების ძირითადი მნიშვნელობა, თუმცა ფუნქციური ვარიანტი თითოეულ მწკრივს შესაძლებელია ბევრი ჰქონდეს. აქ ისიც უნდა

⁵⁹ შდრ.: ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 323-324.

⁶⁰ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, 1968, გვ.143.

⁶¹ ნ. ნათაძე, მესამე სერიის დრო-კილოთა წარომებისათვის ქართულში, იკე, ტ. VII, თბ., 1953, გვ. 87, 97.

⁶² Ж. Марузо, Словарь лингвистических терминов, М., 1960, стр. 212.

აღნიშნოს, რომ პლესკუამპერფექტის ფუნქციის გამოხატვა II თურმეობით თანამედროვე ქართულში შედარებით იშვიათად ეკისრება.

#25

მაშასადამე, შეიძლება ითქვას, რომ ქართულში დინამიკურობასა და სტატიკურობას ერთი და იმავე გარდამავალი ზმნის უღვლილებების პარადიგმები განარჩევენ. ეს ვარაუდი შეიძლება გავრცელდეს გარდაუვალი ზმნების მიმართაც.

გარდამავალი		გარდაუვალი	
დინამიკური	სტატიკური	დინამიკური	სტატიკური
წერს	დაუწერია	იწერება	დაწერილა
დაწერა	დაეწერა	დაიწერა	დაწერილიყო

დინამიკურობა და სტატიკურობა თავის მხრივ მჭიდროდ უკავშირდება ზმნის გვარის ფორმათა წარმოების საკითხს. ხოლო ორივე უშუალოდ უკავშირდება უღვლილებების პრობლემას.

აღნიშნული იყო, რომ:

1. უღვლილებების სხვადასხვა პარადიგმი დინამიკურობა-სტატიკურობის მიხედვით განარჩევენ ერთსა და იმავე ზმნას;

2. ქართულში აწმყო ჯგუფი აქტიურია (გარდამავალ ზმნებში), ნამყო ძირითადის ჯგუფი „სპეციფიკურ-ინდიფერენტულია,” ხოლო III სერიაში „ყოველი ზმნა ან ვნებითის სახეობას წარმოადგენს, ან საშუალო-ვნებითისას თუ საშუალოსას.“⁶³ ე.ი. ამ ვარაუდის თანახმად გვარიც შეიძლება „უღვლილებების კატეგორიად“ გამოიყოს.

ამ ორი დებულების ურთიერთდაკავშირების შედეგად მიიღება ის, რომ გარდამავალი ზმნის დინამიკური ფორმა გვარის მიხედვით არის ან აქტიური (I სერიაში) ან „სპეციფიკურ-ინდიფერენტული“ (II სერიაში), ხოლო იმავე ზმნის სტატიკური ფორმა (III სერიის ფორმა) - წარმოადგენს „ან ვნებითის სახეობას, ან საშუალო-ვნებითისას თუ საშუალოსას.“

საერთოდ, ქართულში მართლაც შეინიშნება მწკრივების მიხედვით აქტიურობა-პასიურობის „ხარისხების“ გარჩევის ტენდენცია. მაგალითად, **წერს** და **დაუწერია** ერთი და იმავე გარდამავალი ზმნის ორი ფორმაა (აწმყო და I თურმეობითი). ამდენად, თუკი **წერს** ზმნა მოქმედებითი გვარისაა, მისი პარადიგმიც **დაუწერია** მოქმედებითი გვარისად უნდა მივიჩნიოთ, მაგრამ აშკარაა, რომ **დაუწერია** ფორმა არ ამჟღავნებს აქტიურობის ისეთ ხარისხს, როგორც წერს ფორმისთვისაა დამახასიათებელი. ამიტომ, თითქოს ფუნქციურადაც განსაზღვრულია ის, რომ მოქმედებითი გვარის III სერიის ფორმები თავისი მოდელელებითაც ემთხვევა შესაბამის ვნებითებსა თუ „საშუალო-ვნებითებს.“ შდრ. მაგალითად: სწერია (**რელატ.: უწერია**) და **დაუწერია** (უსრ. ასპექტ.: **უწერია**), ან: **დაეწერა** (ის მას; <**წერება**) და **დაეწერა** (მას ის; <**წერს**). ანალოგიური

⁶³ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, გვ. 143; (იხ. აგრეთვე, ზევით).

ვითარება დასტურდება სხვა ქართველურ ენებშიც. ამგვარი ვითარება იყო ძველ ქართულშიც:
უპყრიეს, **ჰმოსიეს** (სტატიკური)

#26

აწმყო) და **დაუპყრიეს, შეუმოსიეს** (მოქ. გვარის თურმეობითი). საგულისხმო მაგალითებს იძლევიან ამ მხრივ ქართული ენის დიალექტებიც.

საინტერესოა აღინიშნოს:

1.ძველ ქართულში I თურმეობითის დაბოლოება იყო **-ი - ე - ს** (მხ. რიცხვ.): **დამიწერიეს, დაუპყრიეს** და ა.შ. შესაბამისად სტატიკურ ფორმებსაც იგივე დაბოლოება ჰქონდათ: **მიწერიეს (სწერიეს), უპყრიეს** და ა.შ.

2.ახალ ქართულში ზემოაღნიშნული დაბოლოება შეიცვალა - **ი - ა** დაბოლოვებით: **დამიწერია, დაუპყრია** და სხვა. შესაბამისად შეიცვალა სტატიკურ-ფორმათა დაბოლოებაც: **მიწერია (სწერია), უპყრია** და ა.შ.

3.ხევსურულში ფორმათა უნიფიკაციის საფუძველზე I თურმეობითში „ყველა სუბიექტური წყობის ზმნასთან -ავ (ი) მაწარმოებელი გვაქვს.“⁶⁴ მაგალითად, **დაუკიდავ - (ი-ს), დაუფენავ - (ი-ს)** და სხვა, ნაცვლად „დაუკიდა, დაუფენა“ ფორმებისა. შესაბამისი სტატიკური ფორმაც ანალოგიურად არის ნაწარმოები: **ხკიდავ (ი-ს),⁶⁵ ხფენავ (ი-ს)**, ნაცვლად **ჰკიდა, ჰფენა** ფორმებისა. სალიტერატურო ქართულში სტატიკურ ფორმებს -ი-ა დაბოლოება აქვთ მაშინაც კი, როდესაც **-ავ, -ამ** თემისნიშნთან ზმნებთან გვაქვს საქმე; შდრ.: **ხატავს-და-უხატავს-ს**, ხოლო სტატიკური ფორმა იქნება: **ხატია**; მაგრამ დიალექტთა უმრავლესობა კვლავ დადგენილ კანონზომიერებას გვიჩვენებს (იქნება: **დაუხატია**). სალიტერატურო ენაში მხოლოდ რამდენიმე ზმნას აქვს სტატიკურ ფორმაში **-ავ** დაბოლოება. ასეთია, მაგალითად, **(ჰ)ხურავს** ზმნა; შდრ.: ხურო **სახლს ხურავს (დინამიკ.) - თავზე ქუდი ხურავს (სტატიკ.)** ამგვარი ტენდენცია შეინიშნება **ბურავს** ზმნაშიც: **ნისლი მთას ბურავს (ნისლმა მთა დაბურა) - მთას ნისლი ბურავს (მთას ნისლი ებურა)**; შესაბამისად გარდამავალი ზმნის თურმეობითის ფორმა იქნება: **დაუხურავს, დაუბურავს...**

ამგვარად, I თურმეობითისა და სტატიკური ფორმების ერთგვარი მოდელით წარმოების ტენდენცია ნათელი და დადასტურებული ფაქტი ჩანს.

ანალოგიური ვითარება დასტურდება აგრეთვე II თურმეობითისა და სტატიკური ფორმების შედარებისას. თუკი ერთმანეთს შევუდარებთ სტატიკური ფორმების წყვეტილისა და II თურმეობითის ფორმებს, მათი სრული დამთხვევა უცილობელი იქნება. მოქმედებითი გვარის II თურმეობითის ფორმა არამარტო სტატიკური ზმნის ნამყო ძირითადად ემთხვევა, არამედ ენიანი ვნებითის ნამყო ძირითადაც (რადგან სტატიკური ფორმა ნამყო ძირითადად სწორედ ენიანი ვნებითის ფორმებით ივსებს ნაკლულ მწკრივებს):

აწმყო: ეწერება - ნამყო ძირითადი: (და)-ეწერა

⁶⁴ ა. ჭინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, თბ., 1960, გვ. 120.

⁶⁵ ეს ფორმები რომ მხოლოდ ხევსურულისათვის არ იყო დამახასიათებელი, ამას ვახუშტის თხზულებაში გამოყენებული „ჰკიდავს“ ზმნა გვიჩვენებს: „... ეკლესიის ბჭეს ჰკიდავს კარი...“ (ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბ. 1941, გვ. 152).

- „ სწერია - „ეწერა
 „ წერს - II თურმეობითი: და-ეწერა;

#27

მსგავსი ვითარება დასტურდება უფრო გვიან ჩამოყალიბებული III კავშირებითისა და სტატიკური ფორმების II კავშირებითის შედარების დროსაც. თავის მხრივ ამ ფორმათა იდენტურია ენიანი ვნებითის II კავშირებითიც.

ზემოაღნიშნულის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ მოქმედებითი გვარის ზმნების I თურმეობითი ფაქტიურად **უწერია**, **უხატია** ტიპის სტატიკური ფორმების ინვერსიის გზითაა მიღებული. შესაბამისად, მოქმედებითი გვარის ზმნების II თურმეობითი სტატიკური ფორმის ნამყო ძირითადის ინვერსიას წარმოადგენს;⁶⁶ შდრ.:

- სტატიკური: უწერია (აწმყო) ის მას - I თურმეობითი: და-უწერია
 (<წერს) მას ის
 „ეწერა (ნამყო ძირითადი) ის მას - II თურმეობითი: და-ეწერა
 (<წერს) მას ის

უნდა აღინიშნოს, რომ **დაუხატავს-ხატია**, **დაუწერია-სწერია**, **დაუკიდია**, **დაუფენია-ჰფენია** და მისთნ. ფორმებს შორის ისეთივე მიმართებაა, როგორც დასტურდება **დაუდგამს-დგას**, **დაუწვენია-წევს** და მისთნ. წყვილებში. და მართლაც, თავისი ბუნებით **ხატია**, **სწერია**, **ჰკიდია**, **ჰფენია** ტიპის ფორმები მედიოპასიური არიან. ლიტერატურაში ეს სათანადოდ არის აღნიშნული, თუმცა იქვე ამ ფორმებს ახასიათებენ, როგორც „სტატიკურ ვნებითებს“. ⁶⁷ ზემოაღნიშნული სტატიკური ფორმები უღვლილებითაც ემსგავსებიან მედიოპასიურ ზმნებს: ნაკლულ მწკრივებს შესაბამისი ვნებითის ფორმებით ივსებენ; ჩვეულებრივ იყენებენ ენიანი ვნებითის ფორმებს: **სწერია-ეწერება-ეწერა**.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ დიალექტებში მედიოპასიურ ზმნას ზოგჯერ უჩნდება პარალელური ფორმა, რომელიც ზემოაღნიშნულ სტატიკურ ფორმათა მოდელითაა ნაწარმოები; მაგალითად, გურულში: **დევს||დვია**; **დგას||დგია** და მისთნ; ასევე: **სჭირია** (სალიტ.: **სჭირდება**) და სხვა.

ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იპყრობს **ნაზია**, **ჭამია**, **რქენია**, **ყლაპია**, **ჭერია**, **ცოხნია**, **ღია**, **ბჟუტია** ტიპის ფორმები. მათი რიცხვი არც თუ ისე მცირეა სალიტერატურო ქართულში. დიალექტების მონაცემები კი ალბათ უფრო გაზრდიდა მათ რაოდენობას. ეს ფორმები მიმდებარის თავისებურ ტიპადაა მიჩნეული.⁶⁸ ამ ტიპის ფორმებს რომ მიმდებარის ფუნქცია აქვთ ახლა, ეს უეჭველია და პარალელური ფორმებითაც დასტურდება. (**ჭამია-მჭამელი**, **ჯღაბნია-მჯღაბნელი**, **ხტუნია-მხტუნავი**, **ყლაპია-მყლაპავი**; ოღონდ ეს კია, რომ მათ შორის სტილისტური ნიუანსი უთუოდ შესამჩნევია, სხვა მხრივ განსხვავება არა ჩანს), მაგრამ წარმოშობით ისინი სულ სხვა ენობრივი

⁶⁶ არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, თბ., ტ. I, გვ. 5.

⁶⁷ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 323-324; 327-332.

⁶⁸ ფ. ერთელიშვილი, მიმდებარის ერთი ტიპი ქართულში, თსუ შრომები, 71, 1959, გვ. 54-57; ოსიძე, მიმდებარის წარმოება ქართულში. თსუ შრომები, ტ. 67, 1957, გვ. 197.

#28

ოდენობა ჩანს და ვვარაუდობთ, რომ **სწერია, ხატია**, ტიპის ფორმებს უნდა ამოუდგინენ გვერდით. ანუ სხვაგვარად წარმოშობით **ქექია, გრეხია, წყენია, ყლაპია, ცოხნია, ღია** ტიპის ფორმები სტატიკას, მდგომარეობას გამოხატავდნენ და მხოლოდ შემდგომი გადააზრიანების საფუძველზე გახდა შესაძლებელი, რომ მათ თვისების გამოხატვის ფუნქცია მიეღოთ (იხ. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: **წყენია** - ვისაც ადვილად ეწყინება ხოლმე; **ცოხნია-მცონარა, დოყლაპია**); ამრიგად, ერთი მხრითა გვაქვს:

წერს - იწერება - სწერია

ხატავს - იხატება - (3) ხატია და მისთნ.

ხოლო მეორე მხრით:

აღებს - იღებს - ღია (სტატიკა, აქედან: ის რაც **ღია არის**, რაც **გაღებულია**)

აბჟუტებს - იბჟუტება - ბჟუტავს/ბჟუტია (სტატიკა, შდრ., **ანთია**; აქედან: ის, რაც ბჟუტავს)

ნაბავს - ინაბება - ნაბია (სტატიკა; აქედან, ის, რაც ან ვინც ინაბება, ვისაც განაბვა სჩვევია).

ერთი კია: ამგვარი ფორმების უმრავლესობაში უკვე ჭირს აღნიშნული ზმნური ნიშან-თვისების წარმოჩენა, მაგრამ შეუძლებელი მაინც არ უნდა იყოს.

ამგვარი ფორმებისაგან მკვეთრად უნდა გაირჩეს ფორმოზრივად მსგავსი, მაგრამ უკვე სახელისაგან ნაწარმოები ფორმები: **კუდაგრძელი-კუდაგრძელია, ღვინო-ღვინია, ლეღვი-მელეღვია** და მისთ. ზემოთქმული მხოლოდ ზმნური წარმოშობის ფორმებზე ვრცელდება. ეს საკითხი შემდგომ კვლევასა და დაზუსტებას საჭიროებს, მაგრამ ამჯერად სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ.

ნიშანდობლივია, რომ ქართულში გარდამავალი ზმნის თურმეობითის ჯგუფის ფორმებს პირთა ინვერსიული განაწილების თვალსაზრისით ემთხვევა ზოგი სტატიკური ზმნა, რომლებსაც ინვერსიულ გარდაუვალ ზმნებს უწოდებენ.⁶⁹ ასეთებია: **მსურს, მყავს, მაქვს, მძულს, მიყვარს, მნებავს, მღვიძავს, მძინავს** და ა.შ. ამ ზმნებს რომ მართლაც ახასიათებს ინვერსიულობა, ამას უნდა ამტკიცებდეს წარმოშობით ორპირიანი, მაგრამ ახლა ერთპირიანად გაგებული ფორმები: **მღვიძავს, მძინავს** ტიპის. პირის დაკარგვა ამგვარ ზმნებში იმით უნდა იყოს გამოწვეული, რომ თავდაპირველად ობიექტური პირი შემდეგ სუბიექტად იქნა გაგებული. ანალოგიური ვითარება უნდა იყოს **მაციებს, მაცხელებს** ტიპის ფორმებშიც. როგორც ჩანს, სტატიკურობის გამომხატველი ფორმებისათვის დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო ინვერსიულობა. ეს მტკიცდება როგორც ზემოაღნიშნული სტატიკური ფორმებით, ასევე გარდამავალი ზმნის თურმეობითითაც. თუ ყურადღებას გავამახვილებთ **მაცხელებს, მაციებს** ტიპის

#29

⁶⁹ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, 1968, გვ. 135. შდრ., ა. შანიძე, გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან; ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, ტ. 7.

ფორმებზე, თითქოს შეუძლებელი არა ჩანს იმის დაშვება, რომ პირთა ინვერსია ხელს უწყობს დინამიკურობის მნიშვნელობიდან სტატიკურობის შინაარსზე გადასვლას. და მართლაც, რომ ავიღოთ სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე ცნობილი მაგალითი **აცივებს (აციებს)**, ეს ვითარება ნათლად წარმოგვიდგება. „**ღვინოს აცი(ვ)ებს**“ კონსტრუქციაში ზმნა ორპირიანია (**აცივებს ის მას**); დინამიკურია. მაგრამ იგივე ზმნა, „თუ ის გარკვეულ ავადმყოფობას გულისხმობს“, ⁷⁰ ერთპირიანი ხდება და სტატიკურობის მნიშვნელობას იძენს. შესაბამისად, დინამიკური ფორმის ობიექტი, ზმნის სტატიკური მნიშვნელობით დატვირთვის შედეგად, სუბიექტის ფუნქციას იძენს. ანალოგიური ვითარება დასტურდება **მაცახცახებს, მათროლებს, მაკანკალებს, მაჟროლებს** და მისთ. მზნებში.

თუ ეს მართლაც ასეა, უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ზოგიერთ დინამიკურ ზმნაში გრამატიკული სუბიექტი პირის დასუსტებისა ან დაკარგვის შედეგად ხდება სტატიკურობის მნიშვნელობაზე გადასვლა. შესაბამისად გრამატიკული ობიექტი სუბიექტის ფუნქციით იტვირთება, რაც წარმოადგენს კიდევაც ინვერსიას. საგულისხმოა, რომ ზოგიერთ ამგვარ ზმნას შემდეგ ისევ დაუკავშირდა რეალურად მოქმედი პირი, მაგრამ ამჯერად, როგორც ეს ჩვეულებრივ ვნებითი გვარის კონსტრუქციებში დასტურდება, დამატების სახით; შდრ.: შიში **აცახცახებს დამფრთხალ კურდღელს** (შიშია ააცახცახა დამფრთხალი კურდღელი)- **დამფრთხალ კურდღელს შიშისგან აცახცახებს**. პირველი ტიპის კონსტრუქცია ქართულში აღარ დასტურდება. ეს მიუთითებს ზემოაღნიშნული პროცესის სიძველეზე.

საგულისხმოა აგრეთვე ისიც, რომ სტატიკურობის გამომხატველი ზმნები ახალ ქართულში ჩვეულებრივ I და II პირში მეშველზმნიანებია. ე.ი. აქაც თურმეობითის ანალოგიური ვითარებაა. შდრ.: **დავუხატავარ, დავუხატივარ; ვხატივარ; ხატიხარ; ვდგავარ; დგახარ** და ა.შ.

დინამიკურობა და სტატიკურობა არ უთანაბრდება, არ ფარავს გვარის კატეგორიას ან თუნდაც აქტიურობისა და პასიურობის ფუნქციას. მიუხედავად ამისა, მათ შორის მჭიდრო კავშირი აშკარაა. დინამიკური ზმნები შეიძლება იყოს როგორც მოქმედებითი გვარისა, ასევე ვნებითი გვარისა, მაგრამ გარკვეულ მწკრივში მათ შეიძლება მოიპოვონ სტატიკური ზმნის მნიშვნელობა. ეს მწკრივი ქართულში არის თურმეობითი.

დინამიკურობისა და სტატიკურობის კატეგორია წინ უსწრებს გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებას. ენის განვითარების გარკვეულ საფეხურზე შესაძლებელი ხდება სტატიკური ფორმებისაგან დინამიკური ფორმების წარმოება, რაც ძირითადად აფიქსაციით მიიღწევა: **წუხ (სტატიკა) - წუხ-ებ** (დინამიკა); უკანასკნელი ფორმებისაგან შესაბამისი აფიქსების დართვით იწარმოება გარდამავალი და გარდაუვალი დინამიკური ფორმები: **ა-წუხ-ებ-ს და წუხ-დ-ებ-ა**.

შესაბამისი ფორმების ურთიერთდაპირისპირების საფუძველზე შესაძლებელი გახდა გვარის გრამატიკული კატეგორიის ჩამოყალიბება.

#30

⁷⁰ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 195-196.

4. ზმნის გვარის პრობლემა მთის კავკასიურ ენებში

ზმნის გვარის პრობლემას მთის კავკასიურ ენებში მრავალი ენათმეცნიერი შეჰხებია (პ. უსლარი, ჰ. შუხარდტი, ნ. მარი და სხვა). მიხედვად ფრიად საგულისხმო დაკვირვებებისა, მათი თეორიები არსებითად მიუღებელი აღმოჩნდა, რადგან კვლევა-ძიება ძირითადად მიმდინარეობდა ან ინდო-ევროპული ენების თვალსაზრისით, ანდა მცდარი ამოსავალი დებულების საფუძველზე.

უკანასკნელ ხანებში გამოითქვა მოსაზრება, რომ „იბერიულ-კავკასიურ ენათა მეტ წილში გარდამავალი ზმნა გვარებს არ განარჩევს“, ამდენად, ამ ენებში გარდამავალი ზმნა არის „ინდიფერენტული ანუ ამორფული (გვარების თვალსაზრისით).“⁷¹ ცალკეა განხილული ის იბერიულ-კავკასიური ენები, სადაც გვარები გარჩეულია (ქართველური ენები) და მიღებულია დასკვნა, რომ „გარდამავალი ზმნა ქართული ენისა მოქმედებითი გვარისაა (და არა ინდიფერენტული).“⁷² ეს დებულება ვრცელდება სხვა ქართველურ ენებზეც, მაგრამ ეს ვითარება მეორეული ჩანს. ამდენად, ისტორიულად ქართველურ ენებშიც არ იყო მოქმედებითისა და ვნებითის გარჩევა. ვნებითი მეორეულია ქართულში. დაპირისპირება მოქმედებითსა და ვნებითს შორის ქართულში მკვეთრად იგრძნობა I სერიაში, უფრო სუსტია ეს დაპირისპირება II სერიაში. ასე რომ, „ქრონოლოგიურად ძველ ნაკვთებში ვნებითი გვარი ისე არ არის დიფერენცირებული, როგორც შედარებით ახალ ნაკვთებში (ასეთია აწმყო და მისი წყება).“⁷³

ამდენად, თავდაპირველი ვითარება ქართველურ ენებშიც კავკასიური ენების მსგავსი იყო: მოიპოვებოდა გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნა, მაგრამ არ გაირჩეოდა მოქმედებითი და ვნებითი გვარი.

ეს ვითარება მთის კავკასიურ ენებს დღემდე შემორჩა, მაგრამ ეს ეხება ამ მოვლენის ფორმობრივ მხარეს. რაც შეეხება ფუნქციურ მხარეს, აქტიურობისა და პასიურობის ცნების გამოყენება ამ ენების მიმართაც შესაძლებლად მიაჩნიათ. ეს კი უკვე ერთგვარ ბაზას წარმოადგენს გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებისათვის. ეს ტენდენცია მეტნაკლებად მართლაცაა წარმოჩენილი კავკასიურ ენათა ერთ ნაწილში. ასე, მაგალითად, ხუნძურში ზმნა გარკვეულ კონსტრუქციებში შეიძლება გაუტოლდეს როგორც მოქმედებითი, ასევე ვნებითი გვარის ფორმებს. გარდა ამისა, იმავე ხუნძურში „გარდაუვალი... ზმნისაგან შეიძლება ვაწარმოთ გარდამავალი ზმნა სტაბილური კონსტრუქციისა“, რაც აგრეთვე ერთ-ერთი პირობაა ფორმათა გვარის მიხედვით დაპირისპირებისა. ნიშანდობლივია ის ფაქტიც, რომ კაუზატიური ფორმები „შინაარსის მიხედვით... შესაბამის გარდაუვალ ზმნებს უპირისპირდებიან, როგორც გარდამავალი ზმნები უშუალო გზისა“ და მხოლოდ გარკვეულ შემთხვევაში აქვთ კაუზატივის მნიშვნელობა. ამის საფუძველზე ფრიად საყურადღებო დასკვნაა მიღებული, კერძოდ, ხუნძურში „ნასახელარ გარდაუვალ ზმნას უპირისპირდება მისგან ნაწარმოები კაუზატივი, როგორც გარდამავალი მოქმედებითი გვარის ზმნა - გარდაუვალი ვნებითი გვარის ზმნას... მოქმედებითი გვარის ჩამოყალიბება, ჩანს,

⁷¹ არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, II, ერგატიული კონსტრუქციის რაობის თეორიები, თბ., 1961, გვ. 121.

⁷² იქვე, გვ. 122.

⁷³ იქვე, გვ. 122-123.

#31

კაუზატივს უკავშირდება და ეს მარტოდენ ხუნძურს როდი ახასიათებს. ანალოგიური ვითარება გვაქვს სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენებშიც (კერძოდ, ქართულშიც).⁷⁴ ანალოგიური თვისებისა ჩანს კაუზატივი აფხაზურშიც.⁷⁵ საინტერესოა ისიც, რომ აფხაზურში შეიმჩნევა ტენდენცია სხვა ენის ვნებითი გვარის ფორმები სპეციალური, შესაბამისი ფორმით გადმოიცეს. ამ მიზნით გამოიყენება: ლაბილური კონსტრუქციის ზმნების გარდაუვალი ვარიანტები, გარდამავალი ზმნების გარდაუვალ-სტატიკური და გარდაუვალ-დინამიკური ფორმები, გარდამავალი ზმნის III სუბიექტური პირის მრავლობითი რიცხვის ფორმა, რეფლექსივის ელემენტდართული გარდამავალი ზმნა,⁷⁶ გარდაქცევითობის სუფიქსი ნასახელარი ზმნებისა.⁷⁷ ყველა ეს მოვლენა მეტ-ნაკლებად დამახასიათებელი ჩანს სხვა მთის კავკასიური ენებისთვისაც და, რაც ამჯერად უფრო საყურადღებოა, მოგვაგონებს ქართულში გვარის ფორმათა ჩამოყალიბების პროცესს.

ამდენად, აშკარაა საერთო ტენდენცია იბერიულ-კავკასიური ენებისა გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებაში. მაგრამ საერთო ტენდენცია და მხოლოდ! თვით გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბება სხვადასხვა გზით წარიმართა; კერძოდ, აქტიურობა-პასიურობის ფუნქცია მხოლოდ ქართველურ ენებში გაფორმდა მორფოლოგიურად.

5. ქართულში გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებისა და განვითარების ზოგადი საკითხები

ჯერ კიდევ ძველ ქართულ გრამატიკებში შეტანილი და სათანადოდ დახასიათებულია გვარის კატეგორია. ანტონ პირველი თავის გრამატიკაში ცალკე გამოყოფდა ზმნის ერთ-ერთ „მდევარს“ (კატეგორიას) - გვარს (მისი ტერმინოლოგიით „ნათესავს“) და ასახელებდა გვარის სამ ფორმას: შემოქმედებითს (მოქმედებითს), ვნებითსა და უმეშუწობითს (საშუალს).

ვარაუდობენ, რომ გვარი, როგორც ზმნის კატეგორია, ქართულში შედარებით გვიან ჩამოყალიბდა და მისი ფორმირების პროცესი დღესაც არ არის დასრულებული. სათანადო შრომები მიეძღვნა გვარის ფორმათა მაწარმოებელი ფორმანტების შესწავლას. ჩამოყალიბებულია გვარის ფორმათა წარმოების ძირითადი ტიპები.

თუკი გავითვალისწინებთ იმას, რომ გვარის ფორმები ყალიბდება გარდაუვალი და გარდამავალი ზმნების ურთიერთდაპირისპირებულ ფორმათა საფუძველზე, აღმოჩნდება, რომ ენა სპეციალური აფიქსების დახმარებით აწარმოებს არა მარტო ვნებითი გვარის ფორმებს, არამედ მოქმედებითი გვარის ფორმებსაც. მართლაც, თუკი ძირის სემანტიკის მიხედვით წერს გარდამავალია, ხოლო თბება გარდაუვალი, ისევე როგორც პირველი ფორმისაგან გარდაუვალი

⁷⁴ არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერვაძე, ხუნძური ენა, გვ. 242-247.

⁷⁵ К. В. Ломтатидзе, Абхазский язык, Языки народов СССР, том IV, М., 1967, стр. 117.

⁷⁶ Грамматика абхазского языка, Фонетика и морфология, Сухуми, 1968, стр. 180.

⁷⁷ ქ. ლომთათიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 117-118.

#32

(ვნებითი) ფორმის საწარმოებლად სპეციალური აფიქსებია საჭირო, მეორე ფორმისაგანაც გარდამავალი (მოქმედებითი) ფორმის წარმოება სათანადო ფორმანტებს საჭიროებს. ასე რომ „საკითხი მოქმედებითი და ვნებითი გვარის წარმოების შესახებ ერთნაირად კანონზომიერია“.⁷⁸

ა) მოქმედებითი გვარის ფორმების წარმოების ძირითადი ტიპები

ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში გამოყოფილი და დახასიათებულია მოქმედებითი გვარის ფორმათა წარმოების სამი ძირითადი ტიპი:

1. წარმოების **კაუზატიური** ტიპი. იგულისხმება: **ავლენს, ადგენს, ალხენს, არცხვენს** ტიპის ფორმები. აქვე შემოვა: **ატირებს, ამღერებს, ანადირებს, ამეფებს** ტიპის ზმნებიც, რომლებიც შესაბამისი საშუალო გვარის ზმნების (**ტირის, მღერის, ნადირობს, მეფობს**) მოქმედებითი გვარის ფორმებს წარმოადგენენ.

2. მოქმედებითი გვარის ფორმები იწარმოება **თემის ნიშნების** საშუალებით: „ნეიტრალური ფუძის გააქტიურება აწმყო დროში გარკვეული მორფოლოგიური საშუალებებით წარმოებს: ესაა აწმყო ფუძის აფიქსები: **ა-შენ-ებ-ს, დგ-ამ-ს, კლ-ავ-ს...** „ფაქტიურად ეს სუფიქსები (-ებ, -ამ, -ავ) მოქმედებითი გვარის საწარმოებელი სუფიქსებია ქართულ ზმნებში,“⁷⁹ ეს მოვლენა აღნიშნული ჰქონდა ჰ. შუხარდტსაც. წარმოების ეს ხერხი განსაკუთრებით წარმოჩენილია მოქმედებითი გვარის ნასახელარ ზმნებში: **ფარი-ფარ-ავ-ს შხამი-შხამ-ავ-ს, ჟანგი-ჟანგ-ავ-ს** და ა.შ. სირთულეს წარმოადგენს ის, რომ ეს ფორმანტები აღნიშნულ ზმნებს II სერიის მწკრივებში აღარ მოეპოვებათ, მოქმედებითი გვარის ფუნქციას კი მაინც გამოხატავენ;

3. წარმოების **აღწერიითი** ტიპი. თანამედროვე ქართულში ეს ტიპი ნაკლებად გამოიყენება და მხოლოდ რამდენიმე ფორმაშია შემორჩენილი: **პატივი სცა, თაყვანი სცა** და მისთ. ზოგჯერ ეს ფორმები სინთეზური წარმოებით იცვლება: **ეთაყვანა**. ძველ ქართულში კი ამგვარი ფორმები გაცილებით უფრო ხშირად გამოიყენებოდა: **საცნაურ-ჰყოფს, ცხოველ-ჰყოფს, მთავარ-ჰყოფს, ძლეულ-ჰყოფს (უძლეულ-ჰყოფს), წესიერ-ჰყოფს** და სხვა.⁸⁰ საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ძველ ქართულშივე ხდება ამ აღწერიითი ფორმების სინთეზური ფორმებით შეცვლა: **სწორ-ჰყოფდა-ასწორებდა, მზა-უყვეს-დაუმზადეს...** რაც შეეხება **წერს** ტიპის მოქმედებითი გვარის ზნებს, მათ (თავისი ფუძის სემანტიკის გამო) „აქტიური ფუძის“ საწარმოებელი ფორმანტები არ ჰქირდე-

#33

⁷⁸ Арн. Гикобава, Грузинский язык, Языки народ СССР, 1967, т. IV, стр. 47.

⁷⁹ არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემებისთვის კავკასიურ ენებში: ამ კონსტრუქციის სტაბილური და ლაბილური ვარიანტები, ენიმკი-ს მოამბეზე, ტ. XII, თბ., 1942, გვ. 233.

⁸⁰ ი. ქავთარაძე, ზმნის აღწერიითი ფორმების ორგანულით შეცვლის ისტორიიდან ქართულში, იკე, ტ. XIV, თბ., 1964, გვ. 163-164, 166-167.

ბოდათ და არც ჰქონდათ. მხოლოდ დიალექტებში უჩნდებათ ზოგჯერ ეს ფორმატები: **სწერავს (წერამს)**.

ბ) ე.წ. „საშუალი გვარის“ ზმნები ქართულში

ტერმინს „საშუალი გვარი“ პირობითად ვიყენებთ იმ ზმნების აღსანიშნავად, რომლებიც სპეციალურ ჯგუფს ქმნიან ენაში და რომელთათვის ძირითადად **სტატიკურობა და (გარკვეულად) უკუქცევითობაა** დამახასიათებელი. ისინი უძველესი ფორმაციის ზმნებია. ვარაუდობენ, რომ საშუალი ზმნა „ზოგი ნიშნის მიხედვით მოქმედებითს ჰგავს, ზოგით კი-ვნებითს: ფორმა უმეტესად მოქმედებითისა აქვს, ფუნქცია - ვნებითისა...“⁸¹ ვნებითის ფუნქცია ამ ტიპის ზმნათა მხოლოდ ერთ, შედარებით მცირე ნაწილს მოეპოვება, თუ ვნებითობის ფუნქციად არ ჩავთვლით იმას, რომ აღნიშნულ ზმნებს ჩვეულებრივ პირდაპირი (უახლოესი) ობიექტი არ გააჩნიათ და, ამდენად, გარდაუვალი არიან.

მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმებს „საშუალი გვარის“ ზმნა უპირისპირდება როგორც სტატიკური ფორმა დინამიკურს, ხოლო კერძოდ მოქმედებითი გვარის ზმნას, როგორც მისი ფუნქციურად უკუქცევითი ვარიანტი (ზოგჯერ ფორმითაც: **ამღერებს-იმღერს**, ი-პრეფიქსი, როგორც უკვე ითქვა უკუქცევითობის ფუნქციას ანიჭებს ზმნას, მაგრამ უფრო ხშირია **აწუხებს-წუხს** ტიპის დაპირისპირება). სტატიკური ზმნები ენის განვითარების იმ საფეხურს უნდა ასახავდნენ, როდესაც „ზმნა მინიმალურად განსხვავდებოდა სახელისაგან... ზმნა მდგომარეობას აღნიშნავდა და ეს მდგომარეობა თვისების მსგავსად უცვლელი იყო დროში.“⁸² მდგომარეობის გადმოცემა ქართულში სწორედ საშუალი გვარის ფორმებს აკისრიათ, მაშინ, როდესაც მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნები მოქმედებას გადმოსცემენ.

კიდევ ერთი რამ უნდა აღინიშნოს: შედგენილი შემასმენელი (და განსაკუთრებით კი ის, რომელიც რაიმე თვისებებისა ან მდგომარეობის მიხედვით ახასიათებს ქვემდებარეს, რაც შედგენილ შემასმენელთა უმრავლესობას წარმოადგენს საერთოდ) ქართულში ფუნქციურად საშუალი გვარის ფორმებს უთანაბრდება: **ის კაცია; ეს კაცი თავისუფალი უნდა ყოფილიყო; კეთილი გული აქვს** და მისთნ. ეს ფორმები **ფუნქციურად** სწორედ საშუალი გვარის ზმნებს ამოუდგებიან გვერდით, მიუხედავად იმისა, რომ თვით ის დამხმარე ზმნები, რომლებიც ამ შედგენილ შემასმენლებში გამოიყენება: **არის(-ა), იყო (ყოფილა, ყოფილიყო), აქვს** და სხვა ზოგ ავტორს „უგვარო ზმნებად“ მიაჩნია.⁸³ მაგრამ სწორედ ეს იქცევეს ყურადღებას ამჟამად: საქმე ისაა, რომ მედიურობის შინაარსს ამ ფორმას (შედგენილ შემასმენელს) ანიჭებს არა ზმნა, არამედ თვით ერთიანი (მთლიანი) ფორმა შედგენილი შემასმენლისა უთანაბრდება საშუალი გვარის ზმნებს. ისმის კითხვა. რა აახლოვებს ამ ორ გრამატიკულ ფორმას

#34

ერთმანეთთან? პასუხი ნათელია: მდგომარეობის, სტატიკურობის გადმოცემის ფუნქცია.

⁸¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 312.

⁸² არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, გვ. 051.

⁸³ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 318.

სათანადო ყურადღებას იმსახურებს საშუალო გვარის და III სერიის ფორმების ურთიერთობის საკითხი. მათაც ერთმანეთთან სტატიკურობის გადმოცემის ფუნქცია აკავშირებს. ცნობილია, რომ III სერიის ფორმებს მოქმედებითი და ერთი ნაწილი ვნებითი გვარის ზმნებისა სინთეზურად აწარმოებს (**დაუწერია, დასწერია...**), ხოლო ვნებითი გვარის ზმნათა მეორე ჯგუფი აღწერთად (**დაწერილიყო**). მიუხედავად ამისა, ყველა ეს ფორმა სტატიკურობას გადმოსცემს. ამდენად, ფუნქციურად ეს ფორმები საშუალო გვარის ფორმებს უთანაბრდებიან. როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, იგივე ვითარება დასტურდება საშუალო გვარის ზმნებისა და შედგენილი შემასმენლის ურთიერთობის დროსაც. რასაკვირველია, აქ მხოლოდ ფუნქციურ თანაბრობაზეა ლაპარაკი.

გ) ვნებითი გვარის ფორმების წარმოების ძირითადი ტიპები

ვნებითი გვარის ფორმების წარმოებაში რიგი თავისებურება დასტურდება. ქართული ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე ვნებითის ფორმების წარმოება მეტ-ნაკლებად განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან. ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში გამოყოფილი და დახასიათებულია ვნებითის წარმოების ხუთი ძირითადი ტიპი.

I.პარადიგმული ტიპი. პარადიგმული შეიძლება ვუწოდოთ ვნებითის ისეთ წარმოებას, როდესაც უღვლილების პარადიგმები განასხვავებენ გვარის ფორმებს. ცნობილი მოსაზრების თანახმად, მოქმედებითი გვარისა არის არა ზმნა, არამედ დროთა გარკვეული ჯგუფი. სახელდობრ, აწმყოს ჯგუფი. ნამყო ძირითადის ჯგუფი სპეციფიკურ-ინდიფერენტულია, ხოლო დროთა მესამე ჯგუფი „ან ვნებითის სახეობას წარმოადგენს, ან საშუალ-ვნებითისას, ან საშუალოსას.“⁸⁴ თავდაპირველად ანალოგიური აზრი გამოთქვა ჰ. შუხარდტმა, რომელიც აღნიშნავდა: ქართველურ ენებში აწმყო წმინდა აქტიურია, აორისტი პასიურ-აქტიური.⁸⁵ ეს მოსაზრება ძირითადად ქართული ზმნის ფუნქციურ მხარეს ეყრდნობა.

II.ფლექსიური ტიპი. ვნებითი გვარის ფორმების ფლექსიურ წარმოებას ქართველურ ენებში სხვადასხვა დროს ბევრი მკვლევარი შეჰხებია (გ. ახვლედიანი, თ. გამყრელიძე, გ.დეეტერსი, გ. მაჭავარიანი, ვ. თოფურია, ა. შანიძე, ჰ. ფოგტი). ეს საკითხი ქართველურ ენებში პირველად ვ. თოფურიამ აღნიშნა და დაასაბუთა. მისი აზრით, გვარის ფორმების საწარმოებლად გამოყენებული ფუძის ფლექსია უდავოა სვანურსა და მეგრულში, მაგრამ დასამტკიცებელია ქართულში. შემდეგ კი დაადგინდა, რომ „ქართული ენაც

#35

თავისი განვითარების შემდგომ საფეხურზე ხასიათდება ფუძის ფლექსიით (ფუძის ფუნქციონალური მონაცვლეობით; მაგ. **კად-კედ**).“⁸⁶

⁸⁴ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, გვ. 143.

⁸⁵ ამის თაობაზე იხ.: არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, II, გვ. 45.

⁸⁶ ვ. თოფურია, მესამე ტიპის ვნებითის წარმოება ქართულში, საქ. მეც. აკადემიის მოამბე, III №9. თბილისი, 1942, გვ. 969; იხ. აგრეთვე: ვ. თოფურია, ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში, II; ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, X, 1930, გვ. 295-296.

გ. ახვლედიანი სპეციალურად შეეხო ვ. თოფურას მიერ წამოყენებულ მოსაზრებას ა:ე ხმოვანთმონაცვლეობის თაობაზე (**კად-კედ** ტიპისა) და აღნიშნა, რომ „ესაა ტიპიური აბლაუტი.“⁸⁷

ვ. თოფურას მოსაზრება ა. შანიძემაც გაიზიარა და განიხილა რა ზოგი -**ევ** თემისნიშნისანი ზმნის (**წავი-ქეც, დავი-ბენ, ავე-თერ**) თავისებურება დაასკვნა, რომ „ფუძისეული -**ე** ვნებითის შინაგანი ნიშანია არა მარტო მესამე ჯგუფის ზმნათათვის (ე.წ. „უნიშნო ვნებითის“ ზმნათათვის), არამედ ზოგ პრეფიქსიანთათვის -**ევ**-იანთაგან (**წავიქეც, დავიბენ...**). ამიტომ ბუნებრივად იბადება კითხვა: ხომ არ არის პრეფიქსი **ი-** და **ე-** „**დავიქეც**“ ტიპის ზმნებში ანალოგიურად განვითარებული, როგორც **ი-დგა (ე-დგა), ი-ჯდა (ე-ჯდა) და ი-წვა (ე-წვა)** ზმნებში?“⁸⁸

ამ საკითხებს საგანგებოდ შეეხო გ. მაჭავარიანი. მისი აზრით, „ფუძისეულ ხმოვანთა მორფოლოგიური მონაცვლეობა (**resp.** ფუძის ფლექსებია) ისევე, როგორც ინფიქსაცია, იმთავითვე უცხო უნდა ყოფილიყო ჩვენი ენებისათვის“⁸⁹ ქართულში მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმების ფლექსიური წარმოების საწინააღმდეგოდ შემდეგი ფაქტების დასახელება შეიძლება.

1. ფუძედრეკადობა (ფუძის ფლექსია) თავდაპირველად მხოლოდ წმინდა ფონეტიკური პროცესი იყო ქართველურ ენებში: როგორც ქართულში, ასევე ზანურსა (მეგრულ-ჭანურსა) და სვანურში.

2. ქართულში დასტურდება ა და ე ხმოვანთა უფუნქციო მონაცვლეობის მაგალითებიც: **დაიგავ-დაიგევ** ტიპისა და დიალექტიური ვარიანტები; **დავქერ-დავქარი** ტიპისა.

3. -**ე** ხმოვანი, გარდა ვნებითი გვარის ზმნებისა, გვხვდება მოქმედებითი გვარის ზმნებშიც: **წმედს, წყუედს**, და საერთოდ, ყველა ე.წ. ფუძედრეკად ზმნას I სერიის ფორმებში -**ე** აქვს: **დრეკს, გრეხს, გლეჯს** და ა.შ. გარდა ამისა, -**ე** დასტურდება **ჭედს, ხედავს** ზმნებშიც. ამათგან „**წმედს, წყუედს, ჭედს, ხედავს**“ ზმნები განსაკუთრებით საინტერესოა იმით, რომ მათში -**ედ** სუფიქსი გამოიყოფა, რაც აგრეთვე მიჩნეულია ვნებითის მაწარმოებლად. მაგრამ ზემოთ დასახელებული ოთხივე ზმნა მოქმედებითი გვარისაა.

ამის თაობაზე შემდეგი უნდა ითქვას:

1. მართალია, ფუძედრეკადობა თავდაპირველად მხოლოდ წმინდა ფონეტიკური პროცესი იყო, მაგრამ ეს საქმის ვითარებას არ ცვლის. აღნიშნულიც არის, რომ „მორფოლოგიური ღირებულების მქონე ხმოვანთმონაცვლეობა ანუ აბლაუტი წარმოშობით შეიძლება ფონეტიკური ხასიათისა იყოს... ფონეტიკურ ნიადაგზე აღმოცენებულმა ხმოვანთმონაცვლეობამ შესაძლებელია გარკვე-

#36

⁸⁷ გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი, 1949, გვ. 298.

⁸⁸ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 474-476.

⁸⁹ გ. მაჭავარიანი, „უნიშნო ვნებითი“ ქართველურ ენებში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, I, თბილისი, 1959, გვ. 107.

ული მორფოლოგიური ფუნქციები შეიძინოს და წმინდა მორფოლოგიური ღირებულების ხმოვანთმონაცვლეობად იქცეს მას შემდეგ, რაც მოისპობა ამ მონაცვლეობის გამომწვევი ფონეტიკური მიზეზები.“⁹⁰ უკანასკნელმა გამოკვლევებმა დაადასტურეს, რომ აბლაუტი ქართველურ ენათა ერთ-ერთ ყველაზე დამახასიათებელ სტრუქტურულ თავისებურებას წარმოადგენდა, „მორფოლოგიური დერივაცია არსებითად აბლაუტს ემყარებოდა.“⁹¹

2. რაც შეეხება ქართულში დადასტურებულ „უფუნქციო“ მონაცვლეობას ა და ე ხმოვნებისა, ამის თაობაზე თვით ვ. თოფურია აღნიშნავდა „დაიცავ-დაიცევ“ ტიპის მაგალითების საფუძველზე. მკვლევარი აღნიშნავდა იმასაც, რომ „სახელისაგან ნაწარმოებ ზმნებში -ე ჩნდება, მაგრამ არა ვნებითის გამომხატველი: ძალი და შევიძელ; ახალი (ახლო) და ვეახელ, განი და მიაგენ.“⁹² უნდა ითქვას, რომ თუკი დავიცავ-დავიცევ, დავჭერი-დავჭარი ტიპის მაგალითებში ხმოვანთა მონაცვლეობის მიზეზები საძიებელია, ძალი- შევიძელ ტიპის ფორმებში უფუნქციო ხმოვანთმონაცვლეობა არ უნდა იყოს. არაა გამორცხული, რომ აქაც აბლაუტთან გვაქვს საქმე: ე.ი. ა-ე ხმოვანთმონაცვლეობას გარკვეული დანიშნულება აქაც აქვს და ეს ფუნქცია სიტყვათწარმოებითი უნდა იყოს, კერძოდ, ნასახელარი ზმნის საწარმოებელი.

დავი-ცავ-დავი-ცევ ტიპის ფორმებში, მართალია, მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფუძეების გასარჩევად არ უნდა იყოს გამოყენებული ა და ე ხმოვნების მონაცვლეობა, მაგრამ არაა გამორცხული, რომ აქ აბლაუტი მაინც გვქონდა და მას აწმყოსა და ნამყოს ფუძეების გარჩევა ეკისრებოდა. ამ აზრს თითქოს ისიც უნდა უჭერდეს მხარს, რომ ძველ ქართულში (ახლა-დიალექტებში) -ავ და -ამ სუფიქსები ნამყო უწყვეტელში და მასზე დამყარებულ სხვა მწკრივებში -ევ და -ემ სუფიქსებად იქცეოდა: ვკლ-ავ-ვ-კლ-ევ-დ; შესაძლებელია იგივე ფუძე გამოიყენა ნამყო წყვეტილმაც ზემოაღნიშნული დავიცევ ფორმის შემთხვევაში. საქმე ისაა, რომ ეს ფორმა თავისებურია. თუკი აქ -ავ/-ევ თემის ნიშანია (და ეს ასე უნდა იყოს), სხვა ამ თემისნიშნაან ფორმათაგან განსხვავებით, მას ეს სუფიქსები II სერიაში გადაჰყვება.

3. მართალია, რომ -ე ხმოვანი გარდა ვნებითი გვარის ზმნებისა დასტურდება მოქმედებითი გვარის ზმნებშიც, მაგრამ არ არის გამორიცხული, რომ -ე სხვადასხვა წარმოშობისა და ამდენად, სხვადასხვა ფუნქციისა ყოფილიყო. ანდა, ენის განვითარების ახალ საფეხურზე განსხვავებული მნიშვნელობა შეეძინა. მაგალითისთვის შდრ.: -ი წარმოშობით ხოლმეობითის ნიშანია, მაგრამ მას შემდეგ, რაც სალიტერატურო ქართულმა ხოლმეობითი დაკარგა, -ი,მ თემის ნიშნის ფუნქცია მიიღო, რაც აშკარად ჩანს რამდენიმე მაგალითზე: ბორგ-ი-ს - ბორგ-ავ-ს, ან თუნდაც შემიძლია-მიძლავს და მისთნ. მართალია, სალიტერატურო ქართულში -ი,ს უკვე მხოლოდ თემის ნიშნის ფუნქცია აკისრია, მაგრამ ქართული ენის დიალექტებში ხოლმეობითის ფუნქცია დღე-

#37

⁹⁰ თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965, გვ. 177-178.

⁹¹ იქვე, გვ. 175.

⁹² ვ. თოფურია, მესამე ტიპის ვნებითის წარმოება ქართულში, გვ. 970.

საც მოქმედია და მის ნიშნადაც -ი დასტურდება რიგ შემთხვევებში.⁹³ ამდენად, თანამედროვე ქართულში -ი,ს ფაქტიურად ორი ფუნქცია აკისრია.

გარდა ამისა, არ არის გამორიცხული, რომ მოქმედებითი და ვნებითის გვარის ფორმების დასაპირისპირებლად მართო ა-;ე- ხმოვანთმონაცვლეობა არ იყო გამოყენებული. თუ ჩვენ ყურადღებას მივაქცევთ ე.წ. ფუძედრეკად ზმნებს, ეს ნათლად გამოჩნდება: **ვ-დრიკ-ე და ვ-დერკ** უკვე სულ სხვაგვარად უპირისპირდება ერთმანეთს, ვიდრე **ჯ ა დ ||ჯ ედ, ან ცად||* ცედ (>ცეთ)** ფორმები; მაგრამ ფლექსიის მოვლენა ორივე შემთხვევაში ჩანს.

მართალია აღნიშნებოდა, რომ ხმოვანთმონაცვლეობამ ქართულში „ადრევე შეიძინა მორფოლოგიური ფუნქცია,“ მაგრამ მიაჩნდათ, რომ ეს იყო მხოლოდ დამატებითი საშუალება⁹⁴ და არა „მკაფიოდ გამოხატული მორფოლოგიური ტიპი, ერთ-ერთი ძირითადი საშუალება მორფოლოგიური კატეგორიების დაპირისპირებისა,“⁹⁵ როგორც ეს შემდეგ დადგინდა.

ამდენად, აბლაუტი ქართველურ ენებში დადასტურებულ ფაქტად შეიძლება ჩაითვალოს. შეიძლება ითქვას, რომ აბლაუტი უთუოდ მოქმედებდა გარდამავალი და გარდაუვალი ფუძეების (**resp.** მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფუძეების) ურთიერთდასაპირისპირებლადაც, მაგრამ თანდათანობით მოიშალა და იგი წარმოების აგლუტინაციურმა ტიპმა შეცვალა. ახალ ქართულში იგი შედარებით სუსტადაა გამოხატული. თანამედროვე საენათმეცნიერო ლიტერატურაში სათანადო ყურადღება ექცევა ვ. თოფურიას მიერ ჯერ კიდევ ოცდაათიან წლებში აღნიშნულ ამ მოვლენას.

III. აგლუტინაციური ტიპი. ქართულში ვნებითის წარმოების ყველაზე გავრცელებული საშუალებაა აფიქსაცია, რაც წარმოადგენს წარმოების აგლუტინაციურ ტიპს. იგი ძირითადია როგორც ძველ, ასევე ახალ ქართულში. მართალია, ქართულში ვნებითის ფორმათა უმრავლესობა სპეციალური აფიქსებით იწარმოება, მაგრამ დღეს მაწარმოებლად გამოყოფილმა თითქმის ყველა აფიქსმა შედარებით გვიან მიიღო ვნებითობის გადმოცემის ფუნქცია. ეს გაპირობებული იყო იმით, რომ ქართულში (და საერთოდ, ქართველურ ენებში) გვარის კატეგორია შედარებით გვიან ჩამოყალიბდა, ხოლო ჩამოყალიბების პროცესი დღესაც არ არის დასრულებული. ვნებითის აგლუტინაციური ტიპი გულისხმობს პრეფიქსიანი და სუფიქსიანი ვნებითის წარმოებას. ცალკე დგას ე.წ. „უნიშნო ვნებითი“ (ანუ: მესამე ტიპის ვნებითი), რომელიც გვარის ჩამოყალიბების წინაპერიოდის ფორმაციას განეკუთვნება და უძველეს გარდაუვალ (**resp.** ერთპირიან) დინამიკურ ფორმას წარმოადგენს. ფლექსიური წარმოების ტიპი ვ. თოფურიამ სწორედ ამ ზმნებში აღნიშნა (იხ. ზემოთ.)

1. პრეფიქსიანი ვნებითები. მაწარმოებელი პრეფიქსებია ი- და ე-. აღნიშნავენ იმ ფაქტს, რომ ინიანი ვნებითის მაწარმოებელი და მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის ნიშანი ერთია -ი. ამ ფორმანტის თავდაპირველ ფუნქციად რეფლექსურობის, უკუქცევითობის გამოხატვას მიიჩნევენ. ინიანი ვნებითისა და მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის სიახლოვე განსაკუთ-

#38

⁹³ ი. ქავთარაძე, ხომლეობითის კატეგორიის ისტორიიდან ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბ., 1961, გვ. 21.

⁹⁴ გ. მაჭავარიანი, „უნიშნო ვნებითი“ ქართველურ ენებში. გვ. 115.

⁹⁵ თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 365.

რებით ნათლად ჩანს ნამყო ძირითადში, სადაც ეს ორი ფორმა აბსოლუტურად ემთხვევა ერთმანეთს როგორც ძველ, ასევე ახალ ქართულსა და ქართული ენის დიალექტებში; გარჩევა კონსტრუქციით ხდება შესაძლებელი: **დაიხატა-მან ის** (<იხატავს-ის მას) - **დაიხატა - ის** (<იხატება - ის); აგრეთვე მრავლობითი რიცხვის მესამე სუბიექტური პირის ფორმებით: **დაიხატეს** (მათ ის, მოქმედებითი გვარი), მაგრამ: **დაიხატნენ** (იგინი, ვნებითი).

ამდენად, ი- პრეფიქსს თავდაპირველად არ ჰქონდა ვნებითის წარმოების ფუნქცია, ეს შინაარსი მან შემდგომ მოპოვა და ისიც ზმნის გარკვეული მოდელში (ზმნის სხვა მოდელში იგი სათავისო ქცევის ფუნქციას გადმოსცემს). ამ ფორმანტს სახელებშიც გამოყოფენ: ი-ბრტყ-ივ, ი-გრძ-ივ და ა.შ.⁹⁶

ვნებითობის გადმოცემის ფუნქცია არც ე- პრეფიქსს ახასიათებდა თავდაპირველად. ეს პრეფიქსიც ვნებითების პარალელურად დასტურდება მოქმედებითი გვარის ზმნებში და ამ შემთხვევაშიც ხდება ვნებითისა და მოქმედებითის ფორმების დამთხვევა: ერთი მხრივ, **ვწერ-დავწერე-დამეწერა** (II თურმეობითი), ხოლო მეორე მხრივ: **მეწერება-დამეწერა** - (წყვეტილი; ვნებითი). ამ პრეფიქსსაც საზიაროდ თვლიან ზმნებისა და სახელებისათვის: **ე-ნა, ე-ჭვი** (შდრ. ი-ჭვი) და სხვა.⁹⁷ მიიჩნევენ, რომ ე- პრეფიქსი „გვარის მიმართ თავდაპირველად სრულებით ინდიფერენტული იყო“⁹⁸ ე- პრეფიქსი ოდესღაც მარტო ვნებითის ნიშანი არ უნდა ყოფილიყო, ამაზე მიგვანიშნებს მივეც ფორმაც.⁹⁹ საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ე- პრეფიქსიან ზმნებს (როცა ისინი ინიან ვნებითებს უპირისპირდებიან) სასხვისო ქცევის ფუნქციაც აკისრიათ ფაქტიურად: **იხატება - ეხატება...**

ხშირია ი- და ე- პრეფიქსიანი დეკონენსური ზმნები: **იგინება, ილოცება, იმუქრება...** **ელაპარაკება, ეკითხება, ეუბნება** და ა.შ.

ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ ი- და ე- პრეფიქსიანი ვნებითები სხვადასხვა წარმოშობისაა და მხოლოდ უფრო გვიან დაუკავშირდნენ ერთმანეთს როგორც ვნებითის აბსოლუტური (ერთპირიანი) და რელატური (ორპირიანი) ფორმები.

ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ ვნებითების ი- და ე- პრეფიქსები გვხვდება სამივე ქართველურ ენაში (მეგრ. **იჭარუ(ნ)-იწერება; ესახელებუ(ნ)-ესახელება; ჭან. იჭარე(ნ)-იწერება; სვან. იჭმი-ითიბება, ხეჭმი-ეთიბება**). თუკი გვარი შედარებით ახალი კატეგორიაა ქართველურ ენებში და ვნებითის ამ პრეფიქსებს ადრე სხვა ფუნქციები ჰქონდათ, ისმის კითხვა: როდის უნდა მომხდარიყო მათი რეინტერპრეტაცია და გვარის მაწარმოებლად ქცევა, ქართველურ ენათა ერთობის ხანაში თუ მათი დიფერენციაციის შემდეგ?

საკითხი სპეციალურ კვლევას საჭიროებს და საბოლოოდ პასუხის გაცემა ალბათ მხოლოდ მას შემდეგ გახდება შესაძლებელი, როცა დაწვრილებით იქ-

⁹⁶ ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა სიტყვათწარმოებიდან, IV, ხმოვანთავსართოვანი სახელები; თსუ შრომები, XXX/I, თბ., 1947, გვ. 457. ი. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, 1954, გვ. 263-266.

⁹⁷ ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა სიტყვათწარმოებიდან, IV, გვ. 455.

⁹⁸ ი. ქავთარაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 309.

⁹⁹ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 309.

#39

ნება შესწავლილი გვარის კატეგორია სვანურსა და მეგრულ-ჭანურში. მანამდე კი შემდეგი შეიძლება ითქვას: ამ შემთხვევაში კონვერგენციის პროცესთან რომ გვექონდეს საქმე, ამ მოვლენის განვითარებისა და ჩამოყალიბების საერთო სურათი მაინც ქართველურ ენათა ერთობის ხანაში მის ჩასახვას გვაპირუდებინებს, თუმცა საბოლოო სახე მას უთუოდ ქართველურ ენათა დიფერენციაციის შემდგომ მიეცა. თუ, მაგალითად, კიდეც ერთხელ მოვიგონებთ იმ ფაქტს, რომ ი-პრეფიქსის თავდაპირველ ფუნქციად ქართულში უკუქცევითობას მიიჩნევენ და აგრეთვე იმასაც, რომ აფხაზეთშიც სხვა ვნებითი გვარის ფორმების გადმოცემის ერთ-ერთი საშუალება სწორედ რეფლექსივის ელემენტდართული გარდამავალი ზმნის გამოყენებაა, მაშინ ნათელი გახდება, რომ მით უფრო შესაძლებელია ამგვარი პარალელურად მიმდინარე პროცესის დაშვება ქართველურ ენებში დიფერენციაციის შემდგომად.

2.სუფიქსიანი ვნებითები. მაწარმოებლად ორი სუფიქსია გამოყოფილი: **-დ(||-ედ)** და **-ნ(||ენ)**. ა. შანიძეს **-დ** ფორმანტი **-ნ(-ენ)** სუფიქსის ვარიანტად მიაჩნია; მისი აზრით, ამ სუფიქსმა ფონეტიკური ცვლილება განიცადა.¹⁰⁰ ვ. თოფურიას აზრით კი, **-დ(-ედ)** და **-ნ(-ენ)** ორი სხვადასხვა სუფიქსია, რომელთაგან „(-ენ) გვხვდებოდა უპირატესად სახელებთან, ხოლო **-(-ედ)-ზმნის ფუძეებთან.**“¹⁰¹

თავდაპირველად არც ამ სუფიქსისათვის იყო ნიშანდობლივი ვნებითის ფუნქციის გადმოცემა. ერთ-ერთი მოსაზრების თანახმად; „დონი მაწარმოებელია არა ვნებითისა, არამედ ნასახელარი ზმნებისა.“¹⁰² ამ სუფიქსით ნაწარმოები ნასახელარი ზმნები გარდაუვალი არიან და თავისი ფუნქციით ვნებითი გვარის ზმნებს უახლოვდებიან. სწორედ ამის გამო მიიღეს მათ შემდეგ ვნებითის შინაარსი. სხვა განმარტების თანახმად, **-დ** და **-ნ (ენ)** ფორმანტები თავდაპირველად ნამყოს ფუძეს აწარმოებდნენ და მხოლოდ შემდეგ მოიპოვეს ვნებითის გადმოცემის ფუნქცია.¹⁰³ ამდენად, ვნებითობის გადმოცემის დანიშნულება ამ ფორმანტისათვისაც (თუ ფორმანტებისათვისაც) მეორეული ჩანს. ვნებითის სუფიქსური წარმოება ქართულში ქართველურ ენათა დიფერენციაციის შემდეგდროინდელი მოვლენად მიიჩნევა.¹⁰⁴ სვანურში ვნებითის სუფიქსური წარმოება არ დასტურდება.¹⁰⁵ მეგრულ-ჭანურიდან კი მხოლოდ მეგრულშია დადასტურებული.¹⁰⁶

#40

¹⁰⁰ ა. შანიძე, ნასახელარი ზმნები ქართულში, ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1957, გვ. 38-44, მისივე ქართული გრამატიკის საფუძვლები. გვ. 298.

¹⁰¹ ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა სიტყვათწარმოებიდან, II, „ენიმიკი-ს“ მოამბე, V-VI, თბ., 1940, გვ. 533-536.

¹⁰² ა. შანიძე, ნასახელარი ზმნები ქართულში, გვ. 37.

¹⁰³ ფ. ერთელიშვილი, **-დ||-ნ(-ენ)** ვნებითობის სუფიქსთა გენეზისის საკითხისათვის, თსუ შრომები, ტ. 93, გვ. 81-82; 87. შდრ. გ. მაჭავარიანი, ვნებითის სუფიქსური ტიპის გენეზისის საკითხი ქართველურ ენებში, მაცნე. 1973, №1; ამ სუფიქსებისათვის ავტორი „მადინამიკურებელ“ ფუნქციას ვარაუდობს (გვ. 121).

¹⁰⁴ ფ. ერთელიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 77.

¹⁰⁵ ვ. თოფურია, სვანური ენა, ზმნა, შრომები, ტ. I, თბ., 1967, გვ. 40; В Т. Топурия, Сванский язык, Языки народов СССР. т. IV. М., 1967, стр. 84.

¹⁰⁶ А. И. Кизириа, Занский язык, языки народов СССР, IV, стр. 71.

IV. პერიფრასტული (აღწერითი) ტიპი. იგულისხმება ის შემთხვევები, როცა ზოგიერთი ზმნა სინთეზური წარმოების უქონლობის გამო აღწერითად აწარმოებს ვნებითის ფორმებს: **გაღებულ იქნა, შეტანილ იქნა, გაგზავნილ იქნა** და მისთ. თანამედროვე გრამატიკულ ლიტერატურაში ეს ფორმები გაგებულია როგორც ერთიანი გრამატიკული ფორმა და არა როგორც სინტაქსური წყვილი. ვნებითის შინაარსის გადმოსაცემად აღწერითი ფორმების გამოყენება უთუოდ კიდევ ერთი დამადასტურებელია იმ მოსაზრებისა, რომ გვარის კატეგორია შედარებით გვიანდელი წარმონაქმნია და მისი ჩამოყალიბების პროცესი ჯერ კიდევ არ არის დასრულებული. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ აღწერითად ნაწარმოებ ვნებითის ზოგიერთ ფორმას აკლია უღვლილების პარადიგმები; ასე, მაგალითად, **შეტანილ იქნა** ფორმას არ გააჩნია შესაბამისი აწმყოს ფორმა. სათანადო ყურადღება უნდა მიექცეს იმ შემთხვევებსაც, როდესაც ვნებითის სინთეზურ ფორმას პარადიგმებში აღწერითი ფორმები ენაცვლება: **გვაქვს ორგანიზდება ფორმა (მოდელი: სუფიქსიანი ვნებითი)**, მაგრამ მყოფადასა და წყვეტილში უკვე აღარ დასტურდება შესაბამისი სინთეზური ფორმა: ***დაორგანიზდება** ან: ***დაორგანიზდა** (ან ***ორგანიზდა**); ამ ფორმების ნაცვლად იხმარება აღწერითი ფორმები: **ორგანიზებული იქნება, ორგანიზებულ იქნა** და მისთნ. აღწერითი ფორმების ჩანაცვლება უღვლილების პარადიგმებში ქართულისათვის საერთოდ არ არის უცხო: ცნობილია, რომ ერთპირიანი ვნებითები III სერიის ფორმებს ჩვეულებრივ აღწერითად აწარმოებენ: **დაწერილყო, აშენებულიყო** და ა.შ.

ცნობილია შემთხვევები, როცა ძველი ქართულისეული აღწერითი ფორმები ახალ ქართულში ორგანულით იცვლება: **ცოლ-იყო>ეცოლა; ზიარ-იქმენ>ეზიარი; ბრძენ-იქმენ>განზრძენდი...**¹⁰⁷ მეორე მხრივ, შეიმჩნევა საწინააღმდეგო პროცესის: „**ორგანული წარმოების რიგი ზმნური ფუძე იცვლება აღწერითით: აღმოიყვანა-ამოყვანილ-იქნა; ვიძულე-იძულეული გავხდი** (ან: **შევიქენი-ვიყავი**); **მოივლინა-მოვლინებული იქნა.**“¹⁰⁸ როგორც უკვე აღინიშნა, ზოგჯერ ვნებითის სინთეზური ფორმები სტილისტურად უპირისპირდებიან აღწერით ვნებითებს: გააღეს კარი-გაიღო კარი, მაგრამ გაიღეს თანხა-გაღებულ იქნა თანხა.¹⁰⁹

თანამედროვე ქართულში შეინიშნება ვნებითის აღწერითი ფორმების ხშირი და ზოგჯერ გაუმართლებელი გამოყენების შემთხვევები: **გაუქმებულ იქნა** ნაცვლად ბუნებრივი **გაუქმდა** ფორმისა და მისთნ.

V. ლექსიკური ტიპი. ვნებითის წარმოების ეს ტიპი, მართალია, სულ რამდენიმე მაგალითით შემოიფარგლება, მაგრამ მას მაინც გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებასა და გაფორმებაში. საქმე ისაა, რომ „ზოგიერთ ზმნას არ მოეპოვება კონვერსიული ფორმა იმავე ფუძისა, მაგრამ შეიძლება, რომ ეს ნაკლი შევსებულ იქნეს სხვა ფუძის ზმნით“¹¹⁰ ამ ტიპის ფორმებში „სემანტიკურად გაერთიანებული სხვადასხვა ფუძეა გამო-

#41

¹⁰⁷ ი. ქავთარაძე, ზმნის აღწერითი ფორმების ორგანულით შეცვლის ისტორიიდან ქართულში, იკვ, XIV, გვ. 167.

¹⁰⁸ იქვე, გვ. 171.

¹⁰⁹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 304.

¹¹⁰ იქვე, გვ. 319-320.

ყენებულისხვადასხვა გვარისთვის.“¹¹¹ მაგალითად, ძველი ქართული: უტევებს-დაშთა; დამამტკივნებ-მელმის და მისთნ. დასტურდება იგი ახალ ქართულშიც: აყენებს-დგება; აგდებს-ვარდება; სვამს (და-სვ-ა) - ჯდება; ყრის-ცვივა, ტოვებს-რჩება, რაც შეეხება ფორმებს: ტებს-ტყდება; ხეთქს-სკდება, რომლებიც ახლა გვარში ფუძემონაცვლე ზმნების შთაბეჭდილებას ტოვებენ, სინამდვილეში ფონეტიკურად სახეცვლილ ფორმებს წარმოადგენენ.¹¹²

#42

ნაწილი მეორე

ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნქციის საკითხისათვის ქართულში

1. ზოგადი თვალსაზრისისათვის

§ 1. ვიდრე უშუალოდ გადავიდოდეთ ქართულში ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ამ ფორმათა მნიშვნელობა-დანიშნულების (ე.ი. გვარის ფორმებისა და ფუნქციის ურთიერთობის) საკითხებზე, საჭირო ჩანს რამდენიმე ზოგადი ხასიათის საკითხის დასმა და მათზე შეძლებისდაგვარად პასუხის გაცემა. რასაკვირველია, ამჯერად, გვარის კატეგორიის შესწავლის თანამედროვე დონეზე, რთულია, ზოგჯერ შეუძლებელიცაა, არამთუ ზოგი პრობლემის გადაწყვეტა, არამედ მისი წარმოჩენაც კი, რაც უთუოდ მოხდება გვარის კატეგორიის შესწავლასთან ორგანულად დაკავშირებული ზოგი ფრიად მნიშვნელოვანი საკითხის მეცნიერულად დამუშავების შემდეგ. უპირველესად ეს ეხება გვარის ფორმათა ფუნქციის საკითხს, სხვაგვარად: ზმნის გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბების ფუნქციურ საფუძველს. არანაკლები მნიშვნელობისაა გვარის ფორმების გამოყოფისა და მათი გრამატიკული დახასიათების საკითხი.

§ 2. ენათმეცნიერების განვითარების თანამედროვე დონე ამკარად მოითხოვს გრამატიკულ ფორმათა ფუნქციების გამოყოფასა და შესწავლას. ამის გარეშე შეუსწავლელი, მეტიც: წარმოუჩენელი, დარჩება მრავალი საკითხი, რომელიც უშუალოდაა დაკავშირებული გრამატიკული ფორმებისა და სისტემების ჩამოყალიბებასა და წარმოებასთან. უპირველესი და უმთავრესი, რაც აქ უნდა გაკეთდეს, ესაა გრამატიკული კატეგორიების გვერდით გამოიყოს ფუნქციური კატეგორიები და ენათმეცნიერულად დახასიათდნენ ისინი. რა არის ფუნქციური კატეგორია, რა შეიძლება ჩაითვალოს ფუნქციურ-კატეგორიად, - სწორედ ამის თაობაზე შევეცდებით გავამახვილოთ ყურადღება.

¹¹¹ ი. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიის ისტორიისათვის ძველ ქართულში, გვ. 298.

¹¹² ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 298, მისივე: ნასახელარი ზმნები ქართულში, გვ. 37.

§ 3. უკანასკნელ ხანს ყურადღება ექცევა გრამატიკულ ფორმათა ფუნქციური ასპექტის შესწავლას, ხოლო თვით ფუნქციურ-სემანტიკური კატეგორიების თაობაზე საკითხის დასმა უშუალოდ უკავშირდება და არსებითად ეყრდნობა კიდევ თეორიებს ე.წ. „ცნებითი კატეგორიების“ შესახებ, რომლებსაც ო. იესპერსენი „უნივერსალურ კატეგორიებს“ უწოდებ-

#43

და იმის გამო, რომ ისინი არ იყვნენ დამოკიდებული თითოეული ენის სტრუქტურაზე და, აქედან გამომდინარე, მათი გამოყენება მეტ-ნაკლებად ყველა ენაში შესაძლებელი ხდებოდა. არსებითად ეს იყო ის ზოგადი ენობრივი(თუმც თვით ო. იესპერსენის აზრით,¹ არაენობრივი) ფუნქციები, რომლებიც ყოველ კონკრეტულ ენაში ნაირგვარ გრამატიკულ გამოხატულებას პოულობდნენ. ამ „ცნებითი კატეგორიების“ სწორედ ენობრივ ბუნებაზე საგანგებოდ მიუთითებდა ი. მეშჩანინოვი, რომელმაც სპეციალურად განიხილა ისინი.²

„ცნებითი კატეგორიების“ თეორია მეტ-ნაკლებად ეხმაურება იმ მოსაზრებებს, რომელთა პრინციპია „ფუნქციიდან ფორმისაკენ“³ სხვაგვარად გრამატიკული ფუნქცია ამოსავალია გრამატიკული ფორმისათვის (შდრ. პრინციპი: ფორმიდან - ფუნქციისაკენ. ზოგჯერ ცდილობენ ამ ორი პრინციპის შეჯერებასაც). ყოველივე ამან შექმნა წინაპირობა ჩამოეყალიბებინათ ცნება ე.წ. ფუნქციურ-სემანტიკური კატეგორიისა, რომელიც ესმით, როგორც სისტემა ნაირგვარი ენობრივი საშუალებებისა, რომელთა დახმარებით შესაძლებელი ხდება გარკვეული სემანტიკური ფუნქციების გამოხატვა. ფუნქციურ-სემანტიკურ კატეგორიებს მოეპოვებათ შინაარსისა და გამოხატვის პლანები, ხოლო მათი სემანტიკური მხარე მორფოლოგიურ კატეგორიათა მნიშვნელობების ანალოგიურია. ფუნქციურ-სემანტიკურ კატეგორიებად გამოყოფენ: ტემპორალობას, მოდალობას, პერსონალობას, ასპექტუალობას და სხვა. ამ კატეგორიებს სტრუქტურა ეყრდნობა ველის პრინციპს.⁴ აღნიშნული ბოლოს მაინც კონტექსტში გამოყენებული ფორმის კონკრეტულ ფუნქციაზე დადის (ასე მაგალითად: „**A ну говорит выметайтесь!**“ **Те упираться** - უკანასკნელი ზმნა, მიუხედავად იმისა, რომ ინფინიტივია, კონტექსტის მიხედვით აწმყო ფუნქციას გადმოსცემს; ანდა: **Отец дома; Письмо тебе; Ночь; Тишина; О нем не слышно...** ყველა ამ წინადადებაში აწმყო დროის მნიშვნელობა გამოხატულია წინადადების სინტაქსური სტრუქტურით ანუ კონტექსტით).⁵ აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, ფუნქციურ-სემანტიკური კატეგორიების ასეთი გაგება გამორიცხავს იმ ზოგადი ფუნქციების განხილვას, რომლებიც კონტექსტისაგან დამოუკიდებლად არსებობენ ენაში და შეიძლება გრამატიკულადაც იყვნენ გაფორმებულნი. ამრიგად, კონტექსტური ფუნქცია, ჩვენი აზრით, მხოლოდ ერთი მხარეა ენაში არსებული ზოგადი ფუნქციური კატეგორიებისა. ზემოაღნიშნული კი ისევ იმ „ცნებით კატეგორიებს“ ეხმაურება თავისებურად, იმ განსხვავებით, რომ „ცნებითი

¹ О. Есперсен, Философия грамматики, М. 1958, стр. 58.

² И. И. Мещанинов, Понятийные категории в языке, Труды Военного института иностранных языков Красной Армии, №1, 1945.

³ F. Brunot, La pensée et la langue, Paris, 1953; V. Mathesius, Obsahovy rozbor soucasne anglictiny na zalade obecne lingvistichem. Praha 1961; E. Koschmieder, Beiträge zur allgermeinen Syntax, Heidelberg, 1965; და სხვა.

⁴ А. В. Бондарко Грамматическая категория и контекст, Ленинград 1971, стр. 8-12, 17.

⁵ იქვე, გვ. 36, 38-39 და შმდ.

კატეგორიების“ მომხრეები უფრო შორს მიდიან და შესაძლებელად მიაჩნიათ ადრე გრამატიკულად გაუფორმებელი და მხოლოდ კონტექსტის საშუალებით

#44

წარმოჩენილი რომელიმე ენობრივი ფუნქციის გრამატიკული გაფორმებაც ასე, მაგალითად, ზოგიერთ ენაში ზმნამ წინადადების შინაარსის მიხედვით (კონტექსტის მიხედვით), შეიძლება მიიღოს როგორც გარდამავალი, ასევე გარდაუვალი ზმნის მნიშვნელობა, რაც, თავის მხრივ, შემდგომ შესაძლებელია აისახოს შემასმენლის ფორმაშიც. ასეთი ვარაუდის თანახმად, „ გვარის სისტემა აიგება უპირველესად წინადადების აზრობრივი შინაარსის საფუძველზე და ასახვას პოვებს შემასმენლის გრამატიკულ ფორმაში“.⁶

იმისდა მიუხედავად, გავიზიარებთ თუ არა ზემოაღნიშნულ ვარაუდებს. ერთი რამ მაინც უდავოა: საკითხის დასმა უთუოდ დროულია და ობიექტური ვითარებითაა გამოწვეული. და მართლაც, ფრიად აქტუალური ჩანს დადგენა იმისა, თუ რა განსხვავებული ფუნქციები მოეპოვებათ ერთი და იმავე მოდელით ნაწარმოებ ფორმებს (შდრ. **ათეთრებს-აბალახებს, ბარავს-წურავს; ხევს-დევს...**) და რა არის ამ განსხვავების მიზეზი, ანდა: გამორკვევა და გამოყოფა იმ ფუნქციებისა, რომელთაც არ მოეპოვებათ რაიმე გარკვეული ნიშანი, საკუთარი მოდელი ენაში, სხვაგვარად, ფუნქციები, რომლებიც საკუთარი მორფოლოგიური ინვენტარით არ ფორმდებიან, მიუხედავად იმისა, რომ ხშირად გადამწყვეტ გავლენას ახდენენ წინადადების სტრუქტურაზე, მეტიც: ზმნის უღვლილებასა თუ სახელის ბრუნებაზეც. სად შევიტანოთ, მაგალითად, ისეთი გრამატიკული მნიშვნელობა, როგორიცაა ზმნის გარდამავლობა-გარდაუვალობა? გრამატიკული მნიშვნელობა გარდამავლობა-გარდაუვალობისა უდავოდ არსებობს, მაგრამ ენაში არ მოიპოვება მათი განმასხვავებელი ნიშანი, სპეციალური მოდელი. ასეა, ქართულში (**დევს** გარდაუვალია, **ხევს** გარდამავალი), ანალოგიური ვითარებაა რუსულში (умирает-გარდაუვალი ზმნაა, მაგრამ იმავე მორფოლოგიური ინვენტარის მქონე **пишет** - გარდამავალი), გერმანულში (**lessen-sitzen**), ინგლისურში და სხვა. უფრო მეტიც: ზოგჯერ ერთი და იგივე ფორმა ზმნისა კონტექსტის მიხედვით შეიძლება გარდამავალიც იყოს და გარდაუვალიც. ქართულში: ცრის წვიმა (გარდაუვალი) - ცრის ფქვილს (გარდამავალი); რუსულში: **Мальчик косит глазами** (გარდაუვალი) - **Мальчик косит глаза на угол стола** (გარდამავალი); ინგლისურში: **ran along the street** (გარდაუვალი) **I ran the car** (გარდამავალი). ამდენად, ყველა შემთხვევაში გარდამავლობა - გარდაუვალობა სინტაქსურად წარმოჩენილია, მაგრამ მორფოლოგიურად არ ფორმდება; გარდამავალ ზმნებს არ მოეპოვება საკუთარი მოდელი, რომელიც მათ გარდაუვალი ზმნებისაგან განასხვავებს და პირიქით. ამის გამოა, რომ ზოგჯერ გარდამავლობა - გარდაუვალობას სინტაქსურ კატეგორიად მიიჩნევენ,⁷ ხოლო მისი გარჩევის საშუალებას ზმნების ლექსიკურ-

⁶ И. И. Мещанинов, Глагол, Москва – Ленинград, 1949, стр. 95. 102.

⁷ Л. Р. Зиндер, Т. В. Сокольская, Научная грамматика немецкого языка, Ленинград, 1938, стр. 118; В. Н. Ярцева, Взаимоотношение грамматики и лексики в системе языка, Исследования по общей теории грамматики. М., 1968, стр. 34.

მორფოლოგიურ ტიპს უკავშირებენ;⁸ სხვაგვარად: ზმნისავე ლექსიკური მნიშვნელობით დგინდება გარდამავალია იგი თუ გარდაუვალი.

#45

გარდამავლობა-გარდაუვალობის ფორმალური დადგენა კონტრუქციის საშუალებით ხერხდება, ზოგჯერ უღვლილების ფორმითაც. კერძოდ, ქართულში (და ზოგ კავკასიურ ენაში) გარდამავალი ზმნის II სერიის (ნამყო ძირითადის ჯგუფის) ფორმებთან სუბიექტი მოთხრობითში დაისმის, პირდაპირი ობიექტი-სახელობითში: გარდა ამისა, როგორც ითქვას, გარდაუვალ ფორმებს ზოგჯერ უღვლილების სისტემაც განასხვავებს (ასე, მაგალითად, **ცრის** გარდამავალი მნიშვნელობის მქონე ფორმას უღვლილების ყველა პარადიგმი მოეპოვება, **ცრის**-გარდაუვალი მნიშვნელობის ფორმას კი-მხოლოდ აწმყო და აწმყოს წრის პარადიგმები). სწორედ ამის საფუძველზე თვლიან, რომ „გარდამავლობას გარკვეული გარეგნული ნიშნები აქვს“.⁹ ამ ნიშნებში ძირითადად სუბიექტისა და ობიექტის ბრუნვებს გულისხმობენ, ანუ: წინადადების მთელ სტრუქტურას; სხვაგვარად: სინტაქსურ ნიშანს გარდამავლობა-გარდაუვალობისას. გარდამავლობას მორფოლოგიური ნიშანიც ექნებოდა, უღვლილების თავისებური სისტემები გარდამავალი და გარდაუვალი ზმნებისთვის ბოლომდე და განუხრელად რომ იყოს გატარებული.¹⁰ მაგრამ საქმე ისაა, რომ არა მხოლოდ საერთოდ (ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისით), არამედ თვით კონკრეტულ ენაში, კონკრეტულ სისტემაში ზემოაღნიშნული პრინციპი ბოლომდე გატარებული არ არის, მეტიც: გამონაკლისის ხასიათი აქვს (მაგალითად, ქართულში ტრადიციული თვალსაზრისით, სუბიექტისა და ობიექტის მიხედვით გარდამავლობის გარკვევა მხოლოდ II სერიაში ხერხდება, უღვლილების ტიპებსაც ძირითადად გვარი განარჩევს და აღნიშნული **ცრის** ფორმის უღვლილების ორგვარი სისტემა უფრო იმით არის გამოწვეული, რომ გარდამავალი ზმნის მნიშვნელობით მისი გამოყენების დროს იგი მოქმედებითი გვარის ზმნების უღვლილების სისტემას იმეორებს, ხოლო გარდაუვალი ზმნის მნიშვნელობით ხმარებისას - ე.წ. „საშუალი გვარის“ ზმნების უღვლილებას). ამრიგად, შეიძლება ითქვას, გარდამავლობის სინტაქსური ცნება არსებობს, მაგრამ არ ხდება მისი მორფოლოგიური გაფორმება, სხვაგვარად: გარდამავლობა-გარდაუვალობისას ზმნის განსაკუთრებული მოდელი, ფორმა არ მოიპოვება. აქედან გამომდინარე, გარდამავლობა მხოლოდ ფუნქციურად არსებობს ენაში, იგი ოდენ-ფუნქციური კატეგორიაა. ამდენად, ენაში შეიძლება არსებობდეს ფუნქციური კატეგორია ისე, რომ არ ხდებოდეს კონკრეტული ფორმით მისი გამოხატვა; ეს გამოხატვა მხოლოდ კონტექსტში ვლინდება. თავის მხრივ გარდამავალი ან გარდაუვალი მოქმედება უკავშირდება რომელიმე პირს, რომელიც ყოველ კონკრეტულ ფორმაში კონკრეტული, მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი ნიშნით ვლინდება. ამის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ

⁸ ვ. იარცევა, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 33.

⁹ არნ. ჩიქობავა ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, თბ., 1950, გვ. 052.

¹⁰ ვ. იარცევა, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 34.

პირიანობა, პერსონალიზმი ფუნქციური კატეგორიაა, რომელიც ენაში პირის გრამატიკული კატეგორიით მატერიალიზდება¹¹, და, ბუნებრივია, ყოველ კონკრეტულ ენაში

#46

- თავისებურად; მაგალითად, ზოგიერთ ენაში არ აღინიშნება ობიექტური პირი; განსხვავებით ქართველურისა და ზოგი კავკასიური ენისაგან, ის მხოლოდ აღწერითად შეიძლება გადმოიცეს. ყოველივე ეს საქმის რეალურ ვითარებას არ ცვლის; პრინციპი, რომ პერსონალიზმის ფუნქციური კატეგორია ამ ენებში პირის გრამატიკული კატეგორიით გამოიხატება, უცვლელი რჩება, ოღონდ ეს არის, რომ გამოხატვა ყოველ კონკრეტულ ენაში (თვით მონათესავე ენებშიც კი) ხშირად განსხვავებულ ენობრივ მიკროსტრუქტურას ქმნის, რაც შეიძლება გაპირობებული იყოს როგორც ენობრივ, ასევე არაენობრივ (ან როგორც ზოგჯერ უწოდებენ: ექსტრალინგვისტური) ფაქტორებით.

სწორადაა აღნიშნული, რომ ხშირია შემთხვევა, როცა რომელიმე ერთ ენაში ლექსიკური საშუალებებით გადმოცემული მნიშვნელობები მეორე ენაში სპეციალური გრამატიკული ფორმით რეალიზდებიან;¹² მოხდება ისეც, რომ ეს რეალიზაცია სხვადასხვა ენაში სრულიად საპირისპირო ფორმებით განხორციელდა; მაგალითად, „ბანა“ ფორმისაგან უკუქცევითობის ფუნქცია ქართულში გარდამავალი ზმნით გადმოიცემა: **იბანს**, რუსულში-გარდაუვალთ. **Моется**; მაგრამ ყოველივე ეს თითოეული ენის შინაგანი ბუნებითა და პოტენციითაა შეპირობებული და ამგვარი განსხვავებაც მაშინ მეორეულად შეიძლება ჩავთვალოთ, შედარებით გვიანდელი დიფერენციაციის შედეგად. ამას სხვა რამეც ადასტურებს: უკუქცევითობა გარდამავალი ზმნის ფორმაშიც შეიძლება მატერიალიზდეს და გარდაუვალი ზმნის მოდელშიც. რუსულში მხოლოდ გარდაუვალ ზმნაში რეალიზდა ეს ფუნქცია, ქართულში სათავისო ქცევისა და ი-პრეფიქსიანი ვნებითის ფორმებად გადაიქცა, სხვაგან შესაძლებელია მხოლოდ გარდამავალ ზმნაში შემორჩენილიყო ეს მნიშვნელობა. გრამატიკული თვალსაზრისით კი რუსული **моется** ფორმას ქართული **ბ ა ნ ა ო ბ ს** ზმნა შეეფარდება; მაგრამ საქმეც ის არის, რომ საერთო ფუნქციური თვალსაზრისი (აქ: უკუქცევითობა) აყენებს ერთმანეთის გვერდით **ი ბ ა ნ ს** და **моется** ზმნებს. ხოლო თუკი იმავე ფორმებს სხვა ფუნქციის (მაგალითად, სტატიკურობის) თვალსაზრისით განვიხილავთ, მაშინ **ბ ა ნ ა ო ბ ს** და **моется** ფორმები აღმოჩნდებიან ერთმანეთის გვერდით (ე.ი. ორი ფუნქციისათვის რუსულს ამ შემთხვევაში ერთი ფორმა მოეპოვება, განსხვავებით ქართულისაგან. შესაძლებელია, პირიქითაც მოხდეს). აქ ორი სხვადასხვა ენის მაგალითებია მოტანილი, იგივე შეიძლება ერთი ენის ფარგლებშიც დადასტურდეს; ასე, მაგალითად, უკუქცევითობის თვალსაზრისით **ი ხ ა ტ ა ვ ს და ი ხ ა ტ ვ ი ს** (**||იხატება**) ერთმანეთს ამოუდგებიან გვერდით, მაგრამ აქტიურ-პასიურობის ფუნქციის მიხედვით ისინი უკვე აშკარად უპირისპირდებიან ერთმანეთს და პირველი **ხ ა ტ ა ვ ს**, **უ ხ ა ტ ა ვ ს** ზმნებს გაუთანაბრდა, მეორე - **ე ხ ა ტ ე ბ ა** (**ეხატვის**) ზმნას, თავის მხრივ, მოქმედების კუთვნილების (ვერსიის) ფუნქციის მიხედვით **ხ ა ტ ა ვ ს** და **ი ხ ა ტ ე ბ ა** ერთად

¹¹ იმ ენებში, სადაც პირის გრამატიკული კატეგორია არ არსებობს, პერსონალიზმიც (გარდამავლობის მსგავსად) ოდენ-ფუნქციური კატეგორია იქნება.

¹² ვ. იარცევა, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 5.

აღმოჩნდება, ასევე უხატავს და ეხატება, ცალკე დადგება იხატავს ფორმა. ამდენად, აშკარაა, რომ ფუნქციური და გრამატიკული კატეგორიები შეიძლება დაემთხვენენ ერთმანეთს და შეიძლება - არა, ამიტომაც მათი გამოყოფა და ცალ-ცალკე დახასიათება აუცილებელი ჩანს. ერთი და იგივე ფუნქცია სხვადასხვა ენაში შესაძლებელია სხვადასხვანაირად გამოიხატოს: სპეციალური გრამატიკული ფორმით,

#47

ლექსიკურად თუ კონტექსტის საშუალებით. ერთგვარი გაფორმების შემთხვევაშიც შეიძლება შეიქმნეს გამოსახვის ნაირგვარი მიკროსტრუქტურა. აქედან სხვა დასკვნაც გამომდინარეობს, კერძოდ: გრამატიკული კატეგორია მხოლოდ მაშინ არსებობს, როცა რომელიმე ფუნქცია გრამატიკული ფორმით რეალიზდება, ფუნქციურ კატეგორიებს კი არაა სავალდებულო კონკრეტული მორფოლოგიური ინვენტარი მოეპოვებოდეთ (და ხშირად ასეც არის), რადგან, მართალია, მათი გრამატიკული მოდელით გამოხატვა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პირობაა, მაგრამ ისინი ასევე წარმატებით გამოიხატებიან ლექსიკურადაც თუ კონტექსტურადაც. შეიძლება სხვა საშუალებაც დაიძებნოს, თუნდაც ინტონაცია, რომელიც ზოგჯერ გრამატიკული ფუნქციითაც აღიჭურვება, მაგალითად, ბრძანებითი, კითხვითი და თხრობითი ფორმების გასარჩევად: **il plent? (წვიმს?) – il pleut (წვიმს);**¹³ შდრ. **დაწერე! - დაწერე? - დაწერე;** ან: **დაწეროს! - დაწეროს** და მისთნ. აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, დგება საკითხი ზოგადად ენაში მიმდინარე პროცესების თაობაზე, რომელიც სხვადასხვა ენაში სხვადასხვა სახეს იღებს, ანუ როგორც სხვაგვარად ამბობენ, ამ ზოგადი სტრუქტურული კანონზომიერებების სხვადასხვა ენებში გამოვლენილ იზომორფულ პრინციპებზე,¹⁴ რაც ერთგვარად ეხმაურება ენობრივ უნივერსალიებს, ზემოთქმულის საფუძველზე, ჩვენ არსებითად ფუნქციური კატეგორიების დონეზე ვეხებით მხოლოდ.

§ 4. სამართლიანად აღნიშნავენ, რომ ენაში ფუნქციის ცვლილებამ ბოლოს და ბოლოს შეიძლება გამოიწვიოს მისი ფორმალური სტრუქტურის შეცვლა.¹⁵ ნებისმიერი ენისათვის საერთოდ დამახასიათებელი ჩანს მუდმივი ცვალებადობა სტრუქტურული ელემენტების ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთობაში. ასე, მაგალითად, ხშირად სიტყვათშეერთება, რომელიც ფორმალურად სინტაგმაა, არსებითად ერთი სიტყვის ფუნქციონალური ეკვივალენტი ხდება; ასეთებია ყვავილების სახელები: **анютины глазки, кукушкины слезки**¹⁶ და მისთან. ანალოგიურია: **ც ი ს კ რ ი ს ვ ა რ ს კ ვ ლ ა ვ ი** და სხვა. ყურადღებას იმსახურებენ ამ თვალსაზრისით იდიომატური გამოთქმები და აღწერითი ფორმები, რომელთაგან პირველი ლექსიკოლოგიაში შეისწავლება, მეორე - მორფოლოგიაში (და არა სინტაქსში).¹⁷ ყველაფერი ეს

¹³ А. Мартине, Основы общей лингвистики, Новое в лингвистике, Выпуск III, М., 1963, стр. 411.

¹⁴ Р. Якобсон, Типологические исследования и их вклад в сравнительно-историческое языкознание, Новое в лингвистике, III, М., Е. И. Шутова, О некоторых универсальных закономерностях в соотношении синтаксического и морфологического уровней (в связи с синтаксической ролью порядка слов и форм слов). Языковые универсалии и лингвистическая типология, М., 1969, стр. 141.

¹⁵ Общее языкознание, Формы существования, функции, история языка, М., 1970, стр. 174.

¹⁶ იქვე, გვ. 174.

¹⁷ იქვე, გვ. 175.

ამკარად მიუთითებს იმ ფაქტზე, თუ რა არსებითი ხასიათის ფორმობრივი ცვლილებების გამოწვევა შეუძლიათ ფუნქციურ ცვლილებებს, რაც ენის განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე სხვადა-

#48

სხვა სახითა და ოდენობით წარმოგვიდგება. სწორედ ფუნქციური ცვლილებების საფუძველზე უნდა მომხდარიყო ქართულ ენაში ის არსებითი ხასიათის სტრუქტურული ცვლილებები, რომელთა აღნუსხვა და დადგენა მეტ-ნაკლები წარმატებით ხერხდება: ეს იქნება უღვლილების ასპექტური სისტემის შეცვლა ე.წ. მედიაოქტიური და მედიაოპასიური უღვლილების ჩამოყალიბება ობიექტის მრავლობითობის ზმნაში აღნიშვნის ცვლილება, ბრუნვათა ფორმების სიტყვათწარმოებითი ფუნქციით გამოყენება თუ პირიქით: სიტყვათწარმოებითი ინვენტარის ბრუნვის ნიშნებად ქცევის პროცესი და მრავალი სხვა. ენაში ყველა ცვლილება ხდება მისი რეალიზაციის დროს¹⁸ და ამ ცვლილებაში უკუფენილია არა მხოლოდ ენობრივი სისტემების ცვლის პროცესი და საფეხურები, არამედ გარკვეული ოდენობით ისეთი არაენობრივი ფაქტორებიც, როგორებიცაა აზროვნების განვითარების ეტაპები, ცვლილებები ენის მატარებელთა ფსიქიკაში (გამოწვეული სოციალური თუ ისტორიული ფაქტორებით) და სხვა. თუკი არაენობრივი ფაქტორები მართლაც ახდენენ გავლენას გრამატიკულ ფორმებზე და ცვლიან კიდევ მათ მნიშვნელობასა თუ დანიშნულებას, ეს შესაძლებელია მოხდეს მხოლოდ ფუნქციური ცვლილების საფუძველზე, რადგან ეს გავლენა უთუოდ უნდა იყოს გაშუალებული ფუნქციური კატეგორიებით.

მნიშვნელობების მქონე ოპოზიციებზე დამყარებული ენობრივი სისტემის საფუძველზე ყოველთვის წარმოადგენს შინაარსი. მაგალითად, რუსული ზმნის სისტემის ჩამოსაყალიბებლად მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ მის ფორმებში ყოველთვის დასტურდება დროის, კილოს, გვარისა და რიცხვის ერთ-ერთი მნიშვნელობა.¹⁹ მოხდება ისეც, რომ ერთი და იმავე ფორმას რამდენიმე ფუნქციის გამოხატვა დაეკისრება ერთდროულად და პირიქით, ერთი ფუნქციის გამოხატვა სხვადასხვა ფორმაში მოხდება შესაძლებელი.²⁰ ასე, მაგალითად, გარდაქცევითობის ფუნქცია გამოიხატება როგორც ვითარებითი ბრუნვის ფორმით (სახელებში), ასევე აქტიური და პასიური ნასახელარი ზმნების სპეციალური მოდელით²¹ (ზმნებში) და იმავდროულად იმავე მოდელს სხვა ფუნქციის გამოხატვაც აკისრიათ (უკანასკნელ შემთხვევაში- აქტიურობა პასიურობის ფუნქციისა); ასე რომ, ზემოთ აღნიშნული მოვლენები ენობრივი ფუნქციების გრამატიკული გამოხატვის თაობაზე, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად კი არ არსებობენ, არამედ ხშირად ერთდროულად ერთ კონკრეტულ ფორმაში ვლინდებიან (ერთი და იმავე მოდელს აკისრია გარდაქცევითობისა და აქტიურობის, ან გარდაქცევითობისა და პასიურობის გამოხატვა, მაგრამ იმავდროულად ამ ენობრივი ფუნქციების გადმოსაცემად სხვა

¹⁸ იქვე, გვ. 179.

¹⁹ იქვე, გვ. 182.

²⁰ შდრ. იქვე, გვ. 187-188.

²¹ ა. შანიძე, ნასახელარი ზმნები ქართულში, ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1957.

მორფოლოგიური ინვენტარიც გამოიყენება). მართებულია ისიც, რომ ენის ცვლილების გარეგანი იმპულსებისაგან განსხვავებით, ამ ცვლილებათა შინაგანი მიზეზების დროის, რომელიმე ისტორიული ეპოქის ფარგლებით არ არიან შემოზღუდული.²² ამის გამო უფრო ღრმა

#49

და არსებითი ხასიათის ცვლილებები ენაში მისივე შინაგანი პოტენციითა თუ იმპულსებითაა გამოწვეული და არა გარეშე გამვლენელი ფაქტორებით.

§ 5. ისმის კითხვა: კონკრეტულად რა შეიძლება გამოვყოს ფუნქციურ კატეგორიებად, ან როგორ უკავშირდებიან ისინი გრამატიკულ კატეგორიებს? აქედანვე უნდა აღინიშნოს, რომ ის, რასაც შეიძლება ეწოდოს ფუნქციური კატეგორიები, სრულიად არ არის თვისობრივად რაღაც ახალი და დღემდე გამოუყოფელი. ფუნქციური კატეგორიის ცნებებით ალბათ იმ დროიდან სარგებლობდნენ, რაც გრამატიკა, როგორც მეცნიერება, წარმოიშვა, მაგრამ საქმე ის არის, რომ, სამწუხაროდ, არავინ გამოჰყოფდა მათ ცალკე, ისინი მკვლევართა წარმოდგენებში გათქვეფილი იყვნენ გრამატიკულ კატეგორიებში, რაც ხშირად გამხდარა არასასურველი აღრევისა და არათანმიმდევრული კვლევის მიზეზი. თუკი გრამატიკული კატეგორიები ესაა უპირველესად ენის გრამატიკული წყობილების შემსწავლელი დარგის ძირითადი ცნებები,²³ და თუკი მათი არსებობის ერთ-ერთი ძირითადი პირობა მათი გრამატიკული ფორმით მატერიალიზაციაა (სხვაგვარად შეუძლებელი იქნებოდა ამგვარი კატეგორიების არსებობა), მაშინ ფუნქციურ კატეგორიად შეიძლება გამოიყოს ის, რასაც ასახავს მოცემული გრამატიკული კატეგორია, სხვაგვარად: მოცემული გრამატიკული კატეგორიის შინაარსი, მნიშვნელობა.²⁴ მაგრამ ფუნქციურ კატეგორიაში მართო გრამატიკული კატეგორიის მნიშვნელობები არ შევა. ყოველ კონკრეტულ ენაში ბევრი ისეთი ფუნქციაა, რომელიც გრამატიკული ფორმით არ რეალიზდება და, ამდენად, ამგვარ ფუნქციურ კატეგორიებს არ მოეპოვებათ შესაბამისი გრამატიკული კატეგორია, არ რეალიზდებიან შესაბამისი გრამატიკული კატეგორიით. სწორედ ამ უკანასკნელი ვითარების გამო ხდება საჭირო ფუნქციური კატეგორიების ცალკე გამოყოფა, რადგან სათანადო სისტემის უქონლობის გამო, ისინი ხშირად გრამატიკულ კატეგორიებთან არიან გაიგივებული. ამით კი გრამატიკული კატეგორიების გამოყოფის ერთ-ერთი არსებითი პრინციპი (რომ ისინი აუცილებლად უნდა იქნენ სათანადო გრამატიკულ ფორმაში რეალიზებული) ირღვევა, აქედან გამომდინარე, მათ შესახებ მსჯელობაც სხვადასხვა სიბრტყეზე ხდება და, ბუნებრივია, არათანმიმდევრულ ხასიათს ღებულობს. მართლაც, ახალ ქართულში თუკი პირისა და აქტის კატეგორიები - ორივე-გრამატიკულად მივიჩნიეთ, მაშინ მათი გამოყოფის საფუძველზე ნაირგვარობის გამო (პირის გრამატიკულ კატეგორიას მოეპოვება სათანადო ნიშანიც და ფორმაც, უნახაობის კატეგორიას - არა) მთელი რიგი სიძნელეები გაჩნდებოდა. საქმე შეუდარებელივ გაადვილდებოდა, თუკი ამ ორ კატეგორიას ასე წარმოვსახავდით: პირი-გრამატიკული

²² *Общее языкознание*, М., 1970, стр. 234-235.

²³ О. П. Суник, *Общая теория частей речи*, Москва-Ленинград, 1966, стр. 29.

²⁴ ბუნებრივია, უნდა გავითვალისწინოთ სხვადასხვა ენის ვითარება: ის, რაც ერთ ენაში ფორმდება, სხვა ენაში გაუფორმებელია და ლექსიკის ან კონტექსტის საშუალებით გადმოიცემა.

კატეგორია, სათანადო შესატყვისი პერსონალიზმის ფუნქციური კატეგორიისა, უნახავი აქტი (თურმეობითობა) - ფუნქციური კატე-

#50

გორიას, რომელსაც საკუთარი გრამატიკული გაფორმება არ მოეპოვება და რომელიც აღწერთად (*resp.* კონტესქტურად) გადმოიცემა (**წერდა თურმე, დაწერა თურმე...**).

ამის საფუძველზე შეიძლება ითქვას: გრამატიკული კატეგორიისაგან განსხვავებით ფუნქციური კატეგორიები შეიძლება მატერიალიზდნენ გრამატიკული ფორმით და შეიძლება - არა. ეს არის ერთ-ერთი არსებითი ხასიათის განმასხვავებელი ნიშანი ფუნქციურ და გრამატიკულ კატეგორიებს შორის.

მეორე ნიშანი ის არის, რომ ფუნქციური კატეგორიები ზოგადი კატეგორიებია, სხვადასხვა ჯგუფის, წარმოშობისა და შედგენილობის ენებისათვის თითქმის ერთნაირად დამახასიათებელი, განსხვავებით გრამატიკული კატეგორიებისაგან, რომლებიც ტიპოლოგიურად მსგავსი შეიძლება მრავალ ენაში იყოს, მაგრამ საერთო წარმოშობის მქონე, ძირითადად - მხოლოდ მონათესავე ენებში. ამდენად, თითოეული ენის თავისებურებას ის წარმოადგენს, თუ რა სახით აისახებიან მათში ეს ზოგადი ფუნქციური კატეგორიები; ანუ სხვაგვარად: თითოეული ენის სახეს ქმნიან ის გრამატიკული კატეგორიები, რომლებიც ზოგადი, ფუნქციური კატეგორიების მატერიალიზაციას წარმოადგენენ. იმ შემთხვევაში, თუ ფუნქციური კატეგორია რომელიმე ენაში არ რეალიზდება, და, ამდენად, გრამატიკული ფორმის სახით არ წარმოგვიდგება, ესეც მოცემული ენის თავისებურებად უნდა ჩაითვალოს და შეძლებისდაგვარად გაირკვეს ამის მიზეზი. აქედან - ჩნდება პრობლემაც: როგორ რეალიზდება თითოეულ ენაში ზოგადი, ფუნქციური კატეგორიები (მსგავსება-განსხვავებისა და მათი მიზეზების თვალსაზრისით).

ყოველი კონკრეტული ენის მიმართ ფუნქციური კატეგორიები არ არიან მუდმივი, ერთხელ და საბოლოოდ ჩამოყალიბებული ოდენობები. ისინი ვითარდებიან, იცვლებიან, ჩნდებიან ენის განვითარების გარკვეულ საფეხურზე და ქრებიან კიდევ. უკვე ითქვა, რომ ფუნქციური კატეგორია შეიძლება მატერიალიზდეს გრამატიკული ფორმით (*resp.* გრამატიკული კატეგორიით) და შეიძლება - არა. არც ეს მოვლენაა მუდმივი, უცვლელი. ცნობილია ფაქტები, როცა გრამატიკული ფორმით მატერიალიზებული ფუნქციური კატეგორია კარგავს ამ ფორმას (ე.ი. რჩება მხოლოდ ფუნქცია, რომელიც ლექსიკურად ან კონტექსტის მიხედვით გადმოიცემა; ასეთია, მაგალითად, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში, მოქმედების მრავალგზითობის ფუნქციური კატეგორია, რომელიც ძველ ქართულში ხოლმეობითის გრამატიკული კატეგორიით მატერიალიზდებოდა; ძველი ვითარება რამდენიმე დიალექტსა შემორჩა) და პირიქით: ფუნქციური კატეგორიის გვერდით ჩნდება მისი შესაბამისი გრამატიკული კატეგორია (ასეთია, მაგალითად, ქართულში კაუზატივი). აქედან კიდევ ერთი არსებითი ხასიათის დასკვნა გამომდინარეობს: გრამატიკული კატეგორია არ არსებობს შესაბამისი ფუნქციური კატეგორიის გარეშე, მაგრამ ფუნქციური კატეგორიის არსებობისათვის არაა აუცილებელი არსებობდეს მისი შესატყვისი გრამატიკული კატეგორია.

უკვე აღინიშნა, რომ ერთი და იგივე ფუნქცია ზოგიერთ ენაში გრამატიკულად ფორმდება. სხვაგან ლექსიკურად ან კონტექსტის საშუალებით გადმოიცემა. ეს ფაქტი ფუნქციური კატეგორიების კიდეც ერთ თავისებურებაზე მიგვანიშნებს: ფუნქციური კატეგორია შეიძლება რეალიზდეს გრამატიკულად, ლექსი-

#51

კურად და კონტექსტის საშუალებით. მაგალითები კიდეც უფრო თვალნათლივ გახდიან ამ დებულებას. მიუხედავად იმისა, რომ აქტიურ-პასიურობის ფუნქციური კატეგორია ქართულში ძირითადად უკვე მატერიალიზებულია გვარის გრამატიკული კატეგორიის სახით, არის შემთხვევები, როცა საჭირო ხდება ლექსიკური და კონტექსტური ფაქტორების მოშველიებაც; და მართლაც, შდრ. **აწუხებს-წუხდება-წუხს** (აქტიურობა-პასიურობის ფუნქცია გრამატიკული ფორმით არის რეალიზებული), **აგდებს-ვარდება** (იგივე ფუნქცია დაპირისპირებული ლექსიკური ერთეულების სახით გადმოიცემა), **დაეწერა** მას ის (II თურმეობითი) - **დაეწერა** ის მას (ნამყო ძირითადი); აქტიურობისა და პასიურობის გარჩევა მხოლოდ კონტექსტის საშუალებით ხერხდება.

აქვე უნდა აღინიშნოს: ჩვენ ამოვდივართ იმ თვალსაზრისიდან, რომლის თანახმადაც გრამატიკული კატეგორია ერთგვაროვანი ფორმების ერთობლიობა (რაოდენობა) კი არ არის, არამედ დაპირისპირებულ ფორმათა ერთიანობა (თვისობრიობა). გრამატიკული კატეგორიაც ფორმათა სისტემაა, ხოლო სისტემისთვის სწორედ დაპირისპირებულთა ერთიანობაა დამახასიათებელი და მართლაც, თუკი ფუნქციურ-ფორმობრივად ან მხოლოდ ფუნქციურად აწმყო არ უპირისპირდება მყოფადსა და ნამყოს და ისინი, მათთვის დამახასიათებელი ზოგადი თვისების გამო არ გაერთიანდებიან ერთ სისტემაში, მაშინ არც გვექნებოდა არა მხოლოდ დროის გრამატიკული კატეგორია, არამედ საერთოდ დროის გრამატიკული ცნებაც. ამ დაპირისპირებულ ერთეულთა შორის ერთ-ერთი შესაძლებელია გაუფორმებელიც იყოს, მაგრამ სხვა იმავე ზოგადი თვისების მქონე გაფორმებულ ერთეულებთან დაპირისპირებით სწორედ ეს გაუფორმებლობა იქნება მისი ნიშანი.²⁵ ბუნებრივია, ფუნქციური კატეგორიების გრამატიკულად რეალიზების თაობაზე მსჯელობისას ეს ფაქტორიც აუცილებლად უნდა იქნეს მხედველობაში მიღებული. ამის მიხედვით, ჯერ ერთი: დროის გრამატიკულ კატეგორიას ქმნის არა **წერს, ჩებს, რეკს...** ან: **დაწერს, დაჩებს, დარეკს...** ან თუნდაც: **წერდა, ჩებდა, რეკდა** ერთგვაროვან ფორმათა ერთობლიობა, არამედ **წერს-დაწერს-წერდა...** ტიპის დაპირისპირებულ ფორმათა ერთიანობა; მეორე: იმის გამო, რომ **წერ, ჩებ, რეკ** ტიპის ზმნებში აწმყოში გაუფორმებლები არიან (დაერთვით მხოლოდ პირის ნიშანი), **დაწერ, დაჩებ, დარეკ; წერე, ჩებე, რეკე...** ტიპის

²⁵ ეს პრინციპი გატარებული აქვთ ფ. ფ. ფორტუნატოვსა და ი. ა. ბოდუენ დე კურტენეს. ამის თაობაზე იხ. A. A. Реформатский, Введение в языковедение, М., 1946, стр. 87; ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1953, გვ. 34, 389-390; შდრ. ფ. ერთელიშვილი, ქცევის საკითხისათვის ქართულში, თსუ შრომები, 114, თბ., 1965, გვ. 184 და შმდგ. თუმცა ავტორი არ უარყოფს იმ მოსაზრებას, რომ „მორფოლოგიური მნიშვნელობა ფორმაში შეიძლება იყოს გამოხატული უაფიქსოდაც“. (იქვე, გვ. 177-179, 182).

დაპირისპირებულ ფორმებთან შეფარდებით მათივე უნიშნობა ხდება მათი განმასხვავებელი ნიშანი.

§ 6. სპეციალურ ლიტერატურაში, სხვა გრამატიკული კატეგორიების გვერდით გამოყოფილია ჯერობის და აქტის კატეგორიებიც.²⁶ ძველ ქართულში გამოყოფდნენ შუალობითი კონტაქტის (კაუზატივის) გრამატიკულ კატეგორიას.

#52

თუ ზემოთქმულს გავითვალისწინებთ, მაშინ აღმოჩნდება, რომ ჯერობა (ხოლმეობითობა) გრამატიკული კატეგორია იყო მხოლოდ ძველ ქართულში (დღეს კი- მხოლოდ ქართული ენის ზოგიერთ კილოში), კაუზატიურობა, როგორც გრამატიკული კატეგორია, ყალიბდება შედარებით გვიან, ხოლო აქტი (კერძოდ, უნახავი აქტი, თურმეობითობა) არც ძველ და არც ახალ ქართულში გრამატიკულ კატეგორიად არ გაფორმებულა.

სანამ უშუალოდ გადავიდოდით ქართული მასალის განხილვაზე, ზედმეტი არ იქნება მოვიტანოთ რამდენიმე მაგალითი სხვა ენებიდან; კერძოდ, აღნიშნულია, რომ საკმაოდ ბევრ ენაში ზოგიერთი ზმნისათვის დამახასიათებელი ჩანს „გრამატიკული ამბივალენტურობა“; ასე მაგალითად, ზოგიერთ ზმნას ერთდროულად მოეპოვება გარდაუვალობისა და კაუზატიურობის მნიშვნელობა; ასეა: ფრანგულში: **sortir - გასვლა და გაყვანა**; ინგლისურში: **to stop - გაჩერება და ვიდაცის გაჩერება**, ლიტვურში; სხვა შემთხვევაში ზმნები შეიძლება გამოხატავდნენ (კონტექსტის მიხედვით) გარდაუვალ მოქმედებასა და მდგომარეობას; ლათინურში: **tacere - დადუმება და დუმილი...**²⁷ ამ მაგალითების მიხედვით აშკარაა, რომ ყველა ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს გარდამავლობა-გარდაუვალობის, კაუზალობისა და დინამიკურობა-სტატიკურობის ფუნქციურ კატეგორიებთან, რომელთა მატერიალიზება კონტექსტის საშუალებით ხდება.

ძველ ქართულში (და ამჟამად ქართული ენის ზოგიერთ დიალექტში) მოქმედების მრავალგზითობის ფუნქცია გრამატიკულად ფორმდებოდა: მოეპოვებოდა ნიშანი, ზმნის მოდელი და შესაბამისი კონსტრუქცია. ენის განვითარების გარკვეულ საფეხურზე მოხდა ხოლმეობითობის გრამატიკული გაფორმების მოშლა, ფორმათა აღრევა, რამაც სალიტერატურო ქართულში გამოიწვია ხოლმეობითის გრამატიკული კატეგორიის დაკარგვა, მაგრამ ხოლმეობითობის ფუნქცია დღემდე შემორჩა ქართულს და მისი მატერიალიზაცია უკვე კონტექსტურადლა ხერხდება (ზმნის ფორმას დაერთვის „ხოლმე“ ნაწილაკი: **წერს ხოლმე, წერდა ხოლმე, წერდეს ხოლმე, დაწერს ხოლმე, დაწეროს ხოლმე, დაუწერია ხოლმე...**); სხვაგვარად: ხოლმეობითის „ორგანული წარმოების მოშლის გამო... გამოყენებულ იქნა აღწერითი წარმოება. აღწერით თითქოს გამოსწორდა ის ნაკლი, რომელიც მორფოლოგიური საშუალების დაკარგვამ გამოიწვია“.²⁸ რაც შეეხება თანამედროვე უღვლილების სისტემაში მოქცეულ ხოლმეობითს (მყოფადის წრე) **დავწერდი, გავაკეთებდი** ტიპისა, სათანადო მაგალითების მოშველიება („ხელი რომ არ შემშლოდა, დავწერდი, გავაკეთებდი...“ და მისთან., სადაც ეს ფორმები გამორიცხულია,

²⁶ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 214-217.

²⁷ Е. Курилович, Опыт экстраполяции одного языкового закона, Вопросы языкознания, М., 1971, №3, стр. 96.

²⁸ ი. ქავთარაძე, ხოლმეობითის კატეგორიის ისტორიიდან ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბილისი, 1961, გვ. 11.

რომ ხოლმეობითობას გამოხატავდნენ), ადვილად გვარწმუნებს, რომ მოქმედების მრავალგზისობის წარმოდგენა მასაც ფაქტიურად კონტექსტის მიხედვით შეიძლება დაეკისროს. ამრიგად, თითქოს აღარაფერი ეწინააღმდეგება ვარაუდს, რომლის თანახმადაც, ხოლმეობითობა, რომელიც ძველ სალიტერატურო ქართულში ფუნქციური კატეგორიაც იყო

#53

და გრამატიკულიც, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ოდენ-ფუნქციური კატეგორიაა. ძველი ქართულისებური ვითარება ზოგიერთ დიალექტს შემორჩა.

რაც შეეხება უნახავი აქტის ფუნქციას, გრამატიკულად იგი არ მატერიალიზდება არც ძველ და არც ახალ ქართულში; აღნიშნულია, რომ ნაწილაკს ეკისრება „უნახაობის (დაუსწრებლობის) მნიშვნელობა მიანიჭოს მასთან ნახმარი ზმნის სათანადო ნაკვეთის (**resp.** მწკრივის) ფორმას“, და, ამდენად, „ის გრამატიკული კატეგორიის უქონლობის საკომპენსაციო საშუალებაა“.²⁹ მით უმეტეს, რომ უნახაობის მნიშვნელობა „თურმე“ ნაწილაკის სხვა მწკრივთა ფორმებზე დართვის დროსაც შეიძლება გამოიხატოს (არის თურმე, სწერია თურმე, ატარებს თურმე, თამაშობს თურმე, ეთამაშება თურმე, დადიოდა თურმე, ამღერებდა თურმე, გაიარა თურმე, იჯდა თურმე და ა.შ.)³⁰ ამდენად, მხოლოდ უნახაობის გამოხატვა არ უნდა იყოს ნიშანდობლივი თურმეობითის სახელწოდებით ცნობილი მწკრივებისათვის,³¹ სხვაგვარად: I და II თურმეობითი არ წარმოადგენენ უნახაობის ფუნქციის სპეციალურ ფორმას, მაგრამ სხვა მწკრივების მსგავსად შეუძლიათ გამოხატონ ეს ფუნქცია (ეს კია, რომ ამ მნიშვნელობით, სხვა მწკრივებთან შედარებით უფრო ხშირად თურმეობითი გამოიყენება სწორედ). დასკვნა ასეთია: უნახავი აქტი (**resp.** უნახაობა, თურმეობითობა) ქართულში ოდენ-ფუნქციური კატეგორიაა, რომელიც კონტექსტის საშუალებით მატერიალიზდება.

ამასთან დაკავშირებით ისმის კითხვა: ხომ არ შეიძლება ჩაითვალოს „თურმე“ ან „ხოლმე“ ნაწილაკდართული ზმნები იმ აღწერით ფორმებად, რომლებიც დროთა ვითარებაში „გრამატიზირდებიან“ და ფაქტიურად ერთიან გრამატიკულ ფორმად წარმოგვიდგებიან (ცხადყო ან დაწერილა, დაწერილიყო და მისთნ. ფორმების მსგავსად). ეს შეუძლებელი ჩანს და აი, რატომ: ა) ეს ნაწილაკები ფაქტიურად ზმნის ნებისმიერ ფორმას შეიძლება დაერთონ აღნიშნული ფუნქციების გამოსახატავად; ბ) ზოგჯერ შეიძლება შეიცვალოს სხვა, შესაბამისი ნაწილაკებითაც („წერდა ხოლმე“ დაახლოებით იმავეს უდრის, რასაც: „ზოგჯერ||ხანდახან||ხშირად||იშვიათად წერდა...“); მაშასადამე, ზმნის ფორმასა და ამ ნაწილაკებს შორის კავშირი მყარი არ არის, რის გამოც ამგვარი კონტექსტები შეუძლებელია „გრამატიზირებულ“ აღწერით ფორმებად მივიჩნიოთ.

სათანადო შესწავლას საჭიროებს კაუზატივის კატეგორიის პრობლემა ქართულში. კაუზატივის წარმოების თავისებურებებს დაწვრილებით ქვემოთ შევხებით, ხოლო ამჯერად მხოლოდ მისი ჩამოყალიბების ფუნქციურ მხარეზე გავამახვილებთ ყურადღებას. ამ

²⁹ ი. ქავთარაძე, უნახაობის კატეგორიის ისტორიისათვის ქართულში, იკე VIII, თბილისი, 1956, გვ. 180.

³⁰ იკე, გვ. 180-182.

³¹ არნ. ჩიქობავა, ქართული ზმნის ნაკვეთულთა დაჯგუფების პრინციპისათვის, იკე XIII, თბილისი, 1962, გვ. 100-101.

თვალსაზრისით საინტერესო სურათს გვიჩვენებს ძველი ქართული. როდესაც კაუზატივის შესახებ ვმსჯელობთ, უნდა განვასხვავოთ ის, რაც ფორმით კაუზატივია, იმისაგან, რასაც კაუზატივის ფუნქცია აქვს. ამკარაა, რომ ქართულისათვის კაუზატივის ფუნქცია ენის განვითარე-

#54

ბის ყველა საფეხურზე იყო დამახასიათებელი, მაგრამ ყოველთვის არ მოეპოვებოდა შესაბამისი გრამატიკული ფორმა. ძველ ქართულში კაუზატივი, როგორც გრამატიკული კატეგორია, ჯერ კიდევ არ არის საბოლოოდ ჩამოყალიბებული და ამის გამო კაუზატივის ფუნქციის გადმოცემა სხვადასხვა ფორმებს ეკისრებოდა, კერძოდ, მოქმედებითი გვარის ზმნების ერთ ნაწილსა და აღწერით ფორმებს (რომლებიც იწარმოებოდნენ ვითარებით ბრუნვაში დასმული საწყისისა და „ცემა“ ზმნის პირიანი ფორმებისაგან: **მოკლვად სცა**³²). მაგრამ უკვე ძველ ქართულშივე შეინიშნება ტენდენცია, რომ კაუზატივის ფუნქცია გრამატიკულადაც გაფორმდეს ზმნაში, რის გამოც სულ უფრო იკავებს გზას - **ევ** და - **ინ** სუფიქსები.³³ ამრიგად, კაუზატივის ფუნქციური კატეგორია ენაში გრამატიკულ კატეგორიადაც ყალიბდება - ფუნქცია იძენს სათანადო ფორმას. ამ პროცესის შედარებით გვიანდელობაზე მიუთითებს თუნდაც ის (უკვე ზემოთ აღნიშნული) ფაქტი, რომ ძველ ქართულში კაუზატივის გამოსახატავად აღწერითი ფორმები გამოიყენება, რომლებსაც ენა ჩვეულებრივ მაშინ მიმართავს ხოლმე, როცა გრამატიკული შინაარსი (**resp.** ფუნქცია) არსებობს, მაგრამ შესაბამისი ფორმა კი არა (თუკი ის აღწერითი ფორმები აუცილებელი საჭიროებითაა შეპირობებული და უხეირო თარგმანის საფუძველზე წარმოქმნილ კალკს არ წარმოადგენენ). როგორც ვხედავთ, აქაც იჩინა თავი გრამატიკული და ფუნქციური კატეგორიების გამიჯვნის აუცილებლობამ. ჩანს, ამის გაუთვალისწინებლობამ გამოიწვია კაუზატივის ფუნქციის მქონე მოქმედებითი გვარის ფორმის მიჩნევა კაუზატივის ფორმად და (ამ ფორმებში სხვა სპეციფიკური მაწარმოებლის უქონლობის გამო) ა- პრეფიქსის კაუზატივის მაწარმოებლად გამოყოფა.³⁴ ა- პრეფიქსის ფუნქციას დაწვრილებით ქვემოთ შევხებით, მაგრამ ამჯერად ერთი რამ არის ნათელი: იგი კაუზატივის მაწარმოებელი ვერ იქნება რამდენიმე მიზეზის გამო: ეს პრეფიქსი დასტურდება იმ ზმნებშიც, რომელთაც არ ეკისრებათ კაუზატივის ფუნქციის გადმოცემა (**აკეთებს, აშენებს, ან: აწერია** ტიპისა); ა- პრეფიქსს ენაცვლება სათავისო და სასხვისო ქცევის ნიშნები ზმნის იმ ფორმებშიც, რომელთაც შესწევთ უნარი გამოხატონ კაუზატიური მნიშვნელობა (**აძულებს-იძულებს, ავიწყებს-ივიწყებს-უვიწყებს**, მაგ სიკეთე არ დაუვიწყა), და მაშინ უნდა გვეთქვას, რომ **ი-** და **უ-** პრეფიქსებიც კაუზატივის მაწარმოებელია; ეს

³² გ. იმნაიშვილი, კაუზატივი ძველ ქართულში, თსუ სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, ტ., X, თბ., 1970, გვ. 121.

³³ იქვე, გვ. 118-119; ე. გეურქოვი, კაუზატივის წარმოება ქართულსა და ზოგ მთის იბერიულ-კავკასიურ ენაში, მცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, თბ., 1971, გვ. 101-102.

³⁴ გ. მაჭავარიანი, „უნიშნო ვნებითი“ ქართველურ ენებში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, I, თბ. 1959, გვ. 109; ე. გეურქოვი, კაუზატივის წარმოება ქართულსა და ზოგ მთის იბერიულ-კავკასიურ ენაში (კაუზატივის მწარმოებლები ძველ ქართულში), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 56, №1, 1969, გვ. 243; ი. ვეშაპიძე, კაუზატივის წარმოების ორი ძირითადი მედევი ქართულში, თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის XIII სამეცნიერო სესია, 1970, თეზისები, გვ. 20.

პრეფიქსი არ გადაჰყვება სახელწოდებებში (**ამღერებს-მღერა, ამულებს-სიძულელი**³⁵...), თუმცა ჩვეულებრივ საწყისები განასხვავებენ კაუ-

#55

ზატიურ და არაკაუზატიურ ფორმებს (**წერს-წერა, მაგრამ: აწერინებს-დაწერინება**); ეგრევე პრეფიქსი არ ჩანს III სერიის ფორმებში (**ამულებს-შეუძულებია**) მაშინ, როდესაც კაუზატიურ და არაკაუზატიურ ფორმებს III სერია განარჩევს (**წერს-დაუწერია, მაგრამ: აწერინებს-დაუწერინებია**). მართალია, აქ კონტრასტულად თითქოს იმის მოტანა შეიძლება, რომ სათანადო აფიქსები არც გვარის ფორმებს გადაჰყვება III სერიაში (**იწერება-დაწერილა, ეწერება-დასწერია; თეთრდება-გათეთრებულა, უთეთრდება-გასთეთრებია**) და ეს აფიქსები კი მაინც გვარის მაწარმოებლად არიან მიჩნეული, მაგრამ ამის თაობაზე შემდეგი უნდა ითქვას: ა) გვარისაგან განსხვავებით კაუზატიურ ფორმას ეს ნიშანი ყოველთვის გადაჰყვება (**აწერინებს-დაუწერინებია, აჭმევს-უჭმევია**); ბ) ვნებითის ზემოთ მოტანილი ფორმები (**იწერება, ეწერება, თეთრდება...**) წარმოშობით არ არის გვარის ფორმები, მათ ეს ფუნქცია შედარებით გვიან შეიძინეს; და, რაც მთავარია: გ) მართალია, ვნებითის ნიშნები არ გადაჰყვება III სერიის ფორმებს, მაგრამ აქ იმდენად მკვეთრად უპირისპირდებიან ერთმანეთს აბსოლუტური და რელატიური ვნებითის ფორმები (**გამთბარა-გასთბობია, გათეთრებულა-გასთეთრებია, დაწერილა-დასწერია**), ხოლო თავის მხრივ კი ორივე - მოქმედებითი გვარის ფორმებს (**გაუთბია, გაუთეთრებია, დაუწერია**), რომ შეიძლება ითქვას: ამ შემთხვევაში მთელი მოდელი, ზმნის ფორმა გამოდის სხვადასხვა გვარის განმასხვავებელ ნიშნად. ამრიგად, თითქოს ნათელი უნდა იყოს, რომ ა- პრეფიქსი ვერ ჩაითვლება კაუზატივის მაწარმოებლად და ოდენ ა- პრეფიქსიან ფორმებს მხოლოდ კონტექსტის მიხედვით შეიძლება დაეკისროს კაუზატივის ფუნქციის გადმოცემა (ძველ ქართულში უფრო ხშირად, ვიდრე ახალში). ვარაუდი უფრო გამყარდება, თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ ა-პრეფიქსიანი ფორმები ზოგჯერ კარგავენ ამ პრეფიქსს ისე, რომ შინაარსობრივი (ფუნქციური) მხარე უცვლელი რჩება: **აგზავნის-გზავნის, არგებს-რგებს, ავნებს-ვნებს**; ანდა, ერთმანეთის პარალელურად დასტურდება ერთი მნიშვნელობის მქონე განსხვავებული წარმოების ფორმები (ძველი ქართულის მაგალითები): **ყოვნის-ყოვნებს, ყუედრის-ყოუედრებს...**³⁶ აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ ოდენ ა- პრეფიქსიანი ფორმების ერთი ნაწილი გამოყენებული კი იყო კაუზატივის ფუნქციის გადმოსაცემად, მაგრამ ფორმით კაუზატივი არ იყო. კაუზატივის გრამატიკული კატეგორია ჩამოყალიბდა სუფიქსური წარმოების ბაზაზე. ამ ვარაუდს უნდა უჭერდნენ მხარს სხვა ქართველური ენებიც, რომელთაგან მეგრულ-ჭანურში კაუზატიური ფორმის მაწარმოებელია - **ინ** (იშვიათად - **უნ**)³⁷, ხოლო სვანურში -**უნ**.³⁸ ამრიგად,

³⁵ მეტიც შეიძლება ითქვას: ზოგჯერ ეს პრეფიქსი ვნებითის ფორმაში გადადის: **ავიწყებს - ავიწყდება; აკლებს - აკლდება...**

³⁶ არნ. ჩიქობავა, გარდამავალ ზმნათა ორი ტიპი და მათი ისტორიული ურთიერთობა ძველ ქართულში, თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის XIII სამეცნიერო სესია, 1970, თეზისები, გვ. 18.

³⁷ თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბ., 1965, გვ. 277.

³⁸ ვ. თოფურია, შრომები, I, თბ. 1967, სვანური ენა, ზმნა, I, გვ. 234-235. В. Т. Топуриа, Сванский язык; Языки народов СССР, том IV, Иберийско-кавказские языки, стр. 88.

თუკი ზმნა კაუზატივის ფუნქციას გადმოსცემს, ეს კიდევ არ ნიშნავს იმას, რომ იგი კაუზატივის ფორმაა. ამის გათვალისწინება აუცილებელი ჩანს. გამოვაცხადოთ **აძულეbs, ავიწყეbs**

#56

კაუზატივის ფუნქციის მქონე ზმნები კაუზატიურ ფორმებად, ალბათ იგივე იქნება, რომ რომელიმე **ელაპარაკება, ეჩხუბება, ეზადება** ტიპის ფორმები მოქმედებითი გვარის ზმნებად მივიჩნიოთ მხოლოდ იმის გამო, რომ ისინი ფაქტიურად აქტიურ მოქმედებას გადმოსცემენ, აქტიურობის ფუნქციის გამომხატველნი არიან.

აღნიშნული ზმნები ვნებითის ფორმებია, მაგრამ თავისებური ვნებითებია, ე.წ. „დეპონენსები“ (ფორმა ვნებითისა აქვთ, ფუნქცია მოქმედებითი გვარისა). აქედან ბუნებრივად გამომდინარეობს დასკვნა, ფორმა და ფუნქცია ყოველთვის არ ემთხვევა ერთმანეთს. კიდევ ერთი რამაა აღსანიშნავი: ზემოთქმული ნათლად გვიჩვენებს იმას, რომ ერთი რომელიმე ფუნქცია ერთსა და იმავე ენაში გრამატიკული ინვენტარით ზოგჯერ გამოიხატება, ზოგჯერ კი - არა. **შეაძულა და შეაძულებინა** - ფუნქცია ორივე კაუზატივია იმ განსხვავებით, რომ ეს ფუნქცია პირველ ფორმაში (**შეაძულა**) გრამატიკულად არ მატერიალიზდება, სხვაგვარად: კაუზატივის გრამატიკული კატეგორიით არ გადმოიცემა, მეორე ფორმაში კი (**შეაძულებინა**) კაუზატივის ფუნქცია გრამატიკულადაც ფორმდება.³⁹

ამ მხრივ საინტერესოა ზოგი სხვა ენის მონაცემიც. ზოგჯერ სრულიად განსხვავებული სისტემის ენებშიც კი კაუზატივი იმგვარ მსგავსებას ამჟღავნებს, რომ ამ თვალსაზრისით შესაძლებლად მიაჩნიათ ლაპარაკი ენობრივი უნივერსალების შესახებ. ბუნებრივია, უპირველესად აქ მხედველობაში გვაქვს კაუზატივის ფუნქციური, შინაარსობრივი მხარე. ასე, მაგალითად, რუსულ ენას შესწევს უნარი ლექსიკური მნიშვნელობით გაერთიანებული სხვადასხვა ფუძის მქონე ფორმების საშუალებით გადმოსცეს კაუზატივის ფუნქცია. ამგვარ საშუალებას ფუძის სუპლექტივიზმსაც უწოდებენ:⁴⁰ **кушать-кормить, пить (на-) поить,**⁴¹ **смеяться-смешить**⁴² და მისთნ. რასაკვირველია, აქ კაუზატივის ფორმაზე ლაპარაკი არ შეიძლება, მიუხედავად იმისა, რომ კაუზატივის ფუნქცია აშკარად არის გამოხატული. გარდა ამისა, მოტანილი მაგალითები იმასაც გვიჩვენებს, რომ ერთ ენაში კაუზატივის გრამატიკული ფორმით გადმოცემული კაუზალური მნიშვნელობა (ფუნქცია) სხვა ენაში შესაძლებელია არაკაუზატიური ფორმით იქნეს გადმოცემული: ქართ. **ასმევს** ფორმითაც და ფუნქციითაც კაუზატივია, რუსული **поить** კი მხოლოდ ფუნქციითაა კაუზატივი.

³⁹ მდრ. ე. გეურქოვი. კაუზატივის წარმოება ძველ ქართულსა და ზოგ მთის იბერიულ-კავკასიურ ენაში, საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, 56, №1. 1969, გვ. 244.

⁴⁰ ტერმინისათვის იხ. А. А. Реформатский, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 99.

⁴¹ В. И. Мазаева, Грамматическое знание кетского каузатива, Языки и топонимия Сибири, IV, Томск, 1971 стр. 16 (ავტორი რუსულ შესატყვისს უძებნის კეტური ენის კაუზატიურ ფორმებს).

⁴² В. П. Недряков, Некоторые веротностные универсалии в глагольном словообразовании, Языковые универсалии и лингвистическая типология, М., 1969; ავტორი არ იცავს კაუზატივის გაგების ერთიან პრინციპს, რაც ეტყობა როგორც სხვა ენებიდან ამოკრეფილ მაგალითებს (გვ. 106, 108 და სხვა.), ასევე ქართულ მაგალითებსაც (გვ. 112). ზოგი მაგალითი (მათ შორის ქართულიც, გარდა ერთისა, **აცინებ**) შეუძლებელია კაუზატივად მივიჩნიოთ (როგორებიცაა: **ადულეbs, წვავ, ტეbs...**)

#57

რუსულში კაუზატივის გრამატიკული კატეგორია საერთოდ არ ჩამოყალიბებულა და კაუზალობის ფუნქციის გადმოსაცემად ჩვეულებრივ კონტექსტი (**resp.** სინტაგმა) გამოიყენება, რომელშიც აუცილებელ ელემენტებად „**заставить, велить, принуждать, побудить, позволять, допускать**“... ფორმები მონაწილეობენ. ამავე მნიშვნელობით ფრანგულში **faire**, ინგლისურში **to make** ზმნები გამოიყენება. ზემოაღნიშნული სუბლექტიური ფორმები ამ ენებში შეიძლება ერთგვარ გამონაკლისად მივიჩნიოთ. უფრო მეტიც: იმ შემთხვევაშიც, როცა კაუზატივის შინაარსს სუბლექტიური ფორმა გადმოსცემს, ზოგჯერ ამ მნიშვნელობის დასადგენად მაინც საჭირო ხდება კონტექსტის მოშველიება: **стоит-ставит**; შდრ. **1. Ставит спектакль; 2. Ставит ребенка на ноги.** კაუზატივის ფუნქცია აქ ზმნას მხოლოდ მეორე კონტექსტში აქვს. მაშასადამე, აქ იმის მიხედვითაა კაუზატივი, სულიერია თუ უსულო ობიექტი, ადამიანია იგი, თუ არა. ეს ფაქტიც კიდევ ერთხელ აშკარად მიუთითებს იმაზე, რომ ამ ტიპის მაგალითებში კაუზატივის ფუნქცია მხოლოდ კონტექსტის მიხედვით დგინდება, რაც თავისთავად უკვე გამორიცხავს აღნიშნული ტიპის ფორმების კაუზატივის გრამატიკულ ფორმებად მიჩნევას. ე.ი. კონტექსტის მიხედვით კაუზატივის მნიშვნელობა შეიძლება გაჩნდეს, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ამ შემთხვევაში კაუზატივის გრამატიკული კატეგორია არსებობს; სხვაგვარად: მოცემულ ფორმას კაუზატივის ფუნქციის გამოხატვა მხოლოდ განსაზღვრულ კონტექსტში აკისრია და სხვა კონტექსტში ეს მნიშვნელობა მისთვის სრულიად არ არის დამახასიათებელი.

ერთი ფაქტიც უნდა აღინიშნოს. უკვე ითქვა, რომ კაუზატივის ფუნქცია (**resp.** კაუზატივის ფუნქციური კატეგორია) შესაძლებელია გამოიხატოს როგორც სპეციალური გრამატიკული ფორმით, ასევე კონტექსტის საშუალებით. პირველ შემთხვევაში გვექნება კაუზატივის ფუნქციური და გრამატიკული კატეგორიები, მეორე შემთხვევაში კაუზატივის ოდენ-ფუნქციური კატეგორია. მაგრამ შეიძლება საპირისპირო ვითარებასთანაც გვექონდეს საქმე (მართალია, შედარებით იშვიათად): ენაში, რომელშიც უკვე ჩამოყალიბებულია მაგალითად, კაუზატივის ფუნქციური და გრამატიკული კატეგორიები, კაუზატივის სპეციფიკურმა გრამატიკულმა ფორმამ შეიძლება დაკარგოს კაუზატივის ფუნქციის გამოხატვის უნარი და სხვა, არაკაუზატიური მოქმედებითი (ან ვნებითი) გვარის ფორმების რიგში ჩადგეს; ასე, მაგალითად, როგორც აღნიშნულია, არქმევს, ართმევს ტიპის ზმნებს უკვე დაკარგული აქვთ კაუზატივის (**resp.** შუალობითი კონტაქტის) გაგება.⁴³ საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ კაუზატივის **-ევ** ფორმანტის ძალა, ჩანს, შესუსტდა, რის გამოც საჭირო გახდა მასზე **-ინ** ფორმანტის დართვა: **აქნევ-აქნევინებ, აწნევინებ** და მისთნ. არც ყველა **-ინ** სუფიქსიანი ფორმა კაუზატივის ფუნქციის გამომხატველი: **ადენს-ადინა, აფენს-აფინა, აწვდენს-აწვდინა** და მისთნ. თანამედროვე ქართულში დაცლილი არიან კაუზატიურობის ფუნქციისაგან, თუმცაღა ფორმოზრივად კაუზატიურ ზმნებს ეკედლებიან. მაშასადამე, შეიძლება ითქვას: ისევე, როგორც ზოგ ფუნქციურ კატეგორიას არა აქვს შესაბამისი გრამატიკული ფორმა, ზოგი

⁴³ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 370.

გრამატიკული ფორმაც არ გამოხატავს იმ ფუნქციას, რომელიც ამ მოდელით ნაწარმოებ ფორმებს ჩვეულებრივ მოეპოვება და რომელიც ადრე მოცემული კონკრეტული ფორმისთვისაც უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი. ესეც ერთ-ერთი დამადასტურებელი ფაქტია ფორმისა და ფუნქციის ურთიერთწინააღმდეგობისა, რაც შედეგი უნდა იყოს ე.წ. შინაარსისა და გამოსახვის პლანების განვითარების ავტონომიურობისა⁴⁴ (**resp.** ერთმანეთზე დამოუკიდებლობისა, თუმცა ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ეს „დამოუკიდებლობა“ ერთგვარად პირობით ხასიათს ატარებს და არავითარ შემთხვევაში არ არის აბსოლუტური). ფორმისა და ფუნქციის სწორედ ამგვარი „პირობითად ურთიერთდამოუკიდებელი“ განვითარების შესაძლებლობაზე მიმანიშნებელია ის ფაქტიც, რომ ზოგჯერ კონტექსტის მიხედვით გრამატიკული ფორმა განსხვავებული მნიშვნელობის გამოხატვის უნარს იძენს მაშინაც კი, როცა ჩვეულებრივ სრულიად სხვა ფუნქციური კატეგორიის გრამატიკულ მატერიალიზაციას წარმოადგენს. ერთი და იმავე გრამატიკული ფორმით ნაირგვარი შინაარსის გამოსახატავად ენა, გარდა კონტექსტისა, შინაგან ფუნქციურ ცვლილებასაც მიმართავს, რაც ინვერსიით ვლინდება, ამის ნიმუშად შეიძლება მოვიტანოთ ის კაუზატიური ფორმები, რომლებიც ფაქტიურად სურვილს, ნატვრას გამოხატავენ და წმინდა კაუზატიურ ფუნქციასთან ცოტა რამ აქვთ საერთო: **ნეტავი შემახედინა** (||**შემახედებინა**), **დამაწეინა**, **დამახატვინა**, **გამაკეთებინა**, **მაპოვნინა** და მისთნ. (ანალოგიური მნიშვნელობა შეიძლება ჰქონდეთ II და III პირის ფორმებსაც). ყველა ეს ფორმა ინვერსიულია და ისევე, როგორც საერთოდ ყველა ნატვრითი ფორმა, მყოფადის (უკეთ: მყოფადში შესასრულებელი მოქმედების) გაგებას შეიცავს. მაგრამ იგივე ფორმები (უკვე არაინვერსიულად გამოყენებული), პირდაპირი გაგებით, კაუზატივებია. სხვაობა არა მხოლოდ ინვერსიაშია, არამედ პირიანობაშიც: ინვერსიულად გამოყენებისას ზმნა ორპირიანი ხდება (იკარგვის გრამატიკული სუბიექტი და მის ფუნქციას ღებულობს გრამატიკული ირიბი ობიექტი). ასე რომ, ამ ტიპის ზმნათა უღვლილების პარადიგმები, მათი ძირითადი და ინვერსიულად გამოყენებისას, ასე წარმოგვიდგება:

	ძირითადი(კაუზატივი):	ინვერსიული (ნატვრითი):
აწმყო:	მაწერინებს ის მე მას	(არ რეალიზდება)
	გაწერინებს ის შენ მას	-
	აწერინებს ის მას მას	-
მყოფადი:	დამაწერინებს ის მე მას	-
	დაგაწერინებს ის შენ მას	-
	დააწერინებს ის მას მას	-
წყვეტილი (ნამყო ძირითადი):	დამაწერინა მან მე ის	დამაწერინა მე ის
	დაგაწერინა მან შენ ის	დაგაწერინა შენ ის
	დააწერინა მან მას ის	დააწერინა მას ის

⁴⁴ Общее языкознание (ответств редактор ч/корр. АН СССР, Б. А. Серебренников), М., 1970, стр. 481.

ეს ისე არ უნდა გავიგოთ, თითქოს ინვერსიულობა ყოველთვის ასეთი ფუნქციური ხასიათის ცვლილებას გულისხმობს. სრულებით არა! ცნობილია

#59

რომ ყველა გარდამავალ ზმნას ინვერსია მოსდის III სერიის ფორმებში, მაგრამ ამით არ იცვლება თვით საუღლებელი ზმნის მნიშვნელობა:

	ძირითადი:	ინვერსიული:
აწმყო:	აწერინებს (კაუზატივი)	-
მყოფადი:	დააწერინებს (კაუზატივი)	-
ნამყო:	დააწერინა მან მას ის (კაუზატივი)	დააწერინა მას ის (ნატვრითი)
I თურმეობითი:	-	დაუწერინებია მას ის (კაუზატივი)

ამჯერად ჩვენს მიზანს არ შეადგენს ანალოგიური სისტემის დაწვრილებითი განხილვა, ოღონდ ერთი რამ უნდა ითქვას: უღვლილების ძირითადი სისტემის გვერდით ინვერსიული ვარიანტის გამოყოფა მნიშვნელოვანი ჩანს უღვლილების პარადიგმების როგორც ფორმოზრივი, ასევე ფუნქციური (**resp.** შინაარსობრივი) მხარის უკეთ წარმოსაჩენად და შესასწავლად და მართლაც: „**ბავშვს ეთამაშება**“ - „**რა ეთამაშება?**“ - ორივე კონსტრუქციაში ერთი და იგივე ზმნაა გამოყენებული, ფორმაც ერთ და იმავე მწკრივისაა და მაინც მათ შორის არსებითი ხასიათის განსხვავებაა: პირველი დეკონენსია და პირდაპირი მნიშვნელობით გამოიყენება, მეორე ინვერსიული ფორმაა (მოქმედ პირად გრამატიკული ირიბი ობიექტია გაგებული) და „გუნებითობას“ გამოხატავს.⁴⁵ ვიმეორებთ: აღნიშნული არ ნიშნავს იმას, რომ ინვერსიას ყოველთვის მოსდევს ამგვარი ხასიათის ფუნქციური ცვლილება, არც იმას, რომ ინვერსია ყველა ძირითადი სისტემის გვერდით შეიძლება დავადასტუროთ, მაგრამ ხშირად იგი აშკარად არის და მისი გაუთვალისწინებლობა, უკეთეს შემთხვევაში, არასრული გაგების მიზეზი ხდება.

ზემოთ აღინიშნა შემთხვევები ზოგი კაუზატიური ფორმის ინვერსიისა, როცა იგი კაუზატიურობის ფუნქციის გამოხატვის უნარს კარგავს და ნატვრითობას გადმოსცემს. მაგრამ ეს მხოლოდ კაუზატიური ფორმებისათვის კი არ არის დამახასიათებელი, არამედ ხშირად არაკაუზატიურ (მაგრამ კაუზატივის ფუნქციის მქონე) ფორმებშიც შეინიშნება. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში გადაწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება არა კერძოდ კაუზატივის ფორმას, არამედ კაუზატივის ფუნქციას. და მართლაც, ერთი და იმავე ფუნქციით შეიძლება გამოვიყენოთ ერთი მხრივ: **შემახედა||შემახედებინა||შემახედინა მან მე მას**, ხოლო მეორე მხრივ: (ნეტავი) **შემახედა||შემახედებინა||შემახედინა მე მას**.⁴⁶ ასევე **შემახვედრა მან მე მას (||მასთან) და (ნეტავი) შემახვედრა მე მას (||მასთან)**. ანალოგიური ჩანს (ზმნის ფუნქციური დიფერენციაციის

⁴⁵ ტერმინისათვის იხ. ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 300.

⁴⁶ შდრ. „ნეტავი ერთხელ კიდენაო იმ ფშავ-ვევრურეთის კლდეებისთინა შამახედნებინაო...“ (ი. გიგინეიშვილი, გვ. 127); **შემახედებინა (შემახედნებინა) მისთვის (და არა: მას) შდრ.: დამაწერინა მან მე ის - (ნეტავი) დამაწერინა მე ის.**

თვალსაზრისით): მომკლა მან მე - (ნეტავი) მომკლა მე; მაცოცხლა მან მე - (ნეტავი) მაცოცხლა მე; ასევე: მაჭამა მან მე ის - (ნეტავი) მაჭამა მე ის და მისთნ. დასასრულ

#60

უნდა ითქვას, რომ, მართალია, ინვერსიულობა განასხვავებს ამ კონკრეტულ შემთხვევებში ფუნქციურ ნიუანსებს, მაგრამ თვით დადგენა იმისა, ინვერსიულია თუ არა ფორმა, ისევ და ისევ მხოლოდ კონტექსტის საშუალებით ხდება შესაძლებელი. ეს კი იმას მოწმობს, რომ კონტექსტი ზოგჯერ იქაც აუცილებელია, სადაც ფუნქციის დასადგენად სხვა საშუალებებიც მოგვეპოვება.

§ 7. ზემოთ ჩვენ შევეცადეთ დაგვედგინა ფუნქციური კატეგორიის გამოყოფის საფუძველი და ზოგადად დაგვეხასიათებინა ზოგიერთი ფუნქციური კატეგორია. ამრიგად, ის, რაც ჩვენ ფუნქციურ კატეგორიად გვესმის, ბოლომდე არ თანხვდება არც ე.წ. „ცნებით კატეგორიებს“, არც ფუნქციონალურ-სემანტიკურ კატეგორიებს და მით უფრო, არც სემანტიკურ კატეგორიებს, რომლებსაც თანამედროვე სემასიოლოგიაში გამოყოფენ, თუმცა არც იმის უარყოფა შეიძლება, რომ გარკვეულ კავშირს უთუოდ ამყარებს მათთან.

აქვე უნდა აღინიშნოს: ფუნქციური კატეგორიების გამოყოფა არ ნიშნავს იმას, რომ იგი სრულიად დავაცილოთ გრამატიკულ ფორმას და პრიმატული შესწავლის საგანი გავხადოთ. პირიქით! ოღონდ გრამატიკული ფორმისა და ფუნქციის ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად შესწავლა, მათი ურთიერთგამოყოფა უკეთ დაგვანახებს მათ ბუნებას და შესწავლასაც გაადვილებს. ზემოთ ფუნქცია ასე იყო წარმოდგენილი: 1.ფუნქცია, რომელიც გრამატიკულად ფორმდება; სხვაგვარად: ფუნქცია, რომელიც გრამატიკული კატეგორიით მატერიალიზდება; 2. ფუნქცია, რომელსაც სპეციალური გრამატიკული ფორმა არ მოეპოვება და ლექსიკურად ან კონტექსტის საშუალებით რეალიზდება. ბუნებრივია, ამ შემთხვევაში დამატებით დაისმის საკითხი თითოეული კონკრეტული ფორმის კონტექსტური ფუნქციების, კონტექსტური ვარიაციების შესახებ.

აქედან გამომდინარე, აქტიურობა-პასიურობა ფუნქციური კატეგორიაა. იმ შემთხვევაში, როცა იგი ფორმდება, ე.ი. იმ შემთხვევაში, თუ ზმნას მოეპოვება: 1.განმასხვავებელი ფორმა, მოდელი (თუნდაც „უნიშნობა“ სხვა ნიშნიან ფორმებთან დაპირისპირებით) და 2. განსხვავებული უღვლილების სისტემა აქტიური და პასიური ფუნქციის მქონე ფორმებისათვის, მაშინ, შეიძლება ითქვას, რომ არსებობს აღნიშნული ფუნქციური კატეგორიის შესაბამისი გრამატიკული კატეგორია - გვარის კატეგორია. რასაკვირველია, როცა აქტიურობა-პასიურობის ფუნქციური კატეგორიის გრამატიკულად გაფორმების თაობაზე ვმსჯელობთ, მხედველობაში გვაქვს ფორმათა აბსოლუტური უმრავლესობა, სადაც გრამატიკულად არის ფიქსირებული აქტიურობა ან პასიურობა და ფორმა სავსებით შეესაბამება ფუნქციას (ე.ი. მოქმედებითი გვარის ფორმა გადმოსცემს აქტიური მოქმედების ფუნქციას, და, შესაბამისად, ვნებითი გვარის ფორმა - პასიური მოქმედებისას). მაგრამ არის შემთხვევები, როცა ფორმა, რომელიც ანალოგიურ ფორმათა აბსოლუტური უმრავლესობის საფუძველზე პასიურობის ფუნქციის გრამატიკულ სახეობადაა მიჩნეული, ფაქტიურად აქტიურობის ფუნქციის გადმომცემია. წესის დარღვევაა? გამონაკლისია? იმ სისტემის მიხედვით, რომელიც უმრავლეს ფორმათა საფუძველზე ჩამოყალიბდა, - კი, დარღვევაა და, ამდენად, გამონაკლისიცაა. მაგრამ აქ სხვა რამეც არის

გასათვალისწინებელი, კერძოდ ის, რომ ყოველი ფუნქცია ნებისმიერი ფორმით შეიძლება რეალიზდეს და მაშინ, ბუნებრივია, რაიმე დარღვე-

#61

ვაზე ლაპარაკი უსაფუძვლო იქნებოდა. მაგრამ ამ შემთხვევაში საერთოდ შეუძლებელი იქნებოდა რაიმე სისტემის შესახებ ლაპარაკი ენობრივი პროცესების განხილვისას. სისტემა კი უთუოდ არსებობს, ყოველი ფუნქციისათვის არსებობს გარკვეული ყალიბი, რომლის საფუძველზე ხდება იმავე გრამატიკული, ოღონდ ლექსიკურად განსხვავებული, მნიშვნელობის მქონე ზმნების წარმოება. ამ სისტემიდან შემოადნიშნული „დარღვევები“ გამონაკლისების სახით გამოიყოფა, ხოლო ამ გამონაკლისთა წარმოქმნის მიზეზების კვლევა ფორმისა და ფუნქციის შიანაგანი წინააღმდეგობის უთუოდ ბევრი საინტერესო მომენტის გარკვევაში დაგვეხმარება. მეტიც, ზოგჯერ სრულიად დაშორებული ენების სრულიად განსხვავებულად ნაწარმოები ფორმებიც კი საოცარ ფუნქციურ სიახლოვეს ამჟღავნებენ და ამის საფუძველზე მათი გრამატიკული ბუნებაც ერთგვაროვანია. ასე, მაგალითად, ქართულში ფორმოებრივად მკვეთრად უპირისპირდებიან ერთმანეთს **კლავს** და **კვდება** ზმნები: განსხვავებული ფუნქცია, განსხვავებული მოდელი, განსხვავებული სინტაქსური ბუნება. რუსულში ამ ფორმათა ზუსტი შესატყვისი იქნება: **убивает (умершвляет) და умирает**;- როგორც ვხედავთ, აქ გრამატიკული ფორმის თვალსაზრისით განსხვავება აღარ არის. მიუხედავად ამისა, ეს ზმნებიც ზუსტად აღნიშნული ქართული ზმნების მსგავს თვისებას ამჟღავნებს ფუნქციისა და სინტაქსური ბუნების თვალსაზრისით: პირველი აქტიურ ფუნქციას გადმოსცემს და გარდამავალია, მეორე გარდაუვალია და პასიურობის ფუნქციის მატარებელი. ამ ტიპის მაგალითებიდანაც აშკარად ჩანს ფუნქციის წარმმართველი ძალა, მისი გადამწყვეტი როლი ნებისმიერი ფორმის ბუნების ჩამოყალიბებაში: ფუნქცია ქმნის ფორმას, ფორმა მხოლოდ გარეგანი ნიშანია ამ თვისებისა; ყოველი ენის ფორმათა სტრუქტურისა და სისტემის ჩამოყალიბებას ფუნქცია განაპირობებს. ფუნქციის გარეშე არ არსებობს ფორმა. ყოველი ფორმა, რომელიც კარგავს ფუნქციას, ან ქრება ენის სისტემაში ან ახალი, განსხვავებული ფუნქციის გამომხატველი ხდება. ფორმა ზოგჯერ მაშინაც ქრება, როცა ფუნქცია ენაში ისევ არსებობს (მაგალითად, სალიტერატურო ქართულში ხოლმეობითის ფუნქცია არის, მაგრამ შესაბამისი გრამატიკული ფორმა არ მოეპოვება, ფუნქცია კონტექსტურად რეალიზდება). ეს იმიტომ, რომ ფუნქციის მატერიალიზაციის არე ფართოვდება, იგი იჭრება სხვა ფორმებშიც (კონტექსტის დახმარებით) და მაშინ მისთვის სპეციფიკური ფორმა ზედმეტი ხდება, რომელიც ან იკარგება, ანდა იძენს ახალ მნიშვნელობას (მაგალითისათვის- **გავთბი, გავშრი... იცის, უწყის... მკის, თხრის... ტიპის წყვეტილისა და აწმყოს ფორმები, რომლებიც წარმოშობით ხოლმეობითები უნდა ყოფილიყვნენ⁴⁷**). ყოველი გამონაკლისი საერთო სისტემიდან ან გვიანდელია და რომელიმე ახალი ფუნქციის კონტექსტურ გამოხატვასთანაა უპირველესად დაკავშირებული (ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი ამის თაობაზე კაუზატიური

⁴⁷ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 463; არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, ნომინატიური და ერგატიული კონსტრუქციის ისტორიული ურთიერთობა ძველი ქართული სალიტერატურო ენის მონაცემთა მიხედვით, თბ., 1948, გვ. 74, 80.

ფორმების ინვერსიასთან დაკავშირებით), ან თავისებური ასახვაა იმ უძველესი ვითარებისა, როემლიც ენაში ნაშთის სახითღა ცოცხლობს და რო-

#62

მელმაც ადგილი დაუთმო ახალ ფუნქციას, ამ უკანასკნელმა კი გაქრობის გზაზე დამდგარი ფუნქციის გრამატიკული ფორმები გამოიყენა თავისი მატერიალიზაციისათვის. ეს შენაცვლება კი ყოველთვის უმტკივნეულოდ არ ხდება, უფრო ხშირად პირიქით, და ესეც აისახება ხოლმე ენაში. და კიდევ ერთი: ზემოთ ითქვა, რომ ყოველი ენის ფორმათა სტრუქტურისა და სისტემის ჩამოყალიბებას ფუნქცია განაპირობებს. ნათქვამი არ გამორიცხავს ფორმათა და სტრუქტურათა ურთიერთგავლენასაც.

§ 8. ენაში მრავალი ფუნქცია მოქმედებს ერთდროულად. ბუნებრივია, დაისმის კითხვა: რა ურთიერთობაა მათ შორის, როგორ ხერხდება ორი ან მეტი ფუნქციის გამოხატვა ერთდროულად ზმნის ერთ ფორმაში? განვიხილოთ ეს გარდაქცევითობისა და აქტიურ-პასიურობის ფუნქციების გრამატიკულად გამოხატვის მაგალითზე.

გარდაქცევითობა საერთო ფუნქციური კატეგორიაა სახელისა და ზმნისათვის. ეს ნიშნავს: გარდაქცევითობა შეიძლება რეალიზდებოდეს როგორც სახელში, ასევე ზმნაში. სახელებში გარდაქცევითობის ფუნქცია ჩვეულებრივ ვითარებითი ბრუნვის ფორმით მატერიალიზდება, ზმნებში - ნასახელარი ზმნების განსაზღვრული მოდელით. ეს, რა თქმა უნდა, იმას ნიშნავს, რომ მოცემულ კონკრეტულ ფორმაში მუდამ მხოლოდ ერთი ფუნქცია რეალიზდება. არა! და მართლაც, ნასახელარი ზმნების გარკვეულ მოდელს ახასიათებს გარდაქცევითობის გადმოცემის ფუნქცია, მაგრამ იმავე მოდელით ნაწარმოებ ზმნური წარმოშობის ფუძებს - უკეთვე არა (შდრ. **თეთრდება და წუხდება**). ვითარებითი ბრუნვის ფორმისთვისაც გარდაქცევითობა მხოლოდ ერთ-ერთი ფუნქციაა. აქედან გამომდინარე, განყენებულად აღებული ნებისმიერი გრამატიკული ფორმა, მოდელი ნაირგვარ ფუნქციათა გამოსახატავად შეიძლება იქნეს გამოყენებული (**სხვაგვარად**: ფუნქციათა „ნაკრებია“), ისევე როგორც ერთი ფუნქცია რამდენიმე გრამატიკული ფორმით შეიძლება მატერიალიზდეს (მაგალითად, ამ შემთხვევაში, გარდაქცევითობა გადმოიცემა როგორც სახელის, ასევე ზმნის ფორმებით, ხოლო თავის მხრივ, იმავე ფორმას სხვა შემთხვევაში სხვა ფუნქციის გადმოცემაც შეიძლება დაეკისროს). ამდენად, კონკრეტული ენის სისტემაში ფუნქციური და გრამატიკული კატეგორიები არ ემთხვევიან ერთმანეთს და საჭიროა მათი გამიჯვნა. მაშასადამე, რომელიმე კონკრეტული ფორმა შეიძლება სხვადასხვა ფუნქციის გადმოსაცემად იქნეს გამოყენებული, ხოლო თავის მხრივ, თითოეული ფუნქციის გამოვლენა - დასტურდება მოცემულ ფორმაში კონტექსტის ან ფუძის ლექსიკური მნიშვნელობის გათვალისწინებით ხერხდება; ასე მაგალითად, **კარგად, ცუდად...** ფორმები მხოლოდ გარდაქცევითობის ფუნქციის გამომხატველი შეიძლება იყოს; **სამღერლად, სატირლად...** - მიზნობრიობის ფუნქციისა. ყოველივე ეს ამ ფუძეთა ლექსიკურმა მნიშვნელობამ განაპირობა, მაგრამ რომელიმე „ქალაქად“ ფორმის ფუნქცია უკვე მხოლოდ კონტექსტის მიხედვით შეიძლება დადგინდეს (შდრ. „ქალაქად წავიდა“, ერთი მხრივ, და, „ოდესღაც მიყრუებული სოფელი კეთილწყობილ ქალაქად გადაიქცა“, მეორე მხრივ).

უკვე აღინიშნა, რომ აქტიურობა-პასიურობის ფუნქციური კატეგორიაც შეიძლება მატერიალიზდეს გრამატიკულად და ჩამოყალიბდეს როგორც გვარის გრამატიკული კატეგორია. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში არსებობს ფორმა და არსებობს ფუნქცია, რისი ერთიანობაც ქმნის გრამატიკულ კატეგორიას. მაგ-

#63

რამ იმავდროულად ვნებთის ერთ-ერთ (კერძოდ, ნასახელარ სუფიქსიან) ფორმას აქვს გარდაქცევითობის ფუნქციის გამოხატვის უნარიც ისევე, როგორც მის შესაბამის მოქმედებითი გვარის ნასახელარ ფორმას (მათი მოდელისა და ურთიერთობის თაობაზე სპეციალურად ქვემოთ, სათანადო ნაკვეთში გვექნება საუბარი). ე.ი. აქაც დასტურდება ფორმა და ფუნქცია, ოღონდ ამჯერად გარდაქცევითობისა. ბუნებრივია, დაისვას კითხვა: თუკი გარკვეული მოდელით ნაწარმოები ნასახელარი მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმებისათვის მოიპოვება განსხვავებული ფორმაცა და ფუნქციაც, ხომ არ უნდა გამოიყოს იგი გვარის გრამატიკული კატეგორიიდან და სხვა, თუნდაც გარდაქცევითობის, გრამატიკულ კატეგორიად იწოდოს? ზოგადად, სხვა დამატებითი (და მეტად მნიშვნელოვანი) ფაქტორების გაუთვალისწინებლად, რასაკვირველია, ასეა: თუ არსებობს განსხვავებული ფორმა და ფუნქცია - ეს ნიშნავს, რომ არსებობს დამოუკიდებელი კატეგორია. ამ შემთხვევაში აღნიშნული დებულება ასე ჩამოყალიბდება: გრამატიკული ფორმით მატერიალიზებული აქტიურობისა და პასიურობის ფუნქცია ქმნის გვარის გრამატიკულ კატეგორიას (I), ხოლო თავის მხრივ, გრამატიკულად გაფორმებული გარდაქცევითობის ფუნქცია ყალიბდება როგორც გარდაქცევითობის გრამატიკული კატეგორია (II). პირველის მაგალითები იქნება: **ბარავს, წერს, აშენებს, ათეთრებს** და შესაბამისად: **იბარება, იწერება, შენდება, თეთრდება**. მეორე შემთხვევაში მაგალითებია: **თეთრად, ათეთრებს, თეთრდება** და მისთნ. ერთი შეხედვითაც ნათელი ხდება, რომ ორივე შემთხვევაში კლასიფიკაცია მეტად ზოგადია და დაკონკრეტებას საჭიროებს. მართალია, პირველ შემთხვევაში, **ბარავს და ათეთრებს** - ორივე აქტიურ მოქმედებას გადმოსცემს, მაგრამ ეს ორი აქტიური მოქმედება დამატებითი, შინაგანი თვისების მიხედვით განსხვავდება ერთმანეთისაგან: ერთ შემთხვევაში ზმნის ფუძედ გამოყენებული სახელის თვისებაა (აქ: ფერი), რადაც აქტიური, მოქმედი პირი აქცევს თავის უშუალო ობიექტს (**ათეთრებს-თეთრად აქცევს**). ამრიგად, **წერს, ბარავს, ათეთრებს** შესაბამის ვნებითებს უპირისპირდებიან, როგორც აქტიური მოქმედების გამომხატველნი, მაგრამ თავის მხრივაც (უკვე წმინდა გრამატიკული თვალსაზრისით) უპირისპირდებიან ერთმანეთს, როგორც ზმნური (**წერს**) და სახელადი (**ბარავს, ათეთრებს**) ფუძეების შემცველი ზმნები, ეს უკანასკნელი კი (**ბარავს-ათეთრებს**) ისევ დაპირისპირებულნი არიან უკვე ფუნქციურადაც და ფორმოზრივადაც: ერთ შემთხვევაში გარკვეული მოდელი გადმოსცემს ინსტრუმენტატივს (ბარავს), მეორე შემთხვევაში - სხვა მოდელი გარდაქცევითობას (**ათეთრებს**). ეს საფეხურები დაკონკრეტებისა მეტ-ნაკლებად ყველა ენობრივი მოვლენისთვისაა დამახასიათებელი. ასევე დაკონკრეტებას საჭიროებენ **თეთრად, ათეთრებს, თეთრდება** ფორმები: ჯერ ერთი ისინი ერთმანეთს უპირისპირდებიან როგორც სახელი (**თეთრად**) და ზმნა (**ათეთრებს, თეთრდება**), ხოლო უკანასკნელნი თავის მხრივაც უპირისპირდებიან ერთმანეთს: მართალია, ორივე

გარდაქცევითობას გადმოსცემს, მაგრამ ერთი, როგორც აქტიურ პროცესს (**ათეთრებს**), მეორე კი, როგორც პასიური ქმედებას (**თეთრდება**), ხოლო ეს დაპირისპირება იგივეა, რაც ზოგადად აქტიურობა-პასიურობის თვალსაზრისით დაპირისპირება, რისი გრამატიკული გაფორმებაც ქმნის გვარის გრამატიკულ კატეგორიას. აქ უკვე სხვა კითხვა დაისმის: მაინც რომელი ფუნქცია ფორმდება ზმნაში: აქტიურობა-პასი-

#64

ურობა, თუ გარდაქცევითობა? ეს საჭიროა იმის გამო, რომ გაირკვეს: რომელია ამათგან ფუნქციურ-გრამატიკული, და რომელი ოდენ-ფუნქციური კატეგორია. პასუხი მხოლოდ ეს შეიძლება იყოს: ორივე ფუნქციურ-გრამატიკული კატეგორიაა და, აი, რატომ: თუ ჩვენ, მაგალითად, **-დ** ფორმანტი **თეთრდება**, **კაცდება**, **ერთდება** ტიპის ფორმებში გარდაქცევითობის გრამატიკულ ნიშნად მივიჩნიეთ (შესაბამისად **-ად** ბრუნვის ნიშანი **თეთრად**, **კარგად** ტიპის სახელებში), მაშინ აღმოჩნდება, რომ იგივე ფორმანტი დასტურდება იმ ზმნურ ფორმებშიც, რომლებიც პასიურ მოქმედებას კი გამოხატავენ, მაგრამ ფაქტიურად არავითარი კავშირი არა აქვთ გარდაქცევითობასთან: **დუმდება**, **წუხდება** და მისთნ. (შესაბამისად, სახელებში **-ად** ფორმანტი გვხვდება **სატირლად**, **სამღერლად** ტიპის ფორმებშიც). თუკი პირიქით ვიტყვით, რომ **-დ** ვნებითის მაწარმოებელია, მაშინ განზე დაგვრჩება ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად დადასტურებული **-ად** (||-დ) ფორმანტი (იგი ზმნებში დამოწმებული **-დ** (<*-ედ) ფორმანტის ვარიანტი უნდა იყოს⁴⁸), რომელიც შეუძლებელია სახელებში ვნებითობის ფუნქციის გამომხატველად მივიჩნიოთ. აქ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენ ვგულისხმობთ ენის განვითარების თანამედროვე საფეხურს. წარმოშობით აღნიშნული ფორმანტი, ჩანს, მართლაც გარდაქცევითობის ძირითადი ნიშანი იყო როგორც ზმნებში, ისე სახელებში, რამაც საფუძველი მისცა ვარაუდს, რომ **-დ** ფორმანტი „მაწარმოებელია არა ვნებითისა, არამედ ნასახელარი ზმნებისა, რომელთაც გარდაუვალი მნიშვნელობა აქვთ და რომელნიც თავისი სინტაქსური თვისებებით ვნებითად მოქცეულ ზმნებს ჰგავს“, ხოლო შინაარსობრივად „გარდაქცევის შედეგთან გვაქვს საქმე“.⁴⁹ მაგრამ უკვე ადრეულ ხანაშივე ეს ფორმანტი ჩნდება ვნებითის ისეთ ფორმებში, რომლებიც არც ნასახელარია და არც გარდაქცევითობას გამოხატავს. ეს იწვევს ძველი სისტემის რღვევას და პირველადი ფუნქცია, გარდაქცევითობის ფუნქცია ამ მოდელით ნაწარმოები ზმნების ერთ ნაწილს დაურჩა (კერძოდ, ნასახელარ ზმნებს). ამის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ ამ ტიპს ფორმებში გარდაქცევითობა ფორმდება, როგორც დამატებითი ფუნქცია. სხვაგვარად: **თეთრდება** ფორმა უპირისპირდება რა **ათეთრებს** ფორმას, უპირველესად ვნებითია (**წუხდება**, **დუმდება** ზმნების ანალოგიურად), მაგრამ (იმავე ზმნებისაგან განსხვავებით) გარდაქცევითობის დამატებითი ფუნქციის მატარებელიცაა. ასევე: **ათეთრებს** ფორმა აქტივია უპირველესად, ისევე, როგორც **აწუხებს** ზმნა, მაგრამ მისგან განსხვავებით გარდაქცევითობის დამატებითი ფუნქცია მოეპოვება. ეს აქტიურობა-პასიურობის ფუნქციური და გვარის გრამატიკული კატეგორიის თვალსაზრისით. ახლა განვიხილოთ იგივე ფორმები უკვე

⁴⁸ დაწვრილებით იხ. ქვემოთ.

⁴⁹ ა. შანიძე, ნასახელარი ზმნები ქართულში ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1957, გვ. 37, 35.

გარდაქცევითობის ფუნქციური და გრამატიკული კატეგორიების თვალსაზრისით: **ათეთრებს** და **თეთრდება** ფორმები - ორივე - გარდაქცევითობის ფუნქციის მატარებელია უპირველესად, მაგრამ ერთმანეთს უპირისპირდებიან იმით, რომ **ათეთრებს** ფორმას დამატებითი აქტიური მოქმედების ფუნქციის გამოხატვა ეკისრება, **თეთრდება** ფორმას კი - პასიური მოქმედებისა. ამ თვალსაზრისით უკვე აქტიურობა-პასიურობა გვევ-

#65

ლინება დამატებითი ფუნქციის სახით. ამდენად, შეიძლება ითქვას: აღნიშნული მოვლენის განხილვა შესაძლებელი ხდება ორი თვალსაზრისით (ორივე თვალსაზრისის საჭიროება უდავოა და აუცილებელი), შედეგი ორივე შემთხვევაში ერთია: **ათეთრებს-თეთრდება** ტიპის ფორმებს აერთიანებს გარდაქცევითობის ფუნქცია, ხოლო აპირისპირებს - აქტიურობა-პასიურობის ფუნქცია, ხოლო განხილვის ამოსავალი თვალსაზრისისა და მიხედვით-ერთ შემთხვევაში გარდაქცევითობა, მეორე შემთხვევაში კი აქტიურობა-პასიურობა გვევლინება დამატებითი ფუნქციის სახით; ისტორიულად, წარმოშობით კი პირველადი ფუნქცია გარდაქცევითობა იყო, თუნდაც იმიტომ, რომ 1. გვარის კატეგორია გვიანდელი ფორმაციისაა ქართულში, 2. გარდაქცევითობა საერთოა სახელისა და ზმნისათვის, ასეთი კატეგორიები კი უძველესი წარმოშობისა არიან ჩვეულებრივ, სახელისა და ზმნის გაუდიფერენცირებულობის პერიოდისა. შედარებით გვიან ჩამოყალიბებულმა გრამატიკულმა კატეგორიამ - გვარმა არსებითი ხასიათის ცვლილებები გამოიწვია როგორც ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, ისე საერთოდ, ზმნის მთელ სისტემაში.

§9. ვ. ჰუმბოლტი ენაში არა მხოლოდ ხალხის „ეროვნული სულის“ ასახვას ხედავდა, არამედ იმ ძალასაც, რომელიც ხალხის მსოფლხედვას აყალიბებს. სწორედ ამ თვალსაზრისით შემდეგი დროის ბევრ ენათმეცნიერს მეტ-ნაკლები წარმატებით უცდია განეხილა ენის საკვანძო პრობლემები. ყოველი ენა, ი.ტრიის (**J. Trier**) აზრით, თავისებურად ასახავს სამყაროს და ჩვენს წარმოსახვაში სამყარო არის ისეთი, როგორადაც წარმოგვიდგენს მას ენა. ურთიერთობა სამყაროსა და ჩვენს ცნობიერებას შორის გაშუალებულია ენით, აღნიშნავს ლ. ვაისგერბერი, და იმის გამო, რომ სამყაროს სურათი იქმნება ენის საშუალებით, სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკეთა მიერ იგი სხვადასხვანაირად წარმოიდგინება. სამართლიანად აღნიშნავენ, რომ ენა თავისებურად გადმოსცემს არაენობრივი სამყაროს ურთიერთობებს⁵⁰ და ამის გამო ენის სისტემა არ ემორჩილება, არ ექვემდებარება იმ სისტემას, რასაც ასახავს. გრამატიკული კატეგორიები არ იმეორებენ ენის გარეშე არსებულ სისტემებსა თუ კატეგორიებს. ყოველი ენის სისტემა თავისებურად წარმოგვიდგენს გარესამყაროს და რეალობის ხედვის „ეროვნული თვალსაზრისით“ უტყუარი ნიმუშია. იმიტომ არა მხოლოდ ლექსიკაში, არა მხოლოდ პოეტურ თქმებსა თუ მხატვრულ აზროვნებაში, არამედ თვით გრამატიკულ კატეგორიებსა თუ ფორმებში უკუფენილია ეს თავისებური ხედვა, სამყაროს ეს თავისებური გაგება. ბუნებრივია, სამყარო უშუალოდ ვერ აისახება რომელიმე კონკრეტულ გრამატიკულ ფორმაში და სწორედ აქ გვევლინება გამაშუალებლად ის, რასაც ზემოთ ფუნქციური კატეგორიები ვუწოდეთ. ამრიგად,

⁵⁰ Д. Н. Шмелов, Очерки по семасиологии русского языка, М., 1964 стр. 80.

ფუნქციური კატეგორია განპირობებულია არაენობრივი ფაქტორით, მაგრამ თვით უკვე ენობრივი მოვლენაა და ცდილობს გამოხატოს საკუთარი ფორმით. იგი, ვიმეორებთ, ერთგვარი გამაშუალებელია არაენობრივ და წმინდა ენობრივ სამყაროებს შორის, გზა, შესაძლებლობა, რომ ენობრივი ფორმებით გამოიხატოს არაენობრივი მოვლენები. ამიტომ ფუნქციური კატეგორიები გარკვეულად დაკავშირებული არიან ფილოსოფიის კატეგორიებთან და უპირველესად ლოგიკისა და ფსიქოლოგიის

#66

კატეგორიებთან. ეს გახდა მიზეზი იმისა, რომ ფსიქოლოგიისა და ლოგიკის პოზიციებიდან ენობრივი პროცესების განხილვას ბევრი ნაშრომი მიეძღვნა და მეტ-ნაკლები მეცნიერული ღირებულების მქონე თეორიებიც შეიქმნა. სამართლიანი ჩანს ჟ. ვანდრიესის შენიშვნა, რომ გრამატიკული და ლოგიკური კატეგორიები იშვიათად ემთხვევიან (ფარავენ) ერთმანეთს, მაგრამ იმავდროულად ძირითადი ლოგიკური კატეგორიები საფუძვლად უდევთ გრამატიკულ კატეგორიებს.⁵¹ ენაში ლოგიკური კატეგორიები არ დასტურდებიან მათი გრამატიკული გამოყენების გარეშე, ხოლო თავის მხრივ ეს გრამატიკული მნიშვნელობა შესაძლებელია ჩამოყალიბდეს დამოუკიდებელი გრამატიკული ფორმის სახით.⁵² აქედან ჩანს, რომ ამ შემთხვევაში „გრამატიკული გამოყენება“ ფართო მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ, რომელიც შესაძლებელია რეალიზდეს როგორც გრამატიკული ფორმით, ასევე ლექსიკურად თუ კონტექსტის საშუალებით, სხვაგვარად: აქ „გრამატიკული გამოყენება“ არ გულისხმობს აუცილებლად გრამატიკულ ფორმას. ამდენად, ერთია ნათელი: აუცილებელი ჩანს ლოგიკური, ფსიქოლოგიური თუ ფუნქციური მოვლენების გამიჯვნა წმინდა ენობრივი მოვლენებისაგან (მიუხედავად მათი მჭიდრო ურთიერთობისა). სწორედ ამგვარ გაუმიჯნავობას, აღრევას, ერთმანეთში გათქვეფას უნდა გამოეწვია ის, რომ ენათმეცნიერებაში უხვად შემოიჭრებოდა ხოლმე ლოგიკის, ფსიქოლოგიისა თუ საერთოდ ფილოსოფიის ცნებები. სხვაგვარად: სიტყვისა თუ გრამატიკული ფორმის მნიშვნელობა მათივე დამაკავშირებელია არაენობრივ სამყაროსთან. ეს მნიშვნელობა გაპირობებულია ამ არაენობრივი მოვლენებით, მაგრამ თავის მხრივ საბაზია წმინდა ენობრივი სისტემების ჩამოყალიბებისა. რომელიმე სიტყვა-ფორმა მხოლოდ იმდენადაა ნიშანი (თუ გნებავთ, შიფრი) გარესამყაროში არსებული საგნებისა თუ მიმდინარე პროცესებისა, რამდენადაც ამ გარესამყაროსა და ენობრივ მოვლენებს შორის არსებობს დამაკავშირებელი ხიდი (შუალედი) სიტყვისა თუ გრამატიკული ფორმის მნიშვნელობის სახით,⁵³ რომელიც ენობრივ სისტემებთან დაკავშირებით ამ ფორმათა ფუნქციად წარმოგვიდგება. სხვაგვარად: მნიშვნელობა

⁵¹ Ж. Вандриес, Язык, М., 1937, стр. 112.

⁵² И. И. Мещанинов. Соотношение логических и грамматических категорий, Язык и мышление, М., 1967, стр.

13

⁵³ სხვათა შორის ანალოგიური საკითხის დასმა შეიძლება ხელოვნების სხვადასხვა დარგის მიმართაც, სადაც ენობრივი ფორმების ნაცვლად გამოსახვის საშუალებები (სიტყვა, ფერი, ბგერა) მოგვეპოვება, ხოლო ასახულ სამყაროსთან მათი დაკავშირება მხატვრული სახეების საშუალებით ხდება. ე.ი. თუკი გრამატიკულ ფორმებსა და გარესამყაროს მოვლენებს ფუნქციური კატეგორიები აკავშირებენ, ანალოგიურად გარესამყაროსა და ასახვის ხერხებს შორის გამაშუალებლად ხელოვნებაში მხატვრული სახეები გამოდიან.

ლექსიკურ ერთეულსა აქვს, სიტყვას, ფუნქცია კი მის სხვადასხვა გრამატიკულ ფორმას მოეპოვება. მაგრამ, რადგან ნებისმიერი სიტყვა (**კაცი-ი, წერ-ს**) არ არსებობს მხოლოდ ლექსიკური მნიშვნელობის სახით, არამედ იმავდროულად გრამატიკული ფორმაცაა და, ამდენად, გარკვეული ფუნქციაც მოეპოვება, ამიტომ წმინდა ლექსიკური მნიშვნელობა, დაცლილი ყოველგვარი გრამატიკული შინაარსისაგან, არ არსებობს (ყოველ შემთხვევაში, ქართულ ენაში); ასეთი გაგება (ე.ი. წმინდა ლექსიკური მნიშვნელობა) მხოლოდ სიტყვის ძირს შეიძლება ჰქონდეს, მაგრამ ე.წ. ფლექსიური

#67

და აგლუტინაციური ენების სინამდვილეში ძირი გრამატიკული გაფორმების გარეშე არ არსებობს, ხოლო ე.წ. ძირეულ ენებში უკვე ამ გაუფორმებელ ძირებს უკავშირდება გარკვეული გრამატიკული მნიშვნელობები. იგივე ითქმის იმ ენებში დადასტურებულ გაუფორმებელ ფუძეებზე, სადაც გრამატიკული ფორმა ჩვეულებრივი მოვლენაა (ე.ი. ისევ აგლუტინაციურ და ფლექსიურ ენებს ვგულისხმობთ). ასეთია, მაგალითად, ძველ ქართულში ე.წ. წრფელობითის ფორმა, ხოლო ახალ ქართულში ხმოვანზე ფუძედაბოლოვებული სახელების სახელობითი ბრუნვის ფორმა. აქ უკვე ეს ფუძეები სხვა ბრუნვების გაფორმებულ ფუძეებთან დაპირისპირებით დებულობენ გრამატიკული ფორმის მნიშვნელობას, ან, როგორც ზემოთ უკვე ითქვა, მათივე გაუფორმებლობა (სხვა ფორმებთან შეპირისპირებით) ხდება მათი განმასხვავებელი ნიშანი, მათი ფორმა. იმ შემთხვევაში კი, როცა, მაგალითად, სახელი საერთოდ არ ფორმდება რამდენიმე ბრუნვაში (ასე მოსდიოდათ ანთროპონიმებს ძველ ქართულში), ეს გრამატიკული მნიშვნელობა კონტექსტურად დგინდება. (ანალოგიურად, ახალ ქართულში პირველი და მეორე პირის ნაცვალსახელების სინტაქსური ფუნქციაც) და, ამდენად, ფუნქცია, გრამატიკული მნიშვნელობა მაინც დასტურდება. აღნიშნულმა გარემოებამ გამოწვია ის, რომ, როგორც ტერმინები, მნიშვნელობა და ფუნქცია ფაქტიურად გაუთანაბდნენ ერთმანეთს და შესაძლებელი გახდა მათი სინონიმური გამოყენებაც.

§10. როდესაც ენათმეცნიერთა ერთი ნაწილი წინააღმდეგია ანგარიში გაეწიოს ლექსიკურ მნიშვნელობებს ენის გრამატიკული ანალიზის დროს და გარკვეულ შემთხვევაში ეს შესაძლებელია გამართლებულიც იყოს, ზოგჯერ ასეთი გამიჯვნა გადაულახავ წინააღმდეგობებს აწყდება და ფაქტიურად შეუძლებელს ხდის ნაყოფიერ გრამატიკულ ანალიზს.⁵⁴ სხვა რომ არაფერი ითქვას, ეს გაუმართლებელია თუნდაც იმის გამო, რომ ერთი და იგივე მოდელები ხშირად არ გამოხატავენ ერთი და იმავე გრამატიკულ მნიშვნელობებს და ჩვეულებრივ ეს ნაირგვარობა ფუძის ლექსიკური მნიშვნელობით არის გაპირობებული, და, რაც მთავარია, ზოგჯერ ფორმათა მთელ სისტემაზეც ახდენს გავლენას. ასე, მაგალითად, მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნების განსაზღვრული მოდელი, რომელიც ნასახელარ ზმნებში გარდაქცევითობის ფუნქციას დებულობს, ზოგჯერ დაცლილია ამ მნიშვნელობისაგან და ეს ზმნის ფუძედ გამოყენებული სახელის ლექსიკური მნიშვნელობითაა უპირველესად გაპირობებული: **მდრ. ათეთრებს-თეთრდება, ალამაზებს-ლამაზდება, აერთებს-ერთდება,**

⁵⁴ ვ. იარცევა, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 9-10.

აბავშვებს- ბავშვდება, ერთი მხრითა და იმავე მოდელით ნაწარმოები, მაგრამ ფაქტიურად გარდაქცევითობის შინაარსისაგან დაცლილი ნასახელარი ზმნები: **ატყავებს-ტყავდება, ანიავებს-ნიავედება, აქირავებს-ქირავდება**, მეორე მხრივ. შეინიშნება მერყეობაც ანუ ისეთი შემთხვევები, როცა აწმყოში მხოლოდ კონტექსტურად ხერხდება გარჩევა გარდაქცევითობის ფუნქციისა; ჩვეულებრივ ეს მოსდით იმ ზმნებს, რომელთა ლექსიკურ მნიშვნელობას ზმნისწინები განარჩევენ, ხოლო აწმყო, ზმნისწინის დაურთველობის გამო, მოკლებულია ამის შესაძლებლობას; ასეთია, მაგალითად, **აქვავებს-ქვავდება** ფორმები, რომელთაც კონტექსტის მიხედვით შეიძლება გარდაქცევითობის ფუნქციის გამოხატვა დაეკისროს (**გააქვავა-გაქვავდა**) და შეიძლება - არა (**ჩააქვავა-ჩაქვავდა**). სხვა შემ-

#68

თხვევაში ზმნის ფუძედ გამოყენებული სახელის ლექსიკური მნიშვნელობა ფორმათა სისტემაზე ახდენს გავლენას; ასე მაგალითად, **აყურებს, აკისრებს, აბალახებს** ფორმებს (რომლებიც თავისთავად არც გარდაქცევითობის ფუნქციის გამოხატველნი არიან) არ მოეპოვებათ შესაბამისი სუფიქსიანი ვნებითი, თუმცა ჩვეულებრივ მოქმედებითი გვარის მოცემული მოდელები თავისთავად გულისხმობენ ამ ტიპის ვნებითების არსებობას, მაგრამ ამ შემთხვევაში ფორმები არ რეალიზდებიან შესაბამისი ფუნქციის უქონლობის გამო. სამაგიეროდ, ამ ტიპის ზმნათა ერთ ნაწილს მოეპოვება შესაბამისი სტატიკური (**resp.** „საშუალო გვარის“) ფორმები, მაგალითად, **აბალახებს-ბალახობს**; ზოგჯერ რთული წარმოებისა (იგულისხმება ის ფორმები, რომლებიც უშუალოდ სახელის ფუძეს არ ეყრდნობიან): **აკისრებს-კისრულობს** (<**კისრულ/ი/ობს**-ს; მიმდებარე ფუძეა, რის საფუძველზე შეიძლება აღდგეს სავარაუდო ***კისრავს** ფორმა, **ხატავს-დახატული, ბარავს-დაბარული** ფორმების ანალოგიით). ამ ტიპის ზმნებს ვნებითი ძალიან იშვიათად შეიძლება ჰქონდეთ და თუ ექნებათ, ისიც თავისებური მნიშვნელობისა (მაგალითად, **ებალახება**, რომელიც გუნებითობას გამოხატავს). თავის მხრივ **ბალახობს** ზმნა იმეორებს მოქმედებითი გვარის ზმნების მოდელს (**გმობს, სპობს** ტიპისა) და მათი გამოყოფა ისევ ფუნქციის გათვალისწინებით ხერხდება (ყოველ შემთხვევაში, საწყისი ფორმებისა, რადგან უღვლილების სხვა პარადიგმებში ეს სხვაობა ფორმობრივადც თვალსაჩინოა). შედარებით იშვიათია შემთხვევა, როცა ზემოაღნიშნულის ანალოგიურ ნასახელარ ზმნას გვარის სამივე ფორმა მოეპოვება: **აფიქრებს-ფიქრდება-ფიქრობს**; გარდაქცევითობის ფუნქცია აქაც არ არის წარმოჩენილი, განსხვავებით იმავე მოდელით ნაწარმოები სხვა ლექსიკური მნიშვნელობის მქონე სიტყვებისაგან: **აცივებს-ცივდება-ცივობს, აშმაგებს-შმაგდება-შმაგობს, აბობოქრებს-ბობოქრდება-ბობოქრობს** ან ძველი ქართულის: **აღამაღლა-აღმაღლდა-მაღლოვინ** და მისთნ. გამორიცხული არ არის, ამოსავალი ფუნქცია გარდაქცევითობა იყო იმ მოდელის მქონე იმ ზმნებისათვისაც, რომლებიც ამ ფუნქციას თანამედროვე ქართულში აღარ გამოხატავენ. ყოველ შემთხვევაში ერთი რამ ნათელია: ძირის ლექსიკურ მნიშვნელობას გარკვეული როლი უთუოდ ენიჭება ფორმათწარმოების სისტემაში; ამდენად, მის გათვალისწინებას ხშირად პრინციპული მნიშვნელობა აქვს. და, გარდა ამისა (უკვე კერძო საკითხი), მიუხედავად ზემოთ გამოვლენილი განსხვავებული მნიშვნელობის გამოხატველი ფორმებისა, მოცემული მოდელებით ნაწარმოები ნასახელარი ზმნების

უმრავლესობა სწორედ გარდაქცევითობის ფუნქციის მატარებელია და, ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ აღნიშნული ფუნქცია ამ ნასახელარი ზმნების მოდელებით მატერიალიზდება.

§ 11. ზემოაღნიშნული მოვლენების საფუძველზე, ჩანს, საეჭვო აღარ არის ფუნქციური და გრამატიკული კატეგორიების გამიჯვნის აუცილებლობა. მაგრამ ზემოთქმული მანკ კონკრეტული გრამატიკული კატეგორიისა თუ ფორმის ანალიზს ემყარებოდა, ხოლო ფორმისა და ფუნქციის გამიჯვნას უფრო ზოგადი მნიშვნელობაც აქვს, კერძოდ მეტყველების ნაწილთა თუ გრამატიკული კატეგორიების კლასიფიკაციისათვის. ამ შემთხვევაში ხშირია ფორმისა და ფუნქციის დაპირისპირება და ამის გაუთვალისწინებლობას ზოგჯერ აღრევაც მოსდევს. განვიხილოთ ეს მოვლენა გვარის კატეგორიისა და გვარის ფორმათა გამოყოფის საფუძველზე.

#69

ქართულში გვარის ფორმათა გამოყოფა და დახასიათება არსებითად ორ განხვავებულ პრინციპს ეყრდნობა - ფორმასა და ფუნქციას, მაგრამ ისე კი, რომ ერთის მხრივ, ფორმისა, ხოლო, მეორეს მხრივ, ფუნქციის საფუძველზე გამოყოფილი გვარის სახეები ერთმანეთის გვერდით აღმოჩნდებიან და ერთ კლასიფიკაციაში მოექცევიან. აღნიშნული პრინციპი ქართულში საფუძვლად დაედო გვარის ფორმათა გამოყოფის ორ გრამატიკულ სისტემას, ორ კრიტერიუმს. ორივე სისტემა იყენებს ფორმისა და ფუნქციის საფუძველზე შექმნილ საკლასიფიკაციო ნიშნებს, მაგრამ იყენებს სხვადასხვანაირად, განსხვავებულად.

გვარის ფორმათა გამოყოფის პირველი კრიტერიუმი ეკუთვნის ანტონ პირველს. ამ კრიტერიუმის საფუძველზე ქართულში გამოყოფილია გვარის სამი ფორმა: მოქმედებითი, ვნებითი და საშუალი, ანუ როგორც თვით ანტონ პირველი უწოდებს მათ: შემოქმედებითი, ვნებითი და უმეშულობითი. ადრე იგი გამოყოფდა ე.წ. „საზოგადო (საზოგადო, ზოგებითი) გვარს“, მაგრამ თავისი ნაშრომის მეორე რედაქციაში იგი აღარ შეუტანია.⁵⁵ თავის მხრივ, საშუალი გვარის ზმნებს იგი ჰყოფს „ხატმემოქმედებით“, ხატსაშუალ“ და „ხატენებით“ ზმნებად (მეორე რედაქციაში აღარ არის შეტანილი „ხატსაშუალი“ ზმნები⁵⁶); ქართულში გვარის გამოყოფის ეს კრიტერიუმი (და ამის საფუძველზე გვარის სამი ფორმის არსებობა) გაიზიარა შემდგომი თაობების ბევრმა ენათმეცნიერმა. ასეა, მაგალითად, გვარი წარმოდგენილი გაიოზ რექტორის „ქართულ ღრამატიკაში“⁵⁷ (ანტონის მსგავსად გაიოზ რექტორიც „გვარს“ უწოდებს „ნათესავს“). ასევეა გვარის კატეგორია წარმოდგენილი იოანე ბატონიშვილის „კალმასობაში“.⁵⁸ ამ კრიტერიუმის საფუძველზე გვარი დახასიათებულია მოქმედების რაგვარობის (**resp.** ფუნქციის) საფუძველზე: აქტიურია იგი (მოქმედებითი, შემოქმედებითი), პასიური (ვნებითი), თუ არც ერთია და არც მეორე (საშუალი, უმეშულობითი). გვარის ფორმათა გამოყოფის ეს კრიტერიუმი გაზიარებულია, დახვეწილი და მეცნიერულად დასაბუთებული.⁵⁹ აქ წმინდა

⁵⁵ ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970, გვ. 128-129.

⁵⁶ იქვე, გვ. 132.

⁵⁷ გაიოზ რექტორი, ქართული ღრამატიკა (ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ელენე ნიკოლაიშვილმა), თბ., 1970, გვ. 67-68.

⁵⁸ კალმასობა, თხზ. იოანე ბატონიშვილისა, თბ., 1895, გვ. 148-149.

⁵⁹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძველები, I, თბ., 1953, გვ. 289-332 (§§344-392).

ფორმის საფუძველზე გვარის მხოლოდ ორი სახე- მოქმედებითი და ვნებითი - გამოიყოფა, რომლებიც თავისი მოდელებით აშკარად უპირიპირდებიან ერთმანეთს. მართალია, მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმები ფუნქციურად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან და ეს იქვე სათანადოდაც არის აღნიშნული, მაგრამ სრულიად სამართლიანადაა მითითებული ფორმისა და ფუნქციის ხშირ წინააღმდეგობაზე. აღნიშნულია ფაქტი, როდესაც ფორმით ვნებითის კუთვნილი ზმნები ფაქტიურად აქტიურ მოქმედებას გამოხატავენ, მაგრამ (ისევ და ისევ ფორმის საფუძველზე) მაინც ვნებითი გვარის სისტემაში შედიან და უღვლილებითაც ძირითადად მათ მიჰყვებიან (ე.წ. დეპონენსები: **პირდება**,

#70

იბღვირება, ილოცება, ეწევა...). ამრიგად, ნათელია, რომ მოქმედებითი და ვნებითი გვარის დაპირისპირების, გამოყოფის კრიტერიუმი მხოლოდ გრამატიკულ ფორმას ეყრდნობა. სულ სხვა პრინციპს ემყარება საშუალო გვარის ფორმათა გამოყოფა. აღნიშნულია, რომ საშუალო გვარის ზმნებს „ფორმა უმეტესად მოქმედებითისა აქვს, ფუნქცია ვნებითისა“⁶⁰ და ამიტომ გამოიყოფა გვარის ცალკე, საშუალო, ფორმად. ვნებითთან მიახლოვებული მნიშვნელობა საშუალო გვარის ზმნების მხოლოდ ერთ ნაწილს შეიძლება მოეპოვებოდეს (და არავითარ შემთხვევაში ისეთ ზმნებს, როგორცაა: **თევზაობს, სწავლობს, ნადირობს** და მისთნ.) ამიტომ სულ სხვა ფუნქცია, კერძოდ, სტატიკურობის ფუნქცია განასხვავებს მას მოქმედებითი და ვნებითი გვარის შესაბამისი ფორმებისაგან. აქედან ბუნებრივად გამომდინარეობს დასკვნა: თუკი საშუალო გვარის ზმნებს ფორმა მოქმედებითი გვარისა აქვს, ხოლო ფუნქცია კი - განსხვავებული და თუკი ამგვარ ზმნებს ცალკე გამოყოფენ, მაშინ მათი გამოყოფის საფუძველი ფუნქცია ყოფილა და არა ფორმა. მართალია, საშუალო გვარის ზმნებს შესაბამისი მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნებისაგან თავისებური უღვლილებაც განასხვავებს და გარკვეულ შემთხვევაში ეს თავისებური უღვლილება შეიძლება მივიჩნიოთ მის ფორმად, მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ ეს „თავისებური უღვლილება“ ზოგჯერ მოქმედებითის ფორმებს იყენებს ნაკლები მწკრივების შესავსებად (**სწავლობს-ისწავლის; თამაშობს-ითამაშებს**) ზოგჯერ კი ვნებითისა (**უყვარს-ეყვარება**), ხოლო „საკუთარ“ მწკრივებშიც ხან მოქმედებითის უღვლილებას იმეორებს (**უყვარს-უყვარდება-უყვარდეს...**), ხან კი ვნებითისას (**ყვირის-ყვიროდა-ყვიროდეს...**), მაშინ აშკარა გახდება, რომ საშუალო გვარის უღვლილების მედიოაქტიურ (როცა მოქ. გვარის ფორმებს იყენებს) და მედიოპასიურ (როცა იყენებს ვნებითის ფორმებს) სისტემათა ჩამოყალიბება შედარებით გვიანდელი მოვლენაა და საშუალო გვარის თავდაპირველი, ამოსავალი განსხვავება შესაბამისი მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმებისაგან ისევ და ისევ ფუნქციას ემყარება. ამრიგად, თითქოს ძნელი არ არის იმ წინააღმდეგობის დანახვა, რომელიც გვარის ნაირსახეობათა გამოყოფის აღნიშნული კრიტერიუმისათვისაა დამახასიათებელი: ერთ შემთხვევაში იგი ფორმას ემყარება (მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმათა გამოყოფა), მეორე შემთხვევაში - ფუნქციას (საშუალო გვარის ფორმები); ასე, რომ ესაა ცდა ერთი გრამატიკული მოვლენის დასახასიათებლად და საკლასიფიკაციოდ გამოყენებულ

⁶⁰ იქვე, გვ. 312.

იქნეს ორი სრულიად განსხვავებული, მეტიც: საპირისპირო პრინციპი, რისი შესაძლებლობა და, მით უმეტეს, გაზიარება, ბუნებრივია, სერიოზულ ეჭვს იწვევს. ეს წინააღმდეგობა შენიშნულია თვით მკვლევარის მიერ და ამიტომაც მას საშუალო გვარის ფორმათა დახასიათებაში შემოაქვს შემდეგი დებულება: „საშუალო (მედიალურია) გვარი, რომელიც გვიჩვენებს, რომ სუბიექტური პირი „მოქმედებს“ ისე, რომ სამოქმედო ობიექტი არა აქვს, მაგრამ ამ მოქმედებას არ განიცდის...“⁶¹ ე.ი. დებულება, რომელიც ფაქტიურად ზმნის გარდამავლობა-გარდაუვალობას ახასიათებს (შემასმენლისა და ობიექტის ურთიერთობა) და, ამდენად, რომელიც შეუძლებელია გვარის კატეგორიის განმარტებაში მოვაქციოთ. ხოლო თუკი გვარსა და გარდა-

#71

მავლობას გავმიჯნავთ, ასეთ სურათს მივიღებთ: გვარი გრამატიკული კატეგორიაა (აქტიურობა-პასიურობის ფუნქციური კატეგორიისაგან განსხვავებით). გარდამავლობა - ფუნქციურია. რადგან გვარი გრამატიკული კატეგორიაა. მის ნაირსახეობათა გამოყოფა ფორმას უნდა ემყარებოდეს და მაშინ ერთ რიგში მოექცევიან მოქმედებითი და ე.წ საშუალო გვარის ზმნები (**ათამაშებს, თამაშობს...**), მაგრამ მათ შორისაც იქნება განსხვავება, კერძოდ, პირველი (**ათამაშებს...**) იქნება გარდამავალი, ხოლო მეორე (**თამაშობს**) გარდაუვალი; ამრიგად, ათამაშებს-თამაშობს ტიპის წყვილები გვარის მიხედვით კი არ დაუპირისპირდება ერთმანეთს (ორივე მოქმედებითი იქნება), არამედ გარდამავლობის თვალსაზრისით. ქვემოთ ჩვენ შევეცდებით დავასაბუთოთ ამგვარი ვარაუდის მართებულობა, მაგრამ უნდა განვიხილოთ ქართულში გვარის გრამატიკული სისტემის ჩამოყალიბების სხვა თვალსაზრისი,⁶² რომელიც ზემოაღნიშნული ტრადიციული შეხედულებისათვის დამახასიათებელ წინააღმდეგობათა დაძლევის ცდას წარმოადგენს. მაგრამ მხოლოდ ეს არ არის ამ ახალი სისტემის მიზანი, ძირითადი აქ სხვაა, კერძოდ: შეიქმნას საერთო პრინციპი ზმნის კლასიფიკაციისა ზოგადად ყველა იბერიულ-კავკასიური ენისათვის, უკეთ: იბერიულ-კავკასიურ ენათა ზმნის ზოგადი სისტემის მიხედვით იქნეს განხილული ქართული ზმნაც. სწორედ ამიტომ არის აქ ქართული ზმნის ძირითად საკლასიფიკაციო ერთეულებად მიჩნეული დინამიკურობა და სტატიკურობა, ერთი მხრივ, და გარდამავლობა და გარდაუვალობა, მეორე მხრივ: სტატიკური ყველა ზმნა გარდაუვალია, დინამიკური ზმნა კი შეიძლება იყოს გარდამავალიც და გარდაუვალიც.⁶³ აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, გვარებს მხოლოდ დინამიკური ზმნა განარჩევს: იგი შეიძლება იყოს მოქმედებითი გვარისა (გარდამავალი) და ვნებითი გვარისა (გარდაუვალი): **ზრდის-იზრდება, უზრდის-ეზრდება; აკეთებს-კეთდება, უკეთებს-უკეთდება...**⁶⁴ ამ, მწყობრ გრამატიკულ სისტემას გარკვეული წინააღმდეგობა მაინც ახლავს თან. კერძოდ, იგულისმება ის ფაქტი, რომ დინამიკურ და სტატიკურ ზმნებად კლასიფიკაციის საფუძველიც ქართულში ფუნქციურია და იგი ფორმობრივ საყრდენს ვერ პოულობს, განსხვავებით, მაგალითად, აფხაზური ენისაგან, სადაც

⁶¹ იქვე, გვ. 289.

⁶² არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, თბ., 1950, §§28-31, § 43.

⁶³ იქვე, გვ. 051-050.

⁶⁴ იქვე, გვ. 050.

ამგვარი კლასიფიკაციას ფორმოზრივი, მორფოლოგიური საფუძველი მოეპოვება. აფხაზურში „ასეთი დაყოფა ბუნებრივი ჩანს როგორც ზმნათა ფუძეების, ისე ზმნურ წარმოებათა მთელი სისტემის მიხედვით“.⁶⁵ ამდენად, აფხაზურში დინამიკური და სემანტიკური ზმნები სემანტიკურ-გრამატიკული ნიშან-თვისებების საფუძველზე უპირისპირდებიან ერთმანეთს.⁶⁶ ანალოგიური ვითარება დასტურდება ადიღურ ენებშიც.⁶⁷

#72

აქედან გამომდინარე, დინამიკურობა და სტატიკურობა რომ ქართული ზმნის მორფოლოგიური კლასიფიკაციის საფუძველად გამოვაცხადოთ, საჭირო ხდება დაიძებნოს დიმანიკურ და სტატიკურ ზმნებს შორის განმასხვავებელი მორფოლოგიური ნიშანი, რომელიც ან ორივეს უნდა ჰქონდეს (დინამიკურ ზმნასაც და სტატიკურსაც) ან ერთ-ერთს მაინც (და მაშინ მეორე, საპირისპირო ფორმა მაინც განსხვავებული იქნება უკვე თავისი უნიშნობით). მაგრამ ქართულში, როგორც უკვე აღინიშნა, დინამიკურ და სტატიკურ ზმნათა ურთიერთგანმასხვავებელი მორფოლოგიური ნიშანი არა ჩანს და მათი დაპირისპირება მხოლოდ ფუნქციას, სემანტიკას ემყარება. მართალია, განსხვავება დინამიკურ და სტატიკურ ზმნებს შორის მაინც იჩენს თავს და საკმაოდ მკვეთრადაც უღვლილების სისტემაში (ყველა სტატიკური ზმნის უღვლილება თავისებურია, ასე თქვათ, მწკრივნაკლია), მაგრამ უღვლილების პარადიგმის ყოველი კონკრეტული ფორმა რაიმე განსხვავებული მორფოლოგიური ნიშნის მქონე არაა; სხვაგვარად: განსხვავება თავს იჩენს მთლიანად მოქმედებითი და ე.წ. საშუალი (ან: ვნებითი და საშუალი) გვარის ზმნათა უღვლილების სისტემების შედარებისას, მაგრამ ამ სისტემაში შემავალი თითოეული კონკრეტული ფორმა დინამიკურობისა და სტატიკურობის თვალსაზრისით რაიმე სპეციფიკური მორფოლოგიური ნიშნის მქონე არაა. იყო ცდა, ქართულ სტატიკურ ზმნებში დაეძებნათ სპეციფიკური ფორმანტი - სტატიკურ ზმნათა მაწარმოებელი ფორმანტი. ასეთ ფორმანტად გამოიყო კიდეც -ან სუფიქსი **დგანან, წვანან, ჰყვანან** ტიპის ზმნებში, სადაც იგი დაცულია აწმყოს მრვალობითი რიცხვის ფორმებში, მხოლოდითში კი დაიკარგა (**დგას-ღგანს⁶⁸ და მისთნ.**), გამოჩნდება იგი აგრეთვე უწყვეტელსა და მასზე დაყრდნობილ მწკრივებში: **ჰყვანდა...**⁶⁹ გამოითქვა ვარაუდი, რომ -ან „საშუალი გვარის ზმნათა გარკვეული ჯგუფის I სერიის ფუძის საწარმოებელია ისევე, როგორც -ავ, -ამ, -ებ... სუფიქსები სხვა ზმნებში“.⁷⁰ ამდენად, -ან სუფიქსი ფაქტიურად სტატიკურ ზმნათა ერთი ნაწილის სპეციფიკურ ფორმანტად იქნა მიჩნეული, აღნიშნავენ კიდეც: „-ან ფორმანტი განგრძობითობის (**resp.** სტატიკურობის) გამომხატველი უნდა ყოფილიყო“.⁷¹ თუკი ეს ასეა, მაშინ აღმოჩნდა, რომ ქართულშიც გვქონია (ყოველ შემთხვევაში, ზმნების ერთი ნაწილისათვის) სტატიკურობის

⁶⁵ ქ. ლომთათიძე, გვარის კატეგორიის საკითხისათვის აფხაზურში, იკე VIII, 1956, გვ. 196; მისივე: სტატიკური და დინამიკური ზმნები აფხაზურში, იკე VI, 1954, გვ. 257 და შმდგ.

⁶⁶ Грамматика абхазского языка, Фонетика и морфология, Сухуми, 1968, стр. 57.

⁶⁷ Г. В. Рогова Динамические и статические глагола в адыгских языках. ИКЯ VIII, 1956, стр. 459.

⁶⁸ ივ. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიის ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბ., 1954, გვ. 153.

⁶⁹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძველები, გვ. 426 (§ 472).

⁷⁰ ლ. კვიციანი, ძირეული და ნასახელარი ზმნები ქართულში, თსუ, შრომები, XXVIII, თბ., 1946, გვ. 166.

⁷¹ მ. სუხიშვილი, სტატიკური ზმნები ძველ ქართულში, მაცნე, 1970, №6, გვ. 200.

სპეციფიკური ნიშანი და დაახლოვებით ისეთი ვითარება იქნებოდა, როგორც უდიურში დასტურდება, სადაც ორი ტიპის სტატიკური ზმნები მოიპოვება:

#73

ნიშნის და უნიშნო,⁷² და, ამდენად, ქართულში დინამიკური და სტატიკური ზმნების გამოყოფას გარდა ფუნქციურისა (**resp.** სემანტიკურისა), გრამატიკული საფუძველიც ექნებოდა. მაგრამ **-ან** სუფიქსის სტატიკურ ზმნათა სპეციფიკურ ფორმანტად მიჩნევა სერიოზულ ეჭვს იწვევს და, აი, რატომ: 1. თუკი **-ან** იგივე ოდენობაა, რაც **ავ, -ამ, -ებ...** თემის ნიშნები, ბუნებრივია, იგი ვერ იქნება სტატიკურობის გამომხატველი თუნდაც იმიტომ, რომ აღნიშნული **-ავ, -ამ, ებ...** თემის ნიშნები დინამიკურ ზმნებსაც დაერთვიან; 2. შესაძლებელია დაგვეშვა, რომ **-ან** იგივეა სტატიკურ ზმნებში, რაც **ავ, -ამ, -ებ...** სუფიქსები დინამიკურ ზმნებში; მაგრამ საქმე ის არის, რომ ეს **-ან** დასტურდება დინამიკურ ზმნებშიც (**შეეზმანა, მიუძღუნა, მოაზმანა...**)⁷³ ისევე, როგორც საკმაოდ ხშირია **ავ, -ებ, -ობ** სუფიქსები სტატიკურ ზმნებში (**ჰშორავს, სძინავს; ბიბინებს, გუგუნებს; თამაშობს, თევზაობს** და ა.შ.). ვარაუდი, რომლის თანახმადაც **ავ** სუფიქსი სტატიკურ და დინამიკურ ზმნებში სხვადასხვა ოდენობაა,⁷⁴ ჩანს, ძნელად გასაზიარებელია. როგორც ძველი, ასევე ახალი ქართული ენის მონაცემი ამ თვალსაზრისით სხვა რამეს გვიჩვენებს; კერძოდ, აშკარაა, რომ **ავ, -ამ, -ევ, -ემ; -ებ, -ობ** თემის ნიშნები ისევე, როგორც ამავე დანიშნულების უძველესი ბოლოსართები: **-ან, -ალ, -არ, -ად; -ენ, -ელ...**⁷⁵ არ განარჩევენ დინამიკურ და სტატიკურ ფუძეებს, ერთნაირად დაერთვიან როგორც ერთს, ასევე მეორეს (ამჯერად არ ვითვალისწინებთ რაოდენობრივ მხარეს: რომელიმე **-ან** შესაძლებელია, მართლაც, უფრო ხშირად სტატიკური ზმნის ფუძეში გამოვლინდეს, **ავ** კი დინამიკური ზმნისა, მაგრამ ზემორე თვალსაზრისისათვის ეს ფაქტი არსებითი მნიშვნელობისა ვერ იქნება) და, აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, ვერ მიიჩნევიან დინამიკური ან სტატიკური ფუძის მაწარმოებლად.

მაგრამ სტატიკურობის მორფოლოგიური აღნიშვნის თაობაზე საუბარი ამით არ დამთავრებულა. გასათვალისწინებელია კიდევ ერთი ფრიად საყურადღებო მოვლენა: ცნობილია, რომ მეგრული აწმყო დროის მხოლოდითი რიცხვის I და II პირში გამოვლინდება **-ქ** სუფიქსი (**ვორექ -ვარ, ზჯანუქ - ვწევარ, ვჭარუნქ - ვწერ...**). გამოთქმულია ვარაუდი, რომ **-ქ** სუფიქსს მეგრულში და შესაბამის **-რ** სუფიქსს ჭანურში ისევე „როგორც მეშველ ზმნებს აფხაზურსა და ყაზარდოულში, ეკისრებოდათ სტატიკურობის, მდგომარეობის, არსებობის აღნიშვნა“.⁷⁶ აფხაზურისა და ყაზარდოულის ენობრივი ფაქტი სრულ ანალოგიას პოულობს ახალ ქართულში, სადაც ე.წ. საშუალი გვარის (**resp.** სტატიკური) ზმნების ერთ ნაწილს I და II მეორე

⁷² ევგ. ჯეირანაშვილი, უდიური ენა, თბ., 1971, გვ. 94.

⁷³ ვ. თოფურია, ზმნის უძველესი სუფიქსაციისათვის ქართულში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. III, №5, 1942, გვ. 490; ეს სუფიქსი გამოყოფილია აგრეთვე მიძღვებებშიც: მხზავანა, მსუქანი... მტყუანი, მცივანი, მომჩივანი... იხ. არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბ., 1942, გვ. 122.

⁷⁴ მ. სუხიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 230.

⁷⁵ ვ. თოფურია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 496.

⁷⁶ ქ. ლომთაძე, **-ქ** სუფიქსისათვის მეგრულ ზმნებში, იკე I, 1946, გვ. 134.

პირში მეშველი ზმნა დაერთო (**ვზივარ, ვდგავარ, ვწევარ, ვუყვარვარ, ვძულვარ; ზიხარ, დგახარ, წევხარ, უყვარხარ, სძულხარ...**). ქართულში ამ ფორმებზე „მეშველი ზმნის დართვისას

#74

ამოსავალი უნდა ყოფილიყო... სტატიკურობა, მაშასადამე, პირველად ის უნდა დართოდა მდგომარეობის გამომხატველ ზმნებს“... ⁷⁷რიგ შემთხვევაში ეს მას შემდეგ მოხდა, როცა ზოგიერთი ძველი ფუძე გარდამავალი დინამიკური გაგებისაგან დაიცალა: **ვჭკიდი>ვკიდივარ...**⁷⁸ თუ ეს ასეა, აღმოჩნდა, რომ ქართულში სტატიკურ ზმნას მაინც მოეპოვება საკუთარი, სპეციფიკური წარმოება, და, ამდენად, მის გამოყოფას, ფუნქციურთან ერთად, მორფოლოგიური საფუძველიც ჰქონია. მაგრამ აქ ზოგიერთი მომენტია გასათვალისწინებელი. ის ფაქტი, რომ მეშველი ზმნის გაჩენა ზემორე აღნიშნულ ფორმებში შედარებით გვიანდელი მოვლენაა (ძველ ქართულში იყო: **ვზი, ვდგა...** და არა: **ვზივარ, ვდგავარ...**), ამ შემთხვევაში გადაწყვეტი მნიშვნელობისა ვერ იქნება თუნდაც იმის გამო, რომ სრულიად დასაშვებია: ის, რაც ადრე არ იყო მორფოლოგიური ოდენობა, მოგვიანებით მორფოლოგიურ ოდენობად ქცეულიყო (თუ ეს ასეა, მაშინ დინამიკურობა და სტატიკურობა ძველ ქართულში მხოლოდ ფუნქციური კატეგორია იქნებოდა, ახალ ქართულში - ფუნქციურიც და გრამატიკულიც). უფრო მნიშვნელოვანია მეორე ფაქტი: ეს მეშველი ზმნა სტატიკური ზმნების მხოლოდ ერთ, შედარებით მცირე, ნაწილს დაერთვის. ამრიგად, მართალია, მეშველი ზმნის დართვა ახალ ქართულში სტატიკური ფორმისა (**ვზივარ, ზიხარ; ვწევარ, წევხარ...**) ან სტატიკურობასთან გატოლებული ფორმებისთვისაა (იგულისხმება გარდამავალი დინამიკური ზმნის III სერიის ფორმები დავუხატავარ, **დაუხატავხარ...** ტიპის; იხ. ზემოთ) დამახასიათებელი, მაგრამ ვერც წარმოშობით (ძველ ქართულში არ იყო) და ვერც თანამედროვე ვითარებით (სტატიკური ზმნების უმეტეს ნაწილს არ მოეპოვება მეშველი ზმნა) სტატიკურობის ნიშნად ვერ მიიჩნევა. არ დასტურდება იგი სტატიკურ ფორმებზე დაფუძნებულ პარადიგმებშიც (**ვწუხვარ**, მაგრამ: **ვწუხდი, ვწუხდე**). ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ დინამიკური და სტატიკური ზმნების გამოყოფა როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში მხოლოდ მათ ფუნქციას (**resp.** სემანტიკას) ეყრდნობა და გრამატიკული საფუძველი არ მოეპოვება. ოღონდ ეს კია, რომ შეინიშნება სტატიკურობის „გრამატიზაციის“ ძლიერი ტენდენცია, რაც ზმნების ერთ ნაწილში უკვე ჩამოყალიბდა (**ვზივარ, ვწევარ, ვწუხვარ...**), სხვა შემთხვევაში კი შეინიშნება მერყეობა პარალელური ფორმების სახით (**ვმღერი-ვმღერივარ, ვჩივი-ვჩივივარ...** სადაც მეშველზმნიანი ფორმები უპირატესად დიალექტების კუთვნილებას). ამდენად, სტატიკურობის „გრამატიზაცია“ ახალი, შემენილი თვისებაა (და შესანიშნავი დადასტურებაა ტენდენციისა, საკუთარი ფორმით მატერიალიზდეს ენაში არსებული ყოველი განყენებული ფუნქცია, მნიშვნელობა).

⁷⁷ იქვე, გვ. 135; შდრ. ლ. ბარამიძე, ზოგიერთი ტიპის მეშველზმნიან ფორმათა ჩასახვა და განვითარება ქართულში, თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 9, თბ., 1964, გვ. 123, 139-145.

⁷⁸ ივ. ქავთარაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 185.

როგორც უკვე ითქვა, სტატისტიკური ყველა ზმნა გარდაუვალია, მაგრამ ისტორიულად გარდამავლობა სტატისტიკურობას არ გამოორიცხავდა,⁷⁹ რაზედაც იცის

#75

და უწყის ზმნები მიუთითებენ. თუკი შესაძლებელია, რომ გარდამავლობა-გარდაუვალობას სტატისტიკური ზმნებიც განარჩევდნენ, ამავე სისტემის საფუძველზე (სადაც მოქმედებითი გვარის ფორმა ფაქტიურად გარდამავალი დინამიკური ზმნაა, ხოლო ვნებითი - გარდაუვალი დინამიკური ზმნის ფორმა) დასაშვებია გვარის კატეგორია, უკეთ: გვარის ფორმები, სტატისტიკურ ზმნებშიც განირჩეს და მაშინ ქართულში გვექნებოდა ორი მოქმედებითი და ორი ვნებითი გვარის ფორმა - ერთი დინამიკური (მოქმედებითი და ვნებითი), მეორე - სტატისტიკური (მოქმედებითი და ვნებითი). აი, ეს არის ის წინააღმდეგობა (პლუს ის ვითარება, რომ დინამიკურობა-სტატისტიკურობის მორფოლოგიური ნიშანი ქართულში ფაქტიურად არ მოგვეპოვება), რომელიც ქართული ზმნის კლასიფიკაციის აღნიშნულ სისტემას ახლავს თან. უეჭველია, რომ ზმნების თავდაპირველი დაყოფა ფუნქციის საფუძველზე მოხდა დინამიკად და სტატისტიკად, რის საფუძველზე ჩამოყალიბდნენ მნიშვნელობის მიხედვით მოქმედებისა (ერთი მხრივ) და მდგომარეობის (მეორე მხრივ) აღმნიშვნელი ზმნები. საზღვარი მათ შორის არ იყო (და ზოგჯერ არც ახლავს) მკვეთრად გამიჯნული: კონსტრუქციის მიხედვით ერთი და იგივე ზმნა ზოგჯერ მოქმედებას გამოხატავდა (შდრ. ახალ ქართულში: **სცემს კაცს**), ზოგჯერ მდგომარეობას (**თმა კოჭებამდე სცემს**). კონსტრუქცია ლაბილური იყო და ეს იმიტომ, რომ გამოყოფა ხდებოდა მნიშვნელობის, ფუნქციის და არა ფორმის საფუძველზე. მაგრამ გრამატიკული ფორმების (**resp.** გრამატიკული კატეგორიების) ჩამოყალიბების შემდეგ თვით ენაში შეინიშნება ძლიერი ტენდენცია აიგოს ერთიანი ენობრივი სისტემა სწორედ ამ ფორმების საფუძველზე, ხოლო ძირითადი კლასიფიკაციის სისტემა კი ეყრდნობა ამ კატეგორიათა შორის უზოგადესსა და მეტ-ნაკლებად ყველა დანარჩენი ენობრივი სისტემების (**resp.** გრამატიკული კატეგორიების) მომცველს. ქართული ზმნის განვითარების თანამედროვე საფეხურზე ასეთია შედარებით ყველაზე გვიან ჩამოყალიბებული, ყველაზე რთული (რადგან შექმნილია იგი არსებული ზმნური კატეგორიების უშუალო გავლენითა თუ მონაწილეობით და, ამდენად, ითვალისწინებს ზმნაში უკვე არსებულ ყველა სისტემასა და თავისებურებას) - ზმნის გვარის კატეგორია. თუ ეს ასეა, მაშინ ზმნის ძირითადი კლასიფიკაციისათვის ამოსავალი უნდა იყოს სწორედ ზმნის გვარის გრამატიკული კატეგორია.

სანამ უშუალოდ გადავიდოდეთ ამგვარი კლასიფიკაციის განხილვაზე, უნდა აღინიშნოს ის უეჭველი ფაქტი, რომ გვარის კატეგორია ჩამოყალიბებითაც და მნიშვნელობითაც ყველაზე უფრო ახლოს დგას ერთი მხრივ, გარდამავლობა-გარდაუვალობასთან და, მეორე მხრივ, დინამიკურობა-სტატისტიკურობასთან; მეტიც: ეს კატეგორიები უშუალოდ წინ უსწრებენ გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებას, მიუხედავად ამისა, ისინი არასდროს არ ემთხვევიან ერთმანეთს, გრამატიკულ ლიტერატურაში კი ყოველთვის არ არიან ერთმანეთისაგან გამიჯნული. განსაკუთრებით ეს ეხება გარდამავლობასა და გვარს. ქართულში ყველა გარდამავალი ზმნა

⁷⁹ არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბ., 1948, გვ. 67, 68 და შმდგ.

ფაქტიურად მოქმედებითი გვარის ფორმად არის გაგებული,⁸⁰ თუმცა აღნიშნულია ისიც, რომ „ყოველი მოქმედებითი გარდამავალია,

#76

მაგრამ ყოველი გარდამავალი არ არის მოქმედებითი“.⁸¹ ამდენად, არის ცდა დამყარდეს განსხვავება გარდამავალ ზმნასა და მოქმედებითი გვარის ფორმას შორის, მაგრამ აქ იგულისხმება ის გარდამავალი ზმნები (მაგალითად, **იცის**), რომელთაც არ მოეპოვებათ საპირისპირო ვნებითი ან საშუალო და მხოლოდ ამის გამო არ იწოდებიან მოქმედებითი გვარის ფორმებად. რაც შეეხება გარდაუვალ ზმენებს, ისინი იყვენენ ვნებითი და საშუალო გვარისა, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ სპეციფიკური ფორმის უქონლობის გამო, „საშუალო გვარი“ (ყოველ შემთხვევაში, მორფოლოგიურად) არ არსებობს ქართულში, ამ სისტემაში შემავალი ფორმები, ისევე თავისი მნიშვნელობის გამო, ცალკე, სტატიკურ ზმნებად გამოიყო. სწორედ ასეა წარმოდგენილი გვარის კატეგორია ზემოთ განხილულ გრამატიკულ სისტემაში, რომლისთვის ამოსავალია ზმნის დინამიკურობა და სტატიკურობა, ერთი მხრივ და გარდამავლობა-გარდაუვალობა, მეორე მხრივ: ყველა გარდამავალი დინამიკური ზმნა მოქმედებითი გვარისაა, ყველა გარდაუვალი დინამიკური ზმნა - ვნებითი გვარისა. ცალკე დგანან სტატიკური ზმნები. ისტორიულად ისინიც განარჩევდნენ გარდამავალ და გარდაუვალ ფორმებს, მაგრამ ამჯერად „ყველა სტატიკური ზმნა გარდაუვალია“⁸² და, ამდენად, სტატიკური ზმნა გვარებს არ განარჩევს.

მართალია, გვარის კატეგორია ყალიბდება ერთი და იმავე ზმნის გარდამავალი და გარდაუვალი ფორმების დაპირისპირების საფუძველზე, მაგრამ გვარის კატეგორიის წარმოქმნა ქმნის სრულიად ახალ სისტემას ენაში, რის გამოც არსებითი ხასიათის ცვლილებები ხდება საერთოდ და, კერძოდ, გარდამავლობისა და გვარის ურთიერთობაშიც. აქედანვე უნდა ითქვას, რომ მოქმედებითი გვარი აღნიშნავს მხოლოდ აქტიურ მოქმედებას, რომელიც შესაძლებელია გარდამავალიც იყოს და გარდაუვალიც, მაგრამ რომელსაც უთუოდ უნდა ჰქონდეს თავისი მოდელი. ვნებითი გვარის ზმნა (ასევე სპეციფიკური მოდელის მქონე) აღნიშნავს პასიურ მოქმედებას და, ბუნებრივია, ასეთი მოქმედება შეიძლება მხოლოდ გარდაუვალი იყოს. ამდენად, ვნებითობა და გარდაუვალობა ერთმანეთს ემთხვევა. როდესაც ვლაპარაკობთ მოქმედებითი გვარის გარდაუვალ ზმნებზე, მხედველობაში გვაქვს ერთი ნაწილი დღევანდელი სტატიკური ზმნებისა, რომლებიც არა მხოლოდ აქტიურ მოქმედებას გამოხატავენ ფუნქციურად (გრამატიკული სისტემისათვის ეს ნაკლებ მნიშვნელოვანია), არამედ ფორმითაც, ფაქტიურად მოქმედებითი გვარის ზმნათა მოდელს იმეორებენ (**მეფობს, თევზაობს, ნადირობს, ქრის,**

⁸⁰ არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, გვ. 059; იხ. აგრეთვე არნ. ჩიქობავა, *Грузинский язык, Языки народов СССР, том IV, стр. 46.*

⁸¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 320 (§381).

⁸² არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, გვ. 051, რასაკვირველია, აქ არ იგულისხმება **იცის, უწყის** გარდამავალი, მაგრამ ფუნქციურად სტატიკური ზმნები. მიზეზი ის უნდა იყოს, რომ არც აღნიშნულ ზმნებს აქვთ საოპოზიციო სტატიკური გარდაუვალი ცალი და არც სხვა გარდაუვალ სტატიკურ ზმნებს მოეპოვებათ გარდამავალი საპირისპირო სტატიკური ცალი.

სწავლობს ტიპისა) და რომელთა ერთმა ნაწილმა კონსტრუქციის მიხედვით ზოგჯერ შესაძლებელია გარდამავალი ზმნის მნიშვნელობა მიიღოს.

§12. თუ ზემორე თქმულს გავითვალისწინებთ, მაშინ დინამიკურობა-სტატიკურობის, გარდამავლობა-გარდაუვალობისა და გვარის მიხედვით ზმნის

#77

ერთი და იგივე ფორმები (მაგალითად, **აწუხებს-წუხდება-წუხს**) ასე განაწილდება:

I დინამიკურია:

აწუხებს

წუხდება

სტატიკურია:

წუხს

–

II გარდამავალია:

აწუხებს

გარდაუვალია:

წუხდება

წუხს

ამ ორი სისტემის თვისობრივი (და არა რაოდენობრივი) გაერთიანებით მიიღება ქართულში გვარის კატეგორია, რომელიც ზემორე ორისაგან განსხვავებით უკვე გრამატიკული (**resp.** ფუნქციურ-გრამატიკული) კატეგორიაა და არა ოდენ-ფუნქციური. თუ ასეა, ამოასვალი უნდა იყოს ზმნის ფორმა და აღნიშნული ზმნები გვარის მიხედვით მაშინ ასე განაწილდება:

III მოქმედებითა:

აწუხებს

წუხს

ვნებითა:

წუხდება

მაგრამ მოქმედებით გვარში გაერთიანებული აწუხებს-წუხს ფორმები აშკარად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან და განსხვავდებიან უკვე ფუნქციურად. ამის საფუძველზე განსხვავება თავს იჩენს უღვლილებაშიც. ამიტომ აუცილებელი ხდება ამ ფორმების გამოიჯვანაც, მაგრამ უკვე რაღაც სხვა (და არა გვარის) თვალსაზრისით. ამჯერად ეს განსხვავება, ერთი მხრივ, დინამიკურობა-სტატიკურობაშია, ხოლო მეორე მხრივ, გარდამავლობა-გარდაუვალობაში: **აწუხებს-** დინამიკურია და გარდამავალი, **წუხს** -სტატიკური და გარდაუვალი. მაგრამ ისტორიულად ეს განსხვავება სულ სხვა კრიტერიუმს უნდა დამყარებოდა და ეს კრიტერიუმი უკუქცევითობა უნად ყოფილიყო.

ის ფაქტი, რომ უკუქცევითობა არ გახდა გვარის გარკვეულ ფორმათა წარმოქმნის საფუძველი იმ ენებში, სადაც გვარის ძველი, სხვადასხვა წარმოშობის ფორმები დასტურდება და გვარის მნიშვნელობა მოიპოვა იმ ენებში, სადაც გვარის სპეციალური ფორმები არ არსებობდა,⁸³ მრავლის მთქმელია. ეს არის ნათელი დადასტურება იმისა, რომ ენათა ერთ ნაწილში უკუქცევითი ფორმების ვნებითის მნიშვნელობით გამოყენება მეორეული ფაქტია და გამოწვეული მხოლოდ გვარის ორგანული ფორმების უქონლობით (ფუნქცია არსებობდა, მაგრამ არ მოიპოვებოდა შესაბამისი ფორმა), ხოლო საფუძველი კი ის უნდა ყოფილიყო, რომ

⁸³ М. М. Гухман, Развитие залоговых противопоставлений в германских языках, М., 1964, стр. 207.

უკუქცევითობის ფუნქცია ზოგ შემთხვევაში უახლოვდება ვნებითობის ფუნქციას. სემანტიკური მრავალმნიშვნელობა დამახასიათებელი ჩანს უკუქცევითი ფორმებისათვის იმ ენებში, სადაც უკუქცევითობის კატეგორია საერთოდ დასტურდება.⁸⁴ საჭირო გახდა რაღაც ზოგადი, გამაერთიანებელი მნიშვნელობის დაძებნა აღნიშნული ფორმებისათვის. ასეთ საე-

#78

რთო მნიშვნელობად თვლიდნენ უკუქცევითი ზმნების კონსტრუქციაში ობიექტის უქონლობას,⁸⁵ ინაქტიურობას,⁸⁶ მედიალურობას,⁸⁷ ინკლუზიურობასა და ე.წ. ცენტრისკენულ მისწრაფებას⁸⁸ და ა.შ. აღნიშნული დახასიათებანი ძირითადად მაინც სემანტიკურ პლანშია წარმოდგენილი, გარდა იმ ერთისა, რომელიც უკუქცევითი ფორმებისათვის უქონლობას გამოყოფს არსებით დამახასიათებელ ნიშნად, რაც გარკვეულად აახლოებს მათ ვნებითის მნიშვნელობასთან. სწორედ ობიექტის უქონლობა და არა გარდაუვალობა, რადგან ობიექტი შეიძლება გარდაუვალ ზმნასაც ახლდეს (ჩვეულებრივ ე.წ. ირიბი ობიექტი). ქართულში ეს ქცევის (ვერსიის) მნიშვნელობით ვლინდება: ირიბობიექტიანი გარდაუვალი ზმნები ჩვეულებრივ სასხვისო (საობიექტო) ქცევის გამომხატველნი არიან (**ეწერება, უთეთრდება, უთბება**). ჩვეულებრივ, მაგრამ არა ყოველთვის: ქცევის გაგება აქვს „**ეწერება**“ ფორმას, მაგრამ არა აქვს ასეთი გაგება „**ელაპარაკება**“ ფორმას. ასევე არა აქვს სასხვისო ქცევის გაგება, **პირდება, თანხმდება** ტიპის ზმნებს, თუმცა ირიბი ობიექტი ამ ზმნათა კონსტრუქციაში დასტურდება. უკანასკნელ შემთხვევაში ობიექტის (თუნდაც ირიბის) არსებობა ფუნქციურად აახლოვებს ამ ზმნებს აქტიური მოქმედების გამომხატველ ზმნებთან და მაშინ, ბუნებრივია, „წმინდა ვნებითობის“ მნიშვნელობა ერთგვარად დაჩრდილულია. სწორედ ამიტომ არის ობიექტის უქონლობა (და არა გარდაუვალობა) ვნებითობასთან სიახლოვის მაჩვენებელი. თვით ისეთი ზმნებიც კი, როგორცაა **ბიბინებს, ზუზუნებს, შრიალებს, ქრის** - უფრო ვნებითებს უახლოვდებიან მნიშვნელობით და ალბათ ამის გამოა, რომ მათ ნაკლები მწკრივების შესავსებად შეიძლება ვნებითის ფორმებიც ჩაენაცვლოს (მაგალითად, **ბიბინებს-იბიბინებს||აბიბინდება-იბიბინა ||აბიბინდა-უბიბინა||აბიბინებულა**). ეს არის მიზეზი იმ ვარაუდისაც, რომლის თანახმადაც ე.წ. საშუალო გვარის ზმნები მნიშვნელობით ვნებითებთან ახლო მდგომად მიაჩნიათ.⁸⁹ ხოლო თავისი წარმოშობით, თავდაპირველი ბუნებით ე.წ. „საშუალო გვარის“ ფორმები სხვა არაფერია, თუ არა გარკვეული გარდამავალი ზმნისაგან ნაწარმოები უკუქცევითი ფორმები. იგი აქტიური უობიექტო (ვგულისხმობთ პირდაპირ ობიექტს) მოქმედებაა, რის გამოც ენათა ერთ ნაწილში, გარკვეულ შემთხვევებში, შესაძლებელი ხდება მათი ვნებითის მნიშვნელობით გამოყენებაც, ხოლო იმ ენებში, სადაც უკუქცევითობა

⁸⁴ იქვე, გვ. 209.

⁸⁵ А. А. Шахматов, Синтаксисе русского языка, Ленинград, 19416 стр. 475 и дальше.

⁸⁶ A. Margulies, Die Verba reflexiva in den slavischen Sprachen. Heidelberg 1924.

⁸⁷ L. Hermodsson, Reflexive und intransitive Verben im älteren Westgerma nischen, Uppsala, 1952, 41-46.

⁸⁸ М. М. Гухаман, О происхождении возвратных конструкций (на материале готского), Язык и мышление, т. ХІВ Москва-Ленинград, 1948. Стр. 130-131.

⁸⁹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 312, იხ. აგრეთვე, М. М. Гухаман, Развитие залоговых противопоставлений... стр. 212.

საერთოდ მოიშალა, შეიძლება ვნებითის ფორმებადაც ჩამოყალიბდნენ და რიგ შემთხვევაში, აქტიური უკუქცევითობის (**resp.** სათავისო ქცევის, სასუბიექტო ვერსიის) მნიშვნელობაც მოიპოვონ.

#79

ყოველივე ეს უკუქცევითობის კატეგორიის განვითარების შემდგომი, უფრო გვიანდელი საფეხურია და გარდამავალი და გარდაუვალი უკუქცევითი ფორმების შესახებ მსჯელობისას სწორედ ეს გვიანდელი საფეხური იგულისხმება. მიზეზი ერთია: კონსტრუქციის ადრინდელი ლაბილურობა, როცა კონტექსტის მიხედვით ზმნა შესაძლებელია გარდამავალიც ყოფილიყო და გარდაუვალიც, რაც ენის განვითარების გარკვეულ ეტაპზე ვრცელდება იმ ფორმებზეც, რომლებიც თავდაპირველად გარდაუვალ ფორმებად ჩამოყალიბდნენ (ამ შემთხვევაში იგულისხმება უკუქცევითი ფორმები). უკუქცევითი ფორმების მოშლის (ან სხვა მნიშვნელობით გამოყენების) შემთხვევაში მაინც შესაძლებელია ენაში შემორჩეს უკუქცევითობის მნიშვნელობა (რაც, მაგალითად, თანამედროვე ქართულში უმეტესი საშუალო ზმნებისათვისაა დამახასიათებელი) და მაშინ აუცილებელი ხდება უკუქცევითი ფორმისა და უკუქცევითობის, როგორც სემანტიკური კატეგორიის, ერთმანეთისაგან განსხვავება;⁹⁰ სხვაგვარად: უკუქცევითობის გრამატიკული და ფუნქციური კატეგორიების გამიჯვნა.

თუ აქედან ამოვალთ, აღმოჩნდება, რომ **აწუხებს-წუხს** ფორმები ერთმანეთს უპირისპირდება არა გვარის, არამედ უკუქცევითობის თვალსაზრისით: **აწუხებს** - უკუქცევია, **წუხს** - უკუქცევითი. დაპირისპირება აწმყოში ამჟამად მხოლოდ ფუნქციურია, უკუქცევითობის ოდინდელი ნიშანი **ი-** (იხ. ზემოთ) მხოლოდ უღვლილებს პარადიგმებში გამოჩნდება (**წუხს_ი-წუხებს_ი-წუხა...**); **ამდენად, წუხს** ფორმა არსებითად გარდაუვალი მოქმედებითი კი არ არის, არამედ უკუქცევითი მოქმედებითა, სადაც სუბიექტი თავისივე მოქმედების ობიექტია. უკუქცევითი ფორმა თავისი მნიშვნელობით სტატიკურია. ეს უკუქცევითი, სტატიკური ფორმა (ე.ი. შესაბამისი უკუუქცევი აქტიური დინამიკური ფორმის საოპოზიციო ცალი) შეიძლება გარდამავალიც იყოს: **იცის** (სადაც შემორჩენილია უკუქცევითობის პრეფიქსი), **უწყის** (სადაც უკუქცევითობის ნიშანი არ დასტურდება)⁹¹ და გარდაუვალიც: **წუხს, ბიბინებს, ტრიალებს...** გარდაუვალი უკუქცევითობის ფუნქციის მქონე ზმნები ქართულში შეუდარებელიც მეტია. **იცის** ზმნას შესაბამისი (საოპოზიციო) აქტიური დინამიკური ცალი არ მოეპოვება, **უწყის** ზმნას კი ასეთი ფორმა აქვს:

I - მოქმედებითი: ვნებითი:

უკუუქცევი - -
(დინამიკური)

II - მოქმედებითი: ვნებითი:

აუწყებს - ეუწყება

⁹⁰ მ. გუხმანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 212.

⁹¹ ჩანს, დაახლოვებით ანალოგიური მნიშვნელობისა უნდა ყოფილიყვნენ **ი ძ ა ხ ი ს, ი ს ვ რ ი ს** ტიპის ფორმები; მათი საოპოზიციო **ე ძ ა ხ ი ს, ე ს ვ რ ი ს** ფორმების გაჩენა შედარებით გვიანდელი მოვლენა უნდა იყოს, შედეგი ქართულში უკუქცევითობის მნიშვნელობის დასუსტებისა და ოდინდელი უკუქცევითი ფორმების შემდგომ სათავისო ქცევისა და **ი-** პრეფიქსიანი ვნებითის ფუნქციით გამოყენებისა.

უკუქცევითი

(სტატიკური): იცის -

უწყის -

გარდაუვალ უკუქცევით ფორმებს ასეთი საოპოზიციო ცალები ჩვეულებრივ მოეპოვებათ: **წუხს-აწუხებს, ბიბინებს-აბიბინებს** და ა.შ.

ზემოთ უკვე აღინიშნა, რომ უკუქცევითი ფორმების გამოყოფა აწმყოში

#80

ამჟამად მხოლოდ მათი ფუნქციის საშუალებით ხერხდება და უკუქცევითობის ი- ნიშანი მხოლოდ უღვლილების დანარჩენ პარადიგმებში გამოჩნდება. ასეა უმრავლეს შემთხვევაში, მაგრამ გამონაკლისები მაინც გვაქვს: **გლოვს||იგლოვს, მღერს||იმღერს, ნანობს||ინანის, იღიმის, იცინის** და მისთნ. ამდენად, უკუქცევითობის ნიშანი ამ ტიპის ზმნებში (ე.წ. მედიალურ, საშუალო ფორმებში) სპორადულად მაინც გვხვდება. ბუნებრივია, იბადება კითხვა: ამ ზმნებს ეს ნიშანი არ ჰქონდათ და გაუჩნდათ, თუ პირიქით, დანარჩენებსაც ჰქონდათ და დაკარგეს, ხოლო აღნიშნულ რამდენიმე ზმნას შემორჩა? ძველი ქართულისა და ზოგი თანამედროვე დიალექტის მონაცემი გვაგარაულებინებს, რომ ამ ტიპის ზმნებს ეს ნიშანი მოეპოვებოდათ და შემდგომ დაკარგეს. ძველ ქართულში დადასტურდა: **ისტუნს** (ახლა: **სტენს**), **იბრდღუნს** (**ბრდღვინავს**), **იმარხავს** (**მარხულობს**), **ილოცავს** (**ლოცულობს**), **ილადადებს** (**ლადადებს**), **იმრუშებს** (**მრუშობს**), **ინადირებს** (**ნადირობს**) ფორმები. ე.ი. აღმოჩნდა, რომ „ძველ ქართულში ი- პრეფიქსი აწმყოს წყებაში დასტურდება ზოგ ისეთ მედიალექტივ ზმნასთანაც, რომელსაც თანამედროვე ქართულში აწმყოს წრის ფორმათა უთავსართო წარმოება ახასიათებს“. ანალოგიური ვითარება შენიშნულია სხვა ქართველურ ენებშიც: სვანური **იკლი** (კოჭლობს), **იმზირ** (ლოცულობს), **იგვნი** (ტირის... ჭანური: **ინჩვირს** (ცურავს), **ინგორს** (გორავს), **იბურბალს** (ბრუნავს), **იბირს** (მღერის)... მეგრულში: **იბურჯანს** (შფოთავს), **იგურუანს** (სწავლობს), **იხვამანს** (ლოცულობს)...⁹² ამის საფუძველზე ცდილობენ ამ ი- თავსართის აღდგენას იმ ფორმებშიც, სადაც იგი ფაქტობრივ არ დასტურდება: ***იყმის** (შდრ. ს-ი-ყმილი), ***იძვის** (შდრ. ს-ი-ძვა)⁹³ და მისთნ. ასევე: ***ი-რცხუ-ი-ს** (შდრ. ს-ი-რცხუილ-ი), ***ი-მშ-ი-ს** (შდრ. ს-ი-მშ-ი-ლ-ი), ***ი-კუდ-ი-ს** (შდრ. ს-ი-კუდ-ი-ლ-ი)⁹⁴ და სხვა. თუ ამას დავუმატებთ პარალელურად ხმარებულ ფორმებს (რაც, ჯერ კიდევ ძველად ჩასახული მერყეობის ნაშთი უნდა იყოს): **ხმობს||იხმობს, მღერს||იმღერს, გლოვს||იგლოვს**, ან ახლაც პრეფიქსით გამოყენებული **იღიმის, იცინის, იბრძნის** ტიპის ფორმები, თითქოს აღარაფერი ეწინააღმდეგება დასკვნას, რომლის თანახმადაც უკუქცევითობის ი- ფორმანტი ჩვეულებრივი და აუცილებელი უნდა ყოფილიყო იმ ზმნებისათვის, რომლებსაც საშუალო, მედიალური გვარის ფორმებს უწოდებენ (რასაკვირველია აქ არ შემოვა გვიან, ამ ნიშნის გაქრობის შემდგომ გაჩენილი ფორმები **ცივობს, ავდრობს** ტიპისა). აღნიშნულ ფორმათაგან ზოგიერთმა უბრალოდ დაკარგა ი- წინსართი, სხვა მხრივ ცვლილება არ განუცდია (**გლოვს||იგლოვს, ხმობს||იხმობს**), ზოგმა ნიშნის დაკარგვასთან ერთად მოდელიც შეიცვალა

⁹² ლ. ნოზაძე, მედიალექტივ ზმნათა წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში (ხელნაწერი).

⁹³ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942, § 96.

⁹⁴ ივ. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიის ისტორიისათვის ძველ ქართულში გვ. 259-260.

(იჩქარის||ჩქარობს, ინანის||ნანობს), ან ნიშნის დაუკარგადავაც იცვალა ფორმა (იცონის>იცონებს)⁹⁵, ზოგიც ძველი ფორმით შემორჩა (ისწრაფვის; ჩვეულებრივ არა გვაქვს სწრაფობს ფორმა, გამონაკლისის სახით შეიძლება შეგვხვდეს პოეტურ ან დიალექტურ მეტყველებაში). რიგ შემთხვევაში კი სულ სხვა სახის ცვლი-

#81

ლება მოხდა: ი- პრეფიქს-ჩამოცილებული ახალი და ი- პრეფიქსიანი ძველი, არსებითად პარალელური, ფორმები უკვე ახლებურად, დროის თვალსაზრისით დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს; ი- პრეფიქსიანი ფორმა მყოფადმა გამოიყენა: ასე, მაგალითად, აწმყო - სტვენს, მყოფადი: ისტვენს... (შდრ. მღერს||იმღერს, ორივე აწმყოა, მყოფადისთვის უკვე სხვა - იმღერებს - ფუძეა გამოყენებული⁹⁶).

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ ატირებს-ტირის, ამღერებს-მღერის ტიპის ფორმები ერთმანეთს უპირისპირდებიან არა გვარის (ყველა მოქმედებითი გვარისაა, აქტიურია), არამედ უკუქცევითობის თვალსაზრისით (ატირებს, ამღერებს - უკუქცევია, ტირის, მღერის - უკუქცევითი). დაპირისპირება თანამედროვე ქართულში ფუნქციურად ხდება (გარდა გამონაკლისი, ამღერებს-იმღერს ტიპის, ფორმებისა), მაგრამ ისტორიულად უკუქცევით ფორმებს თავისი ნიშანიც მოეპოვებოდა (ი- ფორმანტი) და დაპირისპირება ფორმოზრივად გამიჯნული იყო; ზოგჯერ ეს ძველი ვითარება დიალექტშია შემორჩენილი; მაგალითად, იცხოვრის ტიპის ფორმები აჭარულში⁹⁷ ნაცვლად ცხოვრობს ფორმისა. დროთა ვითარებაში ეს თავდაპირველი სისტემა შესუსტდა ორი ძირითადი მიზეზის გამო:

1. უკუქცევითობა ქართულში ორ მხრივ განვითარდა, იქცა, ერთი მხრივ, სათავისო ქცევისა და მეორე მხრივ, ერთპირიანი პრეფიქსიანი ვნებითის ფორმებად. ეს „დაშლა“ მოხდა ნამყო ძირითადის ჯგუფში (II სერიაში), დინამიკურ ზმნათა აწმყოს ფორმების ჩამოყალიბებამდე (ეს იმითაც ჩანს, რომ ზოგ დინამიკურ ფორმას დღესაც უჭირს აწმყოს წარმოება ისევე, როგორც ზოგ სტატიკურს - ნამყო ძირითადისა; კიდევ უფრო გვიანდელია მყოფადი) და აწმყოს უკვე საკუთარი მოდელებით (მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევისა და ი- პრეფიქსიანი ვნებითისა) გაფორმდნენ (ამ თვალსაზრისით ცალკე დგანან III სერიის ფორმები: აქ ქცევა არ განირჩევა, ვნებითები კი პირიანობის მიხედვით უპირისპირდებიან ერთმანეთს).

2. ფუნქცია წარმმართველი აღმოჩნდა და თავდაპირველი უკუქცევითი (ახლა „საშუალ გვარად“ წოდებული) ფორმების ჯგუფში შემოვიდნენ ძველი თუ ახალი წარმოების ისეთი ზმნები, რომლებიც ფუნქციურად კი უთანაბრდებიან ზემორე ხსენებულ ზმნებს, მაგრამ ფორმოზრივად ნაირგვარი წარმოშობისა არიან. ამის გამო შეიძლება ითქვას, რომ ამჟამად საშუალ გვარად მიჩნეული სისტემა ფაქტიურად სხვადასხვა ფორმაციისა და ფორმის ზმნათა შედარებით გვიანდელი ერთიანობაა. მიზეზი ამისა არის გვარის კატეგორიის

⁹⁵ იქვე, გვ. 258.

⁹⁶ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 493-494, 487; З. Г. Чумбуридзе, Будущее время в картвельских языках, Автореферат докторской диссертации, Тбилиси, 1968, стр. 27-28.

⁹⁷ დამოწმებულია პ. ჯაჯანიძის ნაშრომში: აჭარული დიალექტის ზოგიერთი საკითხი, ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. XXII, ქუთაისი, 1960, გვ. 121.

ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებული ძირეული ხასიათის ცვლილებები ენაში. მაგრამ იმის გამო, რომ თანამედროვე ქართულში **ამღერებს-მღერის** ტიპის ფორმებს შორის დაპირისპირება მაინც არსებითად მათ ფუნქციას ეფუძვნება, შესაძლებლად მიგვაჩნია მათსავე სისტემაში შემოვიტანოთ ფუნქციურად მათთან გატოლებული, მაგრამ სხვა წარმოშობის ფორმებიც (**წერს-სწერია** და მისთნ.)

§ 13. ამრიგად, ახალმა თვალსაზრისმა მოითხოვა შეცვლილიყო გვარებად განაწილების ის სისტემა, რომელიც სპეციალურ ლიტერატურაშია წარმოდგენილი. გვარებად განაწილება ზმნის ფორმას, მოდელს უნდა ემყარებოდეს იმდენად, რამდენადაც გვარი გრამატიკული კატეგორიაა, მაგრამ თვით ერთი (მაგალითად, მოქმედებითი) გვარის ფარგლებში შემაჯავლი ყველა ფორმა არ არის ერთგვაროვანი, საჭიროებს დამატებით კლასიფიკაციას. ამ შემთხვევაში ეს დამატებითი კლასიფიკაცია არსებითად აღნიშნულ ფორმათა განსხვავებულ ფუნქციას ემყარება, თუმცა აღმოჩნდა, რომ ისტორიულად მათ შორის ფორმოებრივი განსხვავებაც უნდა ვივარაუდოთ (ე.ი. ერთი გვარის განსხვავებულ ფორმებს განმასხვავებელი ნიშანიც მოეპოვებოდა, რომელიც უკუქცევითობის თვალსაზრისით აპირისპირებდა მათ). აქედან გამომდინარე, გვარი უფრო ზოგადი კატეგორიაა, ვიდრე უკუქცევითობა, გვარი მოიცავს უკუქცევითობას, მაგრამ უკუქცევითობა ვერ მოიცავს გვარს, იგი მხოლოდ გვარის ერთი ფორმის ფარგლებში მოქმედებს, გვარის მხოლოდ ერთი ფორმის დამატებითი საკლასიფიკაციო ნიშანია. ამდენად, ქართულში ზმნის აქტიურობა-პასიურობის თვალსაზრისით იქნება ორი გვარი: მოქმედებითი და ვნებითი, აქედან მოქმედებითი ორგვარია: უკუქცევი და უკუქცევითი. უკანასკნელი ისაა, რასაც საშუალო გვარს ან სტატიკურ ფორმებს უწოდებენ.

ამგვარი სისტემის მიხედვით, მაგალითად, რუსულში გვარის გრამატიკული კატეგორია არ არსებობს. აქ მხოლოდ უკუქცევითი და უკუქცევი ფორმებია. მაგრამ გვარის ფუნქცია (აქტიურობა-პასიურობა) არსებობს და რიგ შემთხვევაში საჭირო ხდება მისი გამოხატვა. მაშინ რუსულში მოქმედებითი გვარის ფუნქციით გამოიყენება ზმნის უკუქცევი ფორმა, ხოლო ვნებითისა (და მასთან ახლო მდგომი მნიშვნელობების) გამოსახატავად - უკუქცევითი ფორმა. ამის შესაძლებლობას იძლევა ის ფაქტი, რომ რუსულში ყველა უკუქცევითი ფორმა ჩვეულებრივ უობიექტოა, ხოლო ობიექტის უქონლობა და ვნებითობა ახლო მდგომი მნიშვნელობებია.

§ 14. მოქმედებითი გვარის ფარგლებში აღნიშნული უკუქცევი და უკუქცევითი ფორმების გაერთიანებას სხვა გარემოებაც უწყობს ხელს. მხედველობაში გვაქვს შესაძლებლობა მათი შენაცვლებისა; სხვაგვარად: იგულისხმება ის შემთხვევები, როცა ზმნის ერთი და იგივე ფორმა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს როგორც უკუქცევი, ასევე უკუქცევითი მნიშვნელობით, ანუ: როგორც მოქმედებითი, ასევე საშუალო გვარის მნიშვნელობით. ქართულში საკმაოდ მოიპოვება ამ ტიპის ზმნები: **ცრის** (შდრ. **ფქვლის ცრის - წვიმა ცრის**), **სცემს** (**ჯოხს თავში სცემს - კაბა კოჭებამდე სცემს**), **წარმოადგენს** (შდრ. **იგი დღეს თავის შრომას წარმოადგენს - ეს შრომა მნიშვნელოვან შენაძენს წარმოადგენს**), **ახასიათებს** (შდრ. **მასწავლებელი მოსწავლეს ახასიათებს - მას ცუდი ზნე ახასიათებს**) და მისთნ.

ანალოგიურ ფორმათა სიახლოვეზე ადრეც მიუთითებდნენ: ზოგი ზმნა „გარდაუვალადაც იხმარება და გარდამავალადაც; ასეთებია: **გალობს, გლოვობს, თამაშობს, ლაპარაკობს, ნანობს,**

ოცნებობს, ფიქრობს და სხვა“.⁹⁸ იმ შემთხვევაში, როცა ეს ზმნები „გარდამავლად იხმარებიან“, ისინი ფაქტიურად მოქ-

#83

მედებითი გვარის ფორმებს უტოლდებიან და, ბუნებრივია, უკუქცევითობის მნიშვნელობისაგან დაცლილი იქნებიან, თავად დაიჭერენ უკუქცევი ფორმების ადგილს ისე, რომ შესაბამისი უკუქცევითი ცალი აღარ ექნებათ:

I მოქმედებითი:	ვნებითი:
უკუქცევი: ათამაშებს	ათამაშდება
უკუქცევითი: თამაშობს (ერთპირიანი გარდაუვალი)	-
მაგრამ:	

II მოქმედებითი:	ვნებითი:
უკუქცევი: თამაშობს (ორპირიანი გარდამავალი)	(ეთამაშება)
უკუქცევითი: -	

გარდა შენაცვლებისა, ყურადსაღებია აგრეთვე ის ფაქტიც, რომ „დანაკლის მწკრივთა ფორმების შევსების საკითხში მედიოაქტივის ფორმათა წარმოებას იზიარებს რამდენიმე გარდამავალი ზმნა, როგორცაა: **ანგარიშობს... თაობს... თაკილობს... ქირაობს... ხმარობს (მყოფ. იხმარს), ჩივის...**“⁹⁹

მსგავსება შეინიშნება აგრეთვე ნამიმღობარ ფორმათა გამოყენებაშიც აწმყოს ნაკლული მწკრივის შესავსებად, მაგალითად, აქტიური: **ყიდულობს** - ე.წ. „მედიალური“: **ცდილობს**. ამასთან დაკავშირებით სხვა ფაქტიცაა აღსანიშნავი: ამგვარად წარმოებული მოქმედებითი გვარის ყველა ფორმა ფაქტიურად ისევე მწკრივნაკლია და სხვა პარადგიმებში ისევე იცვლის ფუძეს, როგორც მედიალური ფორმები: **პოულობს-იპოვის-იპოვა, - ნახულობს-ნახავს-ნახა, კითხულობს-წაიკითხავს-წაიკითხა**, და მისთნ.¹⁰⁰ ამის საფუძველზე შესაძლებელი ხდება ორპირიანი, გარდამავალი **თამაშობს** ტიპის ფორმები მართლაც მივიჩნიოთ მოქმედებითი გვარის ფუნქციის გამომხატველად და, ამდენად, მოქმედებითი გვარის ფორმად, მიუხედავად მათი „მწკრივნაკლი“ უღვლილებისა (**თამაშობს-ითამაშებს-ითამაშა**). ასე რომ, მოქმედებითი და „საშუალო“ შეიძლება უღვლილებითაც დაემთხვეს ერთმანეთს. მაგრამ ამგვარ ფორმათა სიმცირისა და აშკარა თავისებურების გამო, ისინი მაინც გამონაკლისებად უნდა ჩაითვალოს. მასასადამე, ადრე აღნიშნულ დებულებას, რომ აქტივი და მედიუმი ერთმანეთისაგან განსხვავდება ფუნქციითა და უღვლილებით, კვლავ ექნება ძალა. და, ამდენად, მათი გამიჯვნის საფუძველიც ეს იქნება, რადგან ფორმით ისინი არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

⁹⁸ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 497, § 532.

⁹⁹ იქვე, გვ. 497, § 532.

¹⁰⁰ იხ. იქვე, გვ. 514, § 544.

ზოგადად ეს მართლაც ასეა (ხეცს- მოქმედებითია, მაგრამ ძეცს - მედიალურია, ჭრის - მოქმედებითია, ხოლო ქრის - მედიალურია), მაგრამ გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ ერთი ძირისაგან (თუ ფუძისაგან) ნაწარმოები მოქმედებითი და „საშუალი“ ფორმები არასდროს ემთხვევიან ერთმანეთს: აწუხებს - მოქმედებითია, წუხს - „საშუალი“ (resp. უკუქცევითი მოქმედებითი); ასევე: ადუღებს-დუღს, ახურებს-ხურს და მისთნ. ასე, რომ ურთიერ-

#84

თშეფარდებით მათი გამიჯვნა მოდელის მიხედვითაც ხერხდება, ოღონდ მხოლოდ ურთიერთთშეფარდებით! რაც შეეხება ზემორე აღნიშნულ ცრის, სცემს ტიპის ფორმებს, აქ დამთხვევასთან კი არა გვაქვს საქმე, არამედ ერთი და იმავე ფორმის (კონსტრუქციის მიხედვით) სხვადასხვა მნიშვნელობით გამოყენებასთან. ასე, რომ ამგვარი ფორმების ფუნქციისა თუ გრამატიკული მიმართების დადგენა მხოლოდ კონტექსტში ხდება შესაძლებელი.

§ 15. გვარის კატეგორიის თვალსაზრისით თვით ტერმინი „საშუალი (მედიალური) გვარი“ მოკლებულია ყოველგვარ გრამატიკულ მნიშვნელობას (თუკი მას, ასე ვთქვათ, მხოლოდ „სამუშაო ტერმინად“ არ ვიხმართ; ჩვენ სწორედ ამ თვალსაზრისით ვიყენებთ ამ ტერმინს). ე.წ. „საშუალი გვარის“ გამოყოფა იყო ერთგვარი გამოსავალი ცალკე გამოყოფით ის მეტად თავისებური ფორმები, რომლებიც არც მოქმედებითი გვარისა იყო და არც ვნებითი გვარისა. ამრიგად, საშუალი გვარი ისაა, რაც არც მოქმედებითია და არც ვნებითი და იმავდროულად ორთავეს თვისობასაც იზიარებს. რასკვირველია, გრამატიკული ფორმის ასე ნახევრად ნეგატიური (გამორიცხვის წესის მიხედვით) დახასიათება ნაკლებს იძლევა ამ ფორმის ჭეშმარიტი ენობრივი ბუნების გაგებისათვის. იმის ჩვენება, რომ იგი არც ერთია და არც მეორე, ნაკლებს იძლევა იმისათვის, რომ გავიგოთ, რა არის იგი.

„საშუალი გვარის“ გამოყოფა და დახასიათება იმ სახით, როგორადაც იგი ზოგიერთ თანამედროვე გრამატიკაშია მოცემული, ფაქტიურად დიონისე თრაკიელს ეკუთვნის და არსებითი ხასიათის ცვლილება არ განუცდია - ერთი ფორმა გამოხატავს მოქმედებას, მეორე - განცდას, ხოლო მათ შორის შუალედად გვევლინება ისეთი ფორმა, რომელიც თავისი გარეგნული ნიშნებით (ფორმით) განეკუთვნება ამ ორიდან ერთს, ხოლო მნიშვნელობით - მეორეს, - აი, ეს არის დიონისე თრაკიელის კონცეფციის საფუძველი, როგორც ამას დელბრუკი აღნიშნავს. შტაინთალი ვარაუდობდა, რომ ძველ საბერძნეთშივე შეიქმნა მოსაზრება მედიუმის უკუქცევითი ბუნების თაობაზე. ეს ფაქტი უთუოდ მრავლისმეტყველია და იმაზე მიუთითებს, რომ ადრევე გახდა აუცილებელი ე.წ. „მედიალური“ ფორმები თავისი საკუთარი, დამოუკიდებელი თვისებების მიხედვით დახასიათებულიყო.

ენათა აბსოლუტურ უმრავლესობაში „საშუალი გვარის“ გამოყოფის საფუძველი მხოლოდ ფუნქცია იყო, მართალია, ცდილობდნენ „საშუალი გვარი“ ფორმის მიხედვითაც დაეხასიათებინათ, უკეთ: გამოყოფით მისთვის სპეციალური მოდელი, ფორმა, მაგრამ ეს ცდები უშედეგოდ მთავრდებოდა. მიზეზი კი ისაა, რომ აღნიშნული ფორმებისათვის მედიალურობა მხოლოდ ერთ-ერთი (და არა ერთადერთი) ფუნქცია იყო. გარდა ამისა, როგორც ზემოთ უკვე აღინიშნა, თვით ტერმინი „საშუალი გვარი“ ფაქტიურად არავითარ გრამატიკულ ცნებას არ შეიცავს და, ბუნებრივია, არც რომელიმე გრამატიკული ფორმის დახასიათებლად გამოდგება.

არ შეიძლება ითქვას, რომ ეს არსებითი ხასიათის წინააღმდეგობა ენათმეცნიერებს შეუმჩნეველი დარჩათ, მაგრამ, სამწუხაროდ, ზოგჯერ ვერ პოულობდნენ ამ წინააღმდეგობის დაძლევის გზას, ზოგჯერ კი მხოლოდ მისი აღნიშვნით კმაყოფილდებოდნენ.

ეს წინააღმდეგობა გაჩნდა ჯერ კიდევ ძველინდურ (პანინის) გრამატიკაში, სადაც გამოყოფილი იყო გვარის ორი - აქტიური და მედიალური - ფორმა. მიუხედავად იმისა, რომ პანინის გრამატიკაში ეს დაპირისპირება გრამატიკულ

#85

ფორმას ეყრდნობოდა (აქტიური: **yajati** - იგი ზვარაკს სწირავდა ვიღაც სხვის ნაცვლად“ და მედიალური: **yajate** - „იგი ზვარაკს სწირავდა თავის თავისათვის“), მაინც ისე ჩანს, რომ ეს მნიშვნელობა ამ „მედიალური“ ფორმისთვის, სხვათა გვერდით, მხოლოდ ერთ-ერთი იყო. ამაზე მიუთითებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ იგივე მოდელი, როგორც ეს თვით იმ ძველინდურ გრამატიკებშია აღნიშნული, გამოიყენებოდა იმპერსონალურ და პასიურ კონსტრუქციებშიც. ის ფაქტიც, რომ პანინიმ დაადგინა მედიუმისათვის დამახასიათებელი მთელი რიგი მნიშვნელობებისა,¹⁰¹ იმაზე მეტყველებს, რომ მედიუმი, როგორც გვარის გარკვეული მნიშვნელობის მქონე ერთიანი გრამატიკული ფორმა, არც ძველ ინდურ ენაში უნდა არსებულებოდა. დამატებით უნდა აღინიშნოს, რომ ძველინდურ გრამატიკებში აქტიური და მედიალური ფორმებისათვის საკუთარი, სავსებით შესაბამისი ტერმინებია გამოყენებული (**parasmaipada** - სიტყვის ფორმა, რომელიც მიმართულია ვიღაც სხვისადმი; და **atmanepada** - სიტყვის ფორმა, რომელიც მიმართულია თვით სუბიექტისადმი). ამრიგად, უზუსტოა ამ ტერმინთა თარგმანი და არა ამ ფორმათა გრამატიკული დახასიათება თვით ძველინდურ გრამატიკაში: სხვა რომ არაფერი ვთქვათ, ტერმინი „მედიალური“ არ გამოდგება იქ, სადაც გვარის მხოლოდ ორი ფორმაა. ამიტომ, ძველი ინდური ტერმინები უფრო უკუქცევითსა და უკუუქცევს (თუნდაც: გარდამავალ უკუქცევითს) შეესაბამება, ვიდრე აქტიურსა და მედიალურს. ამრიგად, ძველ ინდურ გრამატიკებში უფრო ზუსტი ტერმინოლოგია აღმოჩნდა ამ ფორმებისათვის, ვიდრე გაცილებით უფრო გვიანდელ ევროპულ გრამატიკებში.

ანტიკურ სამყაროშივე გვარის ტრადიციული სამი ფორმის გვერდით სხვა ფორმებიც გამოიყო (ზოგი გრამატიკის მიხედვით ოთხი გვარია, ზოგის მიხედვით - ხუთი), რაც სინამდვილეში გვარის ცალკეული ფორმები კი არ იყო, არამედ ამ ფორმათა კონტექსტური ფუნქციები და, ამიტომაც, დაყოფა ფორმის საფუძველზეც კი არ ხდებოდა, არამედ ფუნქცია, მნიშვნელობას ეყრდნობოდა და აღნიშნული „ფორმებიც“ ფაქტიურად ერთი და იმავე გრამატიკული ფორმის კონტექსტურ მნიშვნელობას ითვალისწინებდა, როგორც ეს, მაგალითად რუსულში დასტურდება: **Окно моется** და **Ребенок моется**, პირველ შემთხვევაში იგი ვნებითადაა გაგებული, მეორე შემთხვევაში - მოქმედებითი გვარის მნიშვნელობის მქონე უკუქცევით ფორმად.¹⁰² სინამდვილეში იგი ზმნის ერთი და იგივე - უკუქცევითი - ფორმაა, რომელიც კონსტრუქციის მიხედვით შეიძლება გამოყენებულ იქნას სხვადასხვა მნიშვნელობით; ამიტომ აქ

¹⁰¹ B. Delbrück, Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen, 1897, IV 2.

¹⁰² Современный русский язык, II (Под редакцией проф. Е. М. Галкиной – Федорук). М., 1964. Стр. 159. об. აგრეთვე: А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении М., 1938, стр. 132 и др.

ფუნქციაზე უნდა ვილაპარაკოთ და არა გრამატიკულ (მით უმეტეს, გვარის) ფორმაზე. ეს კონტექსტური მნიშვნელობა კი ძალზე მერყევია: მაგალითად, მეორე კონსტრუქციაში, რომელიც ახლა აქტიურ უკუქცევით ფორმადაა გაგებული, საკმარისია ჩავრიოთ რეალური სუბიექტის მნიშვნელობით გამოყენებული ფორმა და იგივე ზმნა უკვე ვნებითის მნიშვნელობას მიიღებს:

Ребенок

#86

моется матерью შესაძლებელია ამ მერყევ კონტექსტურ მნიშვნელობებს დაეყრდნოს გრამატიკული კლასიფიკაცია, თუმცა მათი აღნიშვნა და დახასიათება აუცილებელია; თუნდაც იმიტომ, რომ მათ დროთა განმავლობაში შეუძლიათ არსებითი ხასიათის ცვლილებები გამოიწვიონ ფორმაშიც. მხოლოდ ამ შემთხვევაში გახდება შესაძლებელი მათი ცალკე გრამატიკულ ფორმად გამოყოფა. ის ფაქტი, რომ „საშუალი გვარის“ გამოყოფა ყოველთვის ფუნქციურია, ნათლად ჩანს რუსული ენის მაგალითზეც. რუსულ ენას ამჯერად იმის გამო ვეხებით, რომ უკუქცევითობა აქ მკვეთრად გამოყოფილი კატეგორიაა და გვართან (კერძოდ, „საშუალ გვართან“) დაკავშირებით იგი ფრიად საინტერესო ვითარებას გვიჩვენებს.

რუსულ სპეციალურ ლიტერატურაში კარგად არის შენიშნული ის სიძნელე, რომელიც გვარის გრამატიკული კატეგორიის დახასიათებას ახლავს თან იმ შემთხვევაში, როცა ითვალისწინებენ ზმნის მხოლოდ სემანტიკურ (**resp.** ფუნქციურ) მხარეს.¹⁰³ ეს კომენტარი გამოიწვია სწორედ იმ აღრევამ, რომელიც გვარის პრობლემასთან დაკავშირებით სუფევდა რუსული ენის როგორც ძველ, ისე ახალ გრამატიკებში. თუ არ ჩავთვლით ბერძენი და რომაელი გრამატიკოსების აშკარა გავლენით დაწერილ სლავური გრამატიკის პირველ მთლიან კურსს მელეტი სმოტრიცკისა, ზმნის გვარის მეცნიერული დახასიათების ცდა რუსულ გრამატიკულ ლიტერატურაში მ.ვ. ლომონოსოვის სახელთან არის დაკავშირებული. მართალია, ბერძნული და რომაული გრამატიკების გავლენას ბოლომდე მანაც ვერ დააღწია თავი, მაგრამ იგი კარგად ხედავდა იმ წინააღმდეგობას, რომელსაც საბერძნეთსა და რომში შემუშავებული გრამატიკული სისტემის რუსულ ენაში უკრიტიკოდ შემოტანა იწვევდა. ფაქტიურად უკვე მ.ვ. ლომონოსოვის ნაშრომში ჩანს, რომ რუსულში პასიურობა და „მედიალურობა“ არსებითად უკუქცევითი ფორმების ფუნქციებია და არა დამოუკიდებელი გრამატიკული ფორმები. ეს ვარაუდი მეტ-ნაკლები სიზუსტით აისახა სხვა რუსი გრამატიკოსების (ა.ხ. ვოსტოკოვის, ვ.ი დალის და სხვების) შრომებშიც, მაგრამ აღნიშნულის მეცნიერული დასაბუთების პირველ ცდას თ.ი. ბუსლაევის ნაშრომში ვპოულობთ: „უკუქცევითი ზმნის გამოყენება საშუალი, საურთიერთო, ვნებითი ან საკუთრივ უკუქცევითი გვარის მნიშვნელობით დამოკიდებულია იმ მნიშვნელობაზე, რომლებიც ეძლევა ამ ზმნას წინადადებაში,¹⁰⁴ აღნიშნავდა იგი, მაგრამ იმის გამო, რომ გვარის ფორმათა გამოყოფისას იგი მაინც სემანტიკას იღებდა ამოსავლად, მოქმედებითის გვერდით კვლავ გამოყოფდა ვნებით, საშუალსა და უკუქცევით გვარებს. საინტერესოა მისი ვარაუდი, რომ ყოველი უკუქცევითი ზმნა თავდაპირველად შეიძლებოდა გამოყენებულ ყოფილიყო - **ся** ნაწილაკის (ანუ როგორც ის უწოდებს, ნაცვალსახელის) გარეშე:

¹⁰³ С. П. Обнорский, Очерки по морфологии русского глагола, М., 1953, стр. 59.

¹⁰⁴ Ф. И. Буслаев, Историческая грамматика русского языка, М., 1959б стр. 350.

жаловать იგივე იყო, რაც ახლა: **жаловаться**. ამრიგად, თ.ი. ბუსლაევი სწორად აღნიშნა უკუქცევითი ფორმების ბუნება, მაგრამ თავისი სწორი მიგნების საფუძველზე აღარ ააგო რუსულში გვარის გრამატიკული სისტემა. მიზეზი გასაგებია და ზემოთაც უკვე ნახსენები: ამოსავლად ის იღებს მნიშვნელობას, სემანტიკას და არა ფორმას. ამ შემთხვევაში კი ერთმანეთის

#87

გვერდით შეიძლება აღმოჩნდნენ სრულიად განსხვავებული ფორმის ზმნები: ასე, მაგალითად, საურთიერთო გვართან დაკავშირებით, თვით თ.ი. ბუსლაევი აღნიშნეს, რომ იგი შეიძლება გადმოიცეს როგორც უკუქცევითი, ასევე უკუუქცევი ფორმით (**сражаться с кем** და ასევე: **разговаривать с кем**). როგორც ითქვა, ეს საფუძველი ძალზე მერყევა და გამოუსადეგარი გრამატიკული ფორმის კლასიფიკაციისათვის. კონტექსტური ფუნქცია შეიძლება გაცილებით მეტი იყოს, ვიდრე გამოყოფენ (თუ ახლა არ არის, შემდეგ წარმოიქმნას).¹⁰⁵ თუ რაოდენ მრავალი კონტექსტური მნიშვნელობა შეიძლება ჰქონდეს უკუქცევით ფორმას, ეს კარგად გამოაჩინა ა. ა. შახმატოვმა, რომელმაც უკუქცევითი ფორმების 15 ფუნქცია (საკუთრივ-უკუქცევითობა, საშუალ-უკუქცევითობა, ზოგად-უკუქცევითობა, ვნებით - უკუქცევითობა და ა.შ.) გამოარკვია და დაადგინა. უკუქცევით ფორმათა ფუნქციების ანალიზი ა. ა. შახმატოვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მეცნიერულ მიღწევად ითვლება.¹⁰⁶ უფრო ადრე რუსული ზმნის ეს თავისებურება სცადეს გრამატიკული სისტემის აგების დროსაც გაეთვალისწინებინათ, რაც გახდა მიზეზი იმისა, რომ რუსული ზმნის ორ ძირითად ჯგუფად გამოიყო უკუუქცევი და უკუქცევითი ზმნები (ვ. ი. დალი, ნ. ნეკრასოვი), ხოლო შემდეგ თ. თ. ფორტუნატოვმა ისინი დაახასიათა როგორც უკუუქცევი და უკუქცევითი გვარი; ამასთან ერთად გააანალიზა უკუქცევით ზმნათა მრავალფეროვანი ფუნქცია რუსულში.¹⁰⁷ ფაქტიურად სემანტიკა დარჩა ამოსავალი წერტილი გვარის ფორმათა კლასიფიკაციისას დ. ნ. ოვსიანკო-კულიკოვსკისა¹⁰⁸ და ვ. ა. ბოგოროდიცისათვისაც.¹⁰⁹ ამის საფუძველზეა გამოყოფილი გვარის ფორმები ზოგ ლინგვისტურ ლექსიკონშიც¹¹⁰ და რუსული ენის ერთ-ერთ აკადემიურ გრამატიკაში,¹¹¹ რის გამოც მოქმედებითისა და ვნებითის გვერდით გამოიყოფა ე.წ. საშუალ-უკუქცევითი გვარიც. გარკვეულ შემთხვევებში წინააღმდეგობა იმდენად ძლიერია, რომ მოცემულია ცდა მისი დაძლევისა, რადგან უპასუხოდ მისი დატოვება შეუძლებელი იქნებოდა. კერძოდ, გარდაუვალი ზმნებისაგან ნაწარმოები უკუქცევითი ფორმებისა (**стучать-стучаться**) და შესაბამისი უკუუქცევი ფორმების უქონელ უკუქცევით ფორმათა (**бояться, смеяться**) განხილვისას უკვე ლაპარაკია

¹⁰⁵ რომ არაფერი ვთქვათ გრამატიკულ ფორმაზე, რომელიც გაცილებით ნაკლებია, ვიდრე ენაში დადასტურებული კონტექსტური ფუნქციები.

¹⁰⁶ В. В. Виноградов, Русский язык, Москва-Ленинград, 1947 стр. 629.

¹⁰⁷ Ф. Ф. Фортунатов, О залогах русского глагола, Известия ОРЯС. т. VI, СПб., 1899.

¹⁰⁸ Д. Н. Овсянко-Куликовский, Синтаксис русского языка, СПб., 1912.

¹⁰⁹ В. А. Болородицкий, Общий курс русской грамматики, М., 1935.

¹¹⁰ О. С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов М., 1966, стр. 152-154.

¹¹¹ Грамматика русского языка, I. Фонетика и морфология, М., 1960, стр. 413 и др. (Автор раздела <<Глагол>>, - член-корр. АН СССР Е. С. Истрина).

ზმნის უკუქცევით ფორმებზე (და არა უკუქცევით გვარზე);¹¹² განსაკუთრებით აშკარად ჩანს ეს წინააღმდეგობა ე.წ. საშუალ-უკუქცევითი გვარის ფორმათა მნიშვნელობების განხილვისას.¹¹³ სწორედ აქ გამოჩნდა ნათლად, რომ გვარის ამ ფორმაში

#88

ფაქტიურად ისაა გაერთიანებული, რაც მოქმედებითი და ვნებითი გვარის (მოცემულ ნაშრომში წარმოდგენილი) გაგების გარეთ დარჩა, უკეთ; ყველაფერი ის, რაც სინამდვილეში უკუქცევითი ფორმების კონტექსტური მნიშვნელობებია. ცალკეა განხილული გარდაუვალი ზმნებისაგან ნაწარმოები და შესაბამისი უკუქცევი ფორმების უქონელი უკუქცევითი ფორმები; ეს ფორმები, ამ შრომაში წარმოდგენილი თვალსაზრისის თანახმად, საერთოდ არ შედიან გვარის კატეგორიის სისტემაში.¹¹⁴ ეს კი კიდევ უფრო აღრმავებს აღნიშნული თვალსაზრისისათვის ისედაც დამახასიათებელ წინააღმდეგობას.

ამის საპირისპიროდ არსებობს შეხედულებანი, რომლებიც ასე თუ ისე გრამატიკული ფორმის ანალიზს (და არა მხოლოდ ფუნქციას) ემყარებიან. თუმცა ეს, რასაკვირველია, არ ნიშნავს ზემორე აღნიშნული წინააღმდეგობის სავსებით დამლევას.

თავის დროზე მ. ბრეალმა გამოთქვა ვარაუდი, რომ ინდოევროპულ ენათა სისტემისათვის საერთოდ უცხოა „პასივის იდეა“.¹¹⁵ რასაკვირველია, „პასივის იდეა“ ან პასივის ფუნქცია უმეტესად უცხო არ იქნება ენათა უმრავლესობისათვის, მაგრამ ის კი აღმოჩნდება, რომ სპეციფიკური ფორმა ამ ფუნქციისათვის ბევრ ენაში არ დადასტურდება და მაშინ ენა გარკვეულ ფორმას გამოიყენებს აღნიშნული ფუნქციის გამოსახატავად. ეს კარგად დაინახა ა.ა. პოტებნიამ,¹¹⁶ რომლის ჩანაწერების საფუძველზე გაკეთდა სავსებით სწორი დასკვნა, რომ რუსულში (ისევე როგორც სხვა სლავურ ენებში) ვნებითი გვარის ფორმა არ არის, მაგრამ არსებობს პასიური კონსტრუქციები (**страдательные обороты**): პრედიკატიული (რომლის შემადგენლობაში შედის ზმნის უკუქცევითი ფორმა) და ატრიბუტული (რომელიც ვნებითი გვარის მიმღებებით იწარმოება). პრედიკატულ პასიურ კონსტრუქციაში, განსხვავებით ატრიბუტულისაგან, ვნებითობის ფუნქცია ნაკლებია.¹¹⁷

ეს მოსაზრება ჯერ კიდევ მ.ვ. ლომონოსოვთან გვხვდება. როგორც იგი აღნიშნავს, რუსულში ნამდვილი ვნებითი გვარი შედგება ვნებითი მიმღებობისა და მეშველი ზმნისაგან,¹¹⁸ თუმცა მხედველობიდან არც ის გამოჩნდება, რომ ვნებითობის გამოსახატავად სლავურ მეტყველებებში უფრო უკუქცევით ზმნებს იყენებენ, ვიდრე ვნებით ფორმებს.

და მართლაც, ზმნის გვარის გრამატიკულ ბუნებას თუ გავითვალისწინებთ, რუსულში არ აღმოჩნდება გვარის კატეგორია, იქნება მხოლოდ გარდამავალი და გარდაუვალი, ერთი მხრივ,

¹¹² იქვე, გვ. 413.

¹¹³ იქვე, გვ. 416-420.

¹¹⁴ იქვე, გვ. 420 და შმდგ.

¹¹⁵ M. Breal, *Essai de sémantique (science des significations)*, Paris, 1897, 95.

¹¹⁶ А. А. Потебня, *Из записок по русской грамматике*, т. IV, 1941 (გამოქვეყნებულია გარდაცვალების შემდგომ).

¹¹⁷ ვ. ვ. ვინოგრადოვი, *დასახელებული ნაშრომი*, გვ. 617.

¹¹⁸ М. В. Ломоносов, *Российская грамматика, Полное собрание сочинений*, т. 7, М., 1952.

და უკუქცევითი და უკუუქცევი ფორმები, მეორე მხრივ. გვარის გაგება დამახასიათებელია მხოლოდ რუსული მიმღობისა-

#89

თვის.¹¹⁹ უფრო ადრე ანალოგიური მოსაზრება ზმნის გვარზე (კერძოდ, რუსულ ვნებით გვარზე) განავითარა ს. კარცევსკიმ.¹²⁰ აქედან გამომდინარე, ბუნებრივია, -**ся** ნაწილაკი ვერ იქნება რუსულ ზმნებში გვარის მნიშვნელობის ძირითადი გამომხატველი,¹²¹ და, ალბათ იმის თქმაც გაჭირდებოდა, რომ უკუქცევითი ზმნების მნიშვნელოვანი ნაწილი ვნებითი გვარის ზმნებთან ომონიმებს ქმნიან,¹²² თუკი აქ არ ვიგულისხმებთ იმ ფაქტს, რომ უკუქცევითი ზმნები რუსულში ჩვეულებრივ შესაძლებელია ვნებითი გვარის მნიშვნელობით იქნენ გამოყენებული. სხვა მხრივ ისევ ზმნის მნიშვნელობა უნდა ავიღოთ გვარის ფორმათა გამოყოფის საფუძვლად, რაც (როგორც უკვე აღინიშნა) გაუმართლებელია. ამის გაუთვალისწინებლად, ბუნებრივია, შუძლებელი იქნებოდა ზმნის გვარის ფორმათა კლასიფიკაციისათვის ერთიანი პრინციპი დაგვედო საფუძვლად, რადგან მაშინ ერთმანეთის გვერდით აღმოჩნდებოდა სულ სხვადასხვა რიგის ფაქტები.¹²³

§16. უკუქცევითობისა და ე.წ. „მედიალურობის“ ურთიერთობის პრობლემა სხვა ენების მიმართაც დგას. ამ საკითხის შესწავლას ცდილობდნენ ზოგადად ინდო-ევროპული ენების თვალსაზრისითაც. ამ პრობლემას მით უფრო დიდი მნიშვნელობა ენიჭება იმის გამო, რომ ენათმეცნიერთა ერთი ნაწილი გარკვეულ ურთიერთობას ვარაუდობს ვნებითი და ე.წ. საშუალი გვარის ფორმებს შორის; ასე, მაგალითად, ცნობილია მოსაზრება, რომლის თანახმადაც „ინდოევროპული ენების ვნებითი გვარი წარმოიშვა საშუალი გვარისაგან“.¹²⁴ და პირიქით - საპირისპირო ვარაუდი: პასივი უძველესია, მედიუმი კი მეორეულია მასთან შედარებით.¹²⁵ რას წამოადგენს ეს „მედიუმი“, კარგად ჩანს მისი წარმოების მიხედვით: სკანდინავიური „საშუალი“ გვარი „წარმოიშვა მოქმედებითი გვარის ფორმათა შერწყმით უკუქცევით ნაცვალსახელთან. გერმანულში არ მოხდა უკუქცევითი ნაცვალსახელის ზმნასთან ფორმალური შერწყმა, მაგრამ ამ ელემენტების ფუნქციური შერწყმა ჩვენ აქაც შეგვიძლია დავადასტუროთ“; და, დასკვნა, რომელიც ფრიად ნიშანდობლივია: „უკუქცევითმა ფორმებმა ნაწილობრივ შეცვალეს ინდოევროპული საშუალი გვარი“.¹²⁶ ამრიგად, „საშუალი გვარი“ (ყოველ შემთხვევაში, ნაწილი „საშუალ გვარად“ გამოცხადებული ფორმებისა) ისევ ის უკუქცევითი ზმნები აღმოჩნდა. მეორე

¹¹⁹ იხ. რედაქტორის შენიშვნა წიგნში Ж. Иарузо, Словарь лингвистических терминов (Перевод Н. Д. Андреева, под редакцией А. А. Реформатского, предисловие В. А. Звегинцева), М., 1960, стр. 106.

¹²⁰ S. Karcevski, *Système du verbe russe, Essai de linguistique synchronique* Frague, 1927.

¹²¹ შდრ. И. П. Мучник, *Грамматические категории глагола и имени в современном русском языке*. М., 1971, с. 46.

¹²² *Грамматика современного русского литературного языка* М., 1970, стр. 353.

¹²³ А. В. Бондарко, Л. Л. Буланин, *Русский глагола*, Ленинград, 1967, стр. 156.

¹²⁴ Г. Пауль, *Принципы историт языка*, Москва, 1960, стр. 336.

¹²⁵ E. Cassirer -ისა და A. Margulies-ის მოსაზრება ციტირებულია ი. პ. მუჩნიკის დასახელებული ნაშრომის მიხედვით (გვ. 84).

¹²⁶ ჰ. პაულო, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 336-337.

ნაწილი „საშუალი გვარის“ ფორმებისა ფაქტიურად ამ უკუქცევით ზმნებთან ფუნქციურად გატოლებული ფორმებია. ეს თითქოს ა. მეიეს მსჯელობიდანაც

#90

ჩანს. მიუხედავად იმისა, რომ იგი უარყოფს საშუალი გვარისა და უკუქცევითი ფორმების იდენტურობას („საშუალი გვარი არ არის უკუქცევითი...“), მაინც აღნიშნავს, რომ საშუალი გვარი „ხშირად გამოხატავს უკუქცევითობასთან მიახლოებულ მნიშვნელობებს.“¹²⁷ მით უფრო საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ბერძნულში ზოგიერთი გრამატიკული დროის ფორმებში მოქმედებითი გვარის ზმნებს „საშუალი გვარის“ დაბოლოება მოეპოვებოდა.¹²⁸ ეს სიახლოვე მოქმედებითი და ე.წ. „საშუალი გვარის“ ფორმებისა, როგორც უკვე ზემოთ სპეციალურად აღნიშნა, არ არის შემთხვევითი. იგი მიუთითებს, რომ გვარის მნიშვნელობა მათ ფაქტიურად ერთი და იგივე აქვთ და განსხვავება სულ სხვა (კერძოდ, უკუქცევითობის) ასპექტში დასტურდება. ის, რომ თანამედროვე ენაში ზოგ უკუქცევით ფორმას შეიძლება ნაკლებად ან საერთოდ არ ახლდეს უკუქცევითობის მნიშვნელობა, საქმის რეალურ ვითარებას არ ცვლის, რადგან ზემორე თქმული არ ნიშნავს იმას, თითქოს უკუქცევით ფორმას მხოლოდ ერთი მკვეთრად გამოხატული მნიშვნელობა - მხოლოდ უკუქცევითობის ფუნქცია მოეპოვებოდეს და პირიქით, არაუკუქცევით ფორმას რიგ შემთხვევაში არ შეიძლება ჰქონდეს უკუქცევითი მნიშვნელობა და მიუხედავად ამ მნიშვნელობებისა (რომელთა საგანგებო გამოყოფისა და შესწავლის აუცილებლობა უეჭველია), გრამატიკული კლასიფიკაციის დროს ყურადღება უპირველესად ფორმას უნდა მიექცეს, რადგან მოცემულ ენობრივ სისტემაში არსებობს მხოლოდ ის კატეგორიები, „რომელთაც მოეპოვებათ სპეციფიკური მორფოლოგიური გაფორმება; მორფოლოგიური ფორმის გარეშე შეუძლებელია ლაპარაკი ლინგვისტურ ენობრივ კატეგორიებზე“.¹²⁹ მიუხედავად ამისა, ინდოევროპული ენების მედიუმს არსებითად მხოლოდ მისი ფუნქციების საფუძველზე გამოყოფენ და ახასიათებენ შედარებით გვიანდელ ნაშრომებშიც კი, თუმცა, თავის მხრივ, პერფექტის, მდგომარეობის კატეგორიისა და უკუქცევითობის ფუნქციური მსგავსება-განხვავებისა და ურთიერთობის თვალსაზრისით ამგვარი კვლევა-ძიება უთუოდ საინტერესოა და აუცილებელიც.¹³⁰ მაგრამ ის ფაქტი, რომ გრამატიკული ფორმა არ არსებობს მნიშვნელობის (**resp.** ფუნქციის) გარეშე, სრულებით არ ნიშნავს ფორმისა და ფუნქციის გამიჯვნის შესაძლებლობას. პირიქით, მათი გაუმიჯნაობა ხდება უკვე შეუძლებელი. ბუნებრივია, ყოველ გრამატიკულ ფორმას მოეპოვება გარკვეული ენობრივი ფუნქცია, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ თითქოს იმავე ფორმას არ შეიძლება ჰქონდეს სხვა ფუნქცია ან პირიქით, რომ აღნიშნული ფუნქცია შეუძლებელია სხვა გრამატიკული ფორმითაც რეალიზდეს. ამის განურჩევლობა უთუოდ გამოიწვევს იმგვარ აღ-

¹²⁷ А. Мейе, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, Москва-Ленинград, 1938, стр. 257.

¹²⁸ იქვე, გვ. 257.

¹²⁹ იხ. მასალები საერთაშორისო კონგრესისა, რომელიც მიემდგვა ბალკანისტიკისა და სამხრეთ-დასახვლეთი ევროპის საკითხებს (სოფია, 1966); Балканско езиковзнание. XIII, I, София, 1968, 131.

¹³⁰ იხ. მაგალითად, А. Н. Савченко, Категория среднего залога в индоевропейском языке, (Автореферат), Ленинград, 1960.

#91

რევას, რაც ამჯერად უკუქცევითი ზმნის მაგალითზე შევეცადეთ გვეჩვენებინა, სწორედ უკუქცევითი ზმნის, უკუქცევითი ფორმის მრავალმნიშვნელობამ გამოიწვია გვარის რამდენიმე „ფორმის“ გამოყოფა იმ ენებშიც კი, სადაც გვარი, როგორც გრამატიკული კატეგორია, საერთოდ არ დასტურდება და მთელი ეს კლასიფიკაცია მხოლოდ ფუნქციაზე იქნა აგებული.

§17. ამრიგად, ამ მოკლე ისტორიული ხასიათის ექსკურსიდან კარგად ჩანს, რომ უკუქცევითობა გვარის კატეგორიის გარეშე მდგარი ენობრივი წარმონაქმნია, ცალკე, დამოუკიდებელი გრამატიკული კატეგორიაა. იგი არ ემთხვევა არც გვარის, არც გარდამავლობა-გარდაუვალობას და არც დინამიკურობა-სტატიკურობას. ეს სულ სხვადასხვა ენობრივი ცნებებია და მათი გაუმიჯნაობა გაუმართლებელი აღრევის მიზეზი შეიძლება გახდეს. მაგრამ ეს სრულიად არ ნიშნავს იმას, რომ თითქოს აღნიშნული კატეგორიები (ფუნქციური და გრამატიკული) არასდროს თანხვდებიან ერთმანეთს. პირიქით, ისინი ხშირად ერთ გრამატიკულ ფორმაში არიან წარმოდგენილი, უკეთ: გვარისა თუ უკუქცევითობის ყოველ ფორმას მუდამ თან ახლავს გარდამავლობისა თუ გარდაუვალობის, დინამიკურობისა თუ სტატიკურობის ფუნქციური გაგებაც. ასე, მაგალითად, მოქმედებითი გვარის მოდელის მქონე ზმნა ფუნქციით უმეტესად აქტიურია და იმავდროულად დამატებითი ფუნქციით შეიძლება იყოს: ა) დინამიკური და გარდამავალი (**წერს, ჩეხს, დრეკს, ხატავს, აკეთებს, ათბობს...**), ბ) სტატიკური და გარდამავალი (ამჯერად ქართულში ორადორი ზმნაა ასეთი: **იცის**¹³¹ და **უწყის**), გ) სტატიკური და გარდაუვალი (**წუხს, ნადირობს, რბის, ცურავს, ჰკიდია...**). ვნებითი ფუნქციით ყოველთვის გარდაუვალია და დინამიკური (ყოველ შემთხვევაში, ქართულში), ხოლო აქტიურობა-პასიურობის თვალსაზრისით უმეტესად პასიურია (**იხატება, ეხატება: თეთრდება, უთეთრდება; თბება, უთბება**), მაგრამ ზოგჯერ შეიძლება გადმოსცემდეს აქტიურ მოქმედებასაც (დეკონენსები: **ილოცება, იბღვირება, ეთამაშება, ჰპირდება...**); მოქმ. გვარის ზმნა შეიძლება იყოს უკუქცევი (**წერს, უწერს...**) და უკუქცევითი (ე.წ. სათავისო ქცევისა: **იწერს, იკეთებს...** ანდა: გარდაუვალი უკუქცევითი: **იღიმის...** ან კიდევ გარდამავლობის თვალსაზრისით ლაბილური ზმნები: **იმღერს||მღერის, იგლოვს||გლოვს და ა.შ.**). ამრიგად, აქ დაახლოვებით ისეთივე მდგომარეობაა, როგორც იმ გრამატიკული კატეგორიების შემთხვევაში, რომლებიც ერთდროულად შეიძლება იქნენ წარმოდგენილი ზმნის ერთ კონკრეტულ ფორმაში.¹³² ასე, მაგალითად, რომელიმე **წერდეს** ფორმაში ერთდროულადაა წარმოდგენილი დროის, კილოს, გვარის, ქცევის და სხვა გრამატიკული მნიშვნელობები, მათი აღრევა, გაუმიჯნაობა შეუძლებელია და სპეციალურ ლიტერატურაში ამგვარი რამ არც დასტურდება. სამწუხაროდ, ასევე არ ხდება ფუნციური კატეგორიების მიმართ; არ ითვალისწინებენ იმას, რომ რომელიმე **пишется** ზმნა უპირველესად უკუქცევითი ზმნაა და ვნებითობა მხოლოდ მისი

¹³¹ არნ. ჩიქობავა, მასდარისა და მიმღეობის ისტორიული ურთიერთობისათვის ქართულში, იკე V, 1953, გვ. 33 (იცის „გარდამავალი ზმნაა. სტატიკურია“); შდრ. მისივე: ქართული ზმნის უდლილების სისტემის საკითხები, იკე, XVI, 1968, გვ. 12, („გარდამავლობა სტატიკურ ზმნასთან შეუთავსებელია“).

¹³² ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 167.

ერთ-ერთი ფუნქციაა, რომელიც აღარ მოეპოვება, მაგალითად, **რუაება** უკუქცევით ფორმას.

ვარაუდობენ, რომ „უკუქცევითი ფორმა აღნიშნავდა იმავე მოქმედებას, რასაც უკუუქცევი, მხოლოდ მის სუბიექტში ჩაკეტილს, გარეშე ობიექტზე გარდაუვალს“.¹³³ ამდენად, უკუქცევით ფორმებს გარდაუვალი ზმნის ფუნქცია აქვთ.

მაგრამ აღმოჩნდა, რომ უკუქცევით ფორმას ზოგიერთ ენაში შეიძლება ჰქონდეს გარდამავალი ზმნის შინაარსიც. ეს ხდება მაშინ, როცა უკუქცევითი ფორმით გადმოიცემა მოქმედება, რომელსაც სუბიექტი თავისი ინტერესებისათვის ასრულებს. მაგალითად, თურქმენულ ენაში უკუქცევით ფორმას გარდა მოქმედების უკუქცევითობისა; შეუძლია აღნიშნოს მოქმედების შედეგის უკუქცევითობაც და, ამდენად, თავისი ფუნქციით გარდამავალი ზმნის ფორმას უთანაბრდება: **ტიკინმек - იკერავს**. ანალოგიური ვითარება დასტურდება იაკუტურ, ალათაურ, ტუვურ და თურქული ჯგუფის სხვა ენებში. ასევე, ყირგიზულში: საკუთრივ უკუქცევითი ფორმები შეიძლება იყვნენ უობიექტონი (როცა მოქმედება მიმართულია მხოლოდ თვით სუბიექტზე) და შეიძლება ჰქონდეთ ობიექტი (მოქმედება მიმართულია გრამატიკულ ობიექტზე, მაგრამ სრულდება სუბიექტის სასარგებლოდ). ასე რომ, თურქულ ენებში უკუქცევით ფორმებთან შესაძლებელია დასტურდებოდეს პირდაპირი დამატება და ამდენად, უკუქცევითი ფორმები გარდამავალი ზმნის ფუნქციით იყვნენ დატვირთული.

ტიპოლოგიურად მსგავსი ვითარება დასტურდება ინდოევროპულ ენებშიც. მაგალითად, ლიტვურში უკუქცევითი ფორმა საკუთრივ უკუქცევითობის გარდა, აღნიშნავს სუბიექტის მიერ თავისი ინტერესებისათვის შესრულებულ მოქმედებასაც: **nupiauti (ჭრის) – nusipiauti (იჭრის)**, ხოლო ლატვიურში დასტურდება გარდამავალი უკუქცევითი ზმნები: **noskatities izradi** – წარმოდგენის ცქერა (**посмотреть спектакль**).¹³⁴

და, რაც მთავარია, თვით ქართული **იცის, იწერს, იხატავს, იკიდებს** ტიპის ზმნებიც ამაზე მეტყველებენ. სტატიკური ზმნა რომ გარდამავალიც შეიძლება იყოს იმავდროულად, ამის ნიმუშად **იცის, უწყის** ზმნები შეიძლება ჩაითვალოს.

ამგვარად, თავისი ფუნქციით უკუქცევითი ფორმა ორგვარია:

- ა) გარდაუვალი;
- ბ) გარდამავალი.

პირველი აღნიშნავდა, რომ მოქმედება თვით უბრუნდება სუბიექტს, მეორე- სუბიექტს უბრუნდება მოქმედების შედეგი.

უკუქცევითობას თავისი ნიშანი აქვს ქართულში. ეს ნიშანია ი-პრეფიქსი; იგი შედარებით ახალ წარმოქმნილ კატეგორიებში (ქცევისა-სათავისო ქცევის ნიშნად და ვნებითში - ი-პრეფიქსიანი ვნებითის ნიშნად) განაწილდა, ხო-

¹³³ В. В. Виноградов, Русский язык, стр. 630ю

¹³⁴ იხ. Языки народов СССР, том II (Тюрские языки), М., 1966, стрю 102, 393, 495 и др.; М. Н. Пьерсон, Очерк литовского языка, М., 1955; Р. Грабис, Латышский язык, Языки народов СССР, том I, стр. 482; М. Ф. Семенова, Сопоставительная грамматика русского и латышского языков, Рига. 1966, стр. 102; см. также: Грамматика современного русского литературного языка, М., 1970, стр. 353.

ლო საკუთრივ უკუქცევით ზმნათა ერთ ნაწილსდა შემორჩა აწმყოში (ილიმის, იცინის, იმღერს, იგლოვს, შეიგრძნობს, იძახის და მისთნ.), მაგრამ ჩვეულებრივ გამოვლინდება უღვლილების პარადიგმებში (ბიბინებს-იბიბინებს-იბიბინა; ცხოვრობს-იცხოვრებს-იცხოვრა; დგას-იდგება-იდგა; ძვ. ქართული: დგა და მისთან.). ამ მხრივ გამონაკლისს წარმოადგენს ფორმათა მხოლოდ ერთი მცირე ნაწილი (უყვარს-ყევარება; სძულს-ეძულება და მისთნ.), რომლებიც ფუნქციურად ზემოაღნიშნული ფორმების სასხვისო (საობიექტო) ქცევის სისტემას გაჰყვნენ (შდრ. ბიბინებს-იბიბინებს||იბიბინდება, მაგრამ უბიბინებს-აუბიბინდება; პარალელური უკუქცევითი ფორმა აღარა აქვს). საერთოდ, სტატიკურ სასხვისო ქცევის ზმნებს მხოლოდ ვნებითის ფორმები ჩაენაცვლება უღვლილების პარადიგმებში. ეს იმიტომ, რომ ქცევა გვიანდელია და ჩამოყალიბების შემდგომ გარკვეული ცვლილება გამოიწვია საერთოდ ქართული ზმნის მთელს სისტემაში, ერთმანეთს დაუკავშირა ისეთი ფორმები, რომლებიც ადრე სულ სხვადასხვა წარმოშობისა და მნიშვნელობისა იყვნენ. ქცევა (ვერსია) არსებითად უკუქცევ ფორმებს შეეხო, რის საფუძველზე უკუქცევ ნეიტრალურ ფორმას დაუპირისპირდა უკუქცევი (ირიბობიექტზე) მიმართული ფორმა (სასხვისო ქცევა): წერს-უწერს, აკეთებს-უკეთებს, დრეკს-უდრეკს და მისთნ. უცვლელად დარჩნენ უკუქცევითი ფორმები, რომლებმაც ქცევის საერთო სისტემის ჩამოყალიბების გამო სათავისო ქცევის მნიშვნელობა მოიპოვეს; თავდაპირველი დაპირისპირება: წერს (უკუქცევი) - იწერს (უკუქცევითი) შეიცვალა დაპირისპირებით: წერს-უწერს (უკუქცევი - იწერს (უკუქც.)), რომლებიც შემდგომ, ქცევის კატეგორიის საფუძველზე ასე განაწილდნენ: წერს (ნეიტრალური, საარვისო) - უწერს (სასხვისო, საობიექტო) - იწერს (სათავისო, სასუბიექტო). ზემოთ შევეცადეთ გვეჩვენებინა, რომ ქართულში გარდაუვალი უკუქცევითი ფორმებიც არსებობდა (სტატიკური ფორმები), რომელთაც უკუქცევითობის მნიშვნელობა დღემდე შემორჩათ (ზოგი ფორმაც - ილიმის და მისთნ. - დარჩა). მაგრამ გარდამავალი და გარდაუვალი, დინამიკური და სტატიკური უკუქცევითი ფორმები შედარებით გვიანდელი საფეხურია თავდაპირველი ლაბილური უკუქცევითი ფორმებისა, როცა კონსტრუქციის მიხედვით ზმნა გარდამავალიც შეიძლებოდა ყოფილიყო და გარდაუვალიც, დინამიკურიც და სტატიკურიც; ეს თვისება დღემდე შემორჩა ზმნების ერთ ნაწილს.

რაც შეეხება მოქმედებითი გვარის გარდაუვალი ზმნების არსებობას, ამის შესაძლებლობას ენათმეცნიერთა ერთი ნაწილი ადრეც და ახლაც ვარაუდობს.¹³⁵

§18. იმის გამო, რომ გრამატიკული და ფუნქციური კატეგორიები სავსებით არასდროს ფარავენ ერთმანეთს, ე.ი. იმის გამო, რომ ფუნქციური კატეგორია ყოველთვის და მხოლოდ ერთ გრამატიკულ ფორმაში არ რეალიზდება, შესაძლებელი გახდა ზოგიერთ ფორმას მინიჭებოდა დამატებითი ფუნქციაც, მნიშვნელობაც. ასე მოხდა რუსულშიც, სადაც გვარის კატეგორია არ ჩამოყალიბებულა და კონტექსტის მიხედვით ვნებითის ფუნქციის გადმოცემა უკუქცევით ფორმას დაეკისრა. ასეთი რამ ხდება იმ ენებშიც, სადაც გვარი უკვე არსებობს. ზოგჯერ გვარის რომელიმე ფორმა სხვა ფორმების ბაზაზე ყალიბდება; ასე მოხდა ქართულში, როცა ი-

¹³⁵ ა. ვ. ბონდარკო, ლ. ლ. ბუკანინო, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 155-156.

პრეფიქსიანი ვნებითი არსებითად უკუქცევითი ფორმების ბაზაზე წარმოიქმნენ. უკუქცევითობა ამ ფორმათა

#94

ერთ ნაწილში (იქეება, იკენება, იცრემლება...) საკმაოდ ძლიერაა წარმოჩენილი, თუმცა ამგვარი წარმოების უმეტეს ზმნებში აღნიშნული ფუნქცია დაჩრდილულია.

ამდენად, ის აღრევა, რის შესახებაც უკვე გვქონდა საუბარი, გამოწვეულია ფორმისა და ფუნქციის გაუმიჯნაობით, იმის გაუთვალისწინებლობით, რომ „სხვადასხვა კონტექსტში ერთი და იგივე მონაცემები სხვადასხვა ფუნქციით აღჭურვილი ჩანს“.¹³⁶ თანამედროვე ვითარებაში შეუძლებელია ამის გაუთვალისწინებლობა, რადგან „სტრუქტურული და ფუნქციონალური ცნებების გარჩევა ენათმეცნიერული აზროვნების განვითარებით, ენათმეცნიერული დარგების დიფერენციაციით არის ნაკარნახევი“.¹³⁷ სამართლიანად არის აღნიშნული, რომ „ტრადიციულ გრამატიკაში უპირატესად ფუნქციონალური ცნებებია“ გამოყენებული¹³⁸ და მისადაგებული ამა თუ იმ გრამატიკულ ფორმას. სწორედ ამის გამო ტრადიციული ტერმინოლოგია გრამატიკულ ფორმას უფრო ფუნქციის თვალსაზრისით ახასიათებს, ვიდრე სტრუქტურის მიხედვით. ასევეა გვარისა (ზოგადად) და გვარის ფორმათა გრამატიკული დახასიათების დროსაც. მოქმედებითობა და ვნებითობა სწორედ ფუნქციაა და წმინდა ფორმის დახასიათებისათვის ნაკლებს იძლევა. ზემოთ წარმოდგენილი განმარტებაც გვარის სწორედ ფუნქციურ მხარეს ითვალისწინებს მხოლოდ; დამატება იმისა, რომ ეს ფუნქცია აუცილებლად გრამატიკული ფორმით (*resp.* მორფოლოგიურად) უნდა იყოს წარმოდგენილი, ზოგადია და მხოლოდ გარკვეულ პირობას (და არა გრამატიკულ დახასიათებას) წარმოადგენს. მხოლოდ იმის გამო, რომ ტერმინოლოგიის ცვლილება გამოიწვევს მთელ რიგს სხვა ცვლილებებისას და სავალდებულოს გახდის ამავე თვალსაზრისით იქნენ განხილული გვართან დაკავშირებული ზმნის სხვა კატეგორიებიც (რაც ამჯერად შეუძლებელია), შესაძლებლად მიგვაჩნია დარჩეს ტრადიციული ტერმინოლოგია, ოღონდ მისი გარკვეული პირობითობის გათვალისწინებით. გამონაკლისს წარმოადგენს ტერმინი „საშუალი გვარი“, რომელიც ფუნქციური თვალსაზრისითაც არაფერს იძლევა. მის ნაცვლად თითქოს შეგვეძლო გვეხმარა „სტატიკური უკუქცევითი ფორმა“, მაგრამ ამ ტიპის ზმნებს ზოგი ისეთი ზმნა ამოუდგა გვერდით, რომელიც მხოლოდ სტატიკურობის თვალსაზრისით გაერთიანდა მათთან, მაგრამ უკუქცევითობის ფუნქცია ფაქტიურად არ მოეპოვება (*სწერია, ხატია* და *მისთნ*). ეს მოხდა იმის გამო, რომ უკუქცევითობის ბაზაზე სათავისო ქცევისა და ინიანი ვნებითის ჩამოყალიბებამ ფაქტიურად წმინდა უკუქცევითობის შესუსტება გამოიწვია. გამოიყენება ტერმინი „სტატიკური ზმნაც“, მაგრამ იგიც ფუნქციურად ახასიათებს ამ ფორმებს და არა გრამატიკულად. ამიტომ ახალი

¹³⁶ არნ. ჩიქობავა, გრამატიკის აგებულების ძირითადი საკითხები, I, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. I, №2, 1940, გვ. 157.

¹³⁷ არნ. ჩიქობავა, გრამატიკის აგებულების ძირითადი საკითხები, II, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის მოამბე, ტ. I, №3, 1940, გვ. 244.

¹³⁸ იქვე, გვ. 244.

ტერმინის შემოღებას ამჯერად აჯობებს ტრადიციული „საშუალო“ დავტოვოთ, მაგრამ არა როგორც „გვარი“, არამედ როგორც (მოქმედებითებთან ფორმოზრივი მსგავსების გამო)

#95

„საშუალო-მოქმედებითი (ან უბრალოდ: საშუალო) ფორმა“,¹³⁹ ვგულისხმობთ რა მოქმედებითი გვარის სტატიკურ ვარიანტს (ე.ი. ფორმა ერთნაირია, ფუნქცია - დინამიკურობა-სტატიკურობა - სხვადასხვა).

§19. ფუნქციური და ფორმოზრივი (**resp.** გრამატიკული) კატეგორიები ერთურთის მიმართ რთულ კავშირს ამყარებენ. ეს ურთიერთობა თვალსაჩინოებისათვის ცხრილის სახით შეიძლება წარმოვიდგინოთ:

¹³⁹ ზემოთ, ზოგადი მიმოხილვისას, ტერმინს „საშუალო გვარი“ ვიყენებდით ისე, როგორც განხილული ნაშრომების ავტორები ხმარობდნენ; ამ შემთხვევაში ტერმინის შეცვლა მიზანშეუწონელი ჩანს.

ფორმა ფუნქცია		აქტივის მოდელის მქონე				პასივის მოდელის მქონე			
		უკუუქცევი			უკუქცევითი	უკუუქცევი			
		დინამიკური	ნეიტრალური (მიუმართავი)	სასხვისო (მიმართული)		ნეიტრალური (მიუმართავი)	სასხვისო (მიმართული)	უკუქცევითი	
აქტიური	გარდამავალი	დინამიკური				X	X	X	1
		სტატიკური				X	X	X	2
	გარდაუვალი	დინამიკური							3
		სტატიკური							4
პასიური	გარდაუვალი	დინამიკური	X	X	x				5
		სტატიკური							6
		<u>№№</u>	ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	

#96

ცხრილი, რასაკვირველია, სრული არ არის. აქ შეიძლება დაგვემატებინა უკუქცევითობის ფუნქცია, ასევე: გრამატიკული ფორმებიდან - კაუზატივი და ა.შ. მაგრამ საკლასიფიკაციო პრინციპის საჩვენებლად, ჩანს, მაინც საკმარისი ინება. იგი ნათლად გვიჩვენებს, თუ რომელი

ფორმები საერთოდ არ რეალიზდებიან არც ერთ შემთხვევაში (ეს უჯრედები გადახაზულია), ხოლო დანარჩენ შემთხვევაში საშუალებას გვაძლევს დავახასიათოთ ზმნა როგორც ფორმის, ასევე ფუნქციის მიხედვით. ამათგან გარდამავალი სტატიკური მხოლოდ ორი ზმნაა ქართულში; ერთი მათგანი (**უწყის ბ-2 უჯრაში მოხდება**. მეორე (**იცის**) - **გ-2** უჯრაში. მაშასადამე, პირველი მათგანი ფორმით სასხვისო ვერსიისაა (ქცევისაა), უკუუქცევია, აქტივის მოდელის მქონე; ფუნქციით- სტატიკური, გარდამავალი, აქტიური. უკუქცევითობის ფუნქციაც რომ გაგვეთვალისწინებინა ამ ცხრილში, აღმოჩნდებოდა, რომ ეს ზმნა, თუმცა ფორმით უკუუქცევია, ფუნქციურად უკუქცევითებს ეკედლება. მეორე (**იცის**) ზმნა ფორმით უკუქცევითია, აქტივის მოდელის მქონე, ფუნქციით - სტატიკური, გარდამავალი, აქტიური. რომელიმე, მაგალითად, **ე-5** უჯრაში ის ზმნა მოხდება, რომელიც ფორმით სასხვისო ქცევისაა, უკუუქცევია, პასივის მოდელის მქონე, ფუნქციით - დინამიკური, გარდაუვალი, პასიური (**უთბება, უთეთრდება, ეწერება**). **დ-3** უჯრაში კი ის ზმნა იქნება, რომელიც ფორმით ნეიტრალური ვერსიისა, უკუუქცევია, პასივის მოდელის მქონე; ფუნქციით კი - დინამიკური, გარდაუვალი, აქტიური (**ჰპირდება...**); რომელიმე იწერება ფორმა **ვ-5** უჯრაში ჩაჯდება; აქ რომ უკუქცევითობის ფუნქციაც გვქონდეს გათვალისწინებული, აღმოჩნდებოდა: ზმნა ფორმით კია უკუქცევითი, მაგრამ ფუნქციურად უკუუქცევია; იმავე მოდელის მქონე **იბღვირება** და მისთნ. თავისი ფუნქციის გამო უკვე **ჰ-3** უჯრაში მოთავსდება და ა.შ.

ეს ცხრილი ყველა პარადიგმული ფორმის მიმართ უნდა იქნეს გამოყენებული. მართლაც, სხვადასხვა პარადიგმა ზოგჯერ (ჩვეულებრივ სტატიკური ფორმის შემთხვევაში) შეიძლება განსხვავებული ჩვენება მოგვცეს. ასე, მაგალითად, **წუხს** ფორმა **ა-4** უჯრაში მოხდება, მისი მყოფადი **იწუხებს** **გ-4**-ში გადაინაცვლებს, პარალელური **შეწუხდება** ფორმა კი **დ-3** უჯრაში მოთავსდება. რომელიმე **უყვარს** ფორმა **ბ-4** უჯრის კუთვნილებაა, მისი მყოფადი ეყვარება ფორმა კი უკვე **ე-4** უჯრაში მოხდება და ა.შ.

§20. ფუნქციური და გრამატიკული კატეგორიების გამოყოფასთან დაკავშირებით ბუნებრივად დაისმის კითხვა, თუ ენათმეცნიერების რომელ დარგს განეკუთვნებიან ისინი. ორივე-ფორმაც და ფუნქციაც -ენათმეცნიერების ერთ დარგში, ჩანს, ვერ გაერთიანდება. გრამატიკის შესწავლის საგნად ტრადიციულად ფორმა დარჩება და ამის საფუძველზე აქ გრამატიკული კატეგორიები გამოიყოფა. ხოლო თუკი სემასიოლოგია სიტყვათა და გამოთქმათა მნიშვნელობასა და ამ მნიშვნელობათა ცვლას შეისწავლის,¹⁴⁰ ან თუნდაც ფუძის მნიშვნელობას,¹⁴¹ მაშინ აქვე უნდა მოიძებნოს ადგილი გრამატიკული ფორმის მნიშვნელობისთვისაც. ამიტომ უფრო მიზანშეწონილი ჩანს განიმარტოს სემასიოლოგია (სემანტიკა) ისე, როგორც ეს ზოგიერთ ლინგვისტურ ლექსიკონშია

#97

მოცემული- ან ზოგადად: სემანტიკა მეცნიერებაა მნიშვნელობების შესახებ,¹⁴² ან უფრო დაკონკრეტებულად: სემასიოლოგია არის მეცნიერების დარგი, რომელიც შეისწავლის სიტყვის,

¹⁴⁰ Л. А. Булаховский, Введение в языкознание часть II, М., 1953. Стр. 7.

¹⁴¹ არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952 წ., გვ. 223.

¹⁴² იბ. ჟ. მარუზო, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 261.

შესიტყვებისა და გრამატიკული ფორმის მნიშვნელობას.¹⁴³ ამდენად, ფუნქციური კატეგორიები სხვაგვარად სემანტიკურ კატეგორიებად უნდა იწოდოს და მათი შესწავლა სემასიოლოგიის ერთ-ერთ ძირითად პრობლემად იქნეს მიჩნეული და მაშინ სემასიოლოგიის ეს ნაწილი ისეთივე ურთიერთობას დაამყარებს მორფოლოგიასთან, როგორც ერთმანეთის მიმართ აქვთ ფონეტიკასა და ფონოლოგიას, ერთი მხრივ, და სინტაქსსა და სტილისტიკას, მეორე მხრივ.¹⁴⁴

2. მოქმედებითი გვარის ფორმათა წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში

I. კაუზატივისა და გვარის ფორმათა ურთიერთობის საკითხები

გვარის ფორმების შესწავლისას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა დაეთმოს კაუზატიურ ფორმას. ქართულში კაუზატივი ცალკე გრამატიკულ კატეგორიადაა გამოყოფილი. ზოგიერთი (მაგ., მონღოლური) ენის გრამატიკებში იგი გვარის ერთ-ერთ სახეობადაა მიჩნეული და ამდენად, გვარის სხვა (მოქმედებითი, ვნებითი...) ფორმების გვერდით განიხილება. ამგვარ გაგებას, რასაკვირველია, აქვს თავისი საფუძველი, მაგრამ, ჩანს, უფრო გამართლებულია კაუზატივის ცალკე კატეგორიად გამოყოფა. ერთმანეთს უპირისპირებენ კაუზატიურ და არაკაუზატიურ ფორმებს და ამ დაპირისპირების საფუძველზე გამოყოფენ ზმნის კატეგორიას - კონტაქტს, შუალობითსა და უშუალოს, რომელთაგანაც ტერმინი „შუალობითი კონტაქტი“ სწორედ კაუზატიურ ფორმებს გულისხმობს.¹⁴⁵ საერთოდ, კაუზატივი აღნიშნავს, რომ „სუბიექტი თვით კი არ მოქმედებს, არამედ აიძულებს სხვას შეასრულოს მოქმედება“.¹⁴⁶ ამდენად, კაუზატიურ ფორმაში ფაქტიურად ორი მოქმედი პირია: ერთი ის, ვინც ასრულებს მოქმედებას (რომლის მოქმედება უშუალოდ გადადის რეალურ ობიექტზე, მიუხედავად იმისა, რომ ეს პირი კონსტრუქციაში ირიბი დამატების სახითაა წარმოდგენილი), ხოლო მეორე ის, ვინც იწვევს ამ მოქმედებას (სხვაგვარად: ვინც აიძულებს შეასრულოს გარკვეული მომედება). კონსტრუქციაში ეს დამოკიდებულება თავისებურად ფორმდება: ქვემდებარეა მოქმედების გამომწვევი პირი, ხოლო პირდაპირ (რეალურ) ობიექტზე მოქმედი პირი ირიბ დამატებადაა გაფორმებული წინადადებაში: „აწერინებს მასწავლებელი მოსწავლეებს კარნახს“- „დააწერინა მასწავლებელმა მოსწავლეებს კარნახი“. ქართულში კაუზატიური ფორმა ძირითადად გარდამავალი ზმნისთვის

#98

¹⁴³ იხ. ო. ს. ახმანოვა, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 400-401.

¹⁴⁴ ზოგჯერ სემასიოლოგია გრამატიკის ნაწილადაც არის მიჩნეული; იხ. მაგალითად: Э. Хемп, Словарь американской лингвистической терминологии. М., 1964, стр. 188.

¹⁴⁵ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძველები, გვ. 420.

¹⁴⁶ ჟ. მარუზო, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 131.

არის დამახასიათებელი, მაგრამ ზოგჯერ გარდაუვალი ფორმებიც გვხვდება: **ეკვლევილება, ეთრევილება, ელანძღვილება** და მისთნ.¹⁴⁷

მიუხედავად იმისა, რომ გარდამავალი ზმნისგან ნაწარმოები კაუზატიური ფორმა მოქმედებითი გვარისაა, ზმნაში სუბიექტად გაფორმებული პირი ფაქტიურად პასიურ დამოკიდებულებაშია ზმნით გადმოცემული მოქმედების მიმართ.¹⁴⁸ მისი მოქმედება უშუალოდ ვრცელდება მხოლოდ ირიბ ობიექტზე, რომელიც ზმნით გადმოცემული მოქმედების რეალური შემსრულებელია. სწორედ ამიტომ გახდა შესაძლებელი, რომ ქართულში ვნებითის ფორმასაც გასჩენოდა კაუზატიური ფორმა. აქაც გრამატიკული ქვემდებარე მოქმედების გამომწვევი მიზეზია და განსხვავება მათ შორის მხოლოდ ამ მოქმედებისადმი სხვადასხვაგვარ დამოკიდებულებაშია: ერთ შემთხვევაში (მოქმედებითი გვარის ფორმაში - **ალანძღვინებ**) მოქმედება გადადის რეალური ობიექტით აღნიშნულ გარეშე საგანზე; მეორე შემთხვევაში კი (ვნებითი გვარის ფორმაში - **ელანძღვინები**) მოქმედება უბრუნდება ამ მოქმედების გამომწვევი მიზეზს, სხვაგვარად: მოქმედების გამომწვევი მიზეზი თვით არის მოქმედების ობიექტი. მოქმედება აქაც გაშუალებულია ირიბი ობიექტით, რომელიც მოქმედების რეალური შემსრულებელია (ამ შემთხვევაში გარდამავალი ზმნებისაგან ნაწარმოები კაუზატიური ფორმების ანალოგიური ვითარებაა); შდრ.: **ელანძღვინები შენ მას - თავს ალანძღვინებ შენ მას - გლანძღავს შენ იგი** (III პ. ფორმა: **ელანძღვინება** ის მას - თავს **ალანძღვინებს** ის მას - **ლანძღავს** ის მას). უკანასკნელ ფორმაში დადასტურებულ ქვემდებარეს (იგი, ის) ფაქტიურად იგივე ფუნქცია ეკისრება წინა ორ ფორმაშიც, სადაც უკვე გრამატიკულად ირიბი დამატების სახითაა გაფორმებული.

კაუზატივის (**resp.** შუალობითი კონტაქტის) ფორმათა მაწარმოებლად გამოყოფილია პრეფიქსი და სუფიქსები. ტრადიციულად გამოჰყოფენ კაუზატივის მაწარმოებელ სუფიქსებს: -**ინ**, -**ევ**, -**ევინ**, რომელთაგან ყველაზე გავრცელებულია -**ინ**.¹⁴⁹ გარდა ამისა, გამოყოფენ -**უნ** ელემენტსაც: **ვ-ა-ცთ-უნ-ებ**; **ვ-ა-თბ-უნ-ებ**; **ვ-ა-ძრწ-უნ-ებ**.¹⁵⁰ მაგრამ ეს ფორმები თავისი ბუნებით კაუზატიურნი არ არიან. არ გულისხმობენ პირთა ისეთ დამოკიდებულებას, რომელიც ჩვეულებრივ კაუზატივის ფუნქციას შეადგენს. -**უნ** სუფიქსი დასტურდება ვნებითის ფორმებშიც: **ძრწუნდება**. გარდა ამისა, თავისი წარმოშობით რომ იგი კაუზატივის მაწარმოებელი არ უნდა იყოს, ამას ადასტურებს ხტის-ხტ-უნ-ავ-ს ტიპის პარალელური ფორმებიც; შდრ.: **ა-ხტ-უნ-ებ-ს**. უკანასკნელი მოქმედებითი გვარის ჩვეულებრივი, არაკაუზატიური ფორმაა, ხოლო თუკი ერთგვარად მაინც ახლავს კაუზატიური ფუნქციის ნიუანსი, ამას თავისი მიზეზი აქვს... კაუზატივის მაწარმოებელ პრეფიქსად მკვლევართა ერთ ნაწილს მიაჩნია **ა-**, რომლის ფუნქცია და გენეზისი სპეციალური კვლევის საგანი გახდა.

გამოითქვა სხვადასხვა აზრი:

#99

¹⁴⁷ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 371.

¹⁴⁸ შდრ. იქვე, გვ. 381.

¹⁴⁹ იქვე, გვ. 369-370.

¹⁵⁰ თ. გამრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი, 1965, გვ. 276.

ა) ა-პრეფიქსი ზმნებს გარდამავლობის მნიშვნელობას ანიჭებს;¹⁵¹ ბ) ა - პრეფიქსი გამოყოფილია საარვისო ქცევის ნიშნად.¹⁵² გ) იგივე პრეფიქსი მიჩნეულია მოქმედებითი გვარის მაწარმოებლად.¹⁵³ დ) ა- პრეფიქსი ზოგი მკვლევარის აზრით, კაუზატივის მაწარმოებელია.¹⁵⁴ გარდა ამისა, ა- ფორმანტისათვის ასახელებენ ე.წ. „საზედაოს“ ფუნქციასაც (**ახატია, ადგას, აწერს**). ე) ზოგი მკვლევარის აზრით, ა- პრეფიქსს ჩვენება-განსაზღვრის ფუნქცია ჰქონდა (**ა- ზის-ზე-ზის**).¹⁵⁵ ვ) სხვა ავტორთა აზრით „ა- არ არის სამიმართებო აფიქსი“, მისი ფუნქცია ჯერ კიდევ გასარკვევია.¹⁵⁶ ამ პრეფიქსს სახელებშიც გამოყოფენ.¹⁵⁷ ჩვენებითობის ფუნქცია განსაკუთრებით კარგად ჩანს ნაცვალსახელებსა და ზმნიზედებში: **ა-გერ** (შდრ. **ეგერ**), **ა-სე** (შდრ.: **ისე**); **ა-მას** (შდრ.: **მას, იმას**), რომ არაფერი ვთქვათ ჩვენებით ნაწილაკ **ა-ზე** (<აი).

კაუზატივი ზოგჯერ აღწერთად იწარმოება. ამ დროს მეშველი ზმნის ფუნქციით გამოიყენებიან ზმნები: **აიძულებს, ავალებს** და მისთნ.¹⁵⁸ ქართულში (და საერთოდ, იმ ენებში, სადაც კაუზატივის კატეგორია არსებობს) ასეთი აღწერთი ფორმების გამოყენების შემთხვევები ძალზე იშვიათია.

კაუზატივისა და გვარის ფორმების ურთიერთობა საინტერესო და საგულისხმო სურათს იძლევა. განსაკუთრებით ეს უნდა ითქვას მოქმედებითი გვარის ფორმებზე, რომელთაგან ზოგი კაუზატიური წარმომავლობისაა. ამან საფუძველი მისცა დასკვნას, რომ „მოქმედებითი გვარის ჩამოყალიბების გზა კაუზატივი უნდა ყოფილიყო“.¹⁵⁹

კაუზატიურ ფორმებში დადასტურებულ ა- პრეფიქსს, ჩანს, არსებითად ობიექტზე მითითების ფუნქცია აკისრია და არა თვით კაუზატიური ფორმის წარმოება. კაუზატივის სუფიქსები აწარმოებენ. ა- პრეფიქსს რომ ობიექტზე მინიშნების ფუნქცია აქვს, ამაზე უნდა მეტყველებდეს **ჰხურავს-ახურავს, დასცვითა-დააცვითა**, და მისთნ. ტიპის მაგალითები: ობიექტურ პირის ნიშნებს (**ჰ,ს**) ამ შემთხვევაში ენაცვლება ა- პრეფიქსი. არსებობს მოსაზრება, რომ ა- მიღებულია *ჰა- პრეფიქსისგან.¹⁶⁰ სხვაგვარად: „მოჰკუეთა იგივეა, რაც

#100

¹⁵¹ Н. Я. Марр. Грамматика древнелитературного грузинского языка, Ленинград, 1925, стр. 139.

¹⁵² ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 335.

¹⁵³ ვ. თოფურია, მესამე ტიპის ვნებითის წარმოება ქართულში, გვ. 969.

¹⁵⁴ გ. მაჭავარიანი, „უნიშნო ვნებითი“ ქართველურ ენებში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, I, გვ. 109.

¹⁵⁵ ი. ქვეთარაძე, ზნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, გვ. 283-284.

¹⁵⁶ გ. როგავა, ზმნის პოლიპერსონალიზმის ისტორიისათვის იბერიულ-კავკასიურ ნებში, იკე, XIII, გვ. 50.

¹⁵⁷ ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა სიტყვათწარმოებიდან, IV (ხმოვანთავსართოვანი სახელები), თსუ შრომები, XXXB-XXXIB, 1947, გვ. 454.

¹⁵⁸ შდრ.: არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, გვ. 059.

¹⁵⁹ იქვე, გვ. 061.

¹⁶⁰ არნ. ჩიქობავა, ზოგი პრეფიქსული წარმოების ისტორიისათვის ქართულ ზმნებში იკე, ტ. XI, თბ., 1959, გვ. 160; 167.

მო-ჰა-კუეთა.¹⁶¹ უკანასკნელმა ფორმამ (რომელიც, უძველესად მიაჩნიათ) ორი ვარიანტი მოგვცა: **მოჰკუეთა (მოჰკვეთა)** და **მოაკვეთა**; ამიტომაც ა- პრეფიქსს იგივე ფუნქცია აქვს ამ ზმნაში, რაც ჰ- ობიექტური პირის ნიშანს. სხვა ვარაუდით ჰ- პრეფიქსი უნდა ყოფილიყო ხმოვნების წინაც, მაგრამ როგორც ცალკე ოდენობა: **ეტრფის<*ჰ-ეტრფის, უ-ყურებს<*ჰ-უ-ყურებს.**¹⁶²

გასათვალისწინებელია ის ფაქტი, რომ პირდაპირი და ირიბი ობიექტის დიფერენციაცია შედარებით გვიანდელი მოვლენაა და მაშინ შეუძლებელი არ უნდა ყოფილიყო ამ პრეფიქსის გამოყენება როგორც პირდაპირი (**აკეთებს, აშენებს** და მისთნ), ასევე ირიბი ობიექტის (**აწერს, ადგას, ადევს** და მისთნ.) გამოსახატავად.

როგორც უკვე აღინიშნა, ქართულში დასტურდება **ეთრევილება, ექელვინება, ეთელვინება, ელუპვინება, ჩაკეფვინება, ელანძვინება, დაელოცვინება, ელახვინება, მოეწამვლინება, ეჯაბნინება, ეჭერინება** ტიპის ფორმები:

1. ქალსაც, ცოტა არ იყოს, მოსწონს ეს ვაჟი, მაგრამ რომ **დაეჭერინოს**, მოკვდება და იმიტომ არ **ეჭერინება...** (ხალხური სიბრძნე, ხუთტომეული, ტ. I, 1963, გვ. 483).

2. ვეთრევინები ზღვის ტალღებს (ვაჟა-ფშაველა; მაგალითი ამოღებულია ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონიდან - **ქეგლ** - აღნიშნულია, რომ ეს ფორმა კაუზატივია ეთრევა ზმნისა).

3. ჩემს საყვარელს ქვეშ **ვეთელვინები** (ქეგლ -; მიჩნეულია ათელვინებს ზმნის კაუზატივად).

4. ნუ **ელუპვინებით** ე მატყუარა მკითხავს-მეთქი (ქეგლ.).

ამდენად, კაუზატივისაც მოეპოვება თავისი გარდაუვალი ფორმა; იქმნება წყვილები: **აჭერინებს-ეჭერინება; ათრევინებს-ეთრევინება; აკაფვინებს-ეკაფვინება** და ა.შ. რასაკვირველია, ასეთი წყვილები შედარებით მცირერიცხოვანია, მაგრამ არც ისე, რომ მათი შემთხვევით ფორმებად მიჩნევა (მით უმეტეს, მათი უგულვებელყოფა) შეიძლებოდეს.

ყველა ე- პრეფიქსიანი ფორმა კაუზატივისა არის სათანადო მოქმედებითი გვარის კაუზატიური ფორმის შესაბამისი ვნებითი. ამ შემთხვევაში ადგილი აქვს ჩვეულებრივ კონვერსიას, გვაქვს კაუზატიური მოქმედებითი გვარის ფორმა, რომელიც კონვერსიის შედეგად გვამღევს ვნებითი გვარის კაუზატიურ ფორმას: **ათრევინებს** ის მას მას - **ეთრევინება** იგი მას. ეს წარმოება სრულიად ანალოგიურია წარმოებისა „**უმალავს** იგი მას მას“ და „**ემალება** იგი მას“. ამდენად, **ეთრევინება** ტიპის ფორმებისთვის წარმოების თვალსაზრისით ამოსავალია შესაბამისი მოქმედებითი გვარის კაუზატიური ფორმა და არა ვნებითი გვარის (**ეთრევა**) ფორმა, თუმცა მნიშვნელობით სწორედ უკანასკნელის კაუზატივს წარმოადგენს.

კაუზატივის გარდამავალი და გარდაუვალი ფორმების შედარება საინტერესო სურათს იძლევა:

#101

1.ა-ჭერ-ინ-ებ-(ს),	ა-თრ-ევ-ინ-ებ-(ს),	ა-კაფ-ვ-ინ-ებ-ს
2.ე-ჭერ-ინ-ებ-(ა),	ე-თრ-ევ-ინ-ებ-(ა),	ე-კაფ-ვ-ინ-ებ-ა

¹⁶¹ არნ. ჩიქობავა, ქართული ზმნის უღვლილების სისტემის საკითხები, იკე, ტ. XVI, თბ., 1968, გვ. 11.

¹⁶² ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 388 (§441).

თუ პირის ნიშნებს არ მივიღებთ მხედველობაში, განსხვავება ამ ორი წყების ფორმებს შორის მხოლოდ პრეფიქსებით ხდება. თუკი ა- პრეფიქსს კაუზატივის მაწარმოებლად მივიჩნევთ, მაშინ გარდაუვალ ფორმაში იგივე ფუნქცია უნდა ეკისრებოდეს ე- პრეფიქსს, რაც არასწორია; ამდენად, ორივე შემთხვევაში კაუზატივის მაწარმოებელი -ინ სუფიქსია.

მაგრამ ა- პრეფიქსის საკითხი ამით არ ამოიწურება. სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება კაუზატივის ოდენპრეფიქსული წარმოების თაობაზე¹⁶³ და სხვა მაგალითებს შორის დასახელებულია **და-ა-ვიწყ-ა, შე-ა-ძულ-ა** ტიპის ფორმებიც.¹⁶⁴ თუკი ეს ფორმები ნამდვილად კაუზატივებია, მაშინ ა- პრეფიქსი მართლაც კაუზატივის მაწარმოებელი აღმოჩნდება. მაგრამ საქმე ისაა, რომ ზემოაღნიშნული ფორმები სინამდვილეში ჩვეულებრივი მოქმედებითი გვარის (და არა კაუზატიური) ფორმებია. ამის თაობაზე უნდა აღინიშნოს შემდეგი: **შეაძულა** და **დაავიწყა** სხვადასხვა ტიპის ფორმებია და ამიტომაც მათზე ცალ-ცალკე მოგვიწვეს საუბარი.

შეაძულა ტიპის ფორმები „საშუალი“ ზმნებისაგან ნაწარმოები მოქმედებითი გვარის ფორმებია. ცნობილია, რომ საშუალი ფორმებისაგან მოქმედებითი გვარის აწმყოს ფორმების წარმოება ხშირად ა-+თემის ნიშანი აფიქსებით ხდება (**წუხს-ა-წუხ-ებ-ს; ცურავს-ა-ცურ-ებ-ს; ცურაობს-ა-ცურ-ავ-ებ-ს; ტირის-ა-ტირ-ებ-ს; ჩივის-ა-ჩივ-ლ-ებ-ს** და ა.შ.). ჩვეულებრივ ა-+თემის ნიშანი მოქმედებითი გვარის ფორმებს აწარმოებს ერთპირიანი ზმნებისაგან, აგრეთვე - სახელებისაგან: **თბება-ა-თბ-ობ-ს; დნება-ადნ-ობ-ს; ასევე: თეთრი-ა-თეთრ-ებ-ს; კაცი-აკაც-ებ-ს; ერთი-ა-ერთ-ებ-ს** და სხვა. ყველა ამ შემთხვევაში მოქმედებითი გვარის ზმნები ორპირიანებია, რადგან შესაბამისი გარდაუვალი ზმნა ერთპირიანია (სახელს კი, თავისთავად, პირიანობის გაგება არა აქვს). ამდენად, აქ არ დგას საკითხი ამ ფორმების კაუზატიურობის შესახებ. და თუკი ასეთი საკითხი ისმება საშუალი ფორმებისაგან მოქმედებითი გვარის ფორმების წარმოების დროს, ამის მიზეზი თვით საშუალი ზმნების თავისებურებაში უნდა ვეძიოთ.

ამჟამად გვინტერესებს საშუალი ზმნების ერთი თავისებურება; ცნობილია, რომ ზოგიერთი საშუალი ზმნა შეიძლება გაგებულ იქნას როგორც ერთპირიან, ასევე ორპირიან ფორმად. ერთპირიანია: **ყვირის, ტირის, სწავლობს, ჩივის** - ის; ორპირიანია: **ყვირის, სტირის, სწავლობს, ჩივის** - ის მას (შდრ.: მამანი სტიროდეს შვილთა თვისთა და შვილნი სტიროდეს მამათა თვისთა). ამ-

#102

დენად, ზემოაღნიშნულ ზმნებს კონსტრუქციის გარეშე ვერც გარდამავლებად ჩავთვლით და ვერც გარდაუვალებად: კონტექსტის მიხედვით ისინი გარდაუვალად შეიძლება იყვნენ და

¹⁶³ გ. მაჭავარიანი, „უნიშნო ვნებითი“ ქართველურ ენებში, გვ. 109; ე. გეურქოვი, კაუზატივის წარმოება ქართულსა და ზოგ მთის იბერიულ-კავკასიურ ენაში (კაუზატივის მაწარმოებლები ძველ ქართულში), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 56, №1, თბ., 1969, გვ. 243-244; მისივე: კაუზატივის წარმოება ქართულსა და ზოგ მთის იბერიულ-კავკასიურ ენაში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, № 2, გვ. 105; ირ. ვეშაპიძე, კაუზატივის წარმოების ორი ძირითადი მოდელი ქართულში, თსუ, ფილოლოგიის ფაკულტეტის XIII სამეცნიერო სესია, 1970, გვ. 20-21.

¹⁶⁴ ე. გეურქოვი, დასახელებული ნაშრომი, სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, 56 №1, გვ. 243-244; ირ. ვეშაპიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 20.

გარდამავალიც. უკანასკნელი მნიშვნელობის დროს ეს ზმნები ფაქტიურად (ფუნქციურად) მოქმედებითი გვარის ფორმებს უტოლდებიან, მათ ფუნქციას გამოხატავენ. ზემოაღნიშნული საშუალო ზმნებისგან იწარმოება მოქმედებითი გვარის ფორმები. იმ შემთხვევაში, როცა საშუალო ფორმა ერთპირიანად არის გაგებული, მოქმედებითი ორპირიანია და ამ ფორმისადმი კაუზატიურობის ფუნქციის დაკავშირება გამორიცხულია: **ყვირის, ტირის, სწავლობს** --ის-**აყვირებს. ატირებს, ასწავლის** - ის მას. მაგრამ იმ შემთხვევებში, როცა საშუალო ფორმას ორპირიანი ზმნის გაგება აქვს, მისგან ნაწარმოები მოქმედებითი გვარის ფორმა ფაქტიურად კაუზატივს უტოლდება, მაგრამ უტოლდება მხოლოდ ფუნქციის თვალსაზრისით (და არა ფორმის მიხედვით): **ყვირის, სტირის, სწავლობს** - ის მას - **აყვირებს, ატირებს, ასწავლის**- ის მას მას. შდრ.: **მამები სტირიან - იგინი ატირებენ მამებს; და: მამები სტირიან შვილებს- იგინი ატირებენ მამებს შვილებს (მათ ატირეს მამებს შვილები);** პირველ შემთხვევაში საშუალო ზმნის სუბიექტი მოქმედებითის კონსტრუქციაში პირდაპირ დამატებად გადადის (**ატირებენ მამებს- ატირეს მამები**), მეორე შემთხვევაში - ირიბ დამატებად, რომელიც ფაქტიურად მოქმედების რეალური შემსრულებელია. მაშასადამე. პირველ შემთხვევაში მხოლოდ მოქმედებითი გვარის ფუნქციასთან გვაქვს საქმე, მეორე შემთხვევაში - საწარმოებელი ზმნის თავისებური გაგების შედეგად, ერთგვარად წარმოჩენილია კაუზატივის ფუნქცია; მიუხედავად ამისა, ეს ფორმა კაუზატივი არ არის. ამ შემთხვევებში საშუალო ფორმა ფუნქციურად მოქმედებითი გვარის ფორმას უტოლდება და უკვე აქედან ნაწარმოებ მოქმედებითი გვარის ზმნას კაუზატიური გაგება აქვს. ნიშანდობლივია, აგრეთვე, ისიც, რომ ყველა ზემოდასახელებული საშუალო ზმნა სუბიექტად ადამიანს გულისხმობს, ხოლო მოქმედებითის ფორმაში კიდევ ერთი, ამჯერად გრამატიკული ქვემდებარის ჩამატება ვერ ჩრდილავს მის ფუნქციას. შდრ.: **ტირის** (ის მას) - **ატირებს** (ის მას მას; **ატირა** - მან მას ის). და: თრთის-ათრთოლებს, - უკანასკნელ ფორმაში გამორიცხულია კაუზატიური გაგება. უნდა აღინიშნოს აგრეთვე ისიც, რომ ამ ფორმებისაგან თვით არის შესაძლებელი კაუზატიური ფორმების წარმოება, რაც კიდევ ერთხელ მეტყველებს იმაზე, რომ ისინი კაუზატივები არ არიან: **წუხს-აწუხებს-აწუხებ-ინ-ებს** და მისთნ. კაუზატივი უჩნდებათ აგრეთვე იმ მოქმედებითი გვარის ფორმებსაც, რომლებშიც ზემოაღნიშნული თავისებური ვითარების გამო ისედაც წარმოჩენილია კაუზატივის ფუნქცია: **ატირებს- ატირებინებს** და მისთნ. ზოგჯერ ისინი პარალელურ ფორმებად არსებობენ; მაშინ კაუზატიური ფორმის არსებობა ზემდეტი ხდება და მას შესაბამისი მოქმედებითის ფორმა ცვლის, მაგრამ ზოგჯერ განსხვავებული შინაარსობრივი (სემანტიკური) ნიუანსი აქვთ მოპოვებული. შდრ.: **ატირებს** ის მას მას (<**ტირის** ის მას) და: **ატირებინებს** ის მას მას; პირველ შემთხვევაში ირიბი ობიექტით გადმოცემული პირი თვით ასრულებს მოქმედებას, მეორე შემთხვევაში ირიბი ობიექტით გადმოცემულ პირს გრამატიკული სუბიექტი **აიძულებს აატიროს ვიღაც** (და არა თვით **იტიროს**). საინტერესოა აღინიშნოს, რომ პირველ შემთხვევაში პირდაპირი ობიექტი ზოგჯერ უბრალო დამატების სახითაა გადმოცემული და მაშინ ირიბ ობიექტს პირდაპირი დამატების ფუნქცია ეკისრება: **დას ატირებენ მმაზედა** (ვაჟა-ფშაველა), -

დას ატირებენ მძას... ამ მოვლენის მიზეზი ისევ **ტირის** ზმნის ფუნქციურ თავისებურებაში უნდა ვეძიოთ.

თითქმის ანალოგიური ვითარება დასტურდება **აძულებს**, **აყვარებს** ტიპის ფორმებში. ეს საშუალო ზმნები ორპირიანებია და ამიტომაც, ზემოაღნიშნული ვითარების გამო, მათი შესაბამისი მოქმედებითი გვარის ფორმა კაუზატივის მნიშვნელობას იღებს. განსხვავება მხოლოდ პირთა განაწილებაში იჩენს თავს. **სძულს**, **უყვარს** ინვერსიული ზმნებია; ამდენად, რეალურად მოქმედი (თუ, ამ შემთხვევაში, განმცდელი) პირის ფუნქციას გრამატიკული ირიბი ობიექტი ასრულებს. ამიტომაც მოქმედებითი გვარის **აძულებს**, **აყვარებს** ზმნების კონსტრუქციაში მოქმედების გამომწვევი პირის (გრამატიკული სუბიექტის) ჩამატებისას, ირიბი ობიექტი უცვლელად რჩება, ინარჩუნებს თავის ფუნქციას. შდრ. **წერს ის მას - აწერინებს ის მას მას (მოსწავლე წერს კარნახს - მასწავლებელი მოსწავლეს აწერინებს კარნახს)**, და: **სძულს მას ის - აძულებს ის მას მას: ყმაწვილს სძულს ტყუილი - მშობლები ყმაწვილს აძულებენ ტყუილს (მშობლებმა ყმაწვილს შეაძულეს ტყუილი)**; **აძულებს (შე-აძულა)**, **აყვარებს (შე-აყვარა)** ტიპის ფორმები **იძულებს**, **იყვარებს** ფორმების საარვისო ქცევას (ნეიტრალური ვერსიას) წარმოადგენენ. ხოლო **იძულებს** და **იყვარებს**, აშკარაა, არც ფორმით და არც მნიშვნელობით კაუზატივი არაა. ბუნებრივია, არც მათი საპირისპირო (ქცევის თვალსაზრისით) ფორმები იქნებიან კაუზატიურნი; მათ მხოლოდ შეიძლება ერთგვარად, ზემოაღნიშნული ვითარების გამო, დაუკავშირდეს კაუზატივის ფუნქცია.

ასევე, საარვისო ქცევად შეესაბამება **ავიწყებს** ფორმა სათავისო ქცევის **ივიწყებს** ფორმას. თუმცაღა უკანასკნელს სათავისო ქცევის ფუნქცია დასუსტებული აქვს. სწორედ ამიტომ უნდა იყოს, რომ მის შესაბამის მოქმედებითი გვარის საარვისო ქცევის ფორმაში შესაძლებელი გახდა კაუზატივის ფუნქციის წარმოჩენა (**ივიწყებს**, ზემოაღნიშნულის გამო, ახლა ფაქტიურად ნეიტრალური ვერსიის ფუნქციითაა დატვირთული). ამდენად, ფორმითა და წარმოშობით არც ეს ზმნაა კაუზატივი.

აღსანიშნავია ამ ზმნის სხვა თავისებურებაც; იშვიათად იწარმოება ამ ზმნის სასხვისო ქცევის ფორმა: **უვიწყებს-და-უვიწყა (სიკეთე არ დაუვიწყა)**. **ავიწყებს-უვიწყებს**, განსხვავებით საარვისო და სასხვისო ქცევის სხვა ფორმებისაგან, პირთა შეწყობის თვალსაზრისით ერთმანეთს ემთხვევა: ორივე სამპირიანია. ამგვარი დამთხვევა მეტად იშვიათია, მაგრამ ერთადერთი მაინც არ არის. **ავიწყებს-ი-ვიწყებს-უ-ვიწყებს** ფორმების დაპირისპირებისას აშკარად გამოიყოფა ა- პრეფიქსი, რომელიც იმავე რიგისა ჩანს, რაც **ა-კეთებს**, **ა-ძალებს**, **ა-ვალებს**, **ა-შავებს** ზმნებში. ამდენად, ფუძეა: **ვიწყ.**¹⁶⁵ მიუხედავად ამისა, ამ ზმნას ა- პრეფიქსი ვნებითშიც გადაჰყვება (**ავიწყებს-ავიწყდება**) ზემოაღნიშნული ზმნების საპირისპიროდ.¹⁶⁶ **ავიწყდება**, ფორმით აბსოლუტური ვნებითია, მაგრამ გაგება რელატიური (ორპირიანი) ზმნისა აქვს (**ავიწყდება ის მას**) და უღვლილების დროს ორპირიანი ვნებითის სისტემას იმეორებს.¹⁶⁷

#104

¹⁶⁵ Г. А. Климов, Этимологический словарь картвельских языков, М., 1964 стр. 84.

¹⁶⁶ შდრ. **ა-კეთებს-კეთ-დ-ება**, **ა-შავებს-შავ-დ-ება**.

¹⁶⁷ იქნება: **ავიწყდება-დაავიწყდა-დავიწყებია**. შდრ. **უკეთდება-გაჰკეთებია**, მაგრამ: **აკეთებს-კეთდება-გაკეთებულია**.

როგორც უკვე აღინიშნა, კაუზატივის მაწარმოებელ სუფიქსებად გამოყოფილია: **-ევ, -ინ** და მათი შეერთებით მიღებული **-ევ-ინ**, ამათგან **-ევ** სუფიქსი ზმნებში თემის ნიშნადაც გამოიყოფა. **-ევ** თემისნიშნიანი ზმნები განეკუთვნებიან ე.წ. ხმოვანმონაცვლე ანუ ფუძედრეკად ზმნებს: **აპნ-ევ-ს - დააპნ-ი(ვ)-ა ათრ-ევ-ს - ათრ-ი(ვ)-ა, აკმ-ევ-ს - აკმ-ი(ვ)-ა, ანჯღრ-ევ-ს - შეანჯღრ-ი(ვ)-ა, არლ-ი(ვ)-ევ-ს - დაარლვი-ი(ვ)-ა, აბნ-ევ-ს - დააბნ-ი(ვ)-ა** და ა.შ. ასევე ხდება ზმნებში, რომლებშიც ა-პრეფიქსი არ დასტურდება: **სძლ-ევ-ს - სძლ-ი(ვ)-ა, სწ-ევ-ს - გასწ-ი(ვ)-ა, ხ-ევ-ს - დახ-ი(ვ)-ა** და მისთნ.

თანამედროვე ქართულში **-ევ** თემისნიშნიანი მოქმედებითი გვარისა და **-ევ** ფორმანტით ნაწარმოები კაუზატიური ფორმები უღვლილების თვალსაზრისით ერთგვარ განსხვავებას გვიჩვენებენ. ზემოთ ითქვა, რომ **ევ** თემისნიშნიანი მოქმედებითი გვარის ზმნებში **-ევ>-ივ** - ნამყო ძირითადას და მასზე დამყარებულ მწკრივებში. კაუზატიურ ფორმებში ამგვარი ცვლილება აღარ ხდება: **ევ**, როგორც ჩვეულებრივი თემის ნიშანი, II სერიის ფორმებს ეკვეცება: **ა-ჭმ-ევ-ს - ა-ჭამ-ა, ა-ცმ-ევ-ს - ჩა-ა-ცვ-ა; ა-სმ-ევ-ს - შე-ა-სვ-ა**.¹⁶⁸ ასევე ხდება **ართმევს, არქმევს** ფორმებშიც, რომელთაც „დაკარგული აქვთ შუალობითი კონტაქტის გაგება“.¹⁶⁹ შდრ.: **ა-კეთ-ებ-ს - გა-ა-კეთ-ა; ა-თბ-ობ-ს - გა-ა-თბ-ო** და ა.შ. ეს ალბათ იმაზე მიუთითებს, რომ **ევ** სუფიქსი წარმოშობით არაა კაუზატივის მაწარმოებელი, იგი წარმოშობით თემის ნიშანია და მხოლოდ შემდეგ გარკვეულ ზმნებში მოიპოვა კაუზატიური დამოკიდებულების ჩვენების ფუნქცია.

ამაზე უნდა მიუთითებდეს ისიც, რომ:

ა) **-ევ** სუფიქსი (ისევე, როგორც ზოგი სხვა თემის ნიშანი) აწარმოებს ნასახელარ ზმნებს **მღვრიე-ამღვრევ, კვალი-იკვლევ, მტერი-ამტრევ**; შდრ.: **ფარი-ფარავ, შხამი-შხამავ**.

ბ) აწარმოებს სტატიკური ფორმებისაგან დინამიკურ ფორმებს: **კვამს-აკმევს, ჩანს-აჩენს**¹⁷⁰ შდრ.: **დგას-დგამს** (ან: **დგება**) და სხვ.

-ევ თემისნიშნიანი ფორმები სხვა მხრივაც საგულისხმონი არიან. ცნობილია, რომ ფუძედრეკადობა ქართულში ფლექსიის არსებობის ერთ-ერთ დამადასტურებელ მოვლენად მიაჩნიათ. ეს ფუძედრეკადობა (**resp.** ფლექსია) **-ევ** სუფიქსიანი ზმნებისათვისაც არის დამახასიათებელი (**სძლევს-სძლია<*სძლივა**). მაგრამ პარალელურად, როგორც ნაჩვენები იყო, ეს სუფიქსი ჩვეულებრივი თემის ნიშნის თვისებასაც ამჟღავნებს (**აჭმევს-აჭამა**).

აქვე უნდა აღინიშნოს: **აჭამა, შეასვა** ფორმები გვაქვს დღეს სალიტერატურო ქართულსა და რიგ დიალექტში. მაგრამ დიალექტების ერთი ნაწილი განსხვავებულ ვითარებას გვიჩვენებს; კერძოდ, აქ ისევე როგორც მოქმედებითი გვარის ფორმებში, ხდება **-ევ>-ივ** მონაცვლეობა: **ა-ჭმ-ევ-ს - ა-ჭმ-ი(ვ)-ა...** ამის კლასიკურ ნიმუშს ერთი ხალხური ლექსი იძლევა:

¹⁶⁸ აკმევს, ახმევს ზმნები თავისებურებას გვიჩვენებენ: პირველი სერიის ი-ცვ-ამ-ს, სვ-ამ-ს ფუძეებში კაუზატივში დასმისას ვ ბგერა ფონეტიკურ ნიადაგზე იკარგება: *ა-ც-ამ-ევ-ს>*ა-ც-მ-ევ-ს>ა-ც-მ-ევ-ს (მ, სა და ვ, ს მეზობლობის გამო).

¹⁶⁹ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 370.

¹⁷⁰ ვ. თოფურია, ფუძედრეკად ზმნათა სუფიქსაციისათვის; ტფილისის უნივერსიტეტის შრომები, III, ტფილისი, 1936, გვ. 229

#105

შემომეყარა ყივჩაღი სამზღვარს მუხრანის გზისასა,
 პური მთხოვა და ვაჭმიე, ვურჩევდი თავთუხისასა,
 ხორცი მთხოვა და ვაჭმიე, ვურჩევდი ხოხობისასა,
 ღვინო მთხოვა და ვასმიე, ვურჩევდი ბადაგისასა...

ამგვარი წარმოება დამახასიათებელია აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კილოებისათვის. კერძოდ, „ხევსურულში გაბატონებულია კაუზატივის -ევ, -ივ მაწარმოებელი. თუ სუფიქსი რთულია, ისიც -ევ -ივ (-ევი) იქნება და არა -ევ -ინ“.¹⁷¹

ამავე -ევ სუფიქსს გამოყოფენ კაუზატივის რთული შედგენილობის -ევ -ინ მაწარმოებელში. ზემოთ დასახელებული ფორმებისაგან განსხვავებით აქ არ ხდება -ევ>-ივ მონაცვლეობა: ა-ჭრ-ევ-ინ-ებ-ს - და-ა-ჭრ-ევ-ინ-ა და მისთნ. -ევ -ინ მაწარმოებელი ძირითადად მოუდით -ი, -ავ და -ამ თემისნიშნთან მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმებს: ზრდ-ი-ს - ა-ზრდ-ევ-ინ-ებ-ს, თლ-ი-ს - ა-თლ-ევ-ინ-ებ-ს, ა-ბ-ამ-ს - ა-ბ-მ-ევ-ინ-ებ-ს, კლ-ავ-ს - ა-კვლ-ევ-ინ-ებ-ს (<ა-კლ-ვ-ევ-ინ-ებ-ს) და მისთნ. შესაბამისად ვნებითის კაუზატიური ფორმები იქნება: ე-ზრდ-ევ-ინ-ებ-ა, ე-კვლ-ევ-ინ-ებ-ა (<ე-კლ-ვ-ევ-ინ-ებ-ა), ე-ბ-მ-ევ-ინ-ებ-ა და ა.შ.

თავის მხრივ ამ ფორმანტიში გამოიყოფა -ინ ელემენტი, რომელიც ცალკეც აწარმოებს კაუზატივს: აწერინებს, აგრეხინებს, აკერინებს და სხვ.

უნდა აღინიშნოს კაუზატიური ფორმების ერთი თავისებურება: აქ ფაქტიურად ორი თემის ნიშანი დასტურდება; მიზეზი ისაა, რომ კაუზატივის მაწარმოებელი აწმყოს ფუძეს დაერთვის: ა-კეთ-ებ-ინ-ებ-ს, ა-ხატ-(ვ)-ინ-ებ-ს, ა-პ-ობ-ინ-ებ-ს და ა.შ.

-ინ, ჩანს, -ენ სუფიქსისაგან არის მიღებული. ეს ორი სუფიქსი ხშირად ენაცვლება ერთმანეთს უღვლილების პარადიგმებში: კბენს-უკბინა, უშენს-დაუშინა, ფრენს-გადაუფრინა, ფენს-დააფინდა და ა.შ. ეს სუფიქსები დასტურდება აგრეთვე: ავლენს, ალხენს, არცხვენს, აძვრენს (ნამყო ძირითადი: მიავლინა, მოალხინა, შეარცხვინა, გააძვრინა) ტიპის ფორმებში.

ამდენად, კაუზატიურ ფორმებში გამოყენებული -ევ და -ინ სუფიქსები დასტურდება მოქმედებითი გვარის ფორმებშიც (ასევე ზოგიერთ საშუალო ზმნაში). ოღონდ აქ ერთი თავისებურება იჩენს თავს: მოქმედებითი გვარის ფორმებში ეს სუფიქსები პარადიგმების მიხედვით მონაცვლე არიან: -ევ>-ივ (ძლევს-სძლია<სძლივა); -ენ>-ინ (ფენს-დაფინა), კაუზატიურ ფორმებში კი გაქვავებული სახით არიან წარმოდგენილი (გარდა -ევ ფორმანტისა, რომელიც ზოგ დიალექტში იცვლება): ათლევინებს-გათლევინა; აწერინებს-დააწერინა. გარდა ამისა: -ევ კაუზატიურ ფორმებში წარმოდგენილია ისე, როგორც ეს მოქმედებითი გვარის ფორმებისთვისაა აწმყოში დამახასიათებელი (ხ-ევ-ს), ხოლო -ინ მოქმედებითი გვარის ზმნებში მხოლოდ II სერიის ფორმებში დასტურდება.

#106

¹⁷¹ ა. ჭინჭარაული, ხევსურულის თავისებურებანი, თბ., 1960, გვ. 145.

II. მოქმედებითი გვარის ფუძედრეკადი ზმნების წარმოების ზოგი საკითხი

ფუძედრეკადი ზმნები ქართულში სპეციალური კვლევის საგანი გახდა. ამ ზმნებში **-ედ, -ეტ, -ებ, -ემ, -ერ, -ეჭ, -ეჯ, -ეწ** და სხვა სუფიქსები ვ. თოფურიამ გამოყო.¹⁷² რა დანიშნულება უნდა ჰქონოდათ ზმნებში ამ სუფიქსებს?..

შრ-ეტ და **ა-შრ-ობ** ფორმების შედარებისას, ბუნებრივია, დაისმის კითხვა: ხომ არ ასრულებს **-ეტ** სუფიქსი **შრ-ეტ** ფორმაში იმავე როლს, რასაც **ა-ობ** აფიქსები **ა-შრ-ობ** ფორმაში? ჩანს, მათ შორის მართლაც დაიძებნება ფუნქციური კავშირი. **ა-ობ** (ასევე: **ა-ებ**) აფიქსები მოქმედებითი გვარის ფორმების მაწარმოებლადაა გამოყოფილი. თუკი ეს ასეა, **შრ-ეტ** ფორმაში **-ეტ** სუფიქსსაც, ჩანს, იგივე დანიშნულება უნდა ჰქონდეს. და მართლაც, **ა-შრ-ობ** და **შრ-ეტ** - ორივე მოქმედებითი გვარის (გარდამავალი) ზმნა - მხოლოდ ამ აფიქსებით განსხვავდება ერთმანეთისაგან და უნდა ვიგულისხმოთ, რომ **ა-ობ** აფიქსებს ერთ შემთხვევაში და **-ეტ** სუფიქსს მეორე შემთხვევაში ერთი და იგივე დანიშნულება უნდა ჰქონდეს. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ სუფიქსებს შეუძლიათ აწარმოონ მოქმედებითი გვარის ფორმები; ძირითადად აქ თემის ნიშნები (**-ებ, -ამ, -ავ**) იგულისხმება.¹⁷³ ზემოაღნიშნულ ფორმაშიც მოქმედებითი გვარის აწმყოს ფუძის წარმოება ეკისრება **-ეტ** სუფიქსს.

იგივე **-ეტ** სუფიქსი გამოიყოფა აგრეთვე **ფშვნ-ეტ** ზმნაშიც. მაგრამ რაღაა **ფშვნ-ი-ს** ზმნა, რომელიც ახლა აწმყოს ფორმადაა გაგებული? წარმოშობით იგი II სერიის ფორმა (ხოლმეობითი) უნდა იყოს. ცნობილია, რომ II სერიაში თემის ნიშანი არ გადაყვება ზმნას: **ა-კეთ-ებ - გა-ა-კეთ-ე; ხატ-ავ - და-ხატ-ე; ა-ბ-ამ-და-ა-ბ-ი** და ა.შ. თითქოს იგივე ვითარება უნდა გვქონოდა **ფშვნ-ეტ** ფორმის შემთხვევაში:

აწმყო:	ფშვნ-ეტ-ს
ნამყო ძირითადი:	და-ფშვნ-ა
II ხოლმეობითი:	(და)-ფშვნ-ი-ს

თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ უღვლილების უძველეს (ასპექტურ) სისტემაში „ხოლმეობითი ასრულებდა იმ როლს, რაც შემდეგ აწმყოს დაეკისრა;“¹⁷⁴ ასეთი რამ პრინციპულად შესაძლებელი ჩანს. რაც შეეხება კონსტრუქციის განსხვავებას (**ფშვნის - ის** მას; აწმყო; **დაფშვნის - მას ის**, ხოლმეობითი), ეს მეორეულ მოვლენადაა მიჩნეული.¹⁷⁵ ამდენად, ეს ფორმები იმავე ვითარებას გვიჩვენებენ, რასაც თანამედროვე ქართულში ჩვეულებრივი თემისნიშნის ზმნები.

კრ-ებ და **კრ-ეფ** ფორმებში აფიქსები **-ებ** და **-ეფ** რომ ერთმანეთის ფონეტიკურ ვარიანტებს წარმოადგენენ, ეს ცნობილია. თავის მხრივ **-ებ** თემის ნიშნადაცაა გამოყოფილი (**აკეთ-ებ, ბად-ებ**). **კრ-ებ** ფორმაშიც იგი ფუძეს მიხორ-

#107

¹⁷² იხ. ვ. თოფურია, ფუძედრეკად ზმნათა სუფიქსაციისათვის, თსუ შრომები, III, 1936.

¹⁷³ არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემისათვის კავკასიურ ენებში: ამ კონსტრუქციის სტაბილური და ლაბილური ვარიანტები; ენიმკის მოამბე, ტ. XII, 1942, გვ. 233.

¹⁷⁴ არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, გვ. 80.

¹⁷⁵ იქვე, გვ. 74.

ცებული აფიქსი უნდა იყოს. ასე რომ, ამ ფორმაშიც **-ებ(-ეფ)** იმავე დანიშნულებისა იქნება, რაც **-ეტ** სუფიქსი **ფშვნ-ეტ** ზმნაში. ამავე ფუნქციისა ჩანს **-ემ** სუფიქსი **თვლ-ემ-ს** ზმნაშიც (**<თვალ-ი>**,¹⁷⁶ **ნასახელარი ზმნაა**).

დასტურდება პარალელური ფორმები: **სხლ-ეტ-ს||სხლ-ავ-ს**. აქაც **-ეტ** და **-ავ** სუფიქსებს ერთი და იგივე დანიშნულება უნდა ჰქონდეთ. ეს ორი ზმნა შინაარსობრივადაც ახლოს დგას ერთმანეთთან: **სხლ-ავ-ს** - სასხლავით ზედმეტ რქას (შტოს) აჭრის (ვაზს...) და: **სხლ-ეტ-ს** - სწრაფად, მოწყვეტით აცილებს, გლეჯს, წყვეტს (ქეგლ); **სხლ-ეტ-ს** და **სხლ-ავ-ს** ფორმები მხოლოდ შინაარსობრივი ნიუანსით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.¹⁷⁷

ანალოგიური ვითარებაა **სრ-ავ-ს** და **სრ-ეს-ს** ფორმებშიც. **სრავს- ხოცავს**, ჟლეტს, ანადგურებს, სპობს; და: **სრესს** - მისი ერთ-ერთი მნიშვნელობაა: ჰყლეტს, თელავს, ანადგურებს, სპობს (ქეგლ).

-ებ სუფიქსი გამოიყოფა **წნ-ებ-ს** ფორმაში (შდრ.: **წნ-ეფ-ა**).

ამავე დანიშნულებისა ჩანს **-ემ** სუფიქსი **ქლ-ემ-ს** ზმნაში; მას ასევე უპირისპირდება **-ავ** თემისნიშნის იმავე ძირისგან ნაწარმოები ზმნა: **ქელ-ავ-ს**. მათ შორისაც დასტურდება შინაარსობრივი მსგავსება: **ქლ-ემ-ა** - ძლიერი ხება; ხოლო: **ქელ-ავ-ა** - ბალაჯთ გალახვა (საბა, სიტყვის კონა), **ქელ-ავ-ს** - ფეხით სრესს, თელავს (ქეგლ).

მაწარმოებლის ანალოგიური ფუნქცია უჩანს აგრეთვე **-ენ** სუფიქსს ზმნებში: **კბ-ენ-ს** (შდრ.: **კბ-ილ-ი**, და ზმნები: **კბ-ებ-ს** და **კუნ-ეტ-ს**;¹⁷⁸ **სტვ-ენ-ს** (შდრ.: **სტვ-ირ-ი**), **ტკ-ენ-ს** (**ტკ-ივ-ილ-ი**), **ღრ-ენ-ს** (შდრ.: **ღრ-იალ-ი**), **რქ-ენ-ს** (**<რქა>**),¹⁷⁹ **ფრ-ენ-ს** (**<ფრ-თა-ა>**; შდრ.: **ფრ-ინ-ველი**). ეგრევე **-ენ** სუფიქსი პრეფიქსთან ერთადაც გვხვდება. ამავე სუფიქსის გამოყოფა შესაძლებელი ჩანს **ფ-ენ-ს ზმნაშიც**,¹⁸⁰ შდრ.: **და-ი-ფ-ეფ-ს** („მაჰგლეჯს, დაიფევს წყლულშია მწვანე ბალახსა მთისასა“. ვაჟა-ფშაველა, ალუდა ქეთელაური).

შვლ-ექ და **შვლ-ეპ** ერთმანეთის დიალექტურ ვარიანტს წარმოადგენენ, ყოველ შემთხვევაში, ახლა (ქეგლ). ამდენად, აქაც შესაძლებელი ჩანს **-ექ** და **-ეპ** სუფიქსების გამოყოფა. **-ეპ** სუფიქსი უნდა გამოიყოფოდეს აგრეთვე **ტყ-ეპ ზმნაში** (შდრ.: **არ-ტყ-ამ**); ხოლო **-ექ** სუფიქსი **ღრ-ექ** ზმნაში (შდრ.: **ღრ-ან-ჯ-ი||ღრ-ან-ჭ-ი**, - ქვედა ყბა, ქეგლ).

ნასახელარი ჩანს **ფხ-ეე** ზმნა (**<ფხ-ა>**), შდრ.: **ფხ-ექი** გურული ნაჭუჭი; (ქეგლ).

-ეფ სუფიქსის გამოყოფის შესაძლებლობა ჩანს **ჩქ-ეფ-ს** ზმნაში (შდრ.: **ჩქ-ერ-ი**),¹⁸¹ **-ეტ** სუფიქსისა **ჰყლ-ეტ-ს** ზმნაში (შდრ.: დიალექტური ფორმა ვნებითისა: **და-ჰყლ-და-ა**; სალიტ.: **დაიჰყლიტა**) და ა.შ.

#108

¹⁷⁶ ვ. თოფურია, დასახელებული ნაშრომი, გვ.231.

¹⁷⁷ შდრ.: Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, стр. 141.

¹⁷⁸ ვ. თოფურია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 231-232.

¹⁷⁹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 402.

¹⁸⁰ ა. შანიძის აზრით, საეჭვოა, რომ ამგვარად დაიშალოს ყველა **-ენ** სუფიქსიანი ზმნა (მათ შორის: **ფ ე ნ ა**, **შ ე ნ ა** და **სხვა**); იქვე, გვ. 402.

¹⁸¹ შდრ.: ფ. ერთელიშვილი, **ლა||ლე** პრეფიქები ქართულში, მაცნე, 5, თბ., 1969, გვ. 164.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ **-ეს, -ეტ, -ეხ, -ემ, -ებ** და სხვა სუფიქსებს ფუძედრეკად ზმნებში იგივე დანიშნულება ჰქონდათ, რაც დღეს აქვს თემის ნიშანს. შემდეგ ეს სუფიქსები ძირს მიუხორცდნენ და უკვე ძირისეულად იქნენ გაგებული; ამიტომ შესაძლებელი გახდა მათზე თემის ნიშნის დართვა და მივიღეთ ფორმები: **სრის-ავ-ს, კრიბ-ავ-ს, ხვრიტ-ავ-ს** და მისთნ.

III. მოქმედებითი გვარისა და „საშუალო“ ფორმების ურთიერთობისათვის

ამ შემთხვევაში ყურადღებას ვამახვილებთ მოქმედებითი და „საშუალო“ ზმნების წარმოების ერთ თავისებურებაზე.

მოქმედებითი გვარის ფორმების წარმოების ზემოაღნიშნულ ტიპებს შეიძლება დაემატოს კიდევ ერთი საშუალება, კერძოდ, მოქმედებითი გვარის ფორმების სტატიკური ზმნებისაგან ზმნისწინით წარმოების შემთხვევები. იგულისხმება: **ჰყავს- შემო-ჰყავს, აქვს - მი-აქვს** ტიპის ფორმები. ორივე ზმნა ინვერსიული ფორმისაგან არის ნაწარმოები და ინვერსიულობის გაგება მათ ამ ნაწარმოებ ფორმებშიც აქვთ შემორჩენილი. ამდენად, ეს ზმნები ფ უ ნ ქ ც ი უ რ ა დ არიან მოქმედებითი გვარის ზმნების ფარდნი, თუმცაღა ფორმით (და კონსტრუქციითაც) სტატიკურ ინვერსიულ ზმნებად რჩებიან. მაგრამ ეს მხოლოდ აწმყოს წრეში. უღვლილების დანარჩენ პარადიგმებში კი **ჰყავს** და **მოჰყავს (შემოჰყავს, მიჰყავს...)** ფორმები მკვეთრად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: პირველი ვნებითის მოდელს იყენებს, მეორე - მოქმედებითი გვარის შესაბამისი ფორმებით ივსებს ნაკლულ მწკრივებს. და, საერთოდ, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ უღვლილების ტიპების ძირითადი განმასხვავებელი ფაქტორი სწორედ ზმნის გვარის ფორმებია. ნიშანდობლივია, რომ ამგვარი განსხვავება თავს იჩენს არა მარტო მაშინ, როცა გვარის ფორმები გრამატიკული მოდელით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, არამედ მაშინაც, როცა ფუნქციური განსხვავება დასტურდება. ამდენად, გვარის სინტაქსური ბუნება (ქვემდებარის აქტიურობა-პასიურობა) ამ კატეგორიის შინაარსობრივი მხარეა, ხოლო ზმნის გვარის მორფოლოგიური ბუნება ვლინდება არა მარტო შესაბამისი მოდელებით, არამედ უღვლილების სახეებითაც. რომ ეს მართლაც ასეა, ამის ზემოაღნიშნული ფორმებიც დაადასტურებენ. შდრ.:

	სტატიკური ფორმები		მოქმედებითი გვარის ფუნქციის მქონე ფორმები	
აწმყო:	ჰყავს	აქვს	მოჰყავს	მოაქვს
უწყვეტელი:	ჰყავდა	ჰქონდა	მოჰყავდა	მოჰქონდა
I კავშირებითი:	ჰყავდეს	ჰქონდეს	მოჰყავდეს	მოჰქონდეს

უღვლილებაში ამ ფორმებს შორის მსგავსება ამით ამოიწურება. ამის შემდეგ უკვე განსხვავება იჩენს თავს: სტატიკური ფორმების უღვლილება ვნებითებს მიჰყვება, ხოლო **მოჰყავს, მოაქვს** ტიპის ფორმებისა კი - მოქმედებითებს.

#108 - #109

მყოფადი:	ეყოლება, ექნება	მოიყვანს, მოიტანს
ხოლმეობითი:	ეყოლებოდა, ექნებოდა	მოიყვანდა, მოიტანდა
მყოფადის კავშირი:	ეყოლებოდეს, ექნებოდეს	მოიყვანდეს, მოიტანდეს
ნამყო ძირითადი:	ეყოლა, (*ექნა)	მოიყვანა, მოიტანა
II კავშირებითი:	ეყოლოს, (*ექნას)	მოიყვანოს, მოიტანოს
I თურმეობითი:	ჰყოლია, ჰქონია	მოუყვანია, მოუტანია
II თურმეობითი:	ჰყოლოდა, ჰქონოდა	მოეყვანა, მოეტანა
III კავშირებითი:	ჰყოლოდეს, ჰქონოდეს	მოეყვანოს, მოეტანოს

საგულისხმოა აგრეთვე ისიც, რომ **აქვს** ფორმისგან ნაწარმოები მოქმედებითის ფუნქციის მქონე ზმნა პარადიგმებში ფუძემონაცვლეა. ამგვარად, ამ შემთხვევაში გვარის ფორმათა წარმოების ლექსიკური ტიპიც მოქმედებს.

საინტერესოა ამ მოვლენის საპირისპირო ფაქტიც: მოქმედებითი გვარის ზმნების ერთი ნაწილი ზოგჯერ კონსტრუქციაში საშუალო ზმნის ფუნქციას იღებს: **სცემს კაცს** (მოქმედებითი) - **ცემს გული** (საშუალო); **სცრის ფქვილს** (მოქმედებითი) - **ცრის წვიმა** (საშუალო) და მისთნ. როგორც მოქმედებითი გვარის ფორმებს, ამ ზმნებს უღვლილებს ყველა პარადიგმი მოეპოვება (სცემს, სცემდა, სცემდეს; იგივე ფორმები გამოიყენება მყოფადის ფუნქციითაც: **სცემა, სცემოს; უცემია, ეცემა, ეცემოს**), მაგრამ იმ შემთხვევაში, როცა იგივე ფორმები სტატიკურობის ფუნქციას იღებენ, სხვა „საშუალო“ ზმნების მსგავსად მწკრივნაკლი ხდებიან: **გული ცემს, გული ცემდა, გული ცემდეს**; - სხვა მწკრივები ამ ფორმას უკვე აღარ მოეპოვება, ასევე: (**წვიმა**) **ცრის, ცრიდა, ცრიდეს**.

ჰყავს-მოიყვანს ზმნების შესახებ დამატებით უნდა აღინიშნოს, რომ მათი პარადიგმების ფუძეთა (**ყოლ-ყვალ-ყვან**) დაპირისპირება როგორც ვნებითისა (გარდაუვალისა) და მოქმედებითის (გარდამავალი) ფუძეებისა (**ეყოლა-წაიყვანა**), შედარებით გვიანდელია. ძველ ქართულში (და დღეს კი ქართულის ზოგ დიალექტში) **ყვან** ჩვეულებრივ გამოიყენებოდა სტატიკურ ფორმათა პარადიგმების ფუძეებშიც: **ჰყვან-ს, ჰყვან-დ-ა** და მისთნ. გარდა ამისა, **ყვან** ფუძე ზოგჯერ აწმყოშიც გამოიყენება გარდამავალი ზმნის მნიშვნელობით (**ი-ყვან** ბავშვს ხელში).¹⁸²

ამ ზმნათა თავისებური ბუნება სათანადოდ არის დახასიათებული. ყურადღება გამახვილებულია ამ ზმნათა ფუძემონაცვლეობაზე. აღნიშნულია, რომ ზმნისწინიანი **მყავს** ფორმის მონაცვლე **ყვან-ა** გარდამავალია.¹⁸³ აგრეთვე ისიც, რომ დინამიკურ შინაარსს ეს ზმნები ზმნისწინის დართვის შედეგად იღებენ.¹⁸⁴ თავისთავად საინტერესოა და საგულისხმო ის ფაქტი, რომ სტატიკური ფორმების დინამიკურად გადაქცევის ერთ-ერთი საშუალება ზმნისწინის დართვაა და ისიც, რომ ამ გზით მიღებული დინამიკური ფორმა ფაქტიურად მოქმედებითი გვარის ფუნქციის მატარებელია.

¹⁸² შდრ.: ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 565.

¹⁸³ იქვე, გვ. 527; 563; 564-565.

¹⁸⁴ ი. ქავთრაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, გვ. 161-162; 123-126.

IV. მოქმედებითი გვარის ნასახელარ ზმნათა წარმოების საკითხისათვის

ქართულში მოქმედებითი გვარის ნასახელარი ზმნების აწმყოს ფუძე არსებითად ორი მოდელით იწარმოება:

#110

ა) ა+სახელის ფუძე+სუფიქსი (*resp.* თემის ნიშანი): თეთრი -ა-თეთრ-ებ-ს; ერთ-ი - ა-ერთ-ებ-ს; გუბე - ა-გუბ-ებ-ს; ბიჯ-ი - ა-ბიჯ-ებ-ს||ა-ბჯ-ენ-ს; მტვერი - ა-მტვრ-ევ-ს;¹⁸⁵ ქარ-ი - ა-ქრ-ობ-ს;¹⁸⁶ ვრც-ელ-ი - ა-ვრც-ობ-ს და მისთნ.

ბ) სახელის ფუძე+სუფიქსი (*resp.* თემის ნიშანი): ფარ-ი - ფარ-ავ-ს; რქა - რქ-ენ-ს; ძალა - ძლ-ევ-ს და მისთნ.

მოქმედებითი გვარის ნასახელარ ზმნათა წარმოებას შორის ამგვარი განსხვავება შემთხვევითი ან რაიმე სისტემას მოკლებული არ უნდა იყოს. ამის საფუძველი ისევ ფუნქციურ განსხვავებაში უნდა ვეძიოთ. და მართლაც, ა+სახელის ფუძე+სუფიქსი მოდელით ნაწარმოები ზმნები (ათეთრებს, აკაცებს, ალამაზებს, აგრილებს, აერთებს და მისთნ.) არსებითად გარდაქვევითობას აღნიშნავენ; და მართლაც: ათეთრებს-თეთრად აქცევს; აკაცებს-კაცად ხდის(აქცევს); ალამაზებს-ლამაზს ხდის და ა.შ. ამ ტიპის ზმნათა ამგვარი თვისება თავის დროზე აღნიშნული იყო სპეციალურ ლიტერატურაში.¹⁸⁷

რაც შეეხება მეორე ტიპის (სახელის ფუძე+სუფიქსი მოდელით ნაწარმოები) მოქმედებითი გვარის ნასახელარ ზმნებს, ისინი უკვე გადმოსცემენ არა გარდაქვევითობას, არამედ ინსტრუმენტალიზობას (ჭურვილობას) და, ამდენად, ინსტრუმენტატივს წარმოადგენენ.¹⁸⁸ და მართლაც: კალავ-კალით ასრულებ გარკვეულ მოქმედებას; ბარავ-ბარი წარმოადგენს იარაღს გარკვეული მოქმედების შესასრულებლად; ჩარხავ-ჩარხით სრულდება სათანადო სამუშაო და ა.შ. ამდენად, ზმნა ფუძედ იღებს სახელს იმ საგნისას, რომლითაც შესაბამისი მოქმედება სრულდება.

ზოგჯერ ზემოაღნიშნული განსხვავებული წარმოება ომონიმების დასაპირისპირებლადაც გამოიყენება:

ხერხი (საჭრელი იარაღი) > ხერხ-ავ-ს,

ხერხი (ფანდი, ილეთი) > ა-ხერხ-ებ-ს.

ამგვარი ფუნქციური სხვაობა წარმოჩენილია მხოლოდ ნასახელარ ზმნებში.

ცალკე უნდა აღინიშნოს ის შემთხვევები, როცა ერთსა და იმავე ფუძეს ორგვარი წარმოება აქვს: როგორც ოდენსუფიქსური, ასევე პრეფიქს-სუფიქსური.

ფარ-ი: ფარ-ავ - ა-ფარ-ებ

¹⁸⁵ ვ. თოფურია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 229.

¹⁸⁶ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 412.

¹⁸⁷ ა. შანიძე, ნასახელარი ზმნები ქართულში, ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1957, გვ. 35-36.

¹⁸⁸ ტერმინისათვის იხ. ჟ. მარუზოს დასახელებული ნაშრომი, გვ. 123.

შხამი: შხამ-ავ - ა-შხამ-ებ
 ფიც-ი ფიც-ავ - ა-ფიც-ებ
 ცეცხლი: ცეცხლ-ავ - ა-ცეცხლ-ებ
 ფერი: ფერ-ავ - ა-ფერ-ებ (ი-ფერ-ებ)

აღნიშნული პრეფიქს-სუფიქსიანი ზმნები სამპირიანებია, განსხვავებით იმავე მოდელით ნაწარმოები, გარდაქცევითობის ფუნქციის მატარებელი სხვა ნასახელარ ზმნებისაგან; მესამე პირად ირიბი დამატება ემატება; შდრ.: **ფარავს**

#111

კაცი შვილს“- „აფარებს კაცი შვილს საბანს.“ **შვილი** - ფორმა პირველ შემთხვევაში პირდაპირი დამატებაა, მეორე შემთხვევაში კი - ირიბი. ამდენად, უკანასკნელ ფორმაში უბრალოდ კი არ ხდება ირიბი დამატების შემოტანა კონსტრუქციაში, არამედ მას თან ახლავს არსებითი ხასიათის ცვლილებებიც.

მოქმედებითი გვარის ნასახელარი ზმნების ზემოაღნიშნულ მოდელებს შესაბამისად განეკუთვნება ვნებითი გვარის ასევე განსხვავებული მოდელები (**ათეთრებ-თეთრდება; ჩარხავ-იჩარხება**); შესაბამისად განსხვავებული წარმოება ახასიათებთ აგრეთვე ზემოაღნიშნულ მოქმედებითი გვარის პარალელურ ფორმებს: **შხამი-შხამავს-იშხამება**, მაგრამ: **შხამი-აშხამებს-შხამდება**. ამის თაობაზე დაწვრილებით ქვემოთ გვექნება საუბარი.

ჩვეულებრივ ერთი სახელისაგან ზემოაღნიშნული ორგვარი წარმოება ქართულში არ დასტურდება: **ბარი, ბეჭედი, დალი, მური, კალა, სუსხი, ფარცხი, ჩარხი** და სხვა სახელებისგან მხოლოდ ერთ მოდელით იწარმოება ზმნები: **ბარავს, ბეჭდავს, დაღავს, მურავს** და ა.შ. მაგრამ არ გვაქვს ***აბარებს** („ბარად აქცევს“ მნიშვნელობით), ***აბეჭდებს, *ადაღებს, *ამურებს** და მისთნ.

ა+ფუძე+სუფიქსი მოდელი, გარდა ზემოაღნიშნულისა, გარდაუვალი ფუძეებისაგან გარდამავალი (მოქმედებითი გვარის) ზმნების წარმოების ერთ-ერთი ძირითადი საშუალებაა თანამედროვე ქართულში: **წუხს - ა-წუხ-ებ-ს; დულს - ა-დულ-ებ-ს; დუმს - ა-დუმ-ებ-ს** და ა.შ.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ანალოგიური ვითარება აფხაზურშიც შეინიშნება, სადაც სახელის ფუძისგან დინამიკური ზმნის საწარმოებლად გარდაქცევითობის შინაარსით გარკვეული სუფიქსი გამოიყენება.¹⁸⁹

V. ქცევისა და გვარის ფორმათა ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი

ქართულში როგ ფორმანტს აქვს ორგვარი დანიშნულება: ერთი მხრით ისინი გამოდიან როგორც სიტყვათწარმოებითი ფორმანტები, მეორე მხრით - როგორც ფორმათწარმოებითი აფიქსები. ზოგჯერ მათ ერთდროულად აკისრიათ ორივე მნიშვნელობის გამოხატვა, მაგრამ ერთ-ერთი ფუნქცია მაინც ძირითადი და განმსაზღვრელია ნებისმიერი ფორმანტისათვის

¹⁸⁹ ქ. ლომთათიძე, სტატისტიკური და დინამიკური ზმნები აფხაზურში, იკე VI, გვ. 260; მისივე; გვარის კატეგორიის საკითხისათვის აფხაზურში, იკე VIII, გვ 205.

ა- პრეფიქსისათვის ასეთ ფუნქციად ობიექტზე (პირდაპირისა და ირიბზე) მინიშნება იქნა მიჩნეული. პარალელურად მას, ჩანს, სიტყვათწარმოებითი მნიშვნელობაც მოეპოვება. რიგ შემთხვევაში ეს პრეფიქსი იკარგვის (**აგზავნის-გზავნის**) ისე, რომ ზმნის მნიშვნელობაზე გავლენას არ ახდენს, ზოგჯერ კი პრეფიქსიანი და უპრეფიქსო ფორმები გარკვეული შინაარსობრივი ნიუანსით უპირისპირდებიან ერთმანეთს (**არგებს** ის მას მას - რგებს ის მას), თუმცა ამ შემთხვევაშიც შესაძლებელი ჩანს მათი პარალელური მნიშვნელობით გამოყენება.

ანალოგიური დანიშნულება უნდა ჰქონდეთ პარალელურ ფორმებში **ი-სა** და **უ-ს** (სათავისო და საარვისო ქცევის მაწარმოებლებს). შდრ.: **ა-კეთებს - ი-კეთებს - უ-კეთებს** (ასევე: **ა-თეთრებს - ი-თეთრებს - უ-თეთრებს; ა-ლამაზებს - ი-ლამაზებს - უ-ლამაზებს** და მისთნ.). ყველა ამ მაგალითში

#112

პრეფიქსებს ქცევის (ვერსიის) ჩვენების პარალელურად სიტყვათწარმოებითი ფუნქცია აქვს (განსაკუთრებით ძლიერ ეს ნასახელარ ზმნებშია წარმოჩენილი). მართლაც **თეთრი - სახელთან** შედარების დროს ნათლად ჩანს, რომ **ა-** ფორმანტს როგორც სიტყვათწარმოებით ელემენტს, **ათეთრებს** ფორმაში იგივე ფუნქცია ეკისრება, რაც **ი-ს ითეთრებს** და **უ-ს უთეთრებს** ფორმაში: ესაა სახელისაგან ზმნის წარმოების ერთ-ერთი საშუალება. ხოლო თვით ზმნებში კი, ურთიერთდაპირისპირების საფუძველზე, განასხვავებენ ქცევას და ამ შემთხვევაში უკვე იმავე ფორმანტებს ერთმანეთისგან სრულიად განსხვავებული ფუნქციის ჩვენება აქვთ დაკისრებული. ე.ი. სიტყვათწარმოებითი ფუნქცია ერთი აქვთ, მაგრამ განსხვავდებიან როგორც ფორმათწარმოებითი აფიქსები. ასევე, თუკი **აწუხებს** ფორმაში **ა-** პრეფიქსის დანიშნულებას გარდამავალი ფორმის წარმოება, ფაქტიურად იგივე ფუნქცია აკისრია **ი-სა** და **უ-** ფორმანტებს **იწუხებს** და **უწუხებს** ფორმებში. რაც შეეხება **ფარავს-იფარავს-უფარავს** ტიპის ფორმებს, აქ უკვე **ი-** და **უ-** ელემენტებს მხოლოდ ფორმათწარმოებითი ფუნქცია აკისრიათ.

ისევე როგორც **ა-** პრეფიქსი, **ი-** და **უ-** ფორმანტებსაც აქვთ ობიექტზე მინიშნების ფუნქცია: პირველი - უკუქცევითობის გამომხატველია, ე.ი. აღნიშნავს მოქმედების მიკუთვნებას სუბიექტისადმი, მეორე კი - მოქმედების სხვა, არასუბიექტური პირისადმი მიკუთვნებას. ეს კარგად ჩანს პარალელურად ხმარებული შემდეგი მაგალითებიდან: **დააცვითა-დასცვითა, წააგლიჯა-წაჰგლიჯა, მოაწმინდა-მოსწმინდა**; ასევე: **შეუთვალა-შესთვალა** (ვეფხისტყაოსანი, სტრ. 594); **უპატრონებდი-ჰპატრონობდი; შეჰყვილა და უყვილა; შესძახა-შეუძახა...**

ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევენ **უკვირს-ჰკვირობს** ტიპის მაგალითები: ისინი ისე უპირისპირდებიან ერთმანეთს, როგორც ინვერსიული (**უკვირს მას ის**) და არაინვერსიული (**ჰკვირობს ის მას**), ფორმები. ამდენად, თვისობრივად ეს ფორმები განსხვავდებიან ზემოაღნიშნული ზმნებისაგან. გარდა ამისა, უღვლილების დროს ეს ზმნები (თუკი ვნებითის მოდელის მიხედვით წარმოებულ ფორმებს ჩაინაცვლებენ) ერთმანეთს დაუპირისპირდებიან როგორც ვნებითის რელატიური და აბსოლუტური ფორმები: **უკვირს-გაუკვირდება-გაუკვირდა-გაჰკვირდება** და: **კვირობს-გაკვირდება-გაკვირდა-გაკვირდებულა**. მაშასადამე, **უკვირს-კვირობს** ერთმანეთის მიმართ მხოლოდ ქცევის განსხვავებულ ფორმებს არ წარმოადგენენ, მიუხედავად იმისა, რომ ფორმოებრივ მათ შორის სწორედ ამგვარი დაპირისპირებაა.

უფრო საინტერესო და საგულისხმო სურათს იძლევა **ჰმადლობს-უმადლის** ზმნების დაპირისპირება. **ჰმადლობს ფორმა** თანამედროვე ქართულში ჩვეულებრივ I სუბიექტური პირის ფორმით გამოიყენება: **ვმადლობ** (ქეგლ). ხშირია, აგრეთვე მეორე ობიექტური პირის ფორმით მისი გამოყენება: **გმადლობთ** (**გმადლობ**). **ჰმადლობს-უმადლის** ზმნები უღვლილების სისტემითაც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. ასე მაგალითად, **უმადლის** ფორმა უწყვეტელში **-ოდ** სუფიქსიანია (როგორც ეს საერთოდ დამახასიათებელია -ი სუფიქსიანი „საშუალი ზმნებისათვის“), **ჰმადლობს** ფორმას კი უწყვეტელში -დ სუფიქსი მოუდის: **უმადლ-ოდ-ა, უმადლ-ოდ-ე-ს...** მაგრამ: **ჰმადლობ-დ-ა, ჰმადლ-ობ-დ-ე-ს...** (**ჰმადლობდეს** ღმერთსა და შეიწყნარეს იგინი სიხარულით... იხ. შუა საუკუნეთა ნოველების ძველი ქართული თარგმანები, I, თბილისი, 1966, გვ. 6.) და

#113

კიდევ: **უმადლის** ზმნის საარვისო ქცევის ფორმა იქნება **ამადლის**, მაგრამ ეს ორი ზმნა უკვე ერთმანეთს უპირისპირდება არა მხოლოდ ქცევის მიხედვით: **უმადლის** ფაქტიურად „საშუალი ფორმა“, გარდაუვალი, სტატიკური (ქეგლ); **ამადლის** - მოქმედებითი გვარისა, გარდამავალი (ქეგლ). ეს ორი ფორმაც უღვლილებით განსხვავდება ერთმანეთისაგან: **უმადლის, უმადლოდა, უმადლოდეს...** მაგრამ: **ამადლის, ამადლიდა, ამადლიდეს...** როგორც ცნობილია, ქცევის ფორმები ჩვეულებრივ უღვლილებას არ განასხვავებენ და ამიტომაც ზემოაღნიშნულ ფორმებში ამგვარი დაპირისპირების არსებობა მეტად საგულისხმო ფაქტია. ეს მოვლენა უძველესი ჩანს. თანამედროვე ქართულში არის ტენდენცია მათი დაახლოვებისაც და საპირისპირო: მკვეთრად განსხვავებისა. პირველი ვლინდება იმით, რომ **უმადლის** ფორმაშიც უწყვეტლის მაწარმოებლად ჩნდება **-დ** სუფიქსი: **უმადლ-ი-დ-ა**. მეორე - **ამადლის** ფორმის ახლებური წარმოებით (**ამადლებს**), თუმცა ეს უკანასკნელი შედარებით იშვიათად გამოიყენება (ქეგლ); აგებულების მიხედვით იგი **ჰმადლობს** ზმნის შესაბამისი მოქმედებითის ფორმა ჩანს, შდრ.: **ჰმადლობს-ამადლებს** და **ნადირობს-ანადირებს**. აქვე უნდა აღინიშნოს ერთი მოვლენაც: განსაკუთრებით ყურადსაღებია ის ფაქტი, რომ **უმადლის-ამადლის** ერთმანეთს უპირისპირდება არა მარტო როგორც ერთი ზმნის ორი ფორმა (ქცევისა თუ გვარისა), არამედ როგორც შინაარსობრივად (სემანტიკურად) განსხვავებული ორი ზმნა; შდრ.: **ამადლის (ამადლებს)** - მაღლად უთვლის, აყვედრებს, ამუნათებს (მისთვის ჩადენილ სიკეთეს, მასზე გაწეულ ამაგს); და: **უმადლის** - მისი მაღლიერია, მისდამი მაღლიერების გრძნობითაა გამსჭვალული (ქეგლ). მაგალითები, როცა ქცევის ფორმები ფაქტიურად ლექსიკურადაც ასხვავებენ ზმნებს, ქართულში სხვაც შეიძლება დაიძებნოს. მაგალითად: **აჭერს-იჭერს-უჭერს; ამართლებს-უმართლებს** და მისთნ. განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს **უჭირავს-იჭირავს** ტიპის ფორმები. უკანასკნელი მხოლოდ დიალექტებში დასტურდება; მაგალითად, გურულში: თათრები გამოდიოდნენ და **იჭირვიდენ** (|| **იჭირავდენ<იჭირავს**) **ქალეფს, კაცეფს, ბაღნეფს და გახიდდენ** (ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბილისი, 1961, გვ. 425). ორივე ზემოაღნიშნული ფორმა ნაწარმოებია **ჭერ** ფუძისაგან. ფუძემონაცვლე ზმნებისათვის დამახასიათებელია აწმყოში თემის ნიშნის დართვის შემდეგ ფუძის -ი გახმოვანებაზე გადასვლა (**გრეხს-გრიხავს, დრეკს-დრიკავს**), მაგრამ ჩვეულებრივ **გრეხს-გრიხავს** ტიპის ზმნები

ერთმანეთის მიმართ პარალელურ ფორმებს წარმოადგენენ და რაიმე შინაარსობრივ განსხვავებას არ იძლევიან. ასევეა **იჭერს- იჭირავს** (დიალექტ.) ფორმების შემთხვევაშიც, მაგრამ **უჭერს- უჭირავს** უკვე მკვეთრად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: პირველი მნიშვნელობით დინამიკური, ხოლო მეორე (**უჭირავს**) სტატიკური ზმნაა. თავის მხრივ, **იჭირავს-უჭირავს** ზმნებიც ერთმანეთისაგან ფორმოებრივ მხოლოდ ქცევით განსხვავდება, მაგრამ ფუნქციურად მათ შორის სხვაგვარი განსხვავებაა: ისინი ერთმანეთს უპირისპირდებიან როგორც გარდამავალი და გარდაუვალი და იმავდროულად როგორც დინამიკური და სტატიკური ფორმები; შესაბამისად განსხვავებული აქვთ უღვლილების სისტემა; **იჭირავს** იუღლებს როგორც მოქმედებითი გვარის ფორმა, **უჭირავს**, - როგორც საშუალო ფორმა: პირველს ყველა მწკრივის ფორმა აქვს (**იჭირავს, იჭირავდა||იჭირავდა, იჭირავდეს||იჭირავდეს; დაიჭირავს... დაიჭირა და ა.შ.**), მეორე, როგორც ჩვეულებრივი „საშუალო ზმნა“, პა-

#114

რადიგმებში ფუძეს იცვლის და ვნებითის მოდელით ნაწარმოებ ფორმებს იყენებს (**უჭირავს, ეჭირა, სჭერია... ქეგლ**). გარდა ამისა, **უჭირავს** ინვერსიულობისაკენ გადახრილი ზმნაცაა: **უჭირავს მას ის**, რეალურად მოქმედი პირი მიცემითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილი პირი ჩანს.

ამდენად, ირკვევა, რომ როგორც ობიექტური პირის, ასევე ქცევის ნიშნების ერთ-ერთი ძირითადი ფუნქცია ობიექტზე მინიშნება, ზმნაში ობიექტის აღნიშვნაა, მაგრამ პირის ნიშნებისაგან განსხვავებით ქცევის ნიშნებს სიტყვათწარმოებითი ფუნქციაც ახასიათებს, რაც განსაკუთრებულად ნათლად იჩენს თავს ნასახელარ ზმნებში: **ა-თეთრებს, ი-თეთრებს, უ-თეთრებს**: თუკი **ა-** ფორმანტს გარდამავალი ზმნის წარმოება აკისრია **ათეთრებს** ფორმაში, შესაბამის ფორმებში იგივე ფუნქცია ეკისრებათ **ი-** და **უ-** ფორმანტებს.

VI. მოქმედებითი გვარის ფორმათა პარალელური წარმოების საკითხისათვის

ზემოთ აღნიშნული იყო ამგვარი პარალელური წარმოების რამდენიმე შემთხვევა:

ა) **ფშვნეტს-ფშვნის** ტიპისა: როგორც აღმოჩნდა, ეს ორი ფორმა ისტორიულად ერთმანეთს უნდა უპირისპირდებოდეს, როგორც აწმყოსა და II ხოლმეობითის ფორმები. ქართულში ხოლმეობითის მოშლის შედეგად **ფშვნის** ფორმა გაგებულ იქნა აწმყოდ.

დაახლოვებით ამგვარივე ჩანს დაპირისპირება **ამადლის-ამადლებს** ტიპის ფორმებს შორის, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ ისტორიულად ხოლმეობითის ფორმა (**ამადლის**) ამჯერად ახალი ქართულისათვის ორდინალურმა წარმოებამ შეცვალა (**ამადლებს**). ანალოგიური ხასიათის პარალელური ფორმები ძველ ქართულში არის დამოწმებული: **შლის-შალავს, ცვლის-ცვალავს,**

თარგმნის-თარგმანებს¹⁹⁰ და მისთნ. ამის საფუძველზე სალიტერატურო ნორმების თვალსაზრისით არამართებული ფორმებიც შეიძლება წარმოიშვას: წონის-წონავს და მისთნ.

ბ) სხლ-ეტ-ს - სხლ-ავ-ს, სრ-ეს-ს - სრ-ავ-ს, კბ-ენ-ს - კბ-ეჩ-ს, ა-ფ-ენ-ს - ა-ფ-ევ-ს ტიპისა: ერთი და იმავე ძირისაგან ერთმანეთის პარალელურად დასტურდება ძველი და ახალი წარმოება. ამათგან ადრინდელი სუფიქსები (-ეტ, -ეს, -ენ, -ეხ...) ძირსაა მიხორცებული.

გ) ა-ფარ-ებ-ს - ფარ-ავ-ს, ა-შხამ-ებ-ს - შხამ-ავ-ს, ა-ფიც-ებ-ს - ფიც-ავ-ს ტიპისა: ეს ფორმები, როგორც გამოირკვა, ფუნქციურად უპირისპირდებიან ერთმანეთს: ერთი (აშხამებს, აფარებს) გადმოსცემს გარდაქვეითობას, მეორე (ფარავს, შხამავს) ინსტრუმენტატივს; თუმცა თანამედროვე ქართულში ამგვარი დაპირისპირება ერთგვარად დაჩრდილულია, ხოლო ზოგჯერ სრულიად გამქრალი.

გარდა ამისა, დასტურდება შემდეგი პარალელური ფორმები:

დ) ა-ნიშნ-ებ-ს - ნიშნ-ავ-ს ტიპისა, რომელიც ძალიან ახლოს დგას აფარებს- ფარავს ტიპის ფორმებთან, მაგრამ განსხვავდება იმით, რომ ოდენსუფიქსიანი ფორმა (ნიშნავს) ორგვარ გაგებას იძლევა: ერთ შემთხვევაში იგი გამოდის როგორც დინამიკური, მოქმედებითი გვარის ფორმა: ქალს ნიშნავს

#115

(ქალი დანიშნა), ჯარის სარდალს ნიშნავს (ჯარის სარდალი დანიშნა); ხოლო მეორე შემთხვევაში როგორც სტატიკური ფორმა, რომელსაც საკუთრივ მხოლოდ აწმყოს წრის ფუძე მოეპოვება: „სიტყვა „ნიში“ ნიშნავს (-აღნიშნავს) კედელში გამოღრმავებულ ადგილს“.

ე) განსაკუთრებულ ჯგუფს ქმნიან ქართულში მოქმედებითი გვარის ის ზმნები, რომლებიც ძირითადად ერთი მნიშვნელობისა არიან და ერთმანეთს ა- პრეფიქსის მქონელობით უპირისპირდებიან: ავნებს-ვნებს, აგზავნის-გზავნის, ათბუნებს-თბუნავს და მისთნ. აქვე გაერთიანდებიან ერთი მნიშვნელობის მქონე ის ფორმებიც, რომლებიც დამატებით სუფიქსებითაც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: ყოვნის-ყოვნებს, ყვედრის-ყვედრებს და მისთნ.

ვ) ქართულში დასტურდება პარალელური ფორმები: აცურებს-აცურავენს, აგორებს-აგორავენს, აჭიდებს-აჭიდავენს, აქანებს-აქანავენს, აბტუნებს-აბტუნავენს, ამასხრებს-ამასხარავენს; ამავე ტიპისაა იმონებს-იმონავენს. ამ ზმნებს შორისაც, ჩანს, ფუნქციური განსხვავებაა ამოსავალი, კერძოდ: აცურებს, აგორებს, აჭიდებს, აქანებს და მათი მსგავსი ფორმებისაგან განსხვავებით აცურავენს, აგორავენს, აჭიდავენს, აქანავენს ფორმები „ზოგადი დროის“, „ზოგადი აწმყოს“ ფუნქციით გამოიყენებიან უფრო ხშირად (თუმცა არა ყოველთვის), ანუ გადმოსცემენ მოქმედებას, რომელიც ჩვეულებრივ ხდება, რამაც მოქმედების განგრძობის ფუნქცია წარმოაჩინა. ამოსავალი მათთვის „საშუალო ფორმებია“: ცურ-ავ-ს - ა-ცურ-ებ-ს, მაგრამ: ცურ-ა(ვ)-ობ-ს - ა-ცურ-ავ-ებ-ს; გორ-ავ-ს - ა-გორ-ებ-ს, მაგრამ: გორა(ვ)-ობ-ს - ა-გორ-ავ-ებ-ს, მასხრ-ობ-ს, ა-მასხრ-ებ-ს, მაგრამ: მასხარ-ა(ვ)-ობ-ს - ა-მასხარ-ავ-ებ-ს და ა.შ.

¹⁹⁰ ი. იმნაიშვილი, ვნებითი გვარის ზმნათა თავისებურებანი ძველ ქართულში, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, II, (საიუბილეო), თბ., 1968; გვ. 49.

ზ) პარალელური ფორმები ქართულში სისტემებზე დასტურდება ე.წ. ფუძედრეკად ზმნებთან. მხედველობაში გვაქვს **დრეკს-დრიკავს, გრეხს-გრიხავს** ტიპის ფორმები. აღსანიშნავია, რომ ზოგჯერ სალიტერატურო ქართულში სწორედ თემისნიშნისანი ფორმაა გაბატონებული: **ბრწყ-ინ-ავ-ს**, მაგრამ ამჟამად აღარ გამოიყენება **ბრწყ-ენ-ს** ფორმა.¹⁹¹ ასევე გავრცელდა **ფრინავს** ზმნა, იშვიათად იხმარება **ფრენს** ფორმა. აქედან იწარმოება **მფრინავი, ფრინველი**, მაგრამ არა გვაქვს ***მფრენი** ფორმა.¹⁹² ყველაფერი ეს იმაზე მიუთითებს, რომ თემის ნიშნებით გართულებული ფუძედრეკადი ზმნები ქართულში თანადათანობით ჩვეულებრივი მოვლენა ხდება, მაგრამ გვაქვს საპირისპირო შემთხვევებიც, როცა ენა უთემისნიშნო ფორმებს ამჯობინებს: **მზერს, ბწყენს, თვლემს** და ა.შ. ჩვეულებრივ ეს ე.წ. „საშუალო ფორმებია“.

მაშასადამე, ფუძედრეკად ზმნებს ხშირად აწმყოში (და, საერთოდ, I სერიაში) მოეპოვებათ პარალელური ფორმები, რომლებიც სპეციალურ ლიტერატურაში დიალექტურადაა მიჩნეული: **გლეჯს-გლიჯავს, გრეხს-გრიხავს, დრეკს-დრიკავს, კრეკს-კრიკავს, ხლეჩს-ხლიჩავს** და მისთნ. ამგვარ წარმოებას ხსნიან იმით, რომ „ზოგიერთ ზმნას -ავ დაერთო მეორე სერიის ფუძეზე და მივიღეთ პარალელური ფორმები“.¹⁹³ **გრიხავს, დრიკავს, შრიტავს** ფორმების მეორეულობას ასაბუთებენ მიმღობების საშუალებით (ცნობილია, რომ მიმღობა,

#116

რომელი გვარისაც არ უნდა იყოს ის, ფუძედ იღებს მოქმედებითი გვარის აწმყოს ფორმას) და, მართლაც, გვაქვს **დრეკილი** (<**დრეკ-ს**; და არა: ***დრიკილი<დრიკავს**), ასევე: **გრეხილი** (<**გრეხს** და არა: ***გრიხილი<გრიხავს**)¹⁹⁴ და ა.შ. ავტორების აზრით, **დრიკავს, გრიხავს** ტიპის ფორმები უფრო დამახასიათებელია დასავლეთ საქართველოს კილოებისათვის. ასევე ახსნილი მეგრულ-ქანურში დადასტურებულია ანალოგიური ფორმები. ფუძედრეკადი ზმნების თემისნიშნისანი ფორმების ენაში გაბატონების ტენდენცია იმდენად ძლიერია, რომ ზოგჯერ მიმღობაც სწორედ ამ ფორმებისაგან იწარმოება: **მ-კს-ინ-ვ-არ-ე**,¹⁹⁵ ასევე, მართალია იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება: **მ-გრ-იხ-ავ-ი...** ამდენად, ჩანს, მიმღობაშიც ხდება ახალ ტიპზე გადასვლა: მართალია, იგი აქაც აწმყოს ფუძეს ეყრდნობა, მაგრამ ეს ფუძე უკვე **ი-** გახმოვანებითაა წარმოდგენილი: **დრიკ-ავ-ს, გრიხ-ავ-ს...**

ე)ი მოქმედებითი გვარის ფუძედრეკად ზმნებში ფონეტიკურ პროცესად, რედუქციად, მიაჩნიათ (**გრეხს-გრიხა**), რასაც იწვევენ ნამყო ძირითადისა და ხოლმეობითის სუფიქსები.¹⁹⁶ ალბათ, ასევე აიხსნება თემისნიშნადართული ფუძედრეკადი ზმნების აწმყოში დადასტურებული იგივე ცვლილება (**დრეკს**, მაგრამ: **დრიკავს**).

¹⁹¹ ი. ქავთარაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 127.

¹⁹² ილ. ცერცვაძე, ფუძედრეკად ზმნათა თავისებური წარმოებისათვის, სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, I, 1941, გვ. 187.

¹⁹³ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 401, 418.

¹⁹⁴ თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 192.

¹⁹⁵ ი. ქავთარაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 128-129.

¹⁹⁶ არნ. ჩიქობავა, მესამე პირის სუბიექტის უძველესი ნიშანი ქართველურ ენებში, ენიმკი-ს მოამბე, V-VI თბ., 1940, გვ. 36-38.

წარმოშობით ეს მოვლენა, ჩანს, მართლაც, ფონეტიკურ ნიადაგზეა განვითარებული, მაგრამ ენის განვითარების შემდგომ ეტაპზე მას გარკვეული მორფოლოგიური ფუნქციაც უნდა ჰქონდეს მოპოვებული.

ამდენად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ დღეს აქ ოდენფონეტიკური ცვლილება არა გვაქვს. ერთია ნათელი: აწმყოს ჯგუფში ფუძედრეკადი ზმნები -ი გახმოვანებით მხოლოდ გარდაუვალი (**resp.** ვნებითი) ზმნებისთვის არაა დამახასიათებელი (**ი-დრიკ-ებ-ა, ი-გრიხ-ებ-ა**); იგი აქვს თემის ნიშნით გართულებულ მოქმედებითი გვარის ფუძედრეკად ზმნებსაც (**დრიკ-ავ-ს, გრიხ-ავ-ს**). ამდენად, გარდამავლობა-გარდაუვალობის (ასევე: მოქმედებითი და ვნებითი ფორმების) გარჩევისათვის ამ ფორმებში ხმოვანთმონაცვლეობაზე ყურადღების გამახვილება გამართლებული არ ჩანს. არ არის იგი ამ შემთხვევაში არც რაიმე „დამატებითი ნიშანი“. გარდამავლობა-გარდაუვალობის გარჩევა ამ ფორმებში სულ სხვა ნიშანს ემყარება.

დრეკს-დრიკა აწმყოსა და ნამყო ძირითადის ფუძეების ფლექსიური დაპირისპირებაა, **დრიკავს-დრიკა** ფორმებში კი იგივე დაპირისპირება აფიქსების საშუალებითაა მიღწეული.

თუ ჩვენ მივიჩნევთ, რომ ერთი და იმავე ფუნქციის ორი განსხვავებული ფორმა, **დრეკს** და **დრიკავს**, სხვადასხვა დიალექტის კუთვნილებაა: იმ დიალექტისა, სადაც გავრცელებული იყო ფლექსია (**დრეკს-დრიკა**) და იმ დიალექტისა, სადაც ფლექსიური მონაცვლეობა აფიქსაციით იყო შეცვლილი (**დრიკავს-დრიკა**), მაშინ უნდა დამტკიცდეს, რომ ქართულში მართლაც დასტურდებოდა დიალექტები, რომლებიც ამგვარად განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან... თუ **დრიკავს** ტიპის ფორმები დასავლეთ საქართველოს დიალექტებშია უპირატე-

#117

სად გავრცელებული, ეს თითქოს მეგრულ-ჭანურის გავლენითაც შეიძლება აიხსნას, მაგრამ თვით მეგრულ-ჭანურში ეს ფორმები მეორეულადაა მიჩნეული.¹⁹⁷

უნდა ვიგულისხმოთ, რომ ამგვარი ვითარების ასახსნელად მხოლოდ დიალექტის მოშველიება საქმის რეალურ შინაარსს ნაკლები სიზუსტით წარმოგვიდგენს. ჩანს, ეს მოვლენა იმდენად დიალექტებით კი არ განისაზღვრება, რამდენადაც ენის განვითარების სხვადასხვა საფეხურით: ფლექსიური ტიპის მოშლის შემდგომ საფეხურზე იწყება აფიქსაციის გამოყენება, რაც მნიშვნელოვან ცვლილებას იწვევს ენის სტრუქტურაში საერთოდ, და ბუნებრივია, სახელადსა და ზმნურ ფუძეებშიც. რასაკვირველია, გამორიცხული არ არის, რომ ასეთი ცვლილება ზოგ დიალექტში უფრო ადრე დაიწყო, სხვაში კი - უფრო გვიან. მაგრამ ერთია ნათელი: ეს პროცესი მეტ-ნაკლებად დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო ყველა დიალექტისათვის და თავისი ასახვა უნდა ეპოვა სალიტერატურო ენაშიც.

აღნიშნულია, რომ „ნამყო ძირითადის ფუძე (დინამიკურ ზმნათა) ისევე, როგორც აწმყო (სტატიკურ ზმნათა) ყველაზე ძველია წარმოშობით და ყველაზე მარტივი შედგენილობით. დინამიკურ ზმნათა აწმყოს ფუძე შემდგომი ფორმაცისაა.“¹⁹⁸ თუ ეს ასეა, მოქმედებითი გვარის ფუძედრეკადი ზმნებისათვისაც ამოსავალი იქნება II სერიის ფუძე, ანუ ფუძე **ი-** გახმოვანებით:

¹⁹⁷ თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 192-193.

¹⁹⁸ არნ. ჩიქობავა, ვნებითის ჩამოყალიბების ზოგი საკითხისათვის ქართულში მასდარის ჩვენებათა მიხედვით, იკვ VIII, გვ. 513.

დრიკ, გლიჯ, წყვიტ, გრიხ, ჟლიტ და ა.შ. თავის მხრივ კი ეს ფუძე აწმყოს ორგვარ წარმოებას გვიჩვენებს:

I. ფ ლ ე ქ ს ი უ რ ს:

ნამყო ძირითადი:	დრიკ-ა	გრიხ-ა	ცქვიტ-ა
აწმყო:	დრეკ-ს	გრეხ-ს	ცქვეტ-ს და მისთნ.

II. ა გ ლ უ ტ ი ნ ა ც ი უ რ ს:

ნამყო ძირითადი:	დრიკ-ა	გრიხ-ა	ცქვიტ-ა
აწმყო:	დრიკ-ავ-ს	გრიხ-ავ-ს	ცქვიტ-ავ-ს.

ამრიგად, ამოსავალია II სერიის ფუძე, რომლისგანაც შემდეგ იწარმოება აწმყო: ერთ შემთხვევაში ხმოვანთმონაცვლეობით (ფლექსიურად), მეორე შემთხვევაში - აფიქსაციით (აგლუტინაციურად).¹⁹⁹ ადრინდელი ჩანს ფლექსიური ტიპი, რომლის მოშლის შემდეგ მკვიდრდება აგლუტინაციური ტიპი, რაც დღესაც მოქმედია. ასეთი ცვლილების გამო „ფუძედრეკადი ზმნები წარმოების მიხედვით **ხატავ, კერავ, მალავ...** რიგის ორფუძიან ზმნებს შეუერთდა.²⁰⁰

ამრიგად, ქართულში მწკრივთა წარმოების ორი ძირითადი ხერხი ივარაუდება: ფლექსიური (ადრინდელი) და აგლუტინაციური. თითოეულ მათგანს შე-

#118

საბამისად განეკუთვნება გარდაუვალი ფორმა. ამის თაობაზე დაწვირლებით ქვემოთ გვექნება საუბარი.

რაც შეეხება **დრეკ-ავ-ს, გრეხ-ავ-ს, კრეფ-ავ-ს** ტიპის ფორმებს²⁰¹ (ნაცვლად ფორმებისა: **დრიკ-ავ-ს, გრიხ-ავ-ს, კრიფ-ავ-ს**), ისინი ფლექსიურისა და აგლუტინაციურის თავისებურ კონტამინირებას წარმოადგენენ. ყველა ეს ფორმა მცდარია, რადგან „თუ ფუძედრეკადმა ზმნამ დაირთო -ავ, მაშინ აწმყოში ე, ს ნაცვლად იქნება **ი: იჭერს, მაგრამ იჭირავს, დაიჭირავს**“.²⁰² **დრეკ-ავ-ს** ტიპის ფორმები იმიტომაცაა უმართებულო, რომ ნამყო ძირითადში მას ისევ **ი-** გახმოვანებით შეესაბამება ფუძე **დრიკ-ა**. როგორც უკვე აღინიშნა, **ე-ი** მონაცვლეობას ამ შემთხვევაში მწკრივთა განსხვავების ფუნქცია ეკისრება. როცა წარმოების ტიპი აგლუტინაციურია, იგივე ფუნქცია აფიქსაციას აკისრია, ფუძე კი ნამყო ძირითადშიც და აწმყოში ერთია (ი-გახმოვანებით: **დრიკ, გრიხ**); **დრეკავს-დრიკა** ფორმებში კი გამოდის, რომ ერთი გრამატიკული მოვლენის აღსანიშნავად ორი ნიშანია გამოყენებული: ფლექსიაც და აფიქსაციაც.²⁰³

¹⁹⁹ ილ. ცერცვაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 189.

²⁰⁰ იქვე, გვ. 189.

²⁰¹ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 418; ვ. თოფურია, ფუძედრეკად ზმნათა სუფიქსაციისათვის, გვ. 232-233; ისივე: ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, 1965, გვ. 82

²⁰² ვ. თოფურია, ქართული ენა და მართლწერის ზოგიერთი საკითხი, გვ. 84.

²⁰³ ილ. ცერცვაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 183.

მოქმედებითი გვარის ფუძედრეკად ზმნათა პარალელური ფორმები ძირითადად -ავ თემის ნიშნითაა ნაწარმოები. გამონაკლის შემთხვევაში გვხვდება -ებ სუფიქსი: ა-ჭერ-ს - ა-ჭირ-ებ-ს, ა-მხელ-ს - ა-მხილ-ებ-ს,²⁰⁴ ი-ჭერ-ს, ი-ჭირ-ებ-ს (მაგ., ქამარს). უკანასკნელ ფორმაში -ავ სუფიქსის ნაცვლად -ებ სუფიქსის გაჩენა, ჩანს, იჭერს ზმნის პოლისემიურობითაა გამოწვეული: 1. იჭერს - ხელს სტაცებს, აპატიმრებს, იპყრობს... 2. იჭერს - მაგრად იკრავს (ქველ). შესაბამისად, პირველი ფორმის პარალელურად გვექნება -ავ თემისნიშნისანი (იჭირავს), ხოლო მეორე ფორმის გვერდით -ებ თემისნიშნისანი (იჭირებს) ზმნა.

მოქმედებითი გვარის ფუძედრეკად ზმნებთან დაკავშირებით კიდევ ერთი რამ უნდა აღინიშნოს. ჩვეულებრივ ნაზმნარი სახელები I სერიის ფუძისაგან იწარმოება. მაგრამ დასტურდება რამდენიმე სახელი, რომელიც II სერიის ფუძესაც ეყრდნობა. ასე რომ, ერთი და იგივე ზმნისაგან ორგვარად იწარმოება სახელი; ეს შეეხება აჩენს, ცქვეტს, კვნეტს ტიპის ფუძედრეკადი ზმნებისაგან ნაწარმოებ სახელებს; და მართლაც, შდრ.: ა-ლხენ-ს - ა-ლხინ-ა: ლხენ-ა - ლხინ-ი, ა-ჩენ-ს - ა-ჩინ-ა: ჩენ-ა - ჩინ-ი; ცქვეტ-ს - ცქვიტ-ა: ცქვეტა - ცქვიტ-ი; ჩხერ-ს - ჩხირ-ა: ჩხერ-ა - ჩხირ-ი; კრეჭ-ს - კრიჭ-ა: კრეჭ-ა - კრიჭ-ა; კვნეტ-ს - კვნიტ-ა: კვნეტ-ა - კვნიტ-ი|| კვნიტ-ა: წმედ-ს (წმენდ-ს) - წმიდ-ა (წმინდ-ა): წმიდა (წმენდ-ა) - წმიდა (წმინდ-ა).²⁰⁵

თ) აღნიშნულ ტიპთან ახლოს დგანან სხვა პარალელური ფორმებიც იმ განსხვავებით, რომ ფლექსიური ტიპი აქ უკვე აღარ დასტურდება. ამდენად, ფუძეშიც არავითარი ცვლილება არ ხდება. ასეთებია: ლეს-ს - ლეს-ავ-ს, რეკ-ს - რეკ-ავ-ს, კვეთს - კვეთ-ავ-ს, ლეწ-ს - ლეწ-ავ-ს, ხვეწ-ს - ხვეწ-ავ-ს,

#119

პენტ-ს - პენტ-ავ-ს, ხვეტ-ს - ხვეტ-ავ-ს, ხოც-ს - ხოც-ავ-ს, ჩებ-ს - ჩებ-ავ-ს, ჩერ-ს - ჩერ-ავ-ს, ტებ-ს - ტებ-ავ-ს და ა.შ. ამ ფორმებზე თემის ნიშნის დართვა შეიძლება მართლაც ანალოგიით აიხსნას.²⁰⁶ მიზეზი კი ამგვარი ანალოგიისა, ჩანს, არის სურვილი მკვეთრად დაუპირისპირდეს აწმყოს თემატური ფუძე ნამყო ძირითადის ათემატურ ფუძეს.

ი) შრეტ-ს - ა-შრო-ობ-ს ტიპი: პირველი ამოსავალია ვნებითი გვარის შრეტების ფორმისათვის, ხოლო მეორე ფორმისათვის თავის მხრით ამოსავალია გარდაუვალი შრება ფორმა. ამდენად შრ(<შერ²⁰⁷) უძველესი ძირი ჩანს, რომლისგანაც -ეტ და -ებ სუფიქსებით შესაბამისად იწარმოება აწმყოს გარდამავალი და გარდაუვალი ფუძეები (შრეტს-შრება). ამ ფუძეებისგან შემდგომ შესაბამისად იწარმოება გარდამავალი და გარდაუვალი ფორმები: შრეტს-შრეტების; შრება (შრების) - აშრობს. შრეტს - შრება ფორმები, შინაარსობრივი განსხვავების გამო არ იქნენ გაგებული ერთმანეთის კონვერსიულ ფორმებად (შრეტა ძველ ქართულში „ქრობა“-ს

²⁰⁴ იქვე, გვ. 188.

²⁰⁵ იხ. თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 312-313.

²⁰⁶ ასე ხსნიან, მაგალითად, წერავ ტიპის ფორმებს ვ. თოფურია („ქართლური“) და არნ. ჩიქობავა („გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად“); იხ. კრებული „არილი“, თბ., 1925.

²⁰⁷ ვ. თოფურია, მესამე ტიპის ვნებითის წარმოება ქართულში, გვ. 966; თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, დასახ. ნაშრომი გვ. 182.

აღნიშნავდა.²⁰⁸); ფაქტი იმაზე მიუთითებს, რომ **-ეჭ და -ებ** სუფიქსებს დამატებით სიტყვათწარმოებითი ფუნქციაც ეკისრებოდათ და ეს ფუნქცია ძველ ქართულში ჯერ ისევ მოქმედებდა.

VII. მოქმედებითი გვარის აღწერითი ფორმები თანამედროვე ქართულში

ქართული ზმნისათვის ჩვეულებრივ სინთეზური ფორმებია დამახასიათებელი. მიუხედავად ამისა, რიგ შემთხვევაში აღწერითი ფორმებიც გამოიყენება. ყველა ეს ფორმა ნასახელარი ზმნაა და იწარმოება სახელისაგან არა სპეციალური აფიქსების დამხარებით, არამედ მეშველი ზმნის საშუალებით. მეშველი ზმნის ფუნქციით ძირითადად გამოიყენება **სცემს** და **ყოფს** ზმნები: **პატივი სცა, ცხადყო** და ა.შ. მოქმედებითი გვარის აღწერითი ფორმები უფრო ხშირად ძველ ქართულში გამოიყენებოდა,²⁰⁹ თუმცა ძველ ქართულშივე შეინიშნება ტენდენცია მათი სინთეზური ფორმებით შეცვლისა.²¹⁰ ამ ტიპის „ზმნათა სახელური ნაწილი სხვა არაფერია, თუ არა პირდაპირი ობიექტი... წყალობა-ყო - ყო წყალობა.“²¹¹

მოქმედებითი გვარის აღწერითი ფორმები თანამედროვე ქართულში არც თუ ისე იშვიათია; ძირითადად ესაა ზმნები: **პატივს სცემს, თაყვანს სცემს, ნუგეშს სცემს, თავზარს სცემს**; ასევე: **ცხადყოფს, უკვდავყოფს, უგულვებელ-**

#120

ყოფს, უვნებელყოფს, უზრუნველყოფს, ნათელყოფს, ხელყოფს, სრულყოფს, იავარყოფს, უჩინარყოფს, უარყოფს, შეურაცხყოფს...

ზოგიერთ მათგანს პარალელური სინთეზური ფორმაც მოეპოვება (მაგალითად, **ცხად-ი - ცხადყოფს|აცხადებს**), მაგრამ ამ პარალელურ ფორმებს შორის ზოგჯერ შინაარსობრივი (სემანტიკური) სხვაობა შეინიშნება და, ამდენად, ეს ფორმები კონსტრუქციაში ერთმანეთს ვერ შეცვლიან:

1. დასტურდება სრული სხვაობა:

ნათელყოფს - ნათელს, გასაგებს ხდის, ააშკარავებს, ამჟღავნებს.

ანათლებს - სწავლა-განათლება შეაქვს, ცოდნას შესძენს (ქეგლ).

2. თითოეულ ფორმას, გარდა საერთო შინაარსისა, მოეპოვება დამატებითი, განსხვავებული ფუნქციაც:

ცხადყოფს - ცხადს ხდის, ნათელყოფს, ააშკარავებს.

აცხადებს - სხვისთვის ცხადს ხდის, ვისმე აგებინებს; სხვის გასაგონად ამბობს; საჯაროდ გამოთქვამს; აღნიშნავს, აქვეყნებს (ქეგლ).

²⁰⁸ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 401.

²⁰⁹ А. Тевзадзе, Сложные глаголы в грузинском языке по памятникам V-X вв (Автореферат), Тбилиси, 1954. ივ. ქავთარაძე, ზმნის აღწერითი ფორმების ორგანული შეცვლის ისტორიიდან ქართულში, იკე, XIV, 1964; ევ. ოსიძე, „ღაღად-ყო“ ტიპის ზმნები ძველ ქართულში, იკე, XII, 1960.

²¹⁰ ივ. ქავთარაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 166-167.

²¹¹ ევ. ოსიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 267-268.

სრულყოფს - უნაკლოს, უზადოს ხდის, ხვეწს, აუმჯობესებს, ავითარებს; ასრულებს, ამთავრებს.

ასრულებს - სრულ სახეს აძლევს, - ამთავრებს, აბოლავებს; აკეთებს, ახორციელებს (დავალებულს, განზრახულს, დაწესებულს...), მისდევს, ემორჩილება (წესს, ბრძანებას, სურვილს), ქეგლ.

ზოგჯერ კი სრული შინაარსობრივი მსგავსებაც დასტურდება; და მაშინ ერთი მნიშვნელობის გამოსახატავად გამოყენებულია ზმნის ორი ფორმა: ორგანული და აღწერითი. ასეთებია: **უჩინარყოფს - აუჩინარებს (ქეგლ); ნუგეშს სცემს - ანუგეშებს...**

მოქმედებითი გვარის აღწერით ფორმებს შესაბამისი ვნებითი ჩვეულებრივ არა აქვთ; გამონაკლისის სახით დასტურდება ვნებითის ხელოვნურად, და ისიც აღწერითად, ნაწარმოები ფორმები: **ცხადყო - ცხადი გახდა (შეიქნა); ნათელყო - ნათელი გახდა (შეიქნა)** და მისთნ. მაგრამ მოქმედებითი გვარის პარალელურ სინთეზურ ფორმებს უკვე ჩვეულებრივ ეწარმოებათ ვნებითის ფორმები: **აცხადებს-ცხადდება, ანათლებს-ნათლდება** და ა.შ.

როგორც უკვე აღინიშნა, ამგვარი აღწერითი ფორმების სახელადი ნაწილი ფაქტიურად პირდაპირ ობიექტს წარმოადგენს. მეშველ ზმნებად კი გარდამავალი ზმნებია გამოყენებული: **სცემს, ყოფს**. ამათგან უკანასკნელი თანამედროვე ქართულში დამოუკიდებლად იშვიათად გამოიყენება, იგი ძველი ქართულის კუთვნილებაა და როგორც მოქმედებითი გვარის ზმნას, შესაბამისი ვნებითიც გააჩნდა: **იყო. ყოფს** ზმნა თანამედროვე ქართულში განსხვავებული მნიშვნელობით გამოიყენება (**გაყოფს, ჩაყოფს...**).²¹² ძველი ქართულისეული მნიშვნელობით იგი ძალზე იშვიათად იხმარება (რა უყავი, რა უნდა უყოს...)

მეშველი ზმნის ფუნქციით გამოყენებული **სცემს** და **ყოფს** ზმნები აღწერით ფორმებში ჩვეულებრივ იუღლებიან: **პატივს ვცემ, პატივს სცემ, პატივს სცემს... პატივი ვეცი, პატივი ეცი, პატივი სცა...** ასევე: **ნათელყავი, ნათელყავი, ნათელყო... უვნებელყოფ, უვნებელყოფ, უვნებელყოფს... უჩინარყოფ, - უჩი-**

#121

ნარგყო, უჩინარყავი და ა.შ. მაგრამ ზოგჯერ ამგვარ წარმოებას სინტაგმა ცვლის: **შეურაცხყოფა მომაცენა** ნაცვლად **შეურაცხმყო** ფორმისა...

ცალკე უნდა გამოიყოს იდიომატური გამოთქმები, რომლებიც ფაქტიურად ორი ან რამდენიმე სიტყვით ერთ ცნებას გადმოსცემენ (ეს ცნება არ უდრის გამოთქმაში შემავალი სიტყვების შინაარსს და ამდენად, აღწერითი ფორმის თავისებურ სახეს წარმოადგენენ). იგულისხმება: **ყური მიუგდო, თვალი ეჭირა, ოჯახს აქცევს, თავს იჭრის** და მისთნ. ფორმები. რასაკვირველია, ესენი მხოლოდ მაშინ გაიგებიან აღწერით ფორმებად, როცა იდიომებად არიან გამოყენებული.

²¹² ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 566.

VIII. მოქმედებითი გვარის ზმანთა უღვლილება

მოქმედებითი გვარის ზმანთა უღვლილება ქართულში ძირითადად ჩამოყალიბებულია და მყარი გრამატიკული სისტემის სახითაა წარმოდგენილი. აღნიშნავთ მხოლოდ ზოგიერთ თავისებურებას. არსებითად ეს ეხება მოქმედებითი გვარის ზოგი ზმნის აწმყოს ფორმას, რომელიც საბოლოოდ კერ კიდევ არაა ჩამოყალიბებული. მიზეზი ალბათ აწმყოს ფორმათა შედარებით გვიანდელი ფორმაცია უნდა იყოს. ასე, მაგალითად, გვაქვს მყოფადის **აჩუქებს** და ნამყო ძირითადის **აჩუქა** ფორმები, აწმყო არ დასტურდება, მისი მნიშვნელობით ზოგჯერ **აჩუქეს** ფორმას იყენებენ, ხან კი ახალ ფუძეს უქმნიან: **ჩუქნის**.

უფრო ხშირია ქართულში შემთხვევები, როცა აწმყო (და მასზე დამყარებული მწკრივები) ვერ ასხვავებს იმ მნიშვნელობებს, რომლებსაც სხვა პარადიგმებში ზმნისწინები ანიჭებენ ზმნის ფუძეს: გვაქვს **აგებს**, რომელიც პოლისემიურია და ეს პოლისემიურობა სხვა პარადიგმებში ფორმოზრივ გამოხატულებას მიიღებს: **წააგებს-ააგებს; წააგო-ააგო** და აშ. აწმყოში ამგვარ განსხვავებათა დამყარების სურვილმა გამოიწვია წარმოების თვალსაზრისით უმართებულო ფორმების გავრცელება ქართულში, როგორებიცაა: **არდგენს საბუთებს** (უპირისპირდება **ადგენს** ფორმას; მაგალითად: **ადგენს** გეგმას), ნამყო ძირითადში: **წარადგინა** (შდრ. **შეადგინა** გეგმა); ასეთივე დაპირისპირების ცდაა **ღზრდის** და **ზრდის** ფორმებშიც (**აღზარდა** და **გაზარდა**) და ა.შ.²¹³

აწმყოს წარმოებაში აღნიშნული მერყეობა სხვა სახითაც გამოვლინდა. კერძოდ, ქართულში დადასტურებულია შემთხვევები, როცა მოქმედებითი გვარის ზმნები აწმყოში ვნებითი გვარის მიმღეობის ფუძეს იყენებენ: **ყიდულობს, კითხულობს**²¹⁴ და მისთნ. ამდენად, ეს ზმნები ისეთსავე ვითარებას გვიჩვენებენ, როგორც „საშუალი ფორმების“ უღვლილებისას დასტურდება. თავისთავად საგულისხმოა ის ფაქტიც, რომ ანალოგიური წარმოება „ზოგი „საშუალი ზმნის“ აწმყოს ფუძესაც ახასიათებს (**მარხულობს, ლოცულობს** და მისთნ.). ზოგჯერ ეს ფუძე მყოფადსა II და III სერიის პარადიგმებშიც გადაჰყვება (**მარხულობს-იმარხულებს, იმარხულა...**²¹⁵), მაგრამ ამგვარი წარმოება მხოლოდ რამდე-

#122

ნიმე შემთხვევაში დასტურდება და, ამდენად, არატიპიურია (ყოველ შემთხვევაში, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში).

ეს, რაც შეეხება გამონაკლისებს. საერთოდ კი ქართულში მოქმედებითი გვარის ზმანთა უღვლილებაში შესაძლებელია ორი ძირითადი ტიპი გამოყოს: ა) ოდენმორფოლოგიური, როცა უღვლილების პარადიგმები მხოლოდ აფიქსაციით უპირისპირდებიან ერთმანეთს. ეს ტიპი წარმოებისა ჩვეულებრივია ქართულისათვის და ამიტომაც უფრო მეტად გავრცელებულია (**ჩეხ-**

²¹³ თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის ნორმები, I, 1970, გვ. 173.

²¹⁴ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 514, §544.

²¹⁵ ი. ქავთარაძე, ერთი ტიპის ზმანთა ფუძისა და სახელზმნის წარმოების თავისებურება ქართულში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე, 1960, № 3, გვ. 190 (შენიშვნა 4).

დაჩეხე, ხატავ-დახატე, აკეთებ-გააკეთე და ა.შ.); ბ) ფონეტიკურ-მორფოლოგიური (ანუ, როგორც სხვაგვარად უწოდებენ, მორფონოლოგიური): ამ დროს, ფონეტიკურ მოვლენას სხვადასხვა პარადიგმების დამაპირისპირებლის ფუნქცია მოუპოვებია: **დრეკს-დრიკა, გრეხს-გრიხა** და ა.შ. სხვა შემთხვევაში თანამედროვე ქართულში ფონეტიკური მოვლენა დამატებითი ფაქტორის როლში გამოდის: განსხვავებულ აფიქსაციასთან ერთად ერთმანეთს უპირისპირდებიან I სერიის რედუქცირებული და II სერიის სრულხმოვანიანი ფუძეები. რედუქცირდება -ა ხმოვანი (**შლი-შალე, თლი-თალე, ზრდი-ზარდე** და მისთნ.), -ე ხმოვანი (**აკლებ-დააკელ...**), -ო რეფლექსის სახით იძლევა -ვ **თანხმოვანს (აწვდი-მიაწოდე...)**.

შეინიშნება მერყეობაც მხედველობაში გვაქვს ის შემთხვევები, როდესაც ერთმანეთის პარალელურად დასტურდება წარმოების ორივე ტიპი. ზემოთ უკვე აღნიშნული **დრეკს-დრიკა** და **დრიკავს-დრიკა** პარალელური სისტემების გარდა, ამავე რიგისა ჩანს: ერთი მხრივ, **ღლი-დაღალე**, ხოლო მეორე მხრივ: **ღალავ-დაღალე** და სხვ.

რამდენიმე სიტყვა მოქმედებითი გვარის **ეძებს** ზმნის თავისებურებაზე. მას ფაქტიურად უღვლილებს ორი, ერთმანეთის პარალელური სისტემა მოეპოვება: ერთი-არასრულია, მწკრივნაკლია; მეორე შემთხვევაში ხდება შესაბამისი ფორმებით ნაკლულ მწკრივთა შევსება.

აწმყო:	ეძებს
უწყვეტელი:	ეძებდა
I კავშირებითი:	ეძებდეს
მყოფადი:	–
ნამყო ძირითადი:	ეძება
II კავშირებითი:	ეძებოს

III სერიის ფორმები არ მოეპოვება. გარდა მწკრივნაკლულობისა, სხვა თავისებურებაც იჩენს აქ თავს: -**ებ** თემის ნიშანია (შდრ. **ე-ძ-ებ-ს** - ძვ. ქართულის: **ი-ძი-ი-ს**). მიუხედავად ამისა, სხვა მოქმედებითი გვარის ფორმებისაგან განსხვავებით, იგი II სერიაშიც გადაჰყვება (**ეძება** - მან ის). გარდა ამისა, ზმნისწინი აწმყოში კი დაერთვის, მაგრამ სხვა მოქმედებითისაგან განსხვავებით (**ხატავს-დახატავს**), მყოფადის მნიშვნელობას ვერ ანიჭებს (**ეძებს-დაეძებს** - ორივე აწმყოა). ნამყო ძირითადში (**ეძება**) კი ზმნისწინს საერთოდ ვერ იგუებს. ძველი ქართულის **ი-ძი-ი-ს** ფორმიდან -**ძი** ფუძე გადავიდა **ე-ძი-ებ-ს** ფორმაშიც. ამ ფორმის უღვლილებაც **ეძებს** ზმნის უღვლილების ანალოგიურია იმ თვალსაზრისით, რომ მყოფადს ვერ იკეთებს (ზმნისწინს, **ეძებს** ზმნისაგან განსხვავებით, საერთოდ არ დაირთავს), მაგრამ ნამყო ძირითადში უკვე -**ებ** სუფიქსი აღარ გადაჰყვება (**ეძია**). **ეძიებ** ფორმას თანამედროვე ქართულში უპირისპირდება **იძიებ** ფორმა. უკანასკნელი სათავისო ქცევის ფორმაა და მოქმე -

#123

დებითი გვარისაა; თავკიდური **ი-** სათავისო ქცევის ფორმანტია, მაგრამ ფუნქციურად ქცევის რომელიმე ფორმის გაგება არც **იძიებს** ზმნას აქვს და არც **ეძიებს** ზმნას: ეს ორი ფორმა უმრავლეს შემთხვევაში ერთი და იმავე მნიშვნელობით გამოიყენება. განსხვავებით **ეძიებს** ფორმისაგან,

იძიებს ზმნას ყველა მწკრივის ფორმა მოეპოვება (იძიებს, გამოიძიებს, გამოიძია, გამოიძიებია, გამოიძია).

უღვლილების მეორე სისტემა ეძებს ზმნისა დანაკლის მწკრივებს ძებნის ზმნის ფორმებით ივსებს; აწმყო: ეძებს, უწყვეტელი: ეძებდა. I კავშირებითი: ეძებდეს, მყოფადი: მოძებნის; ნამყო ძირითადი: მოძებნა, II კავშირებითი: მოძებნოს, I თურმეობითი: მოუძებნია, II თურმეობითი: მოუძებნა. აქვე უნდა ითქვას, რომ უღვლილების ორ სისტემადა გამოყოფა პირობითი ხასიათისაა. თვალსაჩინოებისათვისაა გაკეთებული. ამიტომ, თუ ამას უკუვაგდებთ, აღმოჩნდება, რომ, მაგალითად, ნამყო ძირითადში: ეძებს ზმნას ორი ფორმა მოეპოვება: ეძება და მოძებნა, პირველი უსრული ასპექტისაა, მეორე - სრულისა და ეს ორი ასპექტი თვით ზმნის ფუძეებითაა გარჩეული და არა ზმნისწინით.

3. ვნებითი გვარის ფორმათა წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში

I. მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფუძეთა ურთიერთობისათვის.

ქართულში ვნებითი გვარის ფორმების მეტად რთული და საინტერესო წარმოება დასტურდება. ეს არის მიზეზი იმისა, რომ ვნებითი გვარის ჩამოყალიბებისა და წარმოების საკითხებს მრავალი მკვლევარი შეეხო. გამოთქმულია არაერთი მოსაზრება, რომელთაგან უმეტესი უთუოდ გვეხმარება ამ რთული საკითხის ღრმად შესწავლაში. საგულისხმოა, რომ ქართულში აბლაუტური მექანიზმი პირველად სწორედ ვნებითის ფორმებში იყო შენიშნული და დასაბუთებული. სპეციალურ ლიტერატურაში განსაკუთრებით არის გამახვილებული ყურადღება ვნებითის მაწარმოებელ აფიქსებზე, გამოთქმულია ყურადსაღები მოსაზრებები ამ აფიქსების წარმომავლობასა და თავდაპირველ ფუნქციაზე ზმნის მოდელში. ძირითად საკითხად არის გამოყოფილი აგრეთვე ვნებითი გვარის ფორმათა უღვლილების სისტემა.

ვნებითი გვარის ფორმები დინამიკური გარდაუვალი ზმნებია. ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანი გვარის სხვა ფორმებისაგან არის ის, რომ გრამატიკული ქვემდებარე კონსტრუქციაში პასიურია, ფაქტიურად განიცდის სხვის მოქმედებას. მაგრამ ქართულში არც თუ იშვიათად დასტურდება ფორმები - აგებულებით (მოდელით) ვნებითი გვარისა, მაგრამ არსებითად აქტიური მოქმედების გამომხატველი. ამიტომ პასივთან დაკავშირებით ქართულში განსაკუთრებით პრობლემატურია საკითხი ფორმისა და შინაარსის ურთიერთობის შესახებ.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, თანამედროვე ქართულში გავრცელებულია ვნებითის წარმოების აგლუტინაციური ტიპი, თანდათან ფართოვდება (ზოგჯერ უმართებულოდ) აღწერითი ფორმების ხმარების არეც. ნაწილობრივ გამოიყენება ფლექსიური და ლექსიკური ტიპებიც.

ვნებითის ფორმებს ქართულში მკაცრად განსაზღვრული მოდელები მოეპოვებათ. ამდენად, ვნებითის ფორმას ემყარება. სწორედ ამიტომაც,

რომ ვნებითად მიიჩნევა ზოგიერთი ზმნა, ფუნქციურად აშკარად აქტიური მოქმედების გამომხატველი: **ეხმარება, ელაპარაკება, ეთამაშება** და მისთნ.

ტრადიციულად გამოყოფენ ვნებითის სამ სახეს: პრეფიქსიან ვნებითებს, სუფიქსიან ვნებითებს და ე.წ. „უნიშნო ვნებითებს“. მოცემულია ცდა ვნებითის ფორმათა წარმოების სისტემის გამოვლენისა. ასე მაგალითად, მიიჩნევენ, რომ „პრეფიქსიანი ვნებითი საზოგადოდ პირველად ზმნებს ახასიათებს“, ხოლო „სუფიქსიანი ვნებითი ახასიათებს ნასახელარ ზმნებს“.²¹⁶ მაგრამ აღნიშნულია ისიც, რომ ვნებითის წარმოება ხშირად ამგვარ ჩარჩოებში ვერ თავსდება. და მართლაც, ჩანს, რომ ვნებითის ფორმათა განაწილებას სუფიქსიანებად, პრეფიქსიანებად თუ „უნიშნოებად“ სულ სხვა საფუძველი აქვს. არსებითად ვნებითის ეს ფორმები განსაზღვრულია (განპირობებულია) შესაბამისი მოქმედებითი გვარის ფორმებით. სათანადო მოქმედებითებთან ვნებითის ფორმების შედარება ამაში ადვილად დაგვარწმუნებს (ვიღებთ აწმყოს ფუძეებს):

ა) **უთემისნიშნო (resp. ერთფუძიან)**, ე.ი. სუფიქსით გაურთულელებელი ძირით ან ახლა ძირად გაგებული ფუძით წარმოდგენილ მოქმედებითი გვარის ზმნებს უპირატესად პრეფიქსიანი ვნებითები შეესაბამება: **წერ-ს - ი-წერ-ებ-ა, ჩეხ-ს - ი-ჩეხ-ებ-ა, ლეს-ს - ი-ლეს-ებ-ა, პენტ-ს - ი-პენტ-ებ-ა, რეკ-ს - ი-რეკ-ებ-ა**; აქვე შემოვა ახლა ძირად გაგებული ფუძეები: **ბზეკ-ს - ი-ბზიკ-ებ-ა, ზნიქ-ს - ი-ზნიქ-ებ-ა, კბენ-ს - ი-კბინ-ებ-ა, რქენ-ს - ი-რქინ-ებ-ა** და მისთნ. მაგრამ არის გამონაკლისებიც: **ტეხ-ს - ტყდება (<*ტეხ-დ-ებ-ა), ხეთქ-ს სკდება (<*ხეთქ-დ-ებ-ა)**²¹⁷ დასტურდება

პარალელური წარმოებაც: **დრეკს < იდრიკება / დრკება** (უნიშნო ვნებითის მოდელი). საქმე ისაა, რომ ფუძედრეკად ზმნებს ისტორიულად ვნებითის განსხვავებული წარმოება ჰქონდათ; ეს ცალკე საკითხია და ამის თაობაზე ქვემოთ გვექნება დაწვრილებითი საუბარი.

ბ) **ფუძე+თემის ნიშანი** მოდელის მქონე მოქმედებითი გვარის ზმნებს ასევე პრეფიქსიანი ვნებითები შეესაბამებიან უმეტესად:

1. **ფუძე+ -ავ**; ორ ქვეჯგუფად იყოფა: ერთი ჯგუფის ზმნებს ნაშთის სახით (-ვ) შემორჩათ თემის ნიშანი (რომელიც ზოგჯერ მეტათეზისს განიცდის ძირისეულ სონორთან): **კლ-ავ-ს - ი-კვლ-ებ-ა (<*ი-კლ-ვ-ებ-ა), კრ-ავ-ს - ი-კვრ-ებ-ა (*ი-კრ-ვ-ებ-ა), რგ-ავ-ს - ი-რგ-ვ-ებ-ა**; მეორე ჯგუფის ზმნებში -ავ თემის ნიშანი უკვალოდ ამოვარდება: **ბერ-ავ-ს - ი-ბერ-ებ-ა, ბარ-ავ-ს - ი-ბარ-ებ-ა, ტანჯ-ავ-ს - ი-ტანჯ-ებ-ა** და მისთნ. ზოგჯერ -ავ თემის ნიშანი ამ ზმნებს ვნებითშიც გადაყვებათ ისე, რომ -ებ თემის ნიშანი აღარ დაერთვის, ამრიგად, იქმნება პარალალური ფორმები: **ი-ტანჯ-ებ-ა||ი-ტანჯ-ვ-ი-ს, ი-ბარ-ებ-ა||ი-ბარვ-ი-ს...** ასევე: **ი-კვრ-ებ-ა||ი-კვრ-ი-ს, ი-რგვ-ებ-ა||ი-რგ-ვ-ი-ს** და ა.შ.

2. **ფუძე+ -ი** (რომელიც წამროშობით ხოლმეობითის ნიშანია, ახლა თემის ნიშნად გაგებული): **ზრდ-ი - ი-ზრდ-ებ-ა (ი-ზრდ-ებ-ი-ს|| ი-ზარდ-ებ-ი-ს), სვრ-ი-ს - ი-სვრ-ებ-ა, რყვნ-ი-ს - ი-რყვნ-ი-ს - ი-რყვნ-ებ-ა, ღლ-ი-ს - ი-ღლ-ებ-ა, თოხნი-ს - ი-თოხნ-ებ-ა, ჭრ-ის - ი-ჭრ-ებ-ა** და ა.შ.

²¹⁶ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 297-298.

²¹⁷ ა. შანიძე, ნასახელარი ზმნები ქართულში, ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, თბ., 1957, გვ. 37.

#125

3. ფუძე+ -ამ: დგ-ამ-ს - ი-დგ-მ-ებ-ა (ი-დგ-მ-ი-ს), ნთქ-ამ-ს - ი-ნთქ-მ-ებ-ა, სვ-ამ-ს - ი-სმ-ებ-ა და მისთნ. აქაც, მიუხედავად -ებ სუფისის დართვისა ნაშთის სახით შემორჩენილია -ამ თემის ნიშანი.

4. ფუძე+ -ებ: ბად-ებ-ს - ი-ბად-ებ-ა, კიდ-ებ-ს - ი-კიდ-ებ-ა, ტოვ-ებ-ს - ი-ტოვ-ებ-ა (პოტენციალისის ფუნქციით გამოიყენება);

5. ფუძე+ -ობ: შობს - ი-შობ-ა, გმ-ობ-ს - ი-გმ-ობ-ა...

6. ფუძე+ -ოფ: ყოფ-ს - ი-ყოფ-ა...

7. ფუძე+ -ევ: რ-ევ-ს - ი-რ-ევ-ა, ხ-ევ-ს - ი-ხ-ევ-ა... როგორც ვხედავთ, მოქმედებითი გვარის -ებ, -ობ, -ევ თემისნიშნის ფორმებს ეს სუფიქსი ვნებითშიც გადაჰყვება ისე, რომ დამატებით თემის ნიშანს (სხვა ზმნების მსგავსად) არ დაირთავენ.

ასევე: 8. ფუძე+ -ემ: ს-ც-ემ-ს (წიგნს, ჟურნალს) ი-ც-ემ-ა, მაგრამ როდესაც იგივე ზმნა სხვა მნიშვნელობით გამოიყენება (გალახვის, დარტყმის მნიშვნელობით), მაშინ -ებ თემის ნიშანიც ემატება: ს-ცემ-ს (კაცს, საქონელს) - ი-ცემ-ებ-ა (ეს ზმნა უპირატესად დეპონენსური მნიშვნელობით გამოიყენება).

9. ფუძე+ -ენ (||-ინ): ბწკ-ენ-ს - ი-ბწკ-ინ-ებ-ა... მაგრამ ამჟამად ეს სუფიქსი ფაქტიურად ფუძისეულადაა გაგებული და ამიტომაც პირველ ჯგუფში განვიხილეთ.

10. ფუძე+ -ოვ: ქსოვს... შეესაბამება პრეფიქსიანი ვნებითი: იქსოვება... ანალოგიური ვითარებაა იმ შემთხვევაშიც, როცა -ოვ სუფიქსის გამოყოფა მთლად აშკარა არაა: ძოვს-იძოვება, წოვს-იწოვება... ეს ვნებითები ძალზე იშვიათად გამოიყენება.

გ) საინტერესო სურათს იძლევა ა+ფუძე+სუფიქსი მოდელით ნაწარმოები მოქმედებითი გვარისა და შესაბამისი ვნებითი ფორმების შედარება. იქმნება რამოდენიმე ქვეჯგუფი.

1. ა+ფუძე+სუფიქსი (თემის ნიშანი) მოდელით ნაწარმოებ მოქმედებითი გვარის ფორმებს ძირითადად სუფიქსიანი ვნებითები შეესაბამება: ა-თეთრ-ებ-ს - თეთრ-დ-ებ-ა, ა-გროვ-ებ-ს - გროვ-დ-ებ-ა, ა-შენ-ებ-ს - შენ-დ-ებ-ა, ა-კეთ-ებ-ს - კეთ-დ-ებ-ა, ა-წუხ-ებ-ს - წუხ-დ-ებ-ა, ა-ლაგ-ებ-ს - ლაგ-დ-ებ-ა და: ა-ნთ-ებ - ი-ნთ-ებ-ა; ფუძე კუმშვა მნიშვნელობის მიხედვით განასხვავებს მოქმედებითი გვარის ფორმებს; ანალოგიური განსხვავება ვნებითის ფორმებში უკვე სხვა გზითაა მიღწეული: შესაბამისი ვნებითები განსხვავებული მოდელებით იწარმოება. ზოგჯერ გვარის ფორმები ერთმანეთის მიმართ კონვერსიულ ფორმებს კი არ წარმოადგენენ, არამედ სავსებით განსხვავებული შინაარსისა და ფუნქციის სიტყვებს. ასეთი მაგალითები საინტერესო მასალას იძლევიან ზმნის გვარის თავდაპირველი ბუნების გარკვევისათვის: ა-თენ-ებ-ს - (დამეს უძილოდ ატარებს, ათევს; დამეს ატარებს, დასადინებლად რჩება, ქეგლ) - თენ-დ-ებ-ა (განთიადი დგება, დამე ილევა, ნათდება, ქეგლ); ა-პირ-ებ-ს (ფიქრობს გააკეთოს, განზრახული აქვს, სამოქმედოდ ემზადება) - პირ-დ-ებ-ა (პირობას, სიტყვას აძლევს, არწმუნებს, რომ შეუსრულებს რასმე, ქეგლ)... განსხვავებული მოდელებით წარმოება ზოგჯერ ლექსიკურადაც განასხვავებს ერთი და იმავე ფუძისაგან ნაწარმოებ ზმნებს: ა-პირ-ებ-ს; მდრ.: პირ-ავ-ს (მჭრელ იარაღს, - ცულს, წალდს, - ცეცხლში ახურებს და მის პირს კვერით ათხელებს, ქეგლ). შესაბამისად უკანასკნელი ფო-

#126

რმის ვნებითი იქნება **ი-პირ-ებ-ა...** ამდენად, ლექსიკური განსხვავებაა, ერთი მხრივ, **აპირებს-პირდება** ზმნებს შორის (რომლებიც ფორმის მიხედვით ერთმანეთის მიმართ კონვერსიულ ფორმებს უნდა წარმოადგენდნენ), მეორე მხრივ **აპირებს-პირავს** ფორმებს შორის. ანალოგიური დაპირისპირება **პირდება-იპირება** ზმნებს შორისაც, რომელთაგან მხოლოდ უკანასკნელი წარმოადგენს შესაბამისი მოქმედებითი კონვერსიულ ფორმას.

2. ა+ფუძე+ - ობ მოდელით ნაწარმოებ მოქმედებითი გვარის ზმნებს ორგვარი წარმოების ვნებითი შეესაბამება: ერთი ჯგუფის ზმნებს პრეფიქსიანი ვნებითები შეესატყვისება: **ა-პ-ობ-ს - ი-პ-ობ-ა, ა-წრთ-ობ-ს - ი-წრთ-ობ-ა** და ა.შ. ცალკე ჯგუფს ქმნიან უნიშნო ვნებითების შესაბამისი მოქმედებითი ფორმები: **ა-თბ-ობ-ს - თბ-ება, ა-დნ-ობ-ს - დნ-ება, ა-შრ-ობ-ს - შრ-ება** და ა.შ. **ა-ძღ-ებ-ს** ფორმა ნაცვლად სავარაუდო სუფიქსიანი ვნებითისა უნიშნო ვნებითის მოდელს იძლევა - **ძღება**; ალბათ, ამის გამო უნიფიცირდება იგი ზემოაღნიშნულ წარმოებასთან და დასტურდება პარალელური ფორმაც **ა-ძრ-ობ-ს**.

3. ა+ფუძე+ -ენ მოდელით ნაწარმოებ მოქმედებითი გვარის ზმნებს ზოგჯერ შეესატყვისება პრეფიქსიანი ვნებითის ერთ-ერთი ფორმა (საპირისპირო არა აქვს): **ა-ბჯ-ენ-ს - ე-ბჯ-ინ-ებ-ა** (ინიანი ფორმა არ დასტურდება), ზოგჯერ შეესაბამება სუფიქსიანი ვნებითი: **ა-დგ-ენ-ს - დგ-ინ-დ-ებ-ა, ა-ვლ-ენ-ს - ვლ-ინ-დ-ებ-ა**; ზოგჯერ უნიშნო ვნებითი: **ა-ძვრ-ენ-ს - ძვრ-ება-ა...** ამ მხრივ აქ ძალიან ჭრელი სურათია.

4. ა+ფუძე+ -ევ - გვამღვეს პრეფიქსიანი ვნებითს (ისევე როგორც: **ფუძე+ -ევ** მოდელის მქონე მოქმედებითი გვარის ზმნები), მაგრამ თავის მხრივ აქაც გამოიყოფა ორი ძირითადი ქვეჯგუფი: ერთი მხრივ გვაქვს: **ა-ზნ-ევ-ს - იზნ-ევ-ა, ა-ნთხ-ევ-ს - ი-ნთხ-ევ-ა, ა-კმ-ევ-ს - ი-კმ-ევ-ა, ა-მტვრ-ევ-ს - ი-მტვრ-ევ-ა, ა-შშ-ევ-ს - ი-შშ-ევ-ა**; ხოლო მეორე მხრივ: **ა-ჭმ-ევ-ს - ი-ჭმ-ევ-ა||ი-ჭმ-ებ-ა, ა-ცმ-ევ-ს - ი-ცმ-ევ-ა||ი-ცმ-ებ-ა...** **იჭმევა||იჭმება** ტიპის პარალელური ფორმები, ალბათ, „წმინდა“ ვნებითისა და პოტენციალისის (შესაძლებლობის ვნებითის) გასარჩევად გამოიყენება.

5. ა+ფუძე+ -ამ მოდელით ნაწარმოები მოქმედებითი გვარის ზმნები ვნებითთან დაპირისპირების თვალსაზრისით ისეთივე ვითარებას გვიჩვენებენ, როგორსაც **ფუძე+ -ამ** მოდელით ნაწარმოები აქტიური ფორმების შესაბამისი ვნებითები. -ამ თემის ნიშანი ნაშთის სახით აქაცაა შემორჩენილი: **ა-ბ-ამ-ს - ი-ბ-მ-ებ-ა, ა-სხ-ამ-ს - ი-სხ-მ-ებ-ა** და ა.შ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ეს შესატყვისობანი გრამატიკული მოვლენის ძირითად ვითარებას ასახავენ. გამონაკლისები კი საკმაოდ ხშირად დასტურდება. ასე, მაგალითად, **ა-გზნ-ებ-ს, ა-ვს-ებ-ს, ა-ქ-ებ-ს** ფორმები სავარაუდო სუფიქსიანი ვნებითების ნაცვლად პრეფიქსიანი ვნებითებს იძლევიან: **ი-/ე-გზნ-ებ-ა, ი-/ე-ვს-ებ-ა, ი-ქ-ებ-ა** და ა.შ. ზოგ შემთხვევაში გამონაკლისი მეტად თავისებურია: **ბრძანებ-ს** (ის მას, ბრძან-ა მან ის) ჩვეულებრივ **ინიან** ვნებითს გვავარაუდინებს (**ბადებს-იბადება** ტიპის მსგავსად). მაგრამ ***იბრძანება** ვნებითის ფორმა არ დასტურდება, თუმცა თეორიულად მოულოდნელი არ არის, რადგან მისი რეალიტიური ვარიანტი გვაქვს: **ებრძანება (ებრძანა)...** თვით ზმნის შინაარსი განსაზღვრავს იმას, რომ ზმნის ამ ფუძეს არ შეიძლება ჰქონდეს აბსოლუტური (ერთპირიანი) ფორმა. სუფიქსიანი ვნებითი: **ბრძან-დ-ებ-ა**, როგორც ამაზე

შინაარსი მიგვანიშნებს, **აბრძანებს (დააბრძანებს)** მოქმედებითი გვარის ზმნის კონვერსიული ფორმაა.

ცალკე უნდა ითქვას „საშუალო“ და ვნებითი გვარის ფორმების ურთიერთობაზე ზემოაღნიშნული თვალსაზრისის მიხედვით. უკვე ითქვა, რომ საშუალო ფორმები ძირითადად მოქმედებითის მოდელს იმეორებენ. ასეთია, მაგალითად, **ფუძე+თემის** ნიშნიანი ან უთემისნიშნო ფორმები. მოქმედებითი გვარის ფორმებისაგან განსხვავებით ყველა მათგანს უპირატესად სუფიქსიანი ვნებითები შეესაბამება: **ცურ-ავ-ს - ცურ-დ-ებ-ა, ბრუნ-ავ-ს - ბრუნ-დ-ებ-ა, ფრინ-ავ-ს - ფრინ-დ-ებ-ა, ფოფხ-ავ-ს - ფოფხ-დ-ებ-ა, გორ-ავ-ს - გორ-დ-ებ-ა, ფეთქ-ავ-ს (ფეთქ-ს) - ფეთქ-დ-ებ-ა, ზანზარ-ებ-ს - ზანზარ-დ-ებ-ა, კაშკაშ-ებ-ს - კაშკაშ-დ-ებ-ა, ბიბინ-ებ-ს - ბიბინ-დ-ებ-ა, შრიალ-ებ-ს - შრიალ-დ-ებ-ა, ამაყ-ობ-ს - ამაყ-დ-ებ-ა, სულელ-ობ-ს - სულელ-დ-ებ-ა** და მისთნ. ასევე: **წუხ-ს - წუხ-დ-ებ-ა, დულ-ს - დულ-დ-ებ-ა** და ა.შ. ამის მიზეზი ნათელი გახდება, თუ გავითვალისწინებთ ამ ზმნათა მოქმედებითი გვარის ფორმებს; მოქმედებითის ყველა ფორმა **ა+ფუძე+ -ებ** მოდელით არის ნაწარმოები და, როგორც უკვე ითქვა, მათ უპირატესად სწორედ სუფიქსიანი ვნებითები შეესაბამება. გამონაკლისი აქაცაა, ასე, მაგალითად, **ჟონ-ავ-ს** ფორმა პრეფიქსიანი ვნებითს გვაძლევს: **ი-ჟონ-ებ-ა**. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ მას მოქმედებითის შესაბამისი ფორმა არ მოეპოვება. ზოგ საშუალო ზმნას უნიშნო ვნებითებიც შეესატყვისება: **დგა-ს - დგ-ებ-ა, წევ-ს - წვ-ებ-ა...**

აქვე უნდა აღინიშნოს განსხვავებული მიმართება მოქმედებითი და ვნებითი გვარისა, ერთი მხრივ, საშუალო და ვნებითი გვარის, მეორე მხრივ, ფორმებს შორის: თუკი მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმები (**აწუხებს-წუხდება**) ერთმანეთის მიმართ კონვერსიულ ფორმებს წარმოადგენენ, საშუალო და ვნებითი გვარის ფორმებს შორის კონვერსია გამორიცხულია: **წუხდება-წუხს** არ შეიძლება ჩაითვალოს და არც ითვლება ერთმანეთის მიმართ კონვერსიულ ფორმებად. გარდაუვალობის ფუნქციით ეს ფორმები ფაქტიურად თანატოლია და მათ შორის განსხვავება, ყოველ შემთხვევაში თანამედროვე ქართულში, დინამიკურობასა და სტატიკურობაში უნდა ვეძიოთ: **წუხდება** - დინამიკაა, **წუხს** - სტატიკა.

ამასთან დაკავშირებით რამდენიმე სიტყვა უნდა ითქვას კონვერსიაზე, რომელიც ზმნის გვარის კვლევის დროს ერთ-ერთ ძირითად საკითხად არის მიჩნეული. გავრცელებული აზრის თანახმად „ერთი გვარიდან მეორეში გადაყვანა არსებითად არის ფორმის მობრუნება ანუ კონვერსია (მოქცევა).²¹⁸ მოქმედებითი გვარის ფორმების ვნებითად გადაკეთებისას იკარგვის აქტიური კონსტრუქციის სუბიექტი,²¹⁹ უკეთ: იგი პასივის კონსტრუქციაში უბრალო დამატების სახით იქნება წარმოდგენილი. უბრალო დამატება პირმიუმართი დამატებაა და ამიტომაც ვნებითის ფორმა შესაბამის მოქმედებითთან შედარებით ერთით ნაკლები პირის ჩვენებას მოგვცემს. კონსტრუქცია ასეთ სახეს მიიღებს: **მხატვარი სურათს ხატავს - სურათი იხატება (მხატვრის მიერ), - უბრალო დამატება (აქ: მხატვრის მიერ)**, რომელიც მოქმედების რეალური შემსრულებელია, კონსტრუქციაში უმეტესად წარმოდგენილი არაა. საქმე ისაა, რომ ფორმებში:

#128

²¹⁸ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 291.

²¹⁹ იქვე, გვ. 291-292.

ვ-იკლვი, ვ-იგუემები, ვ-ისპობი... „საქმე ისეა წარმოდგენილი, თითქოს პასიურად მიჩნეული მოქმედება - „კლულობა“, „გვემულობა“, „მოსპობილყოფნა“ - მე-ს წარმოეშვას, მისი ნამოქმედარი იყოს, სწორედ ისევე, როგორც ეს არის ვ-ჰკლავ, ვ-ჰგუემ, ვ-სპობ,ში“.²²⁰ ქართული ვნებითის სწორედ ამგვარი ბუნების გამოა, რომ პასივის ბევრი ფორმა ფუნქციურად ძნელად თუ ჩაითვლება რომელიმე მოქმედებითის კონვერსიულ ფორმად, თუმცაღა ფორმალურად საქმე სწორედ ასეა წარმოდგენილი: აგინებს-იგინება, ლოცავს-ილოცება, აპირებს-პირდება, ათენებს-თენდება, აძლევს-იძლევა, აღამებს-ღამდება და ა.შ. რომ არაფერი ვთქვათ ისეთ ფორმებზე, როგორიცაა: ატყობს-ეტყობა, იმხრობს-ემხრობა და მისთნ.

პირთა კლების თვალსაზრისით ერთმანეთის კონვერსიულ ფორმებად უნდა ჩაითვალოს: აკეთებს-კეთდება, უკეთებს-უკეთდება; წერს-იწერება, უწერს-ეწერება; უკანასკნელი ასევე „საზედაო“ აწერს ზმნის კონვერსიულ ფორმასაც უნდა წარმოადგენდეს. ეს ფორმები პრეფიქსთა ბუნების გარკვევაშიც დაგვეხმარება. და მართლაც, მათი შედარების საფუძველზე აღმოჩნდება, რომ ყველა ამ ფორმაში ა-, უ- და ე- პრეფიქსებს ფაქტიურად ერთი და იგივე ფუნქცია, კერძოდ, ობიექტზე მითითების ფუნქცია აქვთ.

ზოგჯერ ერთმანეთის კონვერსიულ ფორმებად განსხვავებული ლექსიკური ერთეულები გვევლინება: ტოვებს-რჩება, აყენებს-დგება, ყრის-ცვივა და მისთნ.

სათანადო ყურადღება უნდა მიექცეს კონვერსიასთან დაკავშირებით „საშუალ ფორმებსაც“. საშუალ ფორმათა უმრავლესობა პირველადი უგვარო ზმნებია, რომლებიც გვარის ფორმებად მოქმედებითისა და ვნებითის ჩამოყალიბების შემდეგ გაფორმდნენ. ფუნქციურად მოქმედებითიცა და საშუალებაც ერთურთის მიმართ კონვერსიულ ფორმებს წარმოადგენენ: აწუხებს (ის მას) - წუხს (ის); შდრ.: აწუხებს (ის მას) - წუხდება (ის). ოღონდ აქ გასათვალისწინებელია, რომ მოქმედებითი გვარის ის ზმნები, რომელთაც შესაბამისი საშუალები ფორმა შეესატყვისება, ჩვეულებრივ ამ საშუალები ფორმისაგან არის ნაწარმოები: წუხს-ს - ა-წუხს-ებ-ს, დულს-ს - ა-დულს-ებ-ს... პირველადი აქ სწორედ წუხს, დულს „საშუალები“ ფორმებია. სხვა შემთხვევაში კი მოქმედებითიცა და საშუალებიც ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად იწარმოება (არ წარმოადგენენ ერთმანეთისათვის ამოსავალ ფუძეს); ეს განსაკუთრებით ნათლად ჩანს ნასახელარი ზმნების მაგალითზე; საერთოდ, ნასახელარი ზმნები ამ მხრივ თავისებურ ვითარებას გვიჩვენებენ. და მართლაც, თუკი წერს-ს ფორმა ამოსავალია ი-წერს-ებ-ს ფორმისათვის, წუხს-ს ფორმა ა-წუხს-ებ-ს ფორმისათვის, ასევე: დრეკს-ს ფორმა დრეკს-ებ-ს (დრეკს-ებ-ი-ს) ფორმისათვის, თბს-ებ-ს ფორმა ა-თბს-ებ-ს ფორმისათვის და ა.შ. ნასახელარ ზმნებს გვარის ფორმები ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ეწარმოება სახელის ფუძისაგან: ცივს-ი: ა-ცივს-ებ-ს, ცივს-დ-ებ-ს, ცივს-ობს-ს (ქველ); წყნარს-ი: ა-წყნარს-ებ-ს, წყნარს-დ-ებ-ს, წყნარს-ობს-ს (ვაჟა-ფშაველა, „ღამე მთაში“: ეხლა ცა წყნარობს...); ჩქარს-ი: ა-ჩქარს-ებ-ს, ჩქარს-დ-ებ-ს, ჩქარს-ობს-ს და ა.შ. არის შემთხვევები, როცა სახელისაგან ზმნა კი იწარმოება, მაგრამ მას გვარის მხოლოდ ერთი ფორმა და მისი სტატისკური (გარდაუვალი) ვარიანტი მოეპოვება: ჩრდილს-ი: ა-ჩრდილს-ებ-ს, ჩრდილს-ობს-ს („ჩრდილსაც ჩრდილობთ“, ხალხური სიბრძნე, I, თბილისი, 1963, გვ. 152); ან

²²⁰ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, თბ., 1968, გვ. 133.

#129

მხოლოდ სტატიკური - ხილი: ხილსაც ჰხილობთ (იქვე, გვ. 152), მაგრამ უკანასკნელ ფორმას მოქმედებითი და ვნებითი არა აქვს. ამდენად, ნასახელარი ზმნის ყველა ეს ფორმა (გვარების მიხედვით) ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად არის ნაწარმოები (ერთი გვარის ფორმა მეორე ფორმისათვის ამოსავალს არ წარმოადგენს) და მხოლოდ შემდეგ ფუნქციურად უკავშირდებიან ერთმანეთს, როგორც ურთიერთ მიმართ კონვერსიული ფორმები.

კონვერსია სინტაქსურ ცვლილებებს გულისხმობს უპირველესად (მოქმედებითი გვარის სუბიექტი ვნებითში გადასვლისას „იკარგვის“, ხოლო პირდაპირი ობიექტი ვნებითის კონსტრუქციაში ქვემდებარედ იქცევა და ა.შ.), მაგრამ ითვალისწინებს მორფოლოგიურ ცვლილებებსაც იმის გამო, რომ ამგვარ სინტაქსურ ცვლილებას უთუოდ თან სდევს მორფოლოგიური ცვლილებებიც (ხატ-ავ-ს ის მას - ი-ხატ-ებ-ა ის, გ-ხატ-ავ-ს ის შენ - ი-ხატ-ებ-ი შენ, მ-ხატ-ავ-ს ის მე - ვ-ი-ხატ-ებ-ი მე და ა.შ.). ამდენად, ტრადიციული ვარაუდით, თუკი გვაქვს ფორმა ვ-ი-ხატ-ებ-ი (რომლის ქვემდებარედ მოქმედებას განიცდის), მის გვერდით აუცილებლად იგულისხმება ხატ-ავ-ს ფორმაც, ანუ სხვაგვარად: ვიხატები ფორმა თავისთავად (თუ გნებავთ, ამოსავლად) უთუოდ გულისხმობს მხატავს ფორმასაც (რომლის ქვემდებარე უკვე აქტიურად მოქმედი პირია). ხშირ შემთხვევაში ეს მართლაც ასეა. მაგრამ ქართულ ზმნაში ვითარდება ისეა წარმოდგენილი, რომ მიუხედავად ვნებითი გვარის მოდელისა. ქვემდებარე ფაქტიურად რეალურ მოქმედ პირადაა წარმოჩენილი²²¹ და ზოგჯერ ეს ფუნქციურ დადასტურებასაც პოულობს. ამიტომაც, მიუხედავად იმისა, რომ ფორმით ვნებითებია, ელაპარაკება, ეუბნება, ეძახის, ეომება, ერჩის, ებრძვის, პირდება, თენდება, სჭირდება, ეგულება, შეიჭრება, წარმოიჭრება, ჩააცივდება, წყნარდება, მიაჩერდება, იბღვირება, იხედება და მისთნ. ზმნები არასდროს გულისხმობენ შესაბამის კონვერსიულ (მოქმედებითი გვარის) ფორმას. ზოგ მათგანს იგი არც აქვს (წყრება, ერჩის, ეგულება...); ამ ფორმებს როგორც „უცილო ვნებითებს“ ახასიათებენ.²²² ზოგს (ანალოგიით) გაუჩნდა სათანადო მოქმედებითი, რომელიც ადრე არ ჰქონდა (წამოიჭრა-საკითხი - წამოჭრა საკითხი).²²³ ზოგის ფუძისაგან მოქმედებითი კი იწარმოება, მაგრამ იგი ფაქტიურად ვნებითის კონვერსიულ ფორმას არ წარმოადგენს (ე-ლაპარაკ-ებ-ა - ა-ლაპარაკებ-ს, ე-ომ-ებ-ა - ა-ომ-ებ-ს...).

ეს მაგალითები მიუთითებს იმაზე, რომ გვარის ფორმათა კონვერსიულად ურთიერთდაკავშირება შედარებით გვიანდელი ფაქტია, რაც გაპირობებულია თვით გვარის კატეგორიის გვიანდელი წარმოშობით.

#130

²²¹ „ამაშია ვ- პრეფიქსის აზრი ენის, უკეთ რომ ითქვას, ენობრივი აზროვნების თვალსაზრისით: იგი მიგვითითებს მე-ზე, რომელიც წარმოშობს აქტიურს ან პასიურს მოქმედებას, გინა ნეიტრალურ ყოფამდგომარეობას“ იხ. არნ. ჩიქობავა, დასახ. ნაშრ. გვ. 133.

²²² ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 319.

²²³ არნ. ჩიქობავა, ქართული ზმნის უღვლილების სისტემის საკითხები, იკე. XVI, თბ., 1968, გვ. 7-8.

II. მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფუძეთა ურთიერთობა უღვლილების პარადიგმაში

გვაქვს ფორმები: **ი-თლ-ებ-ა, ი-ზრდ-ებ-ა, ი-ყრ-ებ-ა, ი-თხრ-ებ-ა, ი-გვ-ებ-ა, ი-თვლ-ებ-ა, ი-თხვრ-ებ-ა, ი-სვრ-ებ-ა, ი-ღვრ-ებ-ა, ი-ღლ-ებ-ა, ი-ცვლ-ებ-ა, ი-ცლ-ებ-ა** და ა.შ. ყველა მათგანის ფუძე შეკუმშულია. სრული ფუძეებია: **თალ (დავ-თალ-ე), ზარდ (გავ-ზარდ-ე), ყარ (დავ-ყარ-ე), ღვარ (დავ-ღვარ-ე), ღალ (დავ-ღალ-ე)** და ა.შ. ეს სრული ფუძე აღდგება ვნებითი გვარის ნამყო ძირითადშიც: **დაი-თალ-ა, გაი-ზარდ-ა, გაი-თხარ-ა, დაი-ცალ-ა** და სხვა. უკუმშველი ფუძით არიან ეს ფორმები წარმოდგენილი როგორც მოქმედებითი, ასევე ვნებითი გვარის ნამყო III პირის ფორმაში: **გა-თალ-ა - დაი-თალ-ა, გა-ზარდ-ა - გაი-ზარდ-ა, და-ყარ-ა - დაი-ყარ-ა...**

ამ ფორმებს ეკედლებიან და ყველაფრით მათ ემსგავსებიან ზმნები: **ი-ცრ-ება, ი-ჭრ-ება, ი-რყენ-ება, ი-სკვენ-ება, ი-ფშენ-ება, ი-ქმნ-ება** და მისთნ. გარდა ერთისა: ნამყო ძირითადისა III პირის ფორმაში როგორც მოქმედებითი, ასევე ვნებითი გვარის ფორმის ფუძე შეკუმშულია: **და-ჭრ-ა - დაი-ჭრ-ა** (მაგრამ: **და-ჭერ - დაი-ჭერ**), **გა-ცრ-ა - გაი-ცრ-ა** (მაგრამ: **გა-ცერ - გაი-ცერ**). **გა-სკვენ-ა - გაი-სკვენ-ა** (მაგრამ: **გა-სკვენ - გაი-სკვენ**) და ა.შ.

ეს ის ფორმებია, რომელთაც მოქმედებითი გვარის აწმყოში ბოლოკიდური **ი-** ფორმანტი ახასიათებთ: **ვ-თლ-ი, ვ-ზრდ-ი, ვ-ყრ-ი, ვ-ჭრ-ი, ვ-სკვენ-ი**. ძველ ქართულში ვითარება სხვაგვარია. საქმე ისაა, რომ ამ ზმნების ნაწილი ნაცვლად **ი-** ფორმანტისა **-ავ, -ებ** სუფიქსებსაც (თემის ნიშნებს) დაირთავდა: **შალ-ავ-ს** (და არა: **შლის**, როგორც ახლა გვაქვს), **ცვალ-ებ-ს** (და არა: **ცვლის**), **თარგმან-ებ-ს** (და არა: **თარგმნის**), მაგრამ გვექონდა ისევე როგორც ახლა **ზრდ-ი-ს, სჯ-ის** და მისთნ. აქედან, ძველ ქართულში „იკუმშება ის ფუძეები, რომელთაც თემის ნიშნად აქვთ **ი-** სუფიქსი, სხვები კი უკუმშველია... რაც შეეხება ამ ზმნათა ვნებითებს, აქ უკვე გარჩეული აღარაა ზემოთ აღნიშნული ორი ჯგუფი... ყველა უკუმშველია“.²²⁴

საჭირო ჩანს აქვე ვახსენოთ ქართულში არსებული ის ზმნები, რომლებიც მართალია, ფუძის აგებულებით ახლოს დგანან ზემოაღნიშნულ ფორმებთან, მაგრამ მათგან განსხვავებით არ იკუმშებიან არც მოქმედებითი გვარის და არც ვნებითის ფორმებში.

შდრ.: **თლ-ი-ს - ი-თლ-ებ-ა - გა-თალ-ა - გაი-თალ-ა,**

კრ-ავ-ს - ი-კვრ-ებ-ა - შევ-კარ - შეი-კარ,

მაგრამ: **თელ-ავ-ს - ი-თელ-ებ-ა - გა-თელ-ა - გაი-თელ-ა;**

კერ-ავ-ს - ი-კერ-ებ-ა - შევ-კერ-ე - შეი-კერ-ა.

ამდენად, **თელ-ავ-ს - ი-თელ-ებ-ა, კერ-ავ-ს - ი-კერ-ებ-ა, ფარ-ავ-ს - ი-ფარ-ებ-ა** ტიპის ფუძეები მოქმედებითშიც და ვნებითშიც უკუმშველია, როგორც I, ასევე II სერიის მწკრივები.

მაშასადამე: პირველი ტიპის მაგალითებში რედუცირებული ფუძე დამახასიათებელია როგორც მოქმედებითი, ასევე ვნებითი გვარის ფორმებისათვის, მეორე ტიპის ფორმებში - პირიქით: უკუმშველია ფუძე მოქმედებითშიც და

#131

²²⁴ ი. იმნაიშვილი, ვნებითი გვარის ზმნათა თავისებურებანი ძველ ქართულში, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, II, თბ., 1968, გვ. 49.

ვნებითშიც. თუკი პირველი ტიპის მაგალითებში მოქმედებითის ფორმებში აღდგება სრული ფუძე (ეს ხდება ნამყო ძირითადის ჯგუფში), აღდგება იგი ვნებითის ფორმაშიც. ამასთან დაკავშირებით საჭირო ჩანს მოვიგონოთ ვარაუდი, რომლის თანახმად **ზრდის**, **ცვლის** ტიპის მაგალითებიც აწმყოში სრული ფუძით უნდა ყოფილიყვნენ წარმოდგენილი: **ზარდის** (და არა: **ზრდის**), **თალის** (და არა: **თლის**), **ყარის** (და არა: **ყრის**). ცნობილი მოსაზრების თანახმად, ყველა ეს ფორმა წარმოშობით ხოლმეობითია, ხოლო ბოლოკიდური -ი ფორმანტი - ხოლმეობითის მაწარმოებელი (ახლა ამ ტიპის ზმნებში ეს ფორმანტი თემის ნიშანს გაუტოლდება და თემის ნიშნადაც მიიჩნევენ).²²⁵ ისტორიულად ხოლმეობითი აწმყოს ფუნქციითაც გამოიყენებოდა,²²⁶ ხოლო მას შემდეგ, რაც სალიტერატურო ქართულში შესუსტდა (და ბოლოს სულ გაქრა) ხოლმეობითის გრამატიკული კატეგორია, ისტორიულად ხოლმეობითის კუთვნილი ზოგი ფორმა აწმყოდ იქნა გაგებული (ასეთებია: **იცის**, **უწყის...**²²⁷ ასევე. **ზრდის**, **თლის...**); სინტაქსური კონსტრუქციის სხვაობა მეორეულად მიაჩნიათ.²²⁸ ძველი ხოლმეობითი ნამყო ძირითადის ფუძეს ეყრდნობოდა. ნამყო ძირითადში კი, როგორც უკვე ნაჩვენები იყო, **ზარდ** (**გა-ზარდ-ა**), **თალ** (**გა-თალ-ა**), **ყარ** (**დაყარ-ა**) და მისთნ. ფუძეები უკუმშველია. და მაშინ აწმყოს ფუნქციით გამოყენების დროსაც ამგვარად უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი ეს ფორმები: ***ზარდ-ი-ს**, ***თალ-ი-ს**, ***ყარ-ი-ს...** ე.ი. აწმყოში **ზარდის** ისევე შეიძლებოდა გვექონოდა, როგორც ნამყო ძირითადში: **ზარდა**. მაგრამ მოქმედებითი გვარის აწმყოს ამგვარი უკუმშველი ფუძე არ შემორჩენილა. სამაგიეროდ უკუმშველი ფუძე ძველ ქართულშივე დასტურდება ვნებითებში: **ი-ცვალ-ების** (ახლა: **იც-ვლ-ება**) , **ი-ზარდ-ებოდ-ა** (ახლა: **ი-ზრდ-ებოდა**), **გამოი-ცად-ებოდა** (**გამოიცდებოდა**), **გამოი-თარგმან-ებ-ის**²²⁹ და სხვა. გამოთქმულია ვარაუდი, რომ „თუ ვნებითში გვაქვს შეუკუმშავი ფუძე, სწორედ იმიტომ, რომ ასეთ ფუძეს მოქმედებითი იყენებდა“.²³⁰ ამდენად, **იზარდების**, **იშალების**, **ითარგმანების** ტიპის ფორმები მოქმედებით გვარში გვაგვარაუდებინებს: ***ზარდავს**, **შალავს**, **თარგმანებს** შეუკუმშავ ფორმებს. ნაწილი ამ ფორმებისა დოკუმენტურადაა დადასტურებული. **ი-ზრდ-ებ-ა** ტიპის ფორმები კი მოქმედებით გვარშიც ასევე **ზრდ-ი-ს** შეკუმშულ ფუძეს გვაგვარაუდებინებს.

მაშასადამე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ვნებითის ფუძე როგორც I, ასევე II სერიის ფორმებში სათანადო მოქმედებითის ფუძეს ემყარება: მოქმედებითის შეკუმშული ფუძე ვნებითის ასევე შეკუმშულ ფუძეს გულისხმობს, შეუკუმშავი - ასევე შეუკუმშავს გვაგვარაუდებინებს. ამის დასასაბუთებლად სხვა მაგალითების მოტანაც შეიძლება.

#132

²²⁵ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 403-404.

²²⁶ არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა... I, გვ. 77.

²²⁷ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 539-540.

²²⁸ არნ. ჩიქობავა დასახელებული ნაშრომი, გვ. 74.

²²⁹ ი. იმნაიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 48-51.

²³⁰ არნ. ჩიქობავა, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 76.

როგორც უკვე აღნიშნული იყო, -ავ და -ამ თემისნიშნის ზმნათა ერთ ნაწილს ეს ფორმანტები ნაშთის სახით ვნებითშიც გადაჰყვებათ:

ა-ბ-ამ-ს	- ი-ბ-მ-ებ-ა	
ა-სხ-ამ-ს	-ი-სხ-მ-ებ-ა	
დგ-ამ-ს	-ი-დგ-მ-ებ-ა	
ხნ-ავ-ს	-ი-ხვნ-ებ-ა	(<*ი-ხნ-ვ-ებ-ა)
ძრ-ავ-ს	-ი-ძვრ-ებ-ა	(<*ი-ძრ-ვ-ებ-ა)
კლ-ავ-ს	-ი-კვლ-ებ-ა	(<*ი-კლ-ვ-ებ-ა)
რწყ-ავ-ს	-ი-რწყ-ვ-ებ-ა	
ხშ-ავ-ს	-ი-ხშ-ვ-ებ-ა	
თხზ-ავ-ს	-ი-თხზ-ვ-ებ-ა	და ა.შ.

ცნობილია, რომ II სერიაში მოქმედებითი გვარის ზმნებს თემის ნიშანი ჩვეულებრივ ეკვეცებათ: **ა-ბ-ამ-ს - და-ა-ბ-ა, ხნ-ავ-ს - და-ხნ-ა** და ა.შ. შესაბამისად ეს თემის ნიშნები (ნაშთის სახით) აღარც ვნებითის ფორმებში იქნება:

(მან იგი)	და-ა-ბ-ა	-და-ი-ბ-ა	(იგი)
„	და-ა-სხ-ა	-და-ი-სხ-ა	„
„	და-დგ-ა	-და-ი-დგ-ა	„
„	მო-ხნ-ა	-მო-ი-ხნ-ა	„
„	და-ძრ-ა	-და-ი-ძრ-ა	„
„	მო-კლ-ა	-მო-ი-კლ-ა	„
(მან იგი)	მო-რწყ-ა	-მო-ი-რწყ-ა	(იგი)
„	და-ხშ-ა	-და-ი-ხშ-ა	„
„	შე-თხზ-ა	-შე-ი-თხზ-ა	„ და ა.შ.

ანალოგიურ ვითარებას გვიჩვენებენ მათ პარალელურად დადასტურებული იბმის, იძვრის, ირწყვის, იხატვის, იკარგვის ტიპის ზმნებიც.

III. ე.წ. ფუძედრეკადი ზმნებისაგან ვნებითის წარმოების საკითხები

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ მოქმედებითი გვარის ფუძედრეკადი ზმნები ორგვარად აწარმოებენ მწკრივებს: ფლექსიურად (**დრეკ-ს - დრიკ-ა**) და აგლუტინაციურად (**დრიკ-ავ-ს - დრიკ-ა**). ასევე დასტურდება თავისებური, სხვა ფორმებისაგან განსხვავებული მიმართება ამ ზნების მოქმედებით (გარდამავალ) და ვნებით (გარდაუვალ) ფორმებს შორის. მოქმედებითი გვარის აღნიშნულ თითოეულ ფორმათაგანს შესაბამისად განეკუთვნება გარდაუვალი ფორმა: ფლექსიურს - ფლექსიური, აგლუტინაციურს - აგლუტინაციური.

ვარაუდობენ, რომ ქართულში „სწორედ ზმნის სისტემამ შემოგვინახა შედარებით სრული სახით აბლაუტური მექანიზმი“.²³¹ ეს ჩანს **ვ-დრეკ - ვ-დრეკე-ბი** (ნამყო ძირითადის: **ვ-დრიკ-ე - ვ-დერკ**) ფორმების მაგალითზეც. ახალი ქართულის ნამყო ძირითადში ძველი ქართულისაგან

²³¹ თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 179.

განსხვავებული ვითარება გვაქვს. ძველად გვქონდა: **ვ-დრიკ-ე - ვ-დერკ**. თანამედროვე ქართულში ვითარება შეიცვალა: გარდაუვალი ზმნების ნამყო ძირითადში შეკუმშული ფუძეა გამოყენებული: **ვ-დრიკ-ე - (შე)-ვ-დრკ-ი** (აწმყო: **ვ-დრკ-ებ-ი**). ასეთი ფორმების გავრცელება სავარაუდოა იმ ხანიდან, როცა ქართულში რღვევა

#133

დაიწყო II ხოლმეობითის ფორმამ, რაც ახალ ქართულში (გარდა ზოგიერთი დიალექტისა) მისი დაკარგვით დასრულდა. და, მართლაც, ეს რომ პრინციპულად შესაძლებელია, ქართულში საკმაოდ დასტურდება ამის მაგალითი. **გა-ვ-თბ-ი, დავ-ბერ-დ-ი** წარმოშობით II ხოლმეობითის ფორმებია, მაგრამ ახლა წყვეტილის (ნამყო ძირითადის) ფუნქციით გამოიყენებიან. ეს საერთოდ დამახასიათებელი ჩანს სუფიქსიანი და მესამე ტიპის (უნიშნო) ვნებითებისათვის:

ნ ა მ ყ ო ძ ი რ ი ა დ ი: გან-ვ-ტეფ (ახლა: გა-ვ-თბ-ი), შე-ცებ (ახლა: შე-ცბ-ი), და-ს-ცხერ (ახლა: და-ს-ცხრი) და ა.შ.

II ხ ო ლ მ ე ო ბ ი თ ი: გან-ვ-ტფ-ი (III პ.: გან-ტფ-ი-ს), შე-ცბ-ი (III პ.: შე-ცბ-ი-ს), და-ს-ცხრ-ი (III პ.: და-ცხრ-ი-ს) და ა.შ.

როგორც ვხედავთ, ახლა წყვეტილად გაგებული ეს ფორმები წარმოშობით ხოლმეობითებია. ამ მხრივ აღნიშნული **ვ-დრკ-ებ-ი** ფორმაც მესამე ტიპის ვნებითს მიჰყვება.

მაშასადამე, ძველ ქართულში დასტურდებოდა, ერთი მხრით, **ვ-დერკ** ნამყო ძირითადის ფორმა და, მეორე მხრით, **ვ-დრკ-ი** - II ხოლმეობითი. ხოლმეობითის კატეგორიის მოშლის შემდეგ (მასთან: ფლექსიური ტიპის დასუსტების შემდეგ) **ვ-დრკ-ი** ფორმა ნამყო ძირითადის ფუნქციით იქნა გამოყენებული.

მსგავსი მაგალითები ქართულში საკმაოდაა, მაგრამ თითქმის ყველა მათგანი უპირატესად დიალექტებში გვხვდება, სალიტერატურო ენაში კი იშვიათად დასტურდება: **გა-ხჩ-ი** (<ხჩ-ებ-ი>); **გა-გჯ-ი** (<გჯ-ებ-ი>) და ა.შ. ამრიგად, სალიტერატურო ქართულში დადასტურებული პრეფიქსიანი ვნებითებისაგან (**ი-ხლიჩ-ებ-ი, ი-გლიჯ-ებ-ი**) განსხვავებით დიალექტების ერთი ნაწილი III ტიპის ვნებითის ანალოგიით ნაწარმოებ ფორმებს იყენებს ამ შემთხვევაში (**ხჩება, გჯერა**), ეს მეტად ნიშანდობლივი მოვლენაა.

III ტიპის ვნებითები უძველესი ფორმაციის გარდაუვალ ზმნებადაა მიჩნეული. უძველესი ჩანს ე.წ. ფუძედრეკადი ზმნებიც, რასაც ადასტურებს როგორც მოქმედებით გვარში მათი თავისებური უღვლილება (ფუძის ხმოვანმონაცვლეობა აწმყოსა და ნამყო ძირითადში), ასევე მათგან ნაწარმოები „ძველი“ ვნებითები (**დრკ-ებ-ა** ტიპისა).

ამასთან დაკავშირებით უნდა განვიხილოთ **ა-შრ-ობ-ს - შრ-ებ-ა** და **შრ-ეტ-ს - ი-შრიტ-ებ-ა** ფორმები. ძირი ყველგან **შრ** (<შერ) არის. აღადგენენ ფორმას **შერ-ტ**. მართალია, ეს ფორმა ძველ ქართულში არ დასტურდება, მაგრამ III პირის **და-შრტ-ა** (მრ.რ. **და-შრტ-ეს**) ფორმა I და II პირში სწორედ ***შერტ** ფორმას გვაგვარაუდებინებს.²³²

²³² ვ. თოფურია, მესამე ტიპის ვნებითის წარმოება ქართულში, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. III, № 9, 1942, გვ. 967; თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 182, 355.

შრ-ეტ ფორმა საინტერესო ჩანს თავისი წარმოებით; მასში გამოიყოფა **-ეტ** სუფიქსი, რომელიც დღესაც მოქმედია. მწკრივების მიხედვით ამ ზმნის გარდამავალი და გარდაუვალი ფორმები ასე უპირისპირდებიან ერთმანეთს:

აწმყო: შრეტ||შრიტავ (გარდამ.)-შრტ-ებ-ი||იშრიტები (გარდაუვ.)

ნამყო ძირითადი: შრიტ-ე - და-შერტ||და-იშრიტე

#134

ამდენად, ერთი მხრივ, დასტურდება მოქმედებითისაგან ვნებითი გვარის ფორმათა წარმოების ფლექსიური ტიპი: **შრეტ-შრტები (შრეტ-ს - შრტ-ებ-ი-ს; და-შრიტ-ა - და-შრტ-ა)**, ხოლო მეორე მხრივ, **შრიტავ** ფუძისაგან აფიქსების საშუალებით ნაწარმოები ვნებითის ფორმა: **ი-შრიტ-ებ-ა (შრეტ-ს - ი-შრიტ-ებ-ა)**. ამ ორი გრამატიკული სისტემის აღრევის საფუძველზე ვლექსიურ ფლექსიურ-აგლუტინაციურ სისტემას, როცა აბლაუტი განასხვავებს მოქმედებითი გვარის აწმყოსა და ნამყო ძირითადის ფუძეებს (**შრეტს - შრიტა**), მაგრამ მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფუძეების განასხვავებლად უკვე აფიქსაციაა გამოყენებული (**შრეტს-იშრიტება**). სალიტერატურო ნორმად აღნიშნული ფლექსიურ-აგლუტინაციური ტიპია მიჩნეული (აწმყო: **შრეტს - ნამყო ძირითადი: შრიტა**; ვნებითი გვარის აწმყო: **იშრიტა - ნამყო ძირითადი: დაიშრიტა**). შეინშნვის სახით უნდა ითქვას, რომ ამ შემთხვევაში მოქმედებითი გვარის აწმყოსა და ნამყო ძირითადის ფუძეთა დასაპირისპირებლად ახალ ქართულში მხოლოდ აბლაუტი არ მოქმედებს: **შრეტ-შრიტ-ე**, - ნამყო ძირითადის ფორმაში ბოლოკიდური-ე (რომელიც ნამყოს ნიშნად მიაჩნიათ) ფაქტიურად დამატებით განმასხვავებლის როლში გამოდის...

იმავე ძირისაგან **შრ(<შერ)** ქართულში სხვაგვრადაც იწარმოება მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფუძეები: **ა-შრ-ობ-ს - შრ-ებ-ა**. ეს წარმოება III ტიპის (უნიშნო) ვნებითებისა და მათგან ნაწარმოებ მოქმედებითების (**თბება-ათბოს, დნება-ადნობს**) ანალოგიურია. წარმოება აქ უკვე აგლუტინაციურია.

ზემოთქმული სხვა ფუძედრეკადი ზმნების მაგალითზეც დასტურდება. მოქმედებითი გვარის **დრეკ-ს - დრიკ-ა** ფლექსიურსა და **დრიკ-ავ-ს - დრიკ-ა** აგლუტინაციურ ფორმებს ვნებითის ასევე ფლექსიური და აგლუტინაციური ფორმები შეესაბამება:

1. ფ ლ ე ქ ს ი უ რ ი:

	გარდამავალი	გარდაუვალი
აწმყო:	1.ვ-დრეკ 2.ს-დრეკ 3.დრეკ-ს	ვ-დრკ-ებ-ი ს-დრკ-ებ-ი დრკ-ებ-ი-ს (დრკ-ებ-ა).
ნამყო ძირითადი:	1.ვ-დრიკ-ე 2.ს-დრიკ-ე 3.დრიკ-ა	ვ-დერკ ს-დერკ დრკ-ა (<*დერკ-ა, შდრ.: ბრძნ.: დერკ-ინ!)

ერთი მხრით, ფლექსიური დაპირისპირება გარდამავალ და გარდაუვალ ფუძეებს შორის, მეორე მხრით - აწმყოსა და ნამყო ძირითადის ფუძეებს შორის (აქაც ზემოაღნიშნულის ანალოგიური ვითარებაა; ბოლოკიდური -ე ნამყო ძირითადის დამატებითი ნიშნის როლში გამოდის. ამდენად, მხოლოდ აბლაუტური დაპირისპირება არც აქ გვაქვს).

II. ა გ ლ უ ტ ი ნ ა ც ი უ რ ი:

აწმყო::	გარდამავალი	გარდაუვალი
	1.ვ-დრიკ-ავ	ვ-იდრიკ-ებ-ი
	2.ს-დრიკ-ავ	იდრიკ-ებ-ი
	3.დრიკ-ავ-ს	იდრიკ-ებ-ი-ს
		(იდრიკ-ებ-ა)

#135

ნამყო ძირითადი:	1.ვ-დრიკ-ე	(გა)-ვ-ი-დრიკ-ე
	2.ს-დრიკ-ე	(გა)-ი-დრიკ-ე
	3.დრიკ-ა	(გა)-ი-დრიკ-ა

როგორც ვხედავთ, ფუძე ყველგან ერთია - **დრიკ**, ხოლო როგორც გარდაუვალს გარდამავალისაგან, ასევე აწმყოსა და ნამყო ძირითადის ფორმებს აფიქსები განასხვავებენ. ე.ი. თუ პირველ შემთხვევაში ფუძის შინაგანი ცვლილება (**resp.** ხმოვანთმონაცვლეობა) ასრულებდა მორფოლოგიურ დანიშნულებას, ახლა იგივე ფუნქცია ეკისრება აფიქსებს, რომლებიც შინაგანად უცვლელ ფუძეს დაერთვიან.

მაგრამ ხშირია აღრევის შემთხვევები, რადგან, ჩანს, ფლექსიური ტიპიდან აგლუტინაციურზე გადასვლის საფეხური არ იყო მკვეთრად გამოკვეთილი და ზღვრის დამდები ძველსა და ახალ წარმოებას შორის. ამიტომ თანამედროვე ქართულში მოქმედებითი გვარის აწმყოსა და ნამყო ძირითადის ფუძეების განსახვავებლად ძირითადად ფლექსიური ტიპი შემორჩა (**დრეკს-დრიკა**), ხოლო გარდამავალი და გარდაუვალი ფუძეების დასაპირისპირებლად გამოყენებულ იქნა აგლუტინაციური ტიპი: **ი-დრიკ-ებ-ა**, რომელიც შესაბამისი მოქმედებითის **დრიკ-ავ-ს** ფუძეს ეყრდნობა, მაგრამ თვით ეს მოქმედებითის ფორმა სალიტერატურო ქართულში ნაკლებად გამოიყენება. ვნებითის წარმოების ფლექსიური ტიპი მთლად არ გადავარდნილა: **დრკა (დრკება)**.

ამგვარად, თანამედროვე ქართულში პარალელურად გამოიყენება **დრკება და იდრიკება** ფორმები. მიუხედავად იმისა, რომ წარმოშობით ისინი სხვადასხვანაირად ნაწარმოები ერთი ფუნქციის მქონე ფორმები ჩანს, ახალ ქართულში მათ განსხვავებული შინაარსის გადმოცემა აქვთ დაკისრებული: **დრკება** - უმეტესად თვისობრივ (მორალურ) პროცესზე მიუთითებს (თუმცა ზოგჯერ **იდრიკება** ზმნის ფუნქციითაც გამოიყენება), **იდრიკება** - ფიზიკურზე, გარეგნულზე. ერთგვარი შინაარსობრივი განსხვავება იგრძნობა აგრეთვე **იგლიჯება-გჯება, იხლიჩება-ხჩება** ფორმებს შორისაც, თუმცა ხშირად ამგვარი განსხვავება მიჩქმალულია.

იდრიკება ტიპის ფორმები რომ მოქმედებითი გვარის **დრიკავს** ტიპის ფორმებს ეყრდნობა და არა II სერიის ფუძეს, ამაზე ვნებითის წარმოების ზემოაღნიშნული თავისებურება მიგვითითებს: ვნებითის ყოველი მწკრივის ფორმა შესაბამისი მოქმედებითის იმავე მწკრივის ფორმას ეყრდნობა. თუმცა, თავის მხრივ, მოქმედებითი გვარის აწმყოს ფუძე შესაძლებელია II

სერიის ფუძეს ეყრდნობოდეს; მაგალითად, **დრიკავს** ფორმა, როგორც უკვე აღნიშნული იყო, ნამყო ძირითადის **დრიკ-ა** ფორმას ეყრდნობა, მაგრამ **ი-დრიკ-ებ-ა** უკვე ემყარება არა **დრიკ-ა** ფორმას, არამედ შესაბამის მოქმედებითს აწმყოში: **დრიკ-ავ-ს** ფორმას.

მოქმედებითი გვარის ფუძედრეკად ზმნებსა და მათ შესაბამის ვნებითებთან დაკავშირებით დაისმის „უნიშნო“ (მესამე ტიპის) ვნებითის პრობლემა, რადგანაც, როგორც უკვე ითქვა, ფუძედრეკადი ზმნების შესატყვისი ფლექსიური ვნებითები უნიშნო ვნებითების მოდელს იმეორებენ.

#136

IV. მესამე ტიპის (უნიშნო) ვნებითი ქართულში

მესამე ტიპის (უნიშნო) ვნებითები უძველეს გარდაუვალ დინამიკურ ზმნებად ითვლება. მათთვის დამახასიათებელ ნიშნად მიიჩნევენ **ებ-ი** დაბოლოებას აწმყოს I და II პირში (ძველ ქართულში და ახლა ზოგ დიალექტში - III პირშიც: **ვტფები, ტფები, ტფების** - ახლა: **თბება**), მაგრამ ეს დაბოლოება თანამედროვე ქართულში საერთოდ ყველა ტიპის ვნებითისათვისაა ნიშანდობლივი: **იხატ-ები, თეთრდ-ები** და ა.შ. ასე, რომ მესამე ტიპის ვნებითს „დღევანდელ ენაში აღარ მოეპოვება არავითარი სპეციალური ნიშანი“.²³³ არის ცდა, ამ ტიპის ვნებითებისათვისაც გამოჰყონ სპეციალური მაწარმოებელი. ასე მაგალითად, ნ. მარისა და ჰ.ფოგტის აზრით, მესამე ტიპის ვნებითებს -ი ბოლოსართი აწარმოებს,²³⁴ მაგრამ ვ.თოფურიას სამართლიანი შენიშვნით, ეს მოსაზრება მიუღებელია, რადგან, ჯერ ერთი, ეს ნიშანი არ ჩანს აწმყოს გარდა სხვა მწკრივებში (ვნებითის ნიშანი კი ყველა მწკრივში, გარდა III სერიის ფორმებისა, გადაჰყვება ზმნას), გარდა ამისა, ეგვე-ი ბოლოსართი აწმყოში სხვა ტიპის ვნებითებსაც მოუდით (ისევე, როგორც **ებ-ი** დაბოლოება). თვით ვ.თოფურიას აზრით, მესამე ტიპის ვნებითის ნიშანია ფუძისეული -ე- (**დას-ცხერ, აღ-დეგ, *და-დენ** ახლა: **და-დნ-ი** და ა.შ.), რომელიც იგივე ფორმანტია, რაც პრეფიქსიანი ვნებითების ე- თავსართი.²³⁵ ამ ელემენტის არსებობას ყველა მესამე ტიპის ვნებითის ფუძეში ავტორი ვარაუდობს როგორც ქართული, ასევე სვანური და მეგრულ-ჭანური მასალების საფუძველზე.

„უნიშნო“ ვნებითების პრინციპულ სხვაობას ვნებითის სხვა ფორმებთან შედარებით განაპირობებს ის, რომ „უნიშნო“ ვნებითზე დამყარებულია სათანადო მოქმედებითი, მაშინ, როდესაც „ჩვეულებრივი“ ვნებითები (**დაიწერა, გაკეთდა**) ნაწარმოები ჩანს მოქმედებითთაგან.²³⁶ ამ ფორმების ვნებითებად გაგება შესაძლებელი გახდა მას შემდეგ, რაც ჩამოყალიბდა გვარის ფორმები და „შეიქმნა საპირისპირო მოქმედებით-ვნებითი ფორმები ზმნისა“, ენაში არსებული

²³³ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 299. სხვადგარად: არ მოეპოვება სპეციალური ფორმანტი, განმასხვავებელ ნიშნად კი მისი მოდელი შეიძლება ჩაითვალოს.

²³⁴ Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, 1925, стр. 136; იხ. ვ. თოფურია, მესამე ტიპის ვნებითის წარმოება ქართულში, გვ. 965.

²³⁵ ვ. თოფურია, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 966-969.

²³⁶ ქ. ლოთათიძე, თბება ტიპის ზმნათა ისტორიისათვის ქართულში, იკე, IV, თბილისი, 1953, გვ. 78.

გარდაუვალი დინამიკური ზმნის ფორმები გამოყენებულ იქნა მოქმედებითის საპირისპირო ფორმად (**გათბა-გათბო**; შდრ.: **დაწერა-დაიწერა**).²³⁷

მესამე ტიპის ვნებითებს ორ ჯგუფად ყოფენ: **ჯდების** - ტიპი და **დრკების** - ტიპი. უკანასკნელის შესაბამისი მოქმედებითები ჩვეულებრივ ფუძედრეკად ზმნათა წყებას ეკუთვნის.²³⁸

განსხვავება მესამე ტიპის ვნებითის ორ ჯგუფს შორის შემდეგია: პირველი ჯგუფის ვნებითებს ჩვეულებრივ არ მოეპოვებათ პარალელური ფორმე-

#137

ბი: **თბება, დნება, ქრება** - ტიპის ვნებითები მხოლოდ ამ მოდელით გამოიყენებიან; ასევე არა აქვთ აწმყოში პარალელური ფორმები: **დგება, ჯდება** ტიპის ზმნებს, პარალელური, პრეფიქსიანი ვარიანტი მყოფადსა და ნამყო ძირითადში გამოჩნდება ზოგჯერ: **იდგება, იდგა; იჯდება, იჯდა...** და ისიც ჩნდება საშუალო (**დგას, ზის...**) ფორმების პარადიგმაში. მაგრამ ეს მოვლენა მეორეული ჩანს; შდრ.: ძველი ქართულის **დგას, ჯდა** ფორმები. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ამ ტიპის ვნებითები ხშირად უპირისპირდება საშუალო ზმნებს: **ხტის-ხტება, დგას-დგება, წევს-წება** და ა.შ.

რაც შეეხება მეორე ჯგუფის ზმნებს, მათ ჩვეულებრივ მოეპოვება პარალელური ფორმები: **დრკება||იდრიკება, კრბება||იკრიბება, სხლტება||ისხლიტება** და სხვა. როგორც ითქვა, თითოეულ მათგანს მოქმედებითი გვარის განსხვავებული ფორმები შეესაბამება: **დრეკს-დრკება, მაგრამ დრიკავს-იდრიკება; კრებს-კრბება, მაგრამ კრიბავს-იკრიბება; სხლეტს-სხლტება, მაგრამ: სხლიტავს-ისხლიტება** და ა.შ.

ისმის კითხვა: რამდენად არის გამართლებული „უნიშნო“: ვნებითების მიჩნევა ვნებითის ფორმად მაშინ, როცა მათ რაიმე სპეციფიკური ნიშანი არ მოეპოვება? მით უმეტეს, რომ **დგება, წება, ჯდება** ტიპის ზმნები ფაქტიურად აქტიურ ქვემდებარეს ვარაუდობენ. რა არის ის ფორმალური თუ ფუნქციური საფუძველი, რომელიც შეგვადლებინებს ამ ფორმების ვნებითი გვარის სისტემაში შეტანას?

რა თქმა უნდა, გასაზიარებელია საყოველთაოდ აღიარებული აზრი, რომ ე.წ. „უნიშნო ვნებითები“ თავდაპირველი დინამიკური გარდაუვალი უგვარო ზმნებია, მაგრამ ქართული ენის განივთარების თანამედროვე ეტაპზე, გვარის კატეგორიის საერთო სისტემის ჩამოყალიბების შემდეგ, ისინი შეიძლება გამოვყოთ ვნებითი გვარის ფორმებად. ამის საბუთი რამდენიმეა:

1. როგორც ცნობილია, ეს ზმნები იჩენენ ტენდენციას ფორმითაც გაუთანაბრდნენ ვნებითი გვარის სხვა ზმნებს და ზოგჯერ დაირთავენ სპეციალურ ნიშნებს: **თვრება- ი-თვრება, დნება-ი-დნობა** და ა.შ. (ქ.ლომთათიძე), რომ არაფერი ვთქვათ ამ ზმნის მოდელზე, რომელიც სავსებით ანალოგიურია „ნიშნიანი“ ვნებითისა.

2. ეს ზმნები უპირისპირდებიან მათგან ნაწარმოებ გარდამავალ ფორმებს: **თბება-ათბობს, უკანასკნელი თავისი ფუნქციით მოქმედებითი გვარის ზმნას უტოლდება. თუკი იმ დებულებას მივიღებთ, რომ გვარი ყალიბდება ერთმანეთს დაპირისპირებულ გარდამავალ და გარდაუვალ**

²³⁷ იქვე, გვ. 80.

²³⁸ გ. მაჭავარიანი, „უნიშნო ვნებითი“ ქართველურ ენებში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, I, გვ. 102.

ფორმათა საფუძველზე, მაშინ აქაც აშკარად დასტურდება ამგვარი დაპირისპირება (**ათბობს-თბება**).

3. თუკი **თბება** ტიპის ზმნები უპირისპირდებიან შესაბამის გარდამავალ ფორმებს როგორც გარდაუვალები, გვარის საერთო სისტემაში უნდა იყვნენ ან ვნებითი, ან ე.წ. „საშუალი“. საშუალი აშკარად არაა, რადგან: ა) არაა სტატიკური, დინამიკურია; ბ) იუღლება როგორც ვნებითი გვარის ფორმა. უკანასკნელ დებულებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. მართალია, სხვა ვნებითის ფორმებისაგან განსხვავებით უნიშნო ვნებითების ერთპირიანი ფორმები III სერიის მწკრივებში იყენებენ „საშუალი“ ფორმებისაგან ნაწარმოებ მიმღებებს (**გამთბარა, გამდნარა**), მაგრამ უღვლილების საერთო სისტემა მაინც მათთან ანალოგიური აქვთ: III სერიის მწკრივებში განსხვავდება ერთპირიანი და

#138

ორპირიანი ფორმების უღვლილება: **გამთბარა-გასთბობია, გამდნარა-გასდნობია** (შდრ.: **დაწერილია-დასწერია, გაწითლებულა-გასწითლებია**).

ის ფაქტი, რომ ზოგი ე.წ. უნიშნო ვნებითი ფაქტიურად აქტიურ სუბიექტს გულისხმობს, აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობისა ვერ იქნება, რადგან ქართულში მრავალი ზმნაა (**იმუქრება, ეზიდება, ჰპირდება ტიპისა**), რომლებსაც არსებითად აქტიური ზმნის ფუნქცია აქვთ, მაგრამ ფორმით ვნებითები არიან და ამიტომაც ვნებითის საერთო სისტემაში შეაქვთ.

ამ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ ამ გარდაუვალ დინამიკურ ზმნათა უნიშნობაც არ ჩანს გადამწყვეტი მნიშვნელობისა; რადგან, როგორც უკვე რამდენჯერმე აღვნიშნეთ, გვარი ურთიერთდაპირისპირებულ გარდამავალ და გარდაუვალ ფორმათა სისტემა და ამ სისტემაში სწორედ ამ ზმნათა უნიშნობა, სპეციალური მაწარმოებლის უქონლობაა მათი განმასხვავებელი ნიშანი, დაპირისპირებულ, სპეციალური აფიქსებით ნაწარმოებ ფორმებთან შედარებით.

ამდენად, მესამე ტიპის ვნებითში არ გამოიყოფა ვნებითის მაწარმოებელი რაიმე სპეციალური აფიქსი; ვარაუდობენ მხოლოდ, რომ ისტორიულად ეს ფორმები ფლექსიით უპირისპირდებოდნენ სათანადო მოქმედებითი გვარის ფორმებს (მოქ.: **კად** - ვნებ.: **კედ**; ასევე: **ყავ-ყევ; ცად-ცეთ - *ცედ; ქარ-ქერ**)²³⁹ მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ახლა უნიშნო ვნებითად გაგებულ ზოგიერთ ფორმას ისტორიულად ჰქონდა ვნებითობის სპეციალური მაწარმოებელი, რომელიც ამჟამად ძირსაა მიხორცებული და ძირისეულად გაგებული. ასე რომ „უნიშნო ვნებითის“ ზოგი ფორმა ისტორიულად სულაც არ ყოფილა უნიშნო. ამის მაგალითებად დასახელებულია **ჯდების, სხდებიან** ტიპის ფორმები, სადაც „ამჟამად ძირისეულად გამოცხადებული -დ(<ედ) ისტორიულად ვნებითის ფორმანტი უნდა იყოს“.²⁴⁰ დიალექტებისა და მონათესავე ენების მონაცემებზე დაყრდნობით მკვლევარი გამოჰყოფს **ჯდა** ზმნაში **ჯ** ძირს (შდრ.: გურული: **ჯ-ის ||ჟ-ის, ა-ჟ-ენ-ს**), **სხდა** ზმნაში **სხ** ძირს (შდრ.: მეგრულ-ჭანური: **ხ-ენ-ს**; ასევე: მოქმედებითი გვარის **და-სხ-ა** ზმნა),²⁴¹ **შე-ჰ-ხუდ-ა** ზმნაში **ხუ** ძირს (შდრ.: სვანური: **ხე-ხგ-ა** - „ხვდება“, მეგრული: **შე-ხგ-ალამა** - „შეხვედრა“) და ა.შ.

²³⁹ ვ. თოფურია, მესამე ტიპის ვნებითის წარმოება ქართულში, გვ. 968-996.

²⁴⁰ ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა სიტყვათწარმოებიდან, II, ენიმკის მოამბე, V-VI, თბ., 1940, გვ. 534.

²⁴¹ იქვე, გვ. 534-536; შდრ.: მ. ანდრონიკაშვილი, **ზი-, ჯედ-** და **სხედ-** ფუძეთა ურთიერთობისათვის ქართულში, თსუ ფილოლოგიის ფაკულტეტის XIII სამეცნიერო სესია, თბ., 1970, თეზისები, გვ. 34.

V. ვნებითი გვარის ნასახელარი ზმნები

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ მოქმედებითი გვარის ნასახელარი ზმნების აწმყო ძირითადად ორი მოდელით იწარმოება: **ა+სახელის ფუძე+სუფიქსი (resp. თემის ნიშანი)** და: **სახელის ფუძე+სუფიქსი**. ითქვა ისიც, რომ თითოეული ამ მოდელელებით ნაწარმოები ზმნა (უმრავლეს შემთხვევაში) ფუნქციურად განსხვავდება ერთმანეთისაგან: **ა+სახელის ფუძე+სუფიქსი** მოდელით ნაწარმოები ზმნები აღნიშნავენ გარდაქცევითობას, ხოლო: **სახელის ფუძე+სუფიქსი** მოდელით ნაწარმოები ზმნები - ინსტრუმენტატივს. თითოეულ მათგანს ვნე-

#139

ბითის სათანადო ფორმა შეესაბამება: სუფიქსიანი და პრეფიქსიანი ვნებითები, ასე რომ, ვნებითის გვარის ნასახელარი ზმნების აწმყოც ორი მოდელით იწარმოება:

1. სუფიქსიანი ვნებითის მოდელით (**სახელის ფუძე+დ+თემის ნიშანი**). **თეთრ-დ-ებ-ა, ერთ-დ-ებ-ა, ცივ-დ-ებ-ა, მწარ-დ-ებ-ა, კაც-დ-ებ-ა** და ა.შ.

2. პრეფიქსიანი ვნებითის მოდელით (**ი/ე+სახელის ფუძე+სუფიქსი**): **ი-ბარ-ებ-ა, ი-მურ-ებ-ა, ი-ფარცხ-ებ-ა, ი-ფილტრ-ებ-ა, ი-ლურსმნ-ებ-ა, ი-სეტყვ-ებ-ა** და ა.შ. (შესაბამისად: **ე-ბარ-ებ-ა, ე-მურ-ებ-ა, ე-ფარცხ-ებ-ა** და მისთნ.).

ამრიგად, **ა+სახელის ფუძე+სუფიქსი** მოდელით ნაწარმოებ მოქმედებითი გვარის ზმნებს სუფიქსიანი ვნებითები შეესაბამება და ისევე, როგორც სათანადო მოქმედებითები, ისინიც გარდაქცევითობას გამოხატავენ. ხოლო **სახელის ფუძე+სუფიქსი** მოდელით ნაწარმოებ მოქმედებითი გვარის ზმნებს შეესატყვისება პრეფიქსიანი ვნებითები, რომლებიც ინსტრუმენტატივის ფუნქციის მატარებელი არიან.

ქართულ ნასახელარ ზმნებში გარდაქცევითობის ფუნქცია ადრეც იყო შენიშნული. ამასთან დაკავშირებით გამოითქვა მოსაზრება, რომ „**დონი** მაწარმოებელია არა ვნებითისა, არამედ ნასახელარი ზმნებისა, რომელთაც გარდაუვალი მნიშვნელობა აქვთ და რომელნიც თავისი სინტაქსური თვისებით ვნებითად მოქცეულ ზმნებსა ჰგავს“.²⁴²

უნდა ითქვას, რომ „წმინდა“ გარდაქცევითობა სწორედ გარდაუვალი ფორმებისთვისაა ნიშანდობლივი და აი, რატომ: ფორმაში **ათეთრებს** (ის მას) „გარდაქცევას“ („გარდაქმნა“) განიცდის რეალური ობიექტი, რომელზედაც უშუალოდ გადადის სუბიექტის (ქვემდებარის) მოქმედება. ამდენად, გარდამავალი ზმნის ეს ფორმა „გარდაქცევითობის ფუნქციის“ აღნიშვნასთან ერთად სხვა შინაარსის მატარებელიცაა, კერძოდ, იმ შინაარსისა, რომელიც ყველა სხვა მოქმედებითი გვარის ფორმებისთვისაც არის დამახასიათებელი. ხოლო ამ ზმნის კონვერსიულ **თეთრდება** ფორმაში უკვე აშკარად სჭარბობს, ხელშესახებადაა წინა პლანზე წამოწეული „გარდაქცევითობის შინაარსი“. ეს იმითაც ჩანს გაპირობებული, რომ ამ ფორმაში ქვემდებარედ სწორედ ის რეალური ობიექტია წარმოდგენილი, რომელიც გარდამავალ

²⁴² ა. შანიძე, ნასახელარი ზმნები ქართულში, თხზულებანი, I, 1957, გვ. 37.

კონსტრუქციაში „გარდაქცევას“ განიცდის. ამ აზრს აძლიერებს ისიც, რომ გარდაქცევითობა თავის მხრივ მოქმედების განცდასთან არის დაკავშირებული. ამიტომაც აქვთ „სუფიქსიან ვნებითებს“ ვნებითის შინაარსი, თორემ წარმოშობით, როგორც უკვე ითქვა, ისინი „წმინდა ვნებითები“ არ არიან. ამ მხრივ შედარებისათვის საყურადღებო მაგალითს იძლევა აფხაზური ენა, სადაც სტატიკური ზმნებისაგან გარდაუვალი დინამიკური ზმნის მაწარმოებელ ფორმანტს იმავდროულად გარდაქცევითობის გამოხატვის ფუნქციაც მოეპოვება.²⁴³

ამასთან დაკავშირებით სათანადო ყურადღებას იმსახურებს ქართულში პრეფიქსიანი და სუფიქსიანი ვნებითების პარალელური გამოყენების შემთხვევები: **იჟანგება-ჟანგდება, ინაზება-ნაზდება**; ძველს ძველებში დადასტურებული ფორმები: **იდიდა-განდიდნა, განიღმრთო-განღმრთნა, აღესრულა-განსრულდა**

#140

მოიოჭრა-ალოჭრდა და ა.შ. აღმოჩნდა, რომ „თანამედროვე ქართულში სუფიქსური წარმოება ახასიათებს მთელ წყებას ვნებითებისას, რომლებიც ძველ ქართულში პრეფიქსებით იწარმოებოდა“.²⁴⁴ ამდენად, თითქოს ის დასკვნა უნდა გაკეთდეს, რომ პრეფიქსიანი და სუფიქსიანი ვნებითები ფუნქციურად იდენტური არიან და განსხვავება მხოლოდ ფორმოზრევია, მხოლოდ ზმნის მოდელშია. ამიტომაც ამ განსხვავების საფუძველს დიალექტებში ეძებენ, რომელთაგან „ერთს ვნებითის საწარმოებლად მხოლოდ პრეფიქსები ახასიათებდა, მეორე ამ ფუნქციით სუფიქსურ წარმოებას იყენებდა“.²⁴⁵ თავის მხრივ, ვარაუდობენ, რომ **დადუმ-დ-ა - დადუმ-ნ-ა** ტიპის სუფიქსიანი ვნებითის პარალელური ფორმებიც სხვადასხვა დიალექტური წრის (თუ ფენის) კუთვნილებაა.²⁴⁶ მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ განსხვავება მარტო ფორმოზრევი არ უნდა ყოფილიყო და იგი ამ ზმნების ფუნქციითაც უნდა იყოს შეპირობებული, ნასახელარ ზმნებში მაინც.

ამდენად, **იჟანგება-ჟანგდება** ტიპის ფორმები ფუნქციის თვალსაზრისით არ უნდა წარმოადგენდნენ პარალელურ ფორმებს; ზემოთქმულის საფუძველზე, ერთი მათგანი **ჟანგდება (resp. ჟანგად იქცევა)** გარდაქცევითობის ფუნქციის მატარებელი უნდა ყოფილიყო, მაგრამ ფორმა **იჟანგება (resp. ჟანგით იფარება)** კი - ინსტრუმენტატივისა.²⁴⁷ მაგრამ ამ ორი მნიშვნელობის აზრობრივი სიახლოვის გამო მოხდა ამ ფორმათა პარალელურ ფორმებად გაგება, რამაც განაპირობა მათი ფუნქციური დაახლოვება და შემდეგ ერთმანეთთან გაიგივება.

თუ მათ მოქმედებითი გვარის პარალელურ ფორმებს მივუყენებთ, მაშინ უნდა გვექონოდა **ჟანგავს-იჟანგება**, ერთი მხრითა, და ***აჟანგებს-ჯანგდება**, მეორე მხრით. ამავე ტიპის მაგალითებია: **შხამი: აშხამებს-შხამავს, შესაბამისად: შხამდება-იშხამება; ნათელი: ანათლებს-**

²⁴³ ქ. ლომთაძე, გვარის კატეგორიის საკითხისათვის აფხაზურში, იკე VIII, გვ. 203-205.

²⁴⁴ ლ. ნოზაძე, პრეფიქსული და სუფიქსური ვნებითების ურთიერთობისათვის ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბილისი, 1961, გვ. 64.

²⁴⁵ იკე, გვ. 70.

²⁴⁶ ი. იმნაიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 41-42.

²⁴⁷ შდრ.: თ. ჟორდანია, ქართული გრამატიკა, ტფილისი, 1889, გვ. 51.

ნათლავს, შესაბამისად: **ნათლდება-ინათლება** და ა.შ. ამგვარი წარმოება თანამედროვე ქართულში ზოგჯერ ომონიმურ ფორმებსაც განასხვავებს:

ხერხი (საჭრელი იარაღი): ხერხ-ავ-ს - ი-ხერხ-ებ-ა

ხერხი (ფანდი, ილეთი): ა-ხერხ-ებ-ს - ხერხ-დ-ებ-ა.

შენიშვნის სახით უნდა ითქვას, რომ ეს ფორმები მხოლოდ თანამედროვე ქართულში წარმოადგენენ ომონიმებს; შდრ.: ძველი ქართული: **ხერხი** (საჭრელი იარაღი) **კერჯი** („საქმის მცოდნეობა“: სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი).

თანამედროვე ქართულში ერთი სახელისაგან ასეთი პარალელური წარმოება ჩვეულებრივ აღარა გვაქვს. არის შემთხვევები ფორმათა აღრევისა: **ასახელის ფუძე+სუფიქსი** მოდელით ნაწარმოები მოქმედებითი გვარის ფორმების პარალელურად დასტურდება პრეფიქსიანი ვნებითი და არა სუფიქსიანი (როგორც ეს მოსალოდნელი იყო): **სახელი: ა-სახელ-ებ - *ი-სახელ-ებ-ა** (შდრ.: **ე-სახელ-ებ-ა**); **ფურთხი: ა-ფურთხ-ებ-ს - ი-ფურთხ-ებ-ა**; გვაქვს **ხერხავს - იხერხება, ახერხებს-ხერხდება**, მაგრამ უკანასკნელს პარალელურად სუფიქსი-

#141

ანი ვნებითისა პრეფიქსიანი ფორმაც შეესაბამება: **ეხერხება**, მიუხედავად იმისა, რომ რელატიური ფორმა მას სუფიქსიანი ვნებითისაგანაც ეწარმოება: **უხერხდება**. ყველა ფორმა თავისებურ გამონაკლისს წარმოადგენს. ასე მაგალითად, **ეხერხება** ფორმას დეპონენსური გაგება აქვს. ასევე დეპონენსია **იფურთხება** ფორმაც; მას, ინსტრუმენტატივობასთან, ჩანს, გარკვეული კავშირი მაინც აქვს, თუმცა შესაბამისი მოქმედებითი გვარის ფორმა რაიმე ამგვარი ფუნქციისაგან დაცლილია.

აქვე უნდა ითქვას, რომ მთელ რიგ შემთხვევაში ერთმანეთის პარალელურად ზმნურ ფუძეებშიც დასტურდება პრეფიქსიანი და სუფიქსიანი ვნებითები (**ქნ-დ-ა - ი-ქნ-ა**,²⁴⁸ **განჰქსნ-დ-ა - გან-იქსნა, განყინ-დ-ა - გან-ი-ყინა**²⁴⁹). მაგრამ მათ შორის ამჯერად რაიმე ფუნქციური განსხვავების დადგენა ჭირს, თუმცა ამგვარი განსხვავების ოდინდელი არსებობა გამორიცხული არ არის (თუნდაც უკუქცევითობა - უკუუქცევობა შეიძლებოდა ყოფილიყო აღნიშნულ ნაირგვარ ფორმათა არსებობის მიზეზი). დამატებით შეიძლება აღინიშნოს, რომ გარდაქცევითობა-ინსტრუმენტატივის თვალსაზრისით დაპირისპირება ზოგ ნასახელარ ზმნათა პარალელურ ფორმებშიც არა ჩანს (**და-ი-მეგობრნეს - დამეგობრ-დ-ნენ**), მაგრამ ასეთი ფორმები ფაქტიურად გამონაკლისებს უნდა წარმოადგენდნენ. ზოგჯერ ისინი ხელოვნურად იწარმოება პოეტურ მეტყველებაში: „**ზეცაზე ყველა სული დალილა**“ (ნაცვლად **დაილალა** ფორმისა; გ. ტაბიძე, ლექსები, ტფილისი, 1927, გვ. 300), „**თვალით არ დაიფასების**“ (ნაცვლად **დაფასდება, შეფასება** ფორმისა; შოთა რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი): „**მით პატიჟი ეოცების...**“ (ნაცვლად **უოცდება/უოცკეცდება** ფორმისა. თუმცა აქ, შესაძლებელია, ე.წ. „მიიჩნევის ვნებითის“ ფუნქცია იყოს წარმოჩენილი: **ეოცების-ოცად, ოცკეცად ეჩვენება, მიიჩნევს**. იქვე).

²⁴⁸ ლ. ნოზაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 70.

²⁴⁹ ზ. სარჯველაძე, ვნებითი გვარის გამოხატვაში მომხდარ ცვლილებათა დათარიღებისათვის (ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების მიხედვით), საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის XIII სამეცნიერო სესია, თბ., 1971, გვ. 7-8.

ამგავრად, პრეფიქსიანი ვნებითის ფორმები ნასახელარ ზმნებში ფუნქციურად ინსტრუმენტატივობას გამოხატავენ: **იბარება, იკალება, იკეტება, იშხამება, იცელება, იმურება, ისეტყვება, იქარგება, იზღუდება** და ა.შ. აღსანიშნავია, რომ სახელებში (რომელთაგანაც ეს ზმნებია ნაწარმოები) იგივე ფუნქცია მოქმედებითი ბრუნვის ფორმას აკისრია (და გამოსვლითობის ფუნქციასთან ერთად იგი ძირითადი ჩანს მისთვის): **ბარ-ით, კალ-ით, კეტ-ით, შხამ-ით, ცელ-ით, მურ-ით, სეტყვ-ით, ქარგ-ით, ფარცხ-ით, ჩარხ-ით, ხერხ-ით, წიხლ-ით, ჯოხ-ით, ცოცხ-ით, ზღუდ-ით** და მისთნ. მაგრამ, მიუხედავად ფუნქციური ერთიანობისა, წარმოებით ისინი სავსებით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან.

სუფიქსიანი ვნებითის ფუნქცად მიჩნეულია გარდაქცევითობა: **გუბდება, გროვდება, მხეცდება, ოხრდება, დიდდება, შავდება, შტერდება, წესდება** და ა.შ.; სახელებში ეს ფუნქცია აკისრია ვითარებითი ბრუნვის ფორმებს (ეს ფუნქცია ამ ბრუნვისათვის ერთერთი ძირითადი ჩანს): **გუბედ, გროვად, მხეცად, ოხრად, დიდად, შავად, შტერად, წესად** და მისთნ. ისმის კითხვა: ხომ არ ვრცე-

#142

ლდება ეს მსგავსება ფუნქციის გარდა ამ ფორმების მორფოლოგიურ მხარეზეც, ანუ: ხომ არ ემსგავსებიან ისინი ერთმანეთს წარმოების მიხედვითაც?

სუფიქსიანი ვნებითის მაწარმოებლად ორი აფიქსია გამოყოფილი: **-დ (||-ედ)** და **-ნ (||-ენ)**. **-დ** ფორმანტი **-ნ(-ენ)** სუფიქსის ფონეტიკურ ვარიანტად მიაჩნიათ.²⁵⁰ სხვა მოსაზრების თანახმად, **-დ (-ედ)** და **-ნ (-ენ)** ორი სხვადასხვა სუფიქსია, რომელთაგან „**-ენ**“ გვხვდებოდა უპირატესად სახელებთან, ხოლო **-ედ** ზმნის **ფუძეებთან**.²⁵¹ აღნიშნავენ, რომ **-დ** ხშირად ნასახელარ ფუძეებთან დასტურდებოდა.²⁵²

სპეციალურ ლიტერატურაში ვითარებით (**resp.** გარდაქცევითი, მიმართულებითი, ვნებითი...) ბრუნვის ნიშნებად გამოყოფილია: **-ა(საბერძნეთ-ა...), -დ(ქორწი-დ, ხე-დ...)**, აგრეთვე: **-ად (-და)**,²⁵³ თანამედროვე ქართულში ვითარებითი ბრუნვის ნიშნებად დასტურდება **-დ** (ხმოვანფუძიან სახელებთან) და **-ად** (თანხმოვანფუძიან სახელებთან). ამასთან, ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად გამოყოფენ აგრეთვე **-ან** ფორმანტს. ეს მტკიცდება ინგლისური კილოს მონაცემით. ამ დიალექტში „**ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად გვევლინებიან -ა, -დ, -ნ** ფორმანტები... ხშირად ვხვდებით ბრუნვაში დაყენებულ მასდარებს (საწყისებს), რომელთაგანაც უმეტეს შემთხვევაში ბრუნვის ნიშნად გვევლინება **-ნ** არი: **ნადირობ-ან**“.²⁵⁴ მამასადაძმე, გამორიცხული არ არის, რომ ქართულში **-ან** ფორმანტი გამოყენებული ყოფილიყო იმავე

²⁵⁰ ა. შანიძე, ნასახელარ ზმნები ქართულში, გვ. 38-41; მისივე: ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 298.

²⁵¹ ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა სიტყვათწარმოებიდა, II, ენიმკი-ს მოამბე, V-VI, გვ. 533-536.

²⁵² ფ. ერთელიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 79.

²⁵³ არნ. ჩიქობავა, მიმართულებითი (გარდაქცევითი) ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის, კრებულში: სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, ვ. თოფურიას რედაქციით, I, თბ., 1956, გვ. 20; ივ. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957, გვ. 34-42.

²⁵⁴ გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი. თბილისი, 1966, გვ. 90-91.

ფუნქციით, რაც დღეს ვითარებითის **-ად||-დ** ბრუნვის ნიშანს აკისრია. ვარაუდობენ, რომ ვითარებითის (უკვე: თავდაპირველი გაუდიფერენცირებელი მიცემით-ვითარებითის) **-ა** სუფიქსს შემდეგ დაერთო თანხმომავანი დეტერმინანტი **დ||ნ||ს: ნაპირ-ა-ს||ნაპირ-ა-დ||ნაპირ-ა-ნ**.²⁵⁵

ამდენად, აღმოჩნდა, რომ გარდაქცევითობის ფუნქციის გადმოსაცემად გამოიყენებოდა:

ა)**-ან||-ნ და -ად||-დ** ფორმანტები სახელებში;

ბ)**-ენ||-ნ და -ედ||-დ** ფორმანტები ზმნებში;

სავარაუდოა, რომ ისინი გენეტიკურად უკავშირდებოდნენ ერთმანეთს.

ასეთი დაკავშირება შესაძლებელი ჩანს, რადგან ქართველური ენებისათვის

#143

„დამახასიათებელია სახელებისა და ზმნებისათვის საერთო ფორმანტების გამოყენება... უფრო მკვეთრად ეს საერთო ფორმანტები ჩანს ნაწარმოებ სახელებში: ნაზმნარი და ნასახელარი სახელები ერთიდაიმავე აფიქსებს იყენებენ...“²⁵⁶

აქვე უნდა აღინიშნოს:

ა)როგორც ვითარებითი ბრუნვის ფორმანტს, ასევე სუფიქსიანი ვნებითის ფორმანტს სიტყვათწარმოებითი ფუნქცია ჰქონდათ და ფორმათწარმოების აფიქსებად მათი გამოყენება უფრო გვიანდელი მოვლენაა.

ბ)როგორც ვითარებითი, ასევე სუფიქსიანი ვნებითის ძირითადი ფუნქციაა გარდაქცევითობის, გარდაქმნის აღნიშვნა, თუმცა ფორმამ (განსაკუთრებით კი ვითარებითი ბრუნვის ფორმამ) უკვე ძველად შეიძინა სხვა ფუნქციებიც.

გ)ანგარიშგასაწევია, რომ **-ან** ფორმანტი ვითარებითი ბრუნვის ნიშნად ინგილოურში ძირითადად მასდარებთან, ნაზმნარ სახელებთან გამოიყენება.

VI. ე-პრეფიქსით ნაწარმოებ ვნებითთა ზოგი თავისებურება

ე- პრეფიქსი ჩვეულებრივ რელატიურ (ორპირიან) ვნებითს აწარმოებს და ისე უპირისპირდება სათანადო ინიან ფორმას, როგორც მოქმედებითი გვარის, ასევე: სუფიქსიანი, უნიშნო ვნებითებისა, ასევე: საშუალი ზმნის სასხვისო ქცევის ფორმები შესაბამის საარვისო ქცევის ფორმას (შდრ.: **წერს-უწერს, თეთრდება-უთეთრდება, წუხს-უწუხს და: იწერება-ეწერება**). ამ პრეფიქსს სახელებშიც გამოყოფენ: **ე-ნა, ე-ჭვი** (ვ. თოფურია) და ვარაუდობენ, რომ წარმოშობით იგი ვნებითის მაწარმოებელი არ უნდა იყოს. ამაზე მიუთითებს ისიც, რომ ზოგ ე-პრეფიქსიან ზმნას მოქმედებითის მოდელი მოეპოვება: **ე-ს-ავ-ს, ე-კიცხ-ევ-ს, ე-ტყ-ებ-ს, ე-ძ-ებ-ს**

²⁵⁵ ვ. თოფურია, ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში, თბილისის სახ. უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესია, 1942, მოხსენებათა თეზისები, გვ. 88; იხ. აგრეთვე: ი. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, გვ. 285.

²⁵⁶ Арн. Чикобава, Картвельские языки, их исторический состав и древний лингвистический облик, Иберийско-кавказское языкознание, II, Тб., 1948, стр. 267; 274.

(**||ე-ძ-ი-ებ-ს**).²⁵⁷ საკმაოდაა ისეთი ე- პრეფიქსიანი ზმნები, რომელთაც ფაქტიურად „საშუალო“ ფორმის ფუნქცია აქვს: **ე-მდურ-ი-ს**, **ე-რთ-ვ-ი-ს**, **ე-ტრფ-ი-ს**, **ე-რწყმ-ი-ს**, **ე-რჩ-ი-ს** და ა.შ. ნიშანდობლივია, რომ ძველ ქართულში უკანასკნელ **ერჩის** ფორმას უწყვეტელში ორი ვარიანტი ჰქონდა: **ერჩ-ოდ-ა||ერჩ-დ-ა**, ე.ი. პირველი ვნებითის უღვლილებას მიჰყვებოდა, მეორე - მოქმედებითისას. გ.დეეტერსი ამ ტიპის ზმნათა აწმყოს სტატიკურ ზმნათა აწმყოს ფარდად მიიჩნევდა.²⁵⁸ ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ **ერჩის**, **ეტრფის** ფორმებს არ მოეპოვებათ არც შესაბამისი მოქმედებითი (შეიძლება იმიტომ, რომ ფუნქციურად არსებითად აქტიურ მოქმედებას გულისხმობენ) და არც სათანადო „ინიანი ვნებითი“.

ბუნებრივია, დაისმის კითხვა ე- პრეფიქსის თავდაპირველი ბუნებისა და მნიშვნელობის შესახებ. სათანადო მაგალითების მოშველიებას თითქოს იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ ამ პრეფიქსის თავდაპირველი ფუნქცია ობიექტის აღნიშვნა უნდა იყოს ზმნაში. ეს კარგად ჩანს მოქმედებითი გვარის ე- პრეფიქსიანი **მივ-ე-ც(ი)** ზმნის მაგალითზე და მართლაც:

#144

I. მი-ვ-ე-ც(ი)

II. მი-ე-ც(ი)

III. მი-ს-ც-ა

როგორც ვხედავთ, III პირის ფორმაში ე- პრეფიქსს ირიბობიექტური პირის ნიშანი ცვლის (ანუ: პირის ნიშანი, რომლის ფუნქციაა ზმნაში ობიექტური პირის აღნიშვნა). იგივე მტკიცდება ვნებითი გვარის ფორმების მაგალითზეც: **ე-ფარებ-ა**, **ე-ღობებ-ა**, **ე-წერებ-ა**, **ე-თამაშებ-ა...** ზმნაში გრამატიკული ქვემდებარე სათანადო ნიშნით გამოიხატება (-ა სუფიქსი), მაგრამ ზმნა ორპირიანია და ამდენად ე- პრეფიქსი სწორედ იმ მეორე, ირიბ ობიექტურ, პირს განეკუთვნება. და მართლაც, საკმარისია ეს პირი კონსტრუქციაში არ დასტურდებოდეს, რომ სათანადო პრეფიქსი აღარც ზმნაში იქნება: **ი-ფარებ-ა (ი-ღობებ-ა, ი-წერებ-ა...)**.

ამ მხრივ საინტერესო ვითარებას გვიჩვენებენ III სერიის ფორმები. ცნობილია, რომ I თურმეობითი გარდამავალი ზმნისა სასხვისო ქცევის მოდელით ფორმდება (**და-უ-წერია**, **და-უ-ხატავს**). თუმცა ქცევის გაგება არა აქვს, ხოლო II თურმეობითი - ვნებითის მოდელით (**და-ე-წერა**, **და-ე-ხატა...**), მაგრამ ვნებითობის გაგება არ მოეპოვება. ფორმათა შედარება გვიჩვენებს, რომ იქ, სადაც I თურმეობითში უ- პრეფიქსი გვაქვს, II თურმეობითში მას ე- ფორმანტი ენაცვლება. **თუ უ-** პრეფიქსს შეიძლება დაუკავშირდეს ირიბ ობიექტზე მითითების ფუნქცია, მაშინ ანალოგიური მნიშვნელობა უნდა ვივარაუდოთ ე- პრეფიქსისათვისაც. მაგრამ აქ უთუოდ იჩენს თავს ფრიად სერიოზული წინააღმდეგობა. ჯერ ერთი, რომელიმე **ე-ძებს** ზმნაში იმავე პრეფიქსს პირდაპირ ობიექტზე მინიშნების ფუნქცია უნდა დაუკავშიროთ (მაგრამ ამას შედარებით ადვილად მოევლება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ირიბი და პირდაპირი ობიექტების ურთიერთგამოყოფა, დიფერენციაცია შედარებით გვიანდელი ფაქტია). მთავარი წინააღმდეგობა სხვა არის: ე- პრეფიქსიან ფორმაში რომ III პირის ირიბი ობიექტის ნიშანი არ არის წარმოდგენილი, ეს შედარებით გვიანდელი მოვლენაა. ძველ ქართულში, ხანმეტ და ჰაემეტ ტექსტებში ამ ე-ს პირის ნიშანი უძლოდა წინ. გარდა ამისა, I და II პირის ფორმებში ე- პრეფიქსიან

²⁵⁷ ი. ქავთარაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 303-306.

²⁵⁸ G. Deeters. Das kharthwelische Verbum, Leipzig, 1930, გვ. 131.

ზმნებში ირიბი ობიექტის მ- (I პირის) და გ- (II პირის) ნიშნები ყოველთვის წარმოდგენილია. ასეთ ვითარებაში ძნელდება ე- პრეფიქსისათვის თავდაპირველ ფუნქციად ობიექტზე მითითება გამოვყოთ.

და მართლაც, ძველ ქართულში ფაქტობრივ დასტურდება ფორმები: ხერთვის, შეხეწიე, ხეყავ, ჰემტერა, ჰევედრებოდეს და მისთნ. თუ ამოსავალად *ხე-, *ჰე- პრეფიქსებს ვივარაუდებთ, მაშინ I და II პირისათვის შესაბამისად მე-, გვე-, გე- პრეფიქსები უნდა გამოიყოს (შე-მე-წიე, შე-გვე-წიე, შე-გე-წიე...), რაც ფრიად გამწვანებოდა სხვა რომ არაფერი იყოს, როგორც უნდა მოვიქცეთ იმ შემთხვევაში, როცა ხ-||ჰ- პრეფიქსი ინიანი ვნებითის ფორმასთან დასტურდება: ხიყო, ხიქცოდა, ჰიკუსოდა.²⁵⁹ ყველა ეს ზმნა ერთპირიანია და ირი-

#145

ბი ობიექტის ნიშანი არა სჭირდება. ვარაუდობენ, რომ ეს ნიშანი ენიანი ვნებითის ანალოგიითაა გადმოსული. თუ ასეა, მაშინ ე- პრეფიქსიანი ვნებითებში ხ-||ჰ- ფორმანტები ე- ელემენტთან ერთად (*ხე||*ჰე-) ვერ გაიაზრება; გამოდის, რომ ცალ-ცალკე ოდენობებია. ამ შემთხვევაში კი, ე- ფორმანტს არ შეიძლება დავუკავშიროთ ირიბ ობიექტზე მითითების ფუნქცია, რადგან ეს ფუნქცია ფაქტიურად იმავე ზმნებში წარმოდგენილ ობიექტური პირს ნიშნებს აკისრიათ (მ-, გვ-, გ-, ხ-||ჰ-), ქართულში კი (და ალბათ ყველა ენაში საერთოდ) არ ჩანს იმის საჭიროება, რომ ერთი გრამატიკული მნიშვნელობა ორი ფორმანტით გადმოიცემოდეს. შესაძლებელია სხვაგვარი (უფრო ნაკლებ სავარაუდო) დაშვება: ე- პრეფიქსი მართლაც ირიბ ობიექტურ პირზე მიუთითებდა; მაშინ ხ-||ჰ- ფორმანტები პრეფიქსიანი ვნებითებში პირის ნიშნებად არ უნდა გავიგოთ. ინიანი ვნებითი თითქოს მხარს უჭერს ამ ვარაუდს, მაგრამ იგი სავსებით უნიადაგო აღმოჩნდება სხვა, ირიბობიექტიანი ფორმების გათვალისწინების შედეგად; გარდა ამისა, იმავე ინიან ვნებითებშიც (ხიყო, ჰიკუსოდა...) შეუძლებელია საერთოდ რისიმე მნიშვნელობა დაუკავშირდეს ამ ფორმანტებს (ირიბობიექტური პირის ნიშნადაც რომ არ მივიჩნიოთ, თუ, რასაკვირველია, ოდინდელი კლას-კატეგორიების ნიშნები არაა მართლაც). დასაშვებია ერთი ვარაუდიც: ინიანი ვნებითებიც (წარმოშობით უკუქცევითი ფორმები) ოდინდელი ორპირიანი გარდაუვალი ფორმებია და მაშინ სავსებით გასაგები იქნება ამ ფორმებში ირიბი ობიექტის ნიშნის გამოყენება. შემდეგ ერთი პირი (ირიბი ობიექტისა დაიკარგა), ნიშანი კი ნაშთის სახით შემორჩა. მაგრამ ამ ვარაუდს მხოლოდ მაშინ შეიძლება რეალური ძალა ჰქონდეს, თუ დამტკიცდება, რომ ინიანი ვნებითის I და II პირის ფორმებშიც დასტურდებოდა შესაბამისად მ- (||გვ-) და გ- პრეფიქსები; ჯერ-ჯერობით კი არც ამის დასაბუთება ხერხდება. გასათვალისწინებელია, რომ ზოგიერთ ინიან ვნებითს, მართალია იშვიათად, მაგრამ მაინც შეიძლება ჰქონდეს (კონტექსტის მიხედვით) ორპირიანი ზმნის მნიშვნელობა: მაგალითად, იწერება ის მას, იძლევა ის მას, იხვეწება ის მას და მისთნ.; რაც განსაკუთრებით ნათლად

²⁵⁹ ხანმეტი და ჰაემეტი ფორმები დამოწმებულია შემდეგი ნაშრომების მიხედვით: ა. შანიძე, ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის ხმარებისა ხმოვნების წინ ქართულ ზმნებში თხზულებანი. I, 1957 გვ. 267 და შმდ. მისივე: უძველესი ქართული ტექსტების აღმოჩენის გამო, II, ჰაემეტობა ადიშის სახარებაში, იქვე, გვ. 300-301; მისივე: ხანმეტი მრავალთავი, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VIII, 1927.

გამოჩნდება კითხვით წინადადებებში: **რას იწერება? რას იძლევა? რას იხვეწება?** სადაც კითხვითი ნაცვალსახელი (**რას?**) ფაქტიურად ირიბი დამატების როლში გამოდის...

როგორადაც არ უნდა გადაწყდეს ეს საკითხი, ერთი რამ ნათელია: ე- პრეფიქსი თავდაპირველად არ იყო ვნებითის მაწარმოებელი ფორმანტი. ერთერთი ძლიერი საბუთი ამისა არის ფაქტი, რომ ეგვე პრეფიქსი შენიშნულია მოქმედებითი გვარის ფორმებშიც.

თუკი ე- პრეფიქსი წარმოშობით ვნებითის ნიშანი არ არის, მაშინ ამ პრეფიქსით ნაწარმოები ფორმები შემდეგ უნდა დაკავშირებოდნენ იმავე ფუძისგან ნაწარმოებ ვნებითის ი- პრეფიქსიან ფორმებს. ეს ვარაუდი მტკიცდება იმ ე- პრეფიქსიანი ფორმებით, რომელთაც თანამედროვე ქართულშიც ჯერ კიდევ არ გასჩენიათ შესაბამისი ინიანი ფორმები: **ეავადება, ეაკვანება, ებადლება, ეგრძნობება** (სამაგიეროდ, **იგრძნობა** ფორმას არ მოეპოვება სათანადო ენიანი ფორმა ***ეგრძნობა**), **ედარება, ეგუება, ედედება** (=დედად **უხდება**), **ედედინაცვლება, ედობილება, ევალება, ევლინება, ეთანასწორება, ემიზეზება, ემშობლება, ეპატიება, ექავება, ელიტინება, ებვირება, ეპყრობა, ედრება** და ა.შ. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ზოგჯერ ამ ტიპის ფორმებს ფუნქციურად მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის ფორმა შეესატყვისება: **ემიზეზება- იმიზეზებს, ეგულება-**

#146

იგულებს და მისთნ. ეს ფაქტი განსაკუთრებით წარმოჩენილია ენიანი ვნებითის დეკონენსურ ფორმებში, რომლებიც თავისი შინაარსით სწორედ მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევისა და „საშუალ ფორმებს“ ედარებიან ხშირად; ასე მაგალითად: **ეთამაშება-თამაშობს, ელაქუცება-ლაქუცობს, ეთავხედება-თავხედობს, ეკინკლაგება-კინკლაობს, ებოდიშება-ბოდიშობს, ეპატიყება-პატიყობს, ესაყვედურება-საყვედურობს, ელამება (ელამვის, დიალექტ.) - ლამობს** და ა.შ. ყველა ეს ფორმა ფუნქციურად თანატოლია. ამ მხრივ საინტერესოა **ერთობა** ფორმა, რომელიც ასევე „საშუალი ფორმის“ ფუნქციის მატარებელია და, რაც მთავარია, ერთპირიანია (თუმცა ენიანი ვნებითები ჩვეულებრივ ორპირიანი არიან) . პარადიგმებში ამ ზმნებს მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის მოდელით ნაწარმოები ფორმები ჩაენაცვლება: **ეთამაშება||თამაშობს - ითამაშებს, ებაასება||ბაასობს - იბაასებს, ეთავხედება||თავხედობს - ითავხედებს, ეპატიყება||პატიყობს - მო-იპატიყებს** (რომელიც თავის მხრივ **იპატიყებს** მოქმედებითი გვარის ზმნის პარადიგმსაც წარმოადგენს), **ეკენჭავება||კენჭაობს - იკენჭავებს** და ა.შ. თუმცა ენიანი ვნებითის ზემოაღნიშნულ ზოგიერთ ფორმას საკუთარი მწკრველები ეწარმოება: **ეთამაშება-გაეთამაშება, ებრძოლება-შეებრძოლება** (მაგრამ: **ეომება-იომებს**) და მისთნ. მაგრამ პარალელურ ვარიანტად ყოველთვის იგულისხმება ზემოაღნიშნული მოქმედებითი გვარის ფორმები.

ამ ტიპის ენიან ვნებითთა ბუნების გასარკვევად განვიხილოთ **ათამაშებს - თამაშობს** და **ეთამაშება-თამაშობს** ტიპის ფორმები. ფუნქციის თვალსაზრისით ყველა ეს ფორმა აქტიურ მოქმედებას გამოხატავს, მაგრამ აქტიურობის „ხარისხი“ ყველა შემთხვევაში სხვადასხვაგვარია. ზემოთ ნაჩვენები იყო, რომ იმ შემთხვევაში, როცა „საშუალი ზმნა“ ფუნქციურად მოქმედებითი გვარის ფორმას უტოლდება, მისი შესაბამისი მოქმედებითი ფაქტიურად კაუზატივის მნიშვნელობის მატარებელია. სწორედ ეს ფუნქციაა წარმოჩენილი **ათამაშებს** ტიპის ფორმებში.

თამაშობს ზმნის ზემოაღნიშნული თავისებურების გამოა, რომ **ეთამაშება** ფორმა სამპირიანი ზმნის ფუნქციას ღებულობს (**ეთამაშება ის მას მას**) ფაქტიურად. მაგრამ ეს მაინც კერძო შემთხვევაა. ძირითადი განსხვავება სხვაა, კერძოდ: **თამაშობს**, **პატიჟობს**, **საყვედურობს** და მისთნ. ერთპირიანი ფორმები შესაბამისი **ინიანი** ვნებითების მსგავსად უპირისპირდებიან **ენიანი** ვნებითის სათანადო ფორმებს, შდრ.: **ეწერება-იწერება** და: **ეთამაშება-თამაშობს**. ეს უკეთ ჩანს იმ შემთხვევაში, როცა **ინიანი** ვნებითიც დეპონენსური ფორმაა: **ემუქრება-იმუქრება||მუქარობს**. სხვაგვარია დაპირისპირება იმ შემთხვევაში, როცა „საშუალო ფორმა“ ორპირიანი ზმნის გაგებას იძლევა; ამ შემთხვევაში ეს ზმნები მოქმედებითი გვარის ფორმებს უტოლდებიან და ამიტომ დამატებული პირი ფაქტიურად რეალური (პირდაპირი) ობიექტის მნიშვნელობით გამოდის: **თამაშობს ის მას** (ნამყო ძირითადი: **ითამაშა მან ის**); შესაბამისი **ენიანი** ვნებითიც (ფორმით) ორპირიანია, მაგრამ აქ უკვე (ქვემდებარის გარდა) ირიბი ობიექტია, ხოლო კონსტრუქცია ვნებითი გვარისაა (ნამყო ძირითადი: **ეთამაშა ის მას**).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ **ენიანი** ვნებითის ამ ტიპის ფორმებს ზოგჯერ სუფიქსიანი ვნებითის სასხვისო ქცევის ფორმები ენაცვლებიან და ამ დროს ეს ორი ფორმა ფუნქციურადაც იდენტურია (ე.ი. ფუნქციურად აქტიურ ქვემდებარეს გულისხმობს): **ესაფრება-უსაფრდება, ეამხანაგება-უამხანაგდება, ეზავება-უზავდება, ეთვისება-უთვისდება, ემეზობლება-უმეზობლება** და ა.შ.

#147

საინტერესოა მაგალითია **ეზიზლება-ზიზლება** ფორმები, რომლებიც ისე უპირისპირდებიან ერთმანეთს, როგორც საშუალო **წუხს** ზმნა შესაბამის ვნებითს: **წუხდება**. დაახლოვებით ამგვარივე ურთიერთობაა **ეზიარება-ზიარდება** ფორმებს შორისაც. თუმცა ამ შემთხვევაში ერთგვარად სემანტიკური განსხვავებაც იჩენს თავს.

ამასთან დაკავშირებით რამდენიმე სიტყვა უნდა ითქვას **ტირის**, **მღერის** ტიპის ფორმების შესაბამის ვნებითებზე. ჩვეულებრივი გაგებით ვნებითები მათ არ მოეპოვებათ: ვნებითის მოდელით ნაწარმოები ფორმები მათ ზოგჯერ პარადიგმებში ჩაენაცვლებათ: **ატირ-დ-ება, ამღერ-დ-ება... ატირ-დ-ა, ამღერ-დ-ა...** თუმცა ჩვეულებრივ მათ მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის ფორმები უვსებენ ნაკლულ მწკრივებს: **იტირებს, იმღერებს... იტირა, იმღერა...** გარდა ამისა: **ტირის**, **მღერის** ტიპის ფორმებს ჩვეულებრივ შეესაბამება **ენიანი** ვნებითის მოდელით ნაწარმოები **ეტირება, ემღერება** ტიპის ფორმები, მაგრამ ვნებითის გაგება მათ შემთხვევაში არა აქვთ: ეს ფორმები პოტენციალისს გამოხატავენ, ანუ როგორც სხვაგვარად უწოდებენ „გუნების ვნებითებია“.²⁶⁰ საპირისპირო **ინიანი** ფორმები მათ არა აქვთ. თავის მხრივ **იტირა** და **ატირდა** ისე უპირისპირდებიან ერთმანეთს, როგორც სრული და უსრული ასპექტის ფორმები.

საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ **ენიანი** ვნებითის ფორმები პარადიგმებში ენაცვლება სტატიკურ ზმნებს (**სწერია-ეწერება-ეწერა**), მაგრამ არა მარტო ენაცვლება, არამედ ზოგჯერ ფუნქციურადაც უტოლდება: **ეპარაღელება, ედარება, ეშურება** ფორმები, გარდა თავისი ძირითადი, დინამიკური ზმნის მნიშვნელობისა, შეიძლება გამოხატავდნენ სტატიკურ

²⁶⁰ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 300-301.

მნიშვნელობასაც: **ემსგავსება-მსგავსია** (იხ. ქეგლ), **ენანება-ნანობს**, **ენატრება-ნატრობს**, **ეტოლება-ტოლია**, **ეპარალელება-პარალელურია**, **ედარება-უდრის**, **ემურება-შურს** (იხ.ქეგლ).

რასაკვირველია, სრული იგივეობა ამ ფორმებს შორის არ არის. ძირითადი განსხვავება კონსტრუქციაში: **ეტოლება ის მას - ტოლია ის მისი (რაღაცის)**. თუმცა ზოგჯერ ამგვარი განსხვავებაც არ დასტურდება: **უდრის ის მას - ედარება ის მას**.

ქართულში საკმაოდ მოიპოვება და, შეიძლება ითქვას, რომ **ენიანი** ვნებითების (გამოყენების) ნახევარზე მეტს წარმოადგენენ ე- პრეფიქსიანი დეპონენსები: **ეალერსება**, **ეამბორება**, **ეარშიყება**, **ეაჯება**, **ეაასება**, **ებატონება**, **ებოდიშება**, **ებრძოლება**, **ეზულბულება**, **ეზურთავება**, **ეზუტბუტება**, **ეზუტება**, **ეზლაუჭება**, **ეგებება**, **ედავება**, **ედიდგულება**, **ევაჭრება**, **ევედრება**, **ეზიდება**, **ეთავდებება**, **ეთათბირება**, **ეთამაშება**, **ეთხოვება**, **ეკითხება** (შეკითხვას აძლევს), **ეკინკლავება**, **ეკრივება**, **ელაზღანდარება**, **ელალება** (მიდენის), **ელაპარაკება**, **ელაციცება**, **ემდურება**, **ემეთაურება**, **ემზადება** (ეს სიტყვა საინტერესოა იმით, რომ ზმნის ფუძედ ბრუნვაში დასმული სახელი, შემდეგ ზმნიზებად გაგებული, არის გამოყენებული: **მზა-მზად**), **ემუქრება**, **ემშვიდობება**, **ენაზება**, **ენათესავეება**, **ენაძლევეება**, **ეპატიყება**, **ეპაექრება**, **ეპატრონება**, **ეპირება**, **ეპირფერება**, **ეპოტინება**, **ეპუება**, **ეპყრობა**, **ერკინება**, **ესალმება**, **ესარჩლება**, **ესაუბრება**, **ესესხება**, **ესიძება**, **ესწრაფება** (ესწრაფვის), **ესწრება**, **ეურჩება**, **ეუზნება** და ა.შ. ამიტომ სადავო ჩანს მოსაზრება, რომ „დეპონენსური ფორმის დანიშ-

#148

ნულებაა თავიდან აირიდოს რელაცია ანუ მიმართება ობიექტისადმი.“²⁶¹ ზემოაღნიშნული ფორმები თავისი ხშირი გამოყენების გამო არ შეიძლება გამონაკლისს წარმოადგენდნენ. დეპონენსური ფორმების თავისებურება ზოგჯერ უღვლილებამიც ჩნდება. ჩვეულებრივ ვნებითი გვარის ფორმებს თანმიმდევრული, უღვლილების სრული სისტემა მოეპოვება და **ენიანი** ვნებითის ფორმებიც ამ სისტემას მიჰყვებიან. მაგრამ ზოგიერთი **ენიანი** ფორმა არ ემორჩილება ამ წესს და „საშუალო ზმნების“ მსგავსად მწკრივანაკლი ხდება, რის გამოც უღვლილების დროს სხვა ფორმებით იცვლება:

აწმყო:	ეზიდება	ერეკება
უწყვეტელი:	ეზიდებოდა	ერეკებოდა
აწმყო კავშირით:	ეზიდებოდეს	ერეკებოდეს
მყოფადში ამ ფორმებს უკვე მოქმედებითი გვარის შესაბამისი ფორმები ჩაენაცვლება. ²⁶²		
მყოფადი:	მო-ზიდავს	მო-რეკავს
ხოლმეობითი:	მო-ზიდავდა	მო-რეკავდა
მყოფ. კავშირით:	მო-ზიდავდეს	მო-რეკავდეს

ასევე: II და III სერიაში ზემოაღნიშნულ **ენიან** ფორმებს შესაბამისი მოქმედებითი ჩაენაცვლება. ნამყო ძირითადის მოსალოდნელი **მო-ეზიდა**, **მო-რეკა** ფორმები ფაქტიურად

²⁶¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 306.

²⁶² მოსალოდნელი ფორმები მოეზიდება, მოერეკება, მართალია, დასტურდება, მაგრამ მათაც აწმყოს გაგება აქვთ; ეს ფუძეები, როგორც ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონშია აღნიშნული, „მხოლოდ ნაკვთთა აწმყოს წყებაში“ გამოიყენება (იხ. სათანადო სტატიები, ტ. ტ. 3, 5).

მოქმედებითი გვარის II თურმეობითის ფორმებს წარმოადგენენ, რაზედაც მათი კონსტრუქციაც მიგვანიშნებს (დატიურია). **მოეზიდა, მოერეკა მას ის**; ამ მხრივ საინტერესოა მრავლობითი რიცხვის ფორმებიც, რაც აგრეთვე ადასტურებს ზემოაღნიშნულს: **მოეზიდა-თ, მოერეკა-თ მათ ის**; შდრ.: **დაეხატა ის მას -დაეხატ-ნენ ისინი მას**; ასევე: **ელაპარაკა ის მას - ელაპარაკ-ნენ ისინი მას**. ე.ი. ამ შემთხვევაში **მოეზიდა, მოერეკა** ფორმები ობიექტს უწევენ ანგარიშს იმის გამო, რომ ფუნქციის თვალსაზრისით სწორედ ობიექტია ამ შემთხვევაში მოქმედი პირი, რაც საერთოდ III სერიაში ყველა მოქმედებითი გვარის ფორმისთვისაა დამახასიათებელი: ცნობილია, რომ ამ დროს აქ ინვერსია ხდება. **ეზიდება, ერეკება** ფორმების I და II თურმეობითი იქნება **მოუზიდავს, მოეზიდა და მოურეკავს, მოერეკა**; ნაცვლად მოსალოდნელი: ***მოჰზიდვია, *მოჰზიდვოდა...** ფორმებისა.

ეზიდება, ერეკება ტიპის ზმნათა ზემოაღნიშნული თავისებურების გამოა, რომ სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნავენ: „გვხვდება ისეთი რეალატიური დეპონენსებიც, რომელთაც მარტო პირდაპირი ობიექტი ეწყობა“.²⁶³ პირდაპირი (რეალური) ობიექტი ამ შემთხვევაში მოქმედებითი გვარის იმ ფორმებს მო-

#149

ეპოვება, რომლებიც ზემოაღნიშნულ **ეზიდება, ერეკება** ტიპის ზმნებს ჩაენაცვლებიან უღვლილებს პარადიგმებში:

ნამყო ძირითადი:	მო-ზიდა	მო-რეკა
II კავშირებითი:	მო-ზიდოს	მო-რეკოს
I თურმეობითი:	მო-უზიდავს	მო-ურეკავს
	(მოუზიდაია)	(მოურეკია)
II თურმეობითი:	მო-ეზიდა	მო-ერეკა
III კავშირებითი:	მო-ეზიდოს	მო-ერეკოს

ზოგი **ენიანი** ვნებითის დეპონენსური ფორმა მწკრივში ძირმონაცვლეა და საგულისხმოა ის, რომ ამ დროსაც მას მოქმედებითი გვარის ზმნა ენაცვლება:

აწმყო:	ეუზნება
მყოფადი:	ეტყვის, მაგრამ:
ნამყო ძირითადი:	უთხრა

ძველ ქართულში **უთხრა** ფორმას ჩვეულებრივ **ჰრქუა** ზმნა (ესეც მოქმედებითი გვარისა) ცვლიდა. რაც შეეხება **თქვა (თქუა)** ზმნას, იგი წყვეტილში (ნამყო ძირითადში) „საშუალ“ **ამბობს** ზმნას უნდა ენაცვლებოდეს.

ამდენად, ფუნქციურად **ენიანი** ვნებითის დეპონენსური ფორმები მოქმედებითებს ამოუდგებიან გვერდში, და, რაც საგულისხმოა, ზოგჯერ ნაკლულ მწკრივებსაც მოქმედებითი გვარის ფორმებით ივსებენ.

ამ ფორმებს რომ მართლაც მოქმედებითი გვარის ფუნქცია აქვთ, ეს ჩანს იმითაც, რომ მათ პარალელურად ზოგჯერ „წმინდა“ ვნებითებიც დასტურდება, რომლებიც ფუნქციურად

²⁶³ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 307.

სრულიად განსხვავდებიან მათგან. ასე მაგალითად: **აზნადებს** ზმნის კონვერსიულ ფორმას **მზადდება** წარმოადგენს, **უმზადებს** ზმნისა კი - **უმზადდება**; **ემზადება** ფორმა სრულიად ცალკე დგას. გარდა იმისა, რომ მას საპირისპირო **ინიანი** ფორმა არ მოეპოვება, იგი არსებითად აქტიურ მოქმედებას გამოხატავს, მაგრამ ისევე როგორც „საშუალ ზმნას“, ამ აქტიურ მოქმედებას რეალური (პირდაპირი) ობიექტი არ ახლავს; სხვაგვარად: აქტიური უობიექტო მოქმედებაა. ამავე ტიპისაა: **ანაზებს-ნაზდება**, **უნაზებს-უნაზდება**, მაგრამ: **ენაზება**; **ათამაშებს-თამაშდება**, **უთამაშებს-უთამაშდება**, მაგრამ: **ეთამაშება**. უკანასკნელის თავისებურებას ის წარმოადგენს, რომ მოქმედებითი გვარის სასხვისო ქცევის **უთამაშებს** ფორმა უმეტესად სემანტიკურ გადახრას გვიჩვენებს და არსებითად „საშუალ“ (სტატიკურ) ფორმებს უთანაბრდება, რის გამოც მწკრივნაკლი ხდება (**წარბი უთამაშებს- წარბი უთამაშებდა - წარბი აუთამაშდა**). მნიშვნელობა ეცვლება სხვა ზმნასაც: **ათხოვებს-თხოვდება**, * **უთხოვებს-უთხოვდება**, მაგრამ: **ეთხოვება**.

მაშასადამე, დეპონენსური ფორმების საფუძველზე შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ე-პრეფიქსიან ფორმებს მოქმედებითი გვარის ფუნქცია უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ ზოგიერთ მათგანში წარმოჩენილ იქნა ვნებითის მნიშვნელობისაკენ გადახრა, რაც გახდა კიდევ საფუძველი ამ მოდელით ნაწარმოებ ზმნათა ვნებითის მნიშვნელობით დატვირთვისა. ქართულში საკმაოდ მოიპოვება **ენიანი** ვნებითის ფორმები, რომლებიც პარალელურად გამოიყენებიან როგორც პასიური რელატიური ზმნის, ასევე დეპონენსური მნიშვნელობით (**resp.** აქტიური მოქმედების გამომხატველი ზმნის ფუნქციით). სპეციალურ ლიტერატურაში ამის მაგალითად **ეწევა** ზმნაა დასახელებული (პასიური: „ამ გარემოე-

#150

ბას ანგარიში არ **ეწევა** და აქტიური: მძიმე უღელს **ეწევა**).²⁶⁴ მსგავს ვითარებას გვიჩვენებენ **ემანჭება**, **ემთხვევა**, **ედება** და მისთნ. ზმნები. ასე მაგალითად:

ედება - დეპონენს: ღობე-ყორეს **ედება**
ვნებითი: კაბა ფეხებში **ედებათ** მებრძოლთ (ქეგლ);
ემანჭება - დეპონენს.: ...არ სჯერა, რომ ავსული არ **ემანჭება**;
ვნებითი: სახე **გემანჭებათ** (ქეგლ);
ეტენება - დეპონენს.: ყველაფერში ნუ **ეტენები**;
ვნებითი: მაკრინეს ყელის ძარღვები **ეტენებოდა** სისხლით და ახრჩობდა (ქეგლ);

ერევა - დეპონენს.: მარაქაში **ერევა**; მაგისტანა საქმეში ვერ **ვერევი**;
ვნებითი: ენა **ერევა** (ქეგლ) და მისთნ.

როგორც ვხედავთ, ფუნქციის თვალსაზრისით ამ ფორმებს კონტექსტი განასხვავებს. ეს თითქოს იმაზე მიგვანიშნებს, რომ აქ ზოგიერთ იბერიულ-კავკასიურ ენაში დადასტურებული ენობრივი ვითარების ანალოგიურ მოვლენასთან უნდა გვქონდეს საქმე. ყოველ შემთხვევაში ამგვარი ანალოგიის დაშვება შეუძლებელი არა ჩანს. იგულისხმება მთის იბერიულ-კავკასიური ენებისათვის დამახასიათებელ ე.წ. ლაბილურ კონსტრუქციებში დადასტურებული ვითარება.

²⁶⁴ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 307.

მართალია, ლაბილური კონსტრუქციები ენის უძველეს ვითარებას ასახავენ და ზმნის გვარის კატეგორიას უშუალოდ არ უკავშირდებიან, მაგრამ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ სწორედ ამგვარ კონსტრუქციებშია შესაძლებელი ზმნის ერთი და იგივე ფორმა ერთ შემთხვევაში გარდამავლობის ფუნქციის მატარებელი იყოს, ხოლო მეორე შემთხვევაში - გარდაუვალი ზმნის მნიშვნელობა ეკისრებოდეს და ამით პირველ შემთხვევაში ზმნა მოქმედებითი გვარის შინაარსს უტოლდებოდეს, მეორეში კი - ვნებითისას.²⁶⁵ რომ არაფერი ვთქვათ ზემოთ უკვე ნახსენებ ხუნძურში დადასტურებულ ამგვარ ვითარებაზე, ამ მოვლენის კარგ მაგალითს აფხაზური ენაც იძლევა. და მართლაც, მიუხედავად იმისა, რომ აფხაზურში გვარის კატეგორია არ არის, სხვა ენების ვნებითი გვარის ფორმების გადმოცემის ერთერთ საშუალებად მიიჩნევენ „ლაბილური კონსტრუქციის ზმნების გარდაუვალი ვარიანტების“ გამოყენებას.²⁶⁶ ზემოაღნიშნულ მაგალითებში, რასაკვირველია, არ დასტურდება გარდამავლობა-გარდაუვალობის ამდაგვარი დაპირისპირება, აქ კონსტრუქცია მხოლოდ აქტიურობა-პასიურობის თვალსაზრისით (ფუნქციურად) განასხვავებს ერთიდაიმავე ზმნის ფორმას.

საგულისხმოა, რომ დეპონენსურ ენიან ფორმათაგან ზოგიერთს შესაბამისი ი- პრეფიქსიანი ფორმაც მოეპოვება. და ეს ფორმებიც ასეთ ორგვარ გაგებას იძლევიან ხშირად; ასე მაგალითად: **ეგრიხება: 1. დეპონენს.: დილიდან საღამომდის თოხს ვეგრიხებოდი; 2. ვნებითი: ბრაზით პირისახე ეგრიხებოდა;** ასევე: **იგრიხება: 1. დეპონენს: მას გვერდით მისდევს კობტა ბიჭი, რომელიც იგრიხება და იპრანჭება; 2. ვნებითი: ნედლი სახრე იგრიხებო (ქეგლ).**

ენიან ვნებითებთან დაკავშირებით საჭირო ჩანს რამდენიმე სიტყვა ით-

#151

ქვას იმ ფორმების თაობაზე, რომლებიც სპეციალურ ლიტერატურაში **შესაძლებლობის, მიჩნევისა და გუნების** ვნებითების სახელწოდებითაა ცნობილი.²⁶⁷

შესაძლებლობის ვნებითებია, პოტენციალისია: ეჭმება, ესმება, ეცხოვრება, მი-ესვლება და მისთნ. პოტენციალისის გაგება შესაბამის ინიან ვნებითებსაც გააჩნიათ: **იჭმება, ისმება, იცხოვრება, მი-ისვლება...** საგულისხმოა, რომ პოტენციალისის ფუნქციის გადმოცემისას ენიანი ვნებითის ფორმები ფაქტიურად ინვერსიულ გაგებას იძლევიან: **მი-ესვლება მას...** ქართული ამ მხრივ გამონაკლისს არ უნდა წარმოადგენდეს. ანალოგიური ვითარება აფხაზურშიც არის აღნიშნული.²⁶⁸ უნდა აღინიშნოს, რომ პოტენციალისის გამომხატველი ზმნები არსებითად მწკრივანაკლია, მათ მხოლოდ აწმყო წრის ფორმები მოეპოვებათ. საინტერესოა, რომ ზმნის ერთი და იგივე ფორმა მწკრივანაკლია, როცა პოტენციალისს გამოხატავს, მაგრამ ყველა მწკრივის ფორმა აქვს იმ შემთხვევაში, როცა ვნებითობის (ე.ი. მოქმედების განცდის გამოხატვის) ფუნქცია აკისრია: **1. ვნებითი: ქორწილში ბევრი იჭმება და ისმება (აწმყო) - ქორწილში ბევრი შეიჭმება და შეისმება (მყოფადი) - ქორწილში ბევრი შეიჭამა და შეისვა (ნამყო ძირითადი, წყვეტილი) -**

²⁶⁵ არნ. ჩიქობავა, ილ. ცერცვაძე, ხუნძური ენა, გვ. 243.

²⁶⁶ Грамматика абхазского языка, фонетика и морфология, Сухуми, 1968, стр. 180.

²⁶⁷ ა. შანიძე, დასახებული ნაშრომი, გვ. 299-301; არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. I, თბ., 1950, გვ. 060.

²⁶⁸ Грамматика абхазского языка, стр. 135.

ქორწილში ბევრი შექმულა და შესმულა (1 თურმეობითი); 2. პოტენციალისი: არც ისმება, არც იჭმება, არც ხელით დასაჭერია (აწმყო) - არც შეისმება, არც შეიჭმება, არც ხელით დასაჭერი იქნება (მყოფადი): II და III სერიის მწკრივთა ფორმები კი უკვე პოტენციალისის გაგებას აღარ იძლევიან.

მიჩნევის ვნებითება: ეადვილება, ეამაყება, ეაფსუსება, ებევრება, ედიდება, ეიმედება, ელამაზება, ელექსება, ემლაშება, ემჩატება, ემძიმება, ემწარება, ემწვავება, ეპატარავება, ემნელება, ეხალისება და მისთნ. უმრავლეს მათგანს შესაბამისი ენიანი ვნებითი არ მოეპოვება, ხოლო რასაც მოეპოვება, ისიც სულ სხვა ფუნქციის გამომხატველია: იდიდება, ილექსება და ა.შ. მაშასადამე, ე.წ. მიჩნევის ფუნქციას მხოლოდ ენიანი ვნებითები გამოხატავენ და ისიც ძირითადად ნასახელარი ენიანი ვნებითები²⁶⁹ (რა თქმა უნდა, არა ყველა ნასახელარი ენიანი ვნებითი). ამ ტიპის ფორმებისათვისაც ინვერსიულობაა დამახასიათებელი: ეადვილება, ეამაყება, ებევრება... მას (ის).

უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგი ფორმა, რომელიც წარმოშობით, ჩანს, მიჩნევის ვნებითის ფუნქციის მატარებელი უნდა ყოფილიყო (მაგალითად, ერიდება - თავდაპირველად: მოსარიდებლად მიაჩნია), ამჟამად აღარ გაიგება ასეთად და შესაბამისად აღარც ინვერსიულობა ახასიათებს: ერიდება ის (ქვემდებარე) მას (ირიბი ობიექტი).

გუნების გამოხატვის ფუნქციაც მხოლოდ ვნებითებს ეკისრებათ.²⁷⁰ ემღერება, ეტირება, ელექსება, ევანშმება, ედუელება, ედარდება, ეთაკილება და მისთნ. შინაარსობრივად ეს ზმნები ახლოს დგანან ე.წ. მიჩნევის ვნებითებთან. ამ ფორმებისათვისაც დამახასიათებელია ინვერსია: ემღერება, ეტირება, ელექსება... მას(ის).

#152

ქართულში გამოყოფენ უნებლიობის (უნებური მოქმედების) კატეგორიასაც, რომელიც უმრავლეს შემთხვევაში ენიანი ვნებითის ფორმებით გამოიხატება: შემომეჭამა (შემომეჭმება), შემომელანძლა (შემომელანძლება), შემომეფშვნა (შემომეფშვნება), შემომელახა (შემომელახება), შემომეჭრა (შემომეჭრება) და მისთნ.²⁷¹ ეს ზმნებიც თავისი ბუნებით ინვერსიულნი არიან: შემოეჭმება (შემოეჭამა), შემოეხარჯება (შემოეხარჯა), შემოელახება (შემოელახა) მას (ის). ასევე ინვერსიულ გაგებას იძლევიან სხვა, არა ენიანი ვნებითის მოდელით ნაწარმოები უნებლიე მოქმედების გამომხატველი ზმნები: შემოაკვდება (შემოაკვდა), შემოატყდება (შემოატყდა), შემოაცვდება (შემოაცვდა)... მას (ის).

ინვერსიულობა ჩანს იმ შემთხვევაშიც, როდესაც გრამატიკულ სუბიექტად I და II პირია წარმოდგენილი, რომლებიც რეალურად კონსტრუქციაში ირიბი ობიექტის მნიშვნელობას ღებულობენ: ვეპატარავები, ვედარდები, შემოველანძლები... მას (მე); ეპატარავები, ედარდები, შემოელანძლები... მას (შენ).

²⁶⁹ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 300.

²⁷⁰ იქვე, გვ. 300.

²⁷¹ ა. ფოცხიშვილი, უნებლიობის კატეგორია ქართულ ზმნებში, საიუბილეო კრებული, მოძღვნილი გიორგი ახვლედიანის დაბადების 80 წლისთავისადმი, თბ., 1969, გვ. 154.

ამრიგად, შესაძლებლობის (პოტენციალის), მიჩნევის, გუნებისა და უნებლიე მოქმედების გამომხატველ ენიან ვნებითებისათვის კონსტრუქციის თვალსაზრისით ინვერსიულობა დამახასიათებელი.

ამასთან დაკავშირებით ისმის საკითხი მოქმედებითი გვარის II თურმეობითის ფორმების შესახებ.

ცნობილია, რომ გარდამავალი ზმნის II თურმეობითის (ასევე: III კავშირებითის) ფორმები ნამყო ძირითადისაგან (წყვეტილისაგან) იწარმოება („იმეორებს წყვეტილის ფუძესა და ბოლო ნიშნებს“²⁷²) და ფაქტიურად მის „ენიან ვნებითს წარმოადგენს“.²⁷³ „ვნებითის“ ეგვე ე- პრეფიქსი მოეპოვება ძველ „ქართულში დადასტურებული III ხოლმეობითის ფორმასაც.“²⁷⁴ ამდენად, ე- პრეფიქსი, რომელიც ენიანი ვნებითის მაწარმოებლადაა მიჩნეული და იმავდროულად გარდამავალი ზმნის II თურმეობითში (**resp.** III კავშირებითში) დასტურდება, ერთი და იგივე ფორმანტი ჩანს. ჩვეულებრივ, ამ შემთხვევაში განსხვავებულ კონსტრუქციასთან გვაქვს საქმე: 1. ვნებითი გვარის კონსტრუქცია **ნომინატურია: ეწერება ის მას - და-ეწერა ის მას**; 2. მოქმედებითი გვარის ზმნის კონსტრუქცია III სერიაში **დატიურია** (ინვერსიის შედეგად): **წერს ის მას - და-ეწერა მას ის**. მაგრამ ამგვარი განსხვავებაც აღარა გვაქვს იმ შემთხვევაში, როცა შესაძლებლობის, მიჩნევისა და გუნების, ასევე: უნებლიე მოქმედების გამომხატველ ენიან ვნებითთან გვაქვს საქმე, როგორც უკვე აღინიშნა, ამ ტიპის ენიან ვნებითებს თვით მოსდით ინვერსია და, ამდენად, კონსტრუქცია ამ შემთხვევაშიც დატიური გვექნება: 1. მოქმედებითი გვარის II თურმეობითი: **და-ეხარჯა მას ის (<ხარჯავს ის მას, დახარჯა მან ის)**; 2. ვნებითი გვარის ნამყო ძირითადი (უნებლიე მოქმედების ფუნქცია): **შემო-ეხარჯა მას ის** (მყოფადი: **შემოეხარჯება**; I თურმეობითი: **შემოხარჯვია...**).

#153

მაგრამ მოქმედებითი და ინვერსიული ენიანი ვნებითის ფორმათა ამგვარი დამთხვევა ხშირად არ ხდება. ასე, მაგალითად: **ეადვილება, ებევრება, ემძიმება...** ზმნათა ნამყო ძირითადის ფორმები განსხვავდება შესაბამისი მოქმედებითის II თურმეობითის ფორმებისაგან, რადგან ამ შემთხვევაში მოქმედებითი გვარი ე.წ. „გრძელ ფორმებს“²⁷⁵ იყენებს: **აადვილებს-გაეადვილებინა, აბევრებს-გაებევრებინა, ამძიმებს-დაემძიმებინა** (შდრ.: **ეადვილა, ებევრა, ემძიმა... მას ის**), თუმცა ე- პრეფიქსიანი ინვერსიული ფორმები ორივე შემთხვევაში გვაქვს, ხოლო მაშინ, როცა პარალელურად „მოკლე ფორმებიც“ გამოიყენება (**გაეადვილა, გაებევრა, ნაცვლად: გაეადვილებინა, გაებევრებინა** ფორმებისა), დამთხვევა აქაც მოხდება. როგორც აღნიშნულია, „მოკლე ფორმების ხმარება ახასიათებს აღმოსავლურ კილოებს და იქიდან გამოსული მწერლების ენას“.²⁷⁶

²⁷² ვ. თოფურია, ნამყოს სახეობათა საერთო ნიშნისათვის ქართულში, იკე, VII, გვ. 454.

²⁷³ არნ. ჩიქობავა, ქართული ზმნის ნაკვეთულთა დაჯგუფების პრინციპისათვის, იკე, XIII, თბ., 1962, გვ. 103.

²⁷⁴ ა. შანიძე, მწკრივთა მოძღვრებისათვის, ერთი უცნობი მწკრივი ქართულში, თსუ სამეცნიერო სესია, კრებული, № 1, გვ. 1-14.

²⁷⁵ ტერმინისათვის: ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 452.

²⁷⁶ იქვე, გვ. 453.

მაშასადამე, ზემოთქმულის თანახმად, რომელიმე ეფერა ფორმა ნამყო, მაგრამ მნიშვნელობის მიხედვით იგი შეიძლება იყოს ნამყო ძირითადიც (წყვეტილი) და ნამყო წინარეწარსულიც (II თურმეობითი): **მო-ეფერა ის მას** და **და-ეფარა მას ის**; პირველ შემთხვევაში ვნებითი, მეორე შემთხვევაში - მოქმედებითი. მაგრამ ფუძე ორივე შემთხვევაში ნამყო ძირითადისაა.

ამდენად, ამოსავალია ნამყოს ფუძე ეფარა, რომელიც აწმყოში ორგვარად გაფორმდება: 1. მოქმედებითი გვარის მოდელით: **ფარავს**; 2. ვნებითი გვარის მოდელით: **ეფერება**. ასე რომ, გვექნება ასეთი სქემა.

ნ ა მ ყ ო : (მო-||და- . .) - ეფარა

↓-----↓

ა წ მ ყ ო : ეფარება || ფარავს.

თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ შემთხვევას, როცა ფუნქციურად ორივე ფორმა აქტიურ მოქმედებას გამოხატავს, (ე.ი. როცა **ეფარება** დეპონენსურ გაგებას იძლევა), მაშინ განსხვავება **ეფერება** და **ფარავს ზმნებს** შორის მხოლოდ ფორმაში იქნება, რითაც განისაზღვრება მათი უღვლილების ნაირგვარი სისტემა და კონსტრუქციაც.

თავის მხრივ, **ფარავს** ზმნის ნამყო ძირითადის ფორმა იქნება: **და-ფარა, ეფერება** ზმნისა კი - **და-ეფარა**. შეიძლება თუ არა დავუშვათ, რომ **ეფარა - (და)-ფარა** ისტორიულად პარალელურ ფორმებს წარმოადგენდა? განვიხილოთ ეს საკითხი **ეცადა-სცადა** ზმნების მაგალითზე. ორივე ზმნა ნამყო ძირითადის (წყვეტილის) ფორმითაა წარმოდგენილი, შინაარსობრივი დაპირისპირება მათ შორის არ შეინიშნება, ისინი მხოლოდ კონსტრუქციით განსხვავდებიან: **სცადა მან ის - ეცადა ის მას**. მათი უღვლილება ასე წარმოგვიდგება:

აწმყო: (ცდილობს)

მყოფადი: ეცდება||სცდის

ნამყო ძირ.: ეცადა||სცადა

I თურმეობითი: უცდია

ამრიგად, **ეცადა** და **სცადა** არსებითად ერთმანეთის პარალელურ ფორმებს წარმოადგენენ (და მათ შორის არ არის იმგვარი დაპირისპირება, როგორც დასტურდება, მაგალითად, მოქ. **და-წერა** და ვნ. **და-ეწერა** ფორმებს შორის). მაგ-

#154

რამ ეს იმ შემთხვევაში, როცა **ეცადა** ფორმა ნომინატიურ კონსტრუქციას ქმნის: **ეცადა ის მას**. საკმარისია, იმავე ფორმამ ინვერსიული გაგება მოიპოვის (**ეცადა მას ის**), რომ იგი უკვე **სცადა** ზმნის II თურმეობითის ფორმად იქცევა (კონსტრუქცია დატიურია).

და მართლაც, **შემოელახა, შემოეხარჯა, შემოეჭამა; ელამაზა, ემძიმა, ეძნელა... მას (ის)**, სინამდვილეში „ენიანი ვნებითის“ ნამყო ძირითადის ფორმებს წარმოადგენენ, თუმცა თავისი მოდელითაც და კონსტრუქციითაც აშკარად ჰგვანან მოქმედებითი გვარის II თურმეობითების ფორმებს და ზოგი მათგანი გამოიყენება კიდევ ამ მწკრივის ფორმად (**დაეხარჯა<დახარჯა...**);

ზოგს კი, როგორც აღინიშნა, ეს მწკრივი ე.წ. „გრძელი ფორმებით“ ეწარმოება (გაელამაზებინა, დაემძიმებინა, თუმცა პარალელურად: გაელამაზა||გაელამაზნა, დაემძიმა||დაემძიმნა).²⁷⁷

ზემოაღნიშნული ენიანი ფორმები თავისი ბუნებით ვნებითებს რომ არ წარმოადგენენ, ამაზე მიუთითებს ისიც, რომ (ისევე როგორც დეპონენსები) ისინი შესაბამისი ფუძისაგან ნაწარმოები მოქმედებითების კონვერსიულ ფორმებს არ წარმოადგენენ. და, მართლაც, ამჩატებს, ამძიმებს, ადიდებს, აპატარავებს მოქმედებითი გვარის ფორმებს, როგორც მათი მოდელი მიგვანიშნებს (ა+ფუძე+სუფიქსი) უნდა შეესაბამებოდეს და შეესაბამება კიდევ სუფიქსიანი ვნებითები, რომლებიც წარმოადგენენ ამ მოქმედებითების კონვერსიულ ფორმებს: მჩატდება, მძიმდება, დიდდება, პატარავდება და ა.შ. (შესაბამისად: უმჩატებს-უმჩატდება, უდიდება-უდიდება და ა.შ.). მათგან სრულიად განცალკევებულია: ემჩატება, ემძიმება, ედიდება, ეპატარავება ტიპის ფორმები.

მაგრამ თავისებური ფუნქციის შედეგად შესაძლებელი გახდა ამ მოდელით ნაწარმოები ფორმების ვნებითთა რიგში ჩაყენება: და მართლაც, ემლაშება შინაარსობრივად ფაქტიურად აღნიშნავს: მლაშე ხდება(მისთვის); აქედან: მლაშედ მიაჩნია; ენაზება-ნაზი ხდება (მისთვის) და მისთნ.

უკვე ითქვა, რომ მოქმედებითი გვარის II თურმეობითის ფორმებში ე- პრეფიქსს, ჩანს, იგივე ფუნქცია აკისრია, რაც უ- (I და II პირის ფორმებში ი-) ფორმანტს I თურმეობითში; შდრ.::

I თურმეობითი: და-უ-წერია

II თურმეობითი: და-ე-წერა

ანალოგიური ვითარება დასტურდება ე.წ. შესაძლებლობის, მიჩნევის, გუნებისა და უნებლიე მოქმედების გამომხატველ ენიან ფორმებში (ე- პრეფიქსიანი ვნებითებში). ყველა ამ შემთხვევაში ირიბი ობიექტი კონსტრუქციაში რეალურად მოქმედ პირადაა წარმოდგენილი; ე.ი. დასტურდება ინვერსია. ისმის კითხვა: რა თავისებურება ახასიათებს ამ კონსტრუქციას? რატომ არის ირიბი ობიექტი გაგებული რეალურად მოქმედ პირად? არ არის გამორიცხული, რომ აქ ვნებითის იმ კონსტრუქციების ანალოგიურ ვითარებასთან გვაქვს საქმე, როცა კონსტრუქციაში რეალურად მოქმედი პირი უბრალო დამატების სახით არის წარმოგდენილი (სურათი დაიხატა მხატვრის მიერ); განსხვავება ის არის, რომ

#155

ერთ შემთხვევაში რეალურად მოქმედი პირი გრამატიკულად არ აისახება ზმნაში (როცა უბრალო, პირმიუმართავი დამატებაა გამოყენებული), ხოლო მეორე შემთხვევაში ეს პირი გარკვეული ფორმანტითაა ზმნის ფორმაში წარმოდგენილი. ერთ შემთხვევაში იგი გამოდის როგორც აქტიურად მოქმედი პირი (გაეკეთა||გაეკეთებინა მას ის), ხოლო მეორე შემთხვევაში, როგორც აქტიურად განმცდელი პირი (*ეკეთა მას ის; მაგალითად: მეკეთა ისე თათბირი...), რეალურად ორივე მოქმედი პირია, ხოლო გრამატიკულად - ირიბი დამატება. ვიმეორებთ: ეს ეხება მხოლოდ ე- პრეფიქსიან ინვერსიულ ფორმებს (გარდამავალი ზმნების II თურმეობითებსა და გუნების, მიჩნევის, შესაძლებლობისა და უნებლიე მოქმედების გამომხატველ ენიან

²⁷⁷ ნ. ფორმანტის თაობაზე დაეხარჯნა, დაეხარნა, დაემალნა ტიპის ფორმებში იხ. ი. ქავთარაძე, დრო-კილოთა მესამე სერიის წარმოების ერთი თავისებურება ახალ ქართულში, იკვ, VII, თბილისი, 1955.

ვნებითებს). ბუნებრივია, არაინვერსიულ ე- პრეფიქსიან ფორმებზე ეს ვარაუდი არ გავრცელდება. ასე მაგალითად, დეპონენსებში რეალურად მოქმედი პირი სახელობითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი (ეკითხება, ეთამაშება, ელაპარაკება, ეაღერსება, ებლაუჭება... ის მას), ე.ი. გრამატიკულადაც მოქმედი პირია, ქვემდებარეა.

თანამედროვე ქართულში გარდამავალი ზმნების II თურმეობითში დადასტურებულ ე- ფორმანტს, გამორიცხული არ არის, რომ დაახლოვებით იგივე ფუნქცია (დანიშნულება) ეკისრებოდეს, რაც ძველ ბერძნულში გააჩნდა ე.წ. აუგმენტს (ანუ: ნამატს). აუგმენტი საერთოდ ინდო-ევროპული ზმნის სისტემისთვისაა დამახასიათებელი. იგი ზმნას დაერთვის მხოლოდ თხრობით კილოში და ემატება ნამყო უსრულის, აორისტისა და ნამყო წინარეწარსულის (ანუ: ისტორიული დროების) ფორმებს.²⁷⁸ ძველი ბერძნულის ზემოაღნიშნულ მოვლენას საინტერესო პარალელი დაემდებნება ქართულში და მართლაც, გარდამავალი ზმნების II თურმეობითის ფორმები (ფუძის თვალსაზრისით) ძირითადად მხოლოდ ამ „ნამატით“ (ე- ფორმანტით) განსხვავდებიან II სერიის ფორმებისაგან; ნამყო ძირითადი: და-წერა, და-ხატა... II თურმეობითი: და-ე-წერა, და-ე-ხატა...

გარდა ამისა, ცნობილია, რომ ძველ ქართულში დგას, ზის, სხედს, წევს ფორმებს „საკუთარი წარმოება ჰქონდათ II სერიაში“: დგა, ჯდა, სხდა, წვა.²⁷⁹ ახალ ქართულში მათ წინ დაერთო ი- და ე- ფორმანტები. ამ შემთხვევაში ე- პრეფიქსს აშკარად სასხვისო ქცევის გადმოცემის ფუნქცია აკისრია (ი- პრეფიქსდართული ფორმები ნეიტრალურნი, საარვისონი რჩებიან). ეს მტკიცდება აწმყოს შესაბამის ფორმებთან დაპირისპირებითაც: დგას- ი-დგა, უ-დგას - ე-დგა, წევს - ი-წვა, უ-წევს- ე-წვა და ა.შ.²⁸⁰

ასევე ქცევის ჩვენების ფუნქცია აკისრია ე- ფორმანტს სტატიკურ ფორმებში (რომლებსაც ზოგჯერ „სტატიკურ ვნებითს“ უწოდებენ). შდრ.: უ-წერია, - ე-წერა, უ-ხატია - ე-ხატა და მისთნ. მაგრამ ამ შემთხვევაში ეწერა, ეხატა ტიპის ფორმებს ქცევის გადმოცემის ფუნქცია დასუსტებული აქვთ იმის გამო, რომ საარვისო ქცევის საპირისპირო ფორმები არ მოეპოვებათ და არსებითად აწმყოს ყველა ქცევის ფორმებს შეესაბამებიან: სწერია||უწერია||აწერია,

#156

ეწერა... თავის მხრივ სტატიკური ფორმის ნამყო ძირითადი (ეწერა) ისე შეესაბამება II თურმეობითს (დაეწერა), როგორც აწმყოს ფორმა (უწერია) – I თურმეობითს (და-უწერია).

მაგრამ სასხვისო ქცევის გადმოცემის ფუნქცია ენიან ვნებითს გარკვეულ ვითარებაში, გარკვეული დაპირისპირების დროს მოეპოვება მხოლოდ. სხვა შემთხვევაში მათ ასეთი გაგება არა აქვთ. ეს დასტურდება თუნდაც იმით, რომ ძველ ქართულში საკმაო რაოდენობითაა „ე-პრეფიქსით ნაწარმოები ისეთი ვნებითები, რომელთაც მხოლოდ ერთი პირი - სუბიექტი - უკავშირდება“; ასე რომ, ენიანი ვნებითის ზოგი ფორმა კონსტრუქციის მიხედვით შეიძლება

²⁷⁸ ა. ურუშაძე, ძველი ბერძნული ენა, თბ., 1969, გვ. 143.

²⁷⁹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 500-501.

²⁸⁰ ამ მხრივ საგულისხმოა ე-მახის - უ-მახის პარალელური ფორმების არსებობა; ერთპირიანი ფორმა მხოლოდ ი-პრეფიქსიანია: ი-მახის.

ერთპირიანიც ყოფილიყო და ორპირიანიც.²⁸¹ ასე მაგალითად: **დაემარხა, გაეწურა (გაეწურა ღამე), აღესრულა, აღეტყუა, განემტკიცა, განემზადა** და სხვა ერთპირიანი ფორმები. ერთპირიანობა კარგად ჩანს **განემართა** ფორმებშიც...

თუ ზემოთ აღნიშნულს გავითვალისწინებთ, მაშინ უნდა დავასკვნათ, რომ **ინიანი** და **ენიანი** ვნებითები სხვადასხვა წარმომავლობისა არიან. მათი ურთიერთდაპირისპირებულ (აბსოლუტურ და რელატიურ) ფორმებად გამოყენება შედარებით გვიანდელი მოვლენა ჩანს. **ეძებს (ეძიებს), მი-ვ-ეც-(ი)** ფორმები ადასტურებენ, რომ **ე-** პრეფიქსი მოქმედებითი გვარის (**resp.** გარდამავალ) ფორმებშიც გამოიყენებოდა (რომ არაფერი ვთქვათ გარდამავალი ზმნის II თურმეობითის ფორმებზე).²⁸²

VII. უკუქცევითობის კატეგორია ქართულში და ინიანი ვნებითის წარმოების საკითხები

გვარის ფორმათა წარმოშობის პრობლემის გადაწყვეტისას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება უკუქცევით ფორმებს. ბევრ ენაში (მაგალითად, რომანულ, სლავურ, სკანდინავიურ ენებში) ამ ფორმებს ვნებითობისა და მედიალურობის ფუნქციის გადმოცემა ეკისრება.

უკუქცევითობა დამოუკიდებელი გრამატიკული კატეგორიაა, თუმცა უშუალოდაა დაკავშირებული ზმნის გვარის კატეგორიასთან როგორც თანამედროვე ენებში, ასევე ისტორიულად. უშუალოდ უკავშირდება იგი გარდამავლობის საკითხსაც.

ცნობილია, რომ ქართულში მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის ფორმებსა და ინიან ვნებითებს ერთი მაწარმოებელი აქვთ - პრეფიქსი **ი**; სათავისო ქცევის ფორმები ჩვეულებრივ გარდამავალია, მაგრამ ქართულში დასტურდება მათი გარდაუვალი მნიშვნელობით გამოყენების შემთხვევებიც, როცა ეს ფორმები საშუალო (მედიალუტური) ზმნების ნაკლები მწკრივების შესავსე-

#157

ზადაა გამოყენებული (**იცხოვრებს, იცხოვრა; იციმციმებს, იციმციმა** და ა.შ. მყოფადი და ნამყო ძირითადი **ცხოვრობს, ციმციმებს** ზმნებისა.); თავის მხრივ **ინიანი** ვნებითები - დეპონენსები - შესაძლებელია მოქმედებითი გვარის ფუნქციით იქნენ გამოყენებული.

²⁸¹ ლ. ნოზაძე, ინ/ენ-იანი ვნებითის ურთიერთობის საკითხისათვის, იკე, IX-X, თბილისი, 1958, გვ. 129, 234.

²⁸² ამიტომ სადავო ჩანს ნ. მარის ვარაუდი, რომ **ე-** პრეფიქსი მიღებული უნდა იყოს ქცევის **ი-** პრეფიქსის შერწყმით **ა-** ფორმანტთან: **აი>ეი>ეძ>ეც>ე;** ***მ-ა-ი-სმის>მ-ე-სმის**; ***ვაიძებ>ვეძებ**; Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка, стр. 192, 207 и др. სპეციალურ ლიტერატურაში ეს ვარაუდი არაა გაზიარებული. იხ. არნ. ჩიქობავა, რეცენზია ნ. მარის აღნიშნულ ნაშრომზე, მიმოხილველი, 1, ტიფლისი, 1926; ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები I, გვ. 365 (§ 418); ივ. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, თბილისი, 1954, გვ. 309.

ვარაუდს მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევისა და **ინიანი** ვნებითების საერთო წარმომავლობის შესახებ, გარდა საერთო **ი-** ფორმანტისა, მხარს უჭერს ის ფაქტიც, რომ ნამყო ძირითადის ჯგუფში (II სერიაში) ეს ფორმები აბსოლუტურად ემთხვევა ერთმანეთს:

ნამყო ძირითადი: მან ის დაიხატა (მოქმედებითი) -

ის დაიხატა (ვნებითი)

II კავშირებითი: მან ის დაიხატოს (მოქმედებითი) -

ის დაიხატოს (ვნებითი)

ანალოგიური ვითარება დასტურდება ძველ ქართულში: „რომელმან **განიკითხოს** (მოქ. გვარის), იგიცა **განიკითხოს** (ვნებითი) ღმრთისაგან“.²⁸³ თუმცა განსხვავება მაინც იჩენს თავს. გარდა სხვადასხვაგვარი კონსტრუქციისა, ეს განსხვავება ნათლად ჩანს III პირის მრავლობითში: **დაიხატეს მათ ის** (მოქმედებითი) - **დაიხატნენ** ისინი (ვნებითი) - წყვეტილში; **დაიხატონ მათ ის** (მოქმედებითი) - **დაიხატნენ ისინი** (ვნებითი) - II კავშირებითში, ხოლო ზოგ დიალექტში ეს განსხვავება საერთოდ იჩენს თავს მრავლობითი რიცხვის ყველა პირის ფორმაში: **ჩვენ ის დავიხატეთ** (მოქმედებითი) - **ჩვენ დავიხატენით** (ვნებითი); **თქვენ ის დაიხატეთ** (მოქმედებითი) - **თქვენ დაიხატენით** (ვნებითი), **მათ ის დაიხატეს** (მოქმედებითი) - **ისინი დაიხატნენ** (ვნებითი). მაგრამ მხოლოდ რიცხვში აქაც სრულ დამთხვევასთან გვექნება საქმე.

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ ე.წ. „საშუალი ფორმებისათვის“ დამახასიათებელია უკუქცევითობის **ი-** პრეფიქსი. მაგრამ სტატიკურ ფორმათა უმრავლესობამ აწმყოში დაკარგა ეს ფორმანტი და იგი მხოლოდ უღვლილების ზოგიერთ პარადიგმში გამოჩნდება: კერძოდ, მყოფადისა და ნამყო ძირითადის ჯგუფების პარადიგმებში (**ბიბინებს - ი-ბიბინებს - ი-ბიბინა; ცხოვრობს - ი-ცხოვრებს - ი-ცხოვრა** და სხვ.). ეს **ი-** პრეფიქსიანი ფორმები მოდელის მიხედვით მოქმედებითი გვარის უკუქცევით (სათავისო ქცევის) ფორმებს უთანაბრდება. სწორედ ამ ფორმებს გულისხმობენ, როცა აღნიშნავენ, რომ „ქართულში ხშირად ადგილი აქვს სათავისო ფორმის გარდაუვალად გამოყენებას“.²⁸⁴ ეს ფორმები შემდეგ უნდა ამოსდგომოდნენ გვერდში მოქმედებითი გვარის ზმნებს. წარმოშობით ისინი „საშუალი“ ფორმებია და „საშუალი“ ზმნების თავისებურების გამო, კონსტრუქციის მიხედვით, ჩანს, ზოგჯერ გარდამავალი ზმნის ფუნქციითაც გამოიყენებოდნენ: აწმყო: **ტრიალებს ის** - მყოფადი: **იტრიალებს ის**, ხოლო უკანასკნელისაგან მივიღეთ ორპირიანი: **იტრიალებს ის მას**, რაც კონტექსტით უნდა იყოს განპირობებული. ამდენად, ამ შემთხვევაში „საშუალი“ ზმნები სათავისო ქცევის ფორმებს კი არ იყენებენ პარადიგმებში, არამედ უკუქცევით ფორმებს, რომლებსაც სხვა კონსტრუქციაში გარდამავალი ზმნის (და ამდენად მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის) ფუნქცია აკი-

#158

სრია. ორივე შემთხვევაში რეალურად მოქმედი (თუ განმცდელი) პირი გრამატიკულადაც ქვემდებარედაა გაფორმებული. რაც შეეხება ზმნის მოდელის იგივეობას, ქართულისათვის ეს ბუნებრივი ჩანს, რადგან „საშუალ ზმნებს“ ფორმა უმეტესად მოქმედებითისა აქვთ. არის შემთხვევები, როცა სუბიექტი განიცდის მოქმედებას, მაგრამ კონსტრუქციაში არ არის და არც

²⁸³ ი. იმნაიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 47.

²⁸⁴ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 363.

იგულისხმება (უკეთ: ზმნაში არ ფორმდება, არ აისახება) რეალურად მოქმედი პირი. ამის გამო მოქმედება წარმოდგენილია როგორც გრამატიკული სუბიექტის მიერ შესრულებული. ამ შემთხვევაში უკუქცევითობა ვნებითი გვარის მოდელით გამოიხატება, თუმცა ფუნქციურად ეს ზმნები „საშუალ“ ფორმებს უახლოვდებიან: **იქექება, იკენკება, იქაფება, იცრემლება, ინახება** და ა.შ. საგულისხმოა, რომ ზოგ ამ ფორმაგანს ძველი ქართული არ იცნობდა და ამ მნიშვნელობით სწორედ „საშუალი“ ფორმა გამოიყენებოდა (რომელიც ახალ ქართულში აღარ დასტურდება); მაგალითად: **იცრემლება - (ძველი) ცრემლოვინ**.²⁸⁵ ამავე მოდელით იწარმოება, მაგრამ მოქმედებითი გვარის ფუნქცია აქვთ დეპონენსურ ფორმებს: **იბღვირება, იგინება, იმუქრება, ირწმუნება, იწერება** („მომივიდა ქაღალდი, რომელშიც **ი წ ე რ ე ბ ი ა ნ...**“ ა. ყაზბეგი) და მისთნ. მაგრამ უკუქცევითობის გაგება ამ ფორმებში დაიჩრდილა და კონსტრუქციაში გაჩნდა უბრალო დამატების სახით წარმოდგენილი რეალურად მოქმედი პირი. ასე რომ, თანამედროვე ქართულში მხოლოდ კონსტრუქციის საშუალებით ხდება შესაძლებელი დადგინდეს, რომელიმე **იგრიხება** ფორმას ვნებითობის გადმოცემის ფუნქცია აკისრია, თუ უკუქცევითობისა. ეს მოვლენა შეინიშნება იმ ფორმებშიც, რომლებიც თანამედროვე ქართულში უმეტესად ვნებითის ფუნქციით გამოიყენება: **1. სურათი იხატება (იხატვის) მხატვრის მიერ; 2. მასში იხატვის უმანკო, წყნარი და უცოდველი ჩემი ცხოვრება** (გ. ტაბიძე); პირველ შემთხვევაში ზმნა (იხატება||იხატვის) ვნებითის ფუნქციის გამომხატველია, რადგან კონსტრუქციაში დასტურდება რეალურად მოქმედი პირი; მეორე შემთხვევაში არსებითად მას „საშუალი“ ფორმის ფუნქცია ახასიათებს, რადგან კონსტრუქციაში რეალურად მოქმედი პირი არ არის და არც იგულისხმება; ამიტომაც მის როლში აქ გრამატიკული სუბიექტი გამოდის.

გარდამავალი და გარდაუვალი უკუქცევითი ფორმების ურთიერთობა საინტერესო ვითარებას გვიჩვენებს უღვლილების პარადიგმებში.

სპეციალურ ლიტერატურაში საგანგებოდაა გამახვილებული ყურადღება შემდეგ მაგალითზე:

1. კაცი წყალს იღუღებს; 2. წყალი იღუღებს.

განსხვავება მჭკრივებშია: პირველი აწმყო ფორმაა, მეორე - მყოფადისა (<ღუღს). მაგრამ განსხვავება მართო ამით არ ამოიწურება: პირველი ფორმა გარდამავალია, მეორე - გარდაუვალი. პირველს მოეპოვება თავისი მყოფადი (**აიღუღებს**), მეორეს - თავისი აწმყო (**ღუღს**). ე.ი. განსხვავება აშკარაა, მაგრამ ამ ფორმათა დამთხვევა შემთხვევითი არ უნდა იყოს, ჩანს „ორივე რიგის **იღუღებს** ერთია წარმოშობით“;²⁸⁶ თუ ასეა, მაშინ მათი დიფერენცია უფრო გვიანდელი მოვლენაა, ხოლო ენის განვითარების თანამედროვე ეტაპზე ისინი არსებითად „გრამატიკულ ომონიმებს წარმოადგენენ. უნდა აღინიშნოს, რომ

#159

ასეთი ორპლანოვანი გაგება ქართულში შეიძლება თითქოს ყველა სათავისო ქცევის ფორმას დაუკავშირდეს, მაგრამ ეს შესაძლებლობა უფრო ხშირად არ რეალიზდება. ასე მაგალითად: **იკეთებს** ზმნას შეიძლება გარდაუვალი ზმნის მნიშვნელობაც დაუკავშირდეს: **ავადმყოფი მო-**

²⁸⁵ ი. ქავთარაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 145.

²⁸⁶ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 487.

იკეთებს, ან „რაკი ქალი ეყოლა, ივანე რუსმაც ერთიორად იკეთა“ (ქეგლ); მაგრამ იკეთებს ფორმა უმეტესად მხოლოდ გარდამავალი მნიშვნელობით გამოიყენება. ასეა სხვა შემთხვევებშიც.

ფორმათა ანალოგიური დამსგავსება შეინიშნება პასიურ და ზოგი საშუალი (მედიოპასიური) ფორმის ურთიერთობის დროსაც. მაგრამ აქ უკვე ხდება მხოლოდ მოდელების დამთხვევა, ასე რომ ეს ფორმები ერთმანეთის მიმართ აღარ წარმოადგენენ „გრამატიკულ ომონიმებს“.

I. ვნებითი: (და)-იხატა (წყვეტილი) **II. საშუალი:** იდგა||დგა (წყვ.).

იხატება (აწმყო)

იდგება (მყოფადი)

იხატება, იდგება ფორმები - ორივე ვნებითი გვარის მოდელითაა ნაწარმოები, პირველი აწმყოა და ვნებითია, მეორე - მყოფადი და საშუალი ზმნის პარადიგმს წარმოადგენს. ზემოთ შენიშნული ვითარება, როცა ერთი ფუძისგან ერთნაირი მოდელით წარმოებულ ფორმებს ნაირგვარი გრამატიკული მნიშვნელობა აქვს, აქ ჩვეულებრივ არ დასტურდება: აქ მოდელი ერთნაირია, მაგრამ ფუძეები - სხვადასხვა. უკანასკნელი (**იდგება**) ტიპის ფორმები სხვა თავისებურებასაც გვიჩვენებენ. ყველა **დგას, ზის** ტიპის საშუალ ზმნას ახალ ქართულში „უნიშნო“ ვნებითი შეესაბამება: **დგას-დგება, წევს-წვება, ზის-ჯდება** და ა.შ. ვნებითის ყველა ამ ფორმას მყოფადის საკუთარი წარმოება აქვს: **და-დგება, და-წვება, და-ჯდება**, და მისთნ. **ი-პრეფიქსი** მათ მხოლოდ მაშინ უჩნდებათ, როცა „საშუალ ფორმებს“ ჩაენაცვლებიან; ე.ი. ამ ფორმანტს ამ შემთხვევაში ვნებითობის გადმოცემის ფუნქცია არა აქვს (რადგან **დგება, წვება, ჯდება** ისედაც ვნებითებია), მას სულ სხვა ფუნქცია აკისრია და ეს არის უკუქცევითობის გადმოცემის ფუნქცია.²⁸⁷ ზემოთქმულის ანალოგიურად აქაც შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს ფორმები ნაკლულ მწკრივებში ჩანაცვლებული კი არაა, არამედ საშუალ ფორმათა საკუთარი პარადიგმები, მხოლოდ ფუძემონაცვლეობასთან გვაქვს საქმე. ამ მხრივ თავისებურებას გვიჩვენებს **დევს||ძევს** „საშუალი ზმნა“. მისი შესაბამისი ვნებითია **იდება** (აწმყო),

#160

მაგრამ იგივე ფორმა შესაძლებელია იყოს დევს ზმნის მყოფადიც. ამ მნიშვნელობით ჩვეულებრივ ეს ფორმა II და III სერიის მწკრივებში გვხვდება: „ჭერში სამი წკებლა **ილო** (ქეგლ).

ცალკე უნდა ითქვას II სერიის ფორმებზე, სადაც ხდება სათავისო ქცევისა და **ინიანი** ვნებითის ფორმების დამთხვევა. ცნობილია, რომ დინამიკური ზმნების ნამყო ძირითადის

²⁸⁷ ცალკე დგანან საშუალო (მედიოპასიური) ინვერსიული ზმნები, რომლებიც ნაკლული მწკრივების შესავსებად ე-პრეფიქსიან ფორმებს იყენებენ: **უყვარს-ყვარება, სწყინს-წყყინება** და მისთნ. თუმცა ანალოგიური დამთხვევა შესაძლებელია აქაც იყოს: **ღვიძავს-ღვიძებდა** (მყოფადი), მაგრამ: **ელვიძება** (ვნებითი, აწმყო) - **გა-ელვიძება** (მყოფადი)... ზოგიერთ ამ ფორმათაგანს (**ჰღვიძავს, სძინავს**) უკუქცევით ვარიანტიც მოეპოვება: **იღვიძებს, იძინებს**; ნიშანდობლივია, რომ ეს ფორმები გარდაუვალია, თუმცა ფორმოზრივ ისე უპირიპირდებიან მოქედებითი გვარის **აღვიძებს, აძინებს** ზმნებს, როგორც მათი სათავისო ქცევის ფორმა. ამის გამოა, რომ **აღვიძებს-იღვიძებს, აძინებს-იძინებს** ურთიერთის მიმართ ფორმოზრივ სათავისო და საარვისო ქცევის ზმნები კია, მაგრამ ფუნქციურად - კონვერსიულ ფორმებს ედარებიან, ე.ი. მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმებივით უპირიპირდებიან ერთმანეთს.

ფორმები უძველესია²⁸⁸ და ამდენად, ამოსავალია სხვა ფორმებისათვის. ასე რომ, რომელიმე **და-იხატა, და-იწერა, შე-ინახა** ნამყო ძირითადის ფორმები ამოსავალია აწმყოს, ერთი მხრივ, **იხატავს, იწერს, ინახავს**, ხოლო, მეორე მხრივ, - **იხატება, იწერება, ინახება** ფორმებისათვის. მაშასადამე, აწმყოში გარდამავალი და გარდაუვალი ფორმები მოდელის მიხედვით უკვე მკვეთრად უპირისპირდებიან ერთმანეთს. თუ ეს ასეა, გამოდის, რომ უკუქცევით გარდამავალ და გარდაუვალ ფორმებს შორის ფორმალური განსხვავება უფრო გვიანდელი (მეორეული) მოვლენაა და ამიტომაც უფრო გვიან ჩამოყალიბებულ ფორმებში აისახა.

ძალზე იშვიათად ნამყო ძირითადის უკუქცევითი ფორმა შეიძლება შეიცავდეს გვარის ყველა მნიშვნელობას, რაც ნამყო ძირითადში კონტექსტის მიხედვით გაირკვევა, ხოლო აწმყოში სამ განსხვავებულ მოდელს მოგვცემს:

ნამყო ძირითადი: ი-ბოლ-ა	ა	წ	ი-ბოლებ-ს (მოქ. გვ. სათავისო)
			ბოლავს-ს (საშ. ფორმა, მყოფადი: ი-ბოლებ-ს)
		მ	ი-ბოლებ-ა (ვნებითი გვარი),
		ყ	
		ო	

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ **ი-** პრეფიქსიან დინამიკურ გარდაუვალ ზმნებს (**ინიან** ვნებითებს) ისტორიულად სხვა ვნებითებისაგან განსხვავებული ფუნქცია ეკისრებოდა: ისინი აღნიშნავდნენ მოქმედებას, რომელსაც სუბიექტი განიცდის, მაგრამ კონსტრუქციაში არ იყო და არც იგულისხმებოდა რეალურად მოქმედი პირი და მოქმედება წარმოდგენილი იყო როგორც თვით გრამატიკული სუბიექტის მიერ შესრულებული. ამიტომაც ფუნქციურად ისინი „საშუალ ფორმებს“ უახლოვდებიან. ამდენად, გრამატიკული სუბიექტი ამ გარდაუვალ ფორმებთან რეალური სუბიექტის როლში გამოდიოდა, რომლის მოქმედება თვით „მასში იყო ჩაკეტილი“, უბრუნდებოდა გრამატიკულ სუბიექტს. ამის გამო შესაძლებელი გახდა, რომ ამგვარი წარმოების ზოგიერთ ზმნას სუბიექტის თვისობრივი დახასიათების გადმოცემა დაკისრებოდა: **ძალლი იკბინება, ჭინჭარი ისუსხება, ხარი ირქინება, ძროხა იწველება** და ა.შ. თუმცა მაშინ, როცა ეს ფორმები გადმოსცემენ არა სუბიექტის თვისებას, არამედ მის მოქმედებას კონკრეტულ მომენტში (**ხარი ირქინებოდა გუშინ**), ისინი ფუნქციურად მოქმედებითი გვარის ფორმებს უთანაბრდებიან (დეპონენსებია).

ი- პრეფიქსიანი გარდაუვალ ფორმების „საშუალ ფორმათა“ ფუნქციით გამოყენების მაგალითები საკმაოდ მოიპოვება როგორც ძველ, ასევე ახალ ქართულში. იგულისხმება: **იბარტყება, იგინგლება, იზლაზნება, იბუზება, იპრანჭება, იბადება, იცქირება** ტიპის ფორმები.

#161

განსაკუთრებით ფასეულია ამ შემთხვევაში ის მაგალითები, როცა ვნებითი გვარისა და „საშუალი ფორმები“ ერთ კონტექსტში გვხვდება და ფუნქციაც ერთი, მედიუმისა, აქვთ: **1.იგი ისე გამოიციქრებოდა** (ფორმით ვნებითი, ფუნქციით - „საშუალი“) და **მოელვარებდა** (ფორმაც

²⁸⁸ არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I.

და ფუნქციაც „საშუალისა), თითქოს ცეცხლი წაჰკიდებიაო; 2.ლაშარნი სამზოდ აწვივნეს: „მოდით და მოიჯარნით“ (შ. რუსთაველი, ვეფხისტყაოსანი, სტრ. 71). საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ქართულში დასტურდება ი- პრეფიქსიანი გარდაუვალი უკუქცევითი ფორმები, რომელთაც „საშუალ“ ფორმებისათვის დამახასიათებელი ე.წ. საურთიერთო-უკუქცევითი ფუნქცია მოეპოვება, ე.ი. ფორმები, რომელთაც შინაარსობრივად უკავშირდება ორი ან მეტი სუბიექტი, რომლებიც ერთსა და იმავე მოქმედებას ასრულებენ და ერთმანეთის მიმართ ერთდროულად სუბიექტსა და ობიექტს წარმოადგენენ: **ფრიად დაიმეგობრნეს (-დაუმეგობრდნენ) ურთიერთას... დაიმოყურნეს ჰეროდე და პილატე...**

ქართულში ი- პრეფიქსიანი უკუქცევითი გარდაუვალი ზმნების შინაგან ბუნებას კარგად აჩვენს სხვა ენებთან შეპირისპირებაც. მაგალითად, ქართულის ი- პრეფიქსით ნაწარმოებ ბევრ დეპონენტურ ფორმას რუსულში სწორედ უკუქცევითი ფორმები შეესაბამება: **იგინება - ругается; იფიცება - клянется; ილოცება - молится; იკბინება - кусается; ირქინება - бодается** და ა.შ. რასაკვირველია, ასეთ შეპირისპირებას ქართულში უკუქცევითი ფორმების ბუნების დადგენისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ ექნება, რადგან ხშირია შემთხვევა, როცა ერთი ენის უკუქცევითი ფორმა მეორე ენაში უკუქცევი ფორმით გადადის, მაგრამ თავის მხრივ ასეთ შეპირისპირებას ერთგვარი სინათლე მაინც შეაქვს ამ საკითხში და ფაქტს უფრო მეტად ხელშესახებსა და დამაჯერებელს ხდის. საინტერესო სურათს იძლევა აგრეთვე ზოგიერთი ქართული ზმნის სათავისო ქცევისა და რუსული ზმნის უკუქცევითი ფორმის შედარება. მაგალითად, **მოიკლა** ზმნას რუსულში შეიძლება ორი შესატყვისი ჰქონდეს: **убил себя და убился**. პირველი უტოლდება სათავისო ქცევას: ზმნა გარდამავალია, მოქმედებითი გვარისა; მეორე - ვნებითი გვარის ფორმაა. იგი მნიშვნელობით ახლოსაა **მოკვდა** ფორმასთან, მაგრამ ფუნქციური განსხვავება **მოიკლა (იგი) -მოკვდა** ფორმებს შორის მაინც უცილობელია.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ რუსულ **убил себя და убился** ზმნებს შორის განსხვავება (ისევე როგორც ქართულ **იკლავს და იკვლება** ფორმებს შორის) მეორეულია, რადგან **-ся** ნაწილაკი წარმოშობით სხვა არაფერია, თუ არა **себя** უკუქცევითი ნაცვალსახელის ენკლიტიკური ფორმა. ასე რომ, **убил себя და убился** - ორივე - ფაქტიურად უკუქცევითი ფორმაა, ოღონდ პირველი - გარდამავალი, მეორე - შესაბამისად - გარდაუვალი. ამიტომაც ისინი ერთმანეთის მაგივრად არ შეიძლება გამოყენებულ იქნენ. ანალოგიურად ქართულშიც: ამოსავალია საერთო: **მო-იკლა** ფორმა, რომლის გარდამავლობა-გარდაუვალობა კონტექსტის მიხედვით დგინდება.

„მედლიურობის“ მნიშვნელობას უახლოვდებიან **იგვამს, იბანს, ივარცხნის** ტიპის ფორმები. მოქმედებით გვარში თავდაპირველად უკუქცევითობა ასეთი სემანტიკის ზმნებისათვის უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი.

ცნობილი ფაქტია, რომ ქართულში დასტურდება ი- პრეფიქსიანი გარდაუვალი ზმნების პარალელური ფორმები: **იკვრის-იკვრება, ისმის-ისმება, იწვის-იწვება, ითქმის-ითქმება, ირწყმის-ირწყმება, იძვრის-იძვრება, იხატვის-იხატება,**

იხვნის-იხვნება, ირწყვის-ირწყვება, იკარგვის-იკარგება, იკვლის-იკვლება, ითხზვის-ითხზვება, იტანჯვის-იტანჯება, იკუმშვის-იკუმშება, იხშვის-იხშვება, იდგმის-იდგმება, ირტყმის-ირტყმება, ილიმის-ილიმება და ა.შ.

ამ პარალელურ ფორმათაგან ვნებითის მოდელი მხოლოდ -ებ თემისნიშნით (+ბოლოკიდური -ი I და II პირის ფორმებში) ვარიანტებს მოეპოვებათ. რაც შეეხება მათ პარალელურ ფორმებს (იკვრის, ისხმის და ა.შ.), მათ არსებითად არა აქვთ ვნებითისათვის დამახასიათებელი მოდელი. ეს მტკიცდება ანალოგიური მოდელის მქონე მოქმედებითი გვარის ფორმებთან შედარებითაც: იჭრის, ითლის, იზრდის და მისთნ. ერთადერთი, რაც ვნებითის აღნიშნულ ფორმებს განასხვავებს მათგან, ესაა მოქმედებითიდან გადმოყოლილი ნაშთი თემის ნიშნისა ვნებითის ზოგ ფორმაში (ხშ-ავ-ს - ი-ხშ-ვ-ი-ს; რწყ-ავ-ს - ი-რწყ-ვ-ი-ს). ზოგი ამ ტიპის ზმნა ფუნქციურადაც აქტიურობას გამოხატავს არსებითად: ილიმის (||ილიმება); იცოხნის (||იცოხნება) და სხვ. ზოგიც - „საშუალ“ ფორმათა მნიშვნელობას უახლოვდება: იტანჯვის (||იტანჯება); შდრ. ინანის (||ნანობს) და ა.შ. ამ ფორმათა ბუნების გასარკვევად აუცილებელი ჩანს ერთი თავისებური მოვლენის გათვალისწინებაც, კერძოდ ის ფაქტი, რომ ზოგიერთ ი-პრეფიქსიან გარდაუვალ ფორმას რელატიური უ-პრეფიქსიანი ფორმა შესაბამება (ნაცვლად მოსალოდნელი ე-პრეფიქსიანისა): ი-ლიმის - უ-ლიმის; ი-ცინის - უ-ცინის (დიალექტებში ზოგჯერ დასტურდება ე-პრეფიქსიანი ფორმაც: ეცინის-დასცინის). ილიმის ფორმამ პარალელური ე-პრეფიქსიანი ფორმა არ იცის, მაგრამ საკმარისია იგივე ფუძე ვნებითის მოდელით გაფორმდეს და შესაბამისი ენიანი ვარიანტიც ამოუდგება გვერდით: ილიმება-ელიმება... აქედან თითქოს ის დასკვნა გამომდინარეობს, რომ ამ პარალელურ ფორმათაგან (ილიმის-ილიმება, იწვის-იწვება, იხატვის-იხატება, იტანჯვის-იტანჯება...) პირველი ფორმები უფრო აქტიურ მოქმედებას გამოხატავენ და რელატიური ფორმებიც ზოგჯერ შესაბამისად უფორმდებათ (ილიმის-ულიმის), ხოლო მეორე ფორმები პასიურობის მნიშვნელობისაკენ იხრებიან და რელატიური ვარიანტებიც შესაბამისი მოეპოვებათ (ილიმება-ელიმება), მაგრამ თანამედროვე ქართულში, უმრავლეს შემთხვევაში, ჭირს ასეთი გამოიჯვნა და რომელიმე იწვის-იწვება, იტანჯვის-იტანჯება ფორმები ერთმანეთის მიმართ ფაქტიურად „გრამატიკულ სინონიმებს“ უფრო წარმოადგენენ, ვიდრე სხვადასხვა მნიშვნელობის ფორმებს. ამიტომ შესაძლებელი ხდება მათი ერთმანეთის ნაცვლად გამოყენება თითქმის ყოველგვარ ენობრივ სიტუაციაში.

ამასთან დაკავშირებით ბუნებრივად დაისმის კითხვა: შესაძლებელია თუ არა ზოგჯერ მაინც ვივარაუდოთ ილიმის-ილიმება ფორმებს შორის ისეთივე დამოკიდებულება, როგორც დღესა გვაქვს იჭრის-იჭრება, ითლის-ითლება, იზრდის-იზრდება, ისკვნის-ისკვნება, ილლის-ილლება, იხსნის-იხსნება ტიპის ფორმებს შორის? მით უმეტეს, რომ ამ წყვილულთა შემადგენელი ორივე ფორმის ნამყო ძირითადი ერთი იქნება: გაილიმა, გაიჭრა, გაითალა, გაიზარდა და ა.შ. და მხოლოდ კონსტრუქცია შეგვაძლებინებს მათ გარჩევას გარდამავლობის მიხედვით: გაიჭრა მან ის, თუ: გაიჭრა ის. ამ თვალსაზრისით განვიხილოთ ჯერ იცდის ფორმა. იგი მოქმედებითი გვარის ზმნების უღვლილებას მიჰყვება (იცდის, იცდიდა, იცდიდეს; მოიცდის, მოიცდიდა, მოიცდიდეს; მოიცადა, მოიცადოს; მოუცდია, მოეცადა, მოეცადოს), და გარდამავალ ფორმადაცაა მიჩნე-

#163

ული.²⁸⁹ მაგრამ საქმე ისაა, რომ არსებითად ეს ზმნა ერთპირიანია, მისი რელატიური ფორმაა **უცდის**. მას არ მოეპოვება იმავე ფუძისაგან ნაწარმოები ვნებითი. ამ ზმნაში უძველესი ვითარების ანარეკლთან უნდა გვქონდეს საქმე. **იცდის** ზმნა ფორმით სათავისოა, მაგრამ თანამედროვე გაგებით სათავისო ქცევის ფუნქცია მას აშკარად არა აქვს. აქ სწორედ უკუქცევითობის უძველესი ფუნქცია უნდა იყოს წარმოჩენილი, რომელმაც შემდეგ გარკვეულ კონსტრუქციებში სათავისო ქცევის მნიშვნელობა მიიღო. ამრიგად, **იცდის** ზმნა ყოველმხრივ მოქმედებითი გვარის ფორმას ემსგავსება (1. აქვს მოქმედებითი გვარის ფორმებისათვის დამახასიათებელი მოდელი, 2. იუღვლის მოქმედებითი გვარის ზმნებით, 3. მოეპოვება შესაბამისი სასხვისო: **უცდის** და საარვისო, ნეიტრალური, ქცევის: **აცდის** ფორმები), გარდა ერთისა - არა აქვს მოქმედებითი გვარის ფუნქცია (დამატებით შეიძლება აღინიშნოს ისიც, რომ მოქმედებითებისათვის მიღებული თვალსაზრისის საწინააღმდეგოდ - გარდაუვალია). აქედან გამომდინარე, **იცდის** ზმნა ამ უკანასკნელი თავისებურებით განსხვავდება იმავე მოდელის მქონე მოქმედებითი გვარის **იჭრის**, **ითლის** ტიპის ფორმებისაგან (სხვათა შორის, მსგავსება ფუძის კუმშვითაც გამოიხატება ამ შემთხვევაში - ისევე, როგორც **ჭარ||ჭერ||თალ** ფუძეები, **ცად** ფუძეც იკუმშება I სერიის მწკრივებში). ეს არის არსებითი ხასიათის სხვაობა; მაგრამ საერთოდ განსხვავება სხვა რამითაც ვლინდება, რაც ამ ძირითადი, არსებითი განსხვავების საფუძველზე წარმოქმნილი დაშორების შემდგომი გაღრმავება უნდა იყოს. კერძოდ, **ჭრის**, **თლის** ფორმებს პარალელურად მოეპოვებათ „საზედაო სიტუაციის“ **აჭრის**, **ათლის** ფორმები (უმეტესობას - **ზრდის**, **ღლის**, **ხსნის** - ასეთი პარალელური ვარიანტი საერთოდ არ მოეპოვება), **აცდის** ამ მხრივ გამონაკლისია - მხოლოდ ა- პრეფიქსიანი ფორმა დასტურდება (უპრეფიქსო ფორმა სხვა ლექსიკური მნიშვნელობისაა - **ცდის**). ყველა ზემოაღნიშნულ ფორმას პრეფიქსიანი ვნებითი მოეპოვება საოპოზიციო ცალად (**ჭრის-იჭრება**, **თლის-ითლება** და ა.შ.), **აცდის** ზმნას „უნიშნო“ ვნებითი შეესაბამება: **ცდება** (მნიშვნელობით: „**დროს აცდენს**, **დროს ფლანგავს**“; მეორე მნიშვნელობა იქნება: „**შეცდომას უშვებს**“); უკანასკნელს თავის მხრივ ეწარმოვა მოქმედებითის სხვა ფორმა - **აცდენს** (მნიშვნელობით: „**დროს აკარგვინებს**“; პარალელური მნიშვნელობაა: „**შეცდომას აშვებინებს**, **აიძულებს შეცდომა დაუშვას**“, - უკანასკნელ მნიშვნელობას ამჯერად არ ვეხებით), რის საფუძველზეც **აცდის** ფორმის მნიშვნელობა ერთგავრად იცვლება და ამის გამო შინაარსობრივად უფრო მეტად დაშორდა **იცდის** და **უცდის** შესაბამის ფორმებს, ვიდრე ეს ჩვეულებრივ საარვისო, სასხვისო და სათავისო ქცევის ფორმას შორის დასტურდება (**აცდის-დროს აძლევს**, **ადროვებს**, **აცლის**); ეს სხვაობა სხვა მხრივაც გამოვლინდა; კერძოდ, სასხვისო ქცევის ფორმა **უცდის** (განსხვავებით **უზრდის**, **უჭრის**, **უთლის** მოქმედებითი გვარის სასხვისო ქცევის ფორმებისაგან) ორპირიანი და ფაქტიურად იმავე ფუნქციისაა, რაც სასხვისო ქცევის ზოგი გარდაუვალი ფორმა (როგორებიცაა: **უწუხს**, **უღულს**, **უთბება**, **უთეთრდება**...) ე.ი. არ მოეპოვება პირდაპირი ობიექტი (წარმოდგენილია მხოლოდ სუბიექტი და ირიბი ობიექტი) და მიუხედავად ამისა კონსტრუქცია II სერიის ფორმებთან მაინც ერგატიულია **უცადა მან მას**. ერგატიულია კონსტრუქცია **იცდის** ზმნის II სერიის ფორმებ-

²⁸⁹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, გვ. 403.

#164

თანაც: **იცადა მან** (თუმცა ზმნა ერთპირიანია, გარდაუვალი ზმნის მნიშვნელობისაა). ჩანს, სწორედ ეს გახდა მიზეზი იმისა, რომ **აძინებს-იძინებს** ტიპის ფორმებისა არ იყოს, **აცდის-იცდის** ფორმები ერთმანეთის მიმართ ფუნქციურად „კონვერსიულ დამოკიდებულებას“ ქმნიან, სხვაგვარად: ისე შეესაბამებიან ერთმანეთს, როგორც ერთი ფუძისგან ნაწარმოები გარდამავალი და გარდაუვალი ფორმები (თუმცა სხვაობაც შეინიშნება: **აცდის**, სამპირიანი ზმნა, კონვერსიულად ორპირიანს უნდა შეიფარდებდეს, მაგრამ მისადაგებელი **იცდის** ფორმა ერთპირიანია).

ამრიგად, **იცდის** ზმნა იმ უძველესი უკუქცევითი ფორმების ფარდი ჩანს, რომლებშიც შემდგომ შესაძლებელი გახდა სათავისო ქცევის (**resp.** გარდამავალი უკუქცევითობის) მნიშვნელობის განვითარება. ამ ზმნას ბევრით ემსგავსება **იღიმის** ზმნა. გარდა მოდელისა, **იღიმის** ზმნა მსგავსებას ამჟღავნებს იმითაც, რომ ნამყო ძირითადის ჯგუფში მისთვის დამახასიათებელია ერგატიული კონსტრუქცია (**იღიმის ის - გაიღიმა მან**). ყველაფერი ეს გვაპარაულებინებს, რომ **იღიმის-იღიმება** ფორმები შესაძლოა ისევე უპირისპირდებიან ერთმანეთს, როგორც **იჭრის-იჭრება**; უფრო სწორი იქნება, თუ ვიტყვით: თავდაპირველად **იჭრის-იჭრება** ფორმებს შორის ისეთივე ურთიერთობა უნდა ვივარაუდოთ, როგორც ახლა დასტურდება **იღიმის-იღიმება** ფორმებში. **იჭრის** ტიპის ფორმებში სათავისო ქცევის ფუნქციის მოჭარბება და, ამდენად, მასში გარდამავლობის ფუნქციის განმტკიცება, ხოლო შესაბამისად **იჭრება** ფორმაში გარდაუვალობისა და პასიურობის მნიშვნელობების გაძლიერება, რის საფუძველზეც მოხდა **იჭრის-იჭრება** ფორმების ფორმოზრივი და შინაარსობრივი ურთიერთდაშორება, შედარებით გვიანდელი მოვლენა ჩანს. ძველი ვითარება ერთგვარად II სერიაში შემოგვრჩა (სადაც მოქმედებითის სათავისო და ვნებითის **ინიანი** ფორმა ერთნაირადაა წარმოდგენილი, გარდა მრავლობითი რიცხვის III პირის ფორმებისა), მაგრამ კონსტრუქცია აქაც განსხვავებულია.

რამდენიმე სიტყვა უნდა ითქვას **იბანს, ივარცხნის, (თავს) იკლავს** ტიპის ფორმებზე. ამ მხრივ საინტერესო ჩანს **თავს იკლავს (თავი მოიკლა)** ფორმა. როგორც ითქვა, სათავისო ქცევა (**resp.** გარდამავალი უკუქცევითი ფორმა) აღნიშნავს, რომ სუბიექტს უბრუნდება მოქმედების რეზულტატი. ზემოაღნიშნულ ფორმაში კი, მიუხედავად იმისა, რომ იგი გარდამავალი უკუქცევითი ფორმაა, ფაქტიურად გამოხატულია ის, რაც ჩვეულებრივ გარდაუვალი უკუქცევითი ფორმებისთვისაა დამახასიათებელი: სუბიექტს უბრუნდება თვით მოქმედება (და არა მოქმედების რეზულტატი). ეს, რასაკვირველია, ამ ფორმის თავისებური სემანტიკითაა განპირობებული. საკმარისია **თავი მოიკლა** ფორმაში პირდაპირი დამატების ფუნქციით გამოყენებული უკუქცევითი ნაცვალსახელი (**თავი**) შეიცვალოს სხვა სიტყვით (რომელიც სხვა საგანს ან პიროვნებას აღნიშნავს და, ამდენად, არ წარმოადგენს სუბიექტის „გრამატიკულ პერიფრაზირებას“), რომ **მოიკლა** ფორმა უკვე სხვა, გარდამავალ უკუქცევით ზმნებს გაუთანაბრდება: აღნიშნავს, რომ სუბიექტს უბრუნდება მოქმედების რეზულტატი (და არა თვით მოქმედება).

რაც შეეხება **იბანს**, **ივარცხნის** ტიპის ფორმებს, ფაქტიურად აქაც ის აღინიშნება, რომ სუბიექტს თავისივე მოქმედება უბრუნდება, მოუხედავად იმისა, რომ ყველა ესენი გარდამავალი ფორმებია; საქმე ისაა, რომ ამ ზმნებთან დაკავშირებული პირდაპირი ობიექტი არსებითად ან თვით სუბიექტის „გრამა-

#165

ტიკულ პერიფრაზირებას“ წარმოადგენს, ან სუბიექტისავე რაღაც ნაწილს აღნიშნავს: **მან დაიბანა ხელი|ტანი|თავი**; ასევე: **დაივარცხნა თმა** და ა.შ. როგორც ვხედავთ, ეს ფორმები ფუნქციურად ძალზე ახლოს დგანან გარდაუვალ უკუქცევით ფორმებთან. მოქმედების შედეგის (რეზულტატის) უკუქცევის გაგება უფრო წარმოჩენილია **იგვამს** ფორმაში. ამ ზმნასთან დაკავშირებული პირდაპირი ობიექტი აღარაა „გრამატიკულად პერიფრაზირებული“ სუბიექტი (ან სუბიექტის ნაწილი), თუმცა მოქმედება, მართალია, „გამუალებულად“, მაგრამ მაინც სუბიექტზე გადადის (ან მის ნაწილზე: **იგვამს ტანზე, იხურავს თავზე**). ამრიგად, **იბანს**, **ივარცხნის** ტიპის ფორმებში სწორედ უკუქცევითობაა წარმოჩენილი და არა სათავისო ქცევის ფუნქცია. და მართლაც: **იბანს-ბანს** სულ სხვაგვარ მიმართებაშია ერთმანეთის მიმართ, ვიდრე, მაგალითად, **იკეთებს-აკეთებს** ფორმები.

ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ ქართულში ისტორიულად უკუქცევითობის კატეგორია დასტურდებოდა. თავდაპირველი, კონტექსტის მიხედვით გარჩეული, გარდამავალი და გარდაუვალი უკუქცევითი ფორმებისაგან წარმოიშვნენ მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევისა და **ინიანი** ვნებითის ფორმები. საკუთრივ უკუქცევითობის დაჩრდილვის გამო, მისი ფორმანტი (**ი-** პრეფიქსი) გამოიყენება როგორც მოქმედებითი გვარის (სათავისო ქცევის), ასევე ვნებითი გვარის (**ინიანი** ვნებითის) ნიშნებად. უკუქცევითი ფორმის ვნებითის ფუნქციით გამოყენება არც ზოგი სხვა კავკასიური ენისათვისაა უცხო.²⁹⁰ უკუქცევითობა წარმოშობით სიტყვათწარმოებითი კატეგორიაა, რაც რიგ ფორმაში დღესაც ამკარადაა წარმოჩენილი. ქართულში ეს მოვლენა პირველ რიგში დასტურდება ნასახელარი ზმნების მაგალითზე: ა) **იბუდებს, იგრილებს, იადვილებს, იზომებს...** ბ) **იზეთება, იბოლება, იბარტყება...** ამ პრეფიქსის სიტყვათწარმოებითი ფუნქცია ჩანს იმ ფორმებშიც, სადაც ერთი ფუძისგან ნაწარმოები ფორმები ერთმანეთს უპირისპირდება, როგორც ორი დამოუკიდებელი ზმნა: **ა-გებს - ი-გებს...** გარდა ამისა, ქართულში არის ზმნები, რომლებიც მხოლოდ სათავისო ქცევის ფორმით არიან წარმოდგენილი: **შეინახა, აიღო, დაიჭირა, წაიყვანა...** ასევე დასტურდება **ინიანი** ვნებითის ფორმები, რომელთაც საპირისპირო **ენიანი** ფორმა არ მოეპოვებათ: **იკბინება, იგინება, ირწმუნება, იცქირება, იცოხნება...**

როდესაც უკუქცევითობის **ი-** პრეფიქსზე ვლავარაკობთ, ბუნებრივად ისმის კითხვა: რა კავშირშია იგი სასხვისო ქცევის ფუნქციის გადმომცემ **ი-** პრეფიქსთან, რომელიც ობიექტური წყობის I და II პირში გამოჩნდება (**მ-ი-ზის, გ-ი-ზის; მ-ი-ვის; მ-ი-ღიმის, გ-ი-ღიმის; მ-ი-ხატია, გ-ი-ხატია** და მისთნ.); მას რომ მართლაც სასხვისო ქცევის ფუნქცია აკისრია, ეს III პირის

²⁹⁰ ასე მაგალითად, აფხაზურში უკუქცევითი (სათავისო ქცევის) გარდამავალი ზმნა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს სხვა ენების ვნებითი ფორმების ფარდად; იხ. Грамматика абхазского языка, Сухуми, 1968.

ფორმასთან შედარებითაც კარგად ჩანს (მიხატია, გიხატია, უხატია). სათავისო ქცევის სამივე პირის, ხოლო სასხვისო ქცევის ობიექტური წყობის I და II პირის ფორმებში გამოვლენილი ი-პრეფიქსი, ჩანს, ერთია წარმომავლობით და მაშინ ორივე შემთხვევაში თავდაპირველად უკუქცევითობის ნიშანი ყოფილა. მაშ, რატომ მოხდა იგი სასხვისო ქცევის ფორმათა სისტემაში? ჩანს, ამის მიზეზი უნდა ყოფილიყო ის ფაქტი, რომ ხშირ შემთხვევაში ობიექტური წყობის I და II პირი რეალურ მოქმედად არის გაგებული და, ამდენად, გრამატიკულ

#166

სუბიექტთან გათანაბრებული. ეს ყველაზე უკეთ ინვერსიულ ფორმებში გამოჩნდება (**მიყვარს, გიყვარს**; გარდამავალი ზმნების I თურმეობითში: **გამიკეთებია, გაგიკეთებია...**); ეს ფორმებიც, ისევე როგორც შესაბამისი სუბიექტური წყობის გარდამავალი ფორმები, გულისხმობენ I და II პირის აქტიურ დამოკიდებულებას გარე სამყაროსადმი; ეს არის I და II პირი, აქტიური, მოქმედი.²⁹¹ თუ ავიღებთ **მიზის, გიზის, მიწევს, გიწევს; მიხატია, გიხატია; მითამაშებს, გითამაშებს** („თვალი გითამაშებს“); **მიტირის, გიტირის** („გული გიტირის“); **მიცინის, გიცინის** (**სახე გიცინის**) ფორმებს, აღმოჩნდება, რომ I და II პირი ფაქტიურად აქაც აქტიურ პირებად წარმოიდგინება და მაშინ ფუნქციურად ისინი შორს არ არიან **ვილიმი, ილიმი; ვიცინი, იცინი; ვიყვარებ, იყვარებ** ტიპის ფორმებისაგან. თუ ასეა, ბუნებრივია, რომ **მიყვარს, გიყვარს; მიცინის, გიცინის** („**სახე გიცინის**“) ტიპის ფორმებშიც მოქმედება გაგებულიყო როგორც უკუქცევითი, როგორც რეალურად მოქმედი აქტიური პირის მიერ თავისი ინტერესებისათვის ჩადენილი, თუ ამ პირზე მიბრუნებული, უკუქცეული. მაშინ მათი სასხვისო ქცევის ფუნქციით გამოყენება მეორეული მოვლენა უნდა იყოს, ხოლო III პირის სასხვისო ქცევის ფორმებთან გათანაბრებას უნდა გამოეწვია მათში უკუქცევითობის მნიშვნელობის მიჩქმალვა; ამან საფუძველი მისცა ამ ფორმანტის ისეთ ფორმებში გამოყენებას, სადაც უკუქცევითობის გაგება ამჟამად საერთოდ შეუძლებელია (**მიკეთებს, გიკეთებს** და მისთნ.). მიზეზი ასეთი ცვლილებისა, ჩანს, ისევე კონტექსტში უნდა ვეძიოთ. და მართლაც, კონტექსტში: „**შენ სახე გიცინის**“ რეალურ მოქმედად (უკეთ: მოქმედების აქტიურ განმცდელად) მეორე (გრამატიკულად ზმნაში ობიექტად გაფორმებული) პირი გამოდის და, ამდენად, მოქმედება გარკვეულად უკუქცევითობის მნიშვნელობას ღებულობს, მაგრამ იმავე ზმნური ფორმით წარმოდგენილ კონსტრუქციაში: „**შენ ვიღაც გიცინის**“, უკვე შეუძლებელია II პირი რეალურ მოქმედად ან თუნდაც აქტიურ განმცდელად მივიჩნიოთ, იგი აღარაა წინა პლანზე წამოწეული, დაიჩრდილა და ეს მოქმედება ფაქტიურად გარეშე, მესამე პირის მოქმედებაა, რომელიც II პირს მიემართება და, ამდენად, „სასხვისო“ მოქმედებაა გრამატიკულ სუბიექტად გაფორმებული მესამე პირისათვის.

VIII. ვნებითი გვარის ზმნათა უღვლილების ზოგი საკითხი

²⁹¹ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, I, 1968, გვ. 135.

ვნებითი გვარის ფორმებს უღვლილების თავისი სისტემა მოეპოვება, რომელიც არსებითად განსხვავდება მოქმედებითი გვარის ზმნების უღვლილებისაგან. ვნებითის უღვლილების სისტემა ძირითადად დასრულებულია: უმრავლეს შემთხვევაში ვნებითის ფორმას ყოველ მწკრივში საკუთარი, მოქმედებისაგან განსხვავებული, ფორმა აქვს.

პირველი სერიის მწკრივებში ყველა სახის ვნებითი (პრეფიქსიანი, სუფიქსიანი, სუფიქსიანი და „უნიშნო“) ერთნაირ ვითარებას გვიჩვენებს, უღვლილების სისტემა მკვეთრად გამიჯნული და ჩამოყალიბებულია.

განსხვავება შეინიშნება II და III სერიაში:

ა) II სერიაში განსხვავდება პრეფიქსიანი (ერთი მხრივ) და სუფიქსიანი და „უნიშნო“ (მეორე მხრივ) ვნებითების უღვლილება. სუფიქსიანი და „უნიშნო“ ვნებითებს საკუთარი წარმოება აქვს, არ ემთხვევიან შესაბამის მოქმედებითებს:

#167

1. გა-ა-თბ-ო - გა-თბ-ა	2. გა-ა-თეთრ-ა - გა-თეთრ-დ-ა
გა-ა-თბ-ოს - გა-თბ-ე-ს	გა-ა-თეთრ-ო-ს - გათეთრ-დ-ე-ს

როგორც ვხედავთ, ვნებითებს მწკრივის მაწარმოებლებიც საკუთარი აქვს და მოდელითაც აშკარად განსხვავდებიან შესაბამისი მოქმედებითებისაგან (I და II პირის ფორმაში მოქმედებითი გვარის წყვეტილში იქნება სუფიქსი ე-: გავათბ-ე, გაათბ-ე... ვნებითში - ი-: გავთბ-ი, გათბ-ი...). ახალ ქართულში „უნიშნო“ და სუფიქსიანი ვნებითების უღვლილება II სერიაში ერთმანეთს ემთხვევა, მაგრამ ძველ ქართულში მათ შორის არსებითი ხასიათის განსხვავება დასტურდებოდა. წყვეტილის I და II პირის ფორმებში „უნიშნო“ ვნებითის სრული ფუძე აღდგებოდა: გან-ვ-ტეფ, გან-ს-ტეფ... თანამედროვე გავთბი, გათბი ფორმები წარმოშობით II ხოლმეობითია (განვტფი, განტფი). გარდა ამისა: ცნობილია, რომ ძველ ქართულში სუფიქსიანი ვნებითს -ნ (-ენ) სუფიქსიც აწარმოებდა; ნამყო ძირითადის I და II პირში ასეთი ფორმები გვექნებოდა: გან-ვ-ჭაპუკ-ენ, გან-ჭაპუკ-ენ... (ახლა: გავჭაპუკდი, გაჭაპუკდი...); მრავლობითში: განვჭაპუკ-ენ-ი-თ, გან-ჭაპუკ-ენ-ი-თ (გავჭაპუკდით, გაჭაპუკდით). ახალ ქართულში „უნიშნო“ და სუფიქსიანი ვნებითის უღვლილება II სერიაში უნიფიცირდა.

განსხვავებულ ვითარებას გვიჩვენებენ პრეფიქსიანი ვნებითები. თუკი „უნიშნო“ და სუფიქსიანი ვნებითები II სერიაში საკუთარ უღვლილებას გვიჩვენებენ, პრეფიქსიანი ვნებითები ამ მხრივ ძირითადად მოქმედებითი გვარის უღვლილების ფორმებს იმეორებენ; განსაკუთრებით წარმოჩენილია ეს მოვლენა მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევისა და ინიანი ვნებითის უღვლილების შედარებისას:

ნამყო ძირითადი:	და-ვ-ხატ-ე-(თ)	
	და-ვ-ი-ხატ-ე-(თ)	და-ვ-ი-ხატ-ე-(თ)
	და-ვ-უ-ხატ-ე-(თ)	და-ვ-ე-ხატ-ე-(თ)
II კავშირებითი:	და-ვ-ხატ-ო-(თ)	
	და-ვ-ი-ხატ-ო-(თ)	და-ვ-ი-ხატ-ო-(თ)
	და-ვ-უ-ხატ-ო-(თ)	და-ვ-ე-ხატ-ო-(თ)

მაშასადამე, მწკრივის მაწარმოებლები მოქმედებითსაც და პრეფიქსიან ვნებითსაც ერთი და იგივე აქვს, ხოლო სათავისო ქცევისა და ინიანი ვნებითის ფორმა სავსებით ემთხვევა ერთმანეთს. ანალოგიური ვითარება ძველ ქართულშიც შეინიშნება.

ბ) III სერიაში ერთმანეთს უპირისპირდება აბსოლუტური და რელატიური ვნებითების უღვლილება. რელატიურ ვნებითებს საკუთარი წარმოება მოეპოვება; აბსოლუტური ვნებითები კი უღვლილების პარადიგმებში მიმდებარე ფუძეებს იყენებენ.

ა ბ ს ო ლ უ ტ უ რ ი (ე რ თ პ ი რ ი ა ნ ი ვ ნ ე ბ ი თ ე ბ ი):

და-ხატ-ულ-ა	გა-მ-თბ-არ-ა	გა-თეთრებ-ულ-ა
I თურმეობითი: დაწერილა	გამშრალა	გაკეთებულა
II თურმეობითი: დახატულიყო	გამშრალიყო	გაკეთებულიყო
დაწერილიყო	გამთბარიყო	გათეთრებულიყო
III კავშირებითი: დახატულიყოს	გამთბარიყოს	გათეთრებულიყოს
დაწერილიყოს	გამშრალიყოს	გაკეთებულიყოს

#168

2. რ ე ლ ა ტ ი უ რ ი (ო რ პ ი რ ი ა ნ ი ვ ნ ე ბ ი თ ე ბ ი):

I თურმეობითი: და-ჰ-ხატვ-ი-ა	გა-ს-თბობ-ი-ა	გა-ს-თეთრებ-ი-ა
დასწერია	გაშრობია	გაჰკეთებია
II თურმეობითი: დაჰხატვოდა	გასთბობოდა	გასთეთრებოდა
(დაჰხატვიყო)	(გასთბობიყო)	(გასთეთრებიყო)
დასწეროდა	გაშრობოდა	გაჰკეთებოდა
(დასწრებიყო)	(გაშრობიყო)	(გაჰკეთებიყო)
III კავშირებითი: დაჰხატვოდეს	გასთბობოდეს	გასთეთრებოდეს
დასწეროდეს	გაშრობოდეს	გაჰკეთებოდეს

უღვლილების ამ სისტემას მიჰყვება უმრავლესი ვნებითი გვარის ზმნა. მაგრამ დასტურდება გამონაკლისებიც, რომელთა გათვალისწინებაც აუცილებელი ჩანს.

გვაქვს ნამყო ძირითადის ფორმა **შე-იკურთხა**, მის პარალელურად დასტურდება **შე-უკურთხა** ზმნა; ***შე-ეკურთხა** ნამყო ძირითადის მნიშვნელობით არ დასტურდება. ამდენად, **შეიკურთხა** მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის ფორმაა (ახალ ქართულში მისი მნიშვნელობაა: შეაგინა, გალანძღა), მაგრამ ამ მნიშვნელობით აწმყოში შესაბამისი მოქმედებითი გვარის ფორმა არ დასტურდება; მას დეპონენსური ვნებითი **იკურთხება** ეფარდება. ძველი მნიშვნელობით ახლა ნამყო ძირითადში მხოლოდ **აკურთხა** ზმნა გამოიყენა, მისი აწმყო **აკურთხებს**. ასე რომ, ახალ ქართულში **იკურთხება** დეპონენსური ვნებითი II და III სერიაში ფაქტიურად მოქმედებითი გვარის ზმნების უღვლილებას იმეორებს: აწმყო - **იკურთხება**, უწყვეტელი - **იკურთხებოდა**, აწმყოს კავშირებითი - **იკურთხებოდეს**; მყოფადი - **შეიკურთხება...** ნამყო ძირითადი - **შეიკურთხა**, II კავშირებითი - **შეიკურთხოს**; I თურმეობითი - **შეუკურთხებია**,

II თურმეობითი - შეეკურთხა (შეეკურთხებინა), III კავშირებითი - შეეკურთხოს (შეეკურთხებინოს). პრეფიქსიანი ვნებითებისათვის ეს საერთოდ ჩანს დამახასიათებელი, მაგრამ ამ შემთხვევაში II სერიაში კონსტრუქციაც ერგატიული ხდება: შეიკურთხა მან. თუკი იშვიათ შემთხვევაში იკურთხება ზმნას ძველი (ე.ი. არადეპონენსური) მნიშვნელობით გამოიყენებენ, მაშინ იგი უკვე ვნებითის უღვლილების სისტემას მიჰყვება: აწმყო - იკურთხება (/იკურთხვის), უწყვეტელი - იკურთხებოდა, აწმყოს კავშირებითი - იკურთხებოდეს... ნამყო ძირითადი - იკურთხა, II კავშირებითი - იკურთხოს (იკურთხოს შენი მარჯვენა; კონსტრუქცია ნომინატურია); I თურმეობითი - კურთხეულა, II თურმეობითი - კურთხეულიყო, III კავშირებითი - კურთხეულიყოს... მაშასადამე, ზმნის ფუნქციამ გარკვეული გავლენა მოახდინა უღვლილების სისტემაზეც, მიუხედავად იმისა, რომ აწმყოში ზმნის მოდელი (ფორმა) ორივე შემთხვევაში ვნებითი გვარისაა. სათავისო ქცევისა და ინიანი ვნებითის საერთო წარმომავლობისათვის საინტერესო ფაქტს ეს მაგალითიც იძლევა; ი-კურთხე-ბა - შე-ი-კურთხა, თუმცა ერთმანეთის მიმართ პარადიგმული ფორმების მნიშვნელობით იხმარება, ფაქტიურად პირველ შემთხვევაში ი- პრეფიქსი ვნებითის ფორმას დაერთვის, მეორე შემთხვევაში - სათავისო ქცევის ფორმას და ორივე შემთხვევაში ერთი - უკუქცევითი მნიშვნელობითაა გამოყენებული

#169

ამავე რიგისა ჩანს იღრინება - ნამყო ძირითადი: დაიღრინა მან, მაგრამ შდრ.: იწერება (დეპონენს.) - ნამყო ძირითადი: მოიწერა ის მას; ახლა ვრცელდება: მოიწერა მან.

რასაკვირველია, ეს არ უნდა ნიშნავდეს იმას, რომ ვნებითი გვარის ფორმათა უღვლილების სისტემის ჩამოყალიბება ორი მხრით წარიმართა, აქედან ერთი-საკუთარია, ხოლო მეორე - მოქმედებითი გვარის ფორმების ანალოგიური. არა! ვნებითი გვარის აღნიშნულ ფორმათა ერთ ნაწილს ან მოეპოვებოდა ან ახლაც მოეპოვება საკუთარი სისტემა; აქ მხოლოდ იმაზეა საუბარი, რომ აღნიშნული დეპონენსური ფორმები ამჟამად ფაქტიურად მწკრივნაკლი არიან და ამ ნაკლული მწკრივების შესავსებად იყენებენ მოქმედებითი გვარის უკვე არსებულ ფორმებს და ახალ სისტემაში აქცევენ მათ. ეს პროცესი ზოგჯერ ძალზე შორს მიდის, მაგრამ ამჯერად ჩვენთვის სწორედ ის არის საინტერესო, რომ ფორმით ვნებითი გვარის ზმნას აქვს პოტენცია მოექცეს მოქ. გვარის ფორმებთან ერთად ერთ პარადიგმულ რიგში, რადგანაც ეს ვნებითები ფუნქციით ფაქტიურად აქტიურ მოქმედებას გამოხატავენ. აღსანიშნავია, რომ დეპონენსები - ფორმით ვნებითები - მართალია, გამოხატავენ აქტიურ მოქმედებას, მაგრამ ეს აქტიური მოქმედება „სრულყოფილად“ (თუ შეიძლება ასე ითქვას) მაინც არ არის წარმოსახული, რადგან რიგ შემთხვევაში ეს „აქტიური“ მოქმედება არ გულისხმობს პირდაპირ ობიექტს, ანუ: აქტიური კი არის, მაგრამ გარდამავალი არაა და ამდენად, ტრადიციული თვალსაზრისით მოქმედებითი გვარისა ვერ იქნება. და მართლაც იწერება, იმუქრება, იღრინება... ტიპის ზმნები ფორმის მიხედვით გამორიცხულია ითავსებდნენ პირდაპირ (რეალურ) ობიექტს და უმრავლეს ამ ტიპის ზმნათა მიმართ ეს მართლაც ასეა. მაგრამ აქ მაინც ისე ძლიერი ჩანს აქტიურობის ფუნქციის გამოხატვის ტენდენცია, რომ ამ ზმნებიან კონსტრუქციაშიც კი ჩნდება ზოგჯერ ფორმა, რომელიც ფუნქციით რეალურ დამატებას უნდა უტოლდებოდეს: იწერება ის მას (რას იწერება?), იმუქრება ის მას (რას იმუქრება?), ასევე: რას იღანძლები? რას ილოცები? და ა.შ. ეს იმავე ტიპის

დამატება ჩანს, როგორც „პირდება“ ზმნასთან დაკავშირებით არის აღნიშნული სპეციალურ ლიტერატურაში. ე.ი. ფუნქციის გავლენა იმდენად ძლიერია, რომ ეს ზმნები „ცდილობენ“ კონსტრუქციითაც გაუტოლდნენ მოქმედებითი გვარის ზმნებს. ჩანს, ყოველივე ამან განაპირობა ის ფაქტი, რომ ამ ტიპის ვნებითი გვარის ფორმებს ნაკლები პარადიგმების მაგივრობა დასაშვებია გაუწიონ მოქმედებითი გვარის ფორმებმა.

ფუძემონაცვლეა **იდლევა** ვნებითი გვარის ფორმა: ნამყო ძირითადში ასევე ფუძემონაცვლე **აძლევეს** ზმნის პარადიგმულ ფორმას იყენებს (**მისცა**). ასევე ფუძემონაცვლეა და შესაბამის მოქმედებითს იყენებს **ილიმება** ზმნა (**ილიმება-გაილიმებს-გაილიმა**); მაგრამ შესაბამის ე-პრეფიქსიან ვნებითს - **ელიმება** უკვე საკუთარი ფორმები მოეპოვება (**გაილიმება-გაელიმა**). ეს ზმნა, სხვა ე-პრეფიქსიანებისაგან განსხვავებით, ერთპირიანია (ასეთი იშვიათი ფორმების შესახებ იხ. ზემოთ) და, გარდა ამისა, ინვერსიული (**გაელიმა მას**). მწკრივნაკლი ჩანს ვნებითის მოდელის მქონე **იტყობინება, იცნობა** ფორმებიც.

თუ რა მნიშვნელობა აქვს ფუნქციას ზოგიერთი ფორმის უღვლილების დროს, ამის კარგ მაგალითს იძლევიან ის ზმნები, რომლებიც პარალელურად გამოიყენებიან როგორც „წმინდა ვნებითის“, ასევე დეპონენსების, პოტენციალისის და სხვა ფუნქციით. ასე მაგალითად, **იჭმება** ზმნას შეიძლება ჰქონდეს

#170

ორი ფუნქცია: გამოხატავდეს როგორც პოტენციალისს (შესაძლებლობას), ასევე წმინდა პასიურ მნიშვნელობას: **1. ეს არ იჭმება** (პოტენციალისი); **2. ქორწილში ბევრი იჭმება** (პასივი). პირველი ფუნქციის დროს ეს ზმნა მწკრივნაკლია, გვხვდება მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივებში, რადგან სხვა მწკრივებში (**შეიჭმება, შეიჭამა, შეჭმულა**) მას აღარა აქვს აღნიშნული მნიშვნელობა, მაგრამ მეორე შემთხვევაში (პასივის ფუნქციის გადმოცემის დროს) იგი იუღვლის როგორც ვნებითი გვარის ჩვეულებრივი ზმნა და ყველა მწკრივის ფორმაც მოეპოვება. თავისებურია **იჭმება** ზმნის რელატიური ფორმაც: **ეჭმება**; ეს ზმნაც ორი მნიშვნელობით გამოიყენება ძირითადად: 1. გამოხატავს შესაძლებლობას ობიექტზე მითითებით: „**მას ეს არ ეჭმება**“ და 2. გამოხატავს უნებლიე მოქმედებას (მაგრამ ამ დროს ზმნისწინის გარეშე არ გამოიყენება): **შემოეჭმება**; უღვლილებაზე ესეც მკვეთრ გავლენას ახდენს: პირველ შემთხვევაში ზმნა მწკრივნაკლია, მოეპოვება მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივები, მეორე შემთხვევაში მიჰყვება ვნებითი გვარის უღვლილებას (თუმცა III სერიის ფორმები ძალზე იშვიათად მოეპოვება). ანალოგიურ ვითარებას გვიჩვენებს ვნებითის ზოგი სხვა ფორმაც.

რამდენიმე სიტყვა უნდა ითქვას **ელის** ზმნის შესახებაც. თავისი ფუნქციით ეს ზმნა სტატიკურია, მაგრამ ფორმით ვნებითია. საერთოდ, ქართულში ცნობილია შემთხვევები, როცა **ი-ზე** დაბოლოებული ვნებითი გვარის ზმნები იცვლიან დაბოლოებას და **-ებ** თემის ნიშანს დაირთავენ: **ესხმ-ი-ს - ესხმ-ებ-ა, ესწრაფვ-ი-ს - ესწრაფვ-ებ-ა** და მისთნ. **ელის** ფორმასაც გაუჩნდა პარალელური ფორმა: **ელოდება**, მაგრამ აქ უკვე უფრო რთულ პროცესთან გვაქვს საქმე. **ელის** ზმნას მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივები მოეპოვება (იგი ამითაც ემსგავსება სტატიკურ ზმნებს): **ელის, ელოდება, ელოდეს...** **ე-ლ-ოდ-ა** - უწყვეტელია და ამ ფუნქციით დღესაც გამოიყენება თანამედროვე ქართულში, მაგრამ იმავდროულად იგი (ე.ი. უწყვეტელის ფუძე) საერთოდ ამ

ზმნის ფუძედ იქნა გაგებული, დაერთო ზედ -ებ თემის ნიშანი: **ე-ლ-ოდ-ებ-ა (ე-ლ-ოდ-ებ-ი-ს)** და გამოყენებულ იქნა აწმყოს მნიშვნელობით, ე.ი. ფუნქციით **ელის** ზმნის პარალელური ფორმა გახდა. წარმოშობით უწყვეტლის ფორმის აწმყოს ფუნქციით გამოყენების მაგალითი ქართულში სხვადა გვაქვს: **მ-ი-ნ-დ-ა (შდრ.: მ-ი-ნ-ა), გ-ი-ნ-დ-ა (<გ-ი-ნ-ა), უ-ნ-დ-ა (<უ-ნ-ა).**²⁹² თავის მხრივ **ელოდება (ელოდების)** ფორმას უკვე ყველა მწკრივის ფორმა მოეპოვება (მიჰყვება ვნებითი გვარის უღვლილების სისტემას). ამ ზმნათა საწყისიც უწყვეტლის ფუძეს ეყრდნობა: **ლოდ-ინ-ი (ინ** მიაჩნიათ **-ილ**, ისგან მიღებულად²⁹³). შემდეგ საწყისის ფორმაც გაგებულ იქნა ფუძედ და მისგან მოქმედებითი გვარის ზმნები სწორედ ასეა ნაწარმოები: **ა-ლოდინ-ებ-ს**. აღნიშნული მოქმედებითი გვარის სასხვისო ქცევის ფორმა ზოგჯერ **ელის|ელოდება** ზმნების მნიშვნელობითაც გამოიყენება: **დავულოდინებ-დაველოდები**.

რიგი თავისებურება უღვლილების დროს ახასიათებთ **ჰპირდება, რჩება, სწყდება** ფორმებსაც.

პირველი მათგანი (**ჰპირდება**) ფორმით აბსოლუტური (ერთპირიანი) ვნებითია, მიუხედავად ამისა, მას ფაქტიურად სამი პირის გაგება უკავშირდება, რო-

#171

მელთაგან „ორივე ობიექტი ირიბია წარმოშობით (ერთი პირისა, მეორე - ნივთისა), მაგრამ მეორე ობიექტი (ნივთისა) ამჟამად პირდაპირად არის გაგებული“.²⁹⁴ ასეთმა გაგებამ გამოიწვია ეს, რომ ზმნის ეს ფორმა უღვლილებისას რელატიური (ორპირიანი) ვნებითის ფორმებს მიჰყვება: **ჰპირდება, ჰპირდებოდა, ჰპირდებოდეს; დაჰპირებია (და არა: *დაპირებულა), დაჰპირებოდა (და არა: *დაპირებულიყო), დაჰპირებოდეს (და არა: *დაპირებულიყოს).**²⁹⁵

რჩება ზმნა ორპლანოვანია (იგულისხმება ძირითადი მნიშვნელობები, შინაარსობრივ ნიუანსებს ამჯერად გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ ენიჭება): 1. დატოვების, დარჩენის მნიშვნელობა: „**რამდენიმე საათი რჩება**“; 2. მნიშვნელობა: „**რაღაც ავიწყდება, ან: ვიღაც უკან ჩამოიტოვებს**“: „**ქვეყანას თვალი ზედ რჩება**“; „**ასიოდე ალაბით ჩამორჩა**“. ამ განსხვავებული მნიშვნელობებისათვის III სერიაში განსხვავებული ფორმები გვექნება: 1. მიჰყვება ერთპირიანი ვნებითების უღვლილებას: **დარჩენილა, დარჩენილიყო, დარჩენილიყოს**; 2. იყენებს ორპირიანი ვნებითის ფორმებს: **და-(ჩამო-)-რჩენია, და-(ჩამო-)-რჩენოდა, და-(ჩამო-)-რჩენოდეს**; პარალელური ფორმები (აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში): **დარჩენიყო, დარჩენიყოს**. პირველი („დატოვების“) მნიშვნელობით გამოყენებულ **რჩება** ზმნის მხოლოდ რელატიურ (ორპირიან) ფორმებს აქვს III სერიის მწკრივების ამგვარი წარმოება: **ურჩება („ბიჭო, ვისი ხარ მალხაზი, დაურჩი დედაშენსაო“), დარჩენია, დარჩენოდა, დარჩენოდეს**.

ანალოგიურ ვითარებას გვიჩვენებს (ს)წყდება ზმნაც:

1. ქალაქებს შორის კავშირი **წყდება** - ზმნა ერთპირიანია;

²⁹² ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, გვ. 538-539 (§555)

²⁹³ იქვე, გვ. 580.

²⁹⁴ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 309.

²⁹⁵ ეს მაგალითი საინტერესოა იმითაც, რომ ე- და უ- პრეფიქსთა თავდაპირველი ბუნების გარკვევაში გვეხმარება: შდრ.: **უ-წუხს - შესწუხებია, ე-წერება - დასწერია, ჰ-პირდება - შეპირებია...**

2. „ქარი და წვიმის წვეთები ხშირი წყდებოდნენ, როგორც მწყდებოდა გული“ (გ. ტაბიძე) - მეორე ზმნა ორპირიანია.

პირველის ნამყო ძირითადი იქნება: **შეწყდა, გაწყდა;** მეორესი - **მოსწყდა, დასწყდა.** ასე რომ, **„წვიმა შეწყდა“** - ზმნა ერთპირიანია, **„ცას წვიმის წვეთები მოსწყდა“** - ზმნა ორპირიანია (ამ შემთხვევაში ზმნისწინს, გარდა სრული ასპექტის წარმოებისა, სიტყვათწარმოებითი ფუნქციაც აკისრია). შესაბამისად, პირველი მნიშვნელობისათვის III სერიის ფორმები ასე იწარმოება: **შემწყდარა, შემწყდარიყო, შემწყდარიყოს;** მეორე მნიშვნელობისათვის: **მოსწყდომია||დასწყდომია, მოსწყდომოდა||დასწყდომოდა, მოსწყდომოდეს||დასწყდომოდეს...**

ამრიგად, **რჩება, (ს)წყდება** ზმნები კონტექსტის მიხედვით (სხვა მწკრივებში ეს ზმნისწინებითაც განირჩევა) შეიძლება იღებდნენ როგორც ერთპირიანი, ასევე ორპირიანი ფორმის გაგებას. ეს ფუნქციური სხვაობა გავლენას ახდენს მათ უღვლილებზე.

ამის საფუძველზე რაიმე შორსმიმავალი დასკვნის გამოტანა ნაადრევი ჩანს. შესაძლებელია, ეს ფორმები მართლაც უძველესი, საერთოდ დამახასიათებელი მოვლენის ანარეკლს წარმოადგენენ, მაგრამ არც ისაა გამორიცხული, რომ ამ შემთხვევაში მხოლოდ გამონაკლისებთან გვაქვს საქმე და მაშინ უღვლილების ჩამოყალიბების საერთო პროცესის შესასწავლად მათ შედარებით ნაკლები მნიშვნელობა მიენიჭება...

#172

IX. ვნებითი გვარის ზოგი დიალექტური ფორმის თავისებურებანი

საგანგებოდ აღინიშნება, რომ „ძველი ქართული ენის მოვლენები და მათი ფუნქცია შეიძლება დიალექტთა მონაცემებით აიხსნას“.²⁹⁶ ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმები თითქმის ყველა კილოკავში შემოგვრჩა მეტ-ნაკლებად. ამ მხრივ დიალექტებს დიდი პრაქტიკული და თეორიული მნიშვნელობა ენიჭება. ბევრი მოვლენა, რომელიც დღეს დიალექტურადაა მიჩნეული, ძველი ქართულის კუთვნილებაა და გარკვეულ შემთხვევაში ისტორიულად ლიტერატურულ ნორმას წარმოადგენდა. რასაკვირველია, გამორიცხული არ არის (პირიქით: ასეც იყო) დიალექტების გავლენა ძველ ქართულ სალიტერატურო ენაზე. ასე რომ, ბევრ შემთხვევაში შეიძლება აღდგენილ იქნას ასეთი გზა: ძველმა ქართულმა ენამ დიალექტებიდან შეიძინა გარკვეული ფორმა და ეს ფორმა პარალელურად არსებობდა ლიტერატურულ ენასა და დიალექტში. შემდეგ ძველმა სალიტერატურო ენამ ეს ფორმა დაკარგა, დიალექტს კი შემორჩა. მიზეზი ის არის, რომ სალიტერატურო ენა უფრო მეტად იხვეწება, ვიდრე დიალექტი.

ცნობილია, რომ ვნებითი გვარის ზოგიერთი ფორმა ძველ ქართულში განსხვავებულად იწარმოებოდა. მაგალითად, აწმყოში მხოლოდითი რიცხვის III სუბიექტური პირის ფორმას ჰქონდა **-ი-ს** დაბოლოება:

ძველი: დგებ-ი-ს

ახალი: დგებ-ა

²⁹⁶ ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა დიალექტების შესწავლის მდგომარეობა და ამოცანები; ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, თბ., ტ. III, 1963, გვ. 161-162.

იწერებ-ი-ს	იწერებ-ა
ელევ-ი-ს	ელევ-ა
მდიდრდებ-ი-ს	მდიდრდებ-ა

გარდა ამისა: პრეფიქსიან ვნებითს მეორე სერიის მრავლობით რიცხვში ჰქონდა **-ენ** სუფიქსი: **და-ვ-ი||ე-მალ-ენ-ი-თ** და ა.შ.

ყველაფერი ეს ძველი ქართული ენის ნორმას წარმოადგენდა:

1. არა **დაემკვიდრების; განგრილდების, შთავარდების**, შიმშილითა უფროს ხოლო **მოკუდების;** სხვა რჩეული ვერ ესწორების: **გამოითარგმანების;** ესერა თავი **წარმეკუთების;** აწ ჟამსა ამას **აღესრულების** ჩუენ შორის; საუკუნოდმცა **იკსენიების** არსენი... ხშირია ეს ფორმები „ვეფხისტყაოსანშიც“: მისგან კიდე ნურაოდეს **მოეცლების;** მას ცრემლი **ემალმალების;** ცრემლითა ნუ **ითოვების;** მას არა არ **ელხინების;** აწ ია **შეიკონების**, თვალით არ **დაიფასების;** აქა მოსვლითა გაყმდების.

2. ვიდრე ჩუენ ამას სიტყუასა შინა **ვიყვენით;** ქრისტეანე **ვიქმნენით;** ჩუენ **განვიკურნენით;** მაგალითები „ვეფხისტყაოსანიდან“: მოდით და **მოიაჯარენით;** ჩუენ კიდე **დავეცილენით;** ჩუენ ამად **დავერიდენით** და მისთნ.

ქართული ენის ზოგი დიალექტი დღესაც ძველი ქართულის ნორმას გვიდასტურებს.

I. ხევსურული: 1. ერთ დასტურ **დადგების** წინ... (ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, გვ. 8); 2. შინამდე **მიხყვების** დიასახლისს (იქვე, გვ.8); **გადმაჯდების** გალავანს ის დიაცი; **იმათ** და-

#173

რისხება მართლა **ახჯდებისავ** (იქვე, გვ. 8); ვისაშიაც რაიც **მახვდების** საჭმელ-სასმელ, მაიპარავენ; **ასტყდების** **სოფელჩი** ძახილი (იქვე, გვ.9); 2. არიქათ, **მაემზადენით**, ნურას მავაჯდენტ ავსაო (ბესარიონ გაბუური. ჰევსურული მასალები, პროფ. აკაკი შანიძის რედაქციით, წელიწდეული, I – II, ტფილისი, 1923 – 1924, გვ. 209); „**მაგვეშველენით!**“ იძახდა... (იქვე, გვ. 215).

საერთოდ, ძველი ენობრივი ფორმები უფრო უკეთ პოეზიაში არის დაცული, რადგან პოეზია უფრო მკაცრ ლიტერატურულ კანონებს ემორჩილება და ენის თვალსაზრისით უფრო კონსერვატულია, ვიდრე პროზა. პოეზია უმეტესად ზუსტად შემოგვინახავს ხოლმე იმდროინდელ ენობრივ ფაქტებს, რა დროსაც ესა თუ ის პოეტური ნაწარმოებია შექმნილი.

II. ფშაური უკვე იშვიათად გვხვდება ვნებითი გვარის აწმყოს III პირის ფორმაში **-ი-ს** დაბოლოვება; ამ მხრივ წარმოება ჩვეულებრივ თანამედროვე სალიტერატურო ქართულისებურია, მაგრამ **-ენ** სუფიქსი წყვეტილის მრავლობითი რიცხვში ჩვეულებრივია (ეს აისახა ვაჟა-ფშაველას პოეზიაშიც): მემთენი **ვიყვენით** (ქართ. დიალექტ. გვ. 132); **აიყარენით** აქითაო (იქვე, გვ. 141) **შევიყარენით** სწორები (პ. უმიკაშვილი, თხზულებანი, ტ. II, გვ. 54), მაგრამ იქვე: **ვიყავით** (და არა: **ვიყვენით**) ღვინის სმაზედა... ეს ფორმები დადასტურებულია ამირანის თქმულების ფშაურ ვერსიაშიც:

ბადრი, უსუპ და ამირან ობლები **მოვიყარენით,**
 ღველფ არ გვინახამ, კერაი, საჩალეს **მოვიზარდენით,**
 ვინაც კარგ გვიყვა ობოლთა, მუშაში **დავეტანენით,**

ვინაც ავ გვიყვარა ობოლთა, იმას შინ შევეტანენით,
სამნი ჩვენ, სამას დევები ჩაბალხეთს შევიყარენით,
ომისა ვერა გავიგეთ, ფარის ქვეშ მოვიმალენით... (ხალხური სიბრძნე, ტ. III, თბ, 1964, გვ. 10).

III. ივრისხეური (თიანური) ფშაური: კარგა იყვენით (ქართ. დიალექტოლოგია, გვ. 148);

ივრისხეური (თიანური) ხევსურული: ქმარ რო მაუკვდების („ქართული დიალექტოლოგია, გვ. 151); რო იტირას, ქოოდ სასაცილო დარჩების; სანამ მკვდარ არ დაიმარხების... (იქვე, გვ. 151).

IV. მოხეური: 1. ბევრი საქმე კეთდების (ქართული დიალექტოლოგია, გვ. 35); სუყელია გამაჩნდების-მეთქი (იქვე, გვ. 36); კაცის ფასი არ შაფასდების, მეორე ფასი კი მაინც უნდების (იქვე, გვ. 37). 2. მეორეს დღესა, როგორცვე შამაბინდდა, ავიყარენით... (იქვე, გვ. 37);... ვიყვენით ბროლოზ ყუროს მთის ზაითა (იქვე, გვ. 49).

V. ფერეიდნული: კელი დაბრუნდების (ქართული დიალექტოლოგია, გვ. 254); ქერიმ-ხანის გაფი მინდა ვიამბო და გაგრძელდების (იქვე, გვ. 257); აბა, როსლა გამაჩნდებისო... (იქვე, გვ. 265); ხალღი წყდების... (იქვე, გვ. 265); რაც რო შენ გულს უნდაო, გაკეთდებისო (იქვე, გვ. 264).

ანალოგიური ფორმების დადასტურება შესაძლებელია სხვა დიალექტებშიც. ეს ფორმები გვხვდება აგრეთვე XIX საუკუნის ზოგიერთი ქართველი მწერლის ენაში. ძირითადად ეს ითქმის აღმოსავლეთ საქართველოდან გამოსულ მწერლებზე. ეს მოვლენა იმით აიხსნება, რომ „XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ქართული ლიტერატურული ენის დახვეწა და დამკვიდრება ცოცხალ ხალხურ მეტყველებასთან დაახლოების ნიშნით მიმდინარეობდა. ადგილობრივი კო-

#174

ლორიტის დასაცავად და ენის გასამდიდრებლად მწერლებს ლიტერატურულ ენაში საგრძნობლად შემოჰქონდათ ქართლური, კახური, ფშაური, მოხეური, იმერული, გურული და სხვა კილოური ფორმები და ლექსიკა.“²⁹⁷ სანიმუშოდ ავიღოთ რამდენიმე მწერლის ნაწარმოებები:

ა. ჭავჭავაძე: ელების კარი გაზაფხულისა (თხზულებანი, 1940. გვ. 7); დადაგულთა გვეხდების სულნი (იქვე, გვ. 17); გრძნობა ტრფობას ემსჭვალების (იქვე, გვ. 29);

ა. ყაზბეგი: ის გაგდებული იქნების თემისაგან (თხზულებანი ორ ტომად, ტომი I, 1955, გვ. 67); აღარ ჩაითვლების ჩვენს სისხლად და ხორცად (იქვე, გვ. 67); გული რასმე მიღონდების (იქვე, გვ. 2); ფრინველიც ვერ გადაფრინდების (იქვე, გვ. 24); ბრძანება კი უფლის ასრულდების (იქვე, გვ. 39.); კაცი ერთხელ დაიბადების (იქვე, გვ. 56); ღმერთს არ ეღალატების (იქვე, გვ. 60); თემის სიტყვა არ გატყდების (იქვე, გვ. 39);

დ. ჭონქაძე: კინაღამ შიმშილით დავიხოცენით (სურამის ციხე, ჩვენი საუჯე, ტ. VI, გვ. 438); „დაიწყო, ყმაწვილებო, მოემზადენით!“ (იქვე, გვ. 468).

რ. ერისთავი: ეხლავ დამეკარგენით; ადექით, აიბარგენით...

მაგრამ ამ ფორმების გამოყენებას სისტემატური ხასიათი არა აქვს. ხშირია ძველი (**resp.** დიალექტური) და ახალი (**resp.** სალიტერატურო) ფორმების შერევის შემთხვევები. ამ

²⁹⁷ ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბილისი, 1961, გვ. XX.

თვალსაზრისით საინტერესო მაგალითებს იძლევა ვაჟა-ფშაველას პოეზია. ავიღოთ თუნდაც პოემა „აღუდა ქეთელაური“ (ვაჟა-ფშაველა, თხზულებათა სრული კრებული ხუთ ტომად, ტომი II, 1961).

... საფიხნოს თავში **დჯღების...** (გვ. 31); **ყელ-თავექვე ეკიდებისა...** ზედცეცხლი ეკიდებისა... ჩახმახსა **ეზიდებისა** (გვ. 32); მაგრამ იქვე: ზოგჯერ ავდარი **დადგება** (გვ. 33); **თენდება**, მთის წვერნ დაწითდენ... **დგება**, იღვიძებს სოფელი... (გვ. 35); გული **მეწვება** ბრალითა (გვ. 36); და იქვე: წყალობა **ემეტებისა...** ...ჩვენს ბატონს **ებედებისა** (გვ. 35); მაგრამ: მითხარ, სახელი, ვის სწირავ, იმასამც **შაეწირება**, ხანჯარს აიძრობს, დიდების სათქმელად დაედირება (გვ. 36); და ისევ: გაურჯულებულს არჯულებ, შენ ეგ არ **შაგიხდებისა**, ქისტისად საკლავის დაკვლა კარგად არ **მოგიხდებისა** (გვ. 36); ვის მასწყენია სიცოცხლე, გზას ის ვინ გაუდგებისა (გვ. 38); ხუთივ უკვენა **ჰყვებისა**; ერთი დიაცი **სწყრებისა** (გვ. 38); მაგრამ: ქვა-ქვაზე აღარ **დგებაო...** (გვ. 38).

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ეს ფორმები ჩვეულებრივ აღარ გვხვდება,²⁹⁸ მაგრამ მთლად უკუგდებული მაინც არ არის. ზოგჯერმას სტილისტური ელფერის ან გარკვეული კოლორიტის შესაქმნელად იყენებენ: „...ყველამ იცის, ყველამ, **დაგვჭირდების...**“, „არ **შეიძლების**, ვაჟიკავ, არა!...“ „მაინც **გაძნელდების...**“ (მ. ჯავახიშვილი, თეთრი საყელო, რჩეულ თხზულებათა ექვსტომეული, ტ. II, გვ. 502, 504). ზოგჯერ იგი თანამედროვე თარგმანშიც გვხვდება: „მერე ერთმანეთს ვუთხარით, რომ საკმარისად ვისაუბრეთ-თქო და

#175

დავიშალენით“. (ი. ჰაშევი, ყოჩაღი ჯარისკაცი შვეიკი... წიგნი I და II, თარგმნა შ. გვინჩიძემ, თბილისი, 1960, გვ. 40).

უნდა აღინიშნოს, რომ, მართალია, აწმყოში, მხოლოდობით რიცხვში, ძველ და ახალ ქართულში ეს ფორმები განსხვავდებიან, მაგრამ მრავლობით რიცხვში ერთნაირად იწარმოებიან: **იწერებიან**, **კვდებიან**, **შეიკონებიან** და ა.შ. ხოლო ნამყო ძირითადად ამ ფორმებს (იგულისხმება პრეფიქსიანი ვნებითები) ძველი და ახალი ქართული ერთნაირად აწარმოებს მხოლოდობით რიცხვში: **ვიყავ(ი)**, **განვიკურნე**, **დავერიდე** და მისთნ.

ვნებითის წარმოებასთან დაკავშირებით სხვა დიალექტური ფორმებიდან აღსანიშნავია: ა) - **ებ,ის** ნაცვლად -**ევ** თემის ნიშნის გამოყენება; მაგალითად, ინგილოურში: ის **იქნევის** ერ საცერ (ქართული დიალექტოლოგია, I, გვ. 229); ე მამად ერთხელ ავად **კდევის** (გვ. 236); ერ დღე **დგევის**; **ჟდევის**; შინაყ **ემურევის** (იქვე, გვ. 237). ბ) ვნებითის მაწარმოებელი -**დ** სუფიქსის ფონეტიკური ვარიანტები (-**თ**, -**ტ**): ამ ხურჟინს უკან ხუთ ინსან **კეთ-ტ-ევის** (ინგილოური, ქართული დიალექტოლოგია, გვ. 231) . მიიპარა, **მიფორთხ-თ-ა** ცეხლის პირში ამ ღდეღმა (გურული, ქართული დიალექტოლოგია, გვ. 419); ძალიანი **შეწუხ-თ-ა** დევმა (იქვე, გვ. 423).

იშვიათად პრეფიქსიც განიცდის ფონეტიკურ ცვლილებას: **იამება (ის მას) <ეამება...**

²⁹⁸ ვნებითის III სუბიექტური პირის ფორმებში (მხ. რიცხვი) -**ი-ს** დაბოლოვება ახლა სალიტერატურო ქართულის იმ ზმნებს ახასიათებთ, რომელთაც -**ებ** თემის ნიშანი არ დაერთვის: **იწვ-ი-ს** (მაგრამ: **იწვება**, და არა: **იწვების**), **ითქმ-ი-ს** (მაგრამ: **ითქმება**, და არა: **ითქმების**), **ისმის**, **იკარგვის** (მაგრამ: **იკარგება**, და არა: **იკარგების**) და მისთნ.

რამდენიმე სიტყვა უნდა ითქვას ისეთ დიალექტურ ფორმებზე, რომლებიც, მართალია, წარმოების მიხედვით არ განსხვავდებიან სალიტერატურო ფორმებისაგან, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მაინც გარკვეული თავისებურებით ხასიათდებიან. ასეთებია, მაგალითად, **იკირკნება** (კვატიე **იკირკნებოდა** რაცხას... გურული, ქართული დიალექტოლოგია, გვ. 429; ნიშნავს: „ნისკარტით ჩხრეკს, საჭმელს ეძებს“), **იხანხლება** (იკლაკნება, გორავს; გუდამაყრული) ფორმები, რომლებიც დიალექტური ლექსიკის კუთვნილებას წარმოადგენენ. საინტერესოა აგრეთვე **იჭმის** ფორმა (ეს არ **იჭმისო**; ხორციც არ **იჭმის**; ხორცი **იჭმის**; აჭარული, ქართული დიალექტოლოგია, გვ. 398-399), რომელიც პოტენციალისა, ე.ი. გამოხატავს შესაძლებლობას. სალიტერატურო ქართულში ამ ფუძისგან მხოლოდ **-ებ** სუფიქსიანი ფორმა დასტურდება: **იჭმება**. **იჭმის** ფორმა **იდგმის**; **იხატვის** ზმნათა მოდელს იმეორებს.

ყურადღებას იქცევს **ენებითება** (გუდამაყრული), **ემბულება** (ემბულეზოდის, ფშაური), **ემტყუენება** (ემტყუენებიან=„მტყუანი იქნებიან“; კახური), **ეტარების** („დაიდს“, ინგილოური), **ეჭემმარიტება** (ეჭემმარიტა, „აი პასუხი ხემწიფეს **ეჭემმარიტა**“; გურული, ქართული დიალექტოლოგია, გვ. 432) ფორმები, რომლებიც მიუთითებენ, რომ სამეტყველო ენაში ვნებითის ფორმათა წარმოება სულაც არ არის ისე შეზღუდული, როგორც ეს სალიტერატურო ქართულში შეინიშნება.

საგულისხმოა **იხარჯა** (<**იხარჯება**) ფორმა. სალიტერატურო ქართულში იგი მხოლოდ პასივის ფუნქციით გამოიყენება, მაგრამ გურულში მას დეპონენსური გაგებაც აქვს: აი ოქრო **იხარჯე**... ამეილო ამ კაცმა აი ოქრო და **იხარჯა** (ქართული დიალექტოლოგია, გვ. 427); თუკი აქ **იხარჯავს** არაა ამოსავალი.

თავისებურია **ვსროლე**, **მოუფერავა** ფორმები, სალიტერატურო ქართულში მათ ე-პრეფიქსიანი ფორმები შეეფარდება: **ესროლა**, **მი-ეფერა**. ეს ფორმები დეპონენსებს წარმოადგენენ, ე.ი. ფუნქცია მოქმედებითი გვარის აქვთ. ამის

#176

გამოა, ალბათ, რომ ზოგი დიალექტი მათ მოქმედებითი გვარის ფორმასაც უფარდება: **ვსროლეთ**, **ვსროლეთ**, სანამდი არ გამოგველია ტყვია-წამალი, **ვსროლეთო** (იმერული, ქართული დიალექტოლოგია, გვ. 446); ვაჟმა დაამშვიდა, **მოუფერავა**, ჰკითხა ამ გოგოს: ვინა ხარ, საიდან მოხვედი (რაჭული, იქვე, გვ. 510).

ზოგ შემთხვევაში დიალექტურ ფორმას თითქოს უფრო მეტი გამართლება აქვს, ვიდრე სალიტერატუროს; ასეთია, მაგალითად, **ეპირება** ზმნა (გაღმიდამ მგელი გამოდმა ცხვარს ძმობას **ეპირებოდა**; ვაჟა-ფშაველა, „დანაბარები“). საქმე ისაა, რომ ამ მოდელით ნაწარმოები ზმნა რელატიურია (ორპირიანია), რაც მისი მნიშვნელობითაც არის განსაზღვრული. რაც შეეხება სალიტერატურო **(ჰ)პირდება** ფორმას, მოდელით იგი აბსოლუტურ (ერთპირიან) ზმნებს მიჰყვება, თუმცა მნიშვნელობა სამპირიანი ზმნისა აქვს; ასე რომ აქ ფორმასა და შინაარსს შორის აშკარა წინააღმდეგობა დასტურდება, რაც ნაწილობრივ მაინც დაძლეულია დიალექტურ ფორმაში.

ფორმათა ასეთი ნარიგვარობა სხვა თვალსაზრისითაც საგულისხმოა: იგი კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ვნებითის ნიშნებს, როგორც ზმნური ფუძისათვის პასიურობის ფუნქციის

მიმნიჭებელთ, ან თუნდაც: როგორც პასიურობის გამომხატველებს, ასე ვთქვათ, პირობითი ხასიათი აქვს. სხვაგვარად: **ინატება, ეხატება, თეთრდება...** ზმნები იმიტომ კი არ არიან ვნებითები, რომ **ი-, ე-, -დ** ფორმანტები მოეპოვებათ, არამედ იმის გამო, რომ გარკვეული თვალსაზრისით უპირისპირდებიან შესაბამის გარდამავალ ფორმებს. ფუნქციურად მოქმედებითებისაგან მათ განასხვავებს პასიურობა, ფორმოზრივად - მოდელი და უღვლილების სისტემა. ეს დაპირისპირება კონსტრუქციაშიც აისახება. ამრიგად, „ვნებითის ნიშნები“ ფაქტიურად უფრო გამოცნობის საშუალებას წარმოადგენენ, ვიდრე ამ ენობრივი მოვლენის ჭეშმარიტი არსის ასახვას. ეს, რასაკვირველია, აქტიურობა-პასიურობის ფუნქციის თვალსაზრისით, მოქმედებითობა-ვნებითობის თვალსაზრისით. თორემ ამ ნიშნებს თავისი ფუნქცია უთუოდ მოეპოვება; ასე, მაგალითად, **-დ** სუფიქსი ნასახელარ ზმნებში გარდაქცევითობის ფუნქციით გამოიყენება, **ე-** პრეფიქსს რიგ შემთხვევაში სასხვისო ქცევის მნიშვნელობის გამოხატვა აკისრია და ა.შ. მაგრამ ყველა ეს მნიშვნელობა მათ ძირითადად ვნებითი გვარის მოდელში ენიჭება და ამის გამო ვნებითობის მნიშვნელობასთანაც მჭიდროდ დაკავშირებული აღმოჩნდება. აღნიშნულ ვითარებას ამ ფორმანტთა ისტორიული თვალსაზრისით განხილვაც ადასტურებს.

4. „საშუალი“ ფორმები ქართულში

ზოგადი განმარტებით (რაც თვით სახელწოდებიდან ჩანს), საშუალი ეწოდება ზმნის ისეთ ფორმას, რომელიც ერთგვარად ინაწილებს როგორც მოქმედებითი, ისე ვნებითი გვარის მნიშვნელობებს. ტერმინი „საშუალი“ (მედიუმი) გულისხმობს კიდევ ორი ფორმის მოქმედებითისა და ვნებითის - არსებობას. მაგრამ ამჟამად სპეციალურ ლიტერატურაში ძირითადი ყურადღება ექცევა ამ ტერმინით სახელდებული ზმნების ფუნქციურ მხარეს და ამიტომაც ამ ტერმინს უკვე იყენებენ ერთი მხრით ისეთი ენების გრამატიკულ ლიტერატურაში, სადაც გამოყოფილია პირდაპირი, ურთიერთობითი, კაუზატიური და ზმნის გვარის სხვა ფორმები, ხოლო მეორე მხრით იმ ენების გრამატიკებშიც,

#177

სადაც გვარის მხოლოდ ორ ფორმას ასახელებენ: მოქმედებითს უპირისპირდება საშუალი (უმეტესად მედიოპასივი).

ზემოთ ჩვენ სპეციალურად შევჩერდით ტერმინის „საშუალი გვარი“ უზუსტობაზე. აღნიშნა ისიც, რომ ფორმოზრივი თვალსაზრისით ისინი მოქმედებითი გვარის ზმნებს უნდა ამოუდგინენ გვერდით და ისიც, რომ მორფოლოგიური კლასიფიკაციისათვის ამოსავალი სწორედ ეს ფორმოზრივი ნიშანი უნდა იყოს. მარგამ ითქვა ისიც, რომ ამ ფორმათა მთელი რიგი თავისებურებების გამო საჭირო ხდება მათი ცალკე, საგანგებო დახასიათება. ამ თავისებურებათა გამო და იმის გამოც, რომ ახალი ტერმინის შემოღება (თუნდაც: „მოქმედებითი გვარის ზმნათა სტატიკური, თუ უკუქცევითი ვარიანტები“) მთელ რიგ სიძნელეებსა და ახალ უზუსტობებთან იქნება უთუოდ დაკავშირებული, შესაძლებლად მივიჩნით სამუშაო ტერმინად „საშუალი

ფორმა (ზმნა)“ გამოგვეყენებინა, რასაკვირველია, იმ ვარაუდით, რომ გათვალისწინებული იქნება ამ ტერმინის პირობითობა და აგრეთვე ის ახალი გაგება, რომელიც აღნიშნულ ფორმებს დაუკავშირდა.

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმებს საშუალო ზმნა უპირისპირდება როგორც სტატიკური ფორმა დინამიკურს. და მართლაც, საშუალო ზმნათა უმრავლესობა სწორედ მდგომარეობას გამოხატავს: მაგრამ სტატიკურობის ხარისხი თვით ზმნის სემანტიკითაა განპირობებული. ასე მაგალითად, თუკი **დგას, წევს, ზის** ფორმები თავისი შინაარსით აშკარად მდგომარეობას გამოხატავენ, საშუალო **ნადირობს, ხტის, რბის, ჭიდაობს, ხმაურობს, დის** ფორმები უკვე უფრო მოქმედების გამოხატვისაკენ არიან გადახრილი, ვიდრე მდგომარეობის ჩვენებისაკენ. საქმე ისაა, რომ გრამატიკული მდგომარეობის ცნება არ შეიძლება გავუთანაბროთ საერთოდ მდგომარეობის ცნებას. გრამატიკული მდგომარეობის ცნება გულისხმობს: 1. ისეთ ფაქტიურად პასიურ მოქმედებას, როდესაც კონსტრუქციაში არ არის და არც იგულისხმება რეალურად მოქმედი პირი და ამიტომაც კონსტრუქციითაც და ზმნის შინაარსითაც მოქმედება ისეა წარმოდგენილი, რომ მოქმედი პირი თვით გრამატიკული სუბიექტია;²⁹⁹ ასეთებია: **დგას, წევს, ზის, დევს...** 2. ისეთ არსებითად აქტიურ მოქმედებას, როდესაც კონსტრუქციაში არ არის და არც იგულისხმება რეალური (პირდაპირი) ობიექტი. ეს არის (თუ შეიძლება ასე ითქვას) მოქმედების პროცესის სტატიკურად წარმოსახვა, რადგან ეს მოქმედება არ ვრცელდება, არ გადადის რაიმე სამოქმედო საგანზე. პირველია აბსოლუტური მდგომარეობა, მეორე - შეფარდებითი მდგომარეობა.³⁰⁰

სტატიკურობას გამოხატავენ და, ამდენად, თავისი ფუნქციით „საშუალო გვარის“ ზმნებს უტოლდებიან გარდამავალი ზმნის თურმეობითებიც, მაგრამ ისინი მაინც მოქმედებითი გვარის ფორმებად ითვლებიან, რადგან ამ ფორმების

#178

პარადიგმებს წარმოადგენენ, „დღეისათვის ეს ფორმები გარდამავალი ზმნებია“; თუმცა „წარმოშობით გარდაუვალა“.³⁰¹

I. „საშუალო“ ფორმათა უღვლილების ზოგი საკითხი

საშუალო ფორმები ჩვეულებრივ მწკრივნაკლი არიან და ნაკლული მწკრივების შესავსებად უმეტესად მოქმედებითი და ვნებითი გვარის მოდელის ანალოგიურად ნაწარმოებ ფორმებს

²⁹⁹ შდრ. არნ. ჩიქობავა, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 132; შნშ. 1; ავტორი ამ ზმნების სუბიექტს უმოქმედოს უწოდებს, განსხვავებით ვნებითის სუბიექტისაგან, რომელიც ფაქტიურად სამოქმედოა.

³⁰⁰ **ანადირობს-ნადირობს, ამეფებს-მეფობს...** - ამ წყვილულთა ორივე კომპონენტი არსებითად აქტიურ მოქმედ პირს გულისხმობს, მაგრამ პირველი დინამიკაა, მეორე კი - მასთან შეფარდებით - სტატიკა: გადმოსცემს **„ნადირობის (მეფობის...) პროცესში ყოფნას“**.

³⁰¹ ჰ. ფოგეტი, ზმნურ ფორმათა კლასიფიკაცია ქართულში, საიუბილეო კრებული, მიძღვნილი გიორგი ახვლედიანის დაბადების 80 წლისთავისადმი, თბ., 1969, გვ. 40.

იყენებენ, თუმცა ზოგჯერ ესეც არ მოეპოვებათ და მხოლოდ აწმყოს, ან აწმყოს წრის ფორმებით არიან წარმოდგენილი. აღნიშნული თავისებურების საფუძველზე ქართულში გამოყოფილია „საშუალო გვარის“ ფორმათა უღვლილებების ორი ტიპი: მედიოაქტიური და მედიოპასიური. ვარაუდობენ, რომ პირველი მოქმედებითი გვარის ზმნების უღვლილებას მიჰყვება, მეორე - ვნებითი გვარის ზმნებისას. თავის მხრივ, მედიოპასიურ ზმნათა უღვლილება ორ ქვეჯგუფადაა გაყოფილი: 1. **დგას, წევს** ტიპის ფორმებს „აკლია უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებით, სამაგიეროდ მოეპოვება II სერიის ფორმები“, ხოლო: 2. **უყვარს, სძინავს** ტიპის ფორმებს „აკლია II სერიის მწკრივები, სამაგიეროდ მოეპოვება უწყვეტელი და აწმყოს კავშირებით“.³⁰² (იგულისხმება საკუთარი წარმოების ფორმები).

დგას, წევს ტიპის ზმნებს ძველ ქართულში ნამყო ძირითადის საკუთარი ფორმა მოეპოვებოდათ: **დგა, წვა...** შემდეგ მათ ი- პრეფიქსიანი (უკუქცევითობის ფუნქციის მქონე) ფორმა ჩაენაცვლა: **იდგა, იწვა...**

ამ ტიპის ზმნათა თავისებურებას ის წარმოადგენს, რომ მყოფადში ი- პრეფიქსიანი ვნებითის (აწმყო: **დგას** - მყოფადი **იდგება; წევს-იწვება, ზის-იჯდება...**) პარალელურად ამავე ვნებითის მოდელით გაფორმებულ სახელზმნურ ფუძესაც გამოიყენებენ ხოლო (აწმყო: **დგას** - მყოფადი: **იდგომება; წევს-იწოლება, ზის-იჯდომება;** ასევე-პოტენციალისის ფუნქციის გამომხატველი მყოფადის ფორმებისათვის: **იდგომილება||ედგომილება...**). სასხვისო ქცევის (რელატიურ) ფორმებს ნამყო ძირითადში ე- პრეფიქსიანი ვნებითის მოდელით ნაწარმოები ფორმა შეენაცვლება არ არის გამორიცხული, რომ ერთპირიან ფორმებში ძველი **დგა, ჯდა(უდგას-ედგა, უწევს-ეწვა, უზის-ეჯდა)**. ფორმების ნაცვლად **იდგა, იჯდა** ფორმების გავრცელებას შესაბამის ორპირიან (**ედგა, ეჯდა**) ფორმებში გამოვლენილმა ე- პრეფიქსმაც შეუწყო ხელი, რადგან ამით ისინი ი- და ე- პრეფიქსიან დაპირისპირებულ ფორმათა საერთო სისტემაში შევიდნენ, თუმცა **ინიანმა** ფორმამ ფუნქცია პასივისა კი არ მიიღო, არამედ უკუქცევითობისა. ე.ი. მოხდა მხოლოდ ფორმოზრივ (და არა ფუნქციურ) სისტემაში გაერთიანება.

#179

ცალკე დგას უყვარს ტიპის ზმნების უღვლილება.

	მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი	ვ ნ ე ბ ი თ ი	ს ა შ უ ა ლ ი
აწმყო:	აყვარებს	-	-
	იყვარებს	*უყვარდება	უყვარს
	*უყვარებს	(ის მას)	(მას ის)
უწყვეტელი:	აყვარებდა	-	-
	იყვარებდა	*უყვარდებოდა	უყვარდა
	*უყვარებდა		
აწმყ. კავშ.:	აყვარებდეს		
	იყვარებდეს	*უყვარდებოდეს	უყვარდეს

³⁰² ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, გვ. 500.

	*უყვარებდეს		
მყოფადი:	შეაყვარებს შეიყვარებს *შეუყვარებს	შეუყვარდება	ეყვარება
ხოლმეობითი:	შეაყვარებდა შეიყვარებდა *შეუყვარებდა	შეუყვარდებოდა	ეყვარებოდა
მყოფ. კავშ.: მყოფ. კავშ.:	შეაყვარებდეს შეიყვარებდეს *შეუყვარებდეს	შეუყვარდებოდეს	ეყვარებოდეს
ნამყო ძირ.:	შეაყვარა შეიყვარა *შეუყვარა	შეუყვარდა (მას ის)	-
II კავშირ.:	შეაყვაროს შეიყვაროს *შეუყვაროს	შეუყვარდეს	-
I თურმეობ.:	შეუყვარებია	შეჰყვარებია	ჰყვარებია
II თურმეობ.:	შეეყვარა (შეეყვარებინა)	შეჰყვარებოდა	ჰყვარებოდა
III კავშირ.:	შეეყვაროს (შეეყვარებინოს)	შეჰყვარებოდეს	ჰყვარებოდეს

რა აღმოჩნდა? ***უყვარდება, *უყვარდებოდა, *უყვარდებოდეს** ფორმების უქონლობის გამო, **შეუყვარდება, შეუყვარდა** ფორმების აწმყოს მაგივრობას ფაქტიურად **უყვარს** ფორმა სწევს. მაშასადამე, შეიძლება დავუშვათ, რომ **უყვარს** ტიპის ფორმები ნაკლებ მწკრივებს ივსებენ როგორც პრეფიქსიანი, ასევე სუფიქსიანი ვნებითებით. ამათგან პრეფიქსიანი ვნებითები II სერიის მწკრივებს ვერ აწარმოებენ და ამიტომ ნამყო ძირითადას და II კავშირებითში

#180

უყვარს ტიპის ფორმებს სუფიქსიანი ვნებითი ჩაენაცვლება. უღვლილება ასეთ სახეს მიიღებს:

აწმყო:	უყვარს
უწყვეტელი:	უყვარდა
აწმყ. კავშ.:	უყვარდეს
მყოფადი:	ეყვარება შეუყვარდება

ხოლმეობითი:	ეყვარებოდა შეუყვარდებოდა
მყოფ. კავშ.::	ეყვარებოდეს შეუყვარდებოდეს
ნამყო ძირით.::	შეუყვარდა
II კავშირებითი:	შეუყვარდეს
I თურმეობითი:	(შე)-ჰყვარებია
II თურმეობითი:	(შე)-ჰყვარებოდა
III კავშირებითი:	(შე)-ჰყვარებოდეს

განსხვავებას გვიჩვენებენ აგრეთვე **ღვიძავს, სძინავს** ზმნები. მათ მხოლოდ ე- პრეფიქსიანი ვნებითი ჩაენაცვლება ნაკლულ მწკრივებში, მათ შორის ნამყო ძირითადისა და II კავშირებითშიც:

აწმყო:	ღვიძავს	სძინავს
უწყვეტელი:	(ღვიძავდა)	(სძინავდა)
აწმყ. კავშ.::	(ღვიძავდეს)	(სძინავდეს) ³⁰³
მყოფადი:	ელვიძება	ეძინება
მყოფ. კავშ.::	ელვიძებოდეს	ეძინებოდეს
ნამყო ძირით.::	ელვიძა	ეძინა
II კავშირებითი:	ელვიძოს	ეძინოს
I თურმეობითი:	ჰღვიძებია	სძინებია
II თურმეობითი:	ჰღვიძებოდა	სძინებოდა
III კავშირებითი:	ჰღვიძებოდეს	სძინებოდეს

ამ ფორმებს თავისი ვნებითიც გააჩნიათ და (**უყვარს, სძულს** ზმნებისაგან განსხვავებით) იგი პრეფიქსიანია, რიგ მწკრივებში ემთხვევა ჩანაცვლებულ ფორმებს:

აწმყო:	ე ღ ვ ი ძ ე ბ ა	ღვიძავს
უწყვეტელი:	ე ღ ვ ი ძ ე ბ ო დ ა	(ღვიძავდა)
აწმყ. კავშ.::	ე ღ ვ ი ძ ე ბ ო დ ე ს	(ღვიძავდეს)
მყოფადი:	გაეღვიძება	ე ღ ვ ი ძ ე ბ ა
ხოლმეობითი:	გაეღვიძებოდა	ე ღ ვ ი ძ ე ბ ო დ ა
მყოფ. კავშ.::	გაეღვიძებოდეს	ე ღ ვ ი ძ ე ბ ო დ ე ს
ნამყო ძირ.::	გა-ე ღ ვ ი ძ ა	ე ღ ვ ი ძ ა
II კავშირ.::	გა-ე ღ ვ ი ძ ო ს	ე ღ ვ ი ძ ო ს
I თურმეობ.::	გა-ჰ ღ ვ ი ძ ე ბ ი ა	ჰ ღ ვ ი ძ ე ბ ი ა
II თურმ.::	გა-ჰ ღ ვ ი ძ ე ბ ო დ ა	ჰ ღ ვ ი ძ ე ბ ო დ ა
III კავშირ.::	გ ა ჰ ღ ვ ი ძ ე ბ ო დ ე ს	ჰ ღ ვ ი ძ ე ბ ო დ ე ს

ანალოგიური უღვლილება მოეპოვება თავისებური წარმოების იმ სტატიკურ ფორმებს, რომლებსაც ზოგჯერ „სტატიკურ ვნებითებს“ უწოდებენ. ისინი

#181

³⁰³ ღვიძავდა, ღვიძავდეს; სძინავდა, სძინავდეს ფორმები სალიტერატურო ენაში არ დასტურდება. მაგრამ დამოწმებულია ფიალექტებში. უღვლილების საერთო სისტემის წარმოსადგენად (როგორც შესაძლებლობა ამგვარი ფორმების არსებობისა) საჭირო ჩანს მათი გათვალისწინებაც.

თავისი ბუნებითა და უღვლილებით სავსებით იზიარებენ ე.წ. „საშუალ“ ფორმათა ხვედრს და ამიტომაც სწორედ მათ უნდა ამოუდგნენ გვერდით; **წერს-იწერება-სწერია** იმავე რიგის დაპირისპირება ჩანს, რაც: **აწუხებს-წუხდება-წუხს**, ან: **აკრთობს-კრთება-კრთის**, ან: **აცურებს-ცურდება-ცურავს** და ა.შ.

სწერია ტიპის ფორმათა უღვლილება ასე წარმოგვიდგება:

აწმყო:	ეწერება	სწერია
უწყვეტელი:	ეწერება	-
აწმყ. კავშ.: მყოფადი:	ეწერებოდე	-
ხოლმეობითი:	დაეწერება	ეწერება
მყოფ. კავშ.:	დაეწერებოდე	ეწერებოდე
ნამყო ძირ.:	(და)-ეწერა	ეწერა
II კავშირ.:	(და)-ეწეროს	ეწეროს...

რამდენიმე სიტყვა უნდა ითქვას მწკრივის ნიშნების თაობაზე

ზემოთ ნაჩვენები იყო, რომ **უყვარს** ტიპის ფორმებს უწყვეტლის ნიშნად მოუდით -დ ფორმანტი: **უყვარ-დ-ა, სძულ-დ-ა, სძაგ-დ-ა, შურ-დ-ა** და ა.შ. ცნობილია, რომ -დ ფორმანტი უწყვეტლის ნიშნად ჩვეულებრივ მოქმედებითი გვარის ზმნებს მოუდით (ამ ფორმანტს „სავრცობსაც“ უწოდებენ.³⁰⁴). თუ ასეა, ეს ფორმანტი საშუალო ზმნებიდან უნდა ჰქონდეთ ე.წ. „მედიაოქტიურ“ ფორმებს (ე.ი. ფორმებს, რომლებიც მოქმედებითის მოდელით ნაწარმოები პარადიგმებით ივსებენ ნაკლულ უღვლილებას). მაგრამ ყველა ზემოთ დასახელებული ზმნა „მედიაოქსივია“ (ვნებითის მოდელით ივსებს ნაკლულ უღვლილებას). შესაბამისად -ოდ ფორმანტი უწყვეტელში დამახასიათებელია ვნებითი გვარის ფორმებისათვის. ამდენად, საშუალო ფორმებიდან იგი უნდა გვხვდებოდეს „მედიაოქსივებში“ და ეს მართლაც ასე არის (**უნდოდა, ჰშიოდა, სწყუროდა, სჯეროდა**; ასევეა ნასახელარ ფორმებში: **ბნელოდა, ცხელოდა, გრილოდა**³⁰⁵ და ა.შ.), მაგრამ ეგვე -ოდ ფორმანტი უწყვეტელში ზოგიერთ „მედიაოქტიურ“ ზმნებსაც მოუდის: **ტირ-ოდ-ა, ჩი-ოდ-ა, მღერ-ოდ-ა, დი-ოდ-ა, იცინ-ოდ-ა, ხტ-ოდ-ა** და მისთნ. (ჩვეულებრივ ეს -ი სუფიქსიანი საშუალო ფორმებია აწმყოში: **ტირ-ი-ს, ჩივ-ი-ს** და ა.შ.), მაგრამ მდრ.: სხვა „მედიაოქტიური“ ფორმები: **ცხოვრობ-დ-ა, ქუხ-დ-ა, დულ-დ-ა, წუხ-დ-ა, ნადირობ-დ-ა** და მისთნ.

ამდენად, აღმოჩნდა, რომ უწყვეტელსა და I კავშირებითში „მედიაოქტიურ“ და „მედიაოქსიურ“ უღვლილებათა ერთგვარ „შერევასთან“ გვაქვს საქმე: ზოგი „მედიაოქსიური“ ფორმა უწყვეტელსა და I კავშირებითში დაირთავს -დ ფორმანტს (რაც ჩვეულებრივ მოქმედებითი გვარის ზმნებისთვის არის დამახასიათებელი), ხოლო ზოგი „მედიაოქტიური“ ზმნას ამ მწკრივებში მოეპოვება -ოდ ფორმანტი (რაც ძირითადად ვნებითის ფორმებს ახასიათებს). ეს განსაკუთრე-

³⁰⁴ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 418, 427.

³⁰⁵ **ბნელა, ცხელა, თბილა, გრილა** - წარმოშობით შედგენილი შემასმენლებია (**ბნელა+ბნელ არს; ცხელა+ცხელ არს...**), მაგრამ ახლა ისინი ზმნურ ფორმებადაა გაგებული და იუღვლიან კიდევ (**ბნელა-ბნელოდა-ბნელოდეს**) სტატისკურ ფორმათა მსგავსად.

#182

ბით საგულისხმოა იმის გამოც, რომ საკუთარი (და ამიტომ უნდა ვივარაუდოთ უძველესიც) წარმოება ამ ფორმებს მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივებში აქვთ.

აწმყო: ტირის უყვარს
 უწყვეტელი: ტირ-ოდ-ა უყვარ-დ-ა
 აწმყ. კავშ.: ტირ-ოდ-ე-ს უყვარ-დ-ე-ს

ეს „აღრევა“ ერთგვარად „გამოსწორებულია“ მყოფადის წრეში:

მყოფადი: იტირებს ეყვარება
 ხოლმეობითი: იტირებ-დ-ა ეყვარებ-ოდ-ა
 მყოფ. კავშ.: იტირებ-დ-ე-ს ეყვარებ-ოდ-ე-ს

მაშასადამე, მყოფადში ჩვეულებრივი ვითარებაა: „მედიოაქტიურები“ მიჰყვებიან მოქმედებითი გვარის ზმნათა უღვლილებას, „მედიოპასივები“ - ვნებითი გვარის ზმნებისას. ეს ფაქტი ალბათ იმაზე მეტყველებს, რომ საშუალო ზმნების უღვლილება, თუმცა ძირითადად კი იყოფა (არსებითად ჩამოყალიბებულია) „მედიოაქტიური“ და „მედიოპასიური“ ზმნების უღვლილებად, მაგრამ მაინც ჯერაც საკმაო მერყეობას განიცდის. ეს სხვა მაგალითებითაც დასტურდება.

აქ გასათვალისწინებელია ის ფორმები, რომლებიც უწყვეტელში პარალელურ ვარიანტებს გვიჩვენებენ: დაირთავენ როგორც -ოდ, ასევე -დ სუფიქსს: **ერჩ-დ-ა||ერჩ-ოდ-ა, უძახ-დ-ა||უძახ-ოდ-ა** (შესაბამისად: **იძახდა||იძახოდა, ეძახდა||ეძახოდა**). მეორე მხრივ -ოდ სუფიქსი უწყვეტელში ზოგიერთ გარდამავალ ზმნასათანაც ჩნდება: **იცოდა, უწყოდა, იტყოდა, იქმოდა** და მისთნ.

მაშასადამე, შეიძლება ითქვას, „მედიოპასიურ“ ზმნათაგან: 1. ზოგს მხოლოდ აწმყოს ან აწმყოს წრის (შეიძლება I სერიის მთლიანად) ფორმები მოეპოვება. ასეთებია: **თბილა, ყინავს, ცივა, ცხელა** ტიპის ზმნები (წარმოშობით შედგენილი შემასმენლები), 2. ნაკლები მწკრივების შესავსებად „მედიოპასიურ“ ზმნებს ჩაენაცვლება როგორც პრეფიქსიანი, ისე სუფიქსიანი ვნებითის მოდელით ნაწარმოები ფორმები; ასე, მაგალითად, **სძინავს, ღვიძავს** ტიპის ზმნებს ჩაენაცვლება ე- პრეფიქსიანი ვნებითი (**სძინავს-ეძინება-ეძინა**); **შურს, სძაგს** ტიპის ფორმებს - სუფიქსიანი ვნებითები (**სძაგს-შესძაგდება-შესძაგდა; ეძაგება** ფორმა არ დასტურდება, რაც შეეხება **ეძაგა** ფორმას, იგი გარდამავალი **აძაგებს** ზმნის II თურემობითის ფორმას წარმოადგენს); **უყვარს** ტიპის ფორმებმა პარალელურად შეიძლება გამოიყენონ როგორც ე- პრეფიქსიანი, ისე სუფიქსიანი ვნებითის მოდელით ნაწარმოები ფორმები ნაკლები მწკრივების შესავსებად. 3. „მედიოპასიურ“ ზმნათა ერთ ნაწილს მოეპოვება მხოლოდ I და III სერიის ფორმები, II სერიის მწკრივებს ვერ აწარმოებენ. ასეთია, მაგალითად, **უყვარს** ზმნა, როცა მას ე- პრეფიქსიანი ვნებითი ჩაენაცვლება (I. **უყვარს, ეყვარება**; II – III. **ჰყვარება**); ამავე ტიპისა ჩანს **აქვს, ჰყავს, სძულს, ღირს** ზმნები. ამათგან, მაგალითად, **ღირს** ზმნას III სერიის ფორმების აბსოლუტური (ერთპირიანი)

ზმნისა აქვს (იყენებს მიმღეობის ფუძეს: **ღირებულა, ღირებულიყო**); აქვს, ჰყავს, სძულს ტიპის ფორმებს კი - რელატიური (ორპირიანი) გარდაუვალი ზმნებისა (**ჰქონია; ჰყოლია; სძულებია...**).

4. „მედიოპა-

#183

სიური“ ზმნები სამ ჯგუფად იყოფა: პირველ ჯგუფში შევა **დგას, წევს, ზის** ტიპის ზმნები, მეორე ჯგუფს განეკუთვნება ინვერსიული ფორმები **უყვარს, აქვს, ჰყავს**, ტიპისა, მესამე ჯგუფს - **სწერია, ხატია** ტიპის სტატიკური ფორმები. უნდა აღინიშნოს, რომ სტატიკური ინვერსიული ზმნების შესაბამის ვნებითებსაც გარკვეულად ახასიათებთ ინვერსიულობა და არა მარტო მაშინ, როცა ნაკლულ მწკრივებში ჩაენაცვლებიან მათ (**სძულს მას ის - ეძულება მას ის**), არამედ მაშინაც, როცა ეს ვნებითები დამოუკიდებელ ფორმებს წარაადგენენ: **სძულდება-შესძულდება-შესძულდა მას ის**. 5. ზოგი „მედიოპასიური“ ზმნა პარალელურ წარმოებას გვიჩვენებს: **სცალს-სცალია** („მაწყენ, არა მცალს, დამეხსენ...“ რუსთაველი); **სწადს-სწადია, სკობს-სჯობია...** ამის მიხედვით ზოგჯერ დასტურდება უწყვეტლის პარალელური ფორმებიც: **სცალდა-სცალოდა...**

ცალკე უნდა განვიხილოთ ე.წ. „მედიოპაქტიურ“ ზმნათა თავისებურებანი.

არის ერთი ნაწილი მედიოპაქტიური ზმნებისა (ძირითადად რედუპლიცირებული), რომლებსაც მხოლოდ შესაბამისი მოქმედებითი გვარის ფორმა მოეპოვებათ, ვნებითი კი - არა და ფუნქციურად ამ მოქმედებითის კონვერსიულ ფორმებად გვევლინებიან: **აბაზანებს-ბაზანებს, აზანზარებს-ზანზარებს, აქაქანებს-ქაქანებს, აღაღანებს-ღაღანებს, ახარხარებს-ხარხარებს, აბიბინებს-ბიბინებს, აჭრიჭინებს-ჭრიჭინებს, აგუგუნებს-გუგუნებს, ატიტინებს-ტიტინებს...** ასევე: **აბრიალებს-ბრიალებს, აჭრიალებს-ჭრიალებს, ახრიალებს-ხრიალებს...** ასევე: **ასადილებს-სადილობს, ასულდგმულებს-სულდგმულობს** და ა.შ.

უღვლილებისას ამ მედიოპაქტიურ ზმნებს ენაცვლება მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის მოდელით ნაწარმოები (მაგრამ გარდაუვალი) ფორმები: **ბაზანებს-იბაზანებს, ზანზარებს-იზანზარებს, ქაქანებს-იქაქანებს... ბრიალებს-იბრიალებს, ჭრიალებს-იჭრიალებს... სადილობს-ისადილებს...** ყველა ეს „ჩანაცვლებული“ ზმნა მხოლოდ ფორმით არის მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის კუთვნილება, გაგება გარდამავალი (**resp.** მოქმედებითი გვარის) ზმნისა მას არა აქვს. ეს ჩანს თუნდაც იმით, რომ უმრავლესი მათგანი: **იბაზანებს, იღაღანებს, იხარხარებს, იგუგუნებს, ისულდგმულებს...** ერთპირიანი და, ამდენად, გარდაუვალი ფორმებია. განვიხილოთ ამ ზმნათა უღვლილება შესაბამისი მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმებთან შეპირისპირებით. მხოლოდ აქ ამ ტიპის ფორმებს ერთი თავისებურება უნდა აღინიშნოს: შესაბამისი მოქმედებითი მათ მხოლოდ საარვისო ქცევისა აქვთ: **აბაზანებს, აზანზარებს, აგუგუნებს, აფრიალებს...** მათი სათავისო ქცევის ფორმა **იბაზანებს, იზანზარებს, იგუგუნებს, იფრიალებს...** ახალ ქართულში მხოლოდ „საშუალი“ ფორმების პარადიგმებად გამოიყენება. მოქმედებითი გვარის ფუნქციით მათი (და ისიც მხოლოდ ზოგიერთი ფორმის) გამოყენების შემთხვევები შედარებით იშვიათია. ამავე ზმნების სასხვისო ქცევის ფორმები **უბაზანებს, უზანზარებს, უგუგუნებს, უფრიალებს...** შეიძლება გამოყენებულ იქნან როგორც საშუალი, ასევე (ძირითადად მყოფადის წრისა და II სერიის ფორმებში) მოქმედებითი გვარის ფუნქციით; ე.ი.

ზანზარებს-უზანზარებს, ფრიალებს-უფრიალებს ერთმანეთის მიმართ ისევე წარმოადგენენ საარვისო და სასხვისო ქცევის ფორმებს, როგორც **აზანზარებს-**

#184

უზანზარებს, აფრიალებს-უფრიალებს და მისთნ. შდრ.: **ჩიქილა უფრიალებს** (საშუალო) და: **ნიავი კაბას უფრიალებდა** (მოქმედებითი) ქეგლ.

უღვლილების ნიმუში:

	მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი	ვ ნ ე ბ ი თ ი	„ს ა შ უ ა ლ ი:“
აწმყო:	აზანზარებს აფრიალებს	*ზანზარდება *ფრიალდება	ზანზარებს ფრიალებს
უწყვეტელი:	აზანზარებდა აფრიალებდა	*ზანზარდებოდა *ფრიალდებოდა	ზანზარებდა ფრიალებდა
აწმყო. კავშირ.:	აზანზარებდეს აფრიალებდეს	ზანზარდებოდეს ფრიალდებოდეს	ზანზარებდეს ფრიალებდეს
მყოფადი:	დააზანზარებს ააფრიალებს	დაზანზარდება აფრიალდება	იზანზარებს იფრიალებს
ხოლმეობითი:	დააზანზარებდა ააფრიალებდა	დაზანზარდებოდა აფრიალდებოდა	იზანზარებდა იფრიალებდა
მყოფ. კავშ.:	დააზანზარებდეს ააფრიალებდეს	დაზანზარდებოდეს აფრიალდებოდეს	იზანზარებდეს იფრიალებდეს
ნამყო ძირით.:	დააზანზარა ააფრიალა	დაზანზარდა აფრიალდა	იზანზარა იფრიალა
II კავშირ.:	დააზანზაროს ააფრიალოს	დაზანზარდეს აფრიალდეს	იზანზაროს იფრიალოს
I თურმეობითი:	დაუზანზარებია აუფრიალებია	დაზანზარებულა აფრიალებულა	უზანზარ(ნ)ია უფრიალ(ნ)ია
II თურმეობ.:	დაეზანზარებინა აეფრიალებინა	დაზანზარებულიყო აფრიალებულიყო	ეზანზარ(ნ)ა ეფრიალ(ნ)ა
III კავშირ.:	დაეზანზარებინოს აეფრიალებინოს	დაზანზარებულიყოს აფრიალებულიყოს	ეზანზაროს ეფრიალოს

ზანზარებს, ფრიალებს ტიპის ფორმებისათვის I თურმეობითი უნდა ყოფილიყო **უზანზარებია, უფრიალებია**, მაგრამ შესაბამისი მოქმედებითი გვარის ფორმებისაგან გასარჩევად საშუალო ფორმებში **ებ-** სუფიქსის ადგილს ზოგჯერ ფორმანტი **-ნ** იკავებს. ჩვეულებრივ კი ამ სუფიქსის გარეშე გამოიყენება: **დაუზანზარებია-უზანზარნია|უზანზარია...**³⁰⁶

#185

ზემოაღნიშნული შეპირისპირებით ნათლად ჩანს, რომ **დაზანზარდება, აფრიალდება; დაზანზარდა, აფრიალდა** ტიპის ფორმებს აწმყოსა და აწმყოს წრის მწკრივების მაგივრობას ფაქტიურად შესაბამისი საშუალო ზმნები უწევენ. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ითქვას, რომ **ზანზარებს, ფრიალებს** ტიპის ფორმები პარადიგმებში იყენებენ როგორც მოქმედებითი, ასევე ვნებითი გვარის ფორმებს (სხვაგვარად: მოქმედებითისა და ვნებითის მოდელებს); ამიტომ ამ ტიპის ზმნათა უღვლილება ამგვარად წარმოგვიდგება:

აწმყო:	ზანზარებს ფრიალებს
უწყვეტელი:	ზანზარებდა ფრიალებდა
აწმყოს კავშირებითი:	ზანზარებდეს ფრიალებდეს
მყოფადი:	იზანზარებს დაზანზარდება იფრიალებს აფრიალდება
ხოლმეობითი:	იზანზარებდა დაზანზარებოდა იფრიალებდა აფრიალებოდა
მყოფ. კავშირ.:	იზანზარებდეს დაზანზარებოდეს იფრიალებდეს აფრიალებოდეს
ნამყო ძირით.:	იზანზარა დაზანზარდა იფრიალა აფრიალდა
II კავშირ.:	იზანზაროს დაზანზარდეს იფრიალოს აფრიალდეს
I თურმეობითი:	უზანზარ(ნ)ია დაზანზარებულა უფრიალ(ნ)ია აფრიალებულა
II თურმეობითი:	ეზანზარ(ნ)ა დაზანზარებულიყო ეფრიალ(ნ)ა აფრიალებულიყო
III კავშირ.:	ეზანზაროს დაზანზარებულიყოს ეფრიალოს აფრიალებულიყოს

ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ **ზანზარებს, ფრიალებს** ტიპის საშუალო ზმნები ფაქტიურად ორგვარ უღვლილებას გვიჩვენებენ: ნაკლები მწკრივების შესავსებად იყენებენ როგორც მოქმედებითის, ასევე ვნებითის მოდელით ნაწარმოებ ფორმებს.

³⁰⁶ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 490-492; -ნ სუფიქსის ბუნებისათვის იხ.: ივ. ქავთარაძე, დრო-კილოთა მესამე სერიის წარმოების ერთი თავისებურება ახალ ქართულში, უკე, ტ., VII, 1955.

რაც შეეხება ამ ტიპის საშუალო ზომების რელატიურ ფორმებს (**უზანზარებს, უფრიალებს**), მათ ნაკლები მწკრივების შესავსებად მხოლოდ რელატიური სუფქსიანი ვნებითის გამოყენება შეუძლიათ; საგულისხმოა, რომ ამ ფუძეებისგან ნაწარმოებ რელატიურ ვნებითებსაც არა აქვთ აწმყოს წრის მწკრივები და მათ მაგივრობას სწორედ შესაბამისი საშუალო გვარის ზომები სწევენ:

	მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი	ვ ნ ე ბ ი თ ი	ს ა შ უ ა ლ ი:
აწმყო:	უფრიალებს	-	უფრიალებს
უწყვეტელი:	უფრიალდება	-	უფრიალდება
აწმყ. კავშ.:	უფრიალებდეს	-	უფრიალებდეს
მყოფადი:	აუფრიალებს	აუფრიალდება	-

#186

ხოლმეობითი:	აუფრიალებდა	აუფრიალდებოდა	-
მყოფ. კავშ.:	აუფრიალებდეს	აუფრიალდებოდეს	-
ნამყო ძირით.:	აუფრიალა	აუფრიალდა	-
II კავშირ.:	აუფრიალოს	აუფრიალდეს	-
II თურმეობ.:	აუფრიალებია	აფრიალებია	-
II თურმეობ.:	აეფრიალებინა	აფრიალებოდა	-
II კავშირ.:	აეფრიალებინოს	აფრიალებოდეს	-

ასე რომ, ამ შემთხვევაში ვნებითებს ნაკლები მწკრივები საშუალო ფორმებით შეუძლიათ შეივსონ და, პირიქით, საშუალო ზომებს - ვნებითებთან. ამდენად, შეიძლება ითქვას, რომ ამ ტიპის ზმნათა რელატიური ფორმების უღვლილება ფაქტიურად ვნებითებს მიჰყვება („მედოპასიურია“): **უფრიალებს, უფრიალებდა, უფრიალებდეს; აუფრიალდება, აუფრიალდებოდა, აუფრიალდებოდეს; აუფრიალდა, აუფრიალდეს; აფრიალებია, აფრიალებოდა, აფრიალებოდეს.**

არის გამონაკლისებიც. ასე მაგალითად, **ტრიალებს** ზმნას მოეპოვება აწმყოს მწკრივის შესაბამისი ვნებითი: **ტრიალდება**, რომელსაც თავისი საკუთარი უღვლილება ექნება: **ტრიალდება, დატრიალდება, დატრიალდა...** გარდა ამისა: თავისებურებას გვიჩვენებს მისი რელატიური ფორმაც: **უტრიალებს**. საქმე ისაა, რომ **უტრიალებს** ფორმას შეიძლება ორგვარი

გაგება ჰქონდეს: 1. ტრიალებს ზმნის სასხვისო ქცევის ფუნქცია: უტრიალებს ის მას (=ტრიალებს ის მისთვის), და 2. უტრიალებს ის მას (=ტრიალებს ის მის ირგვლივ; იხმარება გადატანითი მნიშვნელობითაც).

ამგვარი განსხვავება თავისებურად აისახება უღვლილებაში:

	მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ ი	ს ა შ უ ა ლ ი	
		(I მნიშვნელობა)	(II მნიშვნელობა)
აწმყო:	უტრიალებს	უტრიალებს	უტრიალებს
უწყვეტელი:	უტრიალებდა	უტრიალებდა	უტრიალებდა
აწმყო. კავ.:	უტრიალებდეს	უტრიალებდეს	უტრიალებდეს
მყოფადი:	აუტრიალებს	(დაუტრიალდება)	-
ხომლეობ.:	აუტრიალებდა	(დაუტრიალდებოდა)	-
მყოფ. კავ.:	აუტრიალებდეს	(დაუტრიალდებოდეს)	-
ნამყოფი. ძირ.:	აუტრიალა (მან მას ის)	(დაუტრიალდა)	უტრიალა (მან მას ირგვლივ)
II კავში.:	აუტრიალოს	(დაუტრიალდეს)	უტრიალოს

#187

ზანზარებს, ფრიალებს ფორმების მსგავს ვითარებას უღვლილებისას ტირის, ყვირის, ბუზღუნებს, ფეთქს (ფეთქავს), ფრენს, ცურავს ზმნებიც გვიჩვენებენ: ტირის-იტირა||ატირდა; ყვირის-იყვირა||აყვირდა, ბუზღუნებს-იბუზღუნა||აბუზღუნდა, ფეთქს-იფეთქა||აფეთქდა; ფრენს-იფრინა||აფრინდა; ცურავს-იცურა||აიცურდა... ამათგანაც ზოგს მოეპოვება ვნებითის აწმყოფის ფორმა: ფეთქდება, ფრინდება, ცურდება... ზოგიერთს კი შესაბამისად ვნებითის აწმყოფის ფორმა არა აქვს (*ტირდება, *ყვირდება, *ბუზღუნდება), ამიტომაც ვნებითის მოდელით ნაწარმოები ზმნები (ატირდება, ატირდა, აყვირდება, აყვირდა...) ფაქტიურად შესაბამის საშუალო ზმნათა პარადიგმულ ფორმებს წარმოადგენენ (ისევე როგორც იბიბინებს, ილაღანებს, იზანზარებს - მხოლოდ მოდელითაა სათავისო ქცევის ფორმა, მაგრამ სხვა მხრივ კი „საშუალო“).³⁰⁷

³⁰⁷ „საშუალო“, რადგან საშუალო ფორმათა უღვლილების სისტემაშია მოქცეული და ფუნქციურად მათთან გათანაბრებული (თუ სტატიკაა ბიბინებს, მაშინ იმავე ფუნქციისა იქნება იბიბინებს და იბიბინა ფორმებიც). დამატებით შეიძლება შევნიშნოთ, რომ გამოთქმა „მოქმებითი გვარის მოდელით ნაწარმოები გორმების ჩანაცვლება“ უფრო თვალსაჩინოებისათვის გამოიყენება, ვიდრე საქმის რეალურ ვითარებას

ისმის კითხვა: იმ შემთხვევაში, როცა საშუალო ფორმას ნაკლებ მწკრივში ჩაენაცვლება როგორც მოქმედებითის, ასევე ვნებითის მოდელით ნაწარმოები ფორმები, დასტურდება თუ არა ამ „ჩანაცვლებულ“ სხვადასხვა გვარის ფორმებს შორის რაიმე სხვაობა? ვიღებთ მხოლოდ იმ შემთხვევებს, როცა „ჩანაცვლებულ“ ვნებითისა და სათავისო ქცევის მოქმედებითის ფორმებს არ მოეპოვებათ აწმყოს საკუთარი ფორმები: **ტირის-იტირებს||ატირდება-იტირა||ატირდა; ყვირის-იყვირებს||აყვირდება-იყვირა||აყვირდა; ბუზღუნებს-იბუზღუნებს||აბუზღუნდება-იბუზღუნა||აბ-ზღუნდა და ა.შ.**

თუკი ერთმანეთს შევადარებთ იმავე რიგის ნამყო ძირითადის **იზარმაცა-გაზარმაცდა** (აწმყო: **ზარმაცობს**), **ითავხედა-გათავხედდა** (აწმყო: **თავხედობს**) ტიპის ფორმებს, თითქოს შესაძლებელი ჩანს იმის დაშვება, რომ აქ ასპექტის თვალსაზრისითაა დაპირისპირება: **იზარმაცა** - უსრული ასპექტის ფორმაა, **გაზარმაცდა** - სრული ასპექტის. მაგრამ ეს რომ კერძო შემთხვევა უნდა იყოს, ამაზე მიუთითებს **გაიჭრიალა-გაჭრიალდა** (აწმყო: **ჭრიალებს**), **დაიზრიალა-დაზრიალდა** (აწმყო: **ზრიალებს**) ტიპის მაგალითები. ამ შემთხვევაში არც აქტიურობა-პასიურობის თვალსაზრისით ჩანს დაპირისპირება; შდრ.: **გაიფრიალა-გაფრიალდა** (აწმყო: **ფრიალებს**), **გაისრიალა-გასრიალდა** (აწმყო: **სრიალებს**),

#188

იყვირა-აყვირდა (აწმყო: **ყვირის**) და მისთნ. აშკარად წარმოჩენილი სხვაობა კონსტრუქციაში: **გაიფრიალა, იყვირა, გაისრიალა** ზმნებთან სუბიექტი მოთხრობითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი; **აფრიალდა, აყვირდა, გასრიალდა** ზმნებთან - სახელობითი ბრუნვის ფორმით... ზოგჯერ განხვავება ერთგვარად თვისობრივადაც ვლინდება თითქოს: **გაზარმაცდა** თვისობრივ ცვლილებაზე მიუთითებს, **იზარმაცა** - უფრო მომენტობრივ მოვლენაზე.

ზოგ „მედიაოქტიურ“ ზმნას პარადიგმაში მოქმედებითი გვარის სასხვისო ქცევის მოდელით ნაწარმოები ფორმები ჩაენაცვლება იმ შემთხვევაში, როცა მათ ორპირიანი ზმნის გაგება აქვთ: **პატრონობს** (ის მას) - **უპატრონებს უპატრონა-უპატრონება; ჰშველის** (ის მას) - **უშველის-უშველა-უშველია...** ხოლო სათავისო ქცევის მოდელით ნაწარმოები ფორმები მაშინ, როცა ერთპირიანი ზმნების ფუნქციით გამოიყენებიან; ზოგჯერ ერთი და იმავე ზმნის პირიანობის დადგენა მხოლოდ კონსტრუქციით ხდება შესაძლებელი. ასეთია, მაგალითად, **დარაჯობს ზმნა (დარაჯობს ის და: (ს)დარაჯობს ის მას):**

ასახავს, რადგან „მოქმედებითისა“ და „საშუალოს“ გამიჯვნა ფორმით (როგორც უკვე აღინიშნა) შეუძლებელია; აქ განსხვავებული მხოლოდ ფუნქციაა. და, მართლაც, თუკი ვამბობთ, რომ **ხევს** მოქმედებითია, რადგან აქტიურობის ფუნქციას გამოხატავს, ხოლო **ძევს** საშუალია, რადგან სტატიკურია, მაშინ უკვე ზედმეტი ჩანს იმის გამეორება, რომ **ისწავლის, იბიბინებს, იცრუებს** - საშუალო ზმნათა ფუნქციით გამოყენებული მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის ფორმებია, რადგან „საშუალო“ თავისთავად გულისხმობს მოქმედებითისაგან მხოლოდ ფუნქციურ (და არა ფორმობრივ) განსხვავებას, სხვაგვარად: თავისთავად გულისხმობს, რომ ფორმა მოქმედებითისა იქნება (ოღონდ სხვა ფუნქციით დატვირთული). ეს კარგად ჩანს, ერთი მხრივ, **იდუღებს ის მას** (აწმყო, მოქმედებითი) - **იდუღებს ის** (მყოფადი, საშუალო), ხოლო მეორე მხრივ, **ცრის ის მას** (მოქმედებითი) - **ცრის ის** (წვიმა; საშუალო) დაპირისპირებულ ფორმათა შედარებისას ორივე შემთხვევაში მხოლოდ ფუნქციური სხვაობა დასტურდება.

აწმყო:	დარაჯობს (ორპირიანი: სდარაჯობს)
უწყვეტელი:	დარაჯობდა (სდარაჯობდა)
აწმყ. კავშ.::	დარაჯობდეს (სდარაჯობდეს)
მყოფადი:	იდარაჯებს უდარაჯებს
ხოლმეობითი:	იდარაჯებდა უდარაჯებდა
მყოფ. კავშ.::	იდარაჯებდეს უდარაჯებდეს
ნამყო ძირით.:	იდარაჯა უდარაჯა
II კავშირ.:	იდარაჯოს უდარაჯოს
I თურმეობ.:	უდარაჯ(ნ)ია
II თურმეობ.:	ედარაჯ(ნ)ა
III კავშირებითი:	ედარაჯოს

ასევე: **ხელმძღვანელობს-იხელმძღვანელებს||უხელმძღვანელებს, იხელმძღვანელა||უხელმძღვანელა** და მისთნ. საგულისხმოა, რომ **იხელმძღვანელებს-იხელმძღვანელა** ფორმებში აშკარაა ტენდენცია მოქმედებითი გვარის ფუნქციის წარმოჩენისა, მაგრამ შესაბამისი კონსტრუქცია არ მოეპოვება (კონსტრუქციაში არ დასტურდება რეალური ობიექტი და მისი ფუნქცია ფაქტიურად უბრალო, პირმიუმართავ, დამატებას აკისრია: **იხელმძღვანელა მან წიგნით**).

მაგრამ ჩვეულებრივ ასე არ ხდება. იმ შემთხვევაში, როცა იუღლება სასხვისო ქცევის (*resp.* ორპირიანი) საშუალო ფორმა (**უბიბინებს, უფრიალებს, უშრიალებს, უჭირს, უხურს, უთამაშებს...**), იგი, როგორც წესი, ნაკლებ მწკრივებში სასხვისო ქცევის ფუნქციის მქონე ვნებითს ჩაინაცვლებს მხოლოდ: უმეტესად სუფიქსიანს (**აუბიბინდება-აუბიბინდა, აუფრიალდება-აუფრიალდა, აუშრიალდება-აუშრიალდა, აუთამაშდება-აუთამაშდა...**), ზოგჯერ ე- პრეფიქსიანს (**უყვარს-ეყვარება**). ამდენად, აქ „მედიაოქტივი“ აღარ გვექნება.

თავისებურებას გვიჩვენებს რამდენიმე საშუალო ზმნა. ასე მაგალითად, გვაქვს **ცურავს** ზმნა; იგი იმავე რიგისა ჩანს, რაც **ბობლავს, გორავს, ზრუნავს, ტოკავს, ფეთქავს, ფოფხავს, ფშვინავს, ქშინავს, ღოღავს** ზმნები. ყველა ეს ზმნა **ზანზარებს, ფრიალებს** ფორმათა უღვლილებას მიჰყვება, გამონაკლისს წარმოადგენს მხოლოდ **ცურავს** ზმნა: მას უღვლილების ორგვარი სისტემა შეიძლება დაუკავშირდეს; როგორც ყველა საშუალო ზმნა, ჩვეულებრივ იგიც ივსებს ნაკლებ მწკრივებს სათავისო ქცევის მოდელით ნაწარმოები ფორმებით:

#189

მაგრამ გარდა ამისა, მოეპოვება თავისი საკუთარი უღვლილებაც - იუღლება -ავ თემისნიშნისანი მოქმედებითი გვარის ზმნების მსგავსად, მაგრამ ფუნქცია ამ შემთხვევაშიც საშუალისა აქვს, თუმცა ზოგჯერ პარალელურად მას შეიძლება მოქმედებითი გვარის ფუნქციაც დაეკისროს; მაგალითად: **მოცურავე გაცურავს მდინარეს-მოცურავემ გაცურა (გადაცურა) მდინარე**, მაგრამ მდრ.: **წყალში ბატივით გავცურავ** (აკაკი) - აქ უკვე აშკარად საშუალო ფორმის ფუნქცია მოეპოვება, ფაქტიურად ვიცრუებ მყოფადის ფორმას უტოლდება მნიშვნელობით. ეს მაგალითი

იმიტაცია საინტერესო, რომ აქ პირდაპირი და უბრალო დამატების მონაცვლეობა დასტურდება.
გავცურავ (გადავცურავ) წყალს-გავცურავ წყალში...

აწმყო:	ცურავს
უწყვეტელი:	ცურავდა
აწმყ. კავშირით:	ცურავდეს
მყოფადი:	იცურებს გა-ცურავს
ხოლმეობითი:	იცურებდა გა-ცურავდა
მყოფ. კავშირით:	იცურებდეს გა-ცურავდეს
ნამყო ძირით.:	იცურა გაცურა
II კავშირით:	იცუროს გა-ცუროს
I თურმეობითი:	უცურავია გაუცურავს
II თურმეობითი:	ეცურავ(ნ) გაეცურა
III კავშირით:	ეცურავოს გაეცუროს

საშუალო რბის ზმნა მწკრივში ფუძემონაცვლეა (რბის||დარბის-გაიქცა) მაგრამ პარალელურად შეიძლება იმავე ფუძისგან ეწარმოოს მწკრივები (რბის||დარბის-ირბენს-ირბინა-ურბენია-ერბინა); ჩვეულებრივ, ფუძემონაცვლე ეს ზმნა მაშინაა, როცა აწმყოში მას მი-ზმნისწინი დაერთვის (მირბის-გაიქცევა-გაიქცა), მაგრამ ამ შემთხვევაშიც შეიძლება ჰქონდეს იმავე ფუძისგან ნაწარმოები ფორმები: მირბის-მიირბენს-მიირბინა. ტრადიციული თვალსაზრისით „ჩანაცვლებული“ ფორმები არბენს მოქმედებითი გვარის ზმნის სათავისო ქცევის ფორმებს წარმოადგენენ (ოღონდ გარდაუვალნი, ერთპირიანი არიან).

საშუალო ზმნებს ჩვეულებრივ მოეპოვებათ სასხვისო ქცევის ფორმები. მაგრამ გამონაკლისთა რიცხვიც საკმაოა. ესენია: ცხოვრობს, მეფობს, ნადირობს, თამაშობს, ქანაობს, ამპარტავნობს, პატრონობს და მისთნ. ყველა ეს ფორმა ერთი ბუნებისა არ არის. ამათგან გამოიყოფა ზმნები: თამაშობს, პატრონობს, ცეკვავს, კობტაობს, ჰმადლობს, ჰიდაობს და ა.შ. პარალელურად დასტურდება იმავე ფუძეებისგან ნაწარმოები ე-პრეფიქსიანი ვნებითის ფორმები: ეთამაშება, ეპატრონება, ეცეკვება, ეკობტავება, ემადლება, ეჰიდავება და სხვ. ერთმანეთს რომ დავუპირისპიროთ თამაშობს-ეთამაშება, კობტაობს-ეკობტავება, ცეკვავს-ეცეკვება, პატრონობს-ეპატრონება, ჰმადლობს-ემადლება, ჰიდაობს-ეჰიდავება, აღმოჩნდება, რომ ერთმანეთის მიმართ ისინი ფაქტიურად საარვისო და სასხვისო ქცევის ფორმებს წარმოადგენენ (შდრ.: ამადლის-უმადლის და: ჰმადლობს-ემადლება). რასაკვირველია, ასეთი დაპირისპირება პირობითია, რადგან თამაშობს-ეთამაშება, გარდა აღნიშნული ფუნქციისა, ერთმანეთს უპირისპირდება როგორც სტატიკური და დინამიკური ფორმაც, განსხვავებით წუხს-უწუხებს ტიპის საარვისო და სასხვისო ქცევის სტატიკური ფორმებისაგან, და ისიც უნდა ითქვას, რომ ზოგჯერ ზოგიერთ მათგანს პარალელურად სტატიკური სასხვისოც მოეპოვება: უთამაშებს...

#190

ყველა ზემოდასახელებული ე-პრეფიქსიანი ვნებითი დეპონენსია; ამიტომაც, რომ ზოგჯერ მათ გვერდით ჩნდება პარალელური ფორმა, რომელსაც უკვე ვნებითის აშკარად გამოხატული

ფუნქცია აკისრია (თამაშდება, კობტავდება...). ამის გამო ზემოაღნიშნული ტიპის ზოგიერთ ზმნასთან ფორმათა დაპირისპირების მიხედვით იქმნება თავისებური წყვილულები, რომელთაგან ერთში ხდება მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმების დაპირისპირება, ხოლო მეორეში - ვნებითი გვარისა და „საშუალო“ ფორმისა (იგულისხმება, რომ ვნებითები ფორმითაც და ფუნქციითაც განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან):

მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი თ	ვ ნ ე ბ ი თ ი	ს ა შ უ ა ლ ი
ა) ათამაშებს	თამაშდება	-
ბ) -	ეთამაშება	თამაშობს

როგორც ვხედავთ, ამ წყვილულებთაგან პირველი: **ათამაშებს-თამაშდება** ერთმანეთის მიმართ კონვერსიულ ფორმებს წარმოადგენენ; სხვაგვარად: მოქმედებითი გვარის ზმნის რეალური ობიექტი ვნებითის ფორმაში გრამატიკულ ქვემდებარედ იქცევა: **ათამაშებს სპორტსმენი ბურთს-ბურთი თამაშდება (გაათამაშა-გათამაშდა)**.

რაც შეეხება მეორე წყვილს: **ეთამაშება-თამაშობს**, აქ უკვე აღარ არის კონვერსიული გადასვლა. ორივე ფორმა ფუნქციის თვალსაზრისით ფაქტიურად ტოლია, მაგრამ ერთმანეთისაგან განასხვავებს ერთი მხრით სტატიკურობა-დინამიკურობა, ხოლო მეორე მხრით - ირიბ ობიექტზე მიმართება (**ეთამაშება**), ან არმიმართება (**თამაშობს**).

ისმის კითხვა: რატომ ხდებ ამ წყვილულებთა ამგვარი დაპირისპირება? საქმე ის არის, რომ **თამაშობს** საშუალო ფორმა იმ ზმნათა რიგს განეკუთვნება, რომლებიც კონსტრუქციის მიხედვით შეიძლება ერთპირიანობის ფუნქციითაც დაიტვირთონ და პარალელურად სხვა კონსტრუქციაში ორპირიანობის ფუნქციის მქონენიც იყვნენ: **თამაშობს ის-თამაშობს ის მას**. ორივე შემთხვევაში სასხვისო ქცევის ფუნქციით მას ე- პრეფიქსიანი ვნებითი შეეფარდება, ოღონდ შესაბამისად იქნება ორპირიანი (პირველ შემთხვევაში: **თამაშობს ის-ეთამაშება ის მას**) ან სამპირიანი (მეორე შემთხვევაში: **თამაშობს ის მას-ეთამაშება ის მას მას**). მაგალითად: **მერცხალი ხან ზევით ასრიალდება, ხან ქვევით ჩამოვა, თითქოს რაღაცას ეთამაშებოდ (ორპირიანი) - მე ვუკითხავდი წიგნებს, გაზეთებს, ხანდახან ნარდსაც ვეთამაშებოდი (სამპირიანი; ქეგლ., ტ.3)**.

ამდენად, ერთმანეთის გვერდით აღმოჩნდა ზმნის სამი ფორმა (**ათამაშებს-ეთამაშება-თამაშობს**), რომლებიც, ფორმოზრივი სხვაობის მიუხედავად, ფუნქციურად აქტიური მოქმედების გამომხატველი არიან. ჩანს, ამის გამო წარმოიქმნა ვნებითის ახალი ფორმა, რომელიც მოქმედებითი გვარის ფორმას კონვერსიულად დაუკავშირდა (**ათამაშებს-თამაშდება**).

ამავე ტიპისა ჩანს:

1.ა) აკობტავებს	კობტავდება	-
ბ) -	ეკობტავება	კობტაობს
2.ა) ანანებს	ნანდება ³⁰⁸	-
ბ) -	ენანება	ნანობს

#191

³⁰⁸ ფორმა დადასტურებულია ა. ყაზბეგთან: **შეჰნანდა>ნანდება**.

3.ა) აზარებს	(შე)-ზარდება	-
ბ) -	ეზარება	ზარობს ³⁰⁹
4.ა)ამადლებს	მადლდება	-
ბ) -	ემადლება	ჰ-მადლობს

არის შემთხვევები, როცა წყვილი: მოქმედებითი-ვნებითი (კონვერსიული) არ დასტურდება:

1.ა) აჭიდავებს	-	-
ბ) -	ეჭიდავება	ჭიდაობს
2.ა) აომებს	-	-
ბ) -	ეომება	ომობს
3.ა) აბრძოლებს	-	-
ბ) -	ებრძოლება	ბრძოლობს
4. ა) ავაჭრებს ³¹⁰	-	-
ბ) -	ევაჭრება	ვაჭრობს

ამ ტიპის დაპირისპირებებში მოქმედებითი გვარის ფორმებს ხშირად კაუზატიური გაგება აქვს; შდრ.: 1. **სიო ბერავდა და ათამაშებდა ნიბლიას ჭრელს ფრთებსა და ბუმბულს; ანდრო ჯერ ჩუმად იჯდა, დანას ათამაშებდა...** - მოქმედებითი გვარის არაკაუზატიური ფუნქციაა გამოხატული ამ ფორმებში; 2. **და სუდიასა, აიმ კუკნასა, სულ ვათამაშებ ლეკურ-ბუქნასა...** - აქ უკვე იმავე ზმნას კაუზატივის მნიშვნელობის გამოხატვა აკისრია (ზმნა სამპირიანია).

გარდა ამისა: **ათამაშებს** ფორმის სასხვისო ქცევაა: **უთამაშებს** და იგი ამ მნიშვნელობით გამოიყენება კიდევ („**ქარი უთამაშებს უდროოდ გათეთრებულ თმას**“), მაგრამ პარალელურად ამავე ფორმას შეიძლება საშუალო ფორმის გადმოცემის ფუნქციაც დაეკისროს და მაშინ იგი ფაქტიურად **თამაშობს** ზმნის სასხვისო ქცევის ფორმა იქნება (თამაშობს მისი... „**სახეზე ჩვეულებრივი ღიმილი უთამაშდება...**“ ან: ... „**ულვაშის ღერები უთამაშებდა...**“). მოქმედებითი გვარის ზოგ ზმნას კი სასხვისო ქცევის ფორმა საერთოდ არ მოეპოვება (ასეთებია: **აჭიდავებს, აომებს, აბრძოლებს, ანანებს, აზარებს...**).

ებრძოლება-იბრძოლებს ფორმების პარალელურად გვხვდება **ებრძვის-იბრძვის**; ფუნქციურად **ებრძოლება** იგივეა, რაც **იბრძვის**, ხოლო **ბრძოლობს** ფაქტიურად **იბრძვის** ზმნას უთანაბრდება მნიშვნელობით. **იბრძვის-ებრძვის** დაპირისპირება არსებითად ისეთივეა, როგორც პრეფიქსიანი ვნებითების აბსოლუტურ (ერთპირიან) და რელატიურ (ორპირიან) ფორმებს შორის. ეს ფორმები იმითაც არის საგულისხმო, რომ **ი-** პრეფიქსით ნაწარმოები დეპონენსური ვნებითების ბუნების გარკვევაშიც მოგვეშველება: ამ დაპირისპირებით ჩანს, რომ **ი-** პრეფიქსიანი

³⁰⁹ „... თავსა ჭთანთქმას აღარ **ზარობ...**“ (ალ. ჭავჭავაძე).

³¹⁰ ფორმა დამოწმებულია ვაჟა-ფშაველასთან: „... ყიდის, **ავაჭრებს** გლეხებსა“.

ვნებითები ფუნქციით ზოგჯერ საშუალო ფორმებს უტოლდება და მათ პარალელურადაც გამოიყენება: **იმუქრება-მუქარობს, ღვენთავს-იღვენთება, ჟონავს-იჟონება, ლოცულობს-ილოცება** და ა.შ.

ასეთ დაპირისპირებულ ფორმებში უღვლილების თვალსაზრისით რაიმე თავისებურება არ დასტურდება: საშუალო ფორმები ჩვეულებრივ ივსებენ ნაკლებ მწკრივებს (ამ შემთხვევაში მოქმედებითი გვარის მოდელით ნაწარმოები ფორმებით: **თამაშობს-ითამაშებს-ითამაშა; ჭიდაობს-იჭიდავებს-იჭიდავა...**), ხო-

#192

ლო ე- პრეფიქსიანი ფორმები ვნებითის უღვლილების სისტემას მიჰყვებიან (**ეთამაშება-გათამაშება-ეთამაშა; ეჭიდება-შეეჭიდება-შეეჭიდა**). ზოგი თავისებურება აქაც იჩენს თავს. ასე მაგალითად: **ეჭიდება (<აჭიდებს)** ფორმებისგან განსხვავებით **ეჭიდავება (<აჭიდავებს)** ზმნას ჩვეულებრივ მყოფადის ფორმები არ ეწარმოება (ამიტომ თვით ზმნის ამ ფორმას შეიძლება ჰქონდეს გარკვეულ შემთხვევაში მყოფადის მნიშვნელობა); III სერიის ფორმები შემდეგნაირად ექნება ნაწარმოები:

I თურმეობითი:	უჭიდავ(ნ)ია *უჭიდავებია
II თურმეობითი:	ეჭიდავ(ნ)ა
III კავშირებითი:	ეჭიდავ(ნ)ოს

ე.ი. იმგვარად, როგორც საშუალო **ჭიდაობს** ფორმას. (**ეჭიდება** ზმნის III სერიის ფორმები კი იქნება: **დასჭიდებია, დასჭიდებოდა, დასჭიდებოდეს**).

ქართულში დასტურდება პარალელური საშუალო ფორმები:

ხტის -	ხტუნავს
ტირს -	ტირის
მღერს -	მღერის
გლოვს -	გლოვობს და ა.შ.

ზოგჯერ ამგვარი პარალელური ფორმები განსხვავებულ უღვლილებას გვიჩვენებენ. ასე მაგალითად, შდრ.:

აწმყო:	ხტ-ი-ს მღერ-ი-ს	ხტუნ-ავ-ს მღერ-ს
უწყვეტილი:	ხტ-ოდ-ა მღერ-ოდ-ა	ხტუნავ-დ-ა მღერ-დ-ა ³¹¹
აწმყ. კავშ.:	ხტ-ოდ-ე-ს მღერ-ოდ-ე-ს	ხტუნავ-დ-ე-ს მღერ-დ-ე-ს

³¹¹ „ერთი ცეკვადა, სხვა მღერდა...“

მყოფადი:	-	იხტუნებს
	იმღერებს	იმღერს ³¹²
ხოლმეობითი:	-	იხტუნებდა
	იმღერებდა	იმღერდა
მყოფ. კავშ.: ნამყო ძირ.:	-	იხტუნებდეს
	იმღერებდეს	იმღერდეს
	-	იხტუნა
	იმღერა	იმღერა
II კავშირ.:	-	იხტუნოს
	იმღეროს	იმღეროს
I თურმ.:	-	უხტუნია
	უმღერია	უმღერია
II თურმ.:	-	ეხტუნა
	ემღერა	ემღერა
III კავშირ.:	-	ეხტუნოს
	ემღეროს	ემღეროს...

ხტის-ხტუნავს ტიპის ფორმებს შორის განსხვავება ყველა მწკრივში დას-

#193

ტურდება; სხვაგვარად: **ხტის** ფორმას საკუთარი, პარალელური ფორმისაგან განსხვავებული უღვლილება მოეპოვება აწმყოს წრის მწკრივებში, დანარჩენი მწკრივები მას არა აქვს, მაგრამ შეიძლება შეივსოს **ხტება** ზმნის პარადიგმებით: **ხტის-ახტება-ახტა...** (თუმცა ჩვეულებრივ ეს არ ხდება: **ახტება-ახტა** ფორმები აწმყოში უპირველესად სწორედ **ხტება** ფორმას გულისხმობენ); **მღერის-მღერს** მხოლოდ I სერიაში განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან მწკრივთა წარმოების თვალსაზრისით, II და III სერიის ფორმები საზიარო აქვთ. პარალელურად მათ შეიძლება სუფიქსიანი ვნებითის ფორმებიც ჩაენაცვლოთ: **მღერის||მღერს-ამღერდება-ამღერდა-ამღერებულა**, რადგან **ამღერდება-ამღერდა** აწმყოს ფორმად სწორედ **მღერის** ზმნას იყენებს, ***მღერდება** ფორმის უქონლობის გამო.

განსხვავებულად აწარმოებენ მყოფადს აგრეთვე **გლოვს-გლოვობს**, **ფეთქს-ფეთქავს** ტიპის ფორმები:

აწმყო:	მყოფადი:
1.გლოვს	იგლოვს ³¹³
გლოვობს	იგლოვებს
2.ფეთქს	იფეთქებს
ფეთქავს	იფეთქებს და ა.შ.

საშუალო ზმნების უღვლილებისას ყრადლებას იქცევს მეშველზმნიანი ფორმები.

³¹² პარალელურად მას აწმყოს გაგებაც აქვს: „იმღერს ლექსთა საბრალოთა“... (რუსთველი).

³¹³ ეს ფორმაც პარალელურად აწმყოს გამოხატავს.

საერთოდ, მეშველზმნიანი ფორმების განაწილება მწკრივთა მიხედვით ამგვარია: აწმყოში იგი დაერთვის ზოგიერთ საშუალ ზმნას, თურმეობითში - მოქმედებითი გვარის ზმნებსაც (**დაუხატავხარ||დაუხატისხარ...**). მეშველი ზმნები „დაერთვის პირველსა და მეორე პირს ორსავე რიცხვში, მესამეს - არა“.³¹⁴ ამიტომაც სწორედ პირველი და მეორე პირის ფორმებით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ძველსა და ახალ ქართულში ის ზმნები, რომელთაც ახალ ქართულში მეშველი ზმნები დაერთო: **ვზი-ვზივარ, ჰზი-ჰზიხარ; ვდგა-ვდგავარ, სდგა-დგახარ; ვდუმი-ვდუმვარ, სდუმი-დუმხარ; ვრბი-ვრბივარ, ჰრბი-რბიხარ; ვწუხ-ვწუხვარ, სწუხ-სწუხარ; ვწევ-ვწევარ, სწევ-წევხარ** და მისთნ.

საშუალი ზმნებიდან მეშველი ზმნები ძირითადად „მედიოპასივებს“ დაერთვის, იშვიათად - მედიოაქტივებსაც. მედიოპასიურებია: **ვდგავარ, დგახარ; ვზივარ, ზიხარ; ვწევარ, წევხარ; ვუყვარვარ, უყვარხარ; ვძულვარ, სძულხარ;** ეს ფორმები ახალ ქართულში მეშველი ზმნის გარეშე არ გამოიყენებიან; **ვხატავარ, ხატისხარ; ვაბარივარ, აბარისხარ** ტიპის სტატიკური ფორმებიც ამ მხრივ მედიოპასიურ ზმნებს ეკედლებიან. რაც შეეხება **მძინავს, გძინავს, მწყინს, გწყინს** ტიპის „მედიოპასივებს“, მათ ჩვეულებრივ არ მოეპოვებათ მეშველზმნიანი ფორმები იმის გამო, რომ მათი გრამატიკული წარმოების (**resp.** ფორმათწარმოების) არე შედარებით შეზღუდულია (ენაში არ არსებობს გაგება, რომელიც შეიძლება გადმოიცეს ამ ხელოვნურად ნაწარმოები ფორმებით: ***ვძინავარ, *სძინავხარ; *ვწყინვარ, *სწყინხარ...** თუმცა გრამატიკული თვალსაზრისით აქ შეუძლებელი არაფერია).

#194

თუკი „მედიოპასიური“ მეშველზმნიანი ფორმების ჩამოყალიბება ძირითადად დასრულებულია, ამ მხრივ „მედიოაქტიურ“ ზმნებში მერყეობა შეინიშნება არა მარტო დიალექტებში, არამედ სალიტერატურო ქართულშიც. ერთმანეთის პარალელურად გამოიყენება: **ვტირი-ვტირივარ, სტირი-სტირიხარ; ვჩივი-ვჩივივარ, ჩივი-ჩივიხარ; ვყვირი-ვყვირივარ, ყვირი-ყვირიხარ; ვბლავი-ვბლავივარ, ბლავი-ბლავიხარ; ვკვნესი-ვკვნესივარ, კვნესი-კვნესიხარ;** ასევე: **ვგორავ-ვგორავარ, გორავ-გორავხარ; ვცურავ-ვცურავარ, ცურავ-ცურავხარ; ვბორგავ-ვბორგავარ, ბორგავ-ბორგავხარ, ვღელავ-ვღელავარ, ღელავ-ღელავხარ** და ა.შ.

ბუნებრივია, დაისმის კითხვა: რამ გამოიწვია საშუალ ზმნათა ნაკლებ პარადიგმებში იმავე ფუძისგან მოქმედებითისა და ვნებითის მოდელით ნაწარმოები ფორმების ჩანაცვლება? თითქოს შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს გამოიწვია ამ ზმნათა ფუნქციამ: მოქმედებითი მნიშვნელობისაკენ გადახრილ საშუალ ზმნებს - მოქმედებითი ჩანაცვლება (**სწავლობს-ისწავლის...**), ვნებითობის ფუნქციასთან მიახლოებულებს - ვნებითი (**დგას-იდგება-იდგა...**). მაგრამ სინამდვილეში ასე არ უნდა იყოს; ყოველ შემთხვევაში თუკი საშუალი ფორმების ერთ ნაწილზე მეტ-ნაკლებად სიზუსტით შეიძლება ამის თქმა, მეორე ნაწილი იმავე ფუნქციის მქონე

³¹⁴ ლ. ბარამიძე, ზოგიერთი ტიპის მეშველ-ზმნიან ფორმათა ჩასახვა და განვითარება ქართულში, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 9, თბ., 1964, გვ. 97.

ფორმებისა აშკარად არ ემორჩილება ამგვარ განაწილებას, თუნდაც იმიტომ, რომ ისინი პარალელურად ჩაინაცვლებენ უღვლილების ნაკლულ პარადიგმებში როგორც მოქმედებითის, ასევე ვნებითის მოდელით ნაწარმოებ ფორმებს. ამგვარ ფორმათა თაობაზე ზემოთ იყო საუბარი. ამ შემთხვევაში შემორჩენილი უნდა იყოს უძველესი ვითარება, როცა ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული ზმნის გვარის კატეგორია, ჯერ არ არსებობდა სტაბილური ფუნქციის მატარებელი სტაბილური ფორმები ზმნისა და ნებისმიერ ფორმას ფაქტიურად შეეძლო მიეღო ნებისმიერი მნიშვნელობა იმის მიხედვით, თუ რომელ გრამატიკულ სისტემაში მოხვდებოდა. სხვაგვარად: ზმნის გრამატიკული მნიშვნელობა კონსტრუქციაში დგინდებოდა, რის გამოც ერთგვარ კონსტრუქციაში ზმნის სხვადასხვა ფორმა ერთ მნიშვნელობას ღებულობდა და ერთ გრამატიკულ სისტემაში ექცეოდა; ანუ: **იწუხებს** ზმნა კონსტრუქციაში: „**კაცი იწუხებს**“ იმავე მნიშვნელობისაა, რაც **წუხს** ზმნა კონსტრუქციაში: „**კაცი წუხს**“, განსხვავება მხოლოდ დროშია და ამიტომაც ეს ორი ზმნა ერთმანეთს დაუპირისპირდა როგორც ერთი გრამატიკული მნიშვნელობის მქონე, მაგრამ სხვადასხვა დროის აღმნიშვნელი ფორმა. იგივე **იწუხებს** ზმნა კონსტრუქციაში „**თავს იწუხებს**“ უკვე სხვა გრამატიკულ მნიშვნელობას იძენს და ამის გამო უღვლილების სულ სხვა სისტემაში მოექცევა.

როცა ვამბობთ, რომ ეს უძველესი ვითარებაა, მხოლოდ რამდენიმე უძველესი ზმნის სისტემას ვგულისხმობთ; მაგრამ შემდგომ ეს სისტემა, გვარის კატეგორიისა და, შესაბამისად, სტაბილური ფორმების ჩამოყალიბების მიუხედავად, ანალოგიით გავრცელდა იმავე გრამატიკული მნიშვნელობის მქონე შედარებით ახლადწარმოქმნილ ფორმებზეც (**ცივობს, ზარობს, ჩქარობს, ლაფობს** და მისთნ.). გავრცელდა იმის შემდეგ, როცა უკვე არსებობდა შესაბამისი მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფორმები (**აცივებს-ცივდება...**), და, ჩანს ამის გამო გახდა შესაძლებელი საშუალო ზმნათა ნაკლულ პარადიგმებში მოქმედებითისა და ვნებითის მოდელით ნაწარმოები ფორმების ამოცნობა, ფორმებისა, რო-

#195

მელთაც რეალურად არც მოქმედებითისა და არც ვნებითის გაგება არ უკავშირდება. ვიმეორებთ: ესაა ძველი ვითარება ახლებურად (გვარის ახლად ჩამოყალიბებული კატეგორიის საფუძველზე) გაგებული.

II. „საშუალო“ ზმნების სინტაქსური ბუნებისათვის

საშუალო ზმნები შეიძლება იყოს როგორც ერთპირიანი, ასევე ორპირიანი. ერთპირიანებია: **დგას, წევს, ზის; ბიბინებს, ფრიალებს, ტრიალებს, ქრის, თოვს, წვიმს, მეფობს, ამაყობს, არსებობს, ბუდობს, გორავს, ტოკავს, ლოღავს** და ა.შ. ორპირიანებია: **უყვარს, სძულს, სძაგს, ჰყავს, აქვს** და მისთნ. წარმოშობით ორპირიანებია, მაგრამ ახლა ერთპირიანი ზმნის გაგება აქვთ **სძინავს, ღვიძავს** ფორმებს. ორპირიანებია აგრეთვე აღნიშნული ერთპირიანი ზმნების შესაბამისად სასხვისო ქცევის ფორმები: **უდგას, უწევს, უზის; უბიბინებს, უფრიალებს,**

უტრიალებს, უქრის, უთოვს, უწვიმს, უგორავს და ა.შ. ზოგს კი სასხვისო ქცევის ფორმა არ მოეპოვება (ასეთებია: **მეფობს, ამაყობს...** ზმნები).

მათ გვერდით გამოიყოფა საშუალო ზმნების ერთი ჯგუფი, რომლებსაც კონსტრუქციის მიხედვით შეიძლება ჰქონდეთ როგორც ერთპირიანი, ასევე ორპირიანი ფორმების გაგება; ესენია: **წუხს, ყვირის, ტირის, მღერის, ჩივის, კივის** და მისთნ. თითოეულ მათგანს კონსტრუქციაში შეიძლება შეეწყოს ობიექტი, რომელიც რეალური ობიექტის (**resp.** პირდაპირი დამატების) ფარდი იქნება თავისი გაგებით: **წუხს, ყვირის, სტირის, მღერის, ჩივის, კივის** ის მას... ეს მოვლენა თავის ერთ-ერთ გამოკვლევაში სათანადო აღნიშნა ა. შანიძემ „**სტიროდა მას მწარედ**“ ტიპის მაგალითების საფუძველზე.³¹⁵ საკმარისია ზემოაღნიშნულ ფორმათაგან ზოგიერთს სასხვისო ქცევის ფორმანტი დაერთოს, რომ მათ ფუნქციურად შესაძლოა სამი პირიც დაიკავშირონ: **უყვირის, უჩივის, უკივის - ის მას მას**. ამ ზმნების აღნიშნული თავისებურების გამოა, რომ ზოგჯერ ისინი გარდამავლებად მიაჩნიათ³¹⁶, ზოგჯერ - გარდაუვალებად.³¹⁷ სინამდვილეში ამ ტიპის ზმნები კონსტრუქციიდან განყენებულად არ შეიძლება ჩაითვალოს არც გარდამავლებად და არც გარდაუვალებად; იმის მიხედვით, დასტურდება თუ არა კონსტრუქციაში პირდაპირი დამატება, თითოეული მათგანი შეიძლება იყოს გარდამავალიცა (ე.ი. ჰქონდეს მოქმედებითი ფუნქცია) და გარდაუვალიც (საშუალო ფორმის ფუნქცია): **ტიროდა ის - „საშუალო“** ფორმაა, ხოლო **სტიროდა ის მას - მოქმედებითი** გვარის ფუნქციის მქონე.

ამ ტიპის ზმნები, ჩანს, იმ ძველ ვითარებას გვიჩვენებენ, როცა გვარის კატეგორია ჯერ არ იყო ჩამოყალიბებული და კონსტრუქცია განარჩევდა ზმნებს აქტიურობა-პასიურობის მიხედვით. ეს თავისებური ანარეკლი უნდა იყოს იმ ლაბილური კონსტრუქციისა, რომელიც დღესაც დასტურდება ზოგ იბერიულ-კავკასიურ ენაში (მაგალითად, ხუნძურში).

ამ ზმნებში ასეთი ორგვარი მნიშვნელობის არსებობა უთუოდ მათი სე-

#196

მანტიკითაა განპირობებული: **ყვირის, ჩივის, ტირის, მღერის...** შეიძლება გაგებულ იქნას ერთ შემთხვევაში როგორც მდგომარეობა და მეორე შემთხვევაში როგორც მოქმედება... ორივე შემთხვევაში II სერიის ფორმებთან ქვემდებარე მოთხრობით ბრუნვაში იქნება დასმული. მოქმედებითი გვარის ფუნქციის ასე ძლიერ წარმოჩენა ამ შემთხვევაში უნდა იყოს მიზეზი იმისა, რომ ამ ზმნების შესაბამისი მოქმედებითი გვარის ფორმები ქართულში ფაქტიურად კაუზატიური ბუნებისა არიან: **აყვირებს, აჩივლებს, ატირებს, ამღერებს...**

ამდენად, **ტირის, ყვირის, ჩივის** ტიპის ზმნებში მკვეთრად არაა დიფერენცირებული მოქმედებითი გვარისა და საშუალო ფორმის ფუნქცია, არ არის დასრულებული მოქმედებითი და „მედიალური“ მნიშვნელობების ურთიერთგამოყოფა.

ზემოდასახელებულ საშუალო ფორმებთან რომ პირდაპირი დამატების გამოყენება შემთხვევაში არ არის, ამაზე მიუთითებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ ეს პირდაპირი დამატება

³¹⁵ ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში; ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I, გვ. 158-159.

³¹⁶ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 582 (**ჩივის**).

³¹⁷ ქეგლ, ტ. 8 (**ჩივის**).

შესაძლებელია ყველა პირის ფორმით იყოს წაროდგენილი; ასე მაგალითად, ერთ-ერთ დიალექტში დადასტურებულია ფორმა: „**ნუ მტირ მე, დედაო!**“³¹⁸ ქართულ ლიტერატურულ და დიალექტურ ძეგლებში მსგავსი მაგალითები საკმაო რაოდენობით მოიძებნება. მაგალითად, ძველ ქართულში: „**რაქელ სტიროდა შვილთა თვისთა...**“ ან: „**მამანი სტიროდეს შვილთა თვისთა და შვილნი სტიროდეს მამათა თვისთა...**“³¹⁹ გვხვდება „ვეფხისტყაოსანშიც“: „**იმღერს ლექსთა საბრალოთა, ღვარისაებრ ცრემლნი სდიან**“. მაგალითი თანამედროვე ქართულიდან: „**იჯდა მერე ასე სკვარამი კულუმბურივით და ცეცხლში ერთადერთი თვალით ჩაშტერებული ფიქრობდა უკულმართ ფიქრებს თავის კვიმატსა და ყოვლად მაკვარანცხ საქმეებზე**“ (დ. შენგელაია, თხზულებანი, I, თბილისი, 1968, გვ. 197). უკანასკნელი მაგალითი იმითაა საინტერესო, რომ აქ ნათლადაა წარმოჩენილი ის „გარდამავალი“ საფეხური, რომელიც **ტირის, ჩივის, ფიქრობს** ტიპის ზმნებს ახასიათებთ; კონსტრუქციიდან: „**ფიქრობს ფიქრებს თავის საქმეებზე**“ შესაძლებელია ამოვარდეს პირდაპირი დამატება (**ფიქრებს**) და მისი ადგილი უბრალო დამატებამ დაიკავოს (**საქმეებზე**): **ფიქრობდა თავის საქმეებზე...** ამგვარი პარალელური კონსტრუქციები ქართულში მრავლად შეიძლება დაიძებნოს. მაგალითად:

(გარდაუვალი მნიშვნ.): შენს მეტი აღარავინა **ჩივის?** სათითაოდ საიდან დავიხსოვო თქვენი საქმე და გვარები

ჩივის: <

(გარდამავალი მნიშვნ.): შენ რაღას **ჩივი**, გუგულო?... მართალს **ჩივი**...

(გარდაუვალი მნიშვნ. კონსტრუქციაში უკავშირდება უბრალო დამატება): მონებიც ყოველთვის თავისუფლებაზე **ფიქრობდნენ**...

ფიქრობს: <

(გარდამავალი მნიშვნ. კონსტრუქციაში უკავშირდება პირდაპირი დამატება): მხოლოდ არწივი არა **ფიქრობდა** არსად წასვლას.

#197

(გარდაუვალი მნიშვნ.): ზარის ხმა დანოტიებულ ჰაერში მწუხარედ **ჟღერიალებდა**.

ჟღერიალებს: <

³¹⁸ ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა... გვ. 158.

³¹⁹ იქვე, გვ. 168.

(გარდამავალი მნიშვნ.): კბილჩაცვინული ფისჰარმონია კი ამ დროს „კეკ-უოკს“ ისევ ვითომდა იგრე რაღა თავაღებულად, მაგრამ საბრალოდ **ჟღერიალებდა** (დ. შენგელაია, ამბავი ფიროსმანისა, გაზეთი: ლიტერატურული საქართველო, 1970, 1, გვ.3).

(გარდაუვალი): ...ისე **წუხს** შენს საქმეზე.

წუხს: <

(გარდამავალი): მე იმას **ვწუხდი**, რომ შვილი არა მყავდა.

(გარდაუვალი): ძალი ხტოდა, **თამაშობდა**; მეტეხის თავზე **თამაშობს** ქარი; მზე მხიარულად **თამაშობდა** კლდის თლილ გვერდებზე.

თამაშობს: <

(გარდამავალი): ...ბავშვებიც სწავლის შემდეგ **თამაშობდნენ** ძერა-ძერას... ბიჭები კოჭსა **თამაშობდნენ**; ხელგაშლით **ვთამაშობდით** ქალაღდს; **თამაშობდნენ** ერთ პიესას...

განსაკუთრებით საინტერესოა ის შემთხვევები, როცა უკვე მოქმედებითი გვარის ფორმას ენიჭება გარკვეულ კონსტრუქციაში საშუალო ზმნის ფუნქცია:

1. ხურავს

ა) ხურო სახლს ხურავს - ხურომ სახლი დახურა, - გარდამავალი, მოქმედებითი გვარისაა.

ბ) მას თავზე ქუდი ჰხურავს - მას თავზე ქუდი ეხურა, - გარდაუვალია, საშუალოა, სტატიკაა.

2. ბურავს:

ა) ნისლი მთას ბურავს - ნისლმა მთა დაბურა, - გარდამავალი, მოქმედებითი გვარისაა.

ბ) მთას ნისლი ბურავს - მთას ნისლი ებურა, - გარდაუვალია, საშუალოა, სტატიკაა.

3. (ს)ცემს:

ა) გაღმა ხეს ჩიჩქნის კოდალა, ნისკარტს სცემს, დააკრიალებს, (გარდამავალი, მოქმედებით გვარისა, სამპირიანი);

მეცხვარე საწყალ ცხვრებს სცემდა დიდი კომბლით (მოქმედებითი გვარისა, ორპირიანი).

ბ) რა თმა აქვს და! კოჭებამდინა სცემს; შუქი პირდაპირ თვალეგში სცემდა (გარდაუვალი, საშუალო, სტატიკა, ორპირიანი);

გული ცემს... (გარდაუვალი, საშუალო, სტატიკა, ერთპირიანი).

4. ცრის:

ა) ფქვილს ცრის, - (გარდამავალი, მოქმედებითი გვარისა.)

ბ) ...ამგვარი წვიმა ხან რამდენსამე დღეს განუწყვეტლად ცრის... - (გარდაუვალი, საშუალო, სტატიკა.)

მართალია, ამგვარი ზმნების რაოდენობა არც ისე დიდია, მაგრამ მიუხედავად ამისა, შემთხვევით ფორმებს ან გამონაკლისებს არ უნდა წარმოადგენდნენ.

#198

ესენი, ჩანს, ნაშთის სახით იმ უძველეს ვითარებას წარმოგვიდგენენ, როცა გვარის ფორმათა დიფერენციაცია ჯერ დასრულებული არ იყო და ზმნის თითოეული ფორმა კონსტრუქციის მიხედვით გვარის ამა თუ იმ ფორმის ფუნქციით იტვირთებოდა.

საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ზმნის ერთსა და იმავე ფორმაში გარდამავლობისა და გარდაუვალობის ამგვარი ფუნქციური ცვლილება ხშირად გავლენას ახდენს უღვლილების სისტემაზე, ე.ი. ფაქტიურად იგი ფორმითაც გამოვლინდება. შდრ.:

	გარდამავალი	გარდაუვალი
აწმყო:	ხურავს	ხურავს
უწყვეტელი:	ხურავდა	(ხურავდა)
აწმყო კავშირით:	ხურავდეს	(ხურავდეს) ³²⁰
მყოფადი:	დახურავს	ეხურება
ხოლმეობითი:	დახურავდა	ეხურებოდა
მყოფ. კავშირით:	დახურავდეს	ეხურებოდეს
ნამყო ძირით:	დახურა	ეხურა
II კავშირით:	დახუროს	ეხუროს
I თურმეობით:	დაუხურავს	(3)ხურებია
II თურმეობით:	დაეხურა	ხურებოდა
III კავშირით:	დაეხუროს	ხურებოდეს

საშუალო ფორმის ფუნქციით **ხურავს** ზმნის ნაცვლად ზოგჯერ **ჰხურია (ახურია)** გამოიყენება; მისი უღვლილება ზუსტად იმეორებს სტატიკური **ხურავს** ფორმის პარადიგმებს. აქვე საჭირო ჩანს აღინიშნოს, რომ მოქმედებითი გვარის **ხურავს** ზმნის I თურმეობითის ფორმა ზოგჯერ (ჩვეულებრივ დიალექტებში) ასეა წარმოდგენილი: **დაუხურია...**

ზოგჯერ საშუალო ფორმის ფუნქციით გამოყენებულ ამ ტიპის ზმნებს (მოქმედებითისაგან განსხვავებით) მხოლოდ აწმყოს წრის მწკრივები მოეპოვებათ:

აწმყო:	ცრის	ცრის
უწყვეტელი:	ცრიდა	ცრიდა
აწმყო კავშირით:	ცრიდეს	ცრიდეს
მყოფადი:	გაცრის	-
ხოლმეობითი:	გაცრიდა	-
მყოფ. კავშირით:	გაცრიდეს	-
ნამყო ძირით:	გაცრა	-
II კავშირით:	გაცრას	-
I თურმეობით:	გაუცრია	-

³²⁰ **ხურავდა, ხურავდეს** ფორმები სალიტერატურო ქართულმა არ იცის.

II თურმეობ.:	გაეცრა	-
III კავშირ.:	გაეცრას	-

III. ნასახელარი „საშუალი“ ფორმები

ნასახელარი „საშუალი“ ფორმების წარმოება საკმაოდ პროდუქტულია როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულში. საშუალი ნასახელარი ზმნები აწმყოში ძირითადად სახელის ფუძეზე თემის ნიშნის დართვით იწარმოება. ახალ ქართულში თემის ნიშნთანაგან საშუალი ნასახელარი ზმნების ფორმებში გამოიყე-

#199

ნება -ავ და -ობ, აგრეთვე: -ებ, რომელიც ახალ ქართულში ძირითადად ფუძეგაორკეცებულ საშუალ ზმნებს დაერთვის: **ზანზარებს, ბიბინებს, გუგუნებს** და ა.შ. ძველ ქართულში პროდუქტული იყო -ოვ სუფიქსიც. არის შემთხვევები, როცა საშუალი ფორმა იწარმოება მიმდებარეზე (**resp.** ნაზმნარ სახელებზე) ზემოაღნიშნული თემის ნიშნების დართვით.

ძველ ქართულში ზოგჯერ დასტურდება ნასახელარი ზმნების სამივე ფორმა, რომელთაგან ახალ ქართულში დარჩა მხოლოდ ორი: მოქმედებითი და ვნებითი. ასეთებია, მაგალითად, **ადამაღლა-ადმაღლდა-მაღლოვინ; განამდიდრა-განმდიდრდა-მდიდროვინ** და ა.შ. ძველ ქართულში ჩვეულებრივია შემდეგი საშუალი ფორმები: **პერ-ოვ-ინ (პერი-ქაფი,-საბა; ახლა ეს სიტყვა დიალექტებშია შემორჩენილი, მაგალითად, ხევსურულში, თუშურში); ცრემლოვინ, ბუტკოვინ (ბუტკო: „რა დაიყუავილოს და ხილი აღმოჩნდეს“, - საბა, უდრის დაახლოვებით ახალი ქართულის ყვავილობს ფორმას); წყაროვინ, თესლოვინ** და ა.შ.

ხშირია ძველ ქართულში -ობ თემის ნიშნით ნაწარმოები ნასახელარი „საშუალი“ ზმნებიც. განსაკუთრებით უნდა გამახვილდეს ყურადღება იმ ზმნებზე, რომლებიც ახალ სალიტერატურო ქართულში, ჩვეულებრივ, აღარ გამოიყენება: **ჰმადლობს, ტოზიკობს, სახიობს, ჰყვარობს, მდდებლობს, ეპისკოპოსობს, კათალიკოზობს, ბრძნობს (||ბრძენობს), ღონიერობს, მთავრობს, დღესასწაულობს, მოქალაქეობს (||მოქალაქეობს), ზუაობს, მწირობს, კელობს, ჟამობს, ანჯმნობს, ძნობს (ძნობი: შეწყობილი ხმა), არვეობს (რომელიც „ძველ ქართულში თავისებური ნეოლოგიზმია“³²¹). დასტურდება პარალელური წარმოება: **მეფობს||მეუფებს; კელმწიფობს||კლმწიფებს...****

-ავ თემისნიშნისაგან დასტურდება იპყრობს: **ჰმორავს, მიძლავს ტიპის ფორმები.**

„საშუალი“ ნასახელარი ფორმები ხშირია დიალექტებშიც. აქ, რასაკვირველია, იგულისხმება ის ფორმებიც, რომლებიც იშვიათია ან საერთოდ არ გამოიყენება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში. ამის თვალსაჩინო ნიმუშს წარმოადგენს ხალხური ლექსი („თავფარავნელი ჭაბუკი“, - სათაური პირობითია), რომელშიც თითქმის ყველა სართიმო სიტყვა „საშუალი“ ზმნაა (მათგან ხშირია „საშუალი“ ნასახელარი ფორმაც):

³²¹ ი. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, გვ. 116.

თავფარავნელი ჭაბუკი ასპანას ქალსა ჰყვარობდა,
 ზღვა ჰქონდა წინად სავალი, გასვლას შიგ არა ზარობდა,
 ქალი ანთებდა სანთელსა, სანთელი კელაპტარობდა,
 ერთი ავსული ბებერი ვაჟისთვის ავსა ლამობდა,
 სარკმელზე ანთებულ სანთელს აქრობდა, აბეზარობდა,
 თან ამას ეუბნებოდა: - წინადაც ეგა გყვარობდა,
 ვაჟი მიანგრევს ტალღებსა, გულ-მკერდი არა ჩქამობდა,
 ცალ ხელით დოლაბი მიაქვს, ცალ ხელით ნიავეჯარობდა,
 ზღვის გაღმა ერთი სანთელი გამოღმა კელაპტარობდა,
 ღამე ჩამოდგა წყვილიადი, უკუნს რამესა ჰგვანობდა,

#200

ტალღა ტალღაზე ნაცვამი ვაჟის ჩანთქმასა ლამობდა.
 დაჰკარგდა ფონი, შეშჭირდა, მორევი ბობოქარობდა,
 გათენდა დილა ღამაში, კეკლუცის თვალეზს ჰგვანობდა,
 წყალსა დაეხრჩო ჭაბუკი, ჭოროხზე ეგდო, ქანობდა,
 წითელი მოვის პერანგი ზევიდან დაჰფარფარობდა,
 ლეშს დასჯდომოდა ზედ ორბი, გულს უგლეჯავდა, ხარობდა.³²²

თავისებური „საშუალი“ ფორმების (მათ შორის ნასახელარი ფორმების) სიმრავლე შეინიშნება ზოგიერთი ქართული მწერლის თხზულებაში. ასე მაგალითად, ალ. ჭავჭავაძისათვის ჩვეულებრივია ფორმები: იგი გტრფოდა (თხზულებანი, 1940 წ. გვ. 3), შენ თუ ვისობ, სხვა ეძიე რამინა; ცუდ მაშვრალობ... (იქვე, გვ. 9); მარქვ, ეკლოსანობ ასე რად (იქვე, გვ. 13); უძრავად ვმდუმარეობ (იქვე, გვ. 19); შენ რად შმაგობ (იქვე, გვ. 21); სამეფონი ურთიერთას მქცევლობენ, შეუწყალოდ, მხეცებრ კაცთა მხეველობენ, მდიდრდებიან, რომელნიცა მძევლობენ და ყვავილოვნებენ მდაბალთ ჩაგვრით... (იქვე, გვ. 30); მშვილდისა წვერსა გადმოხრილობენ, მელნის ტბათ გარე სხვანი გრილობენ, მათ გარემეცა ჰინდნი ყრილობენ... (იქვე, გვ. 43); ღაწვსა ჰვერობენ ვარდნი გაშლილნი (იქვე, გვ. 43); სხეულით ნაკლობ და ავ-ციბაკობ, არცა თვით გემოვნებ, სხვათაცა აყოვნებ (იქვე, გვ. 42); აჰა, თქვენ სატვიროდ ქაღალდი ველობს, და ველსა მას ხუთი ერთურთ მრწყევლობს... მან გცესთ სხივნი, რომელი მნათობლობს (იქვე, გვ. 48); ვინცა გგუშაკობს, ცუდ მუშაკობს (იქვე, გვ. 64); თუ მხენელი თითონ ვარგობს (იქვე, გვ. 130) და ა.შ.

ხშირია შემთხვევა, როცა სარიტმო სიტყვებს „საშუალი“ ფორმები წარმოადგენენ (ზემოაღნიშნული ხალხური ლექსის მსგავსად) და მათ შორის ყოველთვისაა თავისებურად ნაწარმოები „საშუალი“ ნასახელარი ზმნა (ყოველ შემთხვევაში ფორმა, რომელიც თანამედროვე ქართულში არ დასტურდება):

ტანად სარო ხარ, ვარდებრ ღაწვნი შენნი ლბილობენ,

³²² ვ. კოტეტიშვილი, ხალხური პოეზია (II გამოცემა), თბ., 1961, გვ. 29-30; ლექსი გადაბეჭდილია კრებულში: „ხალხური სიბრძნე“, ტომი IV, 1965, გვ. 346-347.

დალალ თმაშია გიშრის ბეწვნი ხშირად ყრილობენ,
ვაჰ, ძუძუ-ძკერდი, კოკობ-ვარდნი ნაზად შლილობენ,
და შენნი მნახნი ქართველ-კახნი შენზედ ცილობენ (იქვე, გვ. 11). აღნიშნული ფორმები მიმდებარებს (ნაზმნარ სახელებს) იყენებენ ფუძედ: ყრილობენ (<ყრილობს<შე-ყრილ-ი); შლილობენ (<შლილობს<შლილ-ი); ლბილობენ (<ლბილობს<ლბ-ილ-ი<ლბ-ებ-ა). თავისებურია ფორმები: ჰსტრფობ, რომელსაც ახალ ქართულში ცვლილს ეტრფი ფორმა; ასევე: ჰყვარობ, ზარობ („თავსა შთანთქმად აღარ ზარობ“, იქვე, გვ. 80), რომელსაც ახალ ქართულში გეზარება ფორმა ცვლის; მღერობს (იქვე, გვ. 81; ახალ ქართულში: მღერის); მჭევრობს, გარდამეტობს (იქვე, გვ. 81) და სხვა.

ამგვარი ნასახელარი „საშუალი“ ზმნების სიმრავლე დავით გურამიშვილის პოეზიაშიც შეინიშნება: „გული არ მაგრობს, ამაზე ჩაგრობს, მზე-მთვარე ბადრობს, დარი კი ავდრობს...“

ძველ ქართულში დასტურდებოდა წითს, ყვითს ფორმები, რომლებიც

#201

ახალ ქართულში საერთოდ არ გვხვდება, მათ ცვლის ნასახელარი სუფიქსიანი ვნებითის ფორმები, რომლებიც თითქმის იმავე ფუნქციით გამოიყენებიან: წითლდება, ყვითლდება. ზოგჯერ დასტურდება ძველი და ახალი წარმოების თავისებურად კონტამინირებული ფორმა: „ვნახე, ვარდი სწითლდა...“

როგორც ჩანს, „საშუალი“ ნასახელარი ფორმების და საერთოდ საშუალი ფორმების წარმოება (როცა საჭირო ხდებოდა მდგომარეობის, სტატიკის გამოხატვა) არ იყო ისე შეზღუდული, როგორც ეს ახალ სალიტერატურო ქართულშია. ამასვე მოწმობენ ქართული ენის დიალექტები, სადაც ბუნებრივი, ჩვეულებრივი ჩანს ისეთი ფორმები, რომლებიც სალიტერატურო ქართულში საერთოდ არ დასტურდება. ასე მაგალითად, მოხეურში: გადასაჯადსაც ჯდილობს (ქართული დიალექტოლოგია, I, გვ. 27); მთიულურში; სულ ფრინაობენ (იქვე, გვ. 63; შდრ.: ვულგარული: კოცნაობენ); ემ ტანისამოსსა სწუნობსო (იქვე, გვ. 65); შიგნიკახურში: ხარები ბარგანაობენ (იქვე, გვ. 180); აღარ ხლობდნენ (იქვე, გვ. 180); ქიზიყურში: ცოტა ლაფობდა (იქვე, გვ. 213); ფერეიდნულში: რათი სყიდობ ემასაო (იქვე, გვ. 262); ქართლურში: სახენწიფოს უფლობს (იქვე, გვ. 293); ჯავახურში: ხარი ბუზარაომს (იქვე, გვ. 333) და ა.შ.

IV. „საშუალი“ ფორმების წარმოების ზოგი თავისებურება

საშუალი ფორმების წარმოება რიგ თავისებურებას გვიჩვენებს.

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში დასტურდება ერთი მხრით: მღერის, ტირის, ჩივის, კივის, ყივის... ხოლო მეორე მხრით: სდუმს, სძულს, სწადს, ჰსურის... ზმნები. ორივე

ტიპის ზმნებს მოეპოვებათ პარალელური ფორმები, რომლებიც ძველი ქართულის ან დიალექტების კუთვნილებაა:

მღერის-მღერს, ტირის-ტირს („...ტირს, იზახის ვაგლახ-ვასა...“ „...ნიადაგმცა ჩემებრ ტირსა...“) ჩივის-ჩივა (დიალექტ.), ყივის-ყივა (დიალექტ.), კივის-კივა (დიალექტ.) და ა.შ.

ასევე: დუმს-დუმის, სძულს-სძულის, სწადს-სწადის||სწადია, ჰსურს-ჰსურის და ა.შ.

შემდეგ: ბორგის-ბორგავს, კვნესის-კვნესავს (დიალექტ.) და ა.შ.

დასტურდება სხვა ტიპის პარალელური ფორმებიც: გორავს-გორაობს (<*გორავობს), ცურავს-ცურაობს (<*ცურავობს), ხტის-ხტუნავს-ხტუნაობს (<*ხტუნავობს), ფრინავს-ფრინაობს (დიალექტ. <*ფრინავობს) და მისთნ.

გამოიყოფა აგრეთვე შემდეგი პარალელური ფორმები: ლიწინებს-ლაწუნობს, ჭყიპინებს-ჭყაპუნობს, ტკიცინებს-ტკაცუნობს, კრიჭინებს-კრაჭუნობს, ბრიგინებს-ბრაგუნობს, რიხინებს-რახუნობს, ხრიგინებს-ხრაგუნობს და ა.შ.

ასევე: წვეთს-წვეთავს, ღრენს-ღრინავს, ფეთქს-ფეთქავს, გლოვს-გლოვობს და ა.შ.

ყველა ფორმის ამგვარ პარალელურ წარმოებას შეიძლება დაემდებოს თავისი მიზეზი.

1. მღერს-მღერის, დუმს-დუმის ტიპის ფორმები სპეციალურ ლიტერატურაში საგანგებო შესწავლის საგანს წარმოადგენდნენ. მიღებული დასკვნის თანახმად, -ი სუფიქსიანი ფორმები წარმოშობით ხოლმეობითებია, ხოლო იმის

#202

გამო, რომ ძველი ხოლმეობითი „ფუნქციით აწმყოს მაგივრობას ეწევა“³²³, მღერის, დუმის ტიპის ზმნებიც აწმყოდ იქნა გაგებული. მაგრამ არსებითი ხასიათის ცვლილებაც მოხდა: მღერის ტიპის ზმნებს შემორჩათ ეს სუფიქსი და პარალელური ფორმები ძირითადად დიალექტებში დასტურდება, ხოლო დუმის ტიპის ფორმებმა იგი დაკარგეს; ანდა პირის ნიშნად III პირის ფორმაში -ა დაირთეს: სწადის-სწადია... ჩანს, ანალოგიურად უნდა აიხსნას ბორგის-ბორგავს ტიპის პარალელური ფორმებიც, იმ განსხვავებით, რომ მათ ახალ ქართულში -ავ თემის ნიშანი დაირთეს.

2. ასევე -ვ თემის ნიშანი დაირთეს წვეთს, ღრენს ტიპის ფორმებმა. ეს უნდა მომხდარიყო თანამედროვე აწმყოს მწკრივის ჩამოყალიბების შემდეგ. ეს თავისებური ანარეკლი ჩანს იმ საერთო პროცესისა, რის შედეგადაც აწმყოს თემატური ფუძე დაუპირისპირდა ნამყო ძირითადის ათემატურ ფუძეს. ამავე მიზეზით უნდა დართოდა -ობ თემის ნიშანი გლოვს ზმნას. ამის საფუძველზე ღრენს-ღრინავს ტიპის ზმნები მწკრივთა ფლექსიური წარმოებიდან ალუტინაციურზე გადავიდნენ (შდრ.: დრეკს-დრიკა||დრიკავს-დრიკა ტიპის ფორმები).

3. გორავს-გორაობს ტიპის ფორმები ერთმანეთის მიმართ პარალელურად შეიძლება ჩაითვალოს იმდენად, რამდენადაც ყველა მათგანი „მედიუმის“ ფუნქციას გადმოსცემს და მნიშვნელობითაც ერთმანეთის ფარდნი არიან. შეინიშნება ერთგვარი შინაარსობრივი სხვაობაც. კერძოდ, -ობ თემისნიშნისანი საშუალო ზმნები მდგომარეობის მეტ განზოგადებას ახდენენ, ვიდრე სხვა თემის ნიშან დართული ფორმები. და, მართლაც, თუკი გორავს უმეტესად აწმყოს

³²³ არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, გვ. 77.

ფუნქციის მატარებელია, გორაობს (<*გორავობს) ფორმა უფრო „ზოგად აწმყოს“ განეკუთვნება; სხვაგვარად: აღნიშნავს მოქმედებას, რომელიც ჩვეულებრივ ხდება, რომელიც დამახასიათებელია ამა თუ იმ საგნისთვის (resp. პიროვნებისათვის). თუმცა უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ეს ფუნქცია აწმყოს მწკრივის ბევრ ფორმას ახასიათებს საერთოდ, მაგრამ ზემოაღნიშნულ ფორმებში ეს ზოგადობა უფრო მეტად ხაზგასმულია, მეტადაა წარმოჩენილი.³²⁴ შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ ეს ფუნქცია სწორედ -ობ თემისნიშნის საშუალო გვარის ფორმებს მოეპოვება,³²⁵ რადგან ეს თემის ნიშანი თავისი ფუნქციით იმ -ობა სუფიქსს უნდა უკავშირდებოდეს, რომელიც აბსტრაქტულ სახელთა ერთ-ერთ მანარმოებლადაა გამოყოფილი: ახალგაზრდობა, კაცობა, ბავშვობა, ქართველობა და ა.შ. აღნიშნულია, რომ „ეს სუფიქსი საწყისური (მასდარული) წარმოშობისაა და რთულია“, ისევე, როგორც აბსტრაქტული სახელების მეორე მანარმოებელი -ებ-ა.³²⁶ ასე, რომ, -ობა იშლება: -ობ-ა, სადაც -ობ წარმოშობით თემის ნიშანი უნდა იყოს, ხოლო -ა საწყისის მანარმოებელი ფორმანტი. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ -ობა სუფიქსით ნაწარმოები აბსტრაქტული სახელების უმრავლესობა ფაქტიურად ისე უპირისპირდება შესაბამის „საშუალ“ ფორმებს,

#203

როგორც საწყისი (resp. მასდარი) ზმნის სათანადო პირიან ფორმებს: მხეცობა-მხეცობს, ახალგაზრდობა-ახალგაზრდობს, მეგობრობა-მეგობრობს, მტრობა-მტრობს, ვაჟკაცობა-ვაჟკაცობს, ამხანაგობა-ამხანაგობს და ა.შ.

შეიძლება ითქვას, რომ -ობა ფორმანტით ნაწარმოები სახელი უმეტესად აბსტრაქტული სახელია, ხოლო ზმნურ ფუძეზე დართული -ობა გვამლევს საწყისს. რიგ შემთხვევაში კი სახელზეც დართული ობა აბსტრაქტული სახელის ნაცვლად საწყისს გვამლევს; მაგალითად: მუშა>მუშაობა (შდრ.: მუშაობს). ეს კიდევ ერთხელ მიუთითებს ამ ფორმათა ფუნქციურ (და მასთან გენეტურ) სიახლოვეზე.

4. სათანადო ყურადღებას იმსახურებს ლიწინებს-ლაწუნობს, ტკიცინებს-ტკაცუნობს ტიპის ფორმები. შესაბამისი საწყისები იქნება: ლიწინი-ლაწუნი, ტკიცინი-ტკაცუნი... ამ ტიპის ფორმათა ფუძეში ხმოვანთა ამგვარი შენაცვლება ქართულში ერთეული და შემთხვევითი არ არის. ვარაუდობენ, რომ აქ შეიძლება აბლაუტთან გვქონდეს საქმე,³²⁷ მართლაც, არ არის გამორიცხული, რომ აქ სიტყვათწარმოებითი მნიშვნელობით გამოყენებული ფლექსიური მონაცვლეობა იყოს, მით უმეტეს, თუკი ზოგიერთ ამ ფორმათაგანს მოქმედებითი გვარის შესაბამის ფორმებს შევუდარებთ: ლეწ-ს - ლიწინებ-ს - ლაწუნობ-ს; ჭყეპ-ს - ჭყიპინებ-ს - ჭყაპუნობ-ს; ს-ტკეც-ს - ტკიცინებ-ს - ტკაცუნობ-ს; კრეჭ-ს - კრიჭინებ-ს - კრაჭუნობ-ს და მისთნ. შეიძლებოდა გვეგულისხმა, რომ ჭყიპინებს, ტკიცინებს, კრიჭინებს ფორმებისათვის შესაბამისი

³²⁴ შდრ.: ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 207-208.

³²⁵ -ობ თემის ნიშანი მოქმედებითი გვარის ზმნებთანააა გამოყენებული, მაგრამ მას, რასაკვირველია, აღარა აქვს ის ფუნქცია, რაც საშუალო ფორმებისათვის იყო ზემოთ აღნიშნული (მაგალითად ა-პ-ობ-ს, ა-დნ-ობ-ს, გმ-ობ-ს და მისთნ.).

³²⁶ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 131-132.

³²⁷ ა. შანიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 585-586.

მოქმედებითი გვარის ზმნების II სერიის ფორმებია ამოსავალი: ჭყეპს-ჭყიპა>ჭყიპინი; სტკეცს-სტკიცა>ტკიცინი; კრეჭს-კრიჭა>კრიჭინი... მაგრამ ამ ვარაუდს ეწინააღმდეგება ლეწს-ლეწა-ლიწინი ტიპის ფორმები.

საქმე იქამდე მიდის, რომ მხოლოდ ამგვარი წარმოებით ხდება შესაძლებელი, რომ მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნას შესაბამისი „საშუალო“ (სტატიკური) ფორმა ამოუდგეს გვერდით:

ბერტყს	-იბერტყება	-ბარტყუნობს
ბეგვავს	-იბეგვება	-ბაგუნობს
რეკს	-ირეკება	-რაკუნობს
ჩეხს	-იჩეხება	-ჩახუნობს
ხეთქს	-სკდება	-ხათქუნობს
გლეჯს	-იგლეჯება	-გლიჯინობს ³²⁸
ხეხს	-იხეხება	-ხახუნობს
ღრეჭს	-იღრიჭება	-ღრაჭუნობს და ა.შ.

ზოგი მათგანი (ღრაჭუნობს, გლიჯინობს...) მნიშვნელობით საკმაოდ არის დამორებული დინამიკურ ფორმებს და ფაქტიურად ცალკე ლექსიკურ ერთეულს წარმოადგენს.

საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ამ ტიპის საშუალო ზმნათა ფუძეებისაგან შესაძლებელი გახდა მოქმედებითი გვარის ახალი ფორმის წარმოება:

#204

ბარტყუნობს	-აბარტყუნებს
ბაგუნობს	-აბაგუნებს
რაკუნობს	-არაკუნებს
ჩახუნობს	-აჩახუნებს
ხათქუნობს	-ახათქუნებს
გლიჯინებს	-აგლიჯინებს
ხახუნობს	-ახახუნებს
ღრაჭუნობს	-აღრაჭუნებს და მისთნ.

ამ ფორმებს შესაბამისი ვნებითი ჩვეულებრივ არ მოეპოვებათ, ხოლო თუ აქვთ, ისიც დეკონენსურია. ეხათქუნება, ერაკუნება, ეხახუნება და საპირისპირო ი- პრეფიქსით ნაწარმოები ფორმა არ უდასტურდებათ.

ცალკე უნდა აღინიშნოს ფეთქს-ფათქუნობს, ჟღერს-ჟღარუნობს, ჩქეფს-ჩქაფუნობს ტიპის ფორმების თაობაზე. ფორმით ისინი ისევე უპირისპირდებიან ერთმანეთს, როგორც ბერტყს-ბარტყუნობს, რეკს-რაკუნობს ფორმები, მაგრამ მათ შორის არსებითი ხასიათის განსხვავებაცაა: თუკი რეკს-რაკუნობს ერთმანეთს უპირისპირდება როგორც მოქმედებითი (დინამიკური) და საშუალო (სტატიკური) ფორმები, ფეთქს-ფათქუნობს ორივე „საშუალო“ ფორმაა, სტატიკურია და თითოეულ მათგანს მოეპოვება მოქმედებითი გვარის შესაბამისი ფორმა: ფეთქს-აფეთქებს; ფათქუნობს-აფათქუნებს... სათანადო ვნებითი მხოლოდ ზოგიერთ მათგანს აქვს:

³²⁸ გლიჯინობს: გლიჯინით (resp. ტლანქად) დარბის.

აფეთქებს	-ფეთქდება	-ფეთქს (ფეთქავს)
აფათქუნებს	-(*)ფათქუნება	-ფათქუნობს
აჟღერებს	-ჟღერდება	-ჟღერს
აჟღარუნებს	-(*)ჟღარუნება	-ჟღარუნობს
აჩქეფებს	-ჩქეფდება	-ჩქეფს
აჩქაფუნებს	-(*)ჩქაფუნება	-ჩქაფუნობს და ა.შ.

„საშუალ“ ზმნებში გამოიყოფა ერთი ჯგუფი ზმნებისა, რომლებსაც საწყისის მაგივრობას უწევს ამ ზმნათა სახელად გაფორმებული ფუძე: ბაბანი, ბარბაცი, ბიბინი და ა.შ. ამდენად, სახელადობისა და ზმნურობის მიმართ ფაქტიურად ნეიტრალური ფუძე სპეციალური აფიქსების საშუალებით ფორმდება ან ზმნად, ან სახელად:

რაკრაკ-ებ-ს

რაკრაკ: <

რაკრაკ-ი

ანალოგიურ ვითარებას გვიჩვენებენ: ლაპარაკობს-ლაპარაკი, ბაასობს-ბაასი; თამაშობს-თამაში; ჩხუბობს-ჩხუბი ტიპის ფორმები. თუმცა ზოგჯერ შეიმჩნევა ტენდენცია, რომ გავრცელებული მოდელების საფუძველზე ზოგი ამ ფორმისთვისაც შეიქმნას ნაზმნარი სახელის სპეციალური ფორმა: თამაში-თამაშობს-თამაშობა.

ამ ტიპის ზოგიერთ ფორმაში დასტურდება -ებ და -ობ თემის ნიშნების შენაცვლების შემთხვევები: კაკანებს-კაკანობს; ხარხარებს-ხარხარობს; კისკისებს-კისკისობს; წკრიალებს-წკრიალობს, ჭუჭყუნებს-ჭუჭყუნობს და ა.შ. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ -ება და -ობა სუფიქსების ანალოგიური შენაცვლება აბსტრაქტულ სახელებშიც შეინიშნება: ბედნიერება-ბედნიერობა; კადნიერება-

#205

კადნიერობა; ლმობიერება-ლმობიერობა და მისთნ. საშუალ ზმნებში თემის ნიშანთა ამგვარი მონაცვლეობა სრულებით არ განსაზღვრავს შესაბამის აბსტრაქტულ სახელებში სუფიქსთა პარალელურ გამოყენებას; და პირიქით: აბსტრაქტულ სახელთა პარალელური ფორმები არ გულისხმობენ, რომ იმავე ფუძის საშუალი ფორმებისთვისაც უნდა იყოს ნიშანდობლივი იგივე ვითარება, ასე მაგალითად: გვაქვს აბსტრაქტული სახელის პარალელური ფორმები: კადნიერება-კადნიერობა, მაგრამ შესაბამის საშუალ ზმნაში უკვე გამორიცხულია ამგვარი მონაცვლეობა; გვექნება მხოლოდ: კადნიერობს; ასევე: ლმობიერება-ლმობიერობა, მაგრამ: ლმობიერობს და სხვ.

გამოთქმულია ვარაუდი, რომ პირველადი მასდარები (საწყისები): შრიალი, ბიბინი, გუგუნია... „წარმოშობით ესაა გაორკეცებული ან მარტივი ხმაბაძვითი ფუძეები“.³²⁹ ასეთი ფორმები ბევრია ქართულში; ყველა მათგანისაგან იწარმოება საშუალო ზმნა: შრიალებს, ბიბინებს, გუგუნებს, კისკისებს, ხარხარებს, კრიახებს, წკრიალებს და ა.შ. ამ რიგის ზმნებს განეკუთვნება შიშხინებს ფორმაც, რომელიც წარმომდგარია შიშხინი სიტყვისაგან და რომელიც ახსნილია, როგორც „ქონის დუდილის ხმა“ (საბა) ან: „ერთგვარი ხმა, რასაც გამოსცემს ხორცი (მწვადი) შეწვისას, ან ფაფისნაირი რამ (ფაფა, ფლავი...) გაცხელებისას“ (ქეგლ). ე.ი. ამ ზმნით აღნიშნულ პროცესს კავშირი აქვს წვასთან და ფაქტიურად ხმაბაძვით სიტყვადაა მიჩნეული. მაგრამ ამ ფორმისთვის შეიძლება სხვაგვარი კვალიფიკაციის მიცემაც.

შიშხინი ფუძეგაორკეცებული სიტყვაა. შესაძლებელია აღვადგინოთ მისი თავდაპირველი ფორმა: *შიშხინი-ი, სადაც -ინ სპეციალური დანიშნულების მქონე სუფიქსი უნდა ყოფილიყო (შდრ.: ქვით-ინ-ი - ქვითქით-ი: უკანასკნელში გაორკეცებულია პირველი ფორმის ქვით ძირი). ფუძე აღმოჩნდა შიხშიხ, ხოლო ძირი - შიხ. სვანურში შიხ ნიშნავს „ნახშირს“. უღვლილებაში კი ეს ფორმა ასე გადმოიცემა: ა-შხ-ი, ა-შიხ-და (წვავს, წვავდა³³⁰). ეს ფუძე გამოყოფილია სიტყვაში ნახშირი, სადაც მეტათეზისია მომხდარი; შდრ.: დიალექტური: ნა-ხმ-ირ-ი, რომელშიც „უნდა იყოს პირველადი სახე დაცული“.³³¹ ამდენად, ზემოაღნიშნულ მაგალითში შესაძლებელია საქმე გვექონდეს არა ხმაბაძვითობასთან, არამედ წვის პროცესის აღმნიშვნელ ძირთან, რომელიც ქართველური ენებიდან დღესაც დასტურდება სვანურში (შიხ). ისმის კითხვა: რატომ გახდა საჭირო ამ შემთხვევაში რედუპლიკაცია?

რედუპლიკაცია საკმაოდ გავრცელებული ენობრივი მოვლენაა; იგი მეტ-ნაკლებად ყველა ენაში დასტურდება. რედუპლიკაციას შეიძლება ნაირგვარი დანიშნულება ჰქონდეს. ერთ-ერთი მისი მნიშვნელობა, ჩანს, არის ხშირად განმეორებული მოქმედების გადმოცემა: მაგალითად, აფრიკის ხალხთა ერთ-ერთ (ევე) ენაში მას სწორედ ამგვარი მნიშვნელობა აქვს: wəŋbɪ nya wəŋbɪ nya („მათ თქვეს სიტყვა, მათ თქვეს სიტყვა“, რაც ნიშნავს: ისინი გაუთავებლივ ლაპარაკობდნენ).³³² მაგრამ რაც მთავარია, თვით ქართული გვაწვდის ამ თვალ-

#206

საზრისით მეტად საინტერესო მაგალითებს: ნაწილ-ნაწილ; თითო-თითოდ; ჩქარ-ჩქარა; ნელ-ნელა; სირბილ-სირბილ; ან: გარბი-გამორბიან; მილაგ-მოლაგდნენ; მიყრილ-მოყრილან და მისთნ. ამდენად, ხშირად განმეორებული (მრავალგზისი) მოქმედების გადმოსაცემად რედუპლიკაციის გამოყენება ჩვეულებრივი მოვლენაა. თუ ეს ასეა, შიშხინებს ტიპის ფორმებში რედუპლიკაცია სწორედ ამ დანიშნულებისა უნდა იყოს.

ანალოგიური ვითარება უნდა დასტურდებოდეს გოგორა (<*გორგორა) არსებით სახელში;³³³ შესაბამისად გორგოლა, გორგოლაჭი, გორგალი არსებით სახელებშიც. ისინი უნდა

³²⁹ არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, გვ. 075.

³³⁰ ვ. თოფურია, სვანური ენა, I, ზმნა; შრომები, I, თბ., 1967, გვ. 72, 75.

³³¹ არნ. ჩიქობავა, გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად, არილი, 1925, გვ. 62.

³³² Д. Вестерман, Словообразование в языке Эве, Африканское языкознание. М., 1963. стр. 124.

³³³ გორგორა - ერქვანთ თვალი საბრუნავი... (საბა); ურმის, ეტლის და მისთნ. თვალი, ბორბალი... (ქეგლ).

უკავშირდებოდნენ გორავს „საშუალ“ ზმნას და მისი ფუძის რედუპლიკაციით უნდა წარმოქმნილიყვნენ.³³⁴ ხოლო შიშხინ ფორმაში პირუკუ პროცესია: აქ უკვე ზმნის ფუძეში ხდება რედუპლიკაცია, მაგრამ თვით გრამატიკული მოვლენის ბუნება და დანიშნულება ორივე შემთხვევაში ერთია.

ნაწილი მესამე

ზმნის გვარის ფორმათა სინტაქსური ბუნებისათვის

1. ზოგადი მიმოხილვა

§ 1. ქართულში გამოყოფილია ოთხგვარი კონსტრუქცია:

- ა) ნომინატიური,
- ბ) ერგატიული,
- გ) დატიური და
- დ) ინდეფინიტიური ანუ გაუფორმებელი.¹

ტრადიციულად მიღებულია აღნიშნულ კონსტრუქციათა განაწილება ზმნის გარდამავლობა-გარდაუვალობის მიხედვით. ამ თვალსაზრისით ქართველურ ენებში შემდეგი ვითარებაა:

I. ქართულ სალიტერატურო ენაში:

ა) პირველი სერიის ფორმებთან გარდამავალი ზმნა ქმნის ნომინატიურ კონსტრუქციას, პირდაპირი დამატება მიცემითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი (აკეთებს, ბარავს, ადნობს ის მას); გარდაუვალი ზმნა ქმნის ნომინატიურსა (კეთდება, იბარება, დნება ის) და დატიურ (უყვარს, ჰყავს, ემღერება, შემოეხარჯება მას) კონსტრუქციებს; ბ) მეორე სერიაში გარდამავალი ზმნა მხოლოდ ერგატიულ კონსტრუქციას ქმნის; მოთხრობითი ქვემდებარის ბრუნვაა, პირდაპირი დამატება სახელობითი ბრუნვის ფორმით იქნება წარმოდგენილი (გაკეთა, დაბარა, დაადნო მან ის); გარდაუვალი ზმნა ძირითადად ნომინატიურ კონსტრუქციას ქმნის (გაკეთდა, დაიბარა, დადნა ის), მაგრამ გარდა ამისა დატიური (ინვერსიულ ზმნებთან: შემოეხარჯა მას ის) და ერგატიული (იბიბინა, იარა, გაიცინა მან, ან: შეხედა, აკოცა მან მას) კონსტრუქციების შექმნაც

³³⁴ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, გვ. 151. ფუძეგაორკვევების შესახებ იხ.: ფ. ერთელიშვილი, ზმნური ფუძეების ფონემატური სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები ქართულში, თბ., 1970; F. Neisser, Studien zur georgischen Wortbildung, Wiesbaden, 1953.

¹ არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, თბ., 1948, გვ. 3.

შეუძლია.² გ) მესამე სერიაში გარდამავალი ზმნა მხოლოდ დატიურ კონსტრუქციას იძლევა (გაუკეთებია, დაუბარავს, დაუდნია მას ის), გარდაუვალი ზმნა ჩვეულებრივ - ნომინატიურს (გაკეთებულა, დაბარულა, დამდნარა ის), რიგ შემთხვევაში კი (თუ ზმნა ინვერსიულია) - დატიურს (ჰყვარებია მას ის).

მაშასადამე, სერიების მიხედვით გარდამავალი ზმნა შესაბამისად გვამ-

#208

ლევს ნომინატიურ, ერგატიულ და დატიურ კონსტრუქციებს. გარდაუვალ ზმნასთან გარკვეული მერყეობა შეინიშნება: ძირითადად სამივე სერიაში ნომინატიური კონსტრუქციაა, მაგრამ პარალელურად შეიძლება დადასტურდეს ერგატიული (II სერიაში) და დატიური (სამივე სერიაში - ზმნის ინვერსიულობის დროს) კონსტრუქციებიც.

ვარაუდობენ, რომ აღნიშნული კონსტრუქციების პარალელურად როგორც ძველ, ასევე ახალ ქართულში დასტურდება ინდეფინიტური კონსტრუქციაც. ძველ ქართულში იგი III პირის ფორმებთანაც შეინიშნებოდა, ახალ ქართულში მხოლოდ I და II პირის ფორმებთანაა დამოწმებული.³ მაგრამ ძველ ქართულში გამოყენებული ინდეფინიტური კონსტრუქციისაგან განსხვავებით ახალ ქართულში მაინც არსებითი ხასიათის განსხვავება შეინიშნება:

ერთი მხრითა გვაქვს: 1. აბრაამ შვა ისააკ,

ხოლო მეორე მხრით: 2. შენ მშვი მე ან: შენ შვი ის

პირველი კონსტრუქცია ამკარად ინდეფინიტურია. მეორე კონსტრუქციის მიმართ ინდეფინიტურობაზე იმდენად შეიძლება ლაპარაკი, რამდენადაც I და II პირის ნაცვალსახელებს ბრუნვის ფორმა არ მოეპოვებათ და ყველა შემთხვევაში ფუძის სახით არიან წარმოდგენილი, მაგრამ თვით ზმნა ამკარად განასხვავებს სუბიექტსა და ობიექტს. და მართლაც, თუკი კონსტრუქციაში: აბრაამ შვა ისააკ ან ისააკ შვა აბრაამ - მხოლოდ ადგილმდებარეობა განასხვავებს ქვემდებარესა და დამატებას (შემასმენლის წინ მდგომი სახელი ქვემდებარეა, ხოლო სახელი, რომელიც შემასმენელს მოსდევს - დამატება), დანარჩენი ორი კონსტრუქციის მიმართ ამის თქმა გაძნელებს: შენ შვი ის თუ ის შვი შენ, შენ მშვი მე თუ მე მშვი შენ - შინაარსობრივად აბსოლუტურად იდენტურია.

II. სვანურში არსებითად ქართულის ანალოგიური მდგომარეობა ჩანს. აქაც გარდამავალი ზმნა სერიების მიხედვით შესაბამისად ქმნის ნომინატიურ, ერგატიულ და დატიურ კონსტრუქციებს, ხოლო გარდაუვალი ზმნა ძირითადად ნომინატიურს, ინვერსიულ ზმნებთან კი დატიურ კონსტრუქციებს.⁴

III. თავისებური ვითარებაა მეგრულსა და ჭანურში. მეგრულში ერგატიული კონსტრუქცია დასტურდება II სერიის ფორმებთან მიუხედავად იმისა, ზმნა გარდამავალია თუ გარდაუვალი. ჭანურში, პირიქით, გარდაუვალი ზმნის ყველა ფორმასთან ქვემდებარე სახელობით ბრუნვაში

² დაწვრილებით ამის თაობაზე შემდეგ გვექნება საუბარი.

³ არნ. ჩიქობავა, დასახელებული ნაშრომი; იხ. აგრეთვე: ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1966, გვ. 67-68.

⁴ В. Т. Топуриа, Сванский язык, Языки народов СССР. т. IV, стр. 91.

დგას, ხოლო გარდამავალი ზმნის ყველა ფორმასთან ქვემდებარე მოთხრობითი ბრუნვითაა წარმოდგენილი.⁵

§ 2. განვიხილოთ კონსტრუქციები:

1. მონადირემ (მო)-კლა ირემი
2. ირემი (მო)-ე-კლა მონადირეს
3. ირემი (მო)-ი-კლა (მონადირის მიერ)

ამ მაგალითებში ტრადიციული გაგებით აქტივისა და პასივის დაპირისპირებაა. რასაკვირველია, ეს სწორია, მაგრამ ამ მოვლენას შესაძლებელია სხვა თვალსაზრისითაც მივუდგეთ: და მაშინ აქ იმდენად აქტივისა და პასივის დაპი-

#209

რისპირება კი არ გვექნება, რამდენადაც აქტივობა ორი სხვადასხვა თვალსაზრისით: პირველ შემთხვევაში რეალური სუბიექტის თვალსაზრისით, მეორე შემთხვევაში კი - რეალური ობიექტის თვალსაზრისით. თავისთავად, რა თქმა უნდა, ეს არ გამოორიცხავს წინადადების მეორე წევრის პასიურობას: პირველ შემთხვევაში ობიექტის, მეორე შემთხვევაში - სუბიექტისას.

ტრადიციული გაგებით აქტიურობა-პასიურობა სხვადასხვა სუბიექტს უკავშირდება, რადგან ყურადღება გამახვილებულია წმინდა გრამატიკულ გაფორმებაზე. გრამატიკაში ეს ასეც უნდა იყოს, რადგან ლოგიკის თვალსაზრისის შემოტანა აქ მეტწილად აღრევას იწვევს, მაგრამ ზოგჯერ (და ამის უარყოფა არ შეიძლება) უთუოდ გვეხმარება ფორმათა სწორ ანალიზში. ამდენად, ტრადიციულად: პირველ მაგალითში აქტიურია მონადირე, მეორე შემთხვევაში პასიურია ირემი. რა აერთიანებს მათ? გრამატიკული ფუნქცია წინადადებაში: გაფორმების მიხედვით ორივე სუბიექტია.

სხვა თვალსაზრისის მიხედვით: აქტიურია (პირველ წინადადებაში) და პასიურია (მეორე წინადადებაში) მონადირე ერთი მხრითა და, პასიურია (პირველ წინადადებაში) და აქტიურია (მეორე წინადადებაში) ირემი, მეორე მხრით. ამოსავლად ვღებულობთ იმას, რომ მოქმედებას ასრულებს მონადირე. შდრ.: 1. კაცმა დაწერა წიგნი; - 2. წიგნი დაეწერა კაცს... პირველ შემთხვევაში კაცი აშკარად მოქმედი პირია და მისი მოქმედება გადადის საგანზე (ამ შემთხვევაში: წიგნზე). მეორე შემთხვევაში აღნიშნული თვალსაზრისით ორი გაგებაა: 1. კაცს დაეწერა წიგნი, - კაცი თავად არის მოქმედი; 2. კაცს დაეწერა წიგნი ვიღაცის (ამხანაგის, მეგობრის...) მიერ - მოქმედი პირი სულ სხვაა.

ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ, რელატიური ზმნების უღლების დროს ქართულში სუბიექტსა და ობიექტს თანაბარი ყურადღება ექცევა. ეს მორფოლოგიურად. სინტაქსურად კი ზოგ ზმნაში სუბიექტის მნიშვნელობა სჭარბობს, ზოგში კი - ობიექტისა. „ჰყავს“ და „ჰბადებს“ ზმნებს თუ შევადარებთ, მაგალითად, ერთმანეთს, ვნახავთ, რომ უღლება მათ ერთი და იგივე აქვთ, მაგრამ „ჰყავს“ ზმნაში დამატების მნიშვნელობაა უფრო ძლიერი, „ჰბადავს“ ზმნაში კი - ქვემდებარისა. ამგვარივე ურთიერთობაა „უყვარს“ და „უწერს“ ზმნას შორის“.⁶

⁵ А. И. Кизириа, Занский язык, Языки народов СССР. т. IV, стр. 73-74.

⁶ ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, თხზულებანი, I, გვ. 170-171.

სწორედ ის, რომ „სინტაქსურად ზოგ ზმნაში სუბიექტის მნიშვნელობა სჭარბობს, ზოგში კი ობიექტისა“, უნდა იყოს ზმნის გვარის ზოგიერთ ფორმათა წარმოშობის ერთ-ერთი საფუძველი. იქ, სადაც „ობიექტის მნიშვნელობა სჭარბობს“, განვითარების შემდეგ საფეხურზე ვნებიტის შინაარსი ვითარდება და რეალური ობიექტი სუბიექტის ფუნქციას იღებს.

მაშასადამე, ამ თვალსაზრისით: 1. კაცი წერს წიგნს... და 2. კაცს ეწერება წიგნი, - ორივე „აქტიური“ კონსტრუქციაა, მხოლოდ აქტიურობის საფუძველია სხვადასხვა: პირველ წინადადებაში - სუბიექტი, მეორეში - ობიექტი. რომ მეორე აქტიურია, თანამედროვე ქართულში ეს განსაკუთრებით იგრძნობა დეპონენსებსა და ვნებიტი გვარის კაუზატიურ ფორმებში: ეკვლევილება, - აქ ხომ აშკარად ქვემდებარეა (ის) მოქმედი პირი, „ის“ იწვევს მოქმედებას, მაგრამ მოქმედებას სხვა ასრულებს. ფაქტიურად იმავს თქმა შეიძლება ვნებიტის

#210

უმრავლეს ე- პრეფიქსიან ფორმათა შესახებ: სახელობითში დასმული ქვემდებარე ი წ ვ ე ვ ს მოქმედებას, მაგრამ თვით მოქმედება სხვა პირის მიერ სრულდება. ე.ი. აქტიური მოქმედების გამომწვევი პირი ახლა გაგებულია ვნებიტის კონსტრუქციის სუბიექტად, ხოლო მოქმედების შემსრულებელი პირი მოქმედებითი გვარის კონსტრუქციის სუბიექტად. ვნებიტის კონსტრუქციაში მოქმედების გამომწვევ პირს უბრუნდება მოქმედება; ამის გამო ამგვარ კონსტრუქციაში გაძლიერდა ვნებიტობის შინაარსი და შესაბამისი ფორმები ჩვეულებრივი ვნებიტების რიგში ჩადგა, თუმცა აღნიშნული გაგება ენიანი ვნებიტის ბევრ ფორმას შემორჩა (იხ. ზემოთ: დეპონენსები, შესაძლებლობის, გუნების, მიჩნევის ვნებიტები, განსაკუთრებით: უნებლიე მოქმედების აღმნიშვნელი ფორმები, ესახება ტიპის ფორმები)... ამ ფორმათა ანალიზისას შეიძლება მივიღეთ იმ დასკვნამდე, რომ ელაპარაკება, ეთამაშება, შემოეხარჯება ტიპის ფორმები მხოლოდ იმიტომ დგება ვნებიტთა რიგში, რომ ფაქტიურად პასიურ კონსტრუქციას ქმნიან.

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულში კონსტრუქციასა და თვით ზმნის შინაარსს შორის არც თუ ისე იშვიათად შეინიშნება გარკვეული წინააღმდეგობა. ხშირია, როცა აქტიური შინაარსის მქონე ზმნა პასიურ კონსტრუქციას ქმნის (როგორც ეს აღინიშნა ელაპარაკება, ეთამაშება... ტიპის მაგალითებზე) და პირიქით, როცა პასიური მნიშვნელობის მქონე ზმნა ფაქტიურად აქტიური კონსტრუქციის შემადგენელ წევრად გამოდის. უკანასკნელი ხშირად შეინიშნება ე.წ. „მედიააქტიურ“ ზმნებთან, როდესაც მოთხრობით ბრუნვაში დასმული ქვემდებარე დასტურდება, მაგალითად, რომელიმე იწუხა (მან) ზმნასთან, ეს მართლაც შეიძლება აიხსნას გარკვეული მიზეზებით: ჯერ ერთი, იგი სათავისო ქცევის ფორმას წარმოადგენს, რომელიც საშუალო ზმნას უვსებს ნაკლებ მწკრივებს; გარდა ამისა, როგორც უკვე აღინიშნა, მას შეიძლება ორპირიანი ზმნის გაგებაც ჰქონდეს და ფუნქციურად მოქმედებითი გვარის ფორმას უტოლდებოდეს („მე იმას ვწუხდი...“), მაგრამ ამგვარი ახსნა არ გამოდგება იბიბინა, იციმიცმა ტიპის ფორმების მიმართ: მათ შესაბამის მოქმედებითებს სათავისო ქცევის ფორმა არ მოეპოვებათ და ამიტომაც ისინი ყოველთვის გარდაუვალნი არიან. მიუხედავად ამისა, ქმნიან გარდამავალი ზმნის კონსტრუქციას: I სერიაში ნომინატიურს, II სერიაში ერგატიულს, III სერიაში - დატიურს...

2. ინვერსიის საკითხისათვის

§ 1. ინვერსიას უწოდებენ იმ გრამატიკულ მოვლენას, როცა ზმნაში სუბიექტი ობიექტის ნიშნებით აღინიშნება, ობიექტი კი ზმნაში აღნიშნულია იმ ნიშნებით, რომლებიც ჩვეულებრივ სუბიექტურ პირს გამოხატავენ.

ინვერსია დასტურდება როგორც გარდამავალ, ისე გარდაუვალ ზმნებში. გარდამავალ ზმნებში ინვერსია ხდება მხოლოდ III სერიის ფორმებთან: გამიკეთებია, გაგიკეთებია, გაუკეთებია; გამეკეთებინა, გაგეკეთებინა, გაეკეთებინა; დამიფარავს, დაგიფარავს, დაუფარავს, დამეფარა, დაგეფარა, დაეფარა... მოქმედების რეალურ შემსრულებლად გვევლინება მიცემითში დასმული სახელი, რომელიც ზმნაში ირიბი ობიექტის ნიშნითაა აღნიშნული.

გარდა ამისა, გამოიყოფა სტატიკურ ზმნათა ჯგუფი, რომელთათვისაც ინვერსია აწმყოშივე არის დამახასიათებელი: მყავს, გყავს, ჰყავს; მაქვს, გაქვს,

#211

აქვს, მიყვარს, გიყვარს, უყვარს; მძულს; მწყურია, გწყურია, სწყურია; მესმის, გესმის, ესმის; მინდა, გინდა; მეშინია, გეშინია, ეშინია; მღვიძავს, გღვიძავს, ღვიძავს და მისთნ. ეს მოვლენა სპეციალური კვლევის საგანი გახდა.⁷

მართალია, ჰყავს, უყვარს ტიპის გარდაუვალ ზმნათა ინვერსიულობა ზოგჯერ ეჭვის ქვეშაა დაყენებული,⁸ მაგრამ ამ ზმნათა გრამატიკული ბუნება და, გარდა ამისა, ანალოგიური, ტიპოლოგიურად მსგავსი ფორმების არსებობა ზოგ სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენაში, საწინააღმდეგოს უნდა მეტყველებდეს.

ინვერსიისა და კონვერსიის ურთიერთშედარება საინტერესო სურათს გვიჩვენებს. ცნობილია, რომ კონვერსია ეწოდება ზმნის გადაყვანას გვარის ერთი ფორმიდან მეორეში. ერთმანეთის მიმართ კონვერსიული ფორმებია: ხატავს-იხატება; აკეთებს-კეთდება; ათბობს-თბება და მისთნ. ერთ-ერთი მათგანის მაგალითზე განვიხილოთ კონსტრუქციების ურთიერთმიმართება:

1. მხატვარი ხატავს სურათს
2. სურათი იხატება (მხატვრის მიერ)
3. მხატვარი უხატავს სურათს დამკვეთს
4. დამკვეთს ეხატება სურათი (მხატვრის მიერ)

⁷ იხ. მაგალითად, А.М.Годир, Кавказских языках, Эргативная конструкция предложения, Москва, 1950, стр. 18 и др. Г. Шухардт, О пассивном характере переходного глагола в кавказских языках, там же, стр. 34.

⁸ ა. შანიძე, გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან ქართულში, თსუ ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 7.

როგორც ამ მაგალითებიდან ჩანს, პირველი კონსტრუქციის პირდაპირი დამატება მეორე კონსტრუქციაში გრამატიკულ ქვემდებარედ ფორმდება (ანალოგიური ურთიერთობაა III და IV კონსტრუქციებს შორის), ე.ი. აქ ხდება მხოლოდ გრამატიკული ცვლილება, ხოლო ფუნქციის თვალსაზრისით კი, მხატვარი ხატავს სურათს, და: სურათი იხატება მხატვრის მიერ - ერთი შინაარსისაა.

ინვერსიის დროს ზემოაღნიშნულის საპირისპირო მდგომარეობაა: ხდება ფუნქციური ცვლილება, მაგრამ გრამატიკულად ეს არ აისახება ზმნაში.

ინვერსიული კონსტრუქციები თავისი ფუნქციით უტოლდება ვნებითი გვარის იმ კონსტრუქციებს, რომლებშიც რეალურად მოქმედი პირი უბრალო დამატების სახითაა წარმოდგენილი; შდრ.:

1. სურათი იხატება მხატვრის მიერ
2. სურათი დაუხატავს მხატვარს

ორივე კონსტრუქციაში გრამატიკული გაფორმების მიხედვით ქვემდებარე არის სურათი, რომელიც სათანადო ფორმანტით აღინიშნება ზმნაში (ესაა III სუბიექტური პირის ნიშნები: -ა, -ს; შესაძლებელია ასეთი ფორმაც: იხატვის, და მაშინ ორივე შემთხვევაში პირის ნიშანი იქნება -ს). რეალურად მოქმედი პირი კი ორივე შემთხვევაში დამატების სახითაა წარმოდგენილი: პირველ კონსტრუქციაში უბრალო დამატებით, მეორეში - ირიბით.

ამდენად, როგორც გარდამავალ, ასევე გარდაუვალ ინვერსიულ ზმნიან კონსტრუქციაში ირიბ დამატებას აკისრია იგივე ფუნქცია, რაც უბრალო დამა-

#212

ტებით წარმოსახულ პირს ვნებითის კონსტრუქციაში, კერძოდ, იგი არის მოქმედების რეალური შემსრულებელი. და ორივე შემთხვევაში გრამატიკული ქვემდებარე რეალურად მოქმედების უშუალო საგანს, ანუ რეალურ (resp. პირდაპირ) დამატებას წარმოადგენს.

თუ გავითვალისწინებთ იმ მოვლენას, რომ დატიური კონსტრუქცია როგორც აწმყოში (გარდაუვალ ზმნებთან), ისე III სერიაში (გარდამავალ ზმნებთან) მხოლოდ ინვერსიულ ფორმებს ახასიათებს, მაშინ შეიძლება დავასკვნათ, რომ დატიური კონსტრუქცია ნომინატიური კონსტრუქციის ინვერსიითაა მიღებული. ეს გამოიწვია ამ ტიპის ზმნათა კონსტრუქციაში მიცემითბრუნვიანი სახელის სინტაქსური უპირატესობის, ძალის წარმოჩენამ.⁹ ინვერსიის ძალა კარგად ჩანს იმ კონსტრუქციებში, სადაც გრამატიკული ქვემდებარე ფაქტიურად დაკარგულია (აცახცახებს, აურჟოლებს, აციებს, ეძინება, ეღვიძება... მას). დაკარგული გრამატიკული ქვემდებარე ზოგჯერ დოკუმენტურად დასტურდება (დაეძინა მას ძილი), ზოგჯერ კი აღდგენა ხერხდება აღნიშნულ ფორმათა ანალოგიითა და თვით მოცემულ ზმნათა ფორმოზომიერ ჩვენებით (მღვიძავს მე ის). საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ზოგჯერ ერთგვარ გრამატიკულ მნიშვნელობათა მქონე ორ სხვადასხვა ზმნასთან ერთ შემთხვევაში შემონახულია გრამატიკული ქვემდებარე, მეორე შემთხვევაში კი - არა, რეალური სუბიექტი კი ორივე შემთხვევაში დასტურდება. შდრ.:

დაეძინა მას (იგი-ძილი)

⁹ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების ევოლუციის ძირითადი ტენდენციები ქართულში, დანართი მონოგრაფიის: მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, I, თბ., 1968, გვ. 278.

დაესიზმრა მას იგი (სიზმარი)

§ 2. ამრიგად, დატიური კონსტრუქცია ნომინატიური კონსტრუქციის ინვერსიითაა მიღებული და დატიურ კონსტრუქციაზე იმდენად შეიძლება საუბარი, რამდენადაც რეალური სუბიექტი მიცემით ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი. ეს ფაქტი გადამწყვეტი მნიშვნელობისა ჩანს, რადგან, საერთოდ, კონსტრუქციაში არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება ქვემდებარეს (resp. რეალურ სუბიექტს) და შესაბამისად კონსტრუქციაც იმ სახისა იქნება (ნომინატიური ან ერგატიული), რა ბრუნვის ფორმითაც იქნება წარმოდგენილი გრამატიკული ქვემდებარე. ეს ფორმოზრივ. მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ზოგჯერ შესაძლებელი ხდება რეალური მოქმედის როლში წინადადების რომელიმე სხვა წევრი გამოვიდეს (ჩვეულებრივ, ირიბი დამატება) და მაშინ იგი რეალურ სუბიექტად (resp. ქვემდებარედ) იწოდება. ეს კი იწვევს კონსტრუქციის ახლებურ გააზრებას, თუმცა ფორმოზრივ არსებითად არაფერი იცვლება. აზრობრივი ცვლილება იწვევს მიცემითში დასმული სახელის, როგორც რეალურად მოქმედი პირის, სინტაქსური ძალის წარმოჩენას: ფუნქცია (და არა ფორმა) ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობისა აღმოჩნდა,¹⁰ გადამწყვეტი მნიშვნელობისა აღმოჩნდა ის ფაქტი, რომ ქვემდებარის ფუნქცია მიიღო ირიბმა დამატებამ, რეალურად მოქმედმა პირმა, მიცემითი ბრუნვის ფორმით წარმოდგენილმა სახელმა, რის გამოც კონსტრუქციაც დატიური გახდა.

#213

ამასთან დაკავშირებით, ბუნებრივია, დაისმის საკითხი იმ რეალურად მოქმედი პირის თაობაზეც, რომელიც ვნებითი გვარის კონსტრუქციებში უბრალო დამატების სახითაა წარმოდგენილი. იგულისხმება კონსტრუქციები: სურათი იხატება მხატვრის მიერ, კურდღელს აცახცახებს შიშისგან და მისთნ. თუ გავითვალისწინებთ ზემოთქმულს, მაშინ ამ შემთხვევაში თითქოს შესაძლებელი ხდება ლაპარაკი „გენეტიური კონსტრუქციების“ შესახებ, იმ განსხვავებით, რომ ეს ვითარება ზმნაში არავითარი ნიშნით არ აისახება. ამ თვალსაზრისით საინტერესო ჩანს იმის გათვალისწინებაც, რომ სახელზმნებთან ზმნური კონსტრუქციის ქვემდებარე ნათესაობით ბრუნვაში დასმულ უბრალო დამატებად ფორმდება: სურათი იხატება მხატვრის მიერ (||მხატვარი ხატავს სურათს) - მხატვრის მიერ დახატული სურათი; ძალი ყეფს - ძალის ყეფა; კურდღელს შიშისგან აცახცახებს (||შიში აცახცახებს კურდღელს) - შიშისგან აცახცახებული კურდღელი და მისთნ. რა თქმა უნდა, მხოლოდ ამგვარი საბუთიანობით გამწვანდებოდა (თუ საერთოდ შეუძლებელი არ იქნება) ლაპარაკი „გენეტიურ კონსტრუქციაზე“, მაგრამ, თუკი კონსტრუქცია ჩვეულებრივ განსაზღვრულია რეალური სუბიექტის (და არა გრამატიკული ქვემდებარის) ბრუნვით, მაშინ ამ თვალსაზრისით ნათესაობით ბრუნვაში დასმული რეალური სუბიექტიც სათანადო ყურადღებას მოითხოვს.

¹⁰ იქვე, გვ. 275.

3. ერგატიული კონსტრუქციის საკითხისათვის

§1. ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა კარგა ხანია სპეციალური კვლევის საგანი გახდა. მიუხედავად საკითხის ნაირგვარად დასმისა და გადაწყვეტისა, ერგატიული კონსტრუქციის შესწავლაში მაინც ხდება შესაძლებელი გამოიყოს ორი ძირითადი თვალსაზრისი, რომელთა გარკვეულ ვარიაციებს წარმოადგენს ფაქტიურად ყველა სხვა შეხედულება ამ გრამატიკული მოვლენის თაობაზე. ერთი თვალსაზრისის მიხედვით, ერგატიულ კონსტრუქციაში „მონაწილეობს გარდამავალი ზმნა, მოქმედი სახელი (რეალური სუბიექტი) მოთხრობით ბრუნვაში (ერგატივში) და მოქმედების საგანი (რეალური ობიექტი) სახელობითში“.¹¹ სხვა ვარაუდის თანახმად, ერგატიული კონსტრუქცია იმით განსხვავდება ნომინატიურისაგან, რომ „ნომინატიურ კონსტრუქციაში სუბიექტისა და ობიექტის გადმოცემისას განირჩევა სახელობითი და ბრალდებითი ბრუნვები, მაშინ, როდესაც ერგატიულ კონსტრუქციაში ერთი და იგივე ბრუნვა გამოდის როგორც ერთის, ასევე მეორის ფუნქციით... წინადადების ერგატიულ სტრუქტურაში მთავარი წევრები გამოიხატებიან არა მხოლოდ აქტიური და აბსოლუტური ბრუნვებით, ამ სინტაქსურ სისტემაში ერგატივის მნიშვნელობა შეიძლება მიიღოს წინადადების იმ წევრმაც, რომელიც გვევლინება რა ქვემდებარედ, გადმოიცემა არა აქტიური, არამედ ერთ-ერთი ირიბი ბრუნვით“.¹²

#214

ქვემოთ, ერგატიული კონსტრუქციის ზოგი საკითხის განხილვისას, ამ ტერმინში მხოლოდ მოთხრობითბრუნვიან კონსტრუქციას ვგულისხმობთ.

მოთხრობით ბრუნვაში დასმული ქვემდებარე თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში მხოლოდ II სერიის, და ისიც ძირითადად გარდამავალი ზმნის ფორმებთან გამოიყენება, მაგრამ ქართული ენის დიალექტებში დასტურდება შემთხვევები, როცა მოთხრობით ბრუნვაშია დასმული გარდაუვალი ზმნის სუბიექტიც. გაცილებით უფრო იშვიათია შემთხვევები, როცა სუბიექტი მოთხრობით ბრუნვაში დგას I სერიის ფორმებთან. დიალექტებში დადასტურებულ ამ მოვლენას სპეციალური გამოკვლევები მიეძღვნა.¹³ ქართული ენის დასავლურ კილოებში დამოწმებული ეს სინტაქსური მოვლენა ქართულშიც დადასტურდა, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა გარდაუვალ ზმნას გარდამავალი მოსდევს: ადგა ამ კაცმა და ერთი შველი დაიჭირა.¹⁴ ამავე ვითარებაში ერგატიული კონსტრუქცია აღინიშნა მთიულურშიც.¹⁵ ერგატიული კონსტრუქცია გარდაუვალ ზმნასთან გარეკახურშიც დადასტურდა: წავიდა ნაცარქექამ ისევ იმ ხის ქვეშ... მაშინ გაუჯავრდა ქალმა... იმ ქაჩალმა გამოვიდა გარეთ... დევებმა შეფიქრიანდნენ. ამის

¹¹ არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, II, თბ., 1961, გვ. 1.

¹² И. И. Мещаннинов, Основные грамматические формы эргативного строя предложения; в сборнике: Эргативная конструкция предложения в языках различных типов, Ленинград, 1967, стр. 7-8.

¹³ ვ. თოფურია, სინტაქსური ანალოგიის ერთი შემთხვევა ქართულში დიალექტების მიხედვით, ჩვენი მეცნიერება, 1923, № 1.

¹⁴ ვ. თოფურია, ქართული, „არილი“, თბ., 1925.

¹⁵ არნ. ჩიქობავა, მთიულურის თავისებურებანი, ენიმკი-ს მოამბე, ტ. III, თბ., 1937.

საფუძველზე გაკეთდა დასკვნა, რომ ეს მოვლენა შეინიშნება „არა მარტო გარეკახურში, არამედ მთიულურსა, ფერეიდნულსა და აღმოსავლეთისა თუ დასავლეთის სხვა კილო-თქმებში.“¹⁶ ამას ხსნიან ანალოგიით და გარდამავალ საფეხურად მიიჩნევიან კონსტრუქციებს: იმათაც ადგენენ, წაიღეს, იძახიან... ადგა ამ ხემწიფემ და მიიღვა კარგი ტანისამოსები...¹⁷ აღნიშნულია, რომ „თვით ახალს ქართულში, არა მარტო დიალექტებში, არამედ სამწერლობო ენაშიაც შესაძლებელია (თუმცა იშვიათად) უმართებულოდ იქნეს ნახმარი მოთხრობითი ბრუნვა - იმან დამპირდა, დამეხმარა, შემეკითხა...“¹⁸

ამის მიზეზად იმას ასახელებენ, რომ აღნიშნული „ზმნების მნიშვნელობა აქტიურია. აგებულება - პასიური. ამიტომ ხდება ხოლმე, რომ მათ აორისტში სუბიექტს მოთხრობითს ბრუნვაში უსმენ ისე, როგორც ეს შეეფერება გარდამავალ ზმნებს.“¹⁹

ანალოგიური მოვლენა შენიშნულია მესხურში (შ. ძიძიგურის მიერ), გურულში (ს. ჟღენტის მიერ), აჭარულში (მ. ხუბუას, ჯ. ნოღაიდელის, შ. ნიჭარაძის მიერ), ინგილოურში (გ. იმნაიშვილის მიერ). ქართული ენის უცხოელ მკვლევართაგან ამის თაობაზე აღნიშნავდა ჰ. შუხარდტი.²⁰

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ რამდენადმე ანალოგიური შემთხვევა დადას-

#215

ტურებულია ძველ ქართულშიც (განსაკუთრებით სომხურიდან ქართულად ნათარგმნ ძეგლებში); მაგალითად: „ხოლო ძემან მეფისამან და ნახარათა შვილებმან, რომელნი მძევლად ჰყვანდეს, ერჩდეს მას და არა შთაყარნეს იგინი ზღუასა, ვითარცა ებრძანა მათთვის...“²¹

ერთ სინურ ხელნაწერშიც აღინიშნა „დღევანდელი ზოგიერთი დიალექტისათვის დამახასიათებელი სინტაქსური ანალოგიის შემთხვევა: ნუუკუე მყის სეტყუამან, გინა მხეცთა ველისათა მოვიდენ და განრყუნან იგი“.²² აქ ის შემთხვევაა, როცა კონსტრუქციაში გარდაუვალ ზმნას (რომელსაც უნდა უკავშირდებოდეს ქვემდებარე) მოსდევს გარდამავალი ზმნა (რომელსაც ამ შემთხვევაში უკავშირდება ქვემდებარე).

ანალოგიური შემთხვევები ზოგჯერ დასტურდება „რუსუდანანის“ ზოგიერთ ხელნაწერში. გამოცემულ ტექსტში ეს ფორმები ყველგან გასწორებულია სალიტერატურო ფორმებით, მაგრამ ვარიანტების მიხედვით მაინც შესაძლებელი ხდება მათი აღნუსხვა:

¹⁶ არნ. ჩიქობავა, გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად, „არილი“, გვ. 74.

¹⁷ იქვე, გვ. 74.

¹⁸ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, თბ., 1968, გვ. 142.

¹⁹ არნ. ჩიქობავა, ზმნის გარდამავლობასთან დაკავშირებული პრაქტიკული საკითხები, ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დადენისათვის, ტფილისი, 1934, გვ. 9.

²⁰ ჰ. შუხარდტი ამ შემთხვევაში ეყრდნობა დავით ჩუნიანშვილისა და თედო ჟორდანას მონაცემებს; იხ. Г. Шухардт, О пассивном характере переходного глагола в кавказских языках; в сборнике: Эргативная конструкция предложения, М., 1950 წწ. 59

²¹ ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957, გვ. 684.

²² ქართული ენის ისტორიული ქრესტომათია, II, გამოსაცემად მოამზადა პროფ. ი. იმნაიშვილმა, თბ., 1963, გვ. 187.

1. ნუთუ სჯულისა გარდამავალმან შევიქმნეო (ვარიანტები, გვ. 615); ტექსტშია: ნუთუ სჯულისა გარდამავალიცა შევიქმნეო (გვ.9); 2. ხელმწიფემ მივიდა ზავისა სასალამოდ (ტექსტი, გვ. 84; ვარიანტები, გვ. 622); 3. გავიდა შათირმან და მოახსენა (გვ. 124; 628); 4. წავიდა დედოფალმა (გვ. გვ. 227, 645); 5. შეიჭრა მახარობელმა (გვ. გვ. 360, 668); 6. ცხენით შემბტარმან წაეწია (გვ. გვ. 380, 671); 7. ამ სიტყვაზე დია გაჯავრდა დევმა (გვ. გვ. 439, 679); 8. ეხვეწა მრავალი ხელმწიფემ (გვ. გვ. 459, 696); 9. გამიჯნურდა აბუბექარმა (გვ. გვ. 593, 696).

ამის მიზეზად მიაჩნიათ ის, რომ „თხზულება დასავლეთ საქართველოშია დაწერილი...“ ამ ძეგლში გამოვლენილი დიალექტური ფორმები „დღევანდელი გურული კილოსათვისაა დამახასიათებელი. „რუსუდანთანში“ ფიქსირებულია რამდენიმე საუკუნის წინანდელი გურულისათვის დამახასიათებელი რიგი დიალექტური მოვლენა. საყურადღებოა, რომ „რუსუდანთანში“ დადასტურებული დიალექტური მოვლენები სავსებით იდენტურია დღევანდელ გურულ კილოში დაცული მოვლენებისა.“²³

გ2. გარდაუვალ ზმნასთან მოთხრობით ბრუნვაში დასმული ქვემდებარე ქართული ენის დიალექტებში ძირითადად ორ პოზიციაში გვხვდება.

ა) გარდაუვალ ზმნას მოსდევს გარდამავალი ზმნა; აქ ერთი და იგივე სუბიექტი უკავშირდება გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნებს (მნიშვნელობა არა აქვს: წინადადება მარტივია, შერწყმული, რთული თანწყობილი თუ რთული ქვეწყობილი). კილოების მიხედვით ასეთი ვითარება გვექნება:²⁴

#216

1. გარეკახური: მოიდა ი ბიჭმა და ჰკითხა დედასა (გვ. 200); ადგა ამ ქალმა და, როცა იმ ბიჭ ეძინა, დაავლო იმ კუნძს ხელი და ცეცხლში ჩააგდო (გვ. 210).

2. ფერეიდნული: ემათა ადგეს, თოფები აიღეს (გვ. 256); წავიდა ეხლა კი კაცმა და ერთი საბელი აიღო (გვ. 258); რაქთენ დღეს უკან თაჯერი მოკდა და ემ კაცმა წავიდა და ნამა დაალაგა (გვ. 265).

3. ქართლური: დაბრუნდა ჯარისკაცმა და უთხრა (გვ. 320); დილით ცოლმა ადგა სიხარულითა, - ამლამ ჩემმა ქმარმა ისწავლა ყველაფერი, მოვიყვანო, გავხდეთ მდიდრები, - ამოვიდა ხიდზე, ნახა, რა გაგიშვია, რას ეძებ, ვერ ნახა (გვ. 321); ადგა ბიჭმა, ახსენა ღმერთი (გვ. 324); ადგა ამ ხემწიფემა, ჩაიცვა მოჯამაგირის ტანისამოსი (გვ. 326); მივიდა ამ ბიჭმა, სანთელი უნდა აანთოს (გვ. 326).

იქმნება შთაბეჭდილება, რომ გარდაუვალი ადგა ზმნა მრავალისაგან მრავალ შემთხვევაში თავისი პირდაპირი მნიშვნელობით არ გამოიყენება; მაგალითად: ადგა ბიჭმა, ახსენა ღმერთი... ადგა, მივიდა ეს დედაკაცი... (შდრ.: ისიც ადგა და შეასრულა დანაქანები...). ამდენად, თითქოს არ უნდა იყოს გასაკვირი, რომ ამ დროს სახელი ანგარიშს უწევს გარდამავალ ზმნას, რომელიც ამგვარი წინადადების წარმმართველ წევრად გვევლინება. მაგრამ, რასაკვირველია, ეს იმას არ

²³ ი. გიგინეიშვილი, შესავალი წერილი, რუსუდანთან, ი. აბულაძისა და ი. გიგინეიშვილის რედაქციით, თბ., 1957, გვ. XXVII-XXVIII.

²⁴ ყველა მაგალითი, რომელიც ცალკე არ არის მითითებული, ამოკრეფილია შემდეგი გამოცემიდან: ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961.

ნიშნავს, რომ მხოლოდ ამგვარი დანიშნულების გარდაუვალ ზმნასთან დგება სახელი მოთხრობით ბრუნვაში. ბევრია ისეთი მაგალითიც, სადაც გარდაუვალი ზმნა თავისი პირდაპირი მნიშვნელობით იხმარება და კონსტრუქცია მაინც ერგატიულია (მხოლოდ, რასაკვირველია, რეალური ობიექტი არ ახლავს): დილით ადგა ცოლმა სიხარულით; დაბრუნდა ჯარისკაცმა და ა.შ.

4.აჭარული: ეჯემმა შევდა კანცელიაში და უთხრა, რუმ ასე, ასეო (გვ. 397); ხენწიფემ შევდა სახლში და ცოლს უთხრა (გვ. 398); ამაზე ისე გაკუჭტა ზენგინმა, რომ დააბწყდა ყველამფერი, იძრო მაჭახელაი (გვ. 401); ბაღვმა მივარდა დედამისან და უთხრა (გვ. 402); ადგა ამ ბაღვის ანამ, დემბურა ლაჩაქი და დაჰპაიჯა ბერიკაცი სახში (გვ. 402); ბერმა ახლა შემუბრუნდა ამ ქალ და უთხრა (გვ. 403); აფხანაგებმა ადგენ დილასა, ჩიცვეს ფეხზე (გვ. 405); იმ კაცმა წევდა, მისნაირი ამხანაგი მოძებნა²⁵ (გვ. 213); როცა ამ კაცმა ჭკვაზე მოვდა, იკითხა (საინტერესოა აღინიშნოს, რომ აქ ერგატიული კონსტრუქცია გარდაუვალ ზმნასთან იდიომატურ გამოთქმაში გვხვდება; იქვე, გვ. 215); შეიკრიბენ ხალხმა და თასია წუდგნეს ხენწიფეს (იქვე, გვ. 220); მეორე დღეს ამ ქალმა შეუდგა სახენწიფო საქმიების მართვას და დაიწყო ტკბილი ცხოვრება (იქვე, გვ. 218).

5.გურული: მიადგა ამან და ჭამა და ჭამა (ქართული დიალექტოლოგია, (გვ. 419); მივიდა ცოლისძმამა და ზდრინგა და ზდრინგა ჯოხი წელძე (გვ. 419); ახლა უნცროსმა შვილმა დაფიქრდა და უთხრა (გვ. 422); მივიდა დევმა, გაიცინა და უთხრა (გვ. 423); გაიცინა ერთპირიანი ზმნა არის, მაგრამ ჩვეულებრივ ერგატიულ კონსტრუქციას ქმნის); ძალიან შეწუხთა დევმა, მარა მისა (<მისცა) იი საყვირი (გვ.423); ადგა დილას კაცმა და დეიძახა ხენწიფისას (გვ. 435).

6.იმერული: წევიდენ ამ ბიჭებმა, იარეს, ვერ იშოვეს (გვ. 443); მოვიდა უმცროსმა და გაკრიფა ზურგით (გვ. 443); წევიდა ამ კაცმა, იარა აქეთ, იქით... (გვ. 463; იარა ზმნა თავისებურია: უზმნისწინოდ ერთპირიანია, „საშუალი“;

#217

ზმნისწინიანი - მოქმედებითია, ორპირიანი). დაადგა თხებმა და დარეკილი ვაშლი შეჭამა (გვ. 470); ეცა ამ ძაღმა, ჯერ ერთი დევი დალიტა... (გვ. 475).

7.მთიულური: ადგა მეწისქვილელმა და შააჭამა ერთი ქათამი (გვ. 65); ადგა ი კაცმა და გათხარა საქათმის ძირი, დამარხა იქ, საქათმი ძირას (გვ. 67); მივიდენ მცურავებმა და უთხრეს ჯელმწიფეს (გვ.67); წავიდა ქალმა და პური მიუტანა ამ ბიჭს (გვ. 68); დასხდენ ერთგანა ფალავნებმა და სადილი ჭამეს (გვ. 69); ადგა ჯელმწიფემ და ქალი მისცა სიზმარას (იქვე, გვ. 71); მოიდა იესო ქრისტემ და დაჰკრა ორი მეხი (გვ. 74; მაგრამ იქვე: მივიდა იესო ქრისტე...).

8.ინგილოური:²⁶ წა–და ბიჭმა, ორ მანათა თევზი იყიდა (გვ. 205); დედაკაცმა ადგა, თევზი თავი ბუხრი თავზე დადო... (იქვე, გვ. 206); რომ გათბა, კაცმა გადზმორა, მაღლა აძხედა, ბუხრი თავზე თევზის თავი დაძნახა (იქვე, გვ. 206).

9.იმერხეული: სედსებმა ადგნენ, შეხედეს... (ქართული დიალექტოლოგია, გვ. 385).

ყველა ზემოდასახელებული მაგალითი თითქოს იმაზე მიუთითებს, რომ გარდაუვალ ზმნასთან მოთხრობითბრუნვიანი ქვემდებარე მომდევნო გარდამავალი ზმნის გავლენის

²⁵ შ. ნიჭარაძე, ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი, ბათუმი, 1961.

²⁶ გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბ., 1966.

შედეგია. ეს ასევე იქნებოდა, საპირისპირო მაგალითები რომ არა; არც ისე იშვიათია შემთხვევები, როცა ანალოგიურ კონსტრუქციებში გარდაუვალი ზმნის II სერიის ფორმებთან ქვემდებარე სახელობით ბრუნვაშია დასმული, მიუხედავად იმისა, რომ კონსტრუქციაში გარდამავალი ზმნაც დასტურდება: მემრე კიდენა წამოიდა ი ბიჭი, უნა მოკლას დედა (გარეკახური, ქართული დიალექტოლოგია, გვ. 202); ბიჭები რო მოიდეს, მითხრეს... (ფერეიდნული, იქვე, გვ. 256); ეს კაცი ადგა და ხოდაჭეზი უთხრა (იქვე, გვ. 263); ეგ გლეხი წავიდა, იმ წყაროში, საცა გაგებული ჰქონდა ეშმაკებისაგან, დაიჭირა ბაყაყი (ქართლური, იქვე, გვ. 320); აშოფ რომ მივდა წყაროზე და გეფო თავის დეგობიზგან მათი ამბავი... (აჭარული, იქვე, გვ. 402); წვეიდა მამაჩემი და ნახა (გურული, იქვე, გვ. 421); გამევიდა მოურავი და გოგოს უბრძანა (იქვე, გვ. 426); წვეიდა ეს ძმა, წეილო ნაჯახი (იმერული, გვ. 444); ავიდა ეს ბიჭი მაღალ მთაზედა, არეკა ცხორი (მთიულური, იქვე, გვ. 74); წავიდენ რკინის ოსტატები და დაახვივეს ტყავები თავპირზე (იქვე, გვ. 76) და სხვა.

ბ) კონსტრუქციაში მხოლოდ გარდაუვალი ზმნა არის. ქართული ენის დიალექტებში ამ მხრივ შემდეგი ვითარებაა:

1. შიგნიკახური: იმ მათხოვარამ შეენუკათ, რომ ამადამ შემინახეთო (ქართული დიალექტოლოგია, გვ. 188).

2. გარეკახური: იმ დევის შვილმა, დევისახარმა, წყალი რო სისხლათ გადაექცა, წავიდა მოსაკითხავათ (გვ. 203).

3. ფერეიდნული: შირმა დაყაბულდა (გვ. 258); გაიზიდნა ემ სახლის კეთებამ სამ-ოთხი წელი (გვ. 264); ემამაც ადგა და წავიდა თაჯერის სარვახტზე (ახირ არბაბი ყოფილიყო), ჰაყი ჰქონდა ემის კისერზე (გვ. 265).

4. ქართლური: ის ძალიან გაღარიბდა, მეორე უშვილო ძმამ ძალიან გამდიდრდა (გვ. 319); საინტერესოა, რომ ერთ წინადადებაში ერთი ტიპის გარდაუვალი ზმნები ერთ შემთხვევაში ქმნიან ნომინატიურ, ხოლო მეორე შემთხვევა-

#218

ში - ერგატიულ კონსტრუქციას); კაცმა დაიბანა პირი, თვალი და კაცმა გასაღდა (გვ. 319).

ქართლურში ამ შემთხვევაში ერგატიული კონსტრუქციის გამოყენება გარდაუვალ ზმნასთან შეიძლება აიხსნას სხვა ერის წარმომადგენლების ქართული მეტყველების გავლენით, მით უმეტეს, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ეს ტექსტები ჩაწერილია მარნეულისა და წალკის რაიონებში, სადაც ქართველებთან ერთად ცხოვრობენ სომხები, აზერბაიჯანელები, ბერძნები.

5. იმერხეული: წეუდა მემრე თეჰარ მირზამა, მიუდა ერც ქალაქში (გვ. 381); დაწვა, ადგა ერთ თვეს ბიჭმა გოგოთან (გვ. 382); იმერხეულში ხშირად იხმარება მოთხრობითბრუნვიანი ქვემდებარე წე-და, ჩე-და, მი-და ზმნებთან, მაგრამ იმავე ზმნებთან დასტურდება ნომინატიური კონსტრუქციაც: ბიჭიც წეუდა (იქვე, გვ. 381); მაგრამ იქვე: გააქცა, წე-და კაცმა (გვ. 385).

6. იმერული: მარა სოლომანის შვილმა არ დადგა (გვ. 472); ხბომ გეეკიდა ჯორს, ქალმა გეეკიდა ღვდელს და უძახის...(გვ. 473).

7. აჭარული: გადარგულიდან ზოგმა გახმა, ზოგმა გეხარა (გვ. 396); განაწილებაზე ძმებმა წეკინწლენ (გვ. 397); ხენწიფემ შეწუხდა (გვ. 398); ძმებმა გევიდენ გარეთ (გვ. 397); ხატომ

შდეკითხა უმფოს დას (გვ. 401); ამ ამბავზე დედაბერმა სიმწრით დედაბნადა თურმი (გვ. 402); ...წყალში ჩავარდა და დასველდა მაგ ლექე კაცმა (გვ. 408).

8. გურული: ღდეღმა ქე გამეიშიმა ჩუმათ (იქვე, გვ. 418). მიიპარა, მიფორთხთა ცეხლის პირში ამ ღდეღმა, უბერავს სულც და ჭამს ამ ნაცრიან ნაფურჩხალებს (გვ. 419); იზარდა იქინე იმან, იზარდა, იზარდა, ჩემო ბატონო, და კაი დიდი მინდორი შეიქნა (გვ. 421). მერე ყმაწვილმა წევიდა და გადიმალა მოორე დილამდი (გვ. 423); მე გულმა გამიმაგრდა და გამივეკიდე კვალს (გვ. 424); დედამისმა ამაზე უუხირდა (გვ. 431); მევიდა გელი, დათვამაც მევიდა, ტურამც მევიდა (გვ. 434); დაბრუნდა ამ კაცმა (გვ. 435).

როგორც ვხედავთ, ამ პოზიციამიც ხშირია გარდაუვალ ზმნასთან მოთხრობითბრუნვიანი ქვემდებარის გამოყენება. ასეთი ვითარება უფრო ხშირად ქართული ენის დასავლურ კილოებში დასტურდება, აღმოსავლურ დიალექტებში - უფრო ნაკლებად. რასაკვირველია, არ არის გამორიცხული კილოთა ურთიერთგავლენა, მაგრამ შექმნილი მდგომარეობა თითოეულ კილოში ამ მოვლენას დამოუკიდებლად განვითარებას უფრო გვაგარაუდინებს. ამ მხრივ მეტად საინტერესოა და საყურადღებო ფერეიდნულის მონაცემი. იგი იზოლირებული დიალექტია, რამდენადაც „თითქმის სამნახევარი საუკუნეა, რაც ის მოწყვეტილია თავის ფუძე-კილოს... და სრულებით არ განიცდის ქართულ ცოცხალ კილოთა და სალიტერატურო ენის გავლენას“. მიუხედავად ამისა, ფერეიდნულმა „ევოლუციის შემდეგ შეიძინა ის ახალი მოვლენები, რომლებმაც დამოუკიდებლად იჩინეს თავი რიგ ქართულ დიალექტებში“.²⁷ ვ. თოფურია გარდაუვალ დინამიკურ ზმნასთან II სერიაში ქვემდებარის მოთხრობითი ბრუნვის ფორმით გამოყენებას (რასაც ზოგჯერ თან სდევს ობიექტის გადაყვანა მიცემითი ბრუნვიდან სახელობითში) ქართული ენის სხვადასხვა (ხშირად ტერიტორიულად საკმაოდ

#219

დამორებულ) დიალექტში კონვერგენციის ერთ-ერთ დამადასტურებელ ფაქტად მიიჩნევს.²⁸

აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ამ მხრით ქართული ენის დიალექტებში გარკვეული მერყეობა შეინიშნება: ერთი და იმავე გარდაუვალ ზმნასთან ქვემდებარე ზოგჯერ სახელობითშია (როგორც სალიტერატურო ქართულში), ზოგჯერ კი - მოთხრობით ბრუნვამი.

გარდა ზემოაღნიშნული ორი პოზიციისა, სალიტერატურო ქართულისაგან განსხვავებით მოთხრობითი ბრუნვა გამოიყენება კიდევ ერთ კონსტრუქციაში, რაც უკვე მხოლოდ ანალოგიით უნდა აიხსნას: იგულისხმება ერგატიული კონსტრუქციის გამოყენება I სერიის ფორმებთან: ასეა, მაგალითად, აჭარულში: მან თელი დღია მუშაოფს; მარტო მან ეხმარება; მამაშენმა დღეს შიმა აპობს; ლობიას კურდღელმა ჭამს²⁹ და სხვა.

დასადგენია ამ მოვლენის გამომწვევი მიზეზი. მიზეზი კი, ჩანს, ფუნქციაში უნდა ვეძიოთ. საქმე ისაა, რომ ნაწილ გარდაუვალ ზმნებთან სუბიექტი გაგებულია როგორც აქტიური პირი.

²⁷ ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961, გვ. 252.

²⁸ ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა დიალექტების მონაცემთა მნიშვნელობა ენის ისტორიისა და ზოგადი ენათმეცნიერებისათვის; მაცნე, 1965, №2177-179.

²⁹ შ. ნიჭარაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 118; მ. ცინცაძე, კირნათ-მარადიდის მეტყველების თავისებურებანი, ბათუმის პედაგოგიური ინსტიტუტის სტიდენტთა შრომები, I, ბათუმი, 1954.

სუბიექტის ეს ფუნქცია ზოგჯერ გრამატიკულ გამოხატულებასაც პოულობს, როგორც ეს ზემოაღნიშნული მაგალითებით დასტურდება. ამგვარი გარდაუვალი ზმნების ნაწილი საშუალო გვარის ზმნებია, ნაწილი კი - დეპონენსები, ან დეპონენსობისაკენ გადახრილი ზმნები: მივიდა(მოვიდა, წავიდა, წამოვიდა...), შეიჭრა, დაეწია, გაჯავრდა, შეეხვეწა, გამიჯნურდა, ადგა, დაყაბულდა, გამდიდრდა, გასაღდა, დაწვა, გაიქცა, გახმა, დათანხმდა, გაიხარა, წაეკინწლნენ, შეწუხდა, შეენუკა, შეეკითხა, მივარდა, შემობრუნდა, გამოიშიმა (-ძალიან გაღმა), მიფორთხდა, გაიზარდა, დაფიქრდა, გამაგრდა, გაუდგა, აუხირდა, გაეკიდა, ეცა, გაიკრიფა, გაურიგდა, დაპირდა, დაქორწინდა, გათხოვდა, მოკვდა, დატოლდნენ, გაჰყვა, ეპატრონა, გახდა, გაექიმდა (გაჰაქიმდა), გადაეხვივნენ, დაესივნენ, შეიკრიბა... როგორც ვხედავთ თითქმის ყველა ზმნა ფუნქციურად აქტიურ სუბიექტს გულისხმობს და ეს ფუნქციური მხარე ზოგჯერ გრამატიკულადაც ფორმდება კონსტრუქციაში. და მართლაც, შეეხვეწა, შეენუკა, შეეკითხა, დაპირდა... ზმნები სამპირიანობის გაგებასაც კი იძლევიან. ამდენად, ფუნქციურად ისინი ყოველმხრივ უტოლდებიან მოქმედებითი გვარის ზმნებს. მაგრამ იმის გამო, რომ მოდელით ისინი ვნებითი გვარის ზმნებია, სალიტერატურო ქართულში II სერიის ფორმებთან (ისევე როგორც I და III სერიაში) კონსტრუქცია მხოლოდ ნომინატიური ექნებათ. სალიტერატურო ქართულის საპირისპიროდ ზოგიერთი დიალექტი, ჩანს, ფუნქციურ მხარეს უწევს უფრო მეტად ანგარიშს და ეს ხდება მიზეზი ამ ტიპის ზმნებთან ქვემდებარის მოთხოვითი ბრუნვის ფორმით გამოყენებისა. შესაბამისად ორ ირიბ დამატებიდან ერთ-ერთი („ნივთისა“) პირდაპირ დამატებად გაიგება და დგება სახელობით ბრუნვაში: შეეხვეწა, შეენუკა, დაპირდა... მან მას ის (ნაცვლად ამისა: ის მას მას).

სალიტერატურო ქართული განასხვავებს მიაშურა და გაემურა ზმნების

#220

კონსტრუქციებს (ზმნების აგებულების მიხედვით: პირველი - მიაშურებს-მიაშურა - მოქმედებითი გვარის საარვისო ქცევისა ზმნაა, მეორე - ეშურება-გაემურა-ენიანი ვნებითის ფორმაა): პირველ შემთხვევაში II სერიის ფორმებთან იქმნება ერგატიული კონსტრუქცია, მეორე შემთხვევაში - ნომინატიური. ასე ხდება იმიტომ, რომ, ვიმეორებთ, სალიტერატურო ქართული გრამატიკულ ფორმას უწევს ანგარიშს, თუმცა ფუნქციურად (ქვემდებარის აქტივობის თვალსაზრისით) ორივე ზმნა ფაქტიურად ერთმანეთს უთანაბრდება. დიალექტებში კი სწორედ ეს ფუნქციური მხარეა წინ წამოწეული და ამის შედეგად II სერიის ფორმებთან ორივე შემთხვევაში კონსტრუქცია ერგატიული იქნება.

მაგრამ ისე არ უნდა წარმოვიდგინოთ, თითქოს სალიტერატურო ქართულში ერგატიული კონსტრუქცია გარდაუვალ ზმნასთან არ გვხვდება, ან თუ გვხვდება, აუცილებლად სალიტერატურო ენის ნორმების დარღვევის შემთხვევაში. სალიტერატურო ქართულშიც საკმაოდ დასტურდება ერგატიული კონსტრუქცია გარდაუვალ ზმნებთან, რომელთაგან უმრავლესი ისტორიულად გარდამავალი ზმნა იყო და პირდაპირი ობიექტის დაკარგვის გამო ფაქტიურად გარდაუვალ ზმნებს გაუტოლდა. ყველაზე ნათლად ეს წარმოჩენილია „საშუალო ფორმების“ პარადიგმებში: იტირა, იმღერა, იბიბინა, იწუხა, იშრიალა... მან. ყველა ეს ფორმა გარდაუვალა. თქმა იმისა, რომ ერგატიული კონსტრუქცია ამ შემთხვევაში შეპირობებულია

აღნიშნულ ზმნათა ფორმით. ან თუნდაც იმით, რომ ამ ტიპის საშუალო ფორმები ნაკლები მწკრივების შესავსებად შესაბამისი მოქმედებითების სათავისო ქცევის ფორმებს იყენებენ, ჩანს, საბოლოოდ მაინც ვერ გაარკვევს საკითხს, რადგან არსებითად „საშუალის“ ფორმა იგივე მოქმედებითის ფორმაა თვით აწმყოს წრის პარადიგმებშიც და რომელიმე მოქმედებითი გვარის ცრის (ცრის ფქვილს) ზმნისგან საშუალო ცრის (ცრის წვიმა) ზმნა მხოლოდ ფუნქციით განსხვავდება, თუმცა ეს განსხვავება ძირეული ხასიათის ცვლილებებს იწვევს უღვლილებასა თუ ახალ ფორმათა წარმოების მთელ სისტემაში. აქედან გამომდინარე, რომელიმე იტირა, იმღერა, იბიბინა ფორმები ისევე გარდაუვალია, როგორც მათი შესაბამისი აწმყო: ტირის, მღერის, ბიბინებს... ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ ამ ტიპის ფორმებს (სპეციალურ ლიტერატურაში „მედიოაქტიური ფორმების“ სახელწოდებით ცნობილთ) პარალელურად შეიძლება შეენაცვლოს როგორც მოქმედებითის (resp. „საშუალის“), ასევე ვნებითის მოდელით ნაწარმოები ფორმები (ტირის-იტირა||ატირდა), მაგრამ ამგვარი შენაცვლება განუკითხავად არ ხდება: ორივე ტიპის ფორმათა ჩანაცვლება შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ზმნა ერთპირიანია (ტირის ის), მაგრამ იმ დროს, როცა იმავე ზმნას ფაქტიურად ორი პირი უკავშირდება (ერთი - სუბიექტი, მეორე - პირდაპირ ობიექტთან გატოლებული), მაშინ შესაბამისი ჩანაცვლებული ფორმები მხოლოდ მოქმედებითის (resp. „საშუალის“) მოდელისა იქნებიან. ეს, რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არ უნდა იყოს: პირის დაკარგვა (ტირის ის მას>ტირის ის) თუ მეორეულია, მაშინ მეორეულია ერგატიული კონსტრუქცია გარდაუვალ ზმნასთან ქართულში, რადგან იგი მიღებულია გარდამავალ კონსტრუქციაში რეალური ობიექტის (ან რეალურ ობიექტთან გატოლებული პირის) დაკარგვით, ხოლო კონსტრუქცია, სადაც არ არის და არც იგულისხმება რეალური (resp. პირდაპირი) ობიექტი, გარდაუვალი კონსტრუქციაა, მიუხედავად იმისა, ისტორიულად მასში ეს ობიექტი იგუ-

#221

ლისხმებოდა თუ არა. რიგ შემთხვევაში კი (მაგალითად, იბიბინა, იშრიალა, იზუზუნა, იციმციმა... მან) რეალური ობიექტის აღდგენაც არ ხერხდება, ხოლო თუკი ზოგჯერ დადასტურდება (მაგალითად, ჟღრიალებს ის მას>ჟღრიალა მან ის; იხ. ზემოთ), ისიც გვიან გაჩენილი ჩანს.

ზემოთ აღნიშნულ ზმნებს გვერდით სხვა ფორმებიც შეიძლება ამოვუყენოთ, კერძოდ ოდესღაც სამპირიანი მოქმედებითი გვარის ფორმები, რომელთაც რეალური (პირდაპირი) ობიექტი დაკარგვის: აკოცა მან მას ის>აკოცა მან მას; შეხედა მან მას ის (-თვალი)>შეხედა მან მას. თუკი გარდამავალია მხოლოდ ის ზმნა, რომელსაც პირდაპირი ობიექტი მოეპოვება, მაშინ მოცემული ზმნები გარდამავალ ზმნებად ვერ მიიჩნევა (მიუხედავად ისტორიულად სხვაგვარი ვოთარებისა). ამავე რიგისა ჩანს იარა (||გაიარა||შეიარა||ჩაიარა||დაიარა) ზმნაც, რომელიც ასევე გარდაუვალია და ერგატიულ კონსტრუქციას ქმნის.

თუ გვარის ტრადიციული სისტემის მიხედვით განვიხილავთ აღნიშნულ ზმნებს, აღმოჩნდება, რომ ყველა მათგანი ან მოქმედებითი, ან „საშუალი“ გვარის ზმნაა. ზემოთ უკვე გამოითქვა ვარაუდი ფორმის საფუძველზე ამ ზმნათა ერთი (მოქმედებითი) გვარის სისტემაში მოქცევის შესაძლებლობაზე. აქედან გამომდინარე, თანამედროვე ქართულში ერგატიული

კონსტრუქცია იქნება მოქმედებითი გვარის (და არა მხოლოდ გარდამავალ) ფორმათა კონსტრუქცია. მოქმედებითი გვარის ფორმა კი, აღნიშნული ვარაუდის თანახმად, შეიძლება იყოს გარდამავალიც და გარდაუვალიც.

რასაკვირველია, აქ არ იგულისხმება ვნებითის ის დეპონენსური ფორმები (დაპირდა, შეეხვეწა, დაელაპარაკა...), რომლებიც თავისი აქტიური ფუნქციის გამო ქართული ენის ზოგ დიალექტში ერგატიულ კონსტრუქციას ქმნიან.

ფუნქციურ მხარეზე ყურადღების გამახვილება ქართული ენის დიალექტებისათვის მარტო ამ შემთხვევაში არ არის დამახასიათებელი. ანალოგიური ვითარება დასტურდება ზოგჯერ რიცხვში შეთანხმების დროსაც. ასე მაგალითად, ცნობილია, რომ კრებით სახელებთან შემასმენელი ჩვეულებრივ მხოლოდობით რიცხვში დგას. „ხალხი ტიროდა“ - ქვემდებარე ფორმით მხოლოდობით რიცხვისაა, მიუხედავად იმისა, რომ ფუნქციურად მრავალს აღნიშნავს (კრებითი სახელის თავისებურებას სწორედ ეს წარმოადგენს); მაგრამ დიალექტები ისევ ფუნქციურ მხარეს უწევენ ანგარიშს და ხშირად გვაქვს: ხალხი ტიროდნენ, ჟიოდნენ, ჟამობის დროს (აჭარული, შ. ნიჟარაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 148); შვადამეზენ წისქვილში შამევიდენ სამი კაცები და თქვენ (იმერული, ქართული დიალექტოლოგია, I, გვ. 473); ეს რომ გაიგეს ორმოცმა ყაჩაღმა, წამოიდენ ოქრო-ვერცხლის გასაცარცვავად (გარეკახური, იქვე, გვ. 206) და სხვა. ანალოგიური ვითარება დასტურდება ზოგიერთი მწერლის (ა. ყაზბეგის, ა. წერეთლის, დ. კლდიაშვილის) ნაწერებშიც.

ეს საკითხი უშუალოდ უკავშირდება ფუნქციისა და ფორმის ურთიერთობის პრობლემას გრამატიკაში.

ქართულში დადასტურებულია შემთხვევები, როცა შეინიშნება დაცილება ფორმასა და ფუნქციას შორის. ყველაზე მკვეთრად ეს მოვლენა იგრძნობა დეპონენსებში. დეპონენსური გაგება შეიძლება ჰქონდეს ყველა სახის ვნებითს:

#222

1. პრეფიქსიანს: იმუქრება-ემუქრება, იგინება, იკბინება, ელაპარაკება, ევედრება, ეხვეწება, ეფერება, ეზიდება...

2. სუფიქსიანს: ჰპირდება...

3. უნიშნო ვნებითს: ჰყვება...

ზემოაღნიშნული ვითარებისათვის განსაკუთრებით საინტერესოა ის ფორმები, რომლებიც პარალელურად გამოიყენებიან, როგორც „წმინდა“ ვნებითის შინაარსით, ასევე დეპონენსურად პური იჭრება (ვნებითი) - მეომარი მტრის რაზმში იჭრება (დეპონენს.) და მისთნ. ამ ორ ფორმას შორის აშკარა ფუნქციური სხვაობის მიუხედავად სალიტერატურო ქართული მათ ფორმითა და კონსტრუქციით არ განარჩევენ ერთმანეთისაგან, მაგრამ დიალექტები ცდილობენ დაამყარონ განსხვავება: პირველ შემთხვევაში ნამყო ძირითადად ნომინატიური კონსტრუქცია დასტურდება, მეორე შემთხვევაში - შეიძლება წარმოიქმნას ერგატიული კონსტრუქცია: შეიჭრა მახარობელმან („რუსუდანიანი“). ზოგჯერ ეს ფუნქციური სხვაობა იმდენად ძლიერია, რომ სალიტერატურო ქართულშიც შეინიშნება ერთგვარი ტენდენცია განსხვავების დამყარებისა. ეს თავს იჩენს ძირითადად რიცხვში შეთანხმების დროს. ასეთია, მაგალითად, ეკითხება ზმნა. ერთ

შემთხვევაში იგი შეიძლება გამოყენებულ იქნეს როგორც ვნებითის ფორმა: სტუდენტს ლექცია ეკითხება (ლექტორის მიერ), სხვა შემთხვევაში დეპონენსური გაგება აქვს: მასწავლებელი ეკითხება მოსწავლეს. როგორც ჩანს, აქ მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ რას წარმოადგენს ირიბი დამატება: სულიერ და უსულო არსებით სახელს. აღნიშნულ კონსტრუქციებს შორის ამგვარი ფუნქციური სხვაობა შეიძლება მორფოლოგიურადაც აისახოს ზმნაში; კერძოდ, მრავლობითი რიცხვის გამოხატვის დროს:

1. ეკითხება ზმნას დეპონენსური გაგება აქვს; ამ შემთხვევაში ზმნაში (ახალ ქართულში) აღნიშნება მხოლოდ გრამატიკული ქვემდებარის რიცხვი:

მასწავლებელი	ეკითხება	მოსწავლეს
მასწავლებელი	ეკითხება	მოსწავლეებს
მასწავლებლები	ეკითხებიან	მოსწავლეს
მასწავლებლები	ეკითხებიან	მოსწავლეებს

2. იგივე ეკითხება ზმნა ჩვეულებრივი ორპირიანი ვნებითის ფუნქციით გამოიყენება და მაშინ ზმნაში მხოლოდ ობიექტის რიცხვი აღინიშნება:

ლექცია	ეკითხება	სტუდენტს
ლექციები	ეკითხება	სტუდენტს
ლექცია	ეკითხებათ	სტუდენტებს
ლექციები	ეკითხებათ	სტუდენტებს.

ანალოგიური ვითარება - ირიბი დამატება რიცხვში ითანხმებს ზმნას - შეიძლება დადასტურდეს ყველა იმ ე- პრეფიქსიან გარდაუვალ ზმნასთან, რომელთაც აქვთ შესაძლებლობის, მიჩნევის, გუნების და უნებლიე მოქმედების გამოხატვის ფუნქცია:

მას	{ ეჭმება ემძიმება ემღერება შემოეხარჯება }	-ის/ისინი
-----	---	-----------

#223

მაგრამ:

მათ	{ ეჭმებათ ემძიმებათ ემღერებათ შემოეხარჯებათ ³⁰	-ის/ისინი
-----	---	-----------

³⁰ თუმცა აქ ერთგვარი მერყეობაც შეინიშნება; გვაქვს ერთმანეთის პარალელურად: ეჭმებათ||ეჭმება მათ.

ჩანს, აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება იმას, რომ ამ ტიპის ზმნებთან ფაქტიურად ინვერსიას მომხდარი: ირიბი დამატებით გადმოცემული პირი აქ გაიაზრება როგორც მოქმედი; ყოველ შემთხვევაში მოქმედება (მოქმედების შესრულება ან განცდა) მას მიეწერება. აღარაფერს ვამბობთ სძინავს მას - სძინავთ მათ ტიპის ფორმებზე, სადაც გრამატიკული ქვემდებარე დაკარგულია და მისი ფუნქცია ირიბ დამატებაზე გადავიდა.

ძველ ქართულში ირიბი დამატება რიცხვში ვერ ითანხმებს ზმნას. ახალ ქართულში ვითარება ერთგვარად შეიცვლება და ეს უპირველესად ინვერსიულ ზმნებთან შეინიშნება. ძველ ქართულში გვქონდა: გაქუს შენ იგი|| გაქუს თქუენ იგი, მაგრამ: გქონან შენ (თქუენ) იგინი. ახალ ქართულში უკვე საპირისპირო ტენდენცია ჩნდება: ზმნას რიცხვში ირიბი ობიექტი ეთანხმება, ხოლო გრამატიკული ქვემდებარის რიცხვი ზმნაში ფაქტიურად აღუნიშნელი რჩება: გაქუს შენ იგი|| იგინი, მაგრამ: გაქვ-(ს)-თ თქვენ იგი (||იგინი), ე.ი. სახელობითბრუნვიანი ფორმა ვეღარ ამჟღავნებს ძველებურ ძალას: გაქვს შენ წიგნი - გაქვს შენ წიგნები...³¹

4. სუბიექტისა და ობიექტის ურთიერთობის საკითხისათვის ზმნის გვართან დაკავშირებით

გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებაში გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება სუბიექტისა და ობიექტების ურთიერთგამოყოფას, დიფერენციაციას. განსაკუთრებით ეს ითქმის ქართული ენის შესახებ, სადაც შემასმენელი ქვემდებარესა და პირმითარ დამატებებთან ერთად სინტაქსური კონსტრუქციის ბირთვს ქმნის.

სუბიექტისა და ობიექტის ჩამოყალიბება ქართულში არსებითად დასრულებულია. მიუხედავად ამისა, დასტურდება რამდენიმე მაგალითი, რომელთა საფუძველზე შესაძლებელია აღვადგინოთ ის პროცესი, რომელიც სუბიექტისა და ობიექტის დიფერენციაციას ახლდა თან.

§1. ცნობილია, რომ I სერიაში სახელობითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი როგორც გარდამავალი, ასევე გარდაუვალი ზმნის სუბიექტი, ხოლო მიცემითი ბრუნვის ფორმით დასტურდება როგორც პირდაპირი, ასევე ირიბი დამატება. განსხვავება თავს იჩენს II და III სერიაში.

თავისი ბუნებით, ფუნქციით, ცალკე გამოიყოფა სახელობითი ბრუნვით წარმოდგენილი გარდამავალი ზმნის სუბიექტი ერთი მხრითა და პირდაპირი დამატება და გარდაუვალი ზმნის სუბიექტი, მეორე მხრით. შდრ.:

#224

1. კაცმა დახარჯა ფული
2. კაცი ხარჯავს ფულს

³¹ არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, 1968, გვ. 138.

3. (კაცის მიერ) იხარჯება ფული³².

ამ მაგალითებიდან ნათლად ჩანს, რომ პირველი წინადადების პირდაპირი დამატება და მესამე წინადადების სუბიექტი თვისობრივად ახლოს დგანან ერთმანეთთან, ხოლო მეორე კონსტრუქციის სუბიექტი, მიუხედავად იმისა, რომ ისიც სახელობითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი, აღნიშნული ორი ფორმისაგან ამკარად განსხვავებულია. თუკი ზოგი ინდოევროპული ენის მონაცემს გავითვალისწინებთ, შესაძლებელი ჩანს გავავლოთ ამგვარი პარალელი: პირდაპირი დამატებისა და გარდაუვალი ზმნის სუბიექტის სახელობით ბრუნვა ეფარდება ზოგი ენის აკუზატივს (ბრალდებით ბრუნვას), ხოლო შესაბამისად - გარდამავალი ზმნის სუბიექტის სახელობითი ბრუნვა - ნომინატივს... აკუზატივი, როგორც გრამატიკულად გაფორმებული ბრუნვა, ქართველურ ენებს არ გააჩნია. ამ ბრუნვის უქონლობა საერთოდ დამახასიათებელია იბერიულ-კავკასიური ენებისათვის.

აღნიშნულია, რომ „აკუზატივის ადგილი დადესტნურ ენებში, ნახურ ენებში, ადიღურ ენებში სახელობითს უჭირავს. ქართველურ ენებში (ჭანურის გამოკლებით) საამისოდ ხან სახელობითი გვაქვს, ხან მიცემითი... აკუზატივს უფრო უახლოვდება მიცემითი“.³³ რაც შეეხება უდიურს, აქ პარალელურად დასტურდება მიცემითისა და ე.წ. „ბრალდებითის“ გამოყენება სხვა ენების აკუზატივის ფუნქციით. ვარაუდობენ, რომ ეს „ბრალდებითი“ ბრუნვა უდიურში „წარმოდგენს იმავე მიცემითს და ამიტომ გასაგებია, რომ ის იჩენს მიცემითის საერთო თვისებებს“.³⁴

ყოველ შემთხვევაში, ნათელია, რომ ქართულის სახელობითი და მიცემითი ბრუნვები რიგ შემთხვევაში ფუნქციურად აკუზატივს უტოლდებიან. ეს უფრო სარწმუნო ხდება ზოგ სხვა ენასთან შეპირისპირებითაც: მაგალითად, რუსულში, რიგ შემთხვევაში სახელობითი და ბრალდებითი ბრუნვები ფორმით ემთხვევიან ერთმანეთს; ასე ხდება ზოგი უსულო საზოგადო სახელი ბრუნებისას: *письмо пишется* (სახელობითი) – *пишу письмо* (ბრალდებითი). სახელობითი და ბრალდებითი ბრუნვის სიახლოვეზე რუსულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში საგანგებოდ არის ყურადღება გამახვილებული.³⁵ მათი დიფერენციაცია შედარებით გვიანდელი მოვლენაა: სახელობითი უკავშირდება ქვემდებარეს, ბრალდებითი - პირდაპირ დამატებას. ეს ხდება გარდამავალ ზმნებთან. გარდაუვალ ზმნებთან კი სახელობითი ბრუნვა ფაქტიურად ისევ ძველი, „სახელობით-ბრალდებითი“ სინკრეტული ბრუნვის ფუნქციით გამოდის. ე.ი. სუბიექტისა და

#225

ობიექტის მკვეთრი ურთიერთგამოყოფა (რაც მათი ფორმითაც აისახა) ხდება ბრუნვათა სისტემის ჩამოყალიბების შემდეგ. ამდენად, სუბიექტ-ობიექტის დიფერენციაციისა და

³² აღნიშნავენ, რომ კაცის მიერ და მისთნ. ამ ტიპის მაგალითებში ხელოვნურად ისმის, „ვნებითი აუცილებლად არ მოითხოვს ამ რეალურ სუბიექტის დასმას“. იხ. არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I, თბ., 1950, გვ. 060.

³³ არნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, II, თბ., 1961, გვ. 4.

³⁴ ვ. ფანჩვიძე, აკუზატივის გენეზისისათვის უდიურ ენაში, ენიმკი-ს მოამბე, ტ. V-VI, გვ. 138, 140, 150.

³⁵ В. В. Виноградов, Русский язык, стр. 621-622.

ჩამოყალიბების წინაპირობა არის ბრუნვათა სისტემის წარმოქმნა. ქართულში ბრალდებითი ბრუნვა არ ჩამოყალიბებულა და მისი ფუნქცია გარკვეულ კონსტრუქციაში, როგორც აღინიშნა, აკისრია სახელობით და მიცემით ბრუნვებს. მაგრამ ეს უფრო გვიანდელი მოვლენაა, თუნდაც იმიტომ, რომ სახელობითი ბრუნვის ჩამოყალიბება ქართულში შედარებით გვიან მოხდა. მიუხედავად ამისა, ძველ ქართულში დადასტურებულია რამდენიმე მაგალითი, რომლებიც ნათლად წარმოგვიდგენენ ბრუნვათა სისტემის ჩამოყალიბების მნიშვნელობას სუბიექტისა და ობიექტის დიფერენციაციისათვის. ასეთებია: აბრაამ შვა ისააკ; ხოლო ჰეროდე მაშინ შეიპყრა იოანე... ამგვარ კონსტრუქციაში სუბიექტისა და ობიექტის გამოყოფა მხოლოდ კონსტრუქციაში მათი რიგის მიხედვით შეიძლება, მაგრამ „საკმარისია, ერთ-ერთ სახელს გაუჩნდეს ბრუნვის ნიშანი, რომ მაშინვე გაირკვეს ორივეს სინტაქსური როლი რიგის გარეშეც“.³⁶ ის ფაქტი, რომ წრფელობითის ფორმა (ე.ი. წმინდა ფუძე) ძველ ქართულში ადამიანთა საკუთარ სახელებში სახელობითისა და მოთხრობითის ფუნქციით იყო გამოყენებული, მათი გვიანდელი დიფერენციაციის ვარაუდს უნდა უჭერდეს მხარს. სწორედ ამის გამო იყო, რომ აბრაამ შვა ისააკ ტიპის კონსტრუქციებში სუბიექტისა და ობიექტის ფორმალური განსხვავება არ ხდებოდა, მათი ფუნქცია კონსტრუქციაში მათი ადგილით განისაზღვრებოდა.

რაც შეეხება გარდაუვალი ზმნის სუბიექტს, ცნობილია, რომ იგი მოქმედებითი გვარის შესაბამის კონსტრუქციაში პირდაპირ დამატებას წარმოადგენს: დახარჯა ფული-დაიხარჯა ფული. გარდაუვალი ზმნის კონსტრუქციაშიც იგი რეალურად ობიექტია, მაგრამ ქვემდებარედ არის გაფორმებული ზმნაში; შდრ.: კაცი ფულს დახარჯავს-კაცს ფული ეხარჯება-კაცს ფული შემოეხარჯება. სამივე კონსტრუქციაში რეალურად მოქმედი პირი არის კაცი, მაგრამ გრამატიკულად ქვემდებარე იგი მხოლოდ პირველ კონსტრუქციაში არის გაფორმებული; განსაკუთრებით წარმოჩენილია ეს წინააღმდეგობა მესამე კონსტრუქციაში, სადაც რეალურად მოქმედი პირი ირიბი დამატებით გადმოცემული პირია: კაცს ფული შემოეხარჯება-კაცს ფული შემოეხარჯა. უკანასკნელი კონსტრუქცია ზუსტი ფარდია მოქმედებითი გვარის კონსტრუქციისა, რომელიც II თურმეობითის ფორმასთან დასტურდება: კაცი ფულს ხარჯავს-კაცს ფული დაეხარჯა.³⁷ მაშასადამე, კონსტრუქციაში: კაცს ფული შემოეხარჯება, მიუხედავად იმისა, რომ ზმნაში სუბიექტად ფული არის წარმოდგენილი, იგი ფუნქციურად პირდაპირი დამატებაა, ე.ი. იგივე, რაც კონსტრუქციაში: კაცმა ფული დახარჯა. ამგვარი შეპირისპირებით შეიძლება გაკეთდეს დასკვნა, რომ ზოგიერთ გარდაუვალ კონსტრუქციაში გრამატიკული ქვემდებარე ფუნქციურად პირდაპირი დამატების ფარდია; ე.ი. ფაქტიურად ფუნქცია იგივე რჩება, რაც მოქმედებითი გვარის შესაბამის კონსტრუქციაში იყო. სწორედ ამგვარი კონსტრუქციები ჩანს გარდამავალი საფეხური ვნებითი გვარის კონსტრუქციებისაკენ, სა-

#226

³⁶ ა. შანიძე, ძველი ქართული ენა (მოკლე მიმოხილვა), სასკოლო სახელმძღვანელოში: ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, თბ., გვ. 032.

³⁷ თვით ვნებითის ფორმას II თურმეობითი უკვე სხვაგვარად აქვს ნაწარმოები: შემოხარჯება-შემოხარჯოდა...

დაც სახელობითში დასმულ და ზმნაში ქვემდებარედ გაფორმებულ სახელს უკვე ფუნქციურადაც ქვემდებარის როლი ეკისრება. ეს მოვლენა განსაკუთრებით წარმოჩენილია იმ კონსტრუქციებში, რომლებშიც შემასმენლად ე- პრეფიქსიანი ვნებითის დეპონენსური ფორმა გვევლინება: კაცი ხეს ეფარება; სადაც მოქმედების რეალურ შემსრულებლად უკვე კაცი გვევლინება. მაგრამუკანასკნელ კონსტრუქციაში ზოგჯერ შეიძლება გაჩნდეს ქვემდებარისებრი უბრალო დამატება³⁸ და მაშინ იგივე კაცი ფორმა უკვე პირდაპირი დამატების ფუნქციით იტვირთება: შიშისაგან კაცი ხეს ეფარება; ეს კონსტრუქცია კი უკვე ფუნქციითაც და ფორმითაც ვნებითი გვარის კონსტრუქციაა.

§2. სუბიექტისა და ობიექტის გვიანდელი დიფერენციაციის კვალი ზოგიერთი „საშუალი“ ზმნის მაგალითზეც შეინიშნება. საერთოდ, გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, საშუალი ფორმა სწორედ იმაზე მიუთითებს, რომ სუბიექტი თვით არის თავისივე მოქმედების ობიექტი.³⁹ ამ მოვლენის დასასაბუთებლად ტირის, ჩივის ტიპის ფორმები გამოგვადგება. ცნობილია, რომ კონსტრუქციის მიხედვით ეს ზმნები ხან ერთპირიანია, ხან ორპირიანები. მოქმედების „უკუქცევა“ (სხვაგვარად: იმის აღნიშვნა, რომ სუბიექტი თავისივე მოქმედების ობიექტია) სწორედ ერთპირიანი ფორმებისთვისაა დამახასიათებელი, რაც ფორმალურად თავს იჩენს უღვლილების პარადიგმებში: იმღერებს-იმღერა, იტირებს-იტირა, იჩივლებს-იჩივლა... აქ ისტორიულად ი- პრეფიქსი უკუქცევითობის აღმნიშვნელია, ხოლო თვით ამ ზმნებში ეს უძველესი ფუნქცია დღესაც შემორჩენილია, რადგან მათ მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევის ფუნქცია არ განვითარებიათ. შემდეგ ჩნდება პირდაპირი დამატება, მაგრამ იგი ისევ სუბიექტის თავისებურ „პერსონიფიკაციას“ წარმოადგენს (სხვაგვარად: დასტურდება ერთგვარი „გრამატიკული ტავტოლოგია“): თავის თავსა სტირის, ჩემს თავსა ვჩივი და მისთნ. ფაქტიურად აქაც სუბიექტს უბრუნდება თავისივე მოქმედება, მაგრამ ამ შემთხვევაში იგი გაშუალებულია, ობიექტის სახითაა „პერსონიფიცირებული“.⁴⁰

შემდეგ კი ამგვარი (შეიძლება ითქვას „ფიქტიური“) ობიექტის ადგილს იკავებს „გარეშე საგანი“ და ზმნა უკვე მოქმედებითი გვარის ფუნქციის გამოხატვისაკენ იხრება; შდრ.: სტირის თავის თავს და: რაქელ სტიროდა შვილთა თვსთა.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა აგრეთვე: ფრიად დაიმეგობრნეს ურთიერთას ზაბილოვან და პატრეაქი ტიპის კონსტრუქციები. აქ უკვე აშკარად ჩანს, რომ სუბიექტს უბრუნდება იგივე მოქმედება, რასაც თვით ასრულებს, მაგრამ უკვე სხვა პირის მიერ შესრულებული, რომელიც კონსტრუქციის მიხედვით აგრეთვე სუბიექტია. ზოგიერთ ენაში (მაგალითად, რუსულში, აფხაზურში) ამ

#227

³⁸ ტერმინისათვის იხ. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, II, თბ., 1948, გვ. 34.

³⁹ იხ. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 312; ვ. ვ. ვინოგრადოვი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 623; Ж. Славина лингвистических терминов, стр. 296.

⁴⁰ მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ჩივის-თავის თავსა ჩივის ფორმებს შორის ახლანდელი სემანტიკური სხვაობა მეორეულია. ჩივის - ახლა უკვე ნეიტრალურ ფორმად გაიგება, მასში აღარ არის ჩადებული მოქმედების სუბიექტისადმი უკუქცევის შინაარსი.

ფუნქციის მქონე ფორმებს საურთიერთო კატეგორიად გამოჰყოფენ.⁴¹ ეს უნდა იყოს ერთ-ერთი გარდამავალი საფეხური სუბიექტ-ობიექტის ურთიერთგამოყოფისა.

სათანადო ყურადღებას იმსახურებს იძინებს, იღვიძებს ზმნების შემცველი კონსტრუქციები. ისტორიულად ეს ზმნები ორპირიანი იყვნენ და ძველ ქართულში ეს ფაქტობრივად დასტურდება: ... ძილი იგი ღირსთა მისთა დაიძინა... დასტურდება იგი ზოგ დიალექტშიც: ...ძილ დააძინეს მაგარი... (დააძინეს მათ მას იგი; აქედან დაიძინა მან იგი, დაეძინა მას იგი). ეს მაგალითი ორნაირად არის საინტერესო: ჯერ ერთი, ორპირიანი კონსტრუქცია: იძინებს იგი მას იქცა ერთპირიანად: იძინებს იგი (თუმცა გაფორმება კვლავ ორპირიანი ზმნისა აქვს), რის გამოც კონსტრუქციაში დაკარგული ობიექტის ფუნქციაც ფაქტიურად სუბიექტმა იკისრა. ამგვარი ცვლილების შედეგი უნდა იყოს ის, რომ იძინებს, - მოდელით მოქმედებითი გვარის სათავისო ქცევა, - ფაქტიურად ისე დაუპირისპირდა შესაბამის აძინებს მოქმედებითი გვარის საარვისო ქცევის ფორმას, როგორც ერთპირიანი ვნებითი სათანადო (ორპირიანი) მოქმედებითს: აძინებს (ის მას) - იძინებს (ის). საპირისპირო მდგომარეობაა ეძინება ზმნაში, რომელიც ფორმით ასევე ორპირიანია, მაგრამ ამჟამად მხოლოდ ერთი პირის გაგება უკავშირდება: თუკი იძინებს ზმნიან კონსტრუქციაში იკარგება პირდაპირი დამატება და მისი ფუნქცია ფაქტიურად სუბიექტს უკავშირდება, ეძინება ზმნიან კონსტრუქციაში იკარგება გრამატიკული ქვემდებარე და მისი ფუნქცია ირიბ ობიექტს ეკისრება: *ეძინება მას ის>ეძინება მას.

გარდა ამისა: აღნიშნული ფორმები საგულისხმო ვითარებას გვიჩვენებენ პირდაპირი და ირიბი ობიექტის ურთიერთობის თვალსაზრისითაც. ისტორიულად იყო: დააძინა მან მას იგი (resp. ძილი). ეს კონსტრუქცია შეიძლება შევუფარდოთ წინადადებას: დაასიზმრა მან მას სიზმარი, მაგრამ კონსტრუქციაში იკარგება ობიექტი (ძილი), ხოლო მის ფუნქციას იძენს ირიბი ობიექტი; ამიტომ კონსტრუქცია ისევ გარდამავალი რჩება: დააძინა მან ბავშვს ძილი- დააძინა მან ბავშვი. პირდაპირი და ირიბი ობიექტის ასეთი „ურთიერთშენაცვლება“, რასაკვირველია, შემთხვევითი არ უნდა იყოს.

§3. პირდაპირი და ირიბი ობიექტის გვიანდელი დიფერენციაციის კვალი ზემოთ აღნიშნულის ანალოგიურ კონსტრუქციებში ჩანს, სადაც ერთმანეთს ენაცვლება პირდაპირი და ირიბი დამატებები. განსაკუთრებით ხელშესახებად ეს მოვლენა თავს იჩენს II სერიის ფორმებთან, რადგან პირდაპირი და ირიბი დამატებები ბრუნვებით სწორედ აქ არის განსხვავებული.

გვაქვს კონსტრუქცია: მან ფანდური დაუკრა, სადაც ფანდური ფორმა პირდაპირი დამატებაა. მაგრამ ერთ-ერთ დიალექტში დადასტურებულია ასეთი კონსტრუქციაც: მან ფანდურს დაუკრა.⁴² უკანასკნელ წინადადებაში ფანდურს ფორმით ირიბი დამატებაა.

ამავე ტიპის ჩანს მაგალითები: დაჰკითხა მან ამხანაგებს||დაჰკითხა მან ამხანაგები; აღნიშნული ზმნა ზოგჯერ სამპირიანია (და-ჰკითხა მან მას ის) და მა-

#228

⁴¹ ვ. ვ. ვინოგრადოვი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 607;

⁴² ა. შანიძეს დადასტურებული აქვს ასეთი მაგალითი: ფანდურს დამიკარ, ბერჰუნდო; ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 357.

შინ პირდაპირი და ირიბი ობიექტების ამგვარი „აღრევა“, ბუნებრივია, არ დასტურდება.

აჭარულში „დამახება“ ზმნასთან დამატება II სერიის ფორმასთან სახელობით ბრუნვაშია, ნაცვლად მიცემითი ბრუნვისა: ქოსამ თავის შვილიც აღარ დუმახა... დუმახა კაკანას დამკვლელი და უთხრა... დუმახე მახადვი...⁴³ ანალოგიური მოვლენა შენიშნულია მესხურში: დუუმახა ჰასან-ფაშამა ქელოღლანი...⁴⁴ ასევე ინგილოურში: დო-ზახა კიდემ ქაჩალი (დაუმახა კიდევ ქაჩალს)...⁴⁵ ვარაუდობენ, რომ ამ შემთხვევაში „ან ზმნა ვერ მართავს სახელს, ან ეს სახელი არ წარმოადგენს ირიბ ობიექტს...“ ჩანს, რომ აქ „ნამდვილი პირდაპირი ობიექტი დაკარგულია და მისი ადგილი ირიბ ობიექტს უჭირავს“,⁴⁶ რომელიც ამ შემთხვევაში არა მარტო ფუნქციურად ასრულებს პირდაპირი ობიექტის როლს, არამედ ფორმალურადაც მას უტოლდება: II სერიის ფორმებთან დგება სახელობით ბრუნვაში. და მართლაც, აღნიშნული ზმნები შინაარსობრივად სამპირიანია, მაგრამ ზოგჯერ პირდაპირი ობიექტი დაჩრდილულია (ან სულაც დაკარგული); განსაკუთრებით ეს ითქმის დაუმახა ზმნაზე (დაუმახა მან მას ის - დაიმახა მან მას); კონსტრუქციაში ქვემდებარე მოთხრობითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი, რაც ფაქტიურად იმას გულისხმობს, რომ მასთან ერთად უნდა დასტურდებოდეს პირდაპირი დამატებაც. სწორედ ამის გამოა, რომ მისი მნიშვნელობა გადადის ირიბ ობიექტზე და დიალექტებში ფორმითაც პირდაპირი ობიექტის ფარდი ხდება.

ამ ფაქტის დამადასტურებელი უნდა იყოს ისიც, რომ სამპირიანი გარდამავალი ზმნის I სერიის ფორმებთან ირიბი და პირდაპირი დამატება ერთმანეთისაგან ფორმალურად არ არის გარჩეული: ორივე მიცემითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი; განსხვავება მხოლოდ ფუნქციურია. ცნობილია შემთხვევები, როცა „ძნელდება იმის დასახელება, თუ რომელია პირდაპირი დამატება და რომელი ირიბი“.⁴⁷ ასეთებია ის მაგალითები, როცა პირდაპირი და ირიბი დამატება ერთი და იგივე სიტყვაა: ფრთას ფრთას შემოჰკრავს, რომელიც ასეც შეიძლება იქნეს წარმოდგენილი: ფრთებს ერთმანეთს შემოჰკრავს და აქ უკვე ერთმანეთს ფორმა მხოლოდ „ფორმალური ობიექტის“ როლს ასრულებს (შდრ.: ფრთებს შემოჰკრავს); ფრთებს ფორმა უკანასკნელ შემთხვევაში თავის თავში შეიცავს როგორც პირდაპირი, ასევე ირიბი ობიექტის ფუნქციას. ანალოგიურ მაგალითად დასახელებულია კონსტრუქცია: ჯავრი უკლავს დედას შვილს, რომელმაც II სერიაში პარალელურად შეიძლება მოგვეცეს ორი კონსტრუქცია: 1. ჯავრმა მოუკლა დედას შვილი და; 2. ჯავრმა მოუკლა დედა შვილს.

§4. ძველ ქართულში I სერიის ფორმებთან ირიბი და პირდაპირი (resp. მიცემით ბრუნვაში დასმული) დამატებები ერთნაირ სინტაქსურ ძალას იჩენენ:

ა) პირდაპირი ობიექტი ზოგჯერ აჩენს ობიექტური III პირის ნიშანს ზმნაში, რაც (I და II პირისგან განსხვავებით) მხოლოდ ირიბი დამატების დამახასი-

#229

⁴³ შ. ნიჟარაძე, ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი, 1961, გვ. 118.

⁴⁴ შ. მიძიგური, ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, 1954, გვ. 144.

⁴⁵ გ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტი, გვ. 139.

⁴⁶ იქვე, გვ. 139.

⁴⁷ ლ. კვაჭაძე, თანამედროვე ქართული ენის სინტაქსი, თბ., 1966, გვ. 76-77.

ათებელ თვისებადაა მიჩნეული.⁴⁸ ამ მოვლენის დამადასტურებელი მაგალითები ძველ ქართულში საკმაოა: იყო იგი-ჰყოფს; მოკლა იგი-მოჰკლავს მას; პოვა იგი-ჰპოვებს მას და ა.შ.

ბ) მიცემითში დასმული დამატება - ვერც ირიბი და ვერც პირდაპირი - ვერ ითანხმებდა ზმნას რიცხვში: ჰკლავს მას||მათ, მაგრამ: მოკლა იგი-მოკლა იგინი.

§5. ძველ ქართულში გამოიყო დაჰბადა ტიპის ზმნები, „რომლებიც... დამატებას ჩვეულებრივ სახელობით ბრუნვაში მოითხოვენ, ხოლო უღლებით მიცემით დამატებიანი ზმნების უღლებას მისდევენ.“⁴⁹ ვარაუდობენ, რომ „ამ ჯგუფის ზმნებს ოდესღაც, ძველისძველად, დამატება მიცემით ბრუნვაში უნდა ჰქონოდათ, მაგრამ შემდეგ, დროთა განმავლობაში, განვითარების გამო მიცემითის დამატება დაჰკარგვიათ“,⁵⁰ და ზმნაში პირის ნიშნით ფაქტიურად პირდაპირი (resp. სახელობითბრუნვიანი) დამატებაა წარმოდგენილი. ამ ტიპის ზმნებია (მან იგი) აღჰმართა, დაჰფლა, დასთესა, დასთხია და მისთნ.

§6. ზოგიერთი გარდაუვალი ზმნა ქართულში სამპირიანი ზმნის მნიშვნელობას იძენს. ამის ტიპურ მაგალითად შეიძლება ჩაითვალოს პირდება-დაპირდა ზმნა, რომელიც „ორ ობიექტს იგუებს... ორივე ობიექტი ირიბია წარმოშობით (ერთი პირისა, მეორე ნივთისა), მაგრამ მეორე ობიექტი (ნივთისა) ამჟამად პირდაპირად არის გაგებული“.⁵¹ ეს მაგალითი, ჩანს, იმაზე მიუთითებს, რომ ირიბი და პირდაპირი დამატებების თავდაპირველ დიფერენციაციას კონსტრუქციაში მათი მნიშვნელობა, მათი ფუნქციური მხარე დაედო საფუძვლად, რაც შემდეგ გრამატიკულადაც გაფორმდა. ამის დამადასტურებელია იგივე მაგალითი, რომელიც ზოგიერთ კილოში უკვე მოქმედებითი გვარის ზმნისათვის დამახასიათებელ კონსტრუქციას ქმნის: დაპირდა ის მას მას- დაპირდა მან მას ის, - ირიბმა დამატებამ, რომელიც კონსტრუქციაში პირდაპირი დამატების ფუნქციით გამოდიოდა, აქ გაფორმებაც შესაბამისი, პირდაპირისებრი, მიიღო: დადგა სახელობით ბრუნვაში. ზოგიერთ დიალექტებში ანალოგიურ ვითარებას გვიჩვენებს შეეკითხა-ეკითხება ზმნაც: ეკითხება ის მას მას - შეეკითხა ის მას მას, მაგრამ დიალექტური: შეეკითხა მან მას ის. სამივე რიგისა ჩანს შეეხვეწა, შეენუკვა, შეევედრა და მისთნ.

§7. საინტერესო ფორმაა „აკოცა მან მას“, სადაც პირდაპირი დამატების ფუნქციით ირიბი დამატება გამოდის. დაუძახა ზმნის ანალოგიურად აქაც უნდა ვივარაუდოთ პირდაპირ ობიექტური პირის დაკარგვა (აკოცა მან მას ის - აკოცა მან მას); ეს ზმნა სხვა თვალსაზრისითაც იქცევს ყურადღებას. აკოცა ნამყო ძირითადის ფორმას ამავე ფუძისა I სერიაში მხოლოდ მყოფადის წრის მწკრივები მოეპოვება (აკოცებს, აკოცებდა, აკოცებდეს), ხოლო აწმყოში (ისევე როგორც III სერიის მწკრივები) მას იმავე ძირის, მაგრამ სხვა ფუძის კოცნის ფორმა შეეფარდება (უკანასკნელი ე.წ. „ნარიანი საწყისების“ ჯგუფს განეკუთვნება). ამიტომ კოცნის ზმნის უღვლილება ამგვარად წარმოგვიდგება:

#230

აწმყო:

კოცნის

⁴⁸ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 186.

⁴⁹ ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, თხზულებანი, I, თბ., 1957, გვ. 174.

⁵⁰ იქვე, გვ. 174.

⁵¹ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 309.

უწყვეტელი:	კოცნიდა
აწმყოს კავშ.:	კოცნიდეს
მყოფადი:	დაკოცნის აკოცებს
ხოლმეობითი:	დაკოცნიდა აკოცებდა
მყოფ. კავშ.:	დაკოცნიდეს აკოცებდეს
ნამყო ძირ.:	დაკოცნა აკოცა
II კავშ.:	დაკოცნოს აკოცოს
I თურმეობ.:	(და)-უკოცნია
II თურმეობ.:	(და)-ეკოცნა
III კავშირ.:	(და)-ეკოცნოს

ამათგან კოცნის-დაკოცნის-დაკოცნა მოქმედებითი გვარის ჩვეულებრივ კონსტრუქციას ქმნის: კოცნის||დაკოცნის ის მას-დაკოცნა მან ის. მაგრამ უკვე აკოცებს-აკოცა ფორმა ფაქტიურად გარდაუვალი ზმნის თვისობასაც ამჟღავნებს ერთი მხრით (დამატება ერთი ახლავს და ისიც II სერიის ფორმასთან მიცემით ბრუნვაშია, ე.ი. ირიბია ახალი ქართულის გაგებით), ხოლო მეორე მხრით მოქმედებითი გვარის კონსტრუქციასაც უტოლდება იმდენად, რამდენადაც ქვემდებარე მოთხრობითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი (აკოცა მან).

აკოცებს-აკოცა ფორმები ერთგვარი გამონაკლისი ჩანს ამ ძირისგან ნაწარმოები ფორმების წყებაში. ჯერ ერთი იმიტომ, რომ (როგორც აღინიშნა) აკლია ზოგი მწკრივების ფორმა, II სერიაში ქვემდებარე მოთხრობითი ბრუნვის ფორმით ახლავს, მაგრამ დამატება მიცემით ბრუნვაშია დასმული. გარდა ამისა, კაუზატივიცა და ვნებითის ფორმებიც -ნ სუფიქსიანი ფუძეებისაგან აქვს ნაწარმოები: აკოცნიებს (...ნეფე-დედოფალს საყდარშივე აკოცნიებს ერთმანეთს“... ნ. ლომოური) - ეკოცნება (...,ეკოცნი მე შენს დალალებს, მაგრამ რა მეკოცნება...“ გ. ტაბიძე) - იკოცნება („ვარ გაუთლელი ლერწამის ღერი, ტუჩმიუდებლად რომ იკოცნება“. ტ. ტაბიძე); ასევე, მხოლოდ -ნ სუფიქსიან ფორმებს მოეპოვებათ საარვისო, სათავისო და სასხვისო ქცევები: კოცნის-იკოცნის-უკოცნის (დაკოცნა-დაიკოცნა-დაუკოცნა), აკოცებს-აკოცა მხოლოდ საარვისო ქცევის ფორმითაა წარმოდგენილი.

§8. ცალკე განხილვას ითხოვს ირიბი და უბრალო დამატებების ურთიერთობის საკითხი. რამდენიმე მაგალითი ადასტურებს, რომ მათი ურთიერთგამოყოფაც შემდეგდროინდელი მოვლენაა. ასე, მაგალითად, ცნობილია, რომ III სერიაში სამპირიანი ზმნა კარგავს ერთ პირს (რომელიც კონსტრუქციაში ირიბი დამატების სახითაა წარმოდგენილი), რის შედეგადაც ირიბი დამატება უბრალო დამატებად იქცევა: ვუკეთებ მე მას მას - გავუკეთე მე მას იგი - გამიკეთებია მე მისთვის იგი. თავისთავად საგულისხმო ფაქტია ირიბ და უბრალო დამატების ამგვარი შენაცვლებაც, მაგრამ ამჯერად სხვა რამ გვაინტერესებს, კერძოდ: „ძველი ქართული ენის ძეგლებში აქა-იქ ვხვდებით გამონაკლისებსაც: მესამე პირის ირიბი ობიექტი III სერიის ფორმებშიც (თურმეობითი I და II) მიცემითი ბრუნვის ფორმით უკავშირდება გარდამავალ ზმნას... მიმიცემიან მე იგინი მას“.⁵² რასაკვირველია, ეს ფაქტი შემთხვევითი არ უნდა იყოს. იგი იმაზე მიუთითებს, რომ უბრალო დამატება გარკვეულ შემთხვევაში ირიბი დამატების

#231

⁵² დ. გეწამე, სამპირიან ზმნათა III სერიის ფორმების შესახებ ძველ ქართულში, ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ., XVII, გვ. 469.

შემცვლელია, მისი ფუნქციის მქონეა. ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იპყრობს კონსტრუქცია, სადაც ირიბი და უბრალო დამატებები გარეგნულად (ფორმალურად) ერთმანეთს ემთხვევიან: ...ერთმა გლეხმა ფიცხლავ ქუდს ხელი იტაცა... თოფიანებმა თოფებს ხელი გაიკრეს... ახალ ქართულში ჩვეულებრივ ამ კონსტრუქციაში გვექნება: ქუდზე, თოფებზე ფორმები, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ირიბი და უბრალო დამატებების ფუნქციური სიახლოვე მაინც წარმოჩენილია, რამაც ზემოაღნიშნულ წინადადებაში ფორმალური დამსგავსებაც განაპირობა. ეს ფაქტი კარგად ჩანს მაშინაც, როცა ერთმანეთს უპირისპირდება ქცევის შესაბამისი ფორმები:

საარვისო: მან თოფს ხელი გაჰკრა,

სათავისო: მან თოფს|თოფზე ხელი გაიკრა;

ასევე:

საარვისო: მან ქუდს ხელი სტაცა,

სათავისო: მან ქუდს|ქუდზე ხელი იტაცა.

ირიბი დამატება (ამ შემთხვევაში: თოფს, ქუდს) საარვისო ქცევის კონსტრუქციაშიც განიცდის მერყეობას, აქაც შეიძლება იქცეს უბრალო დამატებად, თუკი წინადადებაში კიდევ ერთი ირიბი დამატება გაჩნდება: მან ქუდს ხელი სტაცა-მან ამხანაგს ქუდზე ხელი სტაცა; მაგრამ შეიძლება კონსტრუქციას იგივე მნიშვნელობა ჰქონდეს და ქუდი მაინც ირიბი დამატება იყოს; ამ შემთხვევაში ამხანაგი მართული მსაზღვრელის ფორმით იქნება წარმოდგენილი: მან ამხანაგის ქუდს ხელი სტაცა...

§9. დამატებების დიფერენციაციის პროცესი კიდევ უფრო შორს მიდის და გარკვეულ შემთხვევაში გარემოებით სიტყვებსაც უკავშირდება. ამ მხრივ საინტერესოა გაემგზავრა, დაემხო, გაება, დაემკვიდრა, დაემენა, დაესახლა ტიპის ზმნები, „რომლებიც ფორმით ორპირიანებია, მაგრამ გაება ერთი პირისა აქვთ“.⁵³ და მართლაც: გაება მახეში (და არა: მახეს), დაეშვა მიწაზე (და არა: მიწას), დაემხო მიწაზე (და არა: მიწას)... ნაკლები პირი ირიბი ობიექტია, რომლის ნაცვლადაც კონსტრუქციაში უბრალო დამატება დასტურდება. რიგ შემთხვევაში უბრალო დამატება ფუნქციურად უახლოვდება ადგილის გარემოებას. თუ ეს ასეა, შეუძლებელი არა ჩანს, რომ გაემგზავრა, დაემკვიდრა, დაესახლა ფორმებთანაც ვივარაუდოთ ასეთი გზა: ირიბი დამატება - უბრალო დამატება- ადგილის გარემოება; ანუ სხვაგვარად: ირიბი დამატება შეცვალა უბრალო დამატებამ, რომელსაც ამ შემთხვევაში ფაქტიურად ადგილის გარემოების ფუნქცია აკისრია. ამ ვარაუდს აძლიერებს ისიც, რომ ზოგჯერ ადგილის გარემოებითი სიტყვა კონსტრუქციაში უთანდებულოდ არის გამოყენებული და გარეგნულად ირიბ დამატებას ემსგავსება კიდევ: გაემგზავრა ქალაქს (||ქალაქში); ასეთი კონსტრუქციები განსაკუთრებით ხშირია დიალექტებში. რასაკვირველია, ახალ ქართულში ამ ფორმის (ქალაქს||ქალაქში) დამატებად მიჩნევა გამორიცხულია, რადგან მოცემულ ზმნასთან ირიბი დამატების ნაცვლად ადგილის გარემოების ფუნქციის გამოხატვა ერთადერთი გახდა. ამის გამო გაემგზავრა ზმნასთან ჩვეულებრივია ადგილის გარემოების ფუნქციით სხვა ბრუნვის ფორმების გამოყენებაც: გაემგზავრა ქალაქს||ქალაქში||ქალაქისაკენ||ქალაქიდან||ქალაქამდე...

⁵³ ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 321.

#232

ანალოგიური ვითარება უნდა ყოფილიყო გაემართა, გაექანა, გაეშურა ზმნებთანაც. ეს პროცესი ჯერ კიდევ ძველ ქართულში იჩენს თავს: დაემკვდრა, დაემყარა, დაეყუდა, დაემენა ზმნებთან ირიბი დამატების ნაცვლად დაკავშირებული სახელები „სავარაუდებელია... ძველისძველად ირიბი დამატება ყოფილიყო. ენის განვითარების პროცესში ისინი ადგილის გარემოებად იქცნენ“.⁵⁴ ამის შედეგად მოქმედებითი გვარის სამპირიანი ზმნები ორპირიანებად გადაკეთდნენ (დაამკვდრა, დაამყარა, დაამენა... მან იგი), ხოლო შესაბამისი ე- პრეფიქსიანი ვნებითები - ერთპირიანებად.

§10. სუბიექტისა და ობიექტის ურთიერთობის თვალსაზრისით საინტერესოა ასხამს-დაასხამს-დაასხა ფორმები. ზმნა გარდამავალია, მოქმედებითი გვარისაა და ჩვეულებრივ ქმნის კიდევ გარდამავალ კონსტრუქციას: მან წყალი (ღვინო...) დაასხა... მაგრამ ზოგჯერ (ზოგიერთ გამოთქმაში) სხვაგვარი ვითარება გვაქვს; ასე მაგალითად, ერთმანეთის პარალელურად დასტურდება: ცივმა ოფლმა დაასხა||ცივი ოფლი დაასხა; I სერიაში შესაბამისად იქნება: ცივი ოფლი დაასხამს|| ცივ ოფლს დაასხამს. ერთ შემთხვევაში ოფლი ქვემდებარეა და შესაბამისად გარდამავალი ზმნის II სერიის ფორმასთან მოთხრობით ბრუნვაში დგება (ოფლმა დაასხა), მეორე შემთხვევაში იგი გარდამავალი ზმნის პირდაპირ დამატებას წარმოადგენს და II სერიის ფორმასთან სახელობითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი (დაასხა ოფლი). როგორც ვხედავთ, ამ შემთხვევაში დაასხა სამპირიან ზმნასთან ერთი და იგივე სახელი (ოფლი) ზოგჯერ ქვემდებარის როლში გამოდის, ზოგჯერ - პირდაპირი დამატების. ორივე შემთხვევაში წინადადება ნაკლულია: პირველ შემთხვევაში აკლია პირდაპირი დამატება, მეორე შემთხვევაში - ქვემდებარე: კაცს ცივმა ოფლმა დაასხა (არ დასტურდება პირდაპირი დამატება) - კაცს დაასხა ცივი ოფლი (არ დასტურდება ქვემდებარე). იმის გამო, რომ ოფლი ამ შემთხვევაში ფაქტიურად ობიექტს უნდა წარმოადგენდეს (დაასხა წყალი, ღვინო... კონსტრუქციის ანალოგიურად), სწორი ჩანს კონსტრუქცია: დაასხა ოფლი კაცს, სადაც ოფლი პირდაპირი ობიექტია, ხოლო კაცს - ირიბი. მაშინ კონსტრუქციაში უნდა ვივარაუდოთ კიდევ ერთი - სუბიექტური-პირი, რომელიც ამ შემთხვევაში მოთხრობითი ბრუნვის ფორმით იქნება წარმოდგენილი: მან. ე.ი. კონსტრუქცია ასეთ სახეს მიიღებდა: მან დაასხა ოფლი მას, სადაც მოთხრობითი ბრუნვით გადმოცემული პირი დაიკარგა. მასთან ერთად დაიკარგა ამ პირის გაგებაც. მაგრამ ზმნა გარდამავალია, მოქმედებითი გვარისა და II სერიაში ერგატიულ კონსტრუქციას მოითხოვს, ამის გამო, ჩანს, მოქმედი პირის ფუნქცია თავის თავზე აიღო რეალურმა ობიექტმა და შესაბამისად გაფორმდა კიდევ (დადგა მოთხრობით ბრუნვაში).

§11. ზემოაღნიშნულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ ქართულში სუბიექტისა და ობიექტის (ერთი მხრით) და პირდაპირი, ირიბი და უბრალო ობიექტის (მეორე მხრით) ურთიერთგამოყოფა, დიფერენციაცია, შედარებით გვიანდელი მოვლენაა და მისი კვალი ნაწილობრივ დღესაც შეინიშნება.

#233

⁵⁴ ლ. ნოზაძე, ინ-ენიანი ვნებითის ურთიერთობის საკითხისათვის ქართულში, იკე, ტ. IX-X, გვ. 131.

სუბიექტისა და ობიექტის დიფერენციაციის შესწავლა საგანგებო კვლევის საკითხია; ზემოთ იგი მხოლოდ ზმნის გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებით იყო განხილული, რადგანაც ცნობილია სუბიექტისა და ობიექტის მნიშვნელობა გარდამავლობა-გარდაუვალობის წარმოქმნისა და გარჩევისათვის, აქედან: ზმნის გვარის ფორმათა ჩამოყალიბებისათვის.

ძირითადი დებულებანი:

1. ზმნის გვარის, ისევე, როგორც ყველა ენობრივი კატეგორიის, შესწავლა მოიცავს ფორმოზრივ და შინაარსობრივ (ფუნქციურ) ასპექტებს, რომელთაგან თითოეული ქმნის მკაცრად დეტერმინირებულ საკუთარ სისტემებს. ამის საფუძველზე გამოიყოფა ფორმოზრივი და ფუნქციური კატეგორიები, რომელთა ურთიერთდაპირისპირებაც და ურთიერთგავლენაც საკმაოდ საგრძნობია ენაში. გრამატიკულ კატეგორიად მიიჩნევა ფორმა, რომელიც გარკვეულ სტრუქტურულ გარემოცვაში გარკვეულ ენობრივ ფუნქციას გამოხატავს. ეს ფუნქცია ფორმის მიმართ შესაძლოა იყოს სტაბილურიც და ლაბილურიც.

2. ზმნის გვარი ქართული ზმნის ძირითადი საკლასიფიკაციო კატეგორიაა. იგი განარჩევს უღვლილებს სისტემებსაც. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ზმნის გვარის თითოეულ ფორმაში ფოკუსირებულია არა მარტო ზმნის დანარჩენი ფუნქციური თუ ფორმოზრივი კატეგორიების ურთიერთდამოკიდებულება, არამედ მასში ასახულია წინადადების შემადგენელი ელემენტების განსაზღვრული ურთიერთმიმართება, ანუ: მასში აბსტრაჰირებულია მთელი ენობრივი კონსტრუქციის ფუნქცია და სტრუქტურა, რის გამოც ზმნის გვარის შესწავლისას აუცილებელი ხდება ქართული ზმნის თავდაპირველი ბუნების, მისი სხვა კატეგორიების წარმოშობის, ფორმირებისა და ფუნქციონირების გარკვევაც, რადგან თითოეული სტრუქტურის, სისტემისა თუ კატეგორიის თვისობას ენაში მისი სხვა სტრუქტურებთან, სისტემებთან და კატეგორიებთან მიმართება განსაზღვრავს. ამიტომაც ენობრივი ანალიზი შეძლებისდაგვარად სრულად უნდა ასახავდეს ამ მიმართებათა „ფიზიოლოგიას“, უნდა მიეძღვნას ამ შინაგან დამოკიდებულებათა და გარდაქმნათა ანალიზს და არა ხელოვნურად გამორჩეული და გარკვეული ჰიპოთეზებისათვის მუმიფიცირებული ელემენტების პრეპარირებას.

#234

Б. А. ДЖОРБЕНАДЗЕ

ВОПРОСЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ФУНКЦИИ
ГЛАГОЛЬНОЙ КАТЕГОРИИ ЗАЛОГА В ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

(Основные положения)

1.

Среди раз

одна из основных категорий грузинского глагола. Необходимость изучения истории образования глагольной категории залога обусловлена и тем, что залог тесно связан с другими категориями глагола; более того, выяснение грамматической сущности некоторых из этих категорий возможно только при помощи изучения особенностей залога. Залог значительным образом влияет на систему спряжения глагола: типы спряжения в грузинском языке распределены именно по залогам.

Вышеуказанное и было причиной того, что изучением глагольной категории залога издавна интересовались языковеды. Еще в древних грамматических трудах дана попытка определить грамматические особенности категории залога. С развитием науки о языке постепенно уточнялось и понятие залога, в связи с чем ставились проблемы более широкого масштаба.

Несмотря на весьма обширную и разностороннюю литературу о глагольной категории залога, некоторые вопросы до настоящего времени научно не разрабатывались или же нуждаются в дополнительном изучении.

2. Весьма сложной считается грамматическая характеристика глагольной категории залога. Среди многочисленных и разнообразных определений выделяются четыре основных определения, к которым можно свести все формулировки: а) глагольная категория залога отражает отношение действия или состояния к объекту, б) залог выражает отношение действия к субъекту, в) залогом

отношение действия к субъекту и объекту, г) залог выражает отношение субъектом и объектом действия.

3. Функция залога специальными способами (аффиксами, флексией) определенные синтаксические отношения, а именно, взаимоотношения подлежащего и сказуемого с точки зрения активности или пассивности подлежащего в передаваемом сказуемом действии. Что касается отношения сказуемого и дополнения, то оно относится к категории переходности.

#235

Вообще глаголы сами по себе, в <<чистом виде>>, не обозначают никаких залоговых отношений. Они передают определенное действие или состояние, но относятся к той или иной форме залога только потому, что заключают в себе конструкцию, при помощи которой передаются различные отношения между субъектом и передаваемым действием сказуемым, с точки зрения активности или пассивности субъекта в этом действии. Так что в разных залоговых формах абстрагируется определенная конструкция, взаимоотношение между составными частями этой конструкции. Это определение приемлемо почти для всех языков, где вообще существует понятие активности и пассивности действия, что является одним из начальных и главных этапов в развитии залога. Что касается морфологического выражения в глаголе указанного синтаксического отношения, то это подтверждается только в определенной группе языков.

4. Значение залога устанавливается в предложении, контексте. Причину происхождения залоговых форм надо искать в эволюции предложения. Залог тесно связан с происхождением и развитием других категорий глагола, а также с формированием глагола как части речи.

Категория переходности имеет решающее значение в образовании форм залога. Первоначально не различались переходные и непереходные глаголы. В зависимости от конструкции глагол выступал, то как переходный то как непереходный. Но после значение переходности в основном закрепилось в определенных глагольных формах. В дальнейшем из переходных глаголов стало возможным образование непереходных форм, а из непереходных глаголов – переходных форм глагола. На противопоставлении вышеуказанных форм формировалась глагольная категория залога.

Особое значение в решении проблемы происхождения и формирования категории залога имеет категория возвратности. Исторически возвратность – внезалоговое образование, но в некоторых языках эта категория оказалась непосредственно связана с формами залога.

Противопоставление между формами действительного и страдательного залогов стало возможным только после окончательного выделения субъекта и объекта. Этот вопрос непосредственно связан с проблемой эволюции предложения. В связи с категорией залога особое значение приобретает вопрос об активных и пассивных конструкциях. Особо изучается роль причастия в образовании пассивных конструкций и значение каузатива в становлении некоторых форм действительного залога.

Каждое из вышеназванных явлений более или менее принимало участие в образовании форм залога, подчиняясь при этом общим законам развития того или иного языка.

5. В картвельских языках залог в основном оформленная грамматическая категория. Если принять во внимание, что категория залога формируется на основании противопоставленных форм переходных и непереходных глаголов, окажется что в некоторых случаях язык специальными способами образует не только формы страдательного, но и формы действительного залога.

#236

6. Специальную группу составляют в грузинском языке т. н. <<глаголы среднего залога>>. Эти формы относятся к древнейшей формации и характеризуются дефектным спряжением. Сам термин <<средний залог>> является малоподходящим для обозначения каких-либо глагольных форм, так как <<средний>> означает только то, что эти формы не относятся ни к одному из двух (т. е. ни к действительному и ни к страдательному) залогов, но сам по себе ничем не отмечает грамматическую сущность обозначаемых этим термином форм.

7. <<Средний залог>> в грузинском языке не имеет особой грамматической модели и почти полностью совпадает с формами действительного залога. Таким образом, их выделение в отдельную группу залога основывается только на функции этих глаголов; формам действительного и страдательного залогов <<средний залог>> в основном противопоставляется как статическая форма к динамической, не имея при этом специального обозначения. Ввиду того, что в грамматике каждого языка грамматическими категориями являются только те категории, которые выражаются специальной формой, выделение <<среднего залога>> в грузинском языке, видимо, не находит должного обоснования, принимая во внимание и вышеуказанную неточность этого термина. В действительности эти глаголы можно охарактеризовать как статические, возвратные варианты (resp. формы) глаголов действительного залога, в которых специфический показатель рефлексивности (resp. возвратности) *o-i* выявляется главным образом в парадигмах спряжения (ცხოვრობს სხოვობს <<живет>> - იცხოვრებს ისხოვებს <<будет жить>>), реже и в исходной форме настоящего времени (მღერის mγeris || იმღერს imγers <<поёт>>).

В грузинском языке показатель возвратности отсутствует, почти всегда становится возможным восстановить этот префикс, предусматривая историю становления этих форм, а в некоторых случаях этот показатель документально подтверждается в памятниках древнегрузинского языка.

8. Таким образом, первый компонент залогового противопоставления: действительный залог – страдательный залог, делится на невозвратные и возвратные глаголы. Следовательно, действительный залог специальной формой выражает активное действие, как переходное (невозвратное) переходное (возвратное, замкнутое <<в самом себе>>). В грузинском языке образовались специальные формы для передачи функции пассивности (например, в русском языке), для передачи этой функции используются возвратные формы.

9. В грузинском языке в отношении залогов структура и функции, в связи с чем проблема выделения и разграничения грамматических и функциональных категорий приобретает весьма важное значение.

10. ~~Функции~~ ~~грамматические~~ категории в основном являются общими для всех языков в отличие от грамматических категорий. Например, функция активности и пассивности более или менее характерна для иберийско-

#237

ко-кавказских языков, но в грамматическую категорию залога оформляется только в грузинском языке, т. е. только в грузинском она имеет специальную форму и следовательно является грамматической категорией.

11. Функциональные грамматические категории не совпадают и в системе одного, конкретного языка, чем обуславливается необходимость их различия и строгого разграничения. Одна и та же функция в языке часто выражается разными грамматическими формами (resp. разными грамматическими категориями), и наоборот, для одной конкретной грамматической формы нередко характерно выражение нескольких функций; например, функция пассивности в грузинском языке выражается четырьмя разными моделями (формы с префиксами *o-i-* и *g-e-*, с суффиксом *-d* и формы без специального показателя), каждая из которых одновременно с функцией пассивности или же, в отдельных случаях, независимо от этого, может выражать и другие функции: форма с префиксом *-g-e-* – функцию произвольности действия (შობოქობდა *šoboxobda* «нечаянно съел»), тыменные формы с префиксом *-o-i-* – функцию инструменталиса (ობობდა *ibareba* «копается заступом» <ობობა *oboba* «заступ» и. т. п. Иногда в одном отношении функционально противопоставленные формы параллельно выражают другую, уже одинаковую функцию; например, отыменные глаголы: აერთებს *aerteb* «соединяет» (=«делает единым») - ერთდება *ertdeba* «соединяется» (=«делается единым») противопос

действительного и страдательного залога, но вместе с тем оба выражают т. и. функцию «превращаемости» (термин превращения – активный (აერთებს *aerteb* «соединяет» и пассивный (ერთდება *ertdeba* «соединяется»). Нередко одну и ту же

функцию можно выразить как глагольной, так и именной формами; например, вышеуказанную функцию «превращаемости» может выражать и форма обстоятельного падежа имён существительных.

12. Сложность и многообразие вопросов, касающихся залога, обусловлены тем что эта глагольная категория имеет решающее значение не только в формировании самого глагола и системы спряжения, но и в развитии предложения.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ნ ა წ ი ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებისა და განვითარების ზოგადი საკითხები	3
შესავალი	3
ზმნის გვარის რაობისათვის	5
ზოგადი თეორიები გვარის კატეგორიის წარმოშობისა და ჩამოყალიბების შესახებ	12
ზმნის გვარის პრობლემა მთის კავკასიურ ენებში	30
ქართულში გვარის კატეგორიის ჩამოყალიბებისა და განვითარების ზოგადი საკითხები	31

ნ ა წ ი ლ ი მ ე ო რ ე

ზმნის გვარის ფორმათა წარმოებისა და ფუნქციის საკითხისათვის ქართულში	
ზოგადი თვალსაზრისისათვის	42
მოქმედებითი გვარის ფორმათა წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში	
კაუზატივისა და გვარის ფორმათა ურთიერთობის საკითხები	97
მოქმედებითი გვარის ფუძედრეკადი ზმნების წარმოების ზოგი საკითხი	106
მოქმედებითი გვარისა და „საშუალო“ ფორმების ურთიერთობისათვის	108
მოქმედებითი გვარის ნასახელარ ზმნათა წარმოების საკითხისათვის	109
ქცევისა და გვარის ფორმათა ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი	111
მოქმედებითი გვარის ფორმათა პარალელური წარმოების საკითხისათვის	114
მოქმედებითი გვარის აღწერითი ფორმები თანამედროვე ქართულში	119
მოქმედებითი გვარის ზმანთა უღვლილება	121
ვნებითი გვარის ფორმათა წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში	123
მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფუძეთა ურთიერთობისათვის	
მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ფუძეთა ურთიერთობა უღვლილების პარადიგმებში	130
ე.წ. ფუძედრეკადი ზმნებისაგან ვნებითის წარმოების საკითხები	132
მესამე ტიპის (უნიშნო) ვნებითი ქართულში	136
ვნებითი გვარის ნასახელარი ზმნები	138
ე-პრეფიქსით ნაწარმოებ ვნებითთა ზოგი თავისებურება	143
უკუქცევითობის კატეგორია ქართულში და ინიანი ვნებითის წარმოების საკითხები	156
ვნებითი გვარის ზმნათა უღვლილების ზოგი საკითხი	166
ვნებითი გვარის ზოგი დიალექტური ფორმის თავისებურებანი	172

„საშუალო“ ფორმები ქართულში.....	176
„საშუალო“ ფორმათა უღვლილების ზოგი საკითხი	178
„საშუალო“ ზმნების სინტაქსური ბუნებისათვის	195
ნასახელარი „საშუალო“ ფორმები.....	198
„საშუალო“ ფორმების წარმოების ზოგი თავისებურება.....	201

ნ ა წ ი ლ ი მ ე ს ა მ ე

ზმნის გვარის ფორმათა სინტაქსური ბუნებისათვის
ზოგადი მიმოხილვა.....	207
ინვერსიის საკითხისათვის	210
ერგატიული კონსტრუქციის საკითხისათვის	213
სუბიექტისა და ობიექტის ურთიერთობის საკითხისათვის ზმნის გვართან დაკავშირებით	223
ძირითადი დებულებანი (რუსულ ენაზე)	234